

Jean Ancel

CONTRIBUTII LA ISTORIA ROMÂNIEI

VOL. 1

Partea a doua

**PROBLEMA
EVREIASCĂ
1933-1944**

Editura
HASEFER

JEAN ANCEL
CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI.
PROBLEMA EVREIASCĂ
1933-1944

Vol. I

Partea a doua

Coperta: VALERIU GIODÂC
Redactor: PAULA LITMAN
Tehnoredactare computerizată: MARIUS GELLER

Translation of this volume into Romanian has been supported by
“The Yetta and Jacob Gelman Endowment”
of the Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum

© Ed. Hasefer a F.C.E.R.
B-dul I.C. Brătianu 35/9
București, 70478 – România
Tel./fax.: 0040-1-3122284
e-mail: rc2000@fx.ro

ISBN 973-8056-84-5
ISBN 973-8056-86-1

Jean Ancel

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ROMÂNIEI PROBLEMA EVREIASCĂ

Vol. I
Partea a doua
1933-1944

Traducere din limba ebraică
de CAROL BINES

București, 2001

C. I. Juv. nr. 4398

Carte editată cu sprijinul Ministerului Informațiilor Publice

Cuprins

Volumul I, partea a doua

Capitolul 13: <i>Bazele politice și ideologice ale regimului Antonescu.</i>	7
Capitolul 14: <i>Atitudinea regimului față de evrei. Ideologie și politică; Soarta averilor jefuite; Eliminarea și încercări de deportare; Recensământul populației; Legislație antisemită; Măsuri administrative și căi de fapt.</i>	22
Capitolul 15: <i>Românizarea; „Românizarea sufletelor”.</i>	65
Capitolul 16: <i>Regimul Antonescu și adoptarea soluției finale, 1941-1942. Triunghiul fatal: Antonescu, moștenirea legionară și naștiții.</i>	89
Capitolul 17: <i>Calea românească de soluționare a „problemei evreiești” în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei; Etapele exterminării; Armata română; Jandarmeria; Metodele de asasinare ale jandarmilor; Îngroparea; Einsatzgruppe românească; Date cu privire la exterminare în prima etapă;</i>	111
Capitolul 18: <i>Lagăre și ghetouri în Basarabia și în Bucovina de nord, septembrie-noiembrie 1941. Deportări pripite; Deportarea în Transnistria; Lagărul Vertujeni; Deportarea, Lagărul Mărculești; Deportarea: Pădurea Cosăuți; Bătălia pentru pradă; Lagărul Edineț; Deportarea; Lagărul Secureni; Deportarea.</i>	143
Capitolul 19: <i>Ghetoul Chișinău. Asasinări de evrei în ghetou; Viața în ghetou; Comitetul ghetoului; Presa românească și ghetoul; Deportarea; Convoaiele Rezina.</i>	200
Capitolul 20: <i>Cernăuți. Aplicarea politicii antisemite; Deportarea; Prin Atachi; Prin Mărculești; „Triere, revizuire, verificare”; Românizarea la Cernăuți; Memoriul lui Dori Popovici.</i>	230
Capitolul 21: <i>Bucovina de sud. Suceava, Ițcani, Burdujeni; Câmpulung; Gura Humorului; Vatra Dornei; Siret; Rădăuți.</i>	278
Capitolul 22: <i>Județul Dorohoi. Deportarea.</i>	299
Capitolul 23: <i>Banca Națională a României.</i>	317
Indice de nume	341
Indice geografic	356

Capitolul 13

Bazele politice și ideologice ale regimului Antonescu

În acest capitol și în următorul ne vom ocupa de perioada dintre înăbușirea rebeliunii legionare, la 24 ianuarie 1941, și alăturarea activă a României de Germania în războiul împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941. În acest interval, Antonescu a condus România de unul singur. Guvernarea sa dictatorială s-a sprijinit pe controlul său asupra armatei, pe încrederea de care s-a bucurat la Hitler și pe sprijinul larg pe care i l-a acordat poporul celui care a salvat România în septembrie 1940 de la ocupație și împărțire, după modelul Poloniei și al Iugoslaviei vecine.

Din multe puncte de vedere, acesta este un timp de tranziție de la un regim dictatorial de dreapta, care acționează pe baza unor principii naționaliste și antisemite, la un regim fascist deplin (chiar dacă nu s-a bazat pe un partid fascist după modelul regimurilor paralele din acea vreme) care execută crime de război și crime împotriva omenirii: „Regimul intern al statului național-totalitar... regim de ordine și de reconstrucție națională și socială”, așa cum l-a denumit Antonescu însuși¹, a fost format în urma situației politice și sociale care s-a creat în România în anii treizeci. Acest regim și-a propus să realizeze ideile și revendicările naționale care au precedat criza din iunie 1940, înlesnind ascensiunea lui Antonescu la putere, și își datorează nașterea și existența dominației naziste în răsăritul Europei.

Înțelegerea și clasificarea regimului Antonescu nu reprezintă un lucru simplu, și aceasta din cauza contradicțiilor ideologice pe care le însuma și din cauza mării deosebiri dintre regimul său și celelalte regimuri fasciste din Europa. În aparență, un regim care a desființat parlamentul, s-a alăturat statelor Axei și războiului împotriva Uniunii Sovietice, a adoptat legi antisemite și rasiste, poate fi definit ca fascist. Dar o serie de fapte complică chestiunea: regimul Antonescu a venit în urma unui regim dictatorial de alt gen, deși mai slab, dictatura regelui Carol al II-lea; a desființat un parlament care n-a fost ales în mod democratic și nu a exprimat voința poporului; a salvat circa jumătate din numărul evreilor care erau

¹ Răspunsul lui Antonescu din 23 iunie 1941 la două memorii ale lui Maniu din 4 decembrie 1940 și din 4 aprilie 1941 (în continuare: răspunsul lui Antonescu din 23 iunie 1941). Arhiva Ministerului de Interne, ds. 40001, vol. 34. Documentul a fost publicat, între timp, fără indicația sursei de către I.C. Drăgan (ed.), *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reintregire*. Centrul European de Cercetări Istoriece Veneția, vol. II, Venezia, 1988, p. 213 (în continuare: Drăgan, *Documente*).

sub controlul său; și a primit ca moștenire legi antisemite ca, de pildă, Statutul evreilor, care au constituit baza viitoarei legislații antisemite. Antonescu și miniștrii săi nu s-au numit niciodată pe ei sau regimul lor: fascist. Acest regim a expulzat cu violență din cadrul său mișcarea fascistă românească, a dizolvat structura sa de partid, i-a alungat, i-a oprimat și i-a arestat pe membrii ei, i-a condamnat metodele de teroare și, de asemenea, a prezentat-o în mod insinuant ca o slujitoare a naziștilor. Bazele politice și ideologice ale regimului Antonescu le-au pus, cu mult înainte, unii intelectuali și vechi mișcări de dreapta, politicieni naționaliști care au urât sistemul democrat în general și modul lui de aplicare în România, organizații și partide naționaliste create în anii treizeci și însuși regele, care a disprețuit democrația românească și pe politicienii ei și și-a instalat dictatura sa.

Se poate, deci, înțelege că majoritatea poporului român nu a simțit, în februarie 1941, că a pus stăpânire pe el un regim străin, deosebit de tradiția democratică românească și care servește interese germane. Dimpotrivă, senzația generală a fost de ușurare, de ieșire dintr-un coșmar și de recunoștință față de Antonescu, care a reușit să-i înfrângă pe legionari fără ca țara să se transforme în colonie germană și să fie împărțită între vecinii ei. În anii care au precedat dictatura lui Antonescu au fost zdruncinate principiile regimului democratic și ale sistemului parlamentar; mulți oameni din toate categoriile au simțit repulsie față de carența morală a foștilor politicieni și au pus chiar la îndoială necesitatea existenței unei prese libere; iar corupția, la toate nivelurile aparatului de stat, a fost identificată cu sistemul democratic în general. Pe de altă parte, exista o atmosferă de indulgență față de expresiile extremiste, în vorbă și în faptă, față de oameni și organizații care au acționat în numele „ideii naționale”.

Organizații, politicieni, intelectuali, ziariști și ziare au lansat, în anii treizeci, lozincă crizei de conducere, au cerut dizolvarea parlamentului, introducerea cenzurii, întărirea poliției, a jandarmeriei și armatei, au încurajat tendințele dictatoriale ale regelui și disprețul lui față de politicieni. În acele cercuri era acut sentimentul de ratare, de regret din cauza unei așa-zise nerealizări a năzuințelor naționale ale românilor, de lezare a naționalismului și a intereselor sale de către un regim care nu corespundea tradiției politice și spirituale a poporului român.

Dintr-o ură oarbă față de evrei, Codreanu și camarazii lui au lărgit și mai mult fisurile sistemului democratic și au târât în tipare de gândire totalitară o întregă generație sau chiar două. Adversitatea față de sistem au justificat-o prin explicația că ar asigura dominația evreilor asupra statului român, care îmbogățește un grup de politicieni și oameni de afaceri lipsiți de conștiință și „vânduți jidanilor” și ar urma să provoace nu numai înrobirea economică și politică dar chiar și acapararea, de către străini, a „sufletelor” românilor.

Lupta dusă de aceste cercuri împotriva democrației, a politicienilor, a partidelor, a presei și a ziariștilor, a intelectualilor – în general, împotriva oricărei forme de guvernământ bazate pe valori și considerație – a îmbrăcat forme teroriste

criminale, străine caracterului poporului român și vieții politice din România de până atunci.

Partidul Național Creștin și guvernul Goga-Cuza au fost prezentate ca o încercare de a înapoia poporului român prerogativele sale legale, pierdute din cauza invaziei permanente de „străini” și a victoriei temporare a sistemului democratic importat, căruia politicienii români i-au stabilit formele de administrare. Guvernul Goga-Cuza s-a prezentat ca o încercare de a restabili „sigiliul stăpânirii noastre etnice”, de a realiza „renașterea României” prin intermediul principiilor creștinismului ortodox.

„Ideea națională cu renașterea vremii din urmă, după o perioadă de slăbiciune aparentă a organismului nostru de stat, a pus stăpânire pe toate sufletele. Din suferințele, din durerile și din exploatarea ei s-a născut țara conștientă, mândră și poruncitoare. Pornind din jos în sus – din adâncimea rezervorului nostru de energie etnică – s-a trezit un val de protestare împotriva străinismului cotropitor, un impuls organic a strigat de la un capăt al țării la altul: *Vrem România a românilor!*” (subl. în orig.)².

Ideile principale ale „statului etnic” au fost expuse limpede în anul 1932 de către Nichifor Crainic, vechi luptător naționalist antisemit, care urma să funcționeze, un scurt timp, ca ministrul Propagandei în regimul Antonescu. „Programul său, sublinia el, pune în aplicare strigătul de luptă naționalistă și socială a lui Nicolae Iorga, din anul 1909: «România a românilor, a tuturor românilor și numai a românilor»”³. „Din motive necunoscute, a afirmat Crainic, s-a ținut minte din spuselc lui Iorga numai prima parte a frazei, și s-a ignorat mesajul ei social, precum și faptul că statul etnic «contrazice noțiunea de stat democratic»”.

Formula cosmopolită a statului democratic, care este exprimată în fraza „fără deosebire de rasă și de religie”, a adăugat Crainic, nu poate să creeze un stat național, „dimpotrivă, ea îl fărâmițează lent până la nimicire”. Însăși noțiunea de *etnie*, le-a amintit Crainic românilor, a fost răspândită de revista naționalistă „Gândirea”, începând din anul 1922, ca și alte noțiuni fundamentale naționaliste și creștine, și nu au fost importate din străinătate. Statul etnocratic al lui Crainic va fi instalat, printre altele, pe axioma „stat național”⁴, pe necesitatea naționalizării averii străinilor, inclusiv a pământurilor, și pe idei și direcții concrete care s-au transformat în paragrafe și legi antisemite ale regimului Antonescu și în principii de bază ale regimului său.

Aceste concepții nu erau numai ale lui Crainic, dar el le-a strâns într-un fel de constituție, dându-le o șlefuire „creștină”. Legiuitorii regimului dictatorial al regelui Carol au deschis noi orizonturi în legislația românească, atunci când au

² Goga, *Cuvântare-platformă*, „Timpul”. 2 ianuarie 1938; copie în AnceI, *Documents*, I, nr. 16, p. 183-185.

³ Vezi N. Crainic, *Programul statului etnocratic*, Colecția Naționalistă, București, [1938], p. 3, 5.

⁴ *Idem*, p. 3-4, 12.

stabilită că „noul ordin juridic se va baza pe realitatea românească”, cu scopul de a readuce statul și societatea românească la rădăcinile ei naționaliste, sau, după definiția lor, la „naționalismul local”, și laudându-se cu distrugerea statului liberal-democratic: „Nepotrivirea între formulele politice împrumutate și realitățile organice românești a făcut să izbucnească naționalismul ideologic al cărui eminent reprezentant a fost Eminescu... Naționalismul trece acum, cu acest Statut... [al evreilor] de la o pură mișcare intelectuală și de la un militantism protestatar la o perioadă de organizare... O nouă ordine de stat se încheagă... care a impus organizarea priorității intereselor naționale: adică domnia Națiunii”⁵.

Foști prim-miniștri și personalități angrenate în pregătirea Constituției din 27 februarie 1938, care a inaugurat perioada dictaturii regelui Carol – personalități, în majoritatea lor, identificate cu regimul democratic – au proclamat „legea sângelui”, definind-o ca fiind „baza morală a recunoașterii drepturilor politice supreme”; de aici, au derivat celelalte principii ale legislației rasiste românești pe care și-a sprijinit Antonescu regimul său. Acestea au cuprins, în afară de „legea sângelui”, și teza că națiunea română este creatoare de stat, susținerea că legislația trebuie să tindă spre progresul diferitelor părți ale națiunii române; precum și distincția juridică și politică între românii de sânge și cetățenii români⁶.

Statutul evreilor, care și el, după cum se știe, a fost legiferat înainte ca numele lui Antonescu să fi fost amintit ca viitor prim-ministru, a adus pe lume invenția românească a definirii noțiunii, și definiția, ca atare, a evreului, în care „se pleacă de la ideea că nici un popor nu e alcătuit dintr-o singură rasă ci din amestecul de rase”⁷, de unde necesitatea de a defini poporul pe baza „sângelui” și a credinței.

Davidescu, care era unul dintre ideologii dreptei, ziarist activ pe la mijlocul anilor treizeci, a susținut, într-un articol teoretic în problema rasei, că „nu se poate vorbi hotărât și hotărâtor de noțiunea de rasă” și că, în realitate, fiecare dintre popoarele Europei este compus dintr-un amestec de popoare și de rase: până și germanii cuprind sânge slav „începând de la Elba spre răsărit”. În contrast cu asta, el propunea ideea de nație și naționalitate, care se referă la elemente ce „aderă în mod conștient la populația majoritară a unui stat, la interesele lui, la durerile lui, ca și la bucuriile lui din trecut și din viitor”⁸. Și secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri, prof. Ovidiu Vlădescu, conferențiar la Universitatea din București, a încercat să se confrunte cu noțiunea de „națiune” în timpul regimului lui Antonescu și, într-o conferință la Radio București, a subliniat că unitatea originii etnice și religioase și memoria comună a trecutului și aspirațiile de viitor

⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 183, 0.8.1940, p. 4062; copie în Ancel. *Documents*, I, nr. 79, p. 441.

⁶ Ancel, *Documents*, *Idem*.

⁷ *Idem*, p. 446.

⁸ N. Davidescu, *Rasă, nație și patrie*, „Acțiunea”, 30.3.1941.

constituie caracteristicile unei națiuni, adăugând că în cadrul unei singure rase se pot discerne multe deosebiri⁹.

Șovăiala și chiar reținerea oficială în legătură cu tot ce privește rasa și teoriile naziste în această problemă au însoțit regimul Antonescu de-a lungul întregii sale existențe. Nu trebuie, din această cauză, trasă concluzia că s-a dat posibilitate evreilor, măcar teoretic, de a-și schimba clasificarea și de a ieși din statutul lor înjositor și blestemat. Antonescu a ordonat și „purificarea” de țigani, și zeci de mii au fost deportați împreună cu evreii în Transnistria – măsură luată în special din motive rasiste.

După înăbușirea rebeliunii, regimul lui Antonescu și-a absorbit legitimitatea din concepțiile politice, culturale și spirituale ale naționalismului românesc, care a respins democrația parlamentară și sistemul liberal. Acest regim se considera continuatorul căii fascismului românesc, așa cum fusese modelat de către Cuza și a început să fie pus în practică de către regimul de sub guvernarea lui Goga. Regimul antonescian a adoptat obiectivele acestui curent fascist, conformându-le la realitățile timpului său: un stat românesc micșorat într-o Europă stăpânită de naști. „Acest stat nou, declara Antonescu la 1 februarie 1941, va fi un stat întemeiat pe primatul românesc în toate domeniile”¹⁰.

Curentul fascist care s-a cristalizat în jurul lui Cuza și al Ligii sale, și a fost întărit de Goga și alții, a crezut într-un regim autoritar „potrivit” poporului român; a văzut în creștinism o sursă de inspirație nu numai pentru viața românească ci și pentru forme de organizare a regimului („Legea lui Hristos – Legea statului”)¹¹; a respins democrația, deși nu atât de categoric ca legionarii și nu prin lichidarea personalităților „vechiului” regim; el a susținut existența monarhiei. Și această ramură a fascismului voia eliminarea evreilor din toate domeniile vieții și, în special, a cerut naționalizarea averilor evreiești și, dacă este posibil, și alungarea lor fizică din România prin emigrare sau prin alte mijloace.

Antonescu și-a bazat regimul pe această moștenire și nu pe principiile național-socialismului; s-a ferit de orice referire la teoriile rasei. El era convins că soarta l-a ales pentru a întoarce România la rădăcinile ei și la drumul ei natural, ca să îndrepte sistemul de guvernare pe care politicienii români iresponsabili l-au stricat, să rezolve problemele sociale și naționale care s-au creat și s-au agravat din cauza unei politici contrare intereselor românești. Toate acestea, dintr-o profundă convingere și autoconvingere că el este mântuitorul de serviciu al României și al poporului român.

Democrația, îi scria Antonescu lui Maniu, la 22 iunie 1941, când a respins apelul lui de a o repune în drepturi. „S-a dovedit în trecutul apropiat absolut

⁹ O. Vlădescu, *Naștine și generație*, „Timpul”, 6.5.1941.

¹⁰ „Timpul”, 3.2.1941.

¹¹ Crainic, *Statul etnocratic* (vezi nota 3), p. 8.

neputincioasă de a asigura progresul intern al țării, hotarele și prestigiul ei extern”. De aceea, el a despărțit definitiv România „de aceste sisteme” în tot ce privește politica internă; iar, în ce privește politica externă, el a rupt-o de vechile legături internaționale „alături de puterile democratice apusene”: „În politica internă reprezintă un regim de autoritate, iar în politica externă sunt și rămân alături de puterile Axei, având convingerea că interesele actuale și cele permanente ale României pot fi servite numai cu o asemenea orientare”¹². După părerea lui Antonescu, criza în care România a fost azvârlită în vara lui 1940 „a fost rezultatul nefast al activității partidelor politice... în faza libertăților democratice”¹³.

Dictatura regală nu era diferită, după părerea lui, de regimul democrat, pentru că s-a bazat pe reprezentanții aceluiași partide. „Partidele erau fărâmițate, neputincioase și lașe”. Ca și legionarii, Antonescu a disprețuit toate partidele și, îndeosebi, Partidul Național Liberal, în fruntea căruia se afla familia Brătianu, și era convins că va mântui România de ele: „rădăcinile anarhiei ce amenință să prăbușească viața statului sunt a se căuta în activitatea fostelor partide politice”. „Eu, obișnuia Antonescu să se laude, nu am partid, deci nici *partizani*” (subl. în orig.) cărora trebuie să le împartă cadouri, servicii, funcții, numiri și, prin aceasta, regimul lui este mai bun decât celelalte, întrucât el poate să înlocuiască persoane necorespunzătoare după voința lui „fără considerente”:

„Guvernământul autoritar exclude principial jocul partidelor politice. El face apel la toate forțele creatoare ale națiunii, pe care le pune în serviciul colectivității, potrivit principiului economiei și randamentului maxim. Națiunea întregă urmează a fi organizată într-o formă în care individul să-și găsească locul cel mai potrivit capacității sale și cel mai util colectivității... Politica de până acum a alterat moravurile oamenilor, i-a învrăjbit, le-a corupt caracterul, i-a făcut neîncredători, lipsiți de inițiativă și dor de muncă, i-a transformat în recalcitranți și i-a împins să fie nesupuși legilor”¹⁴.

În apelul public „Către români”, din 6 noiembrie 1941, Antonescu și-a exprimat repulsia față de partide și a explicat poporului de ce a împiedicat reorganizarea lor și de ce nu și-a creat propriul lui partid, după modelul celor la putere ale altor regimuri totalitare: „Aș fi putut să copiez fățarnic instituții străine, la suprafață, organizând grupuri de uniforme și defilare... Eu n-am nevoie de discursuri, de aplauze și parade ci de zidirea neamului, ca să poată înfrunta toate primejdiile”¹⁵.

Regimul creat de Antonescu respingea democrația, parlamentul, partidele, presa liberă, dreptul individului de a-și hotărî soarta; la fel cum ideologic procedase

¹² Răspunsul lui Antonescu din 22 iunie 1941. Drăgan, *Documente*, II, p. 190.

¹³ *Idem*, II, p. 196.

¹⁴ *Idem*, p. 191, 196-197.

¹⁵ Mareșal Ion Antonescu, *Către români. Chemări. Cuvântări. Documente*, ediția a II-a adăugită, București, 1941, p. 179.

și mișcarea legionară. În aparență este vorba, aici, de un paradox. Antonescu a dezaprobat acțiunile legionarilor, metodele lor de guvernământ și comportarea conducătorilor lor, dar nu și doctrina naționalistă a Gărzii de Fier și nici moștenirea lui Codreanu. El și-a schimbat atitudinea față de mișcarea legionară întrucât aceasta s-a transformat în partid și a făcut o aluzie clară că politica sa machiavelică „de a cerceta capacitatea lui de acțiune pentru țară” este cea care a provocat lichidarea ei: „Cea mai mare greșală pe care a comis-o mișcarea legionară a fost tocmai transformarea ei în partid. În felul acesta ea s-a transformat dintr-o mișcare pentru renașterea vieții noastre publice și naționale într-o organizație de concurenți pentru onoruri și averi prin mijloace teroriste, având scopuri asemănătoare celor ale politicienilor”.

Antonescu nu a negat în întregime ideologia legionară. Își amintea cu simpatie perioada când legionarii au fost „o mișcare de purificare a vieții particulare și publice în spiritul românesc și creștin”. El a făcut aluzie că această mișcare – și nu el – a fost legată „ideologic și politic” de naziști și de fasciștii italieni și a asociat-o la putere „pentru a ușura dezvoltarea legăturilor noastre cu Axa”.

Conducătorul era convins că va realiza visurile naționale ale legionarilor dar cu metode diferite și în alt ritm, prin intermediul statului, instituțiilor sale, sistemului său judiciar, a diverselor sale organe de represiune – totul de sus și sub control. În chiar ziua în care soldații au început, la ordinul lui, să curețe terenul de evrei în Basarabia și Bucovina de nord, el îi amintea lui Maniu principiile pe care și-a întemeiat regimul: „Nu putem întemeia nimic dănuitor dacă nu respectăm legile omeniei și ale vieții. Viața omului, cinstirea avutului, respectarea muncii și casei altuia sunt așezări pe care veacuri de civilizație le-au împietrit în fața popoarelor, iar când acestea s-au dărâmat în datinile unui neam, neamul s-a stins”¹⁶.

Primele succese ale regimului în restabilirea ordinii, refacerea armatei, înăbușirea rebeliunii legionare, naționalizarea averilor evreiești și în stabilirea unor relații de încredere cu Hitler au sădit în Antonescu senzația că soarta și poate chiar Dumnezeu l-au ales să fie „mântuitorul” României. La aceasta au contribuit și unele caracteristici ale personalității lui, precum și anumite elemente din tradiția și memoria colectivă a românilor – existența în trecut a unor voievozi curajoși care au salvat, din când în când, națiunea de cotropitori.

În decursul regimului său, Antonescu s-a identificat pe sine însuși cu România și cu soarta ei. „Legionarii au fost preveniți, îi scria el lui Maniu, că dacă generalul Antonescu va dispărea, în condițiile actuale va dispărea și țara românilor”. El i-a spus în față lui Mihai Antonescu, când acesta i-a cerut (în anul 1943) să pună capăt războiului întrucât țara întreagă o vrea: „Dumneata nu ești țara,

¹⁶ Răspunsul lui Antonescu din 22 iunie 1941; Drăgan, *Documente*, II, p. 191-192, 196.

țara sunt eu!”¹⁷. Într-o convorbire confidențială cu un agent britanic, în noiembrie 1943, Regele Mihai l-a caracterizat pe mareșal drept: „nebu în sensul medical al cuvântului, se crede mai mare decât Mussolini în zilele sale cele mai bune”¹⁸.

În decursul anilor, când germanii i-au cerut să mărească mereu participarea militară pe frontul de răsărit, Antonescu obișnuia să amintească criticilor săi că se află într-o situație fără ieșire și că un refuz de a da curs acestor cereri va provoca României un dezastru: dizolvarea armatei, cucerirea României și transformarea ei într-un protectorat de genul Cehoslovaciei¹⁹. El n-a permis nimănui să-i amintească faptul că e cel care a adus România în această situație.

Politica externă a lui Antonescu, care s-a bazat pe dorința de a realiza obiectivele naționale ale românilor, inclusiv ale acelor care trăiau sub ocupație străină, a fost și o consecință a concepțiilor sale politice și a aversiunii față de democrație. În prima etapă a războiului a fost convins că numai colaborarea cu Germania și participarea sa la războiul împotriva Uniunii Sovietice va duce la restituirea Basarabiei și Bucovinei și, după aceea, a Transilvaniei de nord, prin tratative cu ajutorul lui Hitler sau, dacă va fi necesar, prin forță armată. În ajunul izbucnirii războiului împotriva Uniunii Sovietice, Antonescu a fost convins că se află în pragul realizării celui de-al treilea obiectiv din planul său, după ce a reușit să creeze un regim stabil, să refacă armata și s-o pregătească în liniște pentru război. El a definit cu claritate acest aspect al politicii sale: „Mai întâi în est cu armele, apoi la vest, la masa verde sau cu sabia”²⁰.

Fără nici o legătură cu caracterul regimului său, Antonescu a exprimat în prima etapă a războiului cel mai larg consens național românesc, care a inclus toate curentele politice, în afară de comuniști. Din această cauză s-a creat o dependență între realizarea obiectivului național și existența regimului. Spre deosebire de opoziție, care i-a cerut să urmărească numai realizarea obiectivelor naționale și să lupte numai pentru eliberarea pământurilor românești, Antonescu și-a justificat politica externă acuzând „politicienii” că nu au observat la timp marea schimbare care a intervenit în Europa și nu au abandonat, când mai era posibil, politica „răzimată pe sistemul [alianței] cu statele democratice din apus, inspirată de iluziile pacifiste ale instituției de la Geneva”. [Liga Națiunilor.]

Această schimbare în politica externă românească, credea Antonescu în culmea puterii sale, a devenit necesară din cauza incapacității politicianilor „care nu puteau concepe o orientare politică externă alături de puterile totalitare, ca fiind incompatibilă cu structura constituțional-democratică”. Partidele se temeau, după părerea lui, că vor fi lichidate, de aceea au preferat interesele lor înguste interesului

¹⁷ A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, București, 1979, p. 131.

¹⁸ Gh. Buzatu (ed.), *Mareșalul Antonescu*, vol. I, Iași, 1990, p. 389.

¹⁹ Răspunsul lui M. Antonescu la scrisoarea lui C. Brătianu, 6 noiembrie 1943, din: Drăgan, *Documente*, II, nr. 33, p. 364; L. Watts, *În serviciul Mareșalului*, vol. II, München, 1985, p. 31.

²⁰ Watts, vol. I, p. 166.

național. Numai o restructurare internă, un regim nou, era capabil să schimbe sistemul de alianțe al României și, în același timp, să obțină recunoaștere și colaborare din partea puterilor fasciste: „Noul regim totalitar ce am instaurat la 6 septembrie 1940 își revendică, între altele, și acest merit: ...orice politică alta decât una alături și de puterile Axei ne-ar fi adus automat la o soartă asemănătoare cu aceea a Poloniei”²¹.

Pentru obținerea obiectivului național de eliberare a Transilvaniei de nord, Antonescu a continuat războiul împotriva Uniunii Sovietice și după eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de nord. El nu a înțeles caracterul global al războiului și nu și-a exprimat părerea cu privire la caracterul regimului nazist, întemeiat pe principiul superiorității rasei nordice, și nici în ceea ce privește soarta românilor dacă această rasă va pune stăpânire pe omenire. El s-a alăturat războiului, bizuindu-se pe relațiile personale speciale care s-au înfiripat între el și Hitler, fără nici un document scris și fără să fi fost definite scopurile războiului. Poporul și armata română au mers într-adevăr după el, dar trebuie subliniat că nici un guvern românesc nu ar fi hotărât să atace Uniunea Sovietică dacă n-ar fi intervenit ultimatumul sovietic din vara lui 1940 și alipirea a două provincii românești la Uniunea Sovietică.

În prima fază a războiului, în euforia victoriilor rapide precum și sub influența legăturii cu regimul nazist, Antonescu personal, și cu atât mai mult adjunctul său Mihai, s-au alăturat războiului ideologic purtat de naziști împotriva popoarelor slave, împotriva comunismului și împotriva poporului evreu; în felul acesta el a slăbit lupta României pentru eliberarea pământului ei ca argument al participării la război.

Opoziția, în frunte cu Maniu, a protestat în fața lui Antonescu, împotriva declarațiilor care au transformat participarea României la război, încă în prima fază – faza eliberării Basarabiei și Bucovinei – într-un „război sfânt contra Rusiei, contra organizației ei interne, de stat și sociale. Războiul sfânt, militar și politic, să-l păstrăm pentru România Mare, cu toate provinciile sale”²². În prima parte a existenței regimului, Antonescu s-a bucurat de sprijinul tacit, și, uneori, semioficial, al conducătorilor opoziției: „În capul statului este un om cinstit și patriot... Îi datorăm tot concursul”, le declara Brătianu colegilor săi la 14 februarie 1941, subliniind că „el [Antonescu] este singurul care poate conduce statul în condițiile existente în prezent în țară și în străinătate”²³.

Până la sfârșitul lui august 1941, data traversării vechii granițe a României, Nistrul, Antonescu s-a bucurat de sprijinul lui Maniu și al lui Brătianu, care credeau că guvernul său militar este cea mai bună soluție în situația dată. Nici unul

²¹ Răspunsul lui Antonescu din 22 iunie 1941; Drăgan, *Documente*, II, p. 206.

²² Memoriul lui Maniu către Antonescu, 18 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, ds. 40.001, vol. 47, p. 630.

²³ Discursul lui Brătianu într-o consfătuire cu ajutoarele lui apropiate, 14 februarie. Președinția Consiliului de Miniștri, 925/1941, p. 170.

din criticii lui interni, inclusiv Maniu, n-a crezut că se poate duce o politică diferită. Conducătorul obișnuia să propună din când în când, în derâdere, celor doi politicieni să le transfere puterea, ca să ducă ei o politică diferită, dacă sunt capabili s-o facă²⁴. (Această propunere era mai serioasă în ultima perioadă a regimului său și faptul a demonstrat că, pentru interesele superioare ale națiunii, Antonescu era în stare și să renunțe la putere.)

În ciuda dureroaselor concesiilor economice pe care a fost nevoit să le facă germanilor, Antonescu și regimul său s-au bucurat de sprijinul burgheziei românești, al industriașilor, bancherilor, marii finanțe și al proprietarilor de acțiuni și de mari întreprinderi, mulți dintre ei cunoscând o perioadă de înflorire și extindere sub regimul său. Politica sa de românizare a fost spre binele lor, i-a îmbogățit, a înlăturat din calea lor concurenți capabili și i-a transformat pe mulți dintre oamenii regimului și din sprijinitorii lui în proprietari de întreprinderi și acțiuni, de societăți și magazine, foste proprietăți evreiești. Trebuie remarcat că, spre deosebire de alte regimuri fasciste, regimul lui Antonescu nu a intervenit în viața economică, nu a încercat s-o dirijeze și nu a inițiat reforme serioase pentru a o conforma unor cerințe guvernamentale, în afară de necesitățile legate direct de purtarea războiului. Regimul său a pus capăt încercărilor legionarilor de a întemeia o „economie totalitară”, a respins, cât i-a stat în putință, presiunile Germaniei de a pune stăpânire pe economia țării și de a o subjuga intereselor Reichului.

Vechea structură liberală a economiei românești a fost păstrată în întregime și singurele schimbări au fost cele impuse de război²⁵. Regimul a reușit să păzească un timp îndelungat valoarea monedei românești, în ciuda tuturor presiunilor germane. El a lăsat mână liberă șefilor Băncii Naționale a României, care erau, ca și înainte, liberali dintre oamenii lui Brătianu, și a acceptat sfaturile lor. Antonescu a cerut și a primit zeci de tone de aur din Germania pentru acoperirea unei părți a deficitului în balanța de plăți între cele două state; o asemenea situație nu a mai existat în relațiile dintre Germania nazistă și aliații și sateliții ei²⁶.

În ciuda numeroaselor publicații, îndeosebi ale sovieticilor și ale istoricilor comuniști români, se poate stabili acum că, exceptând atitudinea față de evrei, regimul său era departe de a se asemăna cu regimul nazist sau cu regimul fascist italian în ultimele sale faze, în tot ceea ce privește reprimarea poporului, în general, și prigonirea adversarilor politici, în special. Deși primul guvern al lui Antonescu fără legionari a fost militar, corpul ofițeresc român nu a generat o juntă militară care să acționeze pentru interesele ei înguste și nu s-a simțit amenințat dinăuntru pentru a iniția o vărsare de sânge spre a-și lichida adversarii. Ideologia naționalistă a lui Antonescu se potrivea oricărui regim și oricărei epoci din istoria românească

²⁴ Simion, *Preliminarii*, p. 352.

²⁵ *Idem*, p. 133-134.

²⁶ *Idem*, p. 128.

și a creat impresia că regimul său este temporar și reprezintă interesele superioare ale națiunii, de aceea obișnuia din când în când „să ofere” puterea opoziției.

Responsabilii cu arhivele din Comitetul Central al Partidului Comunist au calculat și au găsit că între anii 1940-1944 au fost internați în lagăre 5.463 de „antifasciști”. Aceasta este o definiție largă, cuprinzând diverse categorii de adversari ai regimului, inclusiv comuniști evrei, adevărați sau inventați. În acești ani au fost arestate în total 10.561 de persoane, acuzate de „activitate politică”. Parte au fost judecați și închiși, parte au fost închiși fără proces și parte au fost doar amendați. Tribunalele au emis 313 sentințe de condamnare la moarte, dar numai 72 de persoane au fost executate²⁷. Principalul lagăr pentru adversarii regimului, Târgu Jiu, nu amintea lagărele în care naziștii au închis și și-au lichidat adversarii politici. Regimul nu și-a creat unități după modelul SS sau o poliție specială, pentru a băga spaima în populație.

Aceste date (care nu se referă la zecile de mii de evrei închiși în ghetouri și în lagăre de concentrare și exterminare pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei și la încă peste o sută nouăzeci de mii în Transnistria) vorbesc de la sine. Antonescu poate fi deci crezut când a susținut, în fața generalului german Friessner, spre sfârșitul regimului său, precum și la procesul lui, că a fost unicul șef de stat din tabăra fascistă care a circulat în mijlocul poporului său fără o gardă de corp²⁸.

După august 1941, opoziția împotriva regimului a devenit din ce în ce mai energetică, dar ea a fost verbală și nu violentă. Trenuri n-au deraiat de pe linii, poduri și întreprinderi n-au fost sabotate sau aruncate în aer și unități de partizani înarmate nu s-au ascuns în munții maiestuoși ai României. Puținii comuniști au rămas, în ochii imensei majorității a poporului român, ca agenți ai Uniunii Sovietice care au acționat și s-au comportat ca atare.

Personalitățile care au servit noul regim, care au stat în fruntea lui și au ocupat toate funcțiile, nu erau în întregime chipuri noi, promovate în funcții de către un regim revoluționar care urmărea să transforme țara. Ei includeau pătura tehnico-profesională a guvernelor tuturor regimurilor precedente, cea mai prețioasă parte a intelighenției românești, cu câteva excepții, un mare număr de cadre universitare, ziarști (dintre cei mai cunoscuți) și mulți dintre profesorii Institutului de Drept Administrativ din București, de unde a provenit și Mihai Antonescu²⁹.

În prima fază a regimului său, Antonescu a numit militari activi sau în retragere în posturile superioare – miniștri, prefecți, primari etc., dar, în continuare, s-a străduit mult să lărgască baza politică a guvernului și să-i înlocuiască pe ofițeri

²⁷ Date statistice cu privire la numărul antifasciștilor internați în lagăre, anchetați, judecați și condamnați în anii 1940-1944, Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român, colecția 15, ds. 440, vol. I.

²⁸ H. Friessner, *Verratene Schlächte, Die Tragödie der Deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Holsten Verlag, 1956, p. 80.

²⁹ Mărturia lui A. Weiss, Arhiva Yad Vashem, E/785, p. 6-7. (Aureliu Weiss, evreu din Transilvania, a fost unul dintre secretarii lui Maniu și a fost închis, împreună cu el, de către regimul comunist).

cu civili care erau naționaliști, nu neapărat antisemiți. Spre sfârșitul regimului său, au rămas în guvern puțini militari³⁰. Imediat după formarea noului guvern, la 11 februarie 1941, Killinger raporta Ministerului de Externe de la Berlin că noii miniștri au fost, într-adevăr, ofițeri sub regimul dictaturii regale, dar nu sunt oamenii vechiului regim: „Ei au fost împotriva regimului lui Carol sau n-au aparținut vreunui partid”³¹.

Când ne referim la personalul care a servit regimul antonescian se cuvin amintite și alte considerente: refuzul principal al celor două mari partide (Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal) „de a furniza regimului personalități de primul rang, în afară de economiști și finanțiști”; oferta slabă de politicieni aflați la dispoziția lui Antonescu și, în sfârșit, disprețul profund resimțit de Conducător față de politicienii din țara sa. Antonescu era chiar convins, la începutul regimului său, că nu are deloc nevoie de politicieni și că se poate realiza o administrare eficientă a treburilor statului cu ajutorul „tehnicienilor – militari sau civili”³².

Ultimul ministru de Externe al regelui și unul dintre economiștii și cugetătorii dreptei, Mihail Manoilescu, i-a descris, și el, cu dispreț pe politicienii români, afirmând într-un articol apărut în acea perioadă că „România n-a avut oameni de stat. România a căzut fiindcă n-a avut oameni de stat, nici prin inteligență, nici prin caracter”³³. Cu toate acestea, în decursul anilor, s-a lărgit cercul „colaboratorilor” cu regimul, iar în guvernele Conducătorului au servit miniștri, miniștri-adjuncți, secretari generali etc. de toate nuanțele politice din trecut, în afară de legionari: liberali „tineri”, care s-au despărțit de partidul-mamă (al lui Gheorghe Brătianu), liberali „veterani”, membri în Partidul Național Creștin al lui Goga-Cuza, membri ai Frontului Românesc al lui Vaida, personalități legate de vastul sistem financiar al Partidului Liberal și personalități care nu aparținuseră nici unui partid. „Ceea ce aveau comun miniștrii antonescieni, militarii și civilii, erau convingerile lor de dreapta”, a evidențiat un important istoric român³⁴. Industriași, profesori universitari, tehnocrați și chiar membri ai Partidului Liberal au colaborat cu regimul pentru a salva economia și pentru a indigui pe cât posibil acapararea economiei românești de către naziști, iar diverse numiri în funcția de ministru al Economiei Naționale o dovedesc.

Prefecții, care la începutul regimului erau toți (48 la număr) militari activi, au fost schimbați, în decursul timpului, cu civili, cei mai mulți, militari în retragere.

³⁰ Simion, *Preliminarii*.

³¹ *Documents on German Foreign Policy*, Series D, vol. XII, ns. 94.

³² Simion, *Preliminarii*, p. 46.

³³ „Lumea Nouă”, nr. 1/1941; reluat de „Porunca Vremii”, 17 aprilie 1941.

³⁴ Simion, *Preliminarii*, p. 47. Conform concepției naționaliste care s-a cristalizat încă în perioada regimului Antonescu, după înfrângerea de la Stalingrad, și a fost adoptată și de deceniile de comunism după 1965, sistemul politic al lui Antonescu a fost, într-adevăr, de dreapta. „Dar o dreaptă sprijinită pe o variantă a fascismului poporului român”. Vezi și Simion, *Preliminarii*, p. 107, 110-113.

Conducătorii vechilor partide au refuzat, într-adevăr, să aprobe numirea partizanilor lor în posturi importante, dar Antonescu nu i-a respins și chiar le-a cerut lui Maniu și lui Brătianu să le permită să se integreze în guvern. Intelectualitatea românească, în majoritatea ei, a colaborat cu regimul și, fără a se identifica integral cu acțiunile lui, nu l-a considerat un regim străin, impus de naziști. Mulți „au intrat în guvern, au devenit primari sau au primit să îndeplinească diverse alte funcții oficiale în stat”³⁵. Foarte mulți licențiați ai universităților, îndeosebi juriști, au devenit primari sau adjuncți de primari. Presa, teatrele, opera, universitățile și alte instituții cu caracter cultural sau științific au fost conduse de intelectuali renumiți³⁶.

Prin eliminarea evreilor, regimul a furnizat posturi și clienți medicilor, avocaților, farmaciștilor și dentiștilor, inginerilor și arhitecților, chimiștilor și laboranților, celorlalți absolvenți de școli medii și altor școli ca, de exemplu, absolvenților seminarelor și preoților care n-au găsit de lucru; absolvenților diverselor școli de meserii și celor cu studii liceale parțiale. După eliminarea legionarilor, regimul a reușit să atragă forțele creatoare ale intelectualității românești, fără să lovească în oamenii „vechiului” regim al regelui Carol, care fuseseră alungați din posturi de către legionari; n-au fost boicotați intelectualiți proeminenți care erau identificați cu regimurile precedente.

Mobilizarea în armată a unei părți dintre intelectuali și pierderile de pe front, care au lovit și în corpul ofițeresc, produceau în permanență un vid care era umplut cu perseverență cu cadre tinere și mai puțin tinere, beneficiind de o promovare rapidă și de avantajele oferite înalților demnitari. Ideologia regimului Antonescu – care a devenit mai naționalistă și mai puțin fascistă cu cât se prelungea războiul și germanii slăbeau – corespundea felului de a gândi al majorității intelectualilor români și putea fi considerată ca parte din moștenirea culturală națională. Pe de altă parte, tradiția democratică nu era atât de puternică în România încât să se încerce răsturnarea regimului dictatorial; și, desigur, nu trebuie văzut în fiecare intelectual numit într-un post important, un fascist și un antisemit. De altfel, în regimul Antonescu se putea demisiona fără teamă din orice post (și, într-adevăr, au existat persoane cu funcții înalte care au demisionat din cauza deosebirilor de vederi). De aceea, România se deosebește în mod esențial de Germania nazistă în problema răspunderii personale față de crimele împotriva poporului evreu.

Regimul antonescian de după eliminarea legionarilor nu și-a atenuat atacurile ideologice împotriva iudaismului și a valorilor sale. Printre altele, aceste atacuri au fost orientate spre defăimarea „valorilor iudaice”, care au falsificat creștinismul „autentic” și permiteau evreilor să stăpânească popoare creștine. Umanismul era una din valorile cele mai atacate. În această ofensivă, la care a luat

³⁵ *Idem*, p. 107, 110-111.

³⁶ *Idem*, p. 12-113.

parte și Mihai Antonescu, s-au amestecat noțiuni de felul lui Satana, umanism, creștinism, francmasoni, botezați, dușmanii lui Isus, Talmudul etc. Imaginea evreului-diavol a continuat să se oglindească în ziarele antisemite: „După diavol, creștinul nu are dușman mai crud decât pe jidan”, se arăta într-unul din aceste articole³⁷. Această presă a respins orice încercare de creștinare a evreilor, din motive de apărare a „ființei etnice a neamului și în același timp sfințenia Bisericii”³⁸.

Probleme care înainte n-au preocupat autoritățile, cum ar fi „dacă și caraiții pot fi considerați evrei”, au fost dezbătute încă pe timpul regimului legionar, căpătând „o soluție” din partea unei comisii de specialiști și decizii a Ministerului Cultelor³⁹. „Intenția iudaismului, scria un organ antisemit, este de a distruge și de a îndobitoci acest popor și, ca dovadă, în România [în acea perioadă] existau 8.722 de biserici. În schimb, existau 95.000 de cârciumi”⁴⁰.

De aici nu trebuie dedus că întregul popor român s-a identificat cu această propagandă, nici măcar în zilele de strălucire ale regimului antonescian; dar, în momentul când la satanizarea metodică a evreului s-au adăugat declarații antisemite oficiale pe fond creștin și când criza provocată de război a lovit din ce în ce mai mulți români, au apărut situații periculoase. În această perioadă presa antisemită a notat existența unor „cuiburi de rezistență” intelectuală care respingeau, în numele „umanității”, ofensiva sălbatică contra evreilor. Asemenea umaniști care poartă dorul regimului democratic și al unor valori cărora le-a trecut timpul, scria un ziar antisemit, își bazează opoziția lor – așa cred ei – pe valorile Evangheliei⁴¹, cum ar fi ideea „că și jidanii sunt oameni”. Trebuie să ne eliberăm de o sută de ani de liberalism și, de fapt, de toată moștenirea civilizației democratice și egalitare apusene, a adăugat ziarul. Această presă a continuat, cu sprijinul conducătorilor Bisericii ortodoxe, lupta lui Cuza, pentru a rupe creștinismul de influențele evreiești și de „valorile evreiești”, ca, de pildă, umanismul: „Atâta timp cât creștinismul nu va începe de la Hristos și va continua să i se caute originea în templul lui Solomon, este firesc ca ideea de umanitate să fie altfel înțeleasă... După ce vom lua *prin forță* aurul jidanilor, ne va trebui încă un secol ca să spulberăm în sufletele rătăcite otrava talmudică insinuată cu atâta perfidie”⁴².

Dezrădăcinarea umanismului din inimile executanților ordinului secret de a-i împușca pe evreii din Basarabia și din Bucovina s-a aflat, de asemenea, în fruntea

³⁷ „Porunca Vremii”, 20.4.1941.

³⁸ *Idem*.

³⁹ Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist, Colecția XXIV, ds. 3373, p. 1-2.

⁴⁰ Gh. M. Ciocan, *Biserici și cârciumi*, „Porunca Vremii”, 8.3.1941.

⁴¹ „Învierea”, 27.4.1941.

⁴² *Idem. Idem* (subl. mea).

preocupărilor lui Mihai Antonescu și Ion Antonescu atunci când i-au adunat pe cei răspunzători de campania „curățirii terenului” din iunie 1941.

În sfârșit, regimul Antonescu a reușit să rezolve problema șomajului printre sutele de absolvenți (și elevi) ai seminarelor de preoți. În anul 1937, de pildă, 700 de preoți au concurat pentru patruzeci de parohii, așa cum a arătat patriarhul Miron Cristea în Senat⁴³. Absolvenții șomeri și complexați ai seminarelor (mulți dintre ei, simpatizanți ai Legiunii) au fost mobilizați în parte în armată, spre a servi ca preoți militari în unități pe front; alții au primit servicii în locul specialiștilor evrei care au fost concediați din întreprinderi și magazine. Ei au dat dovadă, în general, de inadecvare și incapacitate în noile funcții; acest fapt nu a împiedicat menținerea lor în servicii⁴⁴.

⁴³ „Universul”, 3.3.1937.

⁴⁴ Lista acțiunilor întreprinse de autorități împotriva evreilor între 24 ianuarie și 22 iunie 1941. Lista a fost întocmită de secretarul Federației, M. Carp. Arhiva Filderman, P-6/42, p. 35-37. Arhiva Yad Vashem

CAPITOLUL 14

Atitudinea regimului față de evrei

Ideologie și politică

Regimul Antonescu nu s-a considerat drept un regim nou în ceea ce privește politica față de evrei și a anunțat în mod deschis că intenționează să continue politica regimului legionar fără legionari. Un ziar antisemit s-a grăbit să clarifice cititorilor lui că greșesc acei evrei care simt acum o ușurare, întrucât conflictul cu legionarii și restabilirea ordinii nu s-a făcut „pentru liniștirea Comunității”¹.

Prietenul lui Antonescu, Cuza, obișnuia să amintească din când în când românilor că el este cel care a deschis lupta împotriva evreilor din România și că Antonescu este doar continuatorul său. În ajunul deschiderii Congresului antisemit internațional de la Frankfurt, Cuza a afirmat că scopul politicii antisemite trebuie să fie eliminarea evreilor – scop pe care regimul Antonescu încă nu-l proclamase oficial: „Rezolvarea problemei evreiești este în curs. Soluția acestei probleme se rezumă prin eliminarea jidanilor din mijlocul celorlalte nații, așezându-i silit – căci de bună voie îi împiedică religia lor să se ducă, – pe un pământ liber al lor. Toți naționaliștii din toate țările trebuie să se unească pe baza unui program de aplicare imediată a eliminării jidanilor”².

După ce au devenit cunoscute crimele legionare în zilele rebelunii, patriarhul Bisericii ortodoxe române, Nicodim, a chemat poporul să-și exprime căința față de aceste fapte, dar nu a amintit măcar cu un singur cuvânt cine au fost principalele victime. În acea perioadă, regimul a inițiat o acțiune de epurare de evrei cu ajutorul recensământului populației, „se va cerceta familia atât rasial, cât și spiritual”³. Această măsură a fost luată cu „intenția categorică de a purifica o dată pentru totdeauna neamul de infiltrările semite”⁴.

Ministrul Propagandei, Crainic, a concentrat politica guvernului în perioada de după înfrângerea legionarilor în următoarele cuvinte: „Vrem să fim noi înșine stăpâni în această țară... spiritul autohton trebuie să lupte pentru epurație”⁵. Dacă așa stau lucrurile, atunci prin ce s-a deosebit regimul Antonescu fără legionari de

¹ I.P. Prundeni, *Avocați români care apără interese evreiești*, „Porunca Vremii”, 7.3.1941.

² „Curentul”, 10.3.1941.

³ „Porunca Vremii”, 12.3.1941.

⁴ „Luceafărul”, 27.3.1941.

⁵ „Timpul”, 1.4.1941.

regimul legionar în fruntea căruia s-a aflat Antonescu, în privința atitudinii față de evrei? Regimul Antonescu a dorit o soluție ordonată și finală a problemei evreiești, soluție pe care statul s-o inițieze și pe care să o realizeze până la capăt: „Ce vor deveni sutele de mii de evrei scoși din rosturile lor și aruncați pe drumuri, mai ales că după exproprierea urbană, vor mai veni și alte măsuri? Pâlcuri incerte de jidani pândesc la colțuri de stradă, căutând o pâine. Deocamdată mai sunt economii, care se vor irosi repede, dar ce vor face ei mâine?... Politica antisemită a României nu va fi definitiv realizată decât în clipa când veneticii vor părăsi definitiv teritoriul național”⁶.

Regimul Antonescu a simbolizat, pentru naționaliștii români, victoria ideii naționale, expresie care are un sens mai larg decât eliminarea evreilor. Noul regim s-a obligat în fața poporului să-și fondeze toate planurile și măsurile pe principiul promovării etnice românești, pe „valorile” românești, pe „însușirile” românești, pe ideile marilor „precursori”, „pe sfântul egoism” românesc (cum l-a definit Goga în anul 1920) și pe realizarea exclusiv a intereselor românești, în toate domeniile. Acest plan nu a lăsat aproape nici un spațiu de existență evreilor, dar nu a cuprins pentru moment exterminarea fizică, ci, cel mult, alungarea lor din România.

Din punct de vedere ideologic, unii români au văzut în regimul Antonescu fără legionari realizarea naționalismului antisemit al lui Cuza; din punct de vedere politic, el a fost primit drept continuatorul căii lui Goga și Cuza și al scurtei lor guvernări. Nu este întâmplător că presa românească a scos, atunci, în evidență realizările antisemite și naționaliste ale guvernului Goga-Cuza, învinuindu-i pe evreii din România și din întreaga lume, precum și puterile democratice, de căderea acestui guvern⁷. Presa antisemită a văzut în noul regim un „stat național autoritar, stat bazat pe doctrina fecundă a lui A.C. Cuza”⁸; regim pe al cărui catarg flutură „stindardul ideologic al lui A.C. Cuza”⁸; doctrină care se îndeplinește „sub înțeleapta comandă a Conducătorului Ion Antonescu”⁹.

Fiecare generație, scria organul antisemitismului românesc, crede că istoria începe cu ea, crede că prezentul întrece trecutul. Dar nu este adevărat. Lucruri de acest fel s-au mai întâmplat. „Cei mai buni intelectuali ai nației s-au răscolat împotriva veneticilor. Și noi suntem convinși că Eminescu, dacă n-ar fi fost antisemit, ar fi avut o altă soartă. Și câți au fost răstigniți după aceea, pentru credințele lor naționale?... Și cine a distrus regimul biruințelor naționaliste de la sfârșitul anului 1937, prezidat de Octavian Goga?”¹⁰.

⁶ „Ce devin evreii noștri?”, „Porunca Vremii”, 6.5.1941.

⁷ „Sfărâmă-Piatră”, 5.5.1941.

⁸ *Idem*, 9.6.1941.

⁹ *Idem*, 20.6.1941.

¹⁰ I.P. Prundeni: *Antisemitismul românesc*, „Porunca Vremii”, 6.4.1941. Eminescu a murit într-un ospiciu și autorul vroia să spună că evreii erau, probabil, vinovați de soarta lui.

Presa sărbătorea victoria „ideii naționale” asupra evreilor și avea grijă să publice discursuri și declarații ale „predecesorilor” – intelectuali și politicieni care au acționat sau s-au exprimat împotriva prezenței evreiești în România, împotriva acordării de drepturi cetățenești și în favoarea a orice împiedica, întârzia, zădărnica „expansiunea” evreiască¹¹.

Pentru naționaliști, regimul Antonescu simboliza înfăptuirea revendicării de eliminare a evreilor din sânul națiunii române – mai întâi eliminare mentală și apoi, fără să lămurească pe ce cale, și eliminarea fizică. Restricțiile și alungările pe care legislația antisemită le-a impus evreilor, în afară de delegitimarea realizată în anii treizeci, a reușit, între timp, să-i transforme în ființe lipsite de chip omenesc, *non-entity*. De aceea puteau atât Antonescu, cât și regimul său, precum și „opinia publică” să vorbească despre valori universale, despre morală și omenie, fără să simtă nevoia să se justifice sau măcar să precizeze că aceste valori nu se aplică evreilor. Îndepărtarea evreilor din conștiința națională continua de peste un deceniu. Societatea românească, scria un ziarist neantisemit, suferă de o criză de ură profanatoare. Aceasta poate fi înfrântă prin întoarcerea la tradițiile vieții noastre naționale: „credința, omenia și bunul simț românesc trebuie neapărat reînviată”¹².

„Xenofobia”, scria cunoscutul ideolog naționalist Nicolae Davidescu, „a rămas și astăzi un sentiment necunoscut nouă”¹³. Dar tuturor nivelurilor de conducere le era clar, chiar și fără dispoziții speciale, că „principiile naționaliste și autoritare” pe care se baza statul român, după afirmațiile ministrului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, sunt opusul „spiritului statului democratic, antinațional și străin” – cum l-a definit ziaristul Pamfil Șeicaru – și aceste principii erau antisemite, îndreptate împotriva evreilor și scopul lor este să se scape de ei¹⁴.

Direcția, amploarea și ritmul aplicării politicii antisemite ca parte din realizarea „ideii naționale”, așa cum au prevăzut-o și au revendicat-o precursorii, depindeau de o singură persoană – Ion Antonescu. După îndepărtarea legionarilor, Ion Antonescu, cu ajutorul lui Mihai Antonescu, a fost inițiatorul, dictatorul și îndrumătorul în problemele evreiești, la fel ca și în toate celelalte probleme ale statului. L-au urmat mulți dintre miniștrii săi, prefecții, comandanți de poliție și primari care inițiau, și ei, măsuri antisemite, siguri fiind că acestea corespund spiritului regimului sau din convingere personală.

Dezbaterile în ședințele guvernului erau doar formale și miniștrii aprobau, fără vot, propuneri prezentate de Mihai Antonescu. În problema evreiască, și o

¹¹ Exemple de acest fel sunt discursurile primului ministru Ion Brătianu și ale ministrului de Externe Mihail Kogălniceanu la Congresul de Pace din 1878 de la Berlin împotriva acordării de drepturi cetățenești evreilor, sau publicarea unei poezii antisemite a lui Ion Creangă în anul 1878, care chema la boicot împotriva evreilor. Vezi „Universul”, 5.5.1941; „Porunca Vremii”, 3.5.1941; „Sfarmă-Piatră”, 20.5.1941.

¹² C. Neutzescu, *Să reînviem virtuțile românești*, „Universul”, 26.4.1941.

¹³ N. Davidescu, *Loialitatea românească*, „Acțiunea”, 27.4.1941.

¹⁴ „Viața”, „Curentul”, 16.5.1941.

observație verbală a lui Ion Antonescu, o notă pe marginea unui raport prezentat spre știință sau o vorbă scăpată se transforma în ordin, secretarii lui difuzând-o celor de resort și, uneori, figura în fruntea unei legi. Mihai Antonescu răspundea de mașina legislativă antisemită și a acționat în lumina „ideii naționale”, în deplin acord și înțelegere cu Ion Antonescu.

Înainte de a fi sedus de intransigența lui Hitler în problema „soluției finale”, Conducătorul obișnuia să împărtășească poporului și opoziției gândurile și planurile sale cu privire la evrei; și chiar de la începutul regimului său, el a trasat liniile politicii față de evreii din Regat și din sudul Transilvaniei – în cadrul statului român micșorat. Aceste linii au rămas în vigoare până în ajunul izbucnirii războiului împotriva Uniunii Sovietice. În instrucțiunile date presei la 20 februarie 1941, Antonescu a stabilit că orientarea generală a politicii interne se va baza pe „naționalism integral”; că va tinde să soluționeze problema evreiască într-o formă fundamentală și nu se va mulțumi cu „soluții aparente”, că orice alt tip de rezolvare va constitui o trădare a românismului – cuvântul fermecat care cuprinde în el, asemănător „ideii naționale”, aspirațiile naționalismului extremist.

„Nici violența gestului sau a cuvântului nu rezolvă această problemă ci înjosește pe cei care o practică. Generalul Antonescu și-a luat angajamentul s-o realizeze metodic și progresiv pentru a nu aduce dezechilibrarea vieții economice. Înlăturarea elementului străin e condiționată de înlocuirea cu forțe autohtone, în spiritul unei cât mai perfecte echități”¹⁵.

În afară de ipocrizia cuprinsă în afirmația că înlăturarea evreilor și înlocuirea lor cu români este o măsură de dreptate, se poate stabili că Antonescu s-a obligat să continue politica inaugurată odată cu dictatura sa, înainte ca legionarii, în marea lor aviditate, s-o fi transformat într-o goană pentru jefuirea averilor evreiești prin mijloace teroriste, torturi și omoruri, în cea mai mare parte, în folosul lor personal.

Caracteristicile principale ale acestei politici au fost:

1. Continuarea treptată și controlată a eliminării evreilor din toate domeniile vieții; continuarea românizării care începuse și a fost întreruptă în perioada Goga-Cuza și reluată în timpul regimului național-legionar – dar, de data aceasta, fără folosirea forței și terorii, ci prin mijloacele „legale” aflate la dispoziția statului – legiferare, tribunale, sechestrul etc. Legislația antisemită și românizarea n-au încetat o clipă și, în felul acesta, regimul Antonescu a continuat politica regimului precedent.

2. Ritmul și volumul campaniei de purificare de evrei au fost stabilite de Antonescu însuși, astfel încât să nu lovească în economie, în pregătirile pentru război, în necesitățile populației etc. Această prudență provenea din convingerea celor care se aflau în fruntea regimului că evreii din România dispun de o uriașă putere economică și exercită o influență indirectă asupra altor sectoare ale vieții;

¹⁵ „Universul”, 20.2.1941.

acest fapt nu a fost niciodată adevărat și, desigur, în mod categoric era contrar adevărului după regimul legionar.

3. Campania antievreiască a fost integrată în planurile și promisiunile de „refacere a națiunii”, de creare a unei „clase de mijloc”, și a „comerțului românesc” etc.; cu alte cuvinte, în îndreptarea tuturor defectelor de care suferea, într-adevăr, societatea românească sau măcar a acelor de care „precursorii” i-au acuzat pe evrei. Politica antievreiască s-a transformat într-un element important în politica internă, aproape singurul domeniu în care regimul putea să inițieze reforme și să respecte promisiuni.

4. Câtă vreme Antonescu se mai simțea obligat promisiunilor făcute lui Filderman, el nu a ezitat să mintă, să se comporte în mod ipocrit și, de asemenea, să-i acuze pe naziști de măsurile ordonate de el personal contra evreilor și a averilor lor. Ipocrizia ieșea la iveală când folosea termenul jignitor „jidani” în ședințele guvernului, în convorbiri în cerc închis, în documente interne, în corespondența cu șefii opoziției și în observațiile pe marginea rapoartelor adresate lui, în comparație cu limbajul civilizată pe care îl folosea în întrevederile cu Filderman și cu alți evrei (întrevederi care s-au redus în timp). Cu toate acestea, au fost introduse în legislația antisemită câteva excepții cu privire la evreii „care au adus o contribuție reală țării”, în special foști militari reangajați și cei decorați.

5. Regimul Antonescu, continuator al ideologiei lui Cuza și Goga, a acționat nu numai împotriva evreilor, ci și împotriva iudaismului – apelând la religia creștină și la sloganurile antisemite privind hidoșenia și satanismul religiei evreiești, la denigrarea evreului și a valorilor iudaice – opuse valorilor creștine. Promotorii acestei politici au fost ziare și ziariști, câțiva dintre prelații Bisericii ortodoxe române și, parțial, *establishment*-ul fascist. Majoritatea intelighenței românești a rămas rezervată față de campania împotriva iudaismului (spre deosebire de campania împotriva evreilor).

6. În decursul întregii perioade la care ne referim, până la mijlocul anului 1943, a continuat campania de instigare a autorităților de stat, a organelor semioficiale și a presei împotriva evreilor. Evreii au fost prezentați drept factorul principal al dificultăților interne ale regimului, în legătură cu tot ceea ce privea aprovizionarea cu alimente și condițiile de viață în general. Greutățile proveneau, de fapt, din obligațiile crescânde asumate de Antonescu față de Hitler și față de Reich¹⁶.

Regimul antonescian nu a fost expresia celui mai extremist antisemitism al naționalismului românesc. În decursul războiului au existat în România cercuri antisemite mai extremiste, gata să acționeze numai din ură și din dorința de a ucide evrei. Spre deosebire de acestea, pe Antonescu l-au călăuzit, până în vara lui 1942,

¹⁶ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p. 151.

anumite considerente logice (în ce-i privește pe evreii din Regat și sudul Transilvaniei), în conformitate cu principiul utilității pentru națiunea română. Ura fostelor cercuri legionare, precum și a acelor simpatizanți ai lui Cuza, care, practic, au fost îndepărtați de la orice poziție importantă în guvernul lui Antonescu, nemulțumiți de ritmul prea lent, după părerea lor, al românizării, nu avea nevoie de explicații sau de demonstrații de eficiență. Tot timpul războiului, a existat o alternativă și mai rea din punctul de vedere al evreilor, alternativa legionară, a cărei aplicare depindea de Hitler și de politica Reichului față de regimul Antonescu.

Soarta averilor jefuite

În rândurile evreilor domnea o senzație de ușurare în legătură cu siguranța fizică și, concomitent, percepția unei rapide înrăutățiri în tot ceea ce privea legislația rasistă și aplicarea ei. Încă la 7 aprilie, Filderman a subliniat, într-un demers către ministrul Economiei Naționale, că „niciodată în decursul istoriei românești, populația evreiască n-a avut mai mult de suferit” așa cum suferă ea „de la preluarea conducerii statului de către d. gen. Antonescu”¹⁷. Politica de deposedare, pe care au început-o legionarii, a continuat fără întrerupere în toate domeniile. Principalul beneficiar a fost statul, dar și cetățenii români „etnici”. Aceasta era evident în domeniul legislației în problemele românizării sau când a fost vorba de restituirea averilor jefuite de legionari. Toate întreprinderile în proprietatea evreilor din categoriile A sau C, care n-au fost jefuite de legionari, au fost închise la 9 februarie 1941, în conformitate cu Statutul evreilor, care stabilea o prelungire de șase luni până la închiderea lor, începând cu data publicării Statutului. Nici un fel de considerente economice sau umanitare – cum ar fi faptul că „mai mult decât o treime din populația evreiască, circa 100.000 de oameni vor rămâne fără existență” și, printre ei, mulți dintre veteranii de război care și-au pierdut cetățenia din diverse motive – nu l-au convins pe ministrul Justiției, Constantin Stoicescu, și pe ministrul Economiei, generalul Gheorghe Potopescu, să amâne data închiderii¹⁸.

Majoritatea evreilor care au fost loviți, îndeosebi micii comercianți, se întrețineau cu greutate din prăvăliile lor: duceau doar o viață modestă. Dar în satele Moldovei și în anumite zone din Transilvania ei erau cei care puneau în mișcare roțile economiei rurale. Poate chiar din această cauză, regimul Antonescu a persistat să pună capăt acestei „invazii” în sate, folosind întotdeauna descrierea evreului ca exploatator al țaranului.

¹⁷ Filderman către ministrul Economiei Naționale, cu privire la suferințele populației evreiești, la învinuirile neîntemeiate împotriva ei că ar specula și ar sabota economia; 7 aprilie 1941, din Ancel, *Documents*, II, nr. 114, p. 381.

¹⁸ Federația către ministrul Economiei Naționale cu rugămintea de a acorda o prelungire de șase luni pentru închiderea întreprinderilor în proprietate evreiască la sate, 2 februarie 1941, Arhiva Yad Vashem, P-6/42, p. 29.

În afară de câteva cazuri excepționale la București și la Ploiești, instituțiile guvernamentale și tribunalele au refuzat să intervină pentru retrocedarea numeroaselor averi evreiești jefuite de legionari, inclusiv întreprinderi și magazine. Acest refuz era în contradicție cu campania dusă de regim prin presă împotriva șefilor Legiunii, împotriva metodelor lor teroriste și împotriva poftelor lor de îmbogățire cu orice preț.

Când a fost vorba de evrei și când se cerea unui legionar de rând să restituie bunuri, „balanța era făcută să atârne de partea legionarilor, oricât ar fi de ticăloși”¹⁹. Majoritatea legionarilor care au „achiziționat” magazine și întreprinderi evreiești au rămas cu prada în decursul anilor regimului fascist și o parte dintre ei chiar și după aceea, până la publicarea legilor de naționalizare a mijloacelor de producție și a prăvăliilor de către regimul comunist, în anul 1949. Locuințele ocupate cu forța, prin alungarea proprietarilor evrei, au rămas în posesia legionarilor. Instituții evreiești ca, de pildă, școli, spitale, băi publice și un număr de sinagogi au rămas în mâinile legionarilor și, ulterior, au trecut în proprietatea statului, primăriilor și a altor instituții publice.

Soarta imensei cantități de bunuri jefuite cu forța de către legionari a ridicat câteva probleme principiale și a semănat confuzie în rândurile autorităților, din cauza declarațiilor lui Antonescu privind atașamentul său față de valorile de dreptate și lege, pe care și-a întemeiat, după spusele sale, regimul.

Uniunea comunităților a cerut, încă la 12 februarie, să se restituie evreilor „casele și magazinele jefuite cu brutalitate de către legionari cu sprijinul primarilor, prefectilor, camerelor de comerț etc.”²⁰.

O apreciere prudentă făcută de instituții evreiești stabilea că în posesia evreilor rămăseseră 40% din totalul prăvăliilor și afacerilor pe care le avuseseră înainte de întemeierea regimului național-legionar, restul trecând în posesia românilor²¹. Noul regim nu a intervenit pentru restituirea întreprinderilor și bunurilor imobiliare, printre altele și instituții publice etc., proprietarilor lor evrei. Bunuri evreiești jefuite, în special în zilele rebeliunii sau înainte, și înmagazinate la „casele verzi” (sediile mișcării din orașe), la posturi de poliție sau la domiciliile rebelilor arestați, au fost încărcate în camioane și transferate în tabere militare. În orașele de provincie autoritățile au ocupat magazine întregi cu mărfuri luate din prăvălii evreiești, cu obiecte casnice, covoare, tablouri și tacâmuri cu care mulți legionari își umpluseră casele. La Timișoara, de exemplu, s-au descoperit și

¹⁹ Lista acțiunilor întreprinse de regimul Antonescu împotriva evreilor în perioada dintre 24 ianuarie și 22 iunie 1941. Lista a fost pregătită de secretarul Federației, Carp. Arhiva Filderman, Arhiva Yad Vashem, P-6/42, p. 2 (în continuare: *Lista lui Carp*).

²⁰ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p. 50.

²¹ Raportul corespondentului Agenției evreiești de presă cu privire la situația din România din ianuarie 1941: *The treatment of Jewish in Romania, Report on a study made in January 1941 by a veteran correspondent*, Jewish Telegraph Agency, March 1941 (în continuare, *Raport JTA*). Din Ancel, *Documents*, II, nr. 109, p. 374.

confiscat veritabile depozite cu mărfuri furate la comandanții legionarilor²², printre care și un fost inspector de poliție.

Noii prefecți, precum și procurori, s-au adresat ministrului de Interne, ministrului Justiției și chiar lui Antonescu personal pentru a lămurii ce este de făcut în cazurile în care evreii înaintează reclamații „împotriva oamenilor care prin amenințări, violență și cu revolvere în mână au acaparat magazinele lor și i-au obligat să semneze contracte de vânzare care, în majoritatea cazurilor, nu notează măcar un preț oarecare”. Răspunsul procurorului-șef al județului Brașov constituie un exemplu privind atitudinea sistemului judiciar și a autorităților de stat față de acest subiect: „Parchetul recomandă legionarilor fără titlu valabil și evreilor ca diferendele să se aplaneze între ei pe cale pașnică. Procedându-se astfel, se ușurează într-o măsură situația legionarului sub raportul intereselor sale juste, precum și răspunderea sa când va fi să i se stabilească culpabilitatea penală. Pe de altă parte, se respectă și legile în vigoare, care protejează proprietățile urbane de orice fel. Conducătorul statului, domnul general Antonescu, a ordonat respectul legilor și respectarea ordinii publice prin suprimarea anarhiei”²³.

În felul acesta, parchetul s-a scutit de obligația de a lua măsuri legale pentru înapoierea avutului jefuit de la evrei, fără a uita să menționeze principiile justiției; evreii trebuiau acum „să se pună de acord cu jefuitorii”. Legionarii care aveau vreun act oarecare nu au renunțat în general la pradă iar cei care nu au reușit să obțină o dovadă de proprietate sau, pe vremea aceea, nu reușiseră să-l depisteze pe proprietarul legal pentru a-l sili să semneze „contractul” de vânzare, au preferat „să se retragă de bunăvoie din magazinele ocupate, primind o despăgubire pentru munca prestată și pentru investițiile de mărfuri făcute din banii lor”.

Primarul Brașovului a prezentat propuneri în scris cu privire la soarta magazinelor și întreprinderilor evreiești acaparate de legionari și în care se cerea să se promulge o lege specială menită să asigure păstrarea în continuare a avutului evreiesc, fapt care va pune capăt tuturor problemelor juridice. După părerea sa, „a lua aceste prăvălii [care sunt] acum românizate și a le reda evreilor, am face greșeala cea mai de neiertat”²⁴.

Plângeri depuse de evrei la poliție și reclamații la judecătoria s-au lovit, în general, de dușmănie și mulți evrei, ale căror averi au fost jefuite, au întâmpinat dificultăți chiar pentru depunerea plângerii: „Unele autorități refuză primirea

²² „Universul”, 14.2.1941.

²³ Procurorul-șef al Tribunalului din Brașov către prefectul județului, cu privire la modul de tratare a reclamațiilor înaintate de evreii ale căror magazine au fost jefuite cu forța de legionari, 31 ianuarie 1941. Din: *Ancei, Documents*, II, nr. 74, p. 207.

²⁴ Propuneri administrative făcute de primarul Brașovului pentru împiedicarea înapoierii prăvăliilor jefuite de la evrei, în scopul succesului românizării, 3 februarie 1941. *Idem*, nr. 75, p. 209.

plângerilor, iar altele nu dau numere de înregistrare”, remarca Filderman²⁵. Camerele de Comerț și Industrie au avut grijă să definitiveze, pe cale administrativă, ocuparea întreprinderilor și magazinelor evreiești în cazurile în care legionarii nu au apucat să pună complet stăpânire pe ele sau au fugit și au lăsat „contractele” (sau procurile) în mâinile camarazilor lor; aceștia trebuiau doar să-și adauge numele lor pe actul pe care nu era încă notat numele cumpărătorului. Camera de Comerț din Ploiești a înaintat o plângere ministrului de Interne cu privire la „atitudinea tendențioasă a foștilor comercianți evrei care refuză respectarea convențiilor încheiate pentru predarea magazinelor respective”, cerând deschiderea unor anchete²⁶.

Camerele de Comerț au urmărit cu severitate excluderea evreilor care au revenit la prăvăliile lor, în ciuda faptului că în unele orașe majoritatea legionarilor n-au reușit la timp să pună mâna pe ele, întrucât „semnătura” pe contractul de vânzare a fost obținută în urma arestării colective a tuturor negustorilor evrei în ajunul izbucnirii rebeliunii. Ministrul Justiției, Stoicescu, a refuzat să intervină în această chestiune²⁷. Evreii care și-au deschis prăvăliile au primit scrisori de avertisment să le închidă, întrucât au acționat în mod nelegal. În avertisment se nota că chestiunea poate fi aranjată numai după ce prăvălia va fi înscrisă pe numele unui român etnic²⁸. Avertismentele cuprindeau și numele unui român, în general un refugiat din teritoriile anexate de Uniunea Sovietică și de Ungaria, cărui trebuia să-i fie transferată proprietatea – exact ca pe timpul regimului legionar. Ministrul de Interne a publicat, la 17 februarie, o ordonanță care stabilea că dreptul de proprietate asupra prăvăliilor din care evreii au fost alungați dar nu renunțaseră la ele va fi hotărât „pe calea justiției civile și nu pe cale administrativă”. În felul acesta, el i-a trimis pe evrei să se judece în tribunale și să-i convingă pe judecători că semnăturile lor au fost obținute cu forța și prin teroare: dar judecătorii dădeau totdeauna sentințe în favoarea legionarilor²⁹.

Un ziarist român din Corabia, în sudul României, care s-a îngrozit de posibilitatea retrocedării prăvăliilor, afacerilor și obiectelor personale evreilor – deoarece și familia lui se bucura de astfel de bunuri – a propus ca evreii să fie despăgubiți (dacă se va hotărî că li se cuvin despăgubiri) din fondurile fostei mișcări legionare, a cărei existență fusese, între timp, interzisă, și de la magazinele

²⁵ Listă întocmită de Filderman cu privire la problemele principale care stau în fața evreilor după înăbușirea rebeliunii legionare și cu privire la încercările de restituire a unei părți din avutul jefuit, 5 februarie 1941. *Idem*, nr. 7-9, p. 256.

²⁶ Ministerul de Interne către prefectul județului Prahova cu privire la refuzul evreilor din Ploiești de a transfera prăvăliile lor legionarilor, 3 februarie 1941. *Idem*, nr. 77, p. 254.

²⁷ *Lista lui Carp*, p. 13.

²⁸ Comunicatul Camerei de Comerț și Industrie din Craiova cu privire la anularea autorizației unui proprietar de prăvălie evreu, 13 februarie 1941. Din: *Ancel. Documents*, II, nr. 82, p. 261.

²⁹ *Vezi* 25, p. 210.

legionare închise în care se află mărfuri în valoare de sute de mii de lei³⁰. Același ziarist, Marinescu, propunea, de fapt, să se plătească despăgubiri evreilor din avuturile jefuite de la ei, întrucât magazinele și mărfurile amintite erau ale evreilor – așa cum remarca și prefectul județului Romanați, ca răspuns la propunerea ziaristului³¹.

Regimul legionar a sărăcit întreaga populație evreiască și, evident, îndeosebi pe cei înstăriți. Numai în zilele rebeliunii au fost provocate evreilor pagube apreciate la 383 de milioane de lei, dintre care 230 de milioane de lei prin distrugerea de întreprinderi industriale de toate felurile și de magazine și numai 88 de milioane de lei pagube la gospodăria personală³² (în primăvara anului 1941, cursul de schimb oficial al dolarului era de 168 de lei, și cursul la negru 950 de lei, în urma devalorizării drastice a leului). Pagubele acestea au fost precedate de jefuirea bunurilor evreiești mobile și imobile în timpul celor patru luni de regim legionar; după afirmațiile lui Filderman, aceste averi erau în valoare de multe sute de milioane de lei³³. Legionarii n-au renunțat la bunurile obținute cu forța decât în puține cazuri, și asta de teama autorităților³⁴.

După înăbușirea rebeliunii, comandamentele militare din București obișnuiau să publice, din când în când, comunicate privind arestarea de legionari rebeli și liste de bunuri jefuite care au fost găsite la ei. La 27 februarie s-a anunțat că au fost confiscate 174 de camioane cu bunuri evreiești jefuite, care cuprindeau mărfuri, haine, blănuri, obiecte casnice diverse, valută și lei în sume mari (numai la un singur legionar s-a găsit o sumă de 34 milioane de lei); și aceasta în afara milioanelelor jefuite la spargerea din clădirea Federației. Nici aceste averi, în majoritatea lor, nu au fost înapoiate evreilor, în ciuda faptului că, în mod oficial, s-a vorbit despre intenția de a le restitui proprietarilor.

Autoritățile militare au anunțat, la 8 februarie, că s-a făcut un inventar și o înregistrare a mărfurilor și obiectelor capturate și că, la timpul potrivit, vor fi expuse în săli de prezentare iar proprietarii care își vor identifica bunurile le vor primi înapoi. La 25 februarie s-a deschis o expoziție de obiecte de mică valoare – câteva camioane din două sute. La 27 martie s-a anunțat o nouă expoziție. În acest ritm, s-a plâns Filderman, vor fi necesare douăzeci de luni până a expune toate

³⁰ *Idem.*

³¹ Răspunsul prefectului județului Romanați la scrisoarea lui Marinescu (vezi nota anterioară), 4 martie 1941. *Idem*, nr. 88, p. 283.

³² Demersul Federației către Antonescu în care sunt rezumate pierderile în oameni și bunuri provocate de „pogromul din ianuarie 1941”. *Idem*, nr. 110, p. 376; în privința cursurilor de schimb ale leului, vezi *Lista lui Carp*, p. 11.

³³ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p. 20.

³⁴ Vezi lista localităților în care nu s-au înapoiat evreilor magazinele, în adresa Federației către ministrul Economiei Naționale, cu privire la afaceri și prăvălii jefuite și care n-au fost înapoiate. *Idem*, Anel, *Documents*, II.

obiectele și „între timp oamenii nu au o cămașă, un cearceaf sau o pernă”³⁵. În cele două expoziții nu figurau lucruri necesare vieții de zi de zi, cum ar fi obiecte casnice și haine, și nici obiecte de valoare – bijuterii și blănuri – și nu s-a pomenit nimic nici despre bani numerar, cu toate că o sută de milioane de lei au fost confiscate de la legionari³⁶.

La 15 mai 1941, Filderman s-a plâns comandantului militar al Capitalei că „numai o infimă parte dintre lucrurile expuse și identificate au fost înapoiate proprietarilor lor. Mulți evrei care au identificat obiectele au fost amânați pentru luna iunie”³⁷. Autoritățile au încetat să amintească în comunicate banii în numerar și bijuteriile confiscate de la legionari și acest fapt a dispărut definitiv de pe ordinea de zi.

Amintim aici de cazul a 267 de obiecte ambalate în 75 de pachete mari, incluzând bijuterii și diferite haine, transferate soției lui Horia Sima și, apoi, destinate „Ajutorului legionar”. Aceste obiecte au dispărut și, împreună cu ele, a dispărut și reprezentantul „Ajutorului” care s-a ocupat de această chestiune și a dispărut și doamna Sima; ea a rămas la București și a stat ascunsă tot timpul la o prietenă, în timp ce soțul ei a fost expedit, pe furiș, de către naziști în Germania, prin Bulgaria. Nici până azi nu știm ce s-a întâmplat cu acele obiecte, scria cotidianul „Universul”, la 18 martie 1941. Aceste lucruri și altele și mari sume de bani au dispărut o dată cu legionarii care au fugit, au fost trecuți pe furiș peste graniță, au fost ascunși sau și-au continuat viața obișnuită.

Câte camioane au fost necesare pentru a transporta bunurile capturate, de pildă, la doi legionari, refugiați din Basarabia, care au pus stăpânire, împreună cu camarazii lor, pe sinagoga „Reschith Dath” și pe școala evreiască „Ronetti-Roman”? Aceste instituții au fost transformate în cămin pentru refugiații români în timpul regimului legionar. Parchetul a înaintat un act de acuzare împotriva celor doi, dar clădirea, ca și multe alte clădiri publice evreiești ale Comunității din București, a rămas în mâinile statului³⁸.

Problema restituirii avutului jefuit urma să devină subiectul principal de discuții la audiența lui Filderman la Antonescu la 1 aprilie 1941. Dar importanța ei scăzuse după publicarea legii naționalizării locuințelor, o nouă lovitură puternică aplicată de regim tuturor evreilor. Odată cu izbucnirea războiului împotriva Uniunii Sovietice, chestiunea a devenit minoră în raport cu politica de exterminare a evreilor din Basarabia și Bucovina, cu pogromul de la Iași, cu deportarea evreilor din județul Dorohoi în Transnistria ș.a.

³⁵ Nota 33, p. 377; vezi și bilanțul pierderilor și stricăciunilor, 8 martie 1941. *Idem*, nr. 90, p. 286; Filderman, *Ciornă Memoriilor*, P-6/58, p. 50.

³⁶ Lista de probleme (vezi 25), p. 256.

³⁷ Reclamația Federației către comandantul militar al Capitalei cu privire la averi evreiești jefuite, care se află în posesia autorităților și nu au fost înapoiate, 15 mai 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 128, p. 400.

³⁸ „Din păcate, serie Filderman în jurnalul care i-a folosit drept ciornă la memorii, după pogrom acaparatorii continuă să dețină clădirile [evreiești], în afară de câteva excepții” (Filderman, *Ciornă Memoriilor*, P-6/58, p. 27).

La 6 august, președintele „Centrului de colectare a avuturilor jefuite de către rebeli, care nu au fost identificate”, l-a invitat pe Filderman la comandamentul militar al orașului, unde își avea sediul, ca să-l anunțe că se organizează o „licitațiune pentru vânzarea obiectelor rămase neidentificate și nerestituite din cele jefuite de rebeli” și compensația va fi predată Uniunii Comunităților. Filderman a trimis pe unul din apropiații lui să fie prezent la licitație, întrucât banii erau destinați ajutorării evreilor loviți în zilele rebeliunii³⁹. Delegatul, Martin Fundoianu, i-a predat lui Filderman o dare de seamă amănunțită a primei zile de licitație, care a fost condusă de o comisie din partea comandamentului militar al Capitalei, în frunte cu un ofițer cu gradul de colonel. Participanții s-au străduit să evite concurența; și, în momentul când un evreu prezent în sală a propus un preț mai ridicat, s-a iscat un vacarm, și câțiva participanți au cerut ca evreei să fie împiedicați să participe la licitație întrucât ei vor provoca ridicarea prețurilor și „după cele petrecute în Basarabia” le este interzis să stea împreună cu românii. Evreeii au fost scoși din sală și președintele a cerut „bunilor români” să evite concurența, „lăsându-se și oamenilor nevoiași să-și poată procura pe un preț redus anumite obiecte de care ar avea nevoie”. Și, într-adevăr, prețurile au rămas foarte scăzute. Fundoianu a notat că „am scăpat de la identificare [ca evreu], după fizionomie, astfel că am putut rămâne mai departe în sală”⁴⁰.

Suma obținută de pe urma licitației publice a depășit trei milioane de lei. Dar nu a fost predată Uniunii Comunităților. La 21 martie 1942, Filderman s-a adresat Centralei Evreilor – *Judenrat*-ul numit după desființarea Uniunii și Federației – amintindu-i că banii încă nu au ajuns la Comunitatea București⁴¹. Acești bani nu au fost niciodată predați vreunei organizații evreiești și, între timp, și-au pierdut din valoare. Membrii comisiei militare care au condus licitația au transferat parte din mărfuri unei bande de șarlatani, în schimbul participării lor la câștiguri. După afirmațiile lui Carp, covoarele, bijuteriile, aurul, devizele străine și banii numerar furati de la evrei și ridicate de la bandiții arestați nu au fost nici expuse, nici restituite, „și până astăzi nu se știe în ce mâini au încăput”⁴².

În încheiere, cu toate că regimul Antonescu a desfășurat în această perioadă o politică antilegionară, el a împiedicat, în general, restituirea bunurilor jefuite și a preferat să le lase românilor, care au fost membri sau simpatizanți ai mișcării legionare. Aceasta s-a făcut prin mijloace birocratice, prin inițiative locale și cu ajutorul unor dispoziții legale, fără să fie necesară folosirea forței, după modelul legionar.

³⁹ *Idem*, p. 74.

⁴⁰ Darea de seamă a lui Fundoianu privind licitația de obiecte casnice evreiești, 16 august 1941. Din *Ancel*, *Documents*, III, nr. 18, p. 25.

⁴¹ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p. 100.

⁴² *Lista lui Carp*, p. 8.

Evreii din România au sărăcit în mod serios după 6 septembrie 1940. Ei au suferit pagube directe în valoare de cel puțin un miliard de lei, care reprezentau atunci circa 60 de milioane de dolari la cursul oficial sau 100 milioane de dolari la cursul la negru; la acestea trebuie adăugată pierderea de venituri și degradarea existenței cotidiene. Și, cu toate acestea, A. Ionescu a continuat să creadă că evreii domină economia țării.

Eliminare și încercări de deportare

Eliminarea evreilor din diversele domenii ale vieții (unul dintre elementele „ideii naționale”) s-a făcut prin forme diferite și a început cu excluderea evreilor de la participarea la două plebiscite inițiate de Antonescu pentru a primi, post-factum, aprobarea poporului pentru politica sa: cel dintâi, la începutul lui martie, după înlăturarea legionarilor, și al doilea, la 9 noiembrie 1941, după terminarea primei etape a campaniei din răsărit⁴³. La aceste plebiscite au participat toți românii „în afară de evrei și femei”. Poliția de Siguranță a anunțat obligația de a aplica, pe orice pașaport deținut de evrei, ștampila „Ievreu”; în felul acesta s-a adăugat încă un document care purta această ștampilă de culoare roșie (în afară de carnetul de rezervist)⁴⁴.

Regimul Antonescu a cules roadele politicii începute de guvernul Goga-Cuza și continuate de regimul dictatorial al regelui Carol și de regimul național-legionar în domeniul eliminării evreilor din profesii și servicii. Cea mai grea lovitură au primit-o avocații, medicii, inginerii, muncitorii din fabrici și salariații din comerț.

Circa o mie de avocați evrei din cei o mie două sute câți erau în București și-au pierdut mijloacele de existență. Numai 150 dintre ei, care îndeplineau toate condițiile categoriei B – participare la război (inclusiv decorații), cetățenie etc. – au primit permisiunea de a continua să lucreze în meserie, dar numai pentru clienți evrei. Corespondentul evreu al Agenției evreiești de presă JTA a raportat, după pogromul de la București, că acești avocați (cei o mie) și familiile lor „sunt lipsiți de toate și disperăți. Nu au mijloacele economice pe care le au la dispoziție evreii din Germania, în aceeași situație”.

Medicii se aflau într-o situație asemănătoare, întrucât li s-a permis să trateze numai bolnavi evrei și aceștia erau relativ puțini în raport cu numărul medicilor și, parte din ei, fără mijloace de existență. Din numărul de șase sute de medici evrei la București, raporta corespondentul Agenției JTA, numai o sută au șanse să-și câștige un trai modest, „atâta timp cât pacienții evrei nu vor sărăci cu totul”. Toți medicii evrei au fost eliminați, încă în anul 1940, din cel mai modern spital din

⁴³ Decretul-lege nr. 135, 25 februarie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 47; A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1941*, București, 1979, p. 50.

⁴⁴ *Lista lui Carp*, p. 6.

București, Spitalul Elias, construit în anul 1938, donație a unui filantrop evreu spaniol (care a lăsat moștenire uriașă sa avere Academiei Române). Rămăsese un singur medic evreu, care și el a fost concediat la începutul anului 1941.

Procesul de eliminare a muncitorilor și salariaților evrei din întreprinderile industriale și comerciale a continuat cu și mai mare intensitate, conform legii legionare de românizare a locurilor de muncă; ea stabilea că operația va fi încheiată până la sfârșitul anului 1941. „Mulți dintre ei fuseseră deja concediați și procesul a continuat zi de zi. Acești oameni n-au fost în stare să economisească nimic, întrucât salariile lor nu ajungeau nici la cinci mii de lei pe lună – cam zece până la doisprezece dolari”.

Această categorie cuprindea majoritatea întreținătorilor evrei și majoritatea lor erau săraci: „Nu au economii, și pot să se întrețină doar atâta timp cât muncesc și primesc salarii”⁴⁵.

Eliminarea evreilor din România nu a fost posibilă și, de fapt, nu a fost pusă în mod serios pe ordinea de zi până la izbucnirea războiului; dar oriunde a existat această posibilitate, regimul Antonescu a dovedit fermitate în executare. Circa 150 de evrei și 27 de români s-au adresat Comisiei mixte româno-sovietice pentru repatrierea locuitorilor, înființată la stația de cale ferată Burdujeni, în nordul Moldovei. Comisia și-a încetat brusc activitatea și trecerea prin punctul de graniță Dornești a fost închisă de partea sovietică. Evreii care se înscriaseră la Comisie au fost arestați și ținuți într-un lagăr provizoriu la stația de cale ferată și restrânsa comunitate din localitate i-a aprovizionat cu alimente. Grupuri mici, de câte 10-15, erau transportate în fiecare noapte la graniță și silit, sub amenințarea armelor, s-o traverseze. Circa o sută de evrei au fost uciși în schimburile de focuri dintre grănicerii români și cei sovietici sau prin explozia unor mine⁴⁶. Supraviețuitorii, 58 la număr, au reușit să anunțe Federația că viața le este în pericol, rugând să fie salvați. Federația a cerut, la 26 februarie 1941, încetarea expulzării cu forța, care însemna, de fapt, lichidare, „întrucât în sarcina lor nu se aduce nici o învinuire. Întrucât ei s-au prezentat cu acte în regulă înaintea unei comisii oficiale, care putea să admită sau să respingă cererile lor. Întrucât ei plecând n-au dezertat de la nici o îndatorire, ei s-au supus cerințelor guvernului de a emigra”⁴⁷. Supraviețuitorii nu au fost eliberați, dar, în urma intervenției Federației, au fost transferați în lagărul de la Târgu Jiu⁴⁸.

Dornești a fost ales ca punct de expulzare a evreilor polonezi. La 8 martie 1941, poliția din toată România a început să execute un ordin secret al Ministerului

⁴⁵ Raportul JTA, p. 373-374.

⁴⁶ Demersul Federației către directorul general al Poliției de Siguranță, cerând protejarea celor 58 de supraviețuitori evrei din cei 138 care au fost siliți să treacă noua graniță cu Uniunea Sovietică și eliberarea lor, 26 februarie 1941. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 84, p. 268.

⁴⁷ *Lista lui Carp*, p. 3-4.

⁴⁸ Filderman, *Cioma Memoriilor*, P-6/58, p. 28.

de Interne de a expulza într-un termen scurt, de 24 de ore, 1.400 de evrei cu pașaport polonez sau pașaport Nansen (pașaport acordat de Liga Națiunilor celor lipsiți de cetățenie). La București se adunaseră circa 700 dintre ei: 146 posesori de pașaport Nansen, circa o sută de evrei de origine poloneză, posesori de cetățenie română, circa 350 posesori de pașaport polonez și circa o sută de refugiați evrei din Polonia⁴⁹.

Numărul total de evrei cu pașaport Nansen din întreaga Românie era de 300. Parte din evreii polonezi, pe care autoritățile voiau să-i expulzeze, trăiau în România de zeci de ani și erau și unii care se născuseră acolo, dar pierduseră cetățenia poloneză. Alții au ajuns în România pentru că „au fugit din Polonia lui Beck” sau erau refugiați care nu reușiseră să părăsească România. Toți au primit dispoziție să pregătească un bagaj de mână, permițându-li-se să ia cu ei până la 2.000 de lei⁵⁰. Printre candidații la expulzare au fost mari industriași și comercianți, cărora li se permisesse să se stabilească în România după refacerea independenței Poloniei, ca urmare a primului război mondial, și întemeiaseră industrii avansate.

Comunitatea din Iași, unde trăiau mulți industriași evrei din Polonia, precum și Filderman, s-au mobilizat să împiedice expulzarea, încercând să-i influențeze pe primul președinte al Înaltei Curți de Casație, ministrul Economiei, ministrul de Interne, ministrul Muncii, ministrul Justiției și pe directorul Siguranței. În cursul încercărilor, s-a constatat că ordinul de expulzare a fost dat de Antonescu însuși: „Trebuia să-i convingem întâi pe demnitarii de mai sus, și în urmă, prin ei, pe general”. Federația a cerut o amânare de 15 zile a expulzării și apoi anularea ei⁵¹.

Evreii polonezi care au fost arestați, într-un număr necunoscut, au fost transferați la Dornești, „spre a fi alungați în Rusia, și astfel expuși să fie împușcați”⁵². Eforturi combinate, insistențele pe lângă miniștri și ajutorul unor personalități și instituții românești l-au convins, în cele din urmă, pe Antonescu să anuleze ordinul; dar, o lună după aceea, Poliția de Siguranță din Iași declara că nu a primit nici o dispoziție în acest sens și a amenințat să-i expulzeze pe „polonezi”, pentru a storce bani de la ei. Cu toate acestea, evreii polonezi și cei născuți în Polonia, cuprinși în categoriile amintite mai sus, nu au mai fost deranjați până la sfârșitul războiului⁵³.

Politica de eliminare a evreilor a continuat și în alte domenii. Ceea ce a caracterizat-o – în contrast cu legislația antisemită și cu procesul românizării – a

⁴⁹ *Lista lui Carp*, p. 54; S.C. Cristian, *Patru ani de urgie*, București, [1945,] p. 39 (în continuare, Cristian, *Patru ani de urgie*).

⁵⁰ *Idem*, p. 36; *Lista lui Carp*, p. 4. Józef Beck a fost ministrul de Externe al Poloniei în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial și a fost cunoscut pentru politica sa antisemită.

⁵¹ Federația către directorul general al Siguranței, cu rugămintea de a amâna, pentru cel puțin 15 zile, aplicarea hotărârii de expulzare a evreilor născuți în Polonia, 20 martie 1941. Din: *Lista lui Carp*, p. 51-52.

⁵² Memoriul Federației către Antonescu, cerând anularea hotărârii de a-i expulza pe evreii născuți în Polonia, pe cetățenii polonezi și pe deținătorii de pașaport Nansen, 25 martie 1941. Din: Anecl, *Documents*, II, nr. 103, p. 348.

⁵³ *Lista lui Carp*, p. 5; Cristian, *Patru ani de urgie*, p. 41.

fost lipsa unui program concret. Această situație s-a schimbat după 22 iunie 1941, atât din cauza intervenției naziste, cât și din cauza dorinței Conducătorului de a acționa pe baza unui plan bine definit.

Recensământul populației

Unul dintre domeniile în care regimul Antonescu s-a îngrijit să ducă la capăt acțiunea începută în perioada regimului legionar a fost efortul de a clarifica numărul evreilor care trăiau în România. La recensământul preconizat de regimul legionar urmau să participe tineri membri ai mișcării, misiunea lor fiind de a asigura ca nici un evreu să nu se eschiveze de la recensământ și să nu reușească să-și ascundă originea.

Chiar a doua zi după numirea lui Antonescu în funcția de prim-ministru, la 6 septembrie 1940, s-a cerut Consiliului juridic al Ministerului Cultelor să stabilească „dacă și caraiții sunt considerați evrei”. După cercetarea unor surse diferite și după o serie de consfătuiri, Consiliul a ajuns la concluzia că din punct de vedere religios, caraiții nu pot fi considerați evrei, întrucât, deși ei recunosc numai Biblia (Tora), resping Talmudul; în schimb, din punct de vedere etnic, numai caraiții din Palestina sunt evrei, iar ceilalți – inclusiv caraiții din România, care au venit din Rusia – sunt, de fapt, slavi sau de origine turcă⁵⁴.

Numărul caraiților în România a fost întotdeauna neglijabil și, după cedarea Basarabiei, unde trăiau majoritatea lor, problema devenise importantă numai din punct de vedere statistic. Dar preocuparea pentru această problemă era caracteristică regimului fascist la putere, care își baza atitudinea față de evrei pe argumente etnice rasiale, nu numai religioase.

Ziua recensământului general a fost stabilită pentru 6 aprilie, și două dintre paragrafele legii recensământului scoteau în evidență unul din scopurile sale: „recensământ al celor ce se trag din neam evreiesc”⁵⁵. Recensământul a devenit o necesitate urgentă, urmând să stabilească numărul populației și al proprietăților sale, după schimbările teritoriale din vara lui 1940. Pentru a evita orice posibilitate de falsificare cu privire la populația evreiască, a fost invitat să participe, ca observator, un specialist german – directorul Biroului de Statistică al Bavariei, profesorul F. Burgdörfer. La recensământul care a avut loc între 31 martie și 11 aprilie a participat și d. Molinari, directorul general al Institutului de Statistică din Italia.

Oaspetele german, însoțit de directorul adjunct al Institutului Central de Statistică al României, dr. Golopenția, au străbătut toată România în decurs de șase zile. Burgdörfer s-a convins că s-au pus „întrebări foarte amănunțite privitoare la

⁵⁴ Raportul Consiliului juridic al Ministerului Cultelor și a Artelor despre iudaismul caraiților din punct de vedere rasial și religios, 6 septembrie 1940. Arhiva Institutului de Istorie al Comitetului Central, Colecția XXIV, ds. 3373, p. 1-2.

⁵⁵ Decret-lege nr. 865, „Monitorul Oficial”, nr. 76, 20 martie 1941.

originea etnică, întrucât aici, în România, chestiunea evreiască este de o dureroasă importanță și guvernul se străduiește să-i găsească o soluție rapidă”. Însuși Antonescu l-a primit în audiență, la 11 aprilie, și „a atins chestiunea [estimării populației evreiești] fără să intre în amănunte. În orice caz, guvernarea se străduiește să soluționeze grabnic această problemă”⁵⁶.

Chiar înainte de publicarea rezultatelor, presa a mai adăugat, la porția zilnică de atacuri antisemite, problema numărului și a pătrunderii evreilor care „au reușit să se introducă în comunitatea noastră națională”, subliniind că, în momentul când vor fi publicate rezultatele, va fi posibilă o acțiune de autoapărare, „poate chiar cu brutalitate, permisă de toate legile onoarei și existenței neamului”⁵⁷.

Ministrul responsabil de problemele coordonării economice, colonelul Dragomir, a declarat, în fața prefectilor și primarilor marilor orașe, că nu este posibilă o soluție a problemei evreiești „dacă recensământul special pe care îl facem nu va oglindi real și precis cadrele ei (ale populației de origine evreiască)”⁵⁸. Amenințarea insinuată privind însăși existența evreiască în România și prezentarea recensământului ca parte dintr-un program general, inițiat de naziști, au apărut în diverse articole din presă, cu sublinierea faptului că, de data aceasta, și nu cum s-a petrecut la recensământul din anul 1930, evreii nu vor reuși să se sustragă, să mintă, să corupă și să falsifice rezultatele și că el va oglindi, cu adevărat, numărul lor din totalul populației⁵⁹.

Rezultatele au fost publicate la 14 iunie 1941, cu o săptămână înainte de izbucnirea războiului antisovietic, provocând o mare decepție. Ele au întărit datele recensământului din 1930 și ale celor anterioare în tot ceea ce privește numărul evreilor în România: în total, 302.090 evrei în Regat, sudul Transilvaniei și sudul Bucovinei. Un ziar neantisemit se întreba cum s-a întâmplat că numărul evreilor din Regat, stabilit în anul 1900 la 269.015, nu s-a schimbat în mai bine de patruzeci de ani: „Sporul de teritorii rămas azi, înmulțirea firească a elementului mozaic, cei veniți de pe alte meleaguri în acești 40 de ani, totul să nu reprezinte decât cifra de 33.075 de evrei?”⁶⁰.

Chiar și observatorul german remarca, în raportul lui, că în argumentările politice care au avut loc în trecut în România s-au folosit date „neobiective” și că mulți ziariști au crezut că se poate scoate în evidență importanța problemei evreiești în viața economică „prin exagerarea nemăsurată a numărului evreilor. De aceea s-a răspândit zvonul că înainte de cel de-al doilea război mondial în România trăiau două până la două și jumătate milioane de evrei, evaluare care a găsit o

⁵⁶ „Recensământul general al României din 1941. Dare de seamă”. *Analele Institutului Statistic al României*, vol. I, București, 1942, p. 333; copie în Ancel, *Documents*, IV, nr. 25, p. 50.

⁵⁷ „Porunca Vremii”, 12.3.1941.

⁵⁸ „Curentul”, 20.3.1941.

⁵⁹ *Idem*, 19 martie 1941.

⁶⁰ „Universul”, 14.6.1941; copie în Ancel, *Documents*, II, nr. 132, p. 410-411.

oarecare crezare și în literatura germană”. Burgdörfer a respins aceste evaluări, sprijinindu-se pe discuții pe care le-a avut cu specialiști români în statistică și demografie. După ce a analizat rezultatele recensământului din 1930 și a garantat corectitudinea și rezultatele recensământului din aprilie 1941, a ajuns la concluzia că numărul evreilor în România lui Antonescu este de circa trei sute de mii și că există un număr egal de țigani „în afară de corciturile de țigani”⁶¹.

Aspirația de purificare de elemente „străine” s-a lărgit, cuprinzând grupuri noi: presa vorbea deschis despre necesitatea debarasării de „infiltrațiuni” etnice de creștini, cum ar fi popoarele din Balcani, armeni, ucraineni și alții, care au adoptat nume românești, devenind gălăgioși naționaliști români. Și în acest domeniu va fi necesar un „triaj”⁶².

Legislația antisemită

1. Continuarea românizării

Legiferarea antisemită a regimului Antonescu și-a propus să completeze românizarea în toate domeniile vieții, fără violența legionarilor și în favoarea statului român. Aceasta constituia, după definiția inițiatorului ei, „o atitudine civilizată”, pretinzând că ar fi absolut legală, întemeiată „pe proprietate... valoare sacrosanctă, intangibilă” și corespunzător spiritului nou din Europa, care îndreptățește prioritatea intereselor națiunii, ignorând, în același timp, evreul ca om, ca entitate cu necesități și drepturi proprii. „Am șifonat poate principiile de drept”, observa un ziar românesc și „poate manuale învechite de drept din trecut ne arată cu degetul”, dar „am adus cel mai frumos omagiu naționalismului adevărat și spiritului de care e animată noua Europă”⁶³.

Legislația antisemită își propunea să soluționeze unele probleme interne, să contribuie la „o temelie de vitalitate și reconstrucție a națiunii”⁶⁴ și să transforme cât mai mulți români în proprietari de bunuri, către „o perfectă pace socială”⁶⁵, scop pe care noul regim voia să-l obțină „nu cu cadavre, ci cu înfăptuiri de spirit naționalist și constructiv”⁶⁶.

Cea mai reușită caracterizare a concepției ce călăuzea legislația antisemită a făcut-o un preot ortodox într-un fost ziar legionar:

„În statul constituit pe baze naționaliste, dispunând de legi și întregul mecanism al conducerii, mai este oare necesară intervenția brutală în scopul de a

⁶¹ Burgdörfer (vezi 56), p. 49-53.

⁶² „Unirea”, 27.4.1941.

⁶³ „Ordinea”, 30.3.1941.

⁶⁴ Legea de naționalizare a bunurilor imobiliare ale evreilor din orașe, 28 martie. Decret-lege nr. 842, „Monitorul Oficial” nr. 34. Vezi copia expunerii de motive a legii întocmită de Mihai Antonescu, Anecl, *Documents*, II, nr. 106, p. 358-361.

⁶⁵ „Curentul”, 28.2.1941.

⁶⁶ „Ordinea”, 30.3.1941.

rezolva problema jidovească? Atunci când avem în mână întreg aparatul administrativ și puterea judecătorească de a aplica legile cele mai draconice, mai este oare nevoie să pătrunzi în casa jidanului, punându-i în piept țeava revolverului, să-i strigi ca în mijloc de codru: banii sau viața? În acest stat nu mai are ce căuta violența și jaful. Cu legea în mână, dreptate și calm, autoritatea constituită va lovi în mod organizat și temeinic în forța jidovească. Bunurile evreiești se vor întoarce metodic și drept în patrimoniul statului. Numai astfel se va lovi cu eficacitate în avutul și ființa jidanului”⁶⁷.

Acestea erau principiile care au stat în spatele legislației antisemite și rasiste a regimului Antonescu. Și, într-adevăr, într-un timp destul de scurt, încă în aprilie 1941, conducerea evreiască a constatat că în acest regim „legile ce au urmat au fost mult mai drastice” după înlăturarea legionarilor și că ele „distrug pe evrei, înainte de a se asigura înlocuirea lor” cu români – lozincă iubită de Antonescu⁶⁸. Legile antisemite diverse care au cuprins toate domeniile vieții aveau un numitor comun:

- a. Continuarea aplicării legilor antisemite promulgate în perioada legionară, în special în domeniul acaparării de proprietăți, de ocupații și de servicii.
- b. Continuarea transferului de proprietăți evreiești în mâini românești.
- c. Inițierea unor legi antisemite speciale și a altor legi noi, parte din ele cu adevărat rasiste, care se impuneau din aplicarea legilor anterioare.
- d. Legi care urmăreau să dea un caracter legal unor acțiuni ilegale.
- e. Legi cu privire la munca obligatorie și taxe impuse din inițiativa armatei române.

Promovarea legislației antisemite și aplicarea ei cu severitate se datorează, în mare parte, unor miniștri din guvernul Antonescu: vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, ministrului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, Petre Tomescu, care a fost și decanul Facultății de Medicină din București, și ministrului Justiției, profesor de drept roman la Universitatea București, Constantin Stoicescu. Acești trei miniștri au inițiat și au formulat legi și au adăugat dispoziții de executare unor legi vechi, pentru a promova românizarea și pentru a răpi evreilor mijloace de existență și de întreținere.

Tomescu a continuat, cu aceeași fermitate și entuziasm, politica antisemită a predecesorului său legionar, Victor Iașinski, care fugise în Germania. O săptămână după numirea sa, a emis un decret care anula contractele de ucenicie ale ucenicilor evrei, fie că patronii sunt evrei sau creștini, și diplomele profesionale (cărțile de capacitate ale lucrătorilor și meșterilor evrei, care le recunoșteau gradul de specializare profesională). Interpretarea practică a acestui decret însemna interzicerea, pentru tineretul evreu, de a învăța o meserie și transformarea

⁶⁷ Arh. Mucichescu-Tunari, *Problema jidovească în statul antisemit*, „Învierea”, 2.2.1941.

⁶⁸ Filderman despre suferința evreilor, demers către ministrul Economiei Naționale, 7 aprilie 1941. Din: *Anceel Documents*, II, nr. 114, p. 381.

meșterilor și meseriașilor evrei recunoscuți în muncitori necalificați, cu tot ce decurgea privind condițiile de muncă și de salarizare⁶⁹.

Tomescu s-a dedicat cu totul aplicării legii legionare din 16 noiembrie 1940, de românizare a forței de muncă din întreprinderi și magazine, prin accelerarea concedierii evreilor și crearea de locuri de muncă pentru români. Conducătorii Federației s-au referit, cu îngrijorare, la decretul privind ucenicii și l-au caracterizat într-un memoriu-protest ca pe un „pogrom rece”, ale cărui consecințe vor fi incomparabil mai rele și mai grave „prin numărul victimelor” și situația ce se va crea „decât *pogromul cald*” din 21-23 ianuarie 1941: „căci victimele nu vor fi 120 de morți, ci mii de oameni «morți vii» și desigur că moartea definitivă este preferabilă”⁷⁰. (subl. în orig.)

Dar nici un apel la logică adresat căpeteniilor antisemite n-a fost de folos. Ministrul Muncii se considera obligat să îndeplinească visul eliminării evreilor din toate sectoarele vieții, cu toate că, în trecut, nu aparținuse, din punct de vedere ideologic, vreunei mișcări antisemite sau naționaliste. La începutul lui aprilie 1941 a inițiat o rectificare a „Legii pentru protejarea muncii indigene” care a negat „supușilor străini care sunt evrei de origine etnică” dreptul la muncă „nici ca patroni, nici ca salariați, nici în altă calitate”⁷¹. Ministrul Economiei Naționale a adunat și a publicat toate interdicțiile care se aplică evreilor din categoriile I și III, conform Statutului evreilor din 9 august 1940 și adaosurilor introduse de atunci, inclusiv ordonanțele și dispozițiile emise de ministere – instrument foarte necesar diverselor autorități ce se ocupau de evrei⁷². El, împreună cu ministrul Justiției, au comunicat că paragraful 16 din Statutul evreilor, care le interzice să facă comerț și să dețină întreprinderi și prăvălii la sate după 9 februarie, este definitiv, și nu se va acorda nici o amânare, în ciuda faptului că o asemenea posibilitate era menționată în lege⁷³.

Ministrul Economiei Naționale i-a avertizat printr-o decizie specială pe evreii care mai dețin sau lucrează încă în „instituțiile de propagandă românești” – cinematografe, edituri și birouri de publicitate, să-și lichideze afacerile, să-și anuleze drepturile, să demisioneze din funcții și să concedieze funcționarii evrei, în conformitate cu statutul evreilor, amenințând să pună în aplicare paragraful 21 din Statut, care prevedea pedepse de la șase luni până la doi ani de închisoare. Ministrul a luat această inițiativă, cu toate că chestiunea nu era în mod direct de

⁶⁹ Decret nr. 75782 al ministrului Muncii, 10 februarie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 34; Decret nr. 97484 al ministrului Muncii, 22 martie 1941, „Monitorul Oficial” nr. 69; „Universul”, 23.3.1941.

⁷⁰ Protestul Federației către ministrul Muncii și Sănătății cu privire la hotărârea din 8 martie 1941 de a interzice tinerilor evrei să învețe o meserie, 26 martie 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 104, p. 351, 353.

⁷¹ „Universul”, 6.4.1941; copie în AnceI, *Documents*, nr. 113, p. 380.

⁷² *Rezultatele aplicării D.L. privitor la starea juridică a evreilor din România*, „Renașterea Noastră”, 21.2.1941.

⁷³ Cerere de prelungire (vezi 19), p. 29-30.

resortul ministerului său, deoarece, așa cum și-a justificat hotărârea, „ideea propagandei naționale cuprinde și chestiunea propagandei economice”⁷⁴.

La 3 mai, interpretarea a două legi legionare cu privire la naționalizarea pământurilor, pădurilor și întreprinderilor de la sate, a fost extinsă și asupra fermelor, brutăriilor, instalațiilor de prelucrat paste făinoase și oricărui altor industrii-anexe ale morilor, fabricilor industriale de spirt, rafinăriilor de alcool și distileriiilor, cazanelor pentru fabricarea țuicii, fabricilor de produse și substanțe medicamentoase, drepturilor asupra subsolurilor „dacă solul este al unui evreu” și produselor lemnoase de orice fel dacă aparțin evreilor⁷⁵.

Ministrul Apărării Naționale a emis un decret prin care erau transferate definitiv în folosința statului vapoarele confiscate de la evrei în timpul regimului legionar; iar două ziare au publicat amănuntele și numele proprietarilor a zeci de vapoare și ai altor vase date în folosința diferitelor servicii ale statului, inclusiv proprietarii de vapoare de altă origine, îndeosebi greci⁷⁶. Legea din 17 iunie a completat legea legionară din 9 noiembrie, acordând Ministerului de Finanțe dreptul de a gira înapoierea împrumuturilor acordate românilor care s-au stabilit pe pământurile naționalizate de la evrei, în conformitate cu legea naționalizării pământurilor⁷⁷. Comisia interimară a Uniunii Barourilor din România a publicat o decizie care stabilea procedura juridică privind interpretarea legii de organizare a corpului avocaților. Decizia stabilea că hotărârea de radiere a avocaților evrei din barou – și, ca o consecință, și din ocupația de avocat – este definitivă, întrucât este vorba de acte administrative, adoptate de plenul Consiliului. Prelungirea pe care legea o acordă avocaților evrei, de lichidare a birourilor lor, a proceselor pe care le conduc și a acțiunilor judiciare de orice natură, este irevocabilă și, în ziua publicării ordonanței, ei și-au pierdut dreptul de a exercita funcția de avocat⁷⁸.

Altă inițiativă antisemită în domeniul legislației s-a dovedit, în realitate, de prisos: Ministerul Educației, Culturii și Artelor a organizat „revizuirea tuturor legilor școlare actuale” pentru a le pune de acord cu „sistemul social național”⁷⁹. Dar această inițiativă a fost precedată de eliminarea elevilor și profesorilor evrei din întregul sistem de învățământ de stat și de anularea dreptului școlilor evreiești de a emite diplome recunoscute. Unica ușurare obținută a fost permisiunea de a limita sau de a înlesni, după necesitate, înscrierea unor copii de origine etnică sau de confesiune îndoielnică sau mixtă la școlile confesionale creștine sau la cele

⁷⁴ „Ministerul Economiei Naționale. Aplicarea D1, pentru starea juridică a evreilor”, „Universul”, 11.4.1941; copie în Ancel, *Documents*, II, nr. 118, p. 385 (aplicarea Ordonanței cu privire la poziția juridică a evreilor).

⁷⁵ Decretul-lege nr. 1220, 3 mai 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 192; „Universul”, 4.5.1941.

⁷⁶ Decret-lege nr. 1647, 4 iunie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 130; „Curentul”, 9.5.1941; „Timpul”, 9.5.1941. Consiliul Legislativ, *Colecțiune de legi și regulamente*, tom XIX, București, 1941, p. 182; copie în Ancel, *Documents*, nr. 83, p. 265 (în continuare, *Colecție de legi*).

⁷⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 140, 17 iunie 1941.

⁷⁸ „Universul”, 24.3.1941.

⁷⁹ „Viața”, 18.4.1941; „Timpul”, 18.4.1941.

particulare. Așa, de pildă, legea din februarie 1941 a permis școlilor confesionale ale bisericilor „să poată primi elevi creștini, de orice origine etnică”, iar școlilor particulare să primească și elevi creștini la care unul dintre părinți este evreu⁸⁰.

Printre legile și paragrafele de legi adoptate în această perioadă îndreptate în mod deosebit împotriva evreilor se numără paragraful special din legea pentru „reprimarea acțiunilor care periclitează siguranța statului”, ce prevedea o pedeapsă dublă pentru evreii care s-au făcut vinovați de a fi contravenit la această lege⁸¹. În luna martie a fost promulgat un Decret-lege care a prelungit contractele de închiriere de locuințe pentru întreaga populație, în afară de cele ale evreilor ce au închiriat locuințe de la creștini; și în acest sens erau considerați evrei și cei care s-au creștinat și chiar în cazul în care numai unul din părinți era evreu⁸². Această lege a înăsprit dispozițiile legii anterioare, din 21 septembrie 1940, care a prelungit contractele de închiriere tuturor locatarilor, fără deosebire de origine. La 24 februarie, o lege specială stabilea o nouă procedură de înscriere a afacerilor comerciale particulare și în tovărășie. Printre altele, solicitanții autorizațiilor au fost obligați să comunice comitetului central de conducere al Camerelor de Comerț date cu privire la originea lor etnică; Camerele de Comerț au excelat și în trecut prin dușmănia lor față de evrei și prin colaborarea cu legionarii la acapararea afacerilor și prăvăliilor de la evrei. Camerele „au primit dreptul de respingere nemotivată”⁸³ a oricărei cereri de autorizație.

La sfârșitul lunii aprilie s-a creat Institutul de Credit Românesc (I.C.R.), cu scopul de a finanța achiziționarea de afaceri comerciale de la „străini” și pentru a acorda sprijin și credit comercianților și industriașilor români care au achiziționat afaceri⁸⁴. Legea stabilea că I.C.R. va fi condus numai de români etnici. A fost modificată legea cu privire la negoțul de grâne, primind acum, după spusele celor care au formulat modificarea, „un caracter românesc și creștin” și anulând, în felul acesta, toate firmele comercianților de grâne evrei cu pașaport străin care trăiau în România⁸⁵.

Lovitura dată comercianților evrei și familiilor lor a fost grea. Mii de evrei s-au ocupat de comerțul cu grâne și, de fapt, aceasta a fost una dintre ramurile în care ei s-au evidențiat încă din secolul XIX. O măsură asemănătoare, fără să fie nevoie de o lege, au luat-o primăriile din întreaga Românie împotriva

⁸⁰ Legea nr. 115 din 20 februarie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 43.

⁸¹ Decretul-lege nr. 236, 6 februarie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 31.

⁸² Decretul-lege nr. 693, 18 martie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 65.

⁸³ Decretul-lege nr. 410, 24 februarie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 46.

⁸⁴ Decretul-lege nr. 1195, 30 aprilie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 100; „Viața”, 19.4.1941.

⁸⁵ „Universul”, 26.3.1941.

comercianților de carne angroșiți, alungându-i pe evrei de la abatoare și din comerțul cu carne⁸⁶.

Sub presiunea numeroaselor cereri ale românilor etnici care căutau de lucru. Oficiul de românizare a fost nevoit să anunțe, la mijlocul lunii mai, că acționează pe baza legii (legionare) vechi de românizare a personalului din întreprinderi particulare și, de aceea, „solicitorii trebuie să-și caute ei singuri posturi la întreprinderi”⁸⁷.

Oficiul asigură că va interveni o schimbare după promulgarea noii legi de românizare a personalului, care, într-adevăr, a fost promulgată – lege care obligă întreaga populație să muncească în interes obștesc, după dorința autorităților. Legea îi obliga pe români la această muncă dacă nu aveau un post și o ocupație permanentă, iar pe evrei chiar dacă aveau un post permanent. Românii care vor munci în lagăre de muncă vor primi salarii, „în afara evreilor, cărora nu li se va aloca decât costul întreținerii”⁸⁸. Ministrul Muncii a anunțat că prin noua lege se instituie o fișă de muncă pentru fiecare locuitor al țării și se „dă dreptul statului de a controla activitatea fiecăruia, și impune prestarea muncii”⁸⁹. Legea prevedea cadrul legal de impunere a muncii obligatorii pentru evrei și înființarea de lagăre de muncă speciale pentru ei.

Colegiul Medicilor, care-i cuprindea pe toți medicii români creștini, după eliminarea din rândurile sale a peste două mii de medici evrei, s-a îngrijit să pună în aplicare legea care interzicea medicilor evrei să trateze bolnavi români și-i limita la tratarea „coreligionarilor lor”. Colegiul i-a avertizat pe medicii și stomatologii evrei, dar nu și pe pacienții lor români, că le este permis să trateze numai bolnavi evrei și că delincvenții vor fi pedepsiți cu închisoarea și cu anularea autorizației de medic⁹⁰.

Colegiul Medicilor a trimis, de asemenea, circulare Uniunii profesionale a medicilor evrei, în care s-au grupat medicii evrei după excluderea lor din Colegiu. În circulare erau fixate regulile de confecționare a firmelor permise medicilor evrei: dimensiunea de 40x25cm, cu mențiunea de „medic evreu”, scrisă în mod

⁸⁶ Uniunea Comunităților cere Ministerului Economiei Naționale să anuleze hotărârea primăriei din București de a-i alunga pe comercianții de carne evrei de la abator, măsură care va îmbunătăți aprovizionarea cu carne a orașului, 7 aprilie 1941, din: Ancel, *Documents*, II, p. 382.

⁸⁷ „Curentul”, 16.5.1941.

⁸⁸ Decretul-lege nr. 1403, 15 mai 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 113.

⁸⁹ „Curentul”, 17.5.1941.

⁹⁰ Vezi copie a „Avizului” în Ancel, *Documents*, IV, nr. 1, p.1.

vizibil dar „fără steaua în șase colțuri”⁹¹. Totodată, Colegiul a înștiințat că și pe rețete va trebui să fie notat că sunt eliberate de un medic evreu⁹².

Lipsa medicilor evrei s-a simțit în întreaga Românie, care și înainte suferea din cauza numărului insuficient de medici, îndeosebi în provincie și la sate⁹³.

Colegiul Medicilor anunța, din când în când, în presă, că în localitatea cutare lipsesc medici sau stomatologi, în timp ce medicii evrei erau pedepsiți că tratează creștini⁹⁴.

Ce consecințe aveau de suportat medicii evrei care n-au rezistat insistențelor unor români, îndeosebi săteni, îndrăznind să-i trateze sau numai să le scrie o rețetă, reiese din protocolul ședinței Colegiului Medicilor din Buzău, care a dezbătut, la 12 mai 1941, faptele medicului evreu Boris Camerman; acesta „a consultat și tratat un pacient creștin”, „a consultat și a eliberat rețetă unei paciente creștine” și „a dat o rețetă unui bolnav creștin”, toți trei săteni din satele din împrejurimi. După ce Comisia a dezbătut pe larg cazul și l-a găsit vinovat, în conformitate cu Decretul-lege din 15 noiembrie 1940, i-a interzis să profeseze medicina timp de două luni⁹⁵.

2. Căsătorii mixte

O lege rasistă specială a fost îndreptată, de fapt, împotriva românilor și a necesitat urmărire, referință, noi dispoziții și control.

La 9 aprilie 1941 a fost adoptată legea interzicând funcționarilor statului și din diverse instituții publice să se căsătorească cu evrei/evreice sau cu cineva care nu este de origine etnică română.

Ministerul Justiției a fost împuternicit să acorde, „pentru motive grave”, dispensă, însă numai pentru căsătorii cu persoane de origine etnică străină, alta decât cea evreiască. Contravenienții la lege erau concediați din posturile lor. Această lege se baza, în parte, pe legea care interzicea căsătorii mixte din 9 august 1940⁹⁶.

Și în acest caz, inițiativa a fost a lui Ion Antonescu, personal. El a ordonat Ministerului Justiției să dea dispoziție fiecărui ministru să pregătească „o listă a tuturor funcționarilor” ministerelor, precum și ai organelor legate sau dependente

⁹¹ În aprilie 1941 existau în România 8.403 medici, din care 2078 evrei („Unirea”, 9.4.1941); vezi circulara Uniunii Medicilor Evrei din București din 24 martie 1941 către un medic evreu, care cuprinde instrucțiuni primite de la Colegiul Medicilor români, cu privire la dimensiunea și conținutul firmei permise medicilor evrei. Din: Anel, *Documents*, II, nr. 101, p. 343.

⁹² Colegiul Medicilor a respins cererea Uniunii Medicilor Evrei de a anula mențiunea de „medic evreu” și a atras atenția că o nouă echipă profesională îi va urmări pe contravenienți, 27 martie 1941. *Idem*, X, nr. 192, p. 539.

⁹³ „Timpul”, 3.3.1941.

⁹⁴ „Universul”, 13.3.1941.

⁹⁵ Hotărârea Comisiunii de disciplină a Colegiului Medicilor din Buzău cu privire la medicul evreu Boris Camerman, Anel, *Documents*, X, nr. 193, p. 540-542.

⁹⁶ Decret-lege nr. 968, 9 aprilie 1941, „Monitorul Oficial”, nr. 85.

de ele, „care sunt căsătoriți cu evrei sau cu evreice”. Miniștrilor li s-a cerut să trimită datele urgent, să noteze dacă partenerul evreu s-a creștinat, să comunice religia copiilor⁹⁷. Ministerele au cerut tuturor unităților în subordine să trimită date verificate asupra situației.

Listele au început să curgă și au dezvăluit sute de cazuri de căsătorii mixte, îndeosebi de români cu evreice, a tot felul de funcționari de stat – din prefecturi, primării, polițiști etc.⁹⁸. Ministerul Justiției a emis o circulară în care se explică legea, se dau lămuriri și îndrumări, adăugându-se că interdicția se referă și la militari, „cu o singură deosebire”: în loc să se aplice asupra lor pedepse în conformitate cu legea, ei sunt pedepsiți „în conformitate cu legea căsătoriei militarilor”, a cărei existență nu era cunoscută până la izbucnirea războiului⁹⁹.

După explicațiile date miniștrilor cu privire la modul de obținere a certificatului de căsătorie cu parteneri care nu sunt evrei (adică germani și italieni) „pentru motive grave” și etapele pe care o asemenea cerere trebuie să le parcurgă până la aprobarea ei, ministrul Justiției a mai adăugat că: „Legea aspiră să promoveze elementele românești în toate domeniile de activitate ale statului. Pe de altă parte, legea cere ca fiecare funcționar să fie foarte devotat. Funcționarul trebuie să se obișnuiască și uneori chiar să aleagă între funcția pe care o îndeplinește și între căminul, pe care vrea să-l întemeieze și să judece cu maturitate înainte de a hotărî acest pas”¹⁰⁰.

Legea a determinat o parte din funcționarii polițiști și alți funcționari de stat să divorțeze de soțiile lor evreice: dar mulți alții n-au procedat la fel, și au sperat că chestiunea se va aranja într-un fel. „Porunca Vremii” din 22 mai a atras atenția că există funcționari de stat căsătoriți cu evreice și care încă n-au înaintat actele pentru anularea căsătoriei¹⁰¹.

Problema copiilor născuți din căsătorii mixte a fost mai greu de soluționat, și ea a trezit câteva întrebări fundamentale cu privire la concepția rasială a românilor în general și a legiuitorilor români în particular.

În cazurile în care tatăl era român, mama evreică și copilul botezat, copilul a fost considerat român din toate punctele de vedere, inclusiv dreptul de a învăța la

⁹⁷ Arhiva Institutului de Istorie al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Colecția XXIV, ds. 3371, 10 februarie 1941, p. 104.

⁹⁸ Lista funcționarilor de stat căsătoriți cu evreice *Idem*, p. 121, 123, 135-137.

⁹⁹ Decret-lege nr. 1867, 24 iunie 1941, „Monitorul Oficial” nr. 147, legea a fost corectată după patru zile, permițând căsătorii cu persoane de origine germană și italiană, dar nu de origine maghiară. Decret-lege nr. 1909, „Monitorul Oficial”, nr. 151; vezi și „Acțiunea” 10.4.1941.

¹⁰⁰ „Luceafărul” 11.4.1941; ministrul Justiției către ministrul de Interne referitor la interpretarea legii 968 din 7 aprilie 1941 cu privire la interzicerea căsătoriei cu o persoană care nu este de origine română, 12 aprilie 1941, Arhiva Institutului de Istorie al Comitetului Central, Colecția XXIV, ds. 3371, p. 166.

¹⁰¹ „Porunca Vremii”, 22.5.1941.

școlile de stat și la timpul potrivit să fie recrutat¹⁰². Un tribunal din București a dat un verdict cu valoare de precedent care stabilea că F. Kell este scutit de dispozițiile Statutului evreilor, întrucât s-a născut din tată evreu pur și din mamă evreică botezată la căsătoria cu tatăl său¹⁰³. În schimb, un copil al cărui tată era evreu chiar dacă el sau tatăl său s-au botezat, era supus tuturor consecințelor legislației antisemite.

În presa neantisemită s-a făcut auzită cererea de a ține cont de toți copiii care s-au născut în familii mixte, „copii care nu au nici o vină, fiind născuți aici, botezați în legea creștinească, învățați în școala românească, cu armata făcută la noi. Sunt cazuri în care omenia și dreptatea trebuie să intervină în balanța legislatorului”¹⁰⁴. Acest argument nu a fost luat în considerare la 21 martie 1941, când o lege specială a adăugat un paragraf din legea cultelor (din aprilie 1928), care stabilea că orice persoană care atinge vârsta de 18 ani are dreptul să-și schimbe credința religioasă, cu excepția celor care aparțin credinței mozaice. „Națiunea”, observa un ziar antisemit, „simte nevoia purității sângelui și credinței”¹⁰⁵.

3. Legi pentru nevoile armatei

Armata română a inițiat, în această perioadă, o lege care avea ca scop să soluționeze problema lipsei personalului cu studii superioare după eliminarea evreilor din serviciul militar. În legea anterioară, din 21 ianuarie, se stabilea că evreii trebuie să plătească taxe și să facă muncă obligatorie în loc de serviciu militar. O nouă lege, din 13 februarie, autorizează chemarea în armată a medicilor, farmaciștilor, inginerilor, arhitecților și a altor specialiști „pe timpul concentrărilor prelungite și al războiului”. Legea le acorda, în această perioadă, drepturi conform gradului din serviciul militar precum și dreptul de a purta uniformă militară, având semne distinctive, stele cu șase colțuri, de culoare galbenă sau albă, al căror număr și mărime era în raport cu gradul¹⁰⁶.

Într-adevăr, armata română a avut nevoie de ofițeri evrei, în special de medici și de alți specialiști și i-a mobilizat. Despre existența acestor ofițeri în armată publicul larg a aflat doar atunci când cetățenii români i-au atacat, i-au acuzat că sunt „impostori”, i-au batjocorit sau i-au bătut. Nu credeau că armata i-a recrutat. Asemenea cazuri s-au petrecut în zilele pogromului de la Iași și în alte locuri.

¹⁰² Raportul JTA, p. 375.

¹⁰³ „Renașterea Noastră”, 14.4.1941.

¹⁰⁴ „Universul”, 15.4.1941.

¹⁰⁵ Decret-lege nr. 711, 21 martie 1941, „Monitorul Oficial” nr. 68, „Porunca Vremii” 25.3.1941.

¹⁰⁶ Ordonanță a Ministerului Apărării Naționale nr. 23325 din februarie 1941, „Monitorul Oficial” nr. 37; Vezi Ordonanța la Colecția de legi, p. 31-32.

Pe de altă parte, o altă lege inițiată de armată a acordat pensii militarilor reangajați evrei care au fost excluși din armată, în contrast cu salariații evrei concediați în conformitate cu legea românizării locurilor de muncă și a serviciilor din 16 februarie 1940; aceștia n-au primit nici o despăgubire pentru anii de muncă¹⁰⁷.

4. Confiscarea imobilelor evreiești

Legea de expropriere a imobilelor urbane ale evreilor, sau, în limbaj popular, legea pentru confiscarea caselor evreilor, adoptată la 27 martie 1941, a transferat în mâinile statului român toate casele, imobilele și terenurile pe care au fost construite proprietăți evreiești, în afară de clădirile și terenurile folosite de întreprinderi industriale și comerciale. Societatea în care unul dintre asociați era evreu sau 40% din capital aparținea unui evreu au fost definite „societăți evreiești” în scopul confiscării.

Legea stabilea șapte categorii de excepții: evrei naturalizați prin lege individuală înainte de 15 august 1916, ziua alăturării României la primul război mondial; evrei citați prin ordin de zi pentru bravură în războaiele României; orfani de război; evrei botezați cu douăzeci sau mai mulți ani înainte; evrei botezați cu zece ani în urmă cel puțin, căsătoriți cu români și cu copii botezați și descendenții tuturor categoriilor amintite mai sus. Toți aceștia au fost scutiți de dispozițiile legii privind confiscarea locuințelor. De asemenea, au fost exceptați evreii sau descendenții lor „dacă au dat dovezi de devotament special pentru țară”; acest drept nu era automat, fiecare caz trebuia dezbătut și recunoscut printr-o lege specială.

Legea nu acorda nici un beneficiu soldaților evrei din primul război mondial, poate din cauză că erau prea mulți sau poate în urma supoziției antisemite că majoritatea nu au fost pe front. S-a stabilit că nici un evreu, de orice „categorie”, nu va putea să cumpere în viitor o casă, clădire, teren, chiar și în cazul în care aparține uneia dintre cele șapte categorii exceptate. După moarte, casa evreului care după lege a avut dreptul s-o posedese se va vinde în decurs de trei luni. Casele trecute în proprietatea statului erau scutite de orice datorie sau ipotecă: dacă cel care a acordat ipoteca era evreu, el a pierdut banii; dacă nu, va primi o despăgubire timp de trei ani, provenită din chiria pe casă. Evreilor li se permitea să rămână în casă până la preluarea ei de către stat (de menționat că statul trebuia să se ocupe, concomitent, de zeci de mii de locuințe și imobile). Evreii ale căror locuințe au fost expropriate urmau să primească o indemnizație în rente, cu o dobândă de 3% pe an; rente care au fost blocate în ziua emiterii lor. Valoarea bunului se stabilea după

¹⁰⁷ Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p. 114; legea nu este cunoscută și nu este pomenită în „Monitor”.

aprecierea oficială a proprietății. raportat la impozitul pe avere plătit secției financiare. Această despăgubire avea doar o valoare simbolică, derizorie.

Legea confiscării locuințelor, care a trecut în stăpânirea statului 75.387 de locuințe din România dintre granițele din aprilie 1941¹⁰⁸, se întemeia pe idei antisemite clasice. Expunerea de motive pentru susținerea ei poate constitui o lecție instructivă de naționalizare românească și de ură contra evreilor, așa cum s-a cristalizat în decurs de peste o sută de ani. În lege se scotea în evidență faptul că are ca scop nu numai să naționalizeze, ci și să împartă: legea a fost definită și ca o reformă socială și economică, întrucât „națiunea română nu trebuie numai apărută, dar și reconstruită”. Premisa reconstruirii, de care regimul era atât de mândru, era „naționalizarea proprietăților evreiești”, diferită de legile de naționalizare din trecut (cu alte cuvinte, de reformele agrare), întrucât vizează o „reformă socială și constructivă”. Clădirile luate de la evrei nu vor fi doar bunuri pe care statul le va împărți lui cutare sau cutare: „Toate imobilele expropriate de la evrei... vor fi... instrumente de consolidare a societății românești prin împroprietărirea elementelor creatoare, a elementelor de muncă națională, care trebuiesc ajutate tocmai pentru ca revoluția națională ce îndepliniți să prindă rădăcini de viață în statul nostru. De aceea, toate proprietățile evreiești expropriate vor fi trecute profesorilor, ofițerilor, medicilor, inginerilor, avocaților, funcționarilor etc. precum și tuturor celor care vor fi adus servicii statului sau națiunii române, prin munca lor în slujba neamului și a statului. Elitele noastre spirituale și burghezia noastră de muncă va fi astfel întărită și așezată ca temelie și instrument de realizare autentică a statului național românesc”¹⁰⁹.

Fericiților beneficiari ai avutului evreiesc li se asigură un credit pe termen lung pentru finanțarea achiziționării de la stat. Această lege, mai mult decât oricare alta, vestea începutul sfârșitului existenței evreiești în România și lua în considerare chiar posibilitatea creării ce ghetouri pentru evrei, dacă se va hotărî aceasta, prin intermediul unei legi speciale de concentrare a evreilor în cartiere speciale sau în anume zone orașenești.

Ministrul Crainic a declarat că generalul a realizat „pe căi onorabile ceea ce legionarii au făcut cu violență, întrucât: nu a curs o picătură de sânge”¹¹⁰. Faptul acesta a fost scos în evidență într-un ziar care se ocupa de probleme de creștinism: „Generalul Antonescu a înfăptuit fără nici un strop de sânge cea mai mare revoluție a timpurilor noastre”¹¹¹. Ziarele au subliniat deosebirea dintre această lege și

¹⁰⁸ Simion, *Preliminarii* (vezi 44), p. 123.

¹⁰⁹ Decret-lege nr. 842, pentru transferarea bunurilor imobiliare evreiești în mâinile statului, „Monitorul Oficial” nr. 74, 28 martie 1941; vezi expunerea de motive a legii separat în Anel, *Documents*, II, nr. 106, p. 358-361. Legea a fost publicată și în ziare la 29 martie 1941.

¹¹⁰ „Unirea”, 2.4.1941.

¹¹¹ „Învierea”, 6.4.1941.

revoluția legionară, în care s-au amestecat „idealism naiv și tâlhăria cea mai ordinară”¹¹².

Legea a fost comentată ca „un act de dreptate”, o faptă morală, iar românii care i-au pus la îndoială îndreptățirea au fost etichetați ca neînțelegători ai principiilor legiferării, ca necunoscători în misterele dreptății: „Dreptatea și etica rămân la baza acestei reforme”, proclama un ziar care comenta legea¹¹³. Aceste cuvinte n-au părut ciudate, întrucât delegitimarea existenței evreiești în România a precedat cu mulți ani regimul lui Antonescu și afilierea sa cu naștii.

Legea, prezentată sub acest titlu în comentariile din ziare (sau sub titlul „naționalizarea orașului”), a scos la iveală în ce măsură evreii din România n-au înțeles amenințarea permanentă care plana asupra existenței lor. Această comunitate care, în decurs de peste două sute de ani, s-a îngrămădit în numeroase târguri și județe din Moldova, Bucovina, Basarabia și în câteva zone din Muntenia (unele târguri întemeiate chiar de ei), nu a fost conștientă de potențiala sursă de conflict ascunsă în implantarea unor insule evreiești într-o mare de creștini și, poate, nu a receptat pericolul. Chiar și procesul de românizare lingvistică accelerată și identificarea majorității evreilor din Regat cu poporul român n-au redus cu nimic ura față de evreul „străin”. Legea a accentuat înstrăinarea dintre români și evrei, a atras sute de mii de candidați la bunuri evreiești și a întărit senzația că a sosit ceasul îndeplinirii profețiilor antisemite ale lui Cuza și ale altora.

În toate articolele, comentariile, conferințele și cuvântările la radio s-a amintit faptul că legea este rezultatul inițiativei, voinței și planificării generalului Antonescu și că el îndeplinește platforma națională a regimului în stilul lui special, într-o formă „civilizată” și în ritmul stabilit de el¹¹⁴. Antonescu a împărțit românilor case și servicii iar legionarii au împărțit între ei bani numerar, bijuterii și obiecte personale ale evreilor – și acesta era, în cel din urmă, deosebirea!

5. Evrei privilegiați și „categoria a doua”

Înalta Curte de Casație a fost chemată să intervină de câteva ori în această perioadă, pentru a reuși validarea legii de revizuire a cetățeniei din anul 1938, a guvernului Goga. Iar deciziile de anulare a cetățeniei evreilor, pronunțate în conformitate cu această lege, „au fost legale și au corespuns cu Constituția”¹¹⁵. Aceste verdicte au fost date în câteva cazuri în care evrei, în încercarea lor disperată de a-și salva ceva din averi, au introdus apel și au cerut recunoașterea cetățeniei, întrucât fusese obținută în anul 1918 pe baza „Legii Marghiloman”

¹¹² „Curentul”, 3.4.1941.

¹¹³ „Unirea”, 2.4.1941.

¹¹⁴ „O eucerire din interior”, „Naționalizarea orașelor”, „Curentul”, 3.4.1941; Pr. Gh. Butnariu, „Marele fapt de restaurare”, „Porunca Vremii”, 8.4.1941; „Naționalizarea orașelor”, „Universul”, 3.4.1941; „Naționalizarea orașelor”, „Porunca Vremii”, 3.4.1941.

¹¹⁵ „Universul”, 17.3.1942.

(prima încercare românească de a împiedica acordarea cetățeniei tuturor evreilor din România), sau în anul 1919 (a doua încercare).

Sentințele au stabilit că de fapt Constituția din 1923 a anulat retroactiv cetățenia specială, care nu a fost acordată în virtutea tratatelor de pace. O sentință favorabilă, cu putere de precedent, a Curții de Casație în această chestiune ar fi lărgit categoriile de privilegiați și le-ar fi dat posibilitatea să păstreze ceva din avutul lor. Numeroși evrei s-au adresat Curților Administrative, care funcționau în paralel cu judecătoriile obișnuite, în încercarea de a obține apartenența la „categoria a doua”, categorie care, teoretic, menținea o mică parte din drepturi, îndeosebi în chestiuni de proprietate imobiliară. Dar numai puțini au câștigat în acea perioadă lupta juridică, izbutind să nu fie zvârliți în stradă. Singurul ziar evreiesc căruia i s-a permis să apară – „Renașterea Noastră” – al mișcării sioniste – s-a îngrijit să relateze pe larg despre decizia tribunalului în această chestiune, pentru a veni în ajutorul cititorilor.

Judecătoriile au respins toate revendicările de recunoaștere a cetățeniei conform „Legii Marghiloman”, și ulterior, revendicările care s-au întemeiat pe legea încetățenirii din anul 1919¹¹⁶.

Tribunalul din București a stabilit în martie 1941, printr-o jurisprudență, că „medicii evrei care au lucrat în spitale în timpul războiului [primul război mondial] nu sunt incluși în categoria a doua”, cu toate că zeci de medici evrei, deși nu erau obligați, au tratat răniți și bolnavi și au murit, în special în epidemia de tifos care a făcut ravagii printre soldați¹¹⁷. Tineri evrei care au făcut parte din unități premilitare și s-au înrolat voluntar în război înainte de vremea recrutării au primit recunoașterea de categoria a doua la tribunalele din Timișoara și Suceava, dar au fost respinși de tribunalul din București; iar Curtea Administrativă Superioară – care poate fi considerată un tribunal suprem pentru astfel de cazuri – a primit revendicarea unui voluntar care a fost distins cu o decorație¹¹⁸.

Unele tribunale au recunoscut, de pildă, faptul că un soldat evreu a luptat pe front și a fost decorat și, de aceea, are dreptul la categoria a doua, dar au adăugat rezerva: „fără a fi excepționat¹¹⁹ la legea exproprierii urbane”. Plângerea unei evreice al cărei tată a obținut cetățenia încă din 1916 a fost respinsă sub motivul că „soția urmează situația juridică a soțului”; și întrucât soțul ei nu avea dreptul la „categoria a doua”, nici ea nu are dreptul la această categorie, deși legea stabilea explicit că acest drept este acordat descendenților celor din categoria a doua¹²⁰.

¹¹⁶ „Renașterea Noastră”, 4.4.1941. Trebuie remarcat că „Legii Marghiloman” a fost votată, în 1918, sub presiunea germană, care a cerut României înfrântă (în acea etapă a războiului) să acorde drepturi cetățenești evreilor săi.

¹¹⁷ „Universul”, 24.3.1941.

¹¹⁸ „Renașterea Noastră”, 17.5.1941; 24.5.1941.

¹¹⁹ *Idem*, 11 aprilie 1941.

¹²⁰ *Idem*, 4 aprilie 1941.

Fiul orfan al unui soldat evreu care a căzut pe front nu a primit „categoria” cuvenită întrucât, după părerea tribunalului, „legiuitorul a vrut să înțeleagă prin urmașii celor căzuți în războaiele României pe cei care erau urmași în momentul decretului”; fiul a pierdut categoria și împreună cu asta și dreptul de a profesa avocatura¹²¹.

Curtea Administrativă Superioară a stabilit printr-o jurisprudență-precedent că descendenții unei femei cu cetățenia valabilă, conform dispozițiilor legii, nu au dreptul la categoria a doua, deși câteva tribunale de un rang inferior au aprobat asemenea revendicări¹²².

Tribunalele din Craiova și Galați au recunoscut că descendenții unei femei cu cetățenie de categoria a doua au drept la aceeași categorie și, în felul acesta, au întărit dezorientarea în rândurile evreilor care intenționau să revendice aceleași drepturi. Numărul „îndreptățiților” a totalizat poate câteva sute în întreaga perioadă și faptul nu a schimbat cu mult Statutul evreilor. În intervalul dintre 19 martie și 9 mai 1941, Tribunalul din București a recunoscut dreptul a 77 de evrei la categoria a doua; Curtea Administrativă Superioară a aprobat categoria pentru opt evrei în perioada dintre 8 ianuarie și 10 iunie 1941¹²³. În general, tribunalele au dat sentințe defavorabile evreilor iar deciziile lor au constituit o capodoperă de ipocrizie juridică și o violare a limbii române pentru a camufla injustiția. Urmărirea acestor sentințe este importantă și interesantă întrucât ele au constituit – alături de alte simptome – un fel de barometru al stării de spirit a națiunii române.

După aprilie 1943, judecătorii acestor tribunale au descoperit alte paragrafe în aceeași lege, au dat alte interpretări unor paragrafe cunoscute din lege și numărul „îndreptățiților” a crescut continuu.

Un ziar antisemit care a analizat fenomenul împărțirii în categorii și jurisprudențele diverselor tribunale a făcut evreilor o profeție: „Asimilarea evreilor este irealizabilă. Rămâne în discuție numai adaptarea. Jidanii de la noi se adaptează, adică rămân tot jidani, dar sunt, în același timp, și puțin de-ai noștri, prin faptul că ne obligă să le recunoaștem unele merite și să-i considerăm evrei de categoria a doua... Dovadă, hotărârile Curții Administrative. Jurisprudențe? Va fi numai una singură. Evreu fără categorie. Așteptați...”¹²⁴.

Legea naționalizării caselor a creat o categorie de evrei privilegiați care au adus servicii „adevărate” statului român și cărora li s-a permis să rămână în casele lor, și o categorie nedreptățită, a celor care au făcut statului servicii excepționale. Privilegiații din a doua categorie urmau să aștepte o lege care să le recunoască –

¹²¹ „Universul”, 14.4.1941. Soția unui ofițer evreu care a luptat pe front și a murit după aceea, a cerut categoria B pentru copiii ei. Tribunalul a stabilit că această categorie va fi acordată copiilor, dar nu și mamei, întrucât ea nu se numără printre descendenții ofițerului evreu („Renașterea Noastră” 7.6.1941).

¹²² *Idem*, 14 aprilie 1941; 26 aprilie 1941.

¹²³ *Idem*, 17 mai, 24 mai, 14 iunie 1941.

¹²⁴ Gh. M. Ciocan, *Jurisprudențe. Evreii de categoria a doua*, „Porunca Vremii”, 13.3.1941.

fiicăruia în parte și printr-o lege specială – drepturile lor personale și, în felul acesta, să lase în proprietatea lor locuințele, dacă le aveau. Și această categorie de privilegiați, despre care nu s-a precizat calitatea serviciilor făcute statului. s-a mărit după înfrângerea de la Stalingrad, și câteva sute dintre ei au primit „asimilarea” – egalitatea drepturilor cu cele ale românilor – un fel de cetățenie de onoare pentru evrei.

Această lege și alte câteva au acordat unele privilegiile foștilor soldați evrei din primul război mondial care au fost răniți în luptă și, parte din ei, au rămas invalizi, dar, în „realitatea românească”, asta nu însemna că ei s-au și bucurat de aceste privilegii. Multe unități militare s-au eschivat mai bine de douăzeci de ani să acorde dovezi de rănire și invaliditate foștilor lor soldați evrei; „regimentele... din Iași nu eliberau astfel de acte” (în ciuda faptului că încă le posedau). Ministerul de Război s-a abținut, timp de mulți ani, să-i înscrie pe evreii căzuți în luptă și pe răniții în război în lista celor căzuți sau răniți pe care a publicat-o, în schimb a umflat numărul dispăruților evrei, incluzând, uneori, printre ei dintre cei căzuți.

Această chestiune, care la început a aparținut mai mult domeniului luptei împotriva antisemitismului, s-a transformat, la începutul regimului Antonescu, într-o problemă reală de viață. Odată cu intensificarea valului de reclamații din partea evreilor „îndreptățiți”, Filderman s-a adresat Ministerului Apărării Naționale și a primit asigurarea că ministerul va da dispoziție cercurilor de recrutare să elibereze adeverințe evreilor răniți pe câmpul de luptă. Uniunea Comunităților a adus aceasta la cunoștință, în scris, tuturor comunităților. Dar în zadar.

Comandantul cercului de recrutare din Iași l-a anunțat pe unul dintre conducătorii comunității că a primit, într-adevăr, dispoziția, dar că nu este obligat să o ia în considerare „întrucât chestiunea depinde de comandamentul unității în care a servit evreul la timpul său”, și ea (unitatea) este cea care hotărăște pentru fiecare caz în parte, dacă să elibereze sau nu adeverință. „Până în prezent”, conchidea conducătorul local, „mai bine de douăzeci de ani de la războiul precedent, nici un evreu nu a reușit să obțină adeverința pentru rănire nici de la centru [Capitală] și nici de la comandamente”.

Situația cu privire la decorații era asemănătoare; dovada nu a fost acordată odată cu conferirea decorației. Iar fără adeverință nu exista privilegiu.

6. Centrul Național de Românzare

Aplicarea legilor de expropriere, naționalizare și confiscare a avutului evreiesc a transformat statul român „în proprietarul sau deținătorul unui patrimoniu imens ca valoare și foarte variat în ceea ce privește natura și compunerea lui”.

Numărul uriaș de bunuri; faptul că o parte din ele constituiau mijloace de existență ale evreilor și făceau parte din diferite ramuri economice; și, mai ales, experiența nereușită cu comisarii de românzare numiți de mișcarea legionarilor în

întreprinderi și distrugerile create de primii arendași ai terenurilor confiscate de la evrei și în întreprinderile industriale situate pe aceste terenuri – toate acestea au impulsionat cercul restrâns al planificatorilor românizării să caute altă cale de „administrare a patrimoniului expropriat de către stat”. Era, de asemenea, necesar să se stabilească prin lege cine vor fi profitorii și deținătorii acestor bunuri evreiești, în bucuria numeroaselor promisiuni împrăștiate de regim de a îmbunătăți situația românilor pe seama evreilor¹²⁵.

Un alt scop al legiferării în acest domeniu l-a constituit asigurarea creditului care va ajuta mulți români să devină proprietari de întreprinderi și prăvălii și să plătească despăgubirile simbolice pe care legile de expropriere le prevedeau pentru evrei, „în rate”, timp de zeci de ani. Legea pentru crearea Centrului Național de Românizare (pe scurt CNR), din 3 mai, urmărea să rezolve aceste probleme și a fost completată după câteva zile cu legea „pentru conducerea temporară a Centrului Național de Românizare”¹²⁶. CNR a fost pus sub controlul Subsecretariatului pentru problemele Românizării, Colonizării și Inventarierii, care, în acest scop, a fost reorganizat. Printre alte misiuni, el a primit misiunea de a îndruma acțiunile CNR de conducere a unei poliții speciale, „poliția românizării”, și de rezolvare a problemelor administrative legate de minorități¹²⁷.

Subsecretariatul Românizării a fost subordonat Președinției Consiliului de Miniștri, iar cel care a stat în fruntea lui s-a bucurat aproape de statutul de ministru. Au fost încredințate CNR toate bunurile pe care statul a pus stăpânire „în baza legilor exproprierii”¹²⁸, cu alte cuvinte proprietățile evreiești, precum și bunuri care le aparținuseră tot lor și celor care rămăseseră pe teritoriul României după repatrierea germanilor în Reich și schimbul de populație cu Bulgaria¹²⁹.

CNR era un „organ de administrare, conducere, distribuire și lichidare a bunurilor intrate în patrimoniul statului și de românizare a vieții comerciale și industriale” (paragraful 2). Totodată, el a fost împuternicit să transfere bunuri în folosința unor instituții publice și colonizatori (pe pământurile naționalizate), să le vândă unor angajați, să le păstreze în administrarea lui sau să le vândă la licitație publică. CNR avea dreptul să ia decizii antisemite numai spre binele românilor etnici și al societăților românești. Proprietarii originari ai bunurilor, în majoritate

¹²⁵ Cristian, *Patru ani de urgie*, p. 45-46.

¹²⁶ Decret-lege nr. 1216, 3 mai 1941. „Monitorul Oficial” nr. 102. Vezi traducerea în engleză a legii în: AnceI, *Documents*, VIII, nr. 170, p. 230-231.

¹²⁷ Decret-lege nr. 1219, 3 mai 1941. „Monitorul Oficial” nr. 102. Vezi fragmente ale legii în traducere engleză, în AnceI, *Documents*, VIII, nr. 173, p. 231: „Decree concerning on the subsecretariat of the state for Romanization, Colonization and Inventarization...”.

¹²⁸ Studiu cu privire la problema evreiască în România, pregătit de Secția nr. 1 a Statului Major al armatei, fără dată, în: AnceI, *Documents*, X, nr. 107, p. 279.

¹²⁹ După ce România a predat sudul Dobrogei Bulgariei, în urma acordului de la Craiova din 7 septembrie 1940, s-a făcut un schimb de populație între România și Bulgaria.

evrei, urmau să primească o plată fixă în rate, cu o dobândă de 3%, după o evaluare a proprietății care ajungea la „nici un sfert din valoarea reală a bunurilor”¹³⁰.

În cele din urmă, nici această sumă nu a fost plătită. Creditorii rămași (dacă au existat) nu au acordat împrumuturi, ipoteci etc. unui proprietar al unui bun evreiesc, nu au primit imediat sau în rate o despăgubire timp de trei ani. CNR a fost împuternicit să trimită avertismente, în conformitate cu legea naționalizării caselor din 28 martie 1941, cu scopul de a primi în stăpânire bunurile. Legea mai stabilea acordarea de credite noilor proprietari care au obținut proprietățile, industriași și comercianți români. Mihai Antonescu a clarificat că opera de românizare trebuie condusă cu „metodă, echilibru și mijloace financiare efective, printre altele”¹³¹.

Ceea ce a creat greutatea planificatorilor românizării au fost fondurile comerciale și industriale care nu sunt numai bunuri, ci și „ființe” – capital, pregătire, experiență și sprijin. Mihai Antonescu și cei care au formulat legislația antisemită nu știau cum să rezolve dilema privind modul de a-i deposeda pe evrei de bunurile lor cu ajutorul legii și, în același timp, „să înlăture primejdia unui masacu economic în producția națională și în exercițiul comerțului, datorat unor dezordonate transferări de fonduri comerciale și industriale”¹³².

CNR a luat ființă cu scopul de a întinde o plasă de siguranță care să permită noilor negustori și industriași români să înflorească și astfel să se realizeze vechiul vis antisemit de creare a unei clase de mijloc românească, din nimic.

Obiectivul românizării nu era la fel de ușor de realizat ca acapararea de locuințe și imobile de la evrei și aruncarea lor în stradă. În ciuda tuturor legilor și ordonanțelor, statul român nu putea să renunțe la forța de muncă evreiască înalt calificată și la cunoștințele lor în diferite domenii industriale, cu atât mai mult cu cât războiul a agravat lipsa de produse industriale. CNR a devenit spaima și coșmarul fiecărui evreu sub regimul antonescian, funcționarii lui au pătruns aproape în toate cadrele de viață ale minorității evreiești.

7. „Consiliul de patronaj” al doamnei Antonescu

O lege care i-a afectat pe evrei, cu toate că termenul „evreu” nu apărea în ea, a fost Legea Consiliului de patronaj al operelor sociale. Legea, pe care ministrul Justiției, Tomescu, a prezentat-o guvernului la începutul lui aprilie 1941, urmărea să „coordoneze toate operele de ocrotire și asistență socială” și extinderea lor pe tot cuprinsul României printr-o „colaborare strânsă între autoritățile publice și inițiativa particulară”¹³³. Legea o autoriza pe soția lui Antonescu, Maria, să-și organizeze o rețea proprie de instituții de ajutor și sprijin, policlinici, cămine și

¹³⁰ Lista Carp, p. 25.

¹³¹ Vezi argumentația la legea cu privire la crearea Centrului Național de Românizare: „Timpul”, 4.5.1941.

¹³² Studiu (vezi 128), p. 274.

¹³³ „Timpul”, 10.4.1941.

birouri de colectare de donații și împărțirea lor în numele organizației și al ei personal. Prima lege cu privire la crearea „Consiliului de patronaj” a fost publicată încă la începutul lunii octombrie 1940; această lege era îndreptată, după afirmația lui Sima, contra „Ajutorului legionar” și contra reginei-mamă, Elena. „căreia în mod normal i-ar fi revenit patronajul operelor sociale din țară”¹³⁴. Activitățile, acțiunile și obligațiile „Consiliului” au crescut din ce în ce mai mult, cu cât s-au înmulțit pierderile pe front; faptul acesta a permis doamnei Antonescu să acorde ajutor bănesc, ajutor material, „burse și premii”, să viziteze întreaga Românie și să simbolizeze partea milostivă, îndurerată și îngrijorată a soțului ei, Conducătorul.

Această instituție, care a adoptat ca simbol o cruce de culoare albastră cu o floare, era, de fapt, o instituție paralelă și concurentă a „Cruții Roșii” Române, ale cărei acțiuni de asistență erau conduse în mod tradițional de reginele României și de doamnele din înalta societate. „Consiliul de patronaj” s-a transformat într-o sursă de tensiune deosebită și camuflată între Palatul Regal și soția lui Antonescu și prietenele ei apropiate. Pentru conducerea evreiască a devenit lîmpede că o „donație” pentru „Consiliul de patronaj” constituie noua metodă de mituire, care o poate convinge pe Maria Antonescu să intervină la soțul ei pentru a îndulci un ordin, pentru a salva suflete, pentru a întârzia o catastrofă planificată și, în cazuri foarte rare, pentru a o anula. Sute de milioane de lei, extrem de necesari pentru salvarea evreilor de foamete, de boli și de frig, au fost investiți în Maria Antonescu și în instituția ei, fiind folosiți în același scop, dar pentru români.

8. Diverse

Câteva din legile antisemite adoptate în această perioadă urmăreau să pună sigiliul legalității pe fapte ilegale, care fuseseră executate. Una dintre aceste legi a fost cea pentru anularea permiselor de deținere de aparate de radio de către particulari evrei și societăți evreiești, care îi obliga să predea aparatele la posturile de poliție și jandarmerie în decurs de 15 zile¹³⁵. Campania de confiscare a aparatelor de radio care mai rămăseseră în posesia evreilor după raidurile legionarilor „în interesul lor” a început la 24 aprilie. Polițiști din București și din provincie au trecut din casă în casă și au luat toate aparatele pe care le-au găsit, „fără să lase o dovadă de primire”¹³⁶.

Federația s-a adresat ministrului de Interne, subliniind că nu există nici un „fundament legal al unei asemenea măsuri”, și că în presă nu s-a comunicat, în general, că această confiscare se execută de către autorități. La această plângere autoritățile au răspuns, la începutul lui mai, sub forma unei legi care acordă

¹³⁴ H. Sima, *Era Libertății*, vol. I, Madrid 1982, p. 577.

¹³⁵ Decret-lege nr. 1253, 7 mai 1941, „Monitorul Oficial” nr. 106.

¹³⁶ Lista Carp, p. 10.

acoperire legală jafului¹³⁷. Aceste aparate de radio au fost împărțite cu larghete unităților militare, poliției și jandarmeriei, instituțiilor publice, de educație și cultură, și o parte au dispărut. Legea amintea de o „despăgubire” care urma să se stabilească mai târziu, dar nu a fost dată niciodată, la fel ca și celelalte despăgubiri, iar majoritatea evreilor n-au primit dovezi că aparatele lor de radio au fost confiscate de autorități¹³⁸.

La 18 iunie 1941 a fost publicată o ordonanță specială care interzicea vehiculelor de orice fel, proprietate evreiască, să circule pe șosele. Pe vremea aceea mai rămăseseră puține mașini în proprietate evreiască, îndeosebi ale Comunităților și instituțiilor ei. Celelalte au fost luate cu forța sau pur și simplu furate de către legionari. Cele care n-au fost incendiate, lovite sau folosite la ridicarea baricadelor în timpul rebeliunii, au fost transferate diverselor instituții românești. Ziarele antisemite obișnuiau să publice, din când în când, informații despre faptul că evreii continuă să circule cu mașinile lor pe străzile Capitalei, cerând să se pună capăt situației și să se interzică, prin lege, această „obraznicie”. „Ce se aude cu legea servitoarelor?”, se întreabă „Porunca Vremii” la 22 mai; „Spiritul revoluției naționale pe care o trăim trebuie să interzică jidanilor de a mai angaja servitoare românce”, se arată în articol¹³⁹. Și, într-adevăr, după scurt timp, această lege a fost adoptată. În general o urmărire a revendicărilor și proiectelor de legi publicate de această presă vestea conducerii evreiești o nouă lege antisemită a cărei elaborare este pe cale să se termine și să se aplice.

9. Probleme apărute ca o consecință a legislației antisemite

Legislația antisemită a regimului Antonescu a agravat confuzia privind definirea evreului, a românului, ce se consideră proprietate evreiască sau bunuri aparținând societăților evreiești, ce categorii se bucură de anumite drepturi etc. De pildă, legea exproprierii locuințelor se baza pe definiția cine este evreu a legii exproprierii pământurilor și aceasta se deosebea, într-o oarecare măsură, de definiția evreului din Statutul evreilor. Ministrul Justiției a definit ca evreu, în legea anulării contractelor de angajare a ucenicilor evrei, orice persoană care avea unul din bunici evreu, în afară de aceia ai căror bunici s-au botezat înainte ca părinții lui să se fi născut. Confuzia între categoriile care se bucurau de diverse scutiri ca urmare a serviciului militar pe front, cetățenie obținută înainte de o anumită dată și

¹³⁷ Federația către ministrul de Interne cu privire la confiscarea aparatelor de radio, 24 aprilie 1941. Lista Carp, p. 57-58.

¹³⁸ Problema despăgubirii este amintită aici întrucât în puținele cazuri în care istorici din România au menționat legile de naționalizare și confiscare de avuturi evreiești, după zeci de ani de tăcere, au avut grijă să sublinieze paragrafele care acordau „despăgubire”. „plată” sau „recompensă”: astfel de despăgubire nu a fost plătită niciodată, și, în unele cazuri, în care s-au dat acțiuni, ele au fost blocate imediat. Vezi, de pildă, prezentarea legii cu privire la confiscarea caselor la Simion, *Preliminarii*.

¹³⁹ Ordonanța nr. 85, 18 iunie 1941, „Monitorul Oficial” nr. 141.

decorații, a fost și mai mare. Într-un memoriu special pregătit de Statul Major la sfârșitul anului 1941 s-a constatat această incoerență: „Din lectura tuturor decretelor-legi care au reglementat situațiunea evreilor în diverse ramuri de activitate, se poate ușor constata că suntem în fața unei legislațiuni haotice, concepută și redactată în pripă, incompletă, lipsită de orice cunoștințe și preocupări juridice, cu foarte multe lacune și, în totalitatea ei, lipsită de un sistem juridic”.

Exemplele prezentate în studiul acesta sunt instructive și nu au scăpat nici ochilor juriștilor Federației:

„1. Se face distincțiunea juridică între români de sânge și cetățeni români, fără a se arăta criteriul după care se determină românul de sânge.

2. Definiția noțiunii de evreu variază de la lege la lege.

3. Categoriile de evrei privilegiați și exceptați variază, și ele, de la lege la lege.

4. Unele decrete iau măsuri împotriva societăților evreiești fără a determina criteriul de definire a societăților evreiești.

5. Atunci când se definesc societățile evreiești, criteriul de definire variază de la decret la decret.

6. Decretul de expropriere a imobilelor urbane creează o serie de excepțiuni, specifice numai acestui decret.

7. Decretul-lege cu privire la interzicerea căsătoriilor interzice căsătoria între evrei și români de sânge fără a defini ce este românul de sânge. Cineva care are un bunic german sau francez este sau nu român de sânge? Se poate sau nu căsători cu o evreică? Notăm că aici este vorba de statutul personal cu repercusiuni asupra copiilor.

8. Unele probleme, cum este aceea a personalului evreiesc din teatre, sunt reglementate numai prin decizii ministeriale. Situația medicilor este reglementată indirect, prin Decretul de funcționare a Colegiului Medicilor (evrei).

9. Unele decrete, cum este acela referitor la medici, cer dovada originii etnice române. Nicăieri nu s-a definit însă cine este etnic român și cine eliberează dovada despre aceasta. Mai mult încă, un comunicat oficial anunța că «nimeni nu are voie să dea certificate de etnicitate».

10. Decretul pentru reglementarea situației juridice a evreilor din România din 9 august 1940, care i-a împărțit pe evrei în trei categorii, a menținut unele drepturi cetățenești pentru evreii din categoria a doua. «Toate celelalte decrete, alcătuite posterior datei de 6 septembrie 1940, ignorează aceste categorii»¹⁴⁰.

Acestea erau câteva din complicațiile juridice provocate de legile și ordonanțele antisemite frecvente și pripite ale regimului Antonescu, care izvorau dintr-o dorință puternică de a termina cât mai repede acțiunea, pentru a împărți

¹⁴⁰ Fragment din primul studiu al legislației antisemite pregătit de Statul Major (sfârșitul lui 1941?). Ancl. *Documents*, X, nr. 66, p. 157-158.

românilor bunuri evreiești, din inițiativa miniștrilor și a instituțiilor în acest domeniu și din lipsa de coordonare juridică. Juriști, judecători și militari de la Statul Major care au urmărit legislația antisemită au ajuns la concluzia, la mijlocul anului 1941, că este necesar un „statut” al evreilor: „Credem că este absolut necesar să se alcătuiască, într-un sistem juridic complet, un statut al evreilor în care să se prevadă întreaga lor situațiune, cu drepturi și obligațiuni în toate domeniile. Numai o asemenea legislațiune unitară poate pune regulă în mozaicul legislativ de azi și poate fixa clar și unitar cine este evreu și ce are dreptul și ce nu are dreptul. În acest statut ar urma să se precizeze definiția noțiunii de evreu încă de la început – aceasta constituind punctul de plecare pentru toate drepturile recunoscute sau refuzate evreilor. Este greu de conceput că, în același timp, cineva este evreu în raport cu o lege și nu este evreu în raport cu o altă lege”¹⁴¹.

Un asemenea statut nu a fost publicat niciodată, cu toate că despre pregătirea lui s-a vorbit câțiva ani. Legile antisemite care s-au adăugat n-au făcut decât să complice situația. Așa cum vom vedea în continuare, ele au creat probleme unei serii de judecători, avocați și înalți funcționari de stat. Dar proprietarilor de întreprinderi și de afaceri români le-au adus venituri îmbelșugate și, mai mult decât atât, beneficii personale plătite de evreii care li s-au adresat. Acest *establishment* a conferit, după nevoie, drepturi, le-a anulat, i-a transformat pe evrei în neevrei și chiar în români pentru aplicarea uneia sau alteia dintre legi, a acordat scutiri de confiscări, de taxe, de impozite și de alte hotărâri restrictive, permițând căpătarea sau menținerea în servicii și în locuri de muncă și înscrierea copiilor în școli care erau interzise evreilor.

La începutul regimului fascist al lui Antonescu, legislația a fost considerată ca modalitatea cea mai bună de soluționare a problemei evreiești, soluționare ordonată, eficientă și utilă statului și cetățenilor săi români. În fruntea preocupărilor regimului a stat românizarea și, în acest domeniu, s-a cristalizat senzația generală că regimul merge pe calea cea bună și că legislația este mijlocul care va asigura deposedarea planificată, ordonată și totală a evreilor de proprietățile lor. În același timp însă a devenit clar că legislația antisemită nu poate soluționa problema pregătirii profesionale a forței de muncă românești. Într-o expunere a căilor folosite de Germania și Italia pentru înlăturarea evreilor din activitatea economică, în comparație cu metoda legionară și cu metoda adoptată de regimul Antonescu, un ziarist a scos în evidență tendința de folosire a legislației pentru soluționarea acestei probleme importante fără a zguduia „echilibrul economic”¹⁴². Această autoconvingere că legile sunt suficiente pentru a realiza visul românizării nu a fost adoptată de toți și s-au făcut auzite și alte păreri. Pamfil Șeicaru, directorul și proprietarul ziarului naționalist „Curentul”, ale cărui articole – dacă ar fi trecute în

¹⁴¹ *Idem*, p. 157.

¹⁴² M. Maici: *Problema evreiască în alte țări și la noi*, „Unirea”, 20.3.1941.

revistă – ar da un tablou general destul de veridic privind concepțiile și starea de spirit printre naționaliștii „normali”, antisemiți sau nu. era convins, în acea vreme, că eliminarea a 40.000 de evrei din întreprinderi și afaceri proprietate particulară nu va soluționa problema românizării, dacă nu va interveni o schimbare în calificare și în pregătirea profesională a înlocuitorilor români¹⁴³.

Prefectul județului Roman declara că legislația antisemită, care avea ca scop să înapoieze cetățeanului român drepturile lui jefuite de către străini, nu constituie decât o prefață la marea reformă românească¹⁴⁴.

Societatea de turism românească „România” propunea, pe atunci, îndepărtarea evreilor cu ajutorul legii. Prima măsură era în plină deslășurare – înlăturarea evreilor din diferitele ramuri economice. A doua măsură nu era mai puțin importantă: „îndepărtarea elementului evreiesc din țară”. „Numărul șomerilor evrei crește pe zi ce trece, și periclitează situația statului dacă luăm în considerație înclinația lor cunoscută spre activități subversive, forța lor organizatorică și netăgăduta lor inteligență”.

Soluția o constituie o lege de reglementare a emigrației care va da posibilitatea și maselor sărace din neamul evreilor să părăsească România și nu numai evreilor înstăriți¹⁴⁵.

Un proiect detaliat de lege care a fost înaintat, atunci, guvernului nu s-a bucurat de atenție și a așteptat un an, până ce Mihai Antonescu s-a convins că soluția finală nu este identică cu interesele naționale românești, privind evreii care nu au fost exterminați – evreii din Regat și din sudul Transilvaniei.

În încheierea acestei treceri în revistă a legislației antisemite a regimului Antonescu, se cuvine să ne referim la fundalul moral care a făcut posibilă constituirea prin lege a două sisteme de justiție: justiție pentru români și justiție pentru evrei. Această discriminare a fost cu puțință întrucât pe acea vreme evreii nu mai erau considerați ființe umane.

Concomitent, legiuitorii s-au străduit să demonstreze că discriminarea evreilor prin lege este un mijloc de reglare a dreptății în societatea românească. De pildă, naționalizarea caselor a fost prezentată și în lege și în expunerea de motive a legii ca „întărirea principiului inviolabilității dreptului de proprietate”¹⁴⁶. Din nou și din nou se repeta că dreptul de proprietate particulară nu a fost lezat de exproprierea locuințelor evreiești, că „proprietatea a rămas inviolabilă”, și că România a rămas „țară creștină de dreptate, o țară a legalității și omeniei”¹⁴⁷.

¹⁴³ P. Șeicaru, „O altă ierarhie a valorilor”, „Curentul”, 28.3.1941.

¹⁴⁴ „Curentul”, 5.5.1941.

¹⁴⁵ Memoriul Societății de turism „România” către Ministerul Muncii cu privire la pregătirea legii de emigrare a evreilor.

¹⁴⁶ „Unirea”, 4.4.1941.

¹⁴⁷ *Idem*, 17 aprilie 1941.

În volumul consacrat problemelor juridice apărut la începutul lui iunie 1941 sub semnătura lui Mihai Antonescu, cel care a conceput și a formulat principalele legi antisemite, se afirma printre altele: „justiția este mărturia nevăzută a existenței lui Dumnezeu”¹⁴⁸.

Măsuri administrative și căi de fapt

Legislația și atmosfera antisemită au încurajat autorități și instituții să inițieze noi măsuri suplimentare împotriva evreilor, care erau în contradicție, uneori, cu textele legii, dar nu și cu spiritul ei. Primării, prefecturi, poliția, jandarmeria, sindicatele și alte organizații au luat decizii în domeniile în care le era permis să acționeze, cu toate că nu întotdeauna aveau din punct de vedere formal acoperirea legii.

Prefecturile au declanșat o campanie de acuzații la adresa comercianților evrei care ar impune prețuri de speculă la unele produse¹⁴⁹. Prefectul județului Neamț, locotenent-colonelul Teodorescu-Darie, a chemat populația să denunțe „pe negustorii și intermediarii jidani care acaparează mărfurile și, în special, alimente de primă necesitate pentru a specula nevoile mereu crescânde ale populației nevoiașe”¹⁵⁰. Teodorescu-Darie i-a făcut, de fapt, pe evrei răspunzători de toate problemele economice care proveneau din obligațiile luate de Antonescu față de germani, cum ar fi dispariția de pe piața locală a produselor alimentare în urma achiziționărilor directe de către furnizorii armatei germane, contrar acordurilor dintre România și Germania. Era, de asemenea, prima oară când cuvântul batjocoritor „jidani” apărea într-un document oficial al noului regim.

Primăria din Piatra Neamț a comunicat că va înceta să aprovizioneze cu făină populară brutăriile evreiești care pregătesc pâine pentru evrei. Primăria Bucureștiului a alungat negustorii de carne evrei de la abatorul orașenesc și, de fapt, din comerțul de carne, fără nici o bază legală. Prefectul județului Iași i-a gonit pe toți evreii din piața de grâne din oraș, întemeindu-se pe o ordonanță a Ministerului de Interne care a lărgit o interdicție anterioară referitoare la comerțul en-gros cu cereale, incluzând și comerțul en-detail¹⁵¹.

Prefectul județului Sibiu a continuat campania de strămutare a evreilor din centrul orașului pentru a face loc instituțiilor evacuate din nordul Transilvaniei. În acest scop el a înființat un birou acreditat să elibereze permise speciale privind valabilitatea contractului de închiriere, obligatorii pentru toți locuitorii; locatarii evrei nu au primit un asemenea permis, ordonându-li-se să-și părăsească imediat locuințele. Această măsură urma să rezolve problemele locative ale Universității

¹⁴⁸ Vezi Introducerea la: M. Antonescu, *În serviciul justiției românești*, București, 1941.

¹⁴⁹ Lista Carp, 26 aprilie 1941, p. 10.

¹⁵⁰ Comunicat al prefectului județului Neamț, 10 aprilie 1941, din: Ancel, *Documents*, II, nr. 117, p. 384.

¹⁵¹ Comunicatul primarului din Piatra Neamț, 9 aprilie 1941, *Idem*, nr. 116, p. 383; vezi și „Luceafărul”, 27.4.1941.

din Cluj, care fusese, în parte, evacuată la Sibiu după predarea Transilvaniei de nord Ungariei¹⁵². În martie 1941, prefectul județului Piatra a interzis celor 600 de evrei din orașul Panciu să se înapoieze în oraș după cutremurul din noiembrie 1940, și tot avutul lor a fost jefuit¹⁵³. Primăria din Piatra Neamț a continuat tradiția legionară de expropriere a cimitirelor, contrar legii, declarând cimitirul evreiesc ca teritoriu rural, proprietate evreiască¹⁵⁴.

Poliția din diverse localități a luat și ea inițiative bazate pe propria sa interpretare a legislației antisemite. La Odobești au fost evacuați proprietarii de case evrei din locuințele lor după publicarea legii de expropriere a locuințelor, pentru a procura case polițiștilor și pentru a pregăti spațiu pentru birourile poliției¹⁵⁵. Secția pentru controlul străinilor a poliției din Dorohoi a dat dispoziție tuturor evreilor care și-au pierdut cetățenia sau n-au obținut cetățenia să înceteze imediat orice activitate economică; această dispoziție era ilegală¹⁵⁶.

Poliția din Roman a ordonat unui număr de 20 de evrei să se prezinte imediat pentru a fi expulzați din România, sub motiv că sunt cetățeni polonezi, când, în realitate, erau supuși români „purtători de pașaport românesc, care au satisfăcut legea recrutării, au obținut grade în armată și au fost deseori concentrați”. Se pare că locuințele și magazinele lor le-au rămas câtorva polițiști¹⁵⁷.

Autoritățile militare au inițiat, la începutul lui mai, o acțiune administrativă care a lovit puternic în evreii din orașele mari. Comandamentul militar din Capitală a decretat anumite porțiuni din București și împrejurimi drept zone militare, declarându-le închise și interzise pentru evrei, cu excepția celor care vor primi permisiunea să locuiască acolo. Toți locuitorii au fost obligați să obțină o nouă autorizație de ședere, cu mențiunea originii etnice. Mulți evrei din București și din Iași au primit ordin să-și părăsească locuințele și să se mute în alte cartiere ale orașului¹⁵⁸.

Jandarmeria din târgul Bivolari de lângă Iași a făcut, din ordinul lui Antonescu, un fel de repetiție generală, pentru o campanie de evacuare, care a avut loc, la vremea sa, la izbucnirea războiului. Inspectoratul general al jandarmeriei a ordonat evacuarea evreilor „suspecți comuniști și periculoși securității trupelor [militare] cantonate în această zonă” [Bivolari], dar a uitat să amintească încotro

¹⁵² Lista Carp, 6 aprilie 1941, p. 8-9; Federația către Ministerul de Interne cerând anularea hotărârii primăriei din Sibiu ca nefiind legală, 6 aprilie 1941, *Idem*, p. 76-77.

¹⁵³ Uniunea Comunităților cere Ministerului de Interne să aprobe înapoierea celor 600 de locuitori evrei din Panciu la casele lor, 21 martie 1941, din: AnceI, *Documents*, II, nr. 97, p. 333.

¹⁵⁴ Lista Carp, p. 12.

¹⁵⁵ *Idem*, p. 10-11.

¹⁵⁶ Uniunea Comunităților către Ministerul de Interne cu privire la anularea imediată a dreptului la existență al evreilor care și-au pierdut cetățenia, 2 mai 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 124, p. 394.

¹⁵⁷ Uniunea Comunităților cere directorului general al Poliției de Siguranță să anuleze hotărârea de expulzare din România a 20 de evrei din orașul Roman, 18 martie 1941, *Idem*, nr. 95, p. 327.

¹⁵⁸ „Timpul”, 9.5.1941.

vor fi transferați evacuării¹⁵⁹. După aceea a hotărât să trimită „jumătate din evreii suspecti” în județul Bacău, iar cealaltă jumătate în județul Dâmbovița. Prefecții județelor au primit ordinul de „a lua măsuri pentru cazarea lor și pentru a fi ținuți sub supraveghere”, dar, în cele din urmă, evacuării au fost încartiruiți în clădirile comercianților, iar comunitățile au primit dispoziții să aibă grijă de întreținerea și de cazarea lor¹⁶⁰. Schimbul de scrisori între diversele autorități și Inspectoratul Jandarmeriei a scos la iveală lipsa de coordonare și incapacitatea administrativă de a se îngriji de evacuați și de a-i transfera dintr-un loc în altul; acest fenomen s-a agravat când, în ajunul izbucnirii războiului și la începutul lui, au fost evacuați circa 40.000 de evreii din orașele și sate, la ordinul Conducătorului, acțiune îndeplinită sub conducerea jandarmeriei.

Sindicatul a aprobat, din nou, deciziile de excludere a evreilor din cadrul lor. Întrucât acțiunea de transformare a sindicatelor în uniuni românești și creștine s-a încheiat pe timpul sistemului legionar, aceste hotărâri au căpătat un caracter de identificare cu noul regim. Sindicatul ziaristilor, de pildă, a aprobat, din nou, la începutul lunii martie, hotărârea din 23 septembrie 1940 de „a-i exclude pe toți membrii evreii ai sindicatului”¹⁶¹.

A doua zi a adoptat o altă hotărâre care stabilea că pentru admiterea de noi membri în Uniune candidații trebuie „să fie români de origine etnică română neîndoielnică” și trebuie să dovedească că părinții au fost creștini „de origine etnică neîndoielnică”¹⁶².

Ministerul Propagandei a închis un ziar local la Galați din cauza temerilor că un ziarist evreu continuă de fapt să-l conducă, deși toți lucrătorii și ziaristii lui erau români¹⁶³.

Colegiul Medicilor a continuat să verifice, cu meticulozitate, ca nu cumva vreun medic evreu să încalce legea care îi interzicea să trateze pacienți români și creștini, scoțând, din când în când, dispoziții cu privire la restricțiile impuse medicilor evreii și încurajând denunțuri de către colegii lor români: medici, avocați și chiar lucrători care au fost „prinși” lucrând sau au fost suspectați că lucrează au fost pedepsiți cu închisoare și amenzi¹⁶⁴.

La adunarea Asociației Inginerilor Români, AGIR, s-au auzit voci nemulțumite de interpretarea greșită dată noțiunii de românizare. După părerea Asociației, românizarea nu este o simplă alungare a evreilor, ci înlocuirea lor cu români etnici și nu cu străini creștini¹⁶⁵. Generalul Constantin Voiculescu, ministrul

¹⁵⁹ Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist Român, Colecția XXIV, ds. 3373, p. 3-8.

¹⁶⁰ *Idem*, p. 9-14.

¹⁶¹ „Universul”, 5.3.1941.

¹⁶² „Timpul”, 6.3.1941.

¹⁶³ „Universul”, 6.3.1941.

¹⁶⁴ *Idem*, „Luceafărul”, 18.1.1941.

¹⁶⁵ „Timpul”, 18.3.1941.

Muncii (care mai târziu a fost numit guvernatorul Basarabiei eliberate și a pus în aplicare deportarea în Transnistria), a început și el să facă deosebire între evrei obișnuiți și români etnici; el a emis directive clare de a se prefera în toate locurile de muncă muncitorul român față de orice alt muncitor¹⁶⁶.

Presa subordonată puterii a început să urmărească situația evreilor în Europa cucerită și să scoată în evidență măsurile dure luate împotriva lor, pentru a sublinia cât de „bună” este situația lor în România și câte încă se mai pot face în această chestiune¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Idem, 12.3.1941.

¹⁶⁷ „Porunca Vremii”, 28.5.1941.

CAPITOLUL 15

Românizarea averilor

Toată presa din România a început, la 26 februarie 1941, o campanie de evidențiere a realizărilor guvernului, în fruntea căruia se afla, de data asta, Antonescu singur. Principalul subiect era, în prima zi, exproprierea de bunuri de la evrei. Începută în perioada regimului comun cu legionarii – exproprierea de pământuri, mori, industrii forestiere și industrii în comune rurale¹. A doua zi atenția s-a deplasat către domeniul organizării muncii naționale și al preluării de la evrei a conducerii întreprinderilor industriale și comerciale.

Presa, care primea de la autorități materialul de fond și era obligată să prezinte articolele diferiților cenzori ai Ministerului Propagandei², a publicat lungi articole despre „realizările generalului Antonescu”, majoritatea privind confiscarea, naționalizarea, exproprierea, alungarea și despărțirea de evrei. În comentarii se arăta că zeci de mii de refugiați au fost plasați la întreprinderi și afaceri luate de la evrei, la sate și pe pământuri care le aparținuseră acestora. Se mai spunea că guvernul a investit mari eforturi pentru promovarea „comerțului românesc”, și că numărul firmelor „curat” românești a crescut cu 26% în perioada dintre septembrie 1940 și februarie 1941, în comparație cu aceeași perioadă a anului trecut.

Ministerul Apărării Naționale era mândru de alungarea evreilor din armată și de la satisfacerea serviciului militar și încrezător în „stabilirea regimului care le va fi impus în viitor”, fără să amintească cuvintele *muncă obligatorie*. De asemenea, Ministerul Apărării se lăuda cu eliminarea tuturor ofițerilor, subofițerilor și specialiștilor evrei din armata activă și cu confiscarea a 126 de vapoare și alte vase – „bunuri ale evreilor sau ale societăților evreiești”.

În ceea ce privește presa și propaganda, guvernul anunța că a dus la capăt o politică de românizare a tuturor instituțiilor de propagandă și cultură aflate până la 6 septembrie 1940 în mâinile concernelor evreiești, obținând românizarea „integrală” a imprimeriilor, a caselor de filme (95%) și a oficiilor de turism (75%). În domeniul educației, regimul anunța că „problema evreiască” a fost rezolvată „radical”: profesorii și elevii de origine evreiască au fost cu toții alungați din

¹ „Curentul”, 27.2.1941.

² „Universul”, 2.3.1941.

școlile românești, evreii au fost separați de masa populației și a elevilor și vor învăța în școlile lor, „cu profesori și elevi exclusiv evrei”.

O situație asemănătoare s-a creat în artă: toate teatrele particulare au fost naționalizate, asigurându-se dezvoltarea unei arte curat românești și care promovează numai elemente etnice românești. În domeniul sănătății vestea importantă o constituia reorganizarea Colegiului Medicilor. Au fost alungați din slujbe medicii evrei, cărora li s-a permis să-i consulte „numai pe coreligionarii lor”. S-a interzis evreilor să închirieze farmacii³.

Românizarea în politica internă, precum eliberarea Transilvaniei în politica externă, constituia obiectivul principal al regimului: Antonescu a subliniat, de câteva ori, că „românizarea vieții economice” este unul din scopurile fundamentale ale regimului. Conducătorul a legat principiile pe care și-a bazat regimul, „principiile naționalismului integral”, cu problemele sociale ale poporului român, cu românizarea și cu soluționarea problemei evreiești. În contrast cu legionarii, el s-a obligat să realizeze românizarea fără mijloace violente, „metodic și progresiv”, condiționând înlăturarea evreilor de înlocuirea „cu forțe locale”, cu alte cuvinte cu români etnici, „pentru a nu lovi în viața economică”⁴. Metoda de prădare a lui Antonescu urma să fie „civilizată” în comparație cu „metoda legionară, sălbatică și criminală”; și toți ziariștii și purtătorii de cuvânt s-au grăbit să anunțe că, până la sfârșitul anului 1941, va fi completat procesul istoric de îndepărtare a evreilor de la orice activitate economică și că aceasta nu se va face „nici cu bâta, nici cu revolverul. Dar... fără ezitare, deplin și rapid”⁵.

Directivele stabilite de Antonescu la 20 februarie 1941 și argumentele lui Mihai Antonescu la legea înființării Centrului Național de Românizare au reprezentat sursa conceptuală a politicii de românizare până în luna iunie 1941. Abținerea de la folosirea bâtei pentru apl carea românizării a fost accentuată cu orice ocazie, pentru a se arăta cât de uman este regimul în atitudinea lui față de evrei, în comparație cu legionarii și cu metodele lor⁶. Regimul s-a străduit să creeze impresia că eliminarea evreilor din diferitele ramuri ale economiei constituie o misiune planificată, care va continua cu fermitate dar într-un ritm diferit, „fără mijloace violente și fără să nescotim interesele economice”⁷. Regimul antonescian a justificat această politică, printre altele, cu ajutorul argumentului invocat de Filderman în memorandumurile sale către Antonescu, pentru a-l convinge să anuleze sau să ușureze câteva din măsurile extrem de dure ale legionarilor, că Germania și Italia nu au luat asemenea măsuri împotriva evreilor și că aplicarea lor

³ Cuvântul”, 5.5.1941.

⁴ Directivele domnului general Ion Antonescu, Conducătorul Statului. „Noua așezare a politicii interne. Problema evreiască”, „Universul”, 20.2.1941.

⁵ „Timpul”, 6.3.1941; „Unirea”, 7.3.1941.

⁶ *Ne-am întors la tradiția națională. Ce ar fi trebuit să înțeleagă și n-au înțeles la timp evreii*, „Unirea”, 30.3.1941.

⁷ „Universul”, 1.3.1941.

va prejudicia economia românească⁸. Și, într-adevăr, miniștrii, miniștrii-adjuncți și ziariștii au repetat aceste argumente, subliniind că ceea ce ghidează guvernul în măsurile și politica adoptată este, înainte de toate, grija de a nu lovi în producția industrială, de a evita haosul economic, de a calma piața și de a restitui încrederea în moneda națională.

Necesitatea de a destinde atmosfera, declarațiile publice privind scopurile și căile românizării și sublinierea deosebirii între metoda legionară și metoda Antonescu constituiau și o dovadă a limitelor legislației antisemite precum și a dimensiunii uriașe a misiunii la care s-a angajat regimul, în calitatea sa de moștenitor ideologic al lui Cuza și al mișcării sale. Regimul voia nu numai averile evreilor, care puteau fi obținute relativ cu ușurință prin intermediul legislației, ci și capitalul evreiesc deschis și ascuns, alungarea meseriașilor și specialiștilor evrei din întreprinderi și fabrici, a salariaților și funcționarilor evrei, relativ numeroși, din întreprinderi particulare (în parte încă evreiești) și înlăturarea din câmpul muncii a medicilor, inginerilor, farmaciștilor, arhitecților și celorlalți liber-profesioniști. Regimul voia să nege de fapt evreilor – după ce a făcut-o prin intermediul legilor – posibilitatea de a se exprima, de a scrie și de a publica, de a difuza idei și de a le tipări. În paralel, regimul a vrut să creeze noi ramuri economice „curățate” cu desăvârșire de evrei, în urma acaparării de întreprinderi și magazine și a monopolului pe ocupații și profesii, acordând românilor etnici ramuri economice „curate” românești. În acest scop, regimul s-a îngrijit să înființeze servicii financiare comode, sub formă de credit ieftin și financiar avantajos, care să însoțească procesul de românizare și să permită mai multor români să achiziționeze afaceri, prăvălii, servicii și ocupații, mai înainte deținute de evrei. Aceasta era o misiune uriașă, necesitând o completă revoluție economică, dorită de fiecare regim politic anterior, de la independență, pe care însă nici unul nu a putut și nu a îndrăznit s-o pună în aplicare. Cu toate că lipsesc date exacte și verificate cu privire la volumul participării evreiești la economia românească, în general, și pe timpul regimului antonescian, în particular, este de presupus că și după ce au fost deposedați de mii de mari magazine și prăvălii în centrele urbane, și după ce au fost jefuiți de bani gheață, obiecte casnice și haine, dependența economiei românești de specialiști, tehnicieni și muncitori calificați evrei era considerabilă. Alt factor pe care regimul legionar, în parte, și regimul antonescian nu l-au luat în calcul a fost concurența deschisă și ascunsă a oamenilor de afaceri germani din Reich și localnici. Germanii au pândit ocazia de a pune stăpânire pe proprietăți și întreprinderi și, dacă era posibil, pe întregi ramuri economice, care au devenit vacante în urma legilor românizării și a inițiativelor de alungare a evreilor pe căi „legale”. Această competiție românilor au pierdut-o. Pe atunci România se afla sub o hegemonie germană aproape totală, care-i învăța pe planificatorii românizării o lecție privind

⁸ „Unirea”, 20.3.1941.

diferența între „organizare” și „românizare” și având, uneori, ca rezultat o reducere a ritmului.

Războiul, care a izbucnit în iunie 1941, a provocat și el o schimbare imediată în ritm și în mijloacele folosite de regimul antonescian pentru aplicarea românizării. Această campanie a avut, de asemenea, repercusiuni negative din punct de vedere al intereselor românești, care n-au fost luate în considerare sau n-au fost prevăzute de la început. Și aceasta a influențat continuarea procesului.

Obiectivele generale ale românizării în perioada dintre februarie și iunie 1941 au fost trei:

1. Exproprierea capitalului și a bunurilor care rămăseseră în mâna evreilor.
2. Românizarea forței de muncă în diversele întreprinderi.
3. Restrângerea activității evreiești în viața economică și în orice alt domeniu posibil.

Decretele-lege cu privire la naționalizarea proprietăților evreiești: pământuri, păduri, întreprinderi, produse agricole, vase plutitoare, case și imobile în orașe erau considerate și ele ca forme de expropriere de capital. Decretul-lege din 4 martie 1941, care a limitat libertatea de acțiune în afaceri a societăților și întreprinderilor proprietate evreiască, a fost planificat ca lege fundamentală privind exproprierea de capital evreiesc, întrucât impunea înregistrarea acțiunilor pe numele proprietarilor și depunerea lor la Banca Națională a României pentru consemnare⁹. Administrațiile Financiare refuzau eliberarea acțiunilor sau a rentelor depuse de evrei¹⁰. În cele din urmă, această lege a permis confiscarea acțiunilor deținute de evrei, cu alte cuvinte a acțiunilor acelor deținători care nu au apucat să le vândă la timp sau să le vândă unor români și germani la un preț scăzut, în mod ilegal, după publicarea legii. La 25 martie a apărut un nou Decret-lege, care a sporit amploarea confiscării acțiunilor deținute de evrei. Legea îi obliga pe posesorii de acțiuni ale societăților înființate și cu sediile în România să-și dezvăluie identitatea și să le înscrie pe numele lor. Acțiunile rămase neînscrise au trecut în proprietatea statului¹¹. La 26 septembrie 1941 s-au confiscat de la evrei toate acțiunile lor la societățile de voiaj și turism¹².

Confiscarea întreprinderilor și a firmelor evreiești – în afară de întreprinderile sătești pentru prelucrarea produselor agricole, gateri, întreprinderi forestiere, mori și distilerii de alcool, care erau deja naționalizate – constituia o misiune grea, întrucât lipseau date verificate privind volumul participării evreiești în economie,

⁹ Decretul-lege nr. 553, 4.3.1941. „Monitorul Oficial” 71, 25.3.1941. Vezi și studiul cu privire la problema evreiască în România, pregătit în secția nr. 1 a Statului Major al armatei, p.269-274 (în continuare, *Studiu*): rezumatul legii apare în colecția România. Arhiva Yad Vashem, 0-11/520, p. 26-27.

¹⁰ Lista unor acțiuni întreprinse de guvernul antonescian împotriva evreilor în perioada dintre 24 ianuarie și 22 iunie 1944. Arhiva Filderman, Arhiva Yad Vashem, P- 6/42, p. 7 (în continuare, Lista Carp).

¹¹ Decret-lege 811, „Monitorul Oficial”, nr. 71; 25.3.1941.

¹² Decret-lege 2693. „Monitorul Oficial”, nr. 228, 26.9.1941.

iar Antonescu stabilise reguli clare în ceea ce privește fermitatea și rapiditatea cu care trebuia acționat, pentru a pune stăpânire pe această parte a activității evreiești. La fundamentarea ideologică adăugată legii cu privire la înființarea Centrului Național de Românzare, Mihai Antonescu a anunțat explicit: „opera de românzare trebuie întreprinsă cu hotărâre, rapiditate și autoritate pentru unele bunuri; cu metodă, echilibru și mijloace financiare efective, pentru alte [bunuri]”¹³. În prima categorie au fost incluse terenuri agricole și, în special, bunuri imobile în orașe, iar în categoria a doua, fondurile comerciale și individuale care nu sunt numai proprietăți, ci și ființe. Mihai Antonescu și Ion Antonescu aveau mari temeri că dacă vor fi naționalizate întreprinderile industriale și meșteșugărești rămase în mâinile evreilor fără ca în paralel să se aibă grijă de „capital, pregătire, experiență și sprijin”, acestea vor deveni, în cele din urmă, „proprietate moartă”. Centrul Național de Românzare avea menirea să pregătească această infrastructură.

De aici provine marea deosebire între acapararea rapidă a majorității proprietăților evreiești și ezitarea și relativa moderație în cazul unor anumite întreprinderi industriale și meșteșugărești care cereau calificare și multe cunoștințe, pentru punerea lor în funcțiune.

Alăturarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice a agravat problema și în ceea ce privește găsierea de înlocuitori români pentru specialiștii evrei; și necesitatea urgentă de a face față marilor necesități ale economiei românești a îngreunat găsierea unor înlocuitori. În iunie 1944, Mihai Antonescu a trimis o notă ambasadorului României în Elveția în care a enumerat câteva puncte în favoarea lui; printre încercările de a estompa responsabilitatea regimului față de Holocaustul evreilor din Basarabia și Bucovina, el nota: „unul dintre cei mai mari furnizori ai armatei, azi, este domnul Filderman de la Bacău. Frații Karmitz au cea mai mare întreprindere comercială industrială de farmaceutice din Țară”¹⁴.

Afirmatiile lui Mihai Antonescu nu erau în întregime adevărate, întrucât nu pomenea despre partenerii români cu care aceste întreprinderi împărțeau beneficiile; dar fapt este că diverse întreprinderi industriale au rămas proprietate parțială evreiască până la sfârșitul lui august 1944 și specialiștii evrei au fost folosiți în diverse forme de muncă obligatorie în armata română. Lipsa de claritate cu privire la intențiile finale ale regimului a creat o serie de „argumente românești” cum ar fi tovărășii, al căror scop era de a conferi un „nume” românesc unor întreprinderi sau afaceri evreiești care continuau să funcționeze, dar își împărțeau cu partenerul român câștigurile – nu și pierderile. Această situație a determinat regimul să emită două decrete-legi speciale „pentru combaterea camuflării bunurilor, drepturilor și intereselor evreiești și pentru reprimarea sabotării operei de

¹³ Decret-lege 1216, „Monitorul Oficial”, nr. 102, 3.5.1941; Traducere în engleză a legii (fragmente). Din: AnceI, *Documents*, VIII, nr.170, p. 230-231; Vezi și *Studiu*, p. 279.

¹⁴ Telegrama lui Mihai Antonescu către ambasadorul român în Elveția în care subliniază „faptele bune” ale guvernului Antonescu față de evrei, 20 iulie 1944. Din: AnceI, *Documents*, X, nr. 162, p. 413-414.

românizare”. Trebuie subliniat că și legionarii au evitat acapararea de întreprinderi industriale a căror administrare și funcționare cerea cunoștințe, dexteritate, materii prime și întreținere de mașini etc. Orice încercare de a aprecia amploarea imixtiunii evreiești în economia românească nu este posibilă, din lipsă de date fiabile.

Singurele date verificate care ne stau la dispoziție sunt cele oficiale, publicate după o investigație condusă de Oficiul Central al Registrului Comerțului. Ele ar trebui să reflecte situația existentă la 31 decembrie 1938. Aceste date cuprind un număr de firme particulare (comerciale și industriale) din întreaga Românie și împărțirea lor după originea etnică a proprietarilor lor și după diferitele ramuri economice¹⁵. Se pune întrebarea care este definiția firmei, reprezentând criteriul acestei statistici. Filderman a notat, în diverse ocazii, că printre „întreprinderi” sau „firme” s-au numărat și exploatări agricole, grădini de zarzavat, lăptării, brutării, măcelării, mici ateliere; iar în orașe au primit titlul pompos de „întreprinderi comerciale și industriale”, cârciumi, băcării, lăptării, cârnățării ș.a.m.d. în care „lucrau un mic număr de oameni”¹⁶:

În același studiu s-a stabilit că la sfârșitul anului 1938 existau, în orașele mari, din România Mare, 87.479 de întreprinderi: dintre care 34.484 românești; 20.509 proprietăți ale străinilor; 32.486 proprietăți evreiești.

„Firme” în România la sfârșitul anului 1938¹⁷

	În orașe mari	Exclusiv în Regat	În România Mare, inclusiv sate
Românești	34.484	80.445	111.055
Străine	20.509	10.710	46.651
Evreiești	32.486	26.536	71.336
Total	87.479	117.691	229.042

Conform aceleiași statistici, raportul între firmele românești și firmele evreiești în provinciile istorice era următorul:

	Moldova	Muntenia	Basarabia	Bucovina	Transilvania	Banat
Evreiești	15.979	10.767	18.088	8.163	8.901	3.043
Românești	11.575	68.860	5.209	1.533	12.015	7.319

¹⁵ Vezi în acest sens *Studiu*, precum și memoriul Federației către Ministerul Muncii cu privire la „Românizarea și lipsa șomajului în România”, 12.3.1941. Din: Lista Carp, p. 40-44.

¹⁶ *Idem*, p. 42-43.

¹⁷ *Studiu*, p. 267-268; vezi tabelele pregătite de Federație pe baza datelor Oficiului Central al Registrului Comerțului din 31 decembrie 1938. Arhiva Carp. Colecția România, Arhiva Yad Vashem 0-11/93, p. 67.

Activitatea economică evreiască era intensă în Moldova și Bucovina, provinciile care erau în granițele României. La Iași, de pildă, au existat 2.175 de „firme” evreiești în comparație cu 573 românești; la Dorohoi, 433 evreiești și 45 românești; la Botoșani, 802 evreiești și 121 românești; la Bacău, 706/208; la Fălticeni, 382/47; la Focșani, 1.055/753; la Roman, 545/143; la Vaslui, 401/108; la Galați, 1.123/1136. În Muntenia, raportul era schimbat în favoarea românilor. La sfârșitul anului 1938, la București, se afla în mâinile evreilor aproape 22% din activitatea comercială și ceva mai mult de o treime din industrie¹⁸.

„Firme” la București și în județul Ilfov¹⁹

	Evreiești	Procente	Românești	Procente
Firme comerciale	4.459	21,88	15.917	78,12
Firme industriale	1.279	36,09	2.265	63,91
Total	5.738	23,99	18.182	76,01

Lista întreprinderilor industriale din București după diferitele ramuri constata o mare imixtiune evreiască în toate domeniile – cele tradiționale, cum ar fi textile, și cele noi, care se bazau pe tehnologia modernă.

Întreprinderile industriale din București și împărțirea lor după ramuri²⁰

	Evrei	Procente	Români	Procente
Alimente	24	15,0	136	85,0
Băuturi	-	-	3	100,0
Confecții	419	44,1	531	55,9
Electrotehnice	60	31,2	132	68,8
Hârtie și arte grafice	39	40,7	57	59,3
Industria lemnului	43	27,1	116	72,9
Metalurgie	91	40,3	135	59,7
Piei	67	24,4	207	75,6
Materiale de construcție	56	26,8	153	73,2
Chimico-farmaceutice	33	37,1	56	62,9
Produse minerale	3	30,0	7	70,0
Ape minerale și gazoase	14	22,2	49	77,8

¹⁸ *Idem*. Tabelul nr. 3 și tabelul nr. 4, p. 70-72.

¹⁹ *Idem*. Tabelul nr. 3, p. 70.

²⁰ *Idem*. Tabelul nr. 4, p. 71-77.

	Evrei	Procente	Români	Procente
Textile	90	57,7	66	42,3
Articole de sticlă	5	62,5	3	37,5
Zahăr și derivate	2	50,0	2	50,0
Diverse	333	35,2	612	64,8

În mod categoric se poate stabili că economia românească depindea, în mare măsură, de mâna de lucru calificată evreiască și de întreprinderi industriale înființate, întreținute, acționate și conduse de evrei. Lipsesc date exacte cu privire la numărul întreprinderilor evreiești preluate de români, germani sau alții; dar se știe că în august 1944 încă mai existau întreprinderi proprietate evreiască, cel puțin parțială.

Forța de muncă evreiască și defalcarea ei după profesii au interesat foarte mult Statul Major al armatei și el s-a îngrijit să întocmească, din când în când, studii și a colectat date, transmițând rezultatele factorilor răspunzători din guvern. Urmare acestei supravegheri – care izvoră din necesitatea de a stabili un tablou complet privind posibilitățile de exploatare a forței de muncă evreiești prin muncă obligatorie – ne-a rămas totuși un tablou exact al diviziunii evreilor după profesii și ocupații. În mai 1941, Statul Major a stabilit că 74.240 de evrei din România în granițele ei reduse (fără Basarabia, nordul Bucovinei și nordul Transilvaniei) au o profesie sau o meserie (din cca. 300.000 de evrei). În această statistică nu sunt cuprinși tineri sub vârsta de 21 de ani și persoane în vârstă de peste 52 de ani.

Forța de muncă evreiască la 15 mai 1941²¹ **Evrei profesioniști și meseriași**

Avocați	761	Funcționari de bancă	1.043	Profesori de liceu	81
Arhitecți	57	Funcționari particulari	8.872	Pictori	121
Artiști	29	Funcționari comerciali	5.652	Rabini	122
Chimiști	22	Fotografi	198	Studenti	2.220
Contabili	194	Ingineri diverși	441	Talmudiști	24
Comercianți	5.722	Învățători (școli primare)	14	<u>Ziariști</u>	<u>79</u>
Dentiști	519	Licențiați	34	TOTAL	51.475
Droghiști	69	Liber-profesioniști	23.696	Evrei meseriași	22.765
Farmaciști	423	Medici diferiți	1.082	Total general	74.240

Date mai puțin exacte cu privire la volumul dependenței de mâna de lucru calificată evreiască se reflectă într-o altă statistică, întocmită în același an, în urma

²¹ Tabelul „Situația evreilor la 15 mai 1941”, elaborat de Marele Stat Major. Din: *Ancel, Documents: X*, nr. 20, p. 76.

unei investigații în întreprinderile industriale. În această investigație întreprinderile au fost sortate pe două categorii, după numărul lucrătorilor salariați – peste o sută și mai puțin de o sută de lucrători. Împărțirea etnică nu este între români și evrei, ci între români și minorități (inclusiv evrei) și „străini” (cu alte cuvinte, deținători de pașaport străin și mulți dintre evreii a căror cetățenie a fost anulată în urma legii guvernului Goga-Cuza).

**Împărțirea etnică și profesională a salariaților
din întreprinderi (procente)
la sfârșitul anului 1938²²**

	994 întreprinderi mari (peste o sută salariați)			30.954 întreprinderi mici (mai puțin de o sută salariați)		
	Români	Minorități	Străini	Români	Minorități	Străini
Personal ad-tiv superior	44,8	49,0	6,2	21,5	75,3	3,2
Personal ad-tiv inferior	55,4	41,0	3,6	30,0	67,2	2,8
Tehnic superior	49,6	39,8	10,6	37,0	56,0	7,0
Tehnic inferior	45,2	45,5	9,3	30,2	53,0	6,8
Lucrători calificați	64,2	33,0	2,8	45,8	52,4	1,8
Lucrători necalificați	70,3	26,4	3,3	53,8	45,8	0,4
Asimilat cu lucrători calificați	61,9	36,2	1,9	34,2	64,0	1,8
Asimilat cu lucrători necalificați	75,6	22,6	1,8	50,5	48,0	1,5

Această statistică nu stabilește numărul evreilor din industrie, întrucât, în categoria minorităților, au fost incluși și unguri, germani și alte naționalități cetățeni români. Dar luând în considerare participarea evreilor la activitatea economică, este plauzibil că cel puțin o jumătate din forța de muncă înregistrată ca aparținând minorităților și o parte importantă din cea a străinilor era alcătuită din evrei. Și acest fapt confirmă dependența parțială a economiei românești de forța de muncă specializată și profesională evreiască: directori, ingineri, tehnicieni și muncitori calificați. Această dependență a ieșit în evidență la începutul anului 1942, când urma să se încheie românizarea forței de muncă în întreprinderi, corespunzător cu legea din 16 decembrie 1940, privind concedierea tuturor salariaților evrei din întreprinderi și afaceri până la 31 decembrie 1941 și înlocuirea lor cu români etnici.

²² Vezi tabelele din *Studiu*, p. 268.

Oficiul Central de Românzare a dat dispoziția, la 7 ianuarie 1942, să se organizeze un recensământ în domeniu și a cerut tuturor întreprinderilor particulare (în întreprinderile de stat nu mai erau salariați evrei) să prezinte, în decurs de 15 zile, liste nominale ale salariaților evrei care încă mai sunt angajați. Recensământul era necesar nu numai spre a urmări aplicarea Decretului-lege pentru românzarea personalului din întreprinderi ci, în același timp, spre a alcătui „o situație precisă a specialiștilor evrei care încă nu pot fi înlocuiți din lipsă de elemente etnice române, din care cauză este necesară o prelungire [a activității lor] peste termenul de 31 decembrie 1941, de câteva luni, până la inițierea dublurii sau unui înlocuitor”²³. Recensământ a dezvăluit că, în ciuda legii, au mai rămas angajați evrei în 6.894 de firme, dintre care 3.395 la București, conform împărțirii următoare:

Funcționari și muncitori evrei folosiți în întreprinderi contrar legii la 31 decembrie 1941²⁴

	În întreaga Românie		La București	
	Români	Evrei	Români	Evrei
Funcționari	41.877	12.687	32.633	8.074
Muncitori	155.357	3.605	101.193	1.325

În toate întreprinderile din București în care erau angajați evrei s-a cerut să li se permită continuarea folosirii lor; și în întreaga Românie s-a cerut același lucru. 6.894 de întreprinderi încă aveau salariați evrei. Argumentele, publicate la loc de frunte în presă, au provocat o replică furioasă în rândurile promotorilor românzării; și într-un interval de patru luni, din februarie și până în iunie, au fost concediați, numai la București, 4.100 de evrei²⁵.

Mai târziu s-a obținut un tablou mai de ansamblu dar, în aparență, plin de contradicții despre realizarea acestui paragraf din visul antisemit: un continuu progres în eliminarea evreilor, pe de o parte, și nevoia de forță de muncă, pe de altă parte. Iată, în continuare, date oficiale despre diversele etape ale eliminării evreilor din întreprinderi și ateliere – parte evreiești – de la publicarea legii „românzării personalului din întreprinderi” din 16 noiembrie 1940 și până în martie 1943.

²³ *Idem*, p. 276.

²⁴ „Poporul”, 4.6.1942.

²⁵ *Studiu*, p. 276. Vezi și „Rezumat statistic privind opera de românzare a salariaților evrei din întreprinderi”, din 14 martie 1942, care a fost întocmit în Oficiul Central de Românzare, cuprinzând date cu privire la înlocuirea specialiștilor evrei în diverse domenii cu români și împărțirea după profesioni: AnceI. *Documents*, X, nr. 75. p. 180-181.

Numărul muncitorilor și funcționarilor în întreprinderi particulare noiembrie 1940-martie 1943²⁶

	România		București	
	Evrei	Români	Evrei	Români
16.XI.1940	28.225	210.472	17.906	117.262
1.VIII.1941	21.137	-	-	-
21.XII.1941	16.292	210.297	9.672	133.826
1.III.1943	6.508	214.016	3.019	142.708

La 1 martie 1943 mai rămăseseră 4.301 întreprinderi cu angajați evrei. Subsecretarul de Stat al Muncii a fost nevoit, la publicarea acestor date în martie 1943, să se justifice pentru nefinalizarea românizării forței de muncă în întreprinderi. Misiunea, afirma el, a fost grea. Legea din noiembrie 1940 nu stabilea suficiente mijloace de pedepsire. Starea de război a impus continuarea folosirii evreilor, întrucât „miile de tineri [români] pe care ne-am fi putut bizui și care urmau să ia locurile evreilor au trebuit să se prezinte la datorie... și, de aici, lipsa de specialiști români”²⁷.

Ministrul s-a lăudat cu înființarea de școli profesionale pentru pregătirea tineretului român, care va înlocui restul de evrei încă angajați. Se pune întrebarea unde dispăruseră 22.000 de ingineri, tehnicieni, muncitori calificați și funcționari evrei care lucraseră în noiembrie 1940 în întreprinderi evreiești și românești? Oare economia românească a reușit să funcționeze fără ei?

Un răspuns complet la această întrebare l-au furnizat rapoartele secrete ale Statului Major, care a urmărit aplicarea altor legi, ce-i sileau pe evrei la muncă obligatorie. În anul 1943, aceste surse notau că peste 21.000 de evrei erau angajați în întreprinderi industriale și comerciale „rechiziționate”²⁸. Acești evrei – majoritatea lor specialiști concediați – au continuat să muncească în condițiile de robie pe care regimul antonescian le-a stabilit pentru evrei.

În general, ei nu primeau salarii. În întreprinderile și atelierile care produceau pentru armată li se dădea un fel de bani de buzunar, o diurnă zilnică asemănătoare cu cea plătită soldaților. Circa 35.000 de evrei, majoritatea tineri, munceau în detașamentele de muncă obligatorie, întreținându-se din ajutorul redus

²⁶ „Timpul”, 4.6.1943; „Universul”, 13.6.1943; *Studiu*, p. 276. Vezi și „Statistica românizării forței de muncă în întreprinderi” 1940-1942, întocmită de Filderman, *Cioma Memoriilor* P-6/58, p. 94. Din 6.508 evrei care încă lucrau în mod oficial la 1 martie 1943, 5.190 erau funcționari și 1.309 erau muncitori.

²⁷ „Universul”, 13.6.1943.

²⁸ A. Simion: *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979, p. 125; Gh. Ahasia, D. Tutu & A. Simion: *Le régime réactionnaire de l'emploi de la force de travail en Roumanie à l'époque de la dictature militaire-fasciste et de la guerre hitlerienne*, „Revue roumaine d'histoire”, 1/1971, p. 86.

al „diurnei evreilor” sau al autorităților militare. „Rechiziționații” din întreprinderi se întrețineau din vânzarea obiectelor casnice, cât timp au avut ce vinde, și din munci ocazionale, dacă au rămas la domiciliu și în orașele lor și nu au fost trimiși în detașamentele de muncă din alte zone. Și, cu toate acestea, mecanismul de exploatare și intimidare creat și menținut de regim a făcut ca „rechiziționații” înfomețați să fie bucuroși că nu au fost deportați în Transnistria, că nu au fost trimiși în lagărele de muncă din Basarabia, că nu au fost predați să servească unităților militare germane etc.

Mareșalul Antonescu urmărea progresul românizării așa cum urmărea situația de pe front în Rusia și, în iunie 1943, a fixat un nou obiectiv pentru completarea campaniei: „Să se continue acțiunea. Oricare ar fi greutatea circumstanțelor actuale, să se meargă până la românizarea totală. Terminarea războiului trebuie să ne găsească cu opera înfăptuită. Ministerul Muncii trebuie să facă toate eforturile în această privință, găsind posibilitatea cea mai eficace. Are toată latitudinea în găsirea modalității”²⁹. Mulți tineri au fost într-adevăr concediați din servicii dar au continuat să lucreze – uneori chiar în aceleași întreprinderi și în același timp, aproape fără nici o plată. „Românizarea forței de muncă nu a fost niciodată integral realizată”, a stabilit un istoric important al epocii, A. Simion³⁰. Iar Statul Major a apreciat că „românizarea economiei naționale” a fost total îndeplinită în ce privește proprietatea agricolă și industriile sătești, parțial în comerț, și în proporție de 50% în ce privește „introducerea românilor în toate celelalte sectoare”³¹.

Regimul a desfășurat o supraveghere aspră și permanentă a meseriașilor evrei, „pentru a limita activitatea lor și pentru a reduce numărul lor, așa cum se afirma într-un raport oficial secret al Statului Major”³². Faptul a fost realizat cu ajutorul legislației și prin mobilizarea în detașamente de muncă obligatorie. Printre aceste legi, s-a numărat și legea care interzicea înnoirea carnetelor de meseriaș meșteșugarilor și muncitorilor evrei, și interzicea în practică, și apoi principial, „ca evreii să învețe o meserie în industrie, în meșteșuguri și în comerț, pentru a preveni în viitor calificarea meseriașilor evrei”.

Mobilizarea în detașamentele de muncă obligatorie a rezolvat aspectul ideologic al românizării, dar nu a lichidat nevoia de meseriași evrei. Și, într-adevăr, după un timp oarecare, o parte dintre ei au reînceput să muncească în meseriile lor, sau cu ajutorul invenției românești a „carnetului de scutire de muncă obligatorie” – un fel de răscumpărare pentru dreptul de a munci și de a se întreține – cu sau fără plată în atelierele armatei, dar cu consimțământul tacit că vor putea lucra și în particular. Și în domeniul comerțului, planificatorii românizării nu și-au realizat, în

²⁹ „Universul”, 13.6.1943.

³⁰ Simion, *Preliminarii*, p. 125.

³¹ *Studiu*, p. 283.

³² *Studiu*, p. 276; ordonanța numărul 64.504 a Ministerului Muncii, „Monitorul Oficial” nr. 303, 24.12.1940.

întregime, proiectul. Deși nici o piedică nu-i oprea pe români să ocupe locul micilor prăvăliași și comercianți evrei (dimpotrivă, statul le-a pus la dispoziție credite generoase și reduceri de impozite), românii nu s-au grăbit să devină negustori.

În raportul din mai 1942, publicat de Ministerul Economiei Naționale, cu privire la „românizarea comerțului”, se spunea că zeci de mii de evrei continuau să se ocupe de comerț.

Această cifră nu corespundea defel realității: cu un an înainte, în mai 1941, 5.722 de evrei au fost definiți drept comercianți și, de atunci, numărul lor a scăzut în permanență. Ministerul a cercetat „problema reorganizării meseriei de comerciant”, luând în considerare necesitatea urgentă de a o „româniza”. Ministerul Economiei a recunoscut că se cereau mari eforturi pentru românizarea totală a comerțului și, îndeosebi, se cerea o pregătire profesională temeinică; de aceea, a promis să deschidă „școli pentru viitorii comercianți”, după modelul celei înființate la Galați. Banca Națională a României, în colaborare cu Ministerul Economiei Naționale și subsecretariatul de stat al românizării au analizat posibilitatea de a acorda un credit avantajos românilor etnici dispuși să lucreze în comerț³³. Nici în acest domeniu rezultatele nu au fost satisfăcătoare: românii etnici nu au dat buzna în comerț și nu erau dispuși să se mulțumească cu câștigul minuscul al prăvăliașilor și al unor comercianți evrei, care nu aveau decât un singur scop: să supraviețuiască! În anumite zone din sudul Transilvaniei și din Muntenia, nu românii etnici au fost aceia care au ocupat locul comercianților evrei, ci sașii și ungurii; și, desigur, nu asta a fost intenția regimului. Atunci când vom dezbate cauzele anulării planului de deportare a evreilor în lagărele de exterminare din Polonia, care urma să înceapă cu deportarea evreilor din Transilvania și Banat, va trebui să ținem minte reușita, cu totul parțială, a românizării.

Pentru a ilustra dificultățile care au stat în fața planificatorilor românizării este suficient să cităm scrisoarea colonelului Ștefan Ranete, primarul orașului Botoșani (din nordul Moldovei), către ministrul de Interne. După spusele sale, înlăturarea „elementului jidănesc” din activitatea culturală a dat rezultate bune, în schimb alungarea lui din diversele ramuri economice „întâmpină cele mai mari greutăți”. Primarul avea mari temeri că măsuri în acest sens nu vor putea fi puse imediat în aplicare „fără a avea o repercusiune foarte mare, în rău, asupra vieții economice a acestui oraș și din care cauză suferă, în special, populația românească săracă”³⁴. Orașul Botoșani număra pe atunci cca. 30.000 de locuitori, dintre care 17.000 de evrei. Printre români erau mari proprietari de pământuri, care aveau case și în oraș, dar numărul lor era mic; în afară de ei se mai aflau autoritățile orășenești

³³ „Universul”, 4.5.1942; Concluzii statistice (vezi nota 25), p. 76.

³⁴ Memoriul primarului orașului Botoșani privind românizarea, 30 ianuarie 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 71, p. 194.

– ofițeri de armată, funcționari de stat; și, în sfârșit, locuitorii periferiilor, care posedau și mici terenuri agricole. Evreii trăiau în centrul orașului și pe străzile laterale și dețineau comerțul de toate categoriile, industriile, fabricile de ulei, de lenjerie, marile ateliere de croitorie, prăvăliile de specialitate, farmaciile și toate tipografiile. „Nu există o singură tipografie românească”, se plângea primarul. Măcelarii și brutarii erau în majoritate evrei, din cauză că nu erau meseriași români în această ramură și din lipsă de credit.

„Pentru a ilustra cât este de jidovit orașul Botoșani este de menționat faptul că în acest oraș toți dentiștii sunt jidani, neexistând nici un român dentist, de asemenea nu există nici un oculist român... Considerând cele expuse de mine mai sus, rezultă că stricta aplicare a ordinelor în vigoare nu se poate face exact în spiritul acestor dispozițiuni – unele chiar nu se pot aplica deloc, pentru că aplicarea lor imediată ar însemna o stagnare completă a vieții economice și financiare”³⁵.

Și generalul Voiculescu, ministrul Muncii, recunoștea, în mai 1941, că acțiunea de înlocuire a specialiștilor evrei cu români nu se desfășoară conform așteptărilor: „Înlocuirea elementelor străine reclamă un timp mai îndelungat, întrucât în prezent nu dispunem de suficiente elemente pregătite pentru a le lua locul. Oficiul de românizare continuă opera de înlocuire a elementului evreiesc cu români. În curând vom veni cu o nouă lege pentru românizarea întreprinderilor...”³⁶. Voiculescu a făcut aluzie la faptul că meseriașul român nu-l poate concura pe cel evreu întrucât, în general, el nu este la curent cu inovațiile tehnice și cu metodele de lucru moderne; și, de asemenea, mai observa că „măsurile coercitive nu pot fi eficiente decât pentru puțin timp”³⁷. Chiar și organul antisemiților a fost nevoit să recunoască că „țara noastră are prea puțini meșteșugari”³⁸. Federația a atras atenția ministrului Muncii de această situație, notând că „lipsesc elemente etnice [românești] care să poată în câteva luni înlocui personalul de specialitate evreiesc... zguduirea provocată de legile ultrarapide amenință prăbușirea economiei naționale”³⁹. Primul ziarist care a îndrăznit să critice în mod public pe dublanții români, învinuindu-i de incapacitate, a fost Pamfil Șeicaru: „Eram oarecum surprins de nepriceperea lor, de lipsa de inițiativă... A fost pentru mine o dureroasă constatare [că este vorba de] nepregătire profesională”.

După Șeicaru au îndrăznit și alții. Ziarul „Universul” a stabilit că înlocuirea evreilor, așa cum s-a făcut ea în ultimele luni, „ar fi putut duce repede la

³⁵ *Idem. Idem.*

³⁶ „Universul”, 3.5.1941.

³⁷ „Unirea”, 3.4.1941.

³⁸ „Porunca Vremii”, 8.4.1941.

³⁹ Memoriul Federației către ministrul Muncii cu privire la românizare și situația funcționarilor și meseriașilor evrei. 6 martie 1941. Din: *Lista Carp*, p. 35; Filderman, *Cioma Memoriilor*, P-6/58, p. 110-111.

compromiterea operei de înzdrăvenire românească și la anarhizarea tuturor sectoarelor de producție și de activitate economică”⁴⁰.

„Gazeta Comerțului” a publicat o declarație a Uniunii băncilor românești cu privire la necesitatea de a aplica românizarea în mod treptat, după pregătirea de specialiști români, și un avertisment că se va produce un dezastru dacă românizarea va continua în același fel. Ca o soluție intermediară, Uniunea băncilor românești propunea să se dea posibilitatea folosirii temporare a câtorva elemente etnice străine, pentru ca veniturile statului să nu fie prejudiciate și pentru a îngădui întreprinderilor să continue a acționa pentru a califica pe înlocuitorii români⁴¹. Dar în perioada dinainte de izbucnirea războiului, regimul nu a ținut cont de fapte și a voit să realizeze românizarea cu orice preț. În aprilie 1941, Ministerul Muncii a publicat un comunicat avertizând toate întreprinderile care continuau să-i folosească pe evrei sub „diverse pretexte” și uneori în mod camuflat că este interzisă „prezența în birourile și atelierelor lor a oricăror persoane străine de funcționarii sau muncitorii lor, trecuți în statele oficiale de plată”⁴².

Totuși, în multe întreprinderi a continuat angajarea evreilor, fără a se raporta autorităților, până la 23 august 1944, ziua căderii regimului. Birocrații români n-au reușit să facă față metodelor de camuflaj și de inducere în eroare inventate de proprietarii întreprinderilor și ai firmelor pentru a asigura activitatea normală a afacerilor lor – parte dintre ele firme foste evreiești; și ei au profitat de situație. Nu trebuie dedus de aici că evreii concediați au avut parte de un venit sigur sau că veniturile lor ocazionale le-au permis să se întrețină. Ei au fost nevoiți să le împartă cu mulți responsabili români pentru a căpăta permisiunea de a munci. Noile obligații și taxe impuse evreilor, în special înstituirea muncii obligatorii, le-a tulburat viața, ducându-i, majoritatea, în pragul foametei. Dar este important de subliniat că în România lui Antonescu nu s-a produs acea ruptură totală între evrei și neevrei, care a caracterizat celelalte țări fasciste sau sub ocupație nazistă.

În încheierea dezbaterii privind românizarea întreprinderilor și a afacerilor evreiești să notăm că regimul însuși a subliniat cu satisfacție, în vara anului 1942, realizările obținute:

1. Proprietatea imobiliară, rurală și urbană, evreiască a fost trecută în totalitate în proprietatea statului.
2. Industriile agricole au fost expropriate în întregime și luate din posesiunea evreilor.
3. Toate întreprinderile economice și industriale evreiești au fost puse sub control de stat, mai întâi prin comisarii de românizare și, apoi, prin Ministerul

⁴⁰ „Românizarea pe teren”, „Universul”, 21.2.1941.

⁴¹ „Gazeta Comerțului”, 3.3.1941.

⁴² „Timpul”, 13.4.1941.

Economiei Naționale și prin Centrul Național de Românzare de pe lângă Ministerul Muncii.

4. S-a interzis în practică orice înființare de întreprindere evreiască.

5. Unele întreprinderi cinematografice, case de filme, birouri de voiaj au fost expropriate indirect, prin naționalizarea acțiunilor.

6. Toate acțiunile bancare, comerciale, industriale ale întreprinderilor evreiești au fost nominalizate iar circulația lor a rămas supusă autorizării Ministerului Economiei Naționale, care poate să exercite și dreptul de achiziționare prioritară. Ministerul poate extinde sau restrânge acest regim față de toate categoriile de întreprinderi⁴³.

Românizarea întreprinderilor și a comerțului nu s-a desfășurat conform așteptărilor, în ciuda intenției ferme de a o executa cu rapiditate. Neputința parțială a regimului de a-și pune în aplicare dezideratul esențial, de a-i alunga pe evrei din pozițiile care le-au mai rămas în economia românească, și-a găsit expresia în campania „împotriva capitaliștilor evrei”. Însuși Antonescu a inițiat această campanie în martie 1941, cu ocazia întâlnirii lui cu industriașii români, și a convenit cu ei să ia măsuri împotriva proprietarilor de întreprinderi evrei, care-i exploatează nemilos pe salariații români. Capitaliștilor evrei li s-a cerut să le dea ajutor muncitorilor lor „chiar dacă ar trebui să cheltuiască pentru aceasta din capitalurile acumulate până acum”⁴⁴.

Această avalanșă de amenințări verbale urmărea să mascheze, de fapt, incapacitatea regimului sau lipsa lui de dorință (din motive de interes național) de a-i înlătura cu totul pe evrei și din acest domeniu, în contrast cu ușurința relativă cu care obișnuia să „soluționeze probleme ale românzării prin legi sau decrete”. Politicianul liberal Gheorghe Brătianu – care a sprijinit pe față regimul, în contrast cu unchiul său, șeful Partidului Național-Liberal – a justificat indirect politica regimului în chestiunea industriașilor și a specialiștilor evrei: „Românizarea vieții economice nu se poate face cu elemente nepregătite, nu se improvizează nici conducători de întreprinderi financiare și industriale, după cum nu se poate inventa peste noapte personalul tehnic de care aceste întreprinderi au nevoie”⁴⁵.

Ezitatea în a expropria întreprinderile care rămăseseră proprietăți evreiești a fost camuflată prin amenințări la adresa industriașilor evrei. Unul dintre ziare recomanda acestor industriași să renunțe la aspirația de a acumula câștiguri și „să fie mulțumiți că pot respira cu ușurință aerul curat al unei țări civilizate”⁴⁶. Regimul a escrocat, în toți anii existenței sale, industriașii și întreprinderile în proprietate evreiască, și Uniunea Comunităților a definit acest rapt ca o tendință

⁴³ *Studiu*, p. 282.

⁴⁴ „Timpul”, 16.3.1941.

⁴⁵ „Curentul”, 24.3.1941.

⁴⁶ „Contribuția marilor capitaliști la opera de ridicare a muncitorimii”, „Unirea”. 18.3.1941.

„de a crea o situație care să împiedice funcționarea întreprinderilor evreiești”⁴⁷. În perioada de dinaintea războiului antisovietic, au fost create noi trusturi industriale în urma îndepărtării evreilor din diverse ramuri economice, și exemple nu lipsesc. Așa a fost creat „Oficiul pentru desfacerea produselor laminate de fier” (Odesfer), al cărui scop declarat a fost „românizarea totală a comerțului de fierărie” până la finele anului 1941 (acest obiectiv a fost realizat mai devreme)⁴⁸; „Oficiul Român pentru aprovizionarea și distribuirea produselor de pielărie” (Orad), care-și propunea să „românizeze industria și comerțul de pielărie”, și-a început activitatea prin reducerea cotelor de piele puse la dispoziția întreprinderilor evreiești de prelucrare a pieilor⁴⁹.

„Oficiul Național Cinematografic” (ONC) a pus stăpânire pe industria creată și dezvoltată în mare parte de către evrei. Studiourile și laboratoarele „străinilor” au fost naționalizate în decurs de treizeci de zile după publicarea legii iar sălile de cinematograful au fost expropriate încă înainte⁵⁰.

Ziarele au început să publice „știri îmbucurătoare” cu privire la beneficiile realizate de firme românești, majoritatea „noi”; „nu de 5%, sau 10% ci chiar 40%”⁵¹. Organul bursei din Berlin – „Berliner Börsenzeitung” – a publicat o corespondență de la București și a scos în evidență faptul că „în ultimul timp” au răsărit „700 noi firme românești”, „cele mai multe în branșele rezervate până acum exclusiv evreilor”⁵². Cu alte cuvinte, nu a existat o politică de protejare a întreprinderilor evreiești, ci o resemnare de moment cu incapacitatea de a șterge cu desăvârșire prezența evreiască în anumite ramuri industriale. În această perioadă a fost accelerat procesul de acaparare a societăților comerciale evreiești: acțiunile lor au fost confiscate, naționalizate sau achiziționate de români sub presiunea amenințării cu exproprierea, multe societăți evreiești s-au dizolvat. Societăți comerciale și altele au fost „achiziționate” fără un efort deosebit după apariția decretului care impunea înregistrarea acțiunilor pe numele deținătorilor la Banca Națională – ceea ce însemna, de fapt, în majoritatea cazurilor, exproprierea lor⁵³. Ministrul Justiției declara în ziua publicării Decretului-lege privitor la transformarea acțiunilor la purtător în acțiuni nominative că „Nominalizarea are loc la data publicării Decretului. De la această dată, acțiunile la purtător nu mai pot face obiectul nici

⁴⁷ Rezumatul memoriului Federației din 7 aprilie 1941 în această chestiune, Filderman, *Ciorna Memoriilor*, P-6/58, p.18.

⁴⁸ Decret-lege 491, „Monitorul Oficial” nr. 51, 1.3.1941.

⁴⁹ Decret-lege 204, „Monitorul Oficial” nr. 62, 14.3.1941.

⁵⁰ Decret-lege 960, „Monitorul Oficial” nr. 82, 5.4.1941.

⁵¹ „Bucureștii”, 25.3.1941.

⁵² „Universul”, 4.4.1941.

⁵³ Ziarul „Renașterea Noastră” obișnuia să publice liste de societăți care au fost trecute în mâini românești; vezi lista din 14 martie 1941.

unei operațiuni de înstrăinare sau de grevare”, și celor care nu le vor înregistra la timp, statul le va confisca acțiunile⁵⁴.

„Românizarea vieții economice”, care, din cauza dependenței de Germania nazistă, s-a rezumat la eliminarea evreilor, a fost prezentată ca sfârșitul economiei „demo-liberale” și înlocuirea ei cu „economia naționalistă”, și ca o victorie în plus a „ideii naționaliste”.

Un cunoscut economist a propus „naționalizarea etnică a economiei” pentru obținerea independenței economice, întrucât nu este posibil să te mulțumești doar cu capitalul românesc și nu se poate renunța cu totul la capitalul străin. Capitalul străin, adăuga economistul, se află la îndemână⁵⁵.

Institutul Central de Statistică, pe atunci angrenat în pregătirea primului recensământ general după schimbările teritoriale, a publicat în presă un comunicat oficial privind datoria cetățenilor de a furniza date precise recenzorilor despre titlurile de rentă, obligații, bijuterii, aur, devize sau alte obiecte prețioase pe care le dețin, pentru a fi înregistrate⁵⁶.

„Procesul de lichidare a proprietății evreiești” a fost definit de către Conducător ca „un proces național” care va continua cu energie, fără amânări, și obiectivul lui este clar – transferarea averilor evreiești în mâini românești și ocuparea locurilor de muncă ale evreilor de către români etnici⁵⁷.

Regimul și Antonescu însuși au văzut în această activitate economică antievreiască – în afară de încurajarea românilor de a învăța o meserie și de a se ocupa de comerț, pentru a româniza ramuri economice întregi – un obiectiv național; scopul era de a se pune capăt cunoscutei înclinații a românilor de a trăi din bugetul statului, așa cum fusese descrisă de unul dintre ziariști: „românul crește bursier, trăiește funcționar și moare pensionar”⁵⁸. Există dovezi că Antonescu a considerat această campanie nu mai puțin importantă decât efortul de a reunifica teritoriile românești. Românizarea a fost unul dintre puținele subiecte care l-au preocupat, deși nu se referea la problemele militare, și el s-a exprimat de numeroase ori în această chestiune. Antonescu a văzut în românizare cel mai important succes al regimului său (până la eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei). El a avut grijă să amintească acest lucru conducătorilor partidelor „istorice”, Maniu și Brătianu, evidențiind ezitățile lor din trecut, incapacitatea lor de a duce o politică fermă și consecventă de înlăturare a evreilor din economie, deși aceasta a fost dintotdeauna, după părerea lui, dorința poporului: „Pe întâiul plan al preocupărilor noastre face parte problema românizării vieții economice, pe care nici un partid politic nu a avut până acum curajul să o atace, atât din cauza

⁵⁴ „Timpul”, 27.3.1941; Decret-lege nr. 811, „Monitorul Oficial”, nr. 71, 25.3.1941.

⁵⁵ Aristide Bazilescu: *Economia naționalistă românească*, București, 1941.

⁵⁶ „Curentul”, 11.4.1941.

⁵⁷ „Un proces național definitiv câștigat”, „Curentul”, 17.4.1941.

⁵⁸ Al. Alimănișteanu, „Românizarea”, „Universul”, 18.4.1941.

concepțiilor programatice [ale conducătorilor lor] cât și din cauza situației internaționale. Regimul actual privește această problemă drept cea mai însemnată problemă structurală a economiei noastre și este favorabil, atât din punct de vedere intern cât și extern, de a o rezolva în toată întinderea și complexitatea ei... Mă îndoiesc că țăranul din Partidul Național Țărănesc ar avea un cuvânt de dezaprobare pentru asemenea acțiuni”⁵⁹.

Campania de românizare s-a bucurat de sprijinul deschis și entuziast al instituțiilor bancare, al capitaliștilor și al marilor industriași din România, fără legătură cu apartenența lor la vreun partid. Banca Națională a României, care a continuat să fie dominată de liberali, și largi cercuri economice care nu erau identificate cu regimul Antonescu și exprimau continuitatea intereselor economice românești au sprijinit măsurile de românizare ale regimului. La 4 martie 1941 a fost creată Comisia Consultativă pe lângă Ministerul Economiei Naționale, având în frunte un judecător de la Înalta Curte de Casație, un delegat al Băncii Naționale și un reprezentant al Ministerului Economiei Naționale. Misiunea ei era să evite transferarea unei întreprinderi sau a unei afaceri în mâini străine (adică germane) și să asigure dreptul de preemțiune al statului în cazul vânzării unor astfel de bunuri⁶⁰.

La 29 aprilie s-a înființat, conform unui decret-lege, Institutul de Credit Românesc, cu scopul, între altele, de a finanța români care doreau să achiziționeze o întreprindere evreiască sau străină. Începând din vara anului 1941, Banca Națională nu s-a mulțumit cu controlul românizării, ci a început să participe activ la românizare⁶¹. O serie de legi au transformat Banca în partener la confiscări, achiziționări și manevre financiare dubioase, cu unicul scop de a transfera capital și proprietăți statului român și cetățenilor săi. În prima jumătate a anului 1941 au fost trecute în patrimoniul statului 432.811 acțiuni, în valoare totală de 191.124.778 de lei; și acest lucru o dată cu terminarea acțiunii de nominalizare a acțiunilor, care a cuprins 2.632 de societăți industriale și comerciale. De asemenea, în urma aplicării legii de înregistrare a acțiunilor au fost trecute în posesia românilor zeci de societăți anonime cu un capital propriu de 840 de milioane de lei⁶².

Unul dintre paragrafele adăugate statutului Băncii Naționale o împuternicea „în mod excepțional” să achiziționeze acțiuni, drepturi și interese care să-i asigure controlul întreprinderilor legate de apărarea statului, în scopul naționalizării lor. Banca Națională a hotărât, de asemenea, să acorde în mod public cel mai larg sprijin operei de naționalizare a băncilor, a industriei și a întregii vieți românești⁶³.

⁵⁹ Scrisoarea lui Ion Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941. Din: I.C. Drăgan, (ed), *Antonescu. Mareșalul României și Războaiele de Reînregire*, vol. II, Veneția, 1988, p. 198.

⁶⁰ Simion, *Preliminarii*, p. 120.

⁶¹ *Idem*, p. 121.

⁶² *Idem*, p. 122; „Universul”, 19.6.1941.

⁶³ „Universul”, 18.2.1941.

Governatorul băncii, Alexandru Ottulescu, una dintre personalitățile marcante ale Partidului Național Liberal și membru în conducerea lui – pe care Brătianu însuși a acceptat să-l „împrumute” lui Antonescu pentru postul de ministru al Economiei Naționale în septembrie 1940⁶⁴ – l-a laudat într-un discurs public pe Conducător pentru eforturile lui de a întări economia și pentru transferarea ei „în mâini curat românești”. Banca Națională, spunea guvernatorul, „s-a alăturat în mod voluntar largului său sprijin pentru acțiunea de naționalizare a comerțului, a industriei și a vieții românești în general”⁶⁵.

În felul acesta s-a creat o situație specială în felul ei: finanțarea expropriierilor făcute de legionari, dacă au propus vreo plată, s-a făcut cu bani evreiești jefuiți sub amenințarea revolverului și a torturilor; iar finanțarea rechizițiilor de la evrei s-a făcut cu capital evreiesc naționalizat prin diverse metode „civilizate”, prin intermediul decretelor-legi, cu ajutorul unor instituții bancare ale statului și având în frunte Banca Națională a României.

Un fapt trebuie relevat: statul român al lui Antonescu s-a străduit, în mod deschis, să-și transforme cetățenii săi etnici în industriași, comercianți, proprietari de case și proprietari de afaceri în toate domeniile, pe socoteala evreilor; și a văzut în asta menirea lui. Cel mai important sociolog marxist român, Lucrețiu Pătrășcanu, ne-a lăsat o descriere adecvată a acestei activități a regimului antonescian, care scoate în evidență legătura dintre românizare și „ideea națională”, continuitatea și atașamentul față de obiectivul naționalist.

În conjunctura internațională creată prin apariția celui de-al III-lea Reich în inima Europei, sub oblăduirea valului de antisemitism răspândit în întreaga lume, folosind și prezența armatelor hitleriste în țară, burghezia română a înțeles că vechile ei idealuri puteau fi în sfârșit îndeplinite⁶⁶.

„Românizarea sufletelor”

Regimul antonescian a continuat politica de excludere a evreilor din viața spirituală. „Românizarea cuvântului” sau „românizarea spiritelor” din zilele guvernului Goga-Cuza, cu eliminarea ziariștilor evrei din presa românească și închiderea ziarului „evreiești”, a continuat, în timpul dictaturii regale, și a fost accelerată în perioada regimului legionar. Acest regim a interzis intelectualilor evrei să participe la viața culturală românească în toate domeniile – literatură, educație, edituri, cinematografie, publicistică, teatru și sport. Intelectualii români de origine evreiască au fost readuși în cadrul din care majoritatea lor au făcut mari

⁶⁴ Antonescu a cerut conducătorilor partidelor istorice să-și trimită reprezentanți în guvern. Liberalii au propus cinci-șase specialiști în economie; doi dintre ei au fost numiți miniștri, și al treilea, guvernator al Băncii Naționale. Vezi *Procesul Marii Trădări Naționale*. București, 1946, p. 47, 53.

⁶⁵ „Timpul”, 18.2.1941.

⁶⁶ L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*. [București, 1946], p. 252.

eforturi pentru „a scăpa”: comunitatea evreiască. Acum ei au trebuit să-și câștige cu greu existența, prin bunăvoința comunității, a filantropilor evrei și a puținilor lor colegi români care nu-i abandonaseră cu desăvârșire. Regimul antonescian nu a făcut deosebire între prăvălie, întreprindere, serviciu ori ocupație și carte, poezie, piesă de teatru, articol sau orice altă activitate creatoare din trecut și din prezent; era decis „să curețe” România și de această nenorocire, în aceeași măsură în care acționa pentru „românizarea” comerțului și a industriei.

Ministerul Propagandei a cerut Comunității din București, la 14 mai 1941, să-i comunice „numele adevărat” a zece scriitori și poeți evrei, amenințând cu intervenția poliției pentru identificarea lor dacă nu i se vor pune la dispoziție datele cerute⁶⁷. Comunitatea a satisfăcut cererea, fără să se angajeze cu privire la exactitate, întrucât „nici unul dintre cei ale căror nume vă interesează nu este înscris în Comunitate”⁶⁸.

Aceste date și altele au folosit, în noiembrie 1941, ca material de fond la publicarea listelor cu numele prozatorilor, dramaturgilor și poezilor evrei de limbă română ale căror opere au fost interzise la vânzare și toate bibliotecile școlare și cele publice au primit dispoziție să „înlătore aceste lucrări definitiv”⁶⁹. Publicul românesc și autoritățile au fost rugate: „1. să arate orice abateri de la dispozițiile de față; 2. să comunice în scris numele adevărat și pseudonimul scriitorilor evrei care nu sunt cuprinși în această listă”.

Un ziar antisemit i-a definit, în iunie 1941, pe scriitorii evrei ca „otrăvitori de literatură” care trebuie eradicați definitiv și propunea ca intelectualii evrei „împuțiți” care scriu în limba română să fie transportați în Madagascar sau Uganda: „Una din cele mai importante măsuri luate de Conducătorul statului a fost înlăturarea publicațiilor jidovești. Ani de zile diverși otrăvitori ai scrisului ne-au batjocorit sufletul, religia, țara și conștiința națională fără rușine și fără să fie trași la răspundere. Astăzi am fi fost otrăviți complet de literatura jidovească și mai ales de presa macabeică din Sărindar dacă guvernul Cuza-Goga nu le aplica un picior în spate”⁷⁰.

Presa antisemită a continuat să clameze, în mod obsesiv, despre „daunele” provocate de scriitorii și intelectualii evrei: aceștia „s-au furișat” după primul război mondial în viața spirituală a poporului român, „s-au amuzat” cu curente literare noi, cu idei, cu ideologii și cu inovații și au stricat cultura românească. S-a remarcat, pe această baricadă, ministrul Propagandei, Crainic. El a afirmat, într-un

⁶⁷ Ministerul Propagandei Naționale către președintele Comunității din București, 14 mai 1941. Din: Anel, *Documents*, X, nr.194, p. 543.

⁶⁸ Răspunsul Comunității din București către Ministerul Propagandei, 3 iunie. *Idem*, nr. 195, p. 544.

⁶⁹ Comunicatul Ministerului Propagandei cu privire la interzicerea vânzării operelor scriitorilor evrei. „Universul”, 5.11.1941. Două tabele cu numele scriitorilor evrei ale căror opere au fost interzise (Anel, *Documents*, IV, nr. 169, p. 334-336).

⁷⁰ G. Gavrilăscu, *Jidanii în literatura română*, „Învierea”, 15.6.1941.

articol publicat în Germania, că „spiritul jidovesc a ridicat în ultimii 20 de ani între Reich și România un zid despărțitor” și a creat „o imagine falsă despre Germania cu scopul de a ne depărta de al III-lea Reich”⁷¹.

Alte „crime” ale intelectualilor evrei și, îndeosebi, ale scriitorilor au fost expuse în această perioadă în amănunțime, în mod vulgar, în presa antisemită și cu rafinement ipocrit, în periodice serioase. „Scriitorii evrei, a pretins oficiosul antisemit, au încercat să anihileze valoarea patrimoniului creațiilor autohtone, viciind climatul nostru cultural cu diferite surogate care trebuiau, încetul cu încetul, să grăbească procesul de descompunere preconizat și urmărit de ei *cu diabolică perseverență*”⁷².

Regimul Antonescu a acționat în acest domeniu pe baza acestor premise și în conformitate cu concepțiile multor intelectuali români. Aceștia au suferit de paralizie verbală îndelungată și o parte din ei s-au acomodat cu valorile naționaliste și chiar au colaborat cu regimul și s-au bucurat de numiri și onoruri. Atitudinea intelectualilor români față de colegii lor evrei și măsura dezacordului cu politica antisemită a regimului constituie un subiect complex, care depășește domeniul românizării și, de aceea, nu este dezbătut aici⁷³.

Scriitorul evreu Isac Ludo s-a întrebat, în decembrie 1944, după căderea regimului Antonescu, care au fost scriitorii și intelectualii români care au fugit din România după instaurarea regimului fascist al lui Antonescu, așa cum au procedat intelectuali de renume (neevrei) din Germania și Italia, deoarece n-au vrut să colaboreze cu regimul sau să renunțe la concepțiile lor democratice și liberale? Care au fost intelectualii români care au suferit din cauza rezistenței lor la rasism și a neacceptării „ideologiei crimei și a jafului”? Ludo a căutat cel puțin un singur scriitor al cărui protest să fi determinat „dacă nu sacrificiul vieții, cel puțin al libertății sale” și, în felul acesta, să-și îndreptătească apartenența la instituția care își spune „Uniunea Scriitorilor”; el n-a găsit nici un scriitor de acest fel și nici unul care să fi îndrăznit să protesteze contra ostracizării colegilor lui evrei. În schimb, a găsit că Societatea Scriitorilor Români a profitat de bani storși de la evrei și a acceptat să primească cincizeci de milioane de lei de la Centrala Evreilor⁷⁴.

Măsurile în domeniul „românizării sufletelor” au fost consecvente și au continuat de-a lungul întregii perioade a regimului Antonescu. La 31 noiembrie 1941, Mihai Antonescu a dispus, în calitatea sa (suplimentară) de ministru al Propagandei, să fie distruse matricele metalice ale discurilor de gramofon cu imprimări ale „compozitorilor, autorilor și executanților evrei, în termen de 105

⁷¹ N. Crainic, *Raporturile culturale germano-române*, „Unirea”, 29.4.1941 (articolul a apărut mai întâi în „Berliner Börsenzeitung”).

⁷² S. Marinescu, *N-avem ce cetti? Scriitori evrei*, „Porunca Vremii”, 8.5.1941.

⁷³ Vezi articolul lui Leon Volovici: *Romanian Intellectuals-Jewish Intellectuals: during the Dictatorship of Antonescu*, „Romanian Jewish Studies”, I, 1 (1987), p. 77-91.

⁷⁴ I. Ludo, *Suferințele scriitorului român*, „Răspântia”, anul I, nr. 1, 1.12.1944.

zile, ele neputând fi date în vânzare după această dată”⁷⁵. Totodată, el a dat dispoziție să se întocmească un catalog general al discurilor din țară precum și un inventar al matritelor. Ministerul Propagandei a început, în aceeași perioadă, să publice liste cu scriitori evrei amintite înainte. Aceste liste „vor stârpi timp de trei ani de zile rafturile marilor librării din București”⁷⁶.

Directorul general al teatrelor și operelor, Liviu Rebreanu, a răspândit, la sfârșitul lunii decembrie 1941, o circulară către toți directorii de teatre și opere în care le-a amintit „încă o dată și pentru ultima oară”, înainte de a lua măsuri, că „legile și dispozițiile în vigoare interzic evreilor orice activitate teatrală în afara localurilor pur evreiești”. În ciuda acestui fapt, a adăugat directorul, presa și autoritățile ne aduc la cunoștință foarte des „amestecul evreilor în conducerea, dirijarea, întocmirea, redactarea, jucarea și chiar finanțarea unor spectacole românești”. Liviu Rebreanu a interzis în mod foarte amănunțit „angajarea evreilor sub orice formă în teatru: nici măcar ca om de serviciu”⁷⁷.

Rebreanu, care era un mare scriitor, a avut grijă „să calmeze” un organ antisemit și să justifice cazurile izolate în care au participat evrei la producții românești, așa cum a avertizat ziarul, care a urmărit „românizarea sufletelor” cu mare atenție. Și iată ce a spus Rebreanu: „Este regretabil că amestecul evreilor în teatru continuă cu sprijinul pe care îl acordă înșiși patronii români în teatru. Am intervenit prin poliție spre a se lua măsuri contra celui indicat de dv. și, în același timp, am semnalat Președinției cazul, arătând că este nevoie să se ia dispozițiuni legale de sancționare”⁷⁸.

Ziarul a cerut internarea în lagăr a evreilor care continuau să lucreze în teatre și, cu ocazia asta, a creat o nouă expresie în limba română: *jidanii teatraliști*. Alt ziar antisemit cerea să fie sprijiniți materialicește „gazetari naționaliști și antisemiți” și ca „statul să le dea case și apartamente, din cele luate de la evrei” – răsplată adecvată pentru atmosfera pe care au creat-o, ușurând apariția legii de expropriere a locuințelor de la evrei⁷⁹. Nivelul general al presei și al ziariștilor a scăzut mult în această perioadă și cel mai important ziarist antisemit a observat, într-un articol redacțional consacrat fenomenului, că „dându-i pe jidani afară din presă, am luat scrisului puterea lui de altădată” și că „toate haimanalele, toți escrocii și deklașații, exclușii tuturor corporațiilor manuale și intelectuale, își găsesc refugiu la periferia presei”⁸⁰.

⁷⁵ „Noul regim al imprimărilor sonore. Comunicat”. „Universul”, 14.11.1941. Copie din: AnceI, *Documents*, III, nr. 240, p. 401.

⁷⁶ *Lista Carp*, p. 91.

⁷⁷ „Universul”, 31.12.1941; Copie din: AnceI, *Documents*, III, nr. 301, p. 482.

⁷⁸ „Porunca Vremii”, 16.12.1941; „Timpul”, 2.1.1942. Trebuie remarcat că Rebreanu a folosit termenul de „evrei”, iar ziarul antisemit pe cel de „jidani”.

⁷⁹ „Sfărmă-Piatră”, 31.5.1941.

⁸⁰ I. Rădulescu, *Presa, dezamăgiri și așteptări*, „Porunca Vremii”, 15.6.1941.

„Românizarea spiritelor” a continua. până în ultima zi a regimului și ea a completat românizarea materiei și a muncii, luându-se astfel evreilor mijloacele de existență. Prin aceasta s-a lovit crunt în acea parte a intelectualității evreiești care era convinsă că a reușit să se integreze în cultura și societatea românească, datorită aptitudinilor și dragostei ei față de cultura poporului român. Poziția intelectualilor români față de „românizarea sufletelor” nu a fost categorică, și a fost influențată mult de situația de pe front. În general, se poate spune că politica regimului de a-și apropia intelectualitatea a reușit și unii intelectuali români au primit funcții și onoruri și s-au integrat destul de bine în atmosfera naționalistă pe care regimul a cultivat-o cu perseverență (cu toate că mulți dintre ei nu au fost antisemiți și au fost chiar unii care și-au ajutat colegii evrei).

Oare faptul acesta îi face și pe ei răspunzători, din punct de vedere moral, de politica antisemită și de crimele împotriva evreilor înfăptuite de regimul antonescian?

CAPITOLUL 16

Regimul Antonescu și adoptarea soluției finale, 1941-1942

Triunghiul fatal: Antonescu, moștenirea legionară și nașiștii

Cu guvernul fascist român și cu cel aflat în fruntea lui s-a petrecut, în timpul scurt dintre februarie și iunie 1941, o transformare, care i-a determinat să adopte politica nazistă de exterminare a poporului evreu și să participe în mod activ la realizarea ei. Această cotitură în ideologia antisemită a guvernului antonescian și în istoria României nu ar fi fost posibilă fără existența câtorva condiții: influența lui Hitler; identificarea totală în acea etapă a lui Antonescu și a colaboratorilor săi cu regimul nazist, ca antiteză a regimului democrat-liberal; și necesitatea confruntării cu moștenirea naționalistă și antisemită a legionarilor, după ce însuși Antonescu a fost cel care a înlăturat această mișcare fascistă – aliata naturală a național-socialismului – din arena politică a României. Nu trebuie uitat că atât cotitura cât și pregătirile pentru aplicarea soluției finale în amândouă statele – Germania și România – s-au produs când pe pământul României staționa o mare forță expediționară germană.

În luna februarie, prezența militară germană în România a atins cote înalte. Forța expediționară număra 680.000 de soldați, inclusiv multe divizii de tancuri¹. Ambasadorul englez a închis porțile ambasadei, după ce a prezentat guvernului de la București un mesaj în care se arată că Marea Britanie a încetat să considere România stat independent, din cauza unor concentrări de forțe armate germane pe teritoriul său². România era considerată ca o țară cucerită și de către Mussolini și de guvernul de la Budapesta; Ungaria a dat dispoziții în acest sens tuturor ambasadelor ei din lume³. Constantin Brătianu a subliniat, într-unul din memoriile transmise Conducătorului: „suntem sub ocupație germană”; adăugând că spune aceste cuvinte știind că ele îl vor enerva pe general⁴.

¹ Ritter de la Ministerul de Externe din Berlin către Ambasada din Moscova, 22 februarie 1941, United Restitution Organization, Central Office, *Dokumentensammlung*, Frankfurt/M. 1959, vol. I, p. 118 (în continuare, URO).

² Notă a ambasadorului britanic, 10 februarie 1941. *Idem*, vol. III, p. 447.

³ Notă din 6 iunie 1941. *Idem*; vezi și în jurnalul ministrului de Externe italian: G. Ciano: *Journal politique*, 1939-1943, vol. I. Édition de la Baconnière-Neuchâtel, p. 296.

⁴ Scrisoarea lui Brătianu către Ion Antonescu, 20 mai 1941. Din: I.C. Drăgan (ed.). *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*. Veneția, 1988, vol. II, p. 187 (în continuare, Drăgan, *Documents*).

Guvernul antonescian s-a temut, mult timp, de o schimbare bruscă a politicii naziste, în sensul preferinței pentru mișcarea fascistă legionară. Victoria asupra legionarilor și dezvăluirea sprijinului acordat de trimișii lui Himmler în România mișcării (în ciuda promisiunilor lui Hitler) și efortul depus de aceștia, în frunte cu Neubacher și cu noul ambasador Killinger, de a apăra viețile șefilor rebeliunii și de a-i salva transferându-i în Germania, au îngrijorat noul guvern militar.

Ribbentrop l-a sfătuit pe generalul Antonescu să nu se sprijine pe armată în refacerea statului român: „După părerea noastră, numai mișcarea legionară poate constitui o bază politică pentru noul stat”⁵. Aceste dispoziții, pe care ministrul de Externe german le-a trimis de urgență lui Killinger la 25 ianuarie 1941, a doua zi după venirea noului ambasador la București, au folosit timp de jumătate de an drept directive generale date Ambasadei germane la București. Fostul ambasador Fabricius, care a mai rămas un timp în capitala României, a raportat, în ajunul schimbării sale, că șefii legionarilor sunt deprimați și vin la Ambasadă să primească sfaturi. „Ei întrebă dacă Germania urmează să-i abandoneze când se află la ananghie”. După părerea lui, comandantii mișcării au greșit când s-au răsculat, dar aceasta este o greșeală care poate fi reparată; iar Germania trebuie să-i sprijine, întrucât ei constituie o garanție că România va continua să stea alături de Germania și de Italia⁶.

Cei doi ambasadori, cel care părăsea România și cel nou, s-au prezentat la Antonescu a doua zi după înăbușirea rebeliunii și Killinger i-a spus Conducătorului: „mandatul meu este să vă reconcilies cu Legiunea”⁷. Concomitent, Neubacher a raportat responsabilului departamentului pentru probleme economico-politice din Ministerul de Externe de la Berlin, dr. Karl Clodius, că, după părerea sa, mișcarea legionară este în prezent și va fi și în viitor „unica noastră prietenă în România, pe care putem să contăm în mod necondiționat”. Neubacher n-a pus la îndoială „loialitatea personală a lui Antonescu și nici el nu credea că legiunea ar fi suficient de matură să conducă singură statul”; dar era convins că „elita tineretului” se află în această mișcare și nu printre susținătorii lui Antonescu⁸.

Contrar sfaturilor noului ambasador și presiunilor Germaniei, Antonescu n-a avut nici o clipă intenția să refacă mișcarea legionară, să se pună în fruntea ei sau să includă legionari în guvern. El a vrut să curețe aparatul guvernamental de prezența legionară și, de aceea, s-a grăbit să formeze noul guvern fără ei. Și cu această ocazie Conducătorul și-a dovedit calitățile de tactician, viclenie și ipocrizie.

⁵ Ministrul de Externe Ribbentrop către Ambasada în România. „Documents on German Foreign Policy”, Series D, vol. XI, nr. 705, p. 1186 (în continuare DGFP).

⁶ Fabricius către Ministerul de Externe de la Berlin, 24 ianuarie 1941. *Idem*, nr. 699, p. 1179.

⁷ A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*. Cluj-Napoca, 1979, p. 14 (în continuare, Simion, *Preliminarii*).

⁸ Neubacher lui Clodius, 25 ianuarie 1941, DGFP, nr. 709, p. 1194.

reușind să-i inducă în eroare pe conducătorii regimului nazist. El l-a convins chiar pe Killinger, după formarea primului său guvern, că „deocamdată, luând în considerare armata, el nu are posibilitatea să-i integreze pe legionari în aparatul guvernamental: armata nu va înțelege asta”. Cu aceeași ocazie Antonescu a subliniat, în fața ambasadorului german, „loialitatea lui la spiritul Legiunii, care trebuie să domine în stat și în viitor”. El a promis, de asemenea, să numească un nou conducător al Gărzii de Fier, promisiune pe care n-a respectat-o⁹.

Antonescu nu a uitat sprijinul acordat legionarilor de trimișii serviciilor de securitate germane SS și SD și de diplomați germani. Aceștia i-au ascuns pe mulți dintre șefii rebeliunii, în numeroasele imobile care le stăteau la dispoziție și, apoi, i-au trecut peste graniță îmbrăcați în uniforme germane¹⁰. În decembrie 1942, la apogeul luptei de la Stalingrad, după ce Sima a fugit din Germania în Italia, iar la București existau temeri că este vorba de un complot nazist-legionar, Antonescu a amintit această afacere într-o scrisoare trimisă Feldmareșalului Manstein (comandant german trimis să se unească cu forțele germane și române încercuite la periferiile Stalingradului): „Au fost și ofițeri și subofițeri de ai dv., cărora le-am dat cea mai frățească ospitalitate în țară și care, drept răsplată, au înarmat pe legionari contra mea, i-au dirijat din umbră în acțiunea lor criminală, care tindea la răsturnarea regimului și la uciderea mea mișească și care, după înăbușirea rebeliunii, au îmbrăcat pe capii rebelilor în haina soldatului și ofițerului german și i-au trecut peste graniță, ascunși în camioane germane sau amestecați printre soldații germani”¹¹.

„Cei care au acționat în spatele meu”¹², așa cum i-a denumit Fabricius în anul 1956 pe trimișii lui Himmler și pe trimișii departamentului extern al partidului nazist, au fost nevoiți să părăsească România în aprilie 1941; și lor li s-au alăturat, la cererea lui Antonescu, trimișii oficiali ai Gestapoului. În felul acesta Antonescu și-a asigurat mână liberă în problemele interne¹³. În preajma ofensivei planificate împotriva Uniunii Sovietice, a crescut foarte mult importanța factorului militar în calculele lui Hitler și, de aceea, nu s-a făcut nici o încercare de a-l influența pe Antonescu să ajungă la un compromis cu legionarii. În realitate, Antonescu a acționat spre satisfacerea naziștilor, a restabilit liniștea, a respectat acordurile economice cu Germania și a dovedit că este în stare să umple vidul politic lăsat de legionari chiar și fără existența unui partid fascist. Naționalismul românesc,

⁹ Killinger către Ministerul de Externe de la Berlin, 5 februarie 1941, *idem*, vol. XII, nr. 14, p. 21.

¹⁰ Killinger către Ministerul de Externe de la Berlin, 26 februarie 1941, *idem*, nr. 94, p. 171-176.

¹¹ Antonescu către Feldmareșalul Manstein, 9 decembrie 1942, din: Drăgan, *Documents*, III, nr. 132, p. 323.

¹² Mărturia lui Fabricius la Sachen în 1956 consemnată de Filderman. Arhiva Yad Vashem, Arhiva Filderman, P-6/47, p. 70.

¹³ Memoriul Biroului *Reichsführerului* SS către Ministerul de Externe cu privire la scoaterea trimișilor SS și ai poliției germane din România, 2 aprilie 1941. DGFP, vol. XII, p. 443. „Ribbentrop l-a convins pe Hitler să interzică serviciul de spionaj politic (al lui Himmler) de a întreprinde vreo acțiune de orice fel în România”. W. Hoettl, *The Secret Front, The Story of Nazi Political Espionage*, London 1953, p. 182.

combinat cu instigarea contra evreilor, comuniștilor și numeroșilor dușmani ai statului român, au umplut acest vid.

S-a creat oare un vid ideologic odată cu dispariția Gărzii de Fier? Răspunsul este categoric negativ. Din 19 aprilie 1941, Killinger a făcut cunoscut la o recepție la Ambasada germană, cu ocazia zilei de naștere a lui Hitler, că, în ochii Führerului, Antonescu este cel care reprezintă România și că nu se va accepta ca vreun partid sau mișcare românească să se folosească de numele Führerului în interesele sale¹⁴. Antonescu, din partea sa, i-a promis lui Killinger că va întemeia un stat românesc nou „în spiritul ideologiei legionare”¹⁵. Ziarul nazist „Völkischer Beobachter” sublinia, la începutul lui iunie, că „spiritul forțelor tinere [legionarii, J.A.] se menține totuși în statul generalului Antonescu” cu toate că, din cauza eșecului conducătorilor lor, condițiile de colaborare ale acestor forțe tinere cu Conducătorul se schimbaseră. Ziarul scotea în evidență faptul că „forțele tinere” care au vrut să creeze „omul nou român” s-au alăturat cu entuziasm la opera lui Antonescu¹⁶.

Trebuie să luăm în considerare, atunci când vrem să dezbatem schimbarea care s-a produs în politica lui Antonescu față de evrei în decursul anului 1941, sensibilitatea deosebită a Conducătorului față de imaginea sa în Germania nazistă. Această sensibilitate provenea din urmele câtorva „pete” din trecutul lui, în parte adevărate și în parte rezultatul unor zvonuri tendențioase.

Am mai menționat acuzația Gărzii de Fier lansată împotriva lui Antonescu în perioada regimului comun, că ar fi fost francmason și, de aceea, trebuia să fie înlăturat de la conducerea statului. În plus, i se puteau aminti Conducătorului perioada când a fost atașat militar în Marea Britanie și declarațiile sale probritanice și antigermane de atunci; Sima a avut, într-adevăr, grijă să amintească acest fapt într-un mesaj secret trimis lui Hitler în ajunul celei de-a doua întâlniri a lui Antonescu cu Führerul, în ianuarie 1941¹⁷. Și dacă revenim la trecutul mai îndepărtat, se știe că faima militară a lui Antonescu era legată de luptele duse împotriva armatei germane în primul război mondial.

Astăzi se știe că afirmația că ar fi fost francmason a făcut o puternică impresie asupra conducătorilor naziști de la Berlin. Goebbels, de pildă, în jurnalul său, a notat, la 17 februarie 1941, că Antonescu, care se bucura de sprijinul lui Ribbentrop, nu se bucura și de sprijinul poporului român, pentru că el însuși nu este fascist și a adăugat: „Francmasonii se împing înapoi în vechile lor poziții și chiar evreii se întorc. Bietul Antonescu! Acum, când a distrus în mod oficial caracterul

¹⁴ „Timpul”, 23.4.1941.

¹⁵ Killinger către Ribbentrop prin intermediul consulului general, Vister, 11 februarie 1941. Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist Român, colecția 10, dosar 9G, p. 36.

¹⁶ Articolul a fost reprodus în „Curentul”, 14 iunie 1941.

¹⁷ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941*. Cluj-Napoca, 1976, p. 227; [G. Barbul], *Memorial Antonescu, Le troisième homme de l' Axe*, vol. 1, Paris, 1950, p. 81-82.

legionar al statului, este greu de știut ce se va întâmpla dacă va continua în această direcție deplorabilă”.

La 6 martie, după referendumul pe care Antonescu și l-a organizat, Goebbels a ridiculizat din nou Ministerul de Externe german și pe diplomații săi și a remarcat: „Evreii devin din nou aroganți; generalii și francmasonii sunt stăpâni pe stat”¹⁸.

Killinger îi atrăgea atenția lui Antonescu, la începutul lui februarie, că șefii Gărzii de Fier „cred că el este înconjurat de francmasoni”. Și fostul ambasador Fabricius a notat, mai târziu, acuzațiile legionarilor cu privire la apropierea lui Antonescu de francmasoni și de evrei.

Se poate demonstra că aceste acuzații, care în prezent par fără acoperire, au avut o influență hotărâtoare asupra lui Antonescu în lunile de dinaintea invaziei germane în Uniunea Sovietică, privind cristalizarea concepțiilor sale referitoare la „problema evreiască”.

Conducătorul a depus eforturi mari pentru a combate apartenența sa imaginară la masoni. Încă înainte de constituirea noului regim, la începutul lui februarie 1941, Președinția Consiliului de Miniștri a comunicat că „vor fi trimiși în judecată toți cei ce au afirmat că în guvernul Generalului Antonescu a existat sau există vreun francmason”. Presa controlată nu a încetat să se ocupe de francmasoni până în toamna anului 1941. Antonescu personal a cerut Parchetului Ilfov „să cerceteze activitatea lojilor francmasonice ca să constate dacă vreun membru din fostul guvern a fost francmason”¹⁹.

Una dintre primele legi aprobate de noul guvern, la două zile după constituirea lui (legea nr. 80), stabilea, printre altele, pedeapsa cu moartea pentru cine „acuză membrii guvernului sau șefii autorităților de spirit iudaic sau apartenența la francmasonerie, fără a putea face dovada verității”²⁰. Contraatacul guvernului antonescian pe teme francmasonice nu a încetat, în ciuda pregătirilor de război, reorganizării aparatului guvernamental, mobilizării rezerviștilor, problemelor economice care s-au agravat odată cu venirea trupelor germane în România, tensiunea și războiul în Iugoslavia vecină. La sfârșitul lui martie, un ziar serios rezuma chestiunea acuzațiilor și a bănuielilor privind presupusa legătură cu francmasonii în cadrul fostului regim: „Pe vremea legionarilor se atribuiă francmasonilor toate păcatele și toate fărădelegile ce au torturat viața politică a țării. Ancheta judiciară ordonată de Conducătorul statului a urmat cu deosebită intensitate. S-au ridicat arhivele foștilor loji masonice și actele lor de funcționarii de la tribunal... S-au audiat numeroși martori și informatori și, totuși, nu s-a găsit nici un indiciu de temeinicie a părilor și arățărilor denunțătorilor. Magistrații

¹⁸ *The Goebbels Diaries, 1939-1941*, translated & edited by F. Taylor, Hamish Hamilton, London, 1983, p. 236, 282.

¹⁹ „Timpul”, 2.2.1941, „Timpul”, 27.2.1941.

²⁰ Legea nr. 80 pentru combaterea acțiunilor care periclitează existența și interesele statului. „Monitorul Oficial”. nr. 31, 6.2.1941; copie în Anel. *Documents*, II, nr. 83, p. 264, 267.

instructori au invitat la Cabinet pe denunțătorii care au speculat această acuzație, dar n-a răspuns nici unul chemării justiției, spre a aduce dovezi ce credeau că le posedă”²¹.

Și, într-adevăr, legea nr. 80, campania de presă și starea excepțională au dat rezultatele dorite și acuzațiile fătife împotriva lui Antonescu și a oamenilor săi, în această privință, au dispărut. Regimul nu s-a mulțumit cu aceasta, ci a acționat pentru dezvăluirea crimelor și nelegiuirilor legionarilor, i-a prezentat ca asasini, chinuitori, jefuitori și hoți și, cu această ocazie, au fost aduse la lumină și câteva dintre crimele lor împotriva evreilor. Comandantul legionar al poliției din București, Radu Mironovici, și unul dintre adjuncții lui au fost judecați pentru jefuirea unui evreu care „a dispărut în mod misterios când fusese anchetat la Prefectura de Poliție”. Unsprezece polițiști legionari au fost arestați și anchetați în legătură cu omorârea în chinuri a adolescentului evreu Lucian Rosen²². Legionarul Măruntu a fost condamnat la 15 ani de închisoare cu muncă silnică: el pusese stăpânire, timp de trei zile, pe clădirea Uniunii Comunităților și, cu ajutorul altor trei legionari, a jefuit casa de bani și i-a torturat pe evreii care se aflau în clădire sau au fost ademeniți să vină. Trei tineri au fost condamnați la câte șase luni de închisoare, deoarece în zilele rebeliunii „au colindat periferiile capitalei spre a devaliza cadavrele celor asasinați, îndeosebi în preajma pădurii Jilava”. Alt tânăr a fost și el condamnat la șase luni de închisoare deoarece a „profanat cadavre”, după ce s-a dovedit că, în zilele rebeliunii, a mers pe urmele „cetelor de asasini”, a așteptat ca aceștia să-și termine treaba și apoi a dezbrăcat cadavre. A fost deschisă o anchetă împotriva a două sute de polițiști, funcționari și informatori ai poliției din cauza „dispariției în împrejurări misterioase a câtorva evrei care, fiind cercetați de către foști polițiști legionari, nu s-au mai întors acasă”²³.

Pentru ca aceste dezvăluiri să nu fie înțelese greșit, organul antisemit „Porunca Vremii”, care s-a grăbit să-și transfere sprijinul de la legionari la Antonescu și la noul regim, a anunțat că reintegrarea evreilor în societatea românească nu este posibilă: dintotdeauna evreii au fost dușmanii celorlalte popoare. Evreimea nu mai poate fi integrată în comunitatea omenească. Ea va rămâne permanent în afara lumii²⁴.

Cu cât se apropia data de 22 iunie creștea și campania împotriva căpeteniilor Gărzii de Fier și, concomitent, se manifesta clemență față de legionarii de rând și aveau loc eliberări selective din închisori. La 18 iunie presa a publicat sentința în procesele șefilor Gărzii de Fier; zece dintre ei, în frunte cu Sima, au fost condamnați la închisoare pe viață, cu muncă silnică, în contumacie; dar nu a fost

²¹ „Universul”, 31.3.1941.

²² „Curentul”, 18 și 19.5.1941.

²³ „Porunca Vremii”, 27.5.1941.

²⁴ „Viața”, 30.5.1941; „Universul”, 9.5.1941, 15.6.1941; „Curentul”, 16.5.1941.

publicat faptul că toți au fost trecuți ilegal peste graniță în Germania cu aprobarea lui Antonescu însuși²⁵.

Atitudinea față de activiștii legionari care au rămas în România a fost bine definită în ședința șefilor autorităților locale din județul Făgăraș, întrunită pentru a dezbate, printre altele, „problema legionară” din județ. Cei întruniți au hotărât că trebuie continuate urmărirea și represiunea dacă va fi nevoie, remarcând că intelectualii din rândurile legionarilor sunt gata să lucreze pentru regim²⁶.

Ministerul Propagandei a fost inițiatorul publicării coordonate în toate ziarele importante, din 22 mai 1941, a unor articole redacționale împotriva „zvonurilor” răspândite de legionari, după ce mișcarea a eșuat în conducerea statului și a abuzat de încrederea pe care i-a acordat-o Conducătorul. „Experiența de guvernare legionară este pentru regimul actual definitiv lichidată. Totuși suntem [în continuare] asaltați și terorizați de fel de fel de zvonuri”, observa Conducătorul. Generalul Antonescu, se spune în comentariul dirijat de sus, „nu va sta de vorbă cu elementele sănătoase legionare” atâta timp cât ele nu se vor lepăda în public de nelegiuirile trecutului și de zvonurile răspândite în prezent „de către cercurile legionare, în scopul de a zdruncina încrederea maselor în conducerea statului”²⁷.

La începutul lui mai ziarele au anunțat că o „comisie de specialiști” numită pentru cercetarea „materialului masonic” și-a terminat misiunea și a prezentat justiției concluziile sale. „Cu acest prilej s-a reconstituit, în mod oficial, lista completă a tuturor francmasonilor care au activat în organizațiile din România”²⁸. Parchetul Tribunalului București a publicat, la 20 iunie 1941, un comunicat oficial în această chestiune, în care a stabilit, printre altele, după verificarea „materialului”: „Majoritatea membrilor o formează elementul evreiesc; lupta masoneriei apare ca o luptă de distrugere lentă... și de dezagregare națională; armele uzitate de francmasoni sunt forța banului și puterea politică. Deși operațiunile de descindere și perchezițiile domiciliare s-au făcut inopinat și simultan, nu a fost găsit nici un document care să constituie proba vreunui fapt pedepsit de Codul penal, săvârșit de vreun membru al organizației francmasonice. În actele verificate de comisie nu se găsește nici un document care să facă dovada că vreunul din membrii fostului guvern prezidat de Generalul Antonescu până la rebeliune... ar fi făcut parte din asociațiile francmasonice”²⁹.

Cu toate acestea, comisia a ajuns la concluzia că toți francmasonii sunt slugile evreilor, instrument de distrugere și dezagregare „sufletească și trupească” în mâinile iudaismului internațional. În comunicat s-a accentuat, din nou, că

²⁵ „Viața”, 18.6.1941; vezi 15.

²⁶ Darc de seamă din ședința prefecturii județului Făgăraș, 30 martie 1941, Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist Român, Colecția XXIV, dosarul 3371, p. 155-158.

²⁷ „Universul”, 22.5.1941.

²⁸ „Sfarmă-Piatră”, 3.5.1941.

²⁹ „Universul”, 21.6.1941.

întrucât acuzațiile aduse câtorva din membrii fostului guvern, cum că ar fi făcut parte din asociație, s-au dovedit false, „defăimătorii au fost condamnați la câte un an de închisoare corecțională și câte două mii de lei amendă”. În presă apăreau, din când în când, nume de francmasoni din rezerva listei „complete” de câteva sute de nume³⁰.

Lista francmasonilor a produs câteva surprize neplăcute: ea cuprindea numele câtorva naționaliști cunoscuți. Astfel, a produs uluire faptul că Vaida Voievod, conducătorul „Frontului românesc”, primul-ministru din 1933, a fost membru al asociației. O surpriză nu mai puțin mare a constituit-o dezvăluirea că toți dușmanii jurați ai Legiunii, ca, de pildă, primul ministru Călinescu, care a fost asasinat de ei, Gabriel Marinescu, comandantul poliției Capitalei și sluga plecată a regelui Carol al II-lea, ministrul de Interne de atunci, Victor Iamandi, nu au fost francmasoni.

Mihai Antonescu a anunțat că a ordonat să se publice lista „tuturor” francmasonilor, într-un volum special. Guvernul a organizat „o expoziție permanentă de documente și obiecte masonice confiscate de la sediile lojilor și de la conducătorii ordinului”³¹. La această expoziție au fost prezentate, printre altele, diferite obiecte folosite la înmormântări de societatea funerară sefardă, iar literele ebraice gravate pe ele au fost descrise ca simboluri mistice ale francmasonilor. Modul de prezentare a obiectelor și explicațiile însoțitoare aveau scopul să creeze o stare neplăcută vizitatorilor și să-i zguduie pe românii naivi, puși, pentru prima oară, în fața unor semne ciudate și coduri secrete, care, poate, le-au dirijat viața, dezvăluite la ordinul Conducătorului³². Deschiderea expoziției a produs emoție în sânul presei antisemite. Ea a consacrat lungi articole francmasonilor, Lojei B'nai B'rith, și, în general, pericolului care pândește creștinismul de la această invenție satanică a iudaismului internațional. Ziarele au publicat scrisori de căință ale românilor foști francmasoni, descriind împrejurările care i-au determinat să se alătore organizației. Unul dintre conducătorii unei loji neomasonice, Scarlat Băluță, a recunoscut că a fost francmason; dar a subliniat că a condus o lojă de intelectuali români care a constituit „un focar de naționalism integral și creștin”, și că „a judecat și a exclus din ordin sute de evrei masoni”. În gradele superioare și în funcțiile înalte de conducere nu a fost nici un evreu³³. Demascarea francmasonilor a continuat până în momentul când conducătorii regimului și îndeosebi Antonescu nu au mai avut nevoie să se dezvinovățească de legătura cu organizația. În această privință, Conducătorul a promis ambasadorului Killinger, care i-a amintit de acuzațiile legionare privind existența francmasonilor în anturajul său apropiat, că „va convinge tineretul [adică pe legionari] că el n-a avut nici un fel de concepții

³⁰ „Gazeta Tării”, 1 și 6.6.1941.

³¹ *Conspirația lojilor francmasonice*. „Sfarmă-Piatră”, 12.6.1941.

³² T. Pajiște, *În hrubele masonice se pregătește desființarea românismului*. „Sfarmă-Piatră”, 13.6.1941; despre B'nai B'rith vezi *Francmasoneria în România*. *Idem*, 31 martie 1941.

³³ „Gazeta Tării”, 8.6.1941; S. Dragu, *Anglia, țară de origină a masoneriei mondiale*. „Sfarmă-Piatră”, 20.4.1941.

masonice și este convins că va clarifica chestiunea până în toamnă, fără să se tragă măcar un glonte³⁴.

De remarcat că, după ce Conducătorul a dovedit „tineretului” și lui Hitler că nu trebuie bănuț de simpatie pentru francmasoni și după ce a ordonat exterminarea evreilor din Basarabia și Bucovina și deportarea supraviețuitorilor, bucurându-se, pentru aceasta, de laudele lui Hitler, el și-a permis să-i spună lui Killinger că „nu vrea să mai audă despre Legiune” și că intenționează să-și sprijine noua sa politică pe luptătorii de pe front, „dar fără membrii Gărzii de Fier³⁵”.

Naziștii de la Berlin și reprezentanții lor de la București nu au fost un element pasiv în triumful fatal care a provocat cotitura în politica românească. Ei au pus în acțiune o varietate de mijloace, inclusiv amenințări politice directe asupra evreilor și a opoziției din loji (care se întărise după lichidarea mișcării legionare), cerând să li se permită să trateze ei înșiși problema evreiască, în cadrul soluției „internaționale” a acesteia, ceea ce a lezată suveranitatea românească. În acest triumf, „problema evreiască” devenise parte din campania legionară de ponegrire a lui Antonescu dusă de pe teritoriul german, după înăbușirea rebeliunii, combinându-se cu confuzia și chiar cu regretul resimțit de mulți delegați naziști în România în urma alungării legionarilor de la putere.

La Berlin, „problema evreiască” din România era considerată ca principala problemă a statului. sau, după spusele lui Goebbels, problema-cheie a problemelor României! A mai rămas mult de făcut acolo, a adăugat Goebbels, iar Hitler era convins că și după „curățirea” Basarabiei și Bucovinei de evrei, Antonescu nu are șanse să-și refacă statul dacă nu va încerca și reuși mai întâi „să se descotorosească de evrei³⁶”. Killinger a intervenit cel puțin de două ori în mod deschis în problema evreiască, a avertizat împotriva pericolului evreiesc în România și a „asigurat” că Germania însăși se va ocupa de evrei și de simpatizanții lor – adversarii regimului antonescian. În această privință era relevantă legătura făcută între evrei și dispariția Gărzii de Fier. După ce a avertizat cercurile „care fac viața grea guvernului” și care vor să lovească în relațiile dintre cele două state, ambasadorul Germaniei a adăugat: „Dacă evreii ridică iarăși capul și deschid obraznic gura, apoi o fac numai pentru că Legiunea s-a sinucis. Dar tuturor acelor domni care pactizează cu acea clică de evrei și doresc ca Germania să fie din nou distrusă... le-aș da următorul sfat: Nu împingeți lucrurile prea departe! Ceasul răfuieiilor... va veni!”³⁷.

Ziarul „Deutsche Allgemeine Zeitung” a publicat la începutul lunii iunie un articol redacțional despre începutul „procesului de purificare în România” în care a

³⁴ Killinger către Ministerul de Externe de la Berlin, 5.2.1941, DGFP, vol. XII, nr. 14, p. 22.

³⁵ Ambasada Germaniei către Ministerul de Externe de la Berlin, 27 octombrie 1941. *Idem*, vol. XIII, nr. 4256, p. 702.

³⁶ Jurnalul lui Goebbels (vezi 18), p. 184, vezi și *Hitler's Secret Conversations, 1941-1944*, The New American Library, 1961, p. 90-91.

³⁷ Din cuvântarea lui Killinger în fața sașilor la Cristian lângă Brașov, „Curentul”, 23 mai 1941.

subliniat că „Generalul Antonescu a pășit hotărât la rezolvarea acestei probleme”³⁸. Alt avertisment a venit din partea lui Andreas Röchrig, șeful organizațiilor sașilor din România. El a avertizat minoritatea iudeo-maghiară din Transilvania în privința așa-zisei lor opoziții la politica progermană a regimului Antonescu. Avertismentul era îndreptat, de fapt, împotriva lui Iuliu Maniu și a partizanilor lui din Transilvania, care se aflau în fruntea opoziției față de regimul antonescian și, în acest scop, numele lui a fost anexat la cel al evreilor. Röchrig adăuga că dușmanii politiciii românești actuale nu sunt numai dușmanii țării lor ci și dușmanii ai Reich-ului și „ei își vor primi pedeapsa”³⁹.

Naziștii nu s-au mulțumit cu avertismente și amenințări în paginile ziarelor. Intervenția lor directă în trecerea de la politica antisemită „clasică”, după rețeta lui Cuza, la alăturarea activă pentru exterminarea poporului evreu a fost decisivă – deși în cea mai mare parte nu a fost cunoscută, din cauza măsurilor de estompere luate de ambele guverne, nedeschiderii arhivelor românești, precum și consemnării selective în stenograme a convorbirilor purtate de conducătorii regimului nazist cu omologii lor români, atunci când s-au referit la măsurile operaționale împotriva evreilor. Emisarii naziști la București n-au depus nici un efort să ascundă faptul că intenționează să se ocupe ei înșiși de problema evreiască, trecând peste domeniul de competență al autorităților românești, după ce au constatat că acestea par a nu fi pregătite pentru acțiune.

Încă în martie 1941 au sosit la București „delegați speciali ai guvernului Reich-ului și ai d-lui Himmler”. Mihai Antonescu și-a amintit mereu că delegații au sosit imediat după rebeliune, „deși situația politică era încă tulbură”. Delegația a venit să dezbată soarta evreilor din România și era compusă din Eitzen, Richter, Karl Hoffmann și Karl Pflaumer.

Povestește Mihai Antonescu: „Mi-au cerut formal... ca în România controlul și organizarea evreilor să fie exclusiv germane, întrucât Germania pregătește soluția internațională a chestiunii evreiești. Am refuzat”. Mâna dreaptă a Conducătorului afirmă că în martie 1941⁴⁰ ar fi răspuns delegației naziste că

³⁸ „Timpul”, 6 iunie 1941.

³⁹ „Viața”, 28 mai 1941.

⁴⁰ Mihai Antonescu a afirmat asta trei ani mai târziu, la 14 martie 1944, când armata sovietică pătrunsese deja pe teritoriul României, într-o telegramă trimisă ambasadorului special la Ankara (care reprezenta și opoziția) în încercarea de a convinge puterile occidentale că regimul antonescian s-a opus dintotdeauna exterminării evreilor. Afirmațiile sale nu corespund adevărului (Telegrama lui Mihai Antonescu către Legația României la Ankara. Arhiva Ministerului de Externe român. Dosarul „Ankara”, vol. I, p. 108-109). Cât privește pe membrii partidului nazist care au venit să ceară mână liberă pentru a se ocupa de evreii din România: despre Eitzen nu se știe nimic, Karl Hoffmann a fost delegatul RSIIA și a servit, după aceea, ca atașat pentru problemele de poliție în Bulgaria (vezi R. Hilberg, *La destruction des Juifs d'Europe*, Fayard, 1988, p. 644). Karl Pflaumer, *Brigadführer SS*, specialist în administrație, a fost ministru de Interne în statul Baden din mai 1937, apoi a fost comandantul poliției și administrației în Alsacia (franceză), iar între martie 1941 și martie 1942, a fost consilier cu problemele administrației în România. În România a venit, printre altele, pentru a îndruma „organizarea administrației în teritoriile ocupate” din Basarabia și Bucovina, și a participat la pregătirea legii administrării celor două provincii înainte de eliberarea lor. Vezi *Personelverzeichnis*, URO (date biografice), vol. III, p. 11 precum și *Procesul mării trădări*, p. 74.

România este „împotriva oricărei soluții fizice” sau oricăror mijloace silnice personale grave, și că ea „nu admite crima ca instituție și metodă politică”. Aceste cuvinte dau în vileag cererile naziste la o dată timpurie a pregătirii „soluției finale”. Presa românească a anunțat atunci sosirea delegației, ai cărei membri au venit „să contribuie cu experiența lor” la eforturile regimului, dar nu a pomenit numele trimișilor lui Himmler⁴¹.

Aceasta a fost prima încercare a Oficiului Central de Securitate al Reich-ului (RSHA) de a prelua „tratamentul” evreilor din România; acțiunea a fost întreprinsă în timp ce o mare armată germană staționa pe teritoriul ei, la o lună și jumătate după înăbușirea mișcării fasciste românești și într-un moment critic în relațiile dintre cele două state. Este de presupus că în această perioadă timpurie și în timpul vizitei delegației RSHA au fost cristalizate „înțelegerile” cu Mihai Antonescu în ce privește exterminarea evreilor din Basarabia și Bucovina. Specialistul nazist pe care Neubacher s-a lăudat că-l va trimite să facă ordine în românizare a sosit cu delegația care a cerut să preia tratarea evreilor din România. Acesta era Gustav Richter⁴². De fapt, aceasta n-a fost prima lui vizită în România.

Atașatul comercial de atunci, Klugkist, ajutorul lui Neubacher la București, și-a amintit că Richter a vizitat România pentru prima oară în noiembrie 1940, ca om de legătură cu trimișii SD, care avea o reprezentanță semioficială, înființată la începutul regimului legionar și desființată după înăbușirea rebeliunii⁴³.

Prima misiune a lui Richter a fost să facă ordine în aparatul românesc corupt – după părerea naziștilor – care se ocupa cu stocarea de averi, case și bani de la evrei, și să-l pregătească pe Conducător și pe evrei pentru soluționarea „ordonată” a problemei, în totalitatea ei. Activitatea instituției care se ocupa de românizare – Subsecretariatul pentru problemele României, Colonizării și Inventarului din cadrul Ministerului Economiei Naționale, la care s-a adăugat, la începutul lui mai, Centrul Național de Românie – nu l-a entuziasmat pe Richter. La 29 aprilie, poate în urma intervenției lui, subsecretariatul a fost trecut de la Ministerul Economiei – în care dominau parțial economiști ai vechiului regim al regelui Carol și reprezentanți ai partidelor istorice – la Președinția

⁴¹ „Timpul”, 23.3.1941.

⁴² Vezi *Personnelverzeichnis URO*, vol. III, p. 12. Richter (născut 1912), membru în partidul nazist din mai 1933 și în serviciul de securitate SD din martie 1934. În anul 1935 a fost numit responsabil cu problema evreilor și francmasonilor în toată regiunea de sud-vest a Germaniei, având diferite funcții în politica de securitate. În România a venit din orașul francez Dijon, unde a servit ca reprezentant al serviciului de securitate SD. La 1 aprilie 1941 a început să funcționeze drept consilier pentru problemele evreiești și organizare în cadrul Legației germane la București, post pe care l-a deținut până la 23 august 1944, când a fost arestat și predat forțelor sovietice. La 5 ianuarie 1944 a fost numit și atașat pentru problemele poliției. La 20 aprilie 1940 a primit gradul de *Hauptsturmführer* (= căpitan) SS, iar la 30 ianuarie 1940, a fost ridicat la gradul de *Sturmbannführer* SS (= maior). La București el era delegatul secției IV B4 din RSHA, fiind reprezentantul lui Eichmann în capitala României.

⁴³ „Oamenii de legătură ai SD veneau ca voiajori obișnuiți la București și aici luau legătura cu Garda de Fier și, probabil, îi aprovizionau cu arme”. Vezi mărturia lui Klugkist din anul 1956 la tribunalul din Sachen, Germania, nota d-lui Filderman. P-6/47, p. 71.

Consiliului de Miniștri, unde emisarul lui Eichmann avea un acces mai comod. Richter s-a întâlnit cu generalul român (de origine germană) Eugen Zwiedeneck (fost șef al casei reginei Maria, soția regelui Ferdinand), care niciodată nu dăduse dovadă de antisemitism și se afla în fruntea subsecretariatului, cu rangul de ministru, și cu cei doi secretari generali ai săi și, în urma acestei întâlniri, s-au produs schimbări.

Atitudinea lui Richter în problema evreiască, așa cum și-a găsit ea expresia în primul său raport, a fost total diferită de atitudinea românească, tinzând „să înapoieze națiunii noastre drepturile ei naționale”, cum se arată în legea pentru înființarea Centrului Național de Româniezare. Richter și-a început, în mod oficial, misiunea la 1 mai 1941, printr-o convorbire cu Mihai Antonescu. Acesta a făcut o prezentare a măsurilor pe care regimul antonescian le luase împotriva evreilor. Ambii au fost de acord că acțiunea decisivă pentru rezolvarea problemei evreiești a fost demarată, prin crearea instituției româniezării. Mihai Antonescu s-a lăudat că a respins orice încercare evreiască de a anula măsurile pe care le-a luat. El s-a bucurat de posibilitatea de se folosi de experiența acumulată de Richter, în Germania, în rezolvarea problemei evreiești, și l-a trimis la Zwiedeneck pentru continuarea colaborării între cele două state.

La 7 mai a venit rândul generalului Zwiedeneck „să se bucure foarte mult” de vizita specialistului nazist și să se destăinuie că a așteptat mult timp clipa în care să poată colabora cu un reprezentant nazist, afirmând că el este cel care i-a propus Conducătorului să ceară trimiterea la București a unei persoane care „înțelege” problema evreiască, pentru a sfătui guvernul român în acest domeniu. Zwiedeneck a acceptat imediat prima propunere a lui Richter: să-i concentreze pe evrei, din punct de vedere organizatoric, și să-i pună sub supravegherea statului, având în vedere ipoteza apropierei soluției finale a problemei evreiești⁴⁴. În realitate, aceasta era o exigență de a pregăti „soluția finală” în România, cu toate că majoritatea istoricilor Reich-lui consideră că la acea dată Hitler încă nu-și definitivasese politica de lichidare a evreilor în Europa⁴⁵. Consimțământul imediat al lui Zwiedeneck la propunerea lui Richter nu înseamnă acordul lui Antonescu și al adjunctului lui. Consilierul nazist specializat în problemele evreiești urma să descopere că în România un cuvânt, nu-i cuvânt, o promisiune nu se onorează și că evreii sunt o problemă importantă, legată de politica externă și de interesele superioare ale statului român.

Însă alte propuneri făcute „în domeniul organizatoric” urmau să schimbe înfățișarea Comunității și a conducerii ei. Richter a propus înființarea unei Centrale a Evreilor, după cât se pare după modelul francez, în conformitate cu un ordin al statului, ale cărei funcții să fie stabilite printr-un statut special. Această Centrală

⁴⁴ Primul raport al consilierului pentru problemele evreiești Richter către ambasadorul Killinger, 21 mai 1941. Din: Acel, *Documents*, II, nr. 129, p. 401-402.

⁴⁵ Vezi: E. Jäckel, *Hitlers Weltanschauung, Wurfelner Herrschaft*, Stuttgart, 1986, p. 72-73.

urma să stea sub supravegherea unui Oficiu central (*Hauptamt*) de românizare – pe care Richter s-a ambiționat să-l numească așa în loc de subsecretariat, probabil prin asociere cu instituția care l-a trimis în România (*Reichsicherheitshauptamt*) – și va primi dispoziții numai de la acest Oficiu.

Zwiedeneck și cei doi secretari generali ai săi i-au promis lui Richter că, din clipa aceea, toate înțelegerile privind problema evreiască vor fi păzite în cel mai strict secret, pentru a evita difuzarea intențiilor și planurilor subsecretariatului și pentru a zădărnici orice intervenție posibilă. S-a stabilit, de asemenea, că la convorbirile în probleme evreiești vor participa doar persoanele prezente la acea întreprindere. După părerea lui Richter, Zwiedeneck era sincer în dorința de a acționa pentru rezolvarea problemei evreiești din România și plin de recunoștință pentru impulsul primit acum în realizarea acestui scop.

La a doua întâlnire, care a avut loc la 12 mai 1941, s-a obținut un progres suplimentar și s-a întocmit un program de lucru comun:

1. Toate proiectele de lege care sunt de competența subsecretariatului românizării vor fi prezentate spre aprobare lui Richter, înainte de a fi prezentate lui Antonescu.

2. Se va adopta o lege pentru desființarea tuturor organizațiilor evreiești, cu excepția comunităților religioase; conturile în bănci ale acestor organizații vor fi blocate, se va interzice orice activitate deschisă sau mascată a organizațiilor evreiești, iar averile lor vor fi transferate Centralei Evreilor.

3. Se va înființa Centrala Evreilor, care va fi singura reprezentanță autorizată a intereselor evreilor din România față de autorități.

4. Averile evreiești vor fi confiscate; evreii vor fi obligați să predea autorităților averile lor.

5. Va fi creat un fond de evacuare. Un anumit procent – 20%-25% – din suma totală stabilită de Subsecretariatul de Stat al României pentru lichidarea unei întreprinderi evreiești va fi transferat acestui fond. „Fondul de evacuare constituie baza financiară pentru finanțarea viitoarei evacuări a evreilor din România”.

La 13 mai, Richter și-a încheiat planul de muncă cu o vizită la Institutul Central de Statistică. Acolo s-a întâlnit cu adjuncții Institutului, dr. Golopenția și dr. Vlad, cerându-le lămuriri cu privire la numărul evreilor din România: „pe baza recensământului întreprins la 6 aprilie 1941 am propus să încep cu formularele [recensământului] predate de evrei, întrucât Oficiul Central de Româniezarea are nevoie de ele pentru activitatea sa”⁴⁶.

Acesta a fost planul de activitate al reprezentantului lui Eichmann, așa cum el însuși l-a rezumat la începutul misiunii sale în România. Richter a găsit aici un amestec de măsuri antisemite, atât în domeniul economic cât și în domeniul social-spiritual, adoptate în mod spontan începând cu anul 1938, conform unei

⁴⁶ Raportul lui Richter (vezi 44), p. 403-404.

ideologii antisemite locale. Cu toate acestea, nu s-a acționat sistematic pentru izolarea evreilor, pentru alungarea lor de pe străzi și din case, pentru îndepărtarea lor din orizontul românului de rând. Cu venirea nazistului de 29 de ani în România, s-au depus eforturi ca această ideologie să devină eficientă, conform directivelor de la Berlin, care și-au găsit o primă expresie în planul său de lucru. Este interesant de remarcat că românii înșiși, pe care Richter și-a propus să-i „curețe” de rasa evreiască „inferioară”, nu s-au bucurat la el de titlul de „arieni”, cu alte cuvinte i-a considerat (ca și șefii lui) inferiori germanilor. Este de presupus că dispozițiile primite de Richter au corespuns unui document pregătit la Berlin, în ajunul invadării Uniunii Sovietice, și care purta numele de Directive [sau linii diriguitoare] pentru tratarea problemei evreiești (*Richtlinien für die Behandlung der Judenfrage*). Directivele stabileau, printre altele, că trebuie instigată populația locală pentru organizarea de acțiuni violente împotriva evreilor; să se stabilească cine este evreu și să se întreprindă și alte programe, cum ar fi purtarea unui semn distinctiv, organizarea unui recensământ al evreilor și îngrădirea libertății lor de mișcare, pentru a-i izola în ghetouri și pentru a exploata forța lor de muncă. De asemenea, directivele stabileau că trebuie să se pună capăt influenței evreilor asupra populației locale în domeniile politic, economic, cultural și social. Orice încercare de eschivare de la aceste decizii se va pedepsi cu împușcarea. Scopul final al tuturor acestor măsuri – rezolvarea definitivă a problemei evreilor din Europa; îndeplinirea lui a fost atribuită poliției de securitate (*Sicherheitsdienst*), SD⁴⁷.

Richter a găsit în România o formulă rasist-creștină locală a definiției cine este evreu, pe care juriștii regelui Carol au prelucrat-o în august 1940. Instigarea antievreiască ajunsese la culme încă înainte de venirea lui la București. Un recensământ al evreilor avusese loc în aprilie, cu participarea unui specialist nazist și a unui specialist fascist ca observatori, evreii fuseseră alungați din servicii și din viața spirituală și majoritatea proprietăților lor fuseseră expropriate, confiscate, raționalizate sau jefuite – deci, ce i-a mai rămas de făcut?

Directivele cuprindeau și alte restricții antievreiești, în așteptarea soluției finale. Dar, în ciuda prezenței unei uriașe forțe armate germane pe pământul României, Conducătorul reușise să-și păstreze o largă libertate de acțiune în probleme interne: „aceste trupe străine n-au avut și nu au absolut nici un amestec în viața noastră internă”, a pretins generalul în preajma invadării Uniunii Sovietice⁴⁸. Richter a constatat, în scurt timp, că în tot ceea ce se referă la evreii români în sine, adică la evreii din Regat și din sudul Transilvaniei, planul său nu se poate realiza fără consimțământul guvernului de la București. Cu totul diferită era situația în ce privește soarta evreilor din Basarabia și nordul Bucovinei.

⁴⁷ Documentele de la Nürnberg, Pb-212; copie la URO, vol. I, nr. 63, p. 128-136.

⁴⁸ Scrisoarea lui Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941. Din: Drăgan, *Documents*, II, nr. 13, p. 194.

Aceștia nu s-au aflat atunci sub suveranitatea românească și, după părerea lui Alfred Rosenberg (principalul ideolog nazist), aceste teritorii erau incluse în vasta arie răsăriteană care încă la 29 aprilie 1940 fusese împărțită în cinci zone unde s-a cerut „tratarea uniformă a problemei evreiești”⁴⁹; în aceste zone a acționat, după aceea, mașina de exterminare nazistă. La 7 mai 1941, Rosenberg a emis instrucțiuni de lucru viitorului *Reichskommissar* al Ucrainei, în care a stabilit că problema evreiască va fi tratată „după îndepărtarea de la sine înțeles a evreilor” din toate pozițiile lor, prin crearea de ghetouri și de detașamente de muncă și introducerea muncii forțate⁵⁰.

În paralel, conform ordinului cunoscut sub numele „ordinul Führerului” (*Führerbefehl*) din martie 1941, Oficiul Central de Securitate al Reich-ului (RSHA) a înființat unități mobile de exterminare, pe teritoriile cucerite din răsărit – *Einsatzgruppe*. Șeful Statului Major al *Wehrmacht*-ului, generalul Halden, a fost înștiințat, încă de la 3 martie 1941, despre misiunea specială acordată lui Himmler. Prima variantă a înțelegerilor care stabileau relațiile dintre armata germană (*Wehrmacht*) și unitățile de ucigași, cu semnătura generalului Walter von Brauchitsch, comandantul suprem al *Wehrmacht*-ului, poartă data de 28 aprilie 1941. La sfârșitul lui mai s-a semnat acordul final care permitea *Einsatzgruppen* să acționeze chiar în preajma frontului, în apropiere de unitățile de asalt⁵¹. *Einsatzgruppe D*, care număra 400-500 de oameni, urma să acționeze în sudul frontului, inclusiv Basarabia și Bucovina, în cadrul Armatei a 11-a, de sub comanda generalului Eugen Ritter von Schobert. În dispozițiile primite de comandantul *Einsatzgruppe D* de la Himmler se arată explicit că va acționa să ucidă evrei – bărbați, femei și copii⁵².

Statul Major al *Wehrmacht*-ului a primit, la 19 mai, „linii călăuzitoare privind comportamentul unităților armatei în Rusia”, în care i se cerea, printre altele, să acționeze cu fermitate împotriva bolșevicilor, partizanilor, teroriștilor și evreilor. La sfârșitul lui mai au semnat Heidrich, în numele RSHA, și generalul Wagner, șeful sectorului de intendență în Statul Major, în numele armatei, versiunea finală a înțelegerii care stabilea relațiile și colaborarea între cele două structuri. Pe acest fundal a avut loc cea de-a treia vizită a lui Antonescu la Hitler, la 12 iunie 1941, cu consecințe nefaste asupra soartei evreilor din Basarabia și Bucovina. În cursul vizitei, care urmărea să asigure coordonarea militară și politică înainte de invazia în Uniunea Sovietică, Hitler i-a promis lui Antonescu despăgubiri teritoriale nelimitate în răsărit⁵³. Antonescu a insistat ca armata română

⁴⁹ Documentele de la Nürnberg, PS-212, PS-1024; vezi și URO - vol. I, p. 127-128, 135.

⁵⁰ *Idem*, PS-1028, p. 129.

⁵¹ *Idem*, NOKW-2080, p. 124-126; R. Hilberg, *La Destruction des juifs d'Europe*, Fayard, 1988, p. 247-248.

⁵² Hilberg, *idem*, p. 251.

⁵³ Stenograma convorbirilor lui Hitler cu Antonescu din 12 iunie 1941, DGFP, vol. XII, nr. 614, p. 1004. Din suita lui Antonescu au mai făcut parte Gheorghe Davidescu, secretarul general al Ministerului de Externe; colonelul

să participe la război „din prima zi” și a cerut să primească de la Hitler comanda forțelor românești și a forțelor germane concentrate în România. „Poporul român”, a subliniat Antonescu, „cugetă zi și noapte la răzbunarea contra Rusiei”⁵⁴. În cadrul întâlnirii, care s-a desfășurat la sediul conducerii partidului nazist din München, Hitler i-a prezentat lui Antonescu „liniile directoare pentru tratarea evreilor din răsărit” (*Richtlinien zur Behandlung der Ostjuden*), așa cum le-a definit Conducătorul în august 1941, care sunt, de fapt, „liniile directoare de tratare a problemei evreiești” (*Richtlinien für die Behandlung der Judenfrage*) elaborate înainte⁵⁵. Dacă luăm în considerare că acest titlu a fost tradus de două ori, din germană în franceză și din română în germană, este surprinzător cât de mult s-a păstrat terminologia originală. Analiza măsurilor concrete luate de Antonescu pentru executarea „soluției finale” autohtone în cele două provincii românești dovedește că el a știut dinainte despre formarea *Einsatzgruppen* și despre misiunea lor, precum și despre coordonarea dintre *Einsatzgruppen* și armată, și că a imitat metodele lor. Dezvăluirea „marelui secret” s-a exprimat prin deosebite aprecieri de care s-a bucurat la Hitler generalul român, un general educat la academia militară din Franța și care nu vorbea germana. Această dezvăluire a fost confirmată după circa două luni de Ministerul de Externe german, care nu știa, în iunie, conținutul convorbirii dintre cei doi⁵⁶. Dezvăluirea ridică multe întrebări cu privire la veridicitatea protovoalelor convorbirilor lui Hitler cu numeroșii săi invitați care nu vorbeau germana, în legătură cu tot ce privește subiectul evreiesc, precum și cu privire la credibilitatea traducătorului, d. Karl Schmidt, care și-a publicat memoriile după război și care a pretins că nu a fost decât un figurant pe scena istoriei”⁵⁷.

Radu Galin, membru al cabinetului militar al lui Antonescu; maiorul Nicolescu, aghiotantul lui militar; și dr. Soescu, medicul lui personal. Vezi URO, vol. III, p. 454.

⁵⁴ Convorbirea Hitler – Antonescu (vezi 53), p. 1006.

⁵⁵ Documentele de la Nürnberg, PS-212.

⁵⁶ În august 1941, soldații germani au silit 11.000 de evrei din Basarabia, care au fost prinși în Ucraina de către *Wehrmacht*, să se întoarcă în Basarabia. Generalul Antonescu, care voia Basarabia „curată” de evrei, s-a plâns lui Killinger, declarând că înapoierea evreilor în Basarabia „este în contradicție cu liniile directoare cu privire la tratarea evreilor din răsărit pe care Führerul le-a expus în amănunțime la München”. Vezi DGFP, vol. XIII, nr. 207, p. 318-319. În scrisoarea din 27 august 1941, Ritter, Je la Ministerul de Externe german, comunica Statului Major al *Wehrmacht*-ului despre cererea lui Antonescu, adăugând „Nu am reușit să descoperim nimic la Ministerul de Externe cu privire la liniile directoare comunicate de Führer generalului Antonescu, referitor la tratarea evreilor din răsărit. Stenograma oficială a convorbirii între Führer și Antonescu de la München nu cuprindea nimic din acest subiect. Dar întrucât Führerul a discutat cu Antonescu la München și cu alte ocazii este foarte probabil că a fost discutat și subiectul evreilor din răsărit. În orice caz, nu există nici un motiv de a pune la îndoială afirmația generalului Antonescu, că autoritățile militare germane sunt interesate să primească ordin ca să nu transfere evrei înapoi în Basarabia” (DGFP, *idem*, p. 319, 332, 528).

⁵⁷ Prof. Eberhardt Jäckel de la Universitatea din Stuttgart, care a publicat câteva studii despre Hitler, a cercetat afirmația mea că Hitler a discutat cu Antonescu despre soluția finală încă în iunie 1941 și că i-a dezvăluit intențiile sale, și că traducătorul Schmidt nu a inclus acest fragment în stenograma convorbirii. În scrisoarea pe care mi-a trimis-o la 13 iunie 1987, Jäckel a ajuns la concluzia că această afirmație este justă și că „este surprinzător că Schmidt nu a notat fragmentul cu privire la tratarea evreilor din răsărit”. Totodată, prof. Jäckel a adăugat că, după

După ce s-a întors în România, probabil în mai puțin de o săptămână, Antonescu – care era convins de victoria Germaniei – a pregătit un plan propriu, improvizat, cu „soluția problemei evreiești” în cele două provincii pe care România fusese obligată să le predea Uniunii Sovietice în vara lui 1940; dar este, de asemenea, posibil ca planul să fi fost pregătit încă dinainte, în timpul vizitei în România a delegației RSHA în martie-aprilie 1941, iar în iunie să fi fost formulat definitiv.

Planul lui Antonescu izvora din dorința de a se răzbuna pe evrei pentru „înjosirea” din timpul retragerii și pentru „identificarea” lor cu regimul sovietic și se întemeia pe sentimentul de eliberare de complexe resimțite din contactul cu cultura și etica regimurilor democratice apusene (nu trebuie uitat că el nu a avut o educație fascistă). Se poate stabili, cu certitudine, că planul lui Antonescu a căpătat forma sa definitivă numai cu două săptămâni înainte de invazie; și aceasta din două motive:

1. Naziștii înșiși au început să refacă *Einsatzgruppen* abia în luna martie 1941 iar formularea ordinelor, stabilirea competențelor și tratativele cu *Wehrmacht*-ul s-au terminat numai la sfârșitul lui mai 1941.

2. Antonescu a păstrat cu mare strictețe secretul Acțiunii Barbarossa.

Data exactă a începutului războiului s-a aflat doar la 9 sau la 10 iunie: „Data războiului nu mi s-a dat. Când am văzut că întârzie, fiindcă Hitler nu mi-a spus care este data, eu i-am spus lui Killinger că am nevoie de 10 zile ca să mobilizez și atunci a venit în ziua de 9 sau 10 iunie și mi-a arătat pe hârtie data de 22”⁵⁸.

Înțelegerile cu RSHA cu privire la evacuarea evreilor din Basarabia și din Bucovina și, de asemenea, din Transnistria s-au definitivat probabil înainte de convorbirea de la Berlin, în cadrul contactelor lui Mihai Antonescu cu delegații RSHA în România, în martie și aprilie 1941. Este greu, în prezent, să reconstitui înțelegerile realizate între germani și autoritățile antonesciene; arhivele românești din această perioadă au rămas închise până în prezent (1992), documentele care se referă la crimele împotriva poporului evreu au dispărut din arhive încă înainte de prăbușirea regimului Antonescu și cele care au rămas au fost bine ascunse de către autoritățile comuniste române. În ce privește partea germană, s-a dovedit că înțelegerile operative cu privire la uciderea evreilor nu au fost incluse în stenogramele convorbirilor dintre Hitler, Göring și Ribbentrop și Ion Antonescu și Mihai Antonescu.

păreră lui, Hitler a fost întrebat ce răspuns trebuie dat lui Antonescu înainte ca Ritter să îi răspuns că trebuie acceptată cererea lui Antonescu, iar la sfârșit: „Toate astea nu schimbă justețea supoziției dvs. Că a avut loc o convorbire între Hitler și Antonescu cu privire la tratarea evreilor. Este meritul dv. că ați dezvăluit acest fapt important și ieșit din comun”. Scrisoarea se află în posesia autorului.

⁵⁸ *Procesul Marii Trădări*, p. 63. Atașatul militar al României la Berlin a aflat doar „întâmplător” despre război, cu o săptămână înainte de începerea lui; iar șeful Statului Major al armatei României, generalul Ioanițiu, a pretins că data i-a fost comunicată doar cu câteva zile înainte de începerea războiului, după cele convenite la München. Vezi: I. Gheorghe, *Rumäniens weg zum satelliten staat*, Heidelberg, [1952], p. 153, 171.

Despre înțelegerile cu SS privind soarta evreilor din Basarabia și Transnistria s-a aflat, din întâmplare, la o convorbire purtată de ministrul de Externe român cu Ribbentrop, la cartierul său general de la Jitomir, la 23 septembrie 1942. Aceasta a fost o convorbire de pregătire a unei întâlniri a lui Mihai Antonescu cu Hitler la Vinnica, în Ucraina. Ribbentrop i-a cerut atunci lui Mihai Antonescu să continue colaborarea pentru exterminarea evreilor din România și, de data asta, a fost vorba de evreii din Regat și din sudul Transilvaniei: „În zonele din care toți evreii au fost evacuați domnește de atunci o liniște absolută. Oare România ar putea să decidă asupra unor noi măsuri în această privință?” Mihai Antonescu a răspuns că în Basarabia și Bucovina, precum și în Transnistria, s-a ajuns la o înțelegere pentru executarea acestor măsuri cu SS-ul⁵⁹.

Trebuie remarcat, încă o dată, că în stenograma notată de Mihai Antonescu de la aceeași convorbire, el nu a amintit cererea lui Ribbentrop și răspunsul său cu privire la înțelegerile avute cu SS-ul, cu un an și jumătate înainte, în realitate cu trimiterea RSHA și ai guvernului german, care au vizitat România în martie 1941⁶⁰. Aceste înțelegeri nu au fost, probabil, notate. Dar nu numai această chestiune nu a fost consemnată; nici alăturarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice nu a fost formulată în scris și Antonescu chiar s-a mândrit că, în contrast cu foștii politicieni români care au avut grijă să se asigure prin acorduri, tratate și paragrafe secrete înainte ca România să se alătore la primul război mondial de partea Antantei, el a contat numai pe cuvântul de onoare al Führerului⁶¹. Mai este important de spus că Antonescu și regimul său au adoptat soluția finală pe vremea când Conducătorul era convins că Germania urmează să înfrângă Uniunea Sovietică. Această siguranță se baza pe victoria germană asupra armatelor Franței și Marii Britanii în anul 1940, pe rezultatele campaniei în Balcani, pe victoria contra forței expediționare britanice în Grecia și pe concluzia personală a lui Antonescu că *Wehrmacht*-ul a găsit soluția pentru problema numărul 1 a tuturor războaielor împotriva Rusiei. Și iată ce i-a spus Antonescu lui Hitler la 12 iunie 1941: „Napoleon și germanii înșiși, în anul 1917, au avut de luptat cu marea dificultate a spațiului; dar acum, având motorul în aer și pe pământ, nu mai are importanță spațiul, ca aliat al Rusiei”.

Schimbarea atitudinii lui Antonescu față de evrei, de la antisemitismul clasic la antisemitismul rasist-ucigaș, poate fi urmărită după exprimările și hotărârile pe care le-a luat în scurta perioadă dintre februarie și iunie 1941. În februarie,

⁵⁹ Notă cu privire la convorbirea dintre Ribbentrop și Mihai Antonescu la 23 septembrie 1942, cu participarea lui Ritter, Clodius, Neubacher, generalului Gerstenberg și colonelului Davidescu, URO, vol. III, p. 578. M.A. s-a eschivat, de fapt, de la înțelegerea de aplicare a angajamentelor luate de el privind deportarea tuturor evreilor din Regat la lagărul de exterminare Belzec din Polonia.

⁶⁰ Stenograma convorbirii din 23 septembrie 1942 așa cum a fost notată de Mihai Antonescu. Din: AnceL, *Documents*, IX, nr. 176, p. 446-456.

⁶¹ Protocolul convorbirii dintre Hitler și Antonescu din 12 iunie 1941. DGFP, vol. XIII, nr. 167, p. 267; *Procesul Marii Trădări*, p. 53.

Conducătorul a vrut să știe cine sunt funcționarii de stat căsătoriți cu evrei sau evreice, „dacă partenerul evreu s-a botezat, și care este religia copiilor acestor funcționari”⁶².

În aprilie, Antonescu a respins cererea personală de reconciliere a șefului Legiunii, Sima; el a declarat că legionarii, în frunte cu Sima, sunt „dușmanii națiunii”, amintind, printre altele, crimele împotriva evreilor: legionarii îi schingiuiau, pentru a-i jefui în profit personal, pe evrei și pe românii bogați, chiar în localul prefecturilor de poliție, sub protecția a înseși autorităților datorate să asigure dreptul și libertățile cetățeanului. Aceasta este omenia la care am apelat întotdeauna. S-o onorăm!⁶³. La 23 mai, un ziar antisemit lauda „mijloacele folosite de Conducătorul statului” cu privire la soluționarea problemei evreiești, care, în principal, se întemeiază pe folosirea mijloacelor legale. Nu are nici un rost să trecem la soluționarea problemei evreiești prin mijloace criminale și odioase, sublinia ziarul⁶⁴.

La 30 mai a avut loc obișnuita ceremonie în memoria soldaților evrei căzuți în războaiele României, la parcela militară a cimitirului evreiesc „Filantropia” din București, în prezența reprezentantului Ministerului Apărării Naționale. Șef Rabinul Șafran a ținut un discurs în fața celor adunați și o unitate militară a prezentat onorul în memoria celor căzuți⁶⁵.

La 5 iunie, cabinetul militar a comunicat Federației că s-a hotărât să se permită veteranilor, invalizilor, decoraților, văduvelor, orfanilor de război, celor încetățeniți înainte de 1916 să dețină aparate de radio; cabinetul mai promitea „să dea dispozițiuni să nu se mai aducă acuzații, în limbaj jignitor, la adresa comercianților evrei”⁶⁶.

Și iată că la 18 și la 19 iunie, Constantin (Piky) Vasiliu, inspectorul general al jandarmeriei și, mai târziu, adjunct al ministrului de Interne, dădea citire, în fața ofițerilor și subofițerilor unităților de jandarmi, ordinului secret privind „curățirea terenului” de evrei în Basarabia și nordul Bucovinei; în același timp, a început să înainteze spre noua graniță cu Uniunea Sovietică unitatea proprie corespunzând cu *Einsatzgruppen*, care a fost înființată la repezeală după înapoierea Conducătorului de la München. Armata română a primit „ordinele speciale” care îi cereau să colaboreze cu unitățile de exterminare, după exemplul înțelegerilor dintre *Wehrmacht* și RSHA. Cu o zi înainte de izbucnirea războiului, Ministerul de Interne a ordonat evacuarea în 48 de ore a evreilor din sate și din târguri, arestarea

⁶² Ministerul Justiției către Ministerul de Interne, 10 februarie 1940. Din: Arhiva Institutului de Istorie al Partidului Comunist Român. Colecția XXIV, dosarul 3371, p. 104.

⁶³ Antonescu către prof. Ion Găvănescu, aprilie 1941. Din: Drăgan, *Documents*, III, nr. 33, p. 158.

⁶⁴ „Unirea”, 23.5.1941.

⁶⁵ „Universul”, 31.5.1941.

⁶⁶ Cabinetul militar al Conducătorului către Federația Uniunii Comunităților Evreiești, 5 iunie 1941. Arhiva Yad Vashem, Arhiva Filderman, P-6/69, p. 205.

bărbaților și, în multe cazuri, și a femeilor și copiilor, în lagărul de la Târgu Jiu. La 28 iunie a început pogromul de la Iași; în întreaga Românie, evreii au primit ordinul să poarte semnul galben.

Deci, între 5 iunie și 18 iunie a intervenit o cotitură drastică în atitudinea autorităților românești față de evrei și a fost greu de descoperit în evenimentele precedente o indicație care să elucideze noile măsuri. Este cazul să amintim aici că în acest scurt interval, de două săptămâni, Antonescu s-a întâlnit cu Hitler (la 12 iunie).

Adoptarea soluției finale s-a resimțit în atitudinea Conducătorului față de evrei și în bagajul de cuvinte pe care l-a folosit de fiecare dată când îi pomenea. La 22 iunie 1941 s-a lăudat că „a atacat cu curaj” problema românizării, i-a deposedat pe evrei și a stabilit colaborarea cu Germania „potrivit intereselor permanente ale spațiului nostru vital”⁶⁷. În octombrie 1942 i-a acuzat pe „jidani care împreună cu englezii și americanii au dictat pacea” la Conferința de la Paris din anul 1919; cu aceeași ocazie, el a amintit că întemeietorul României moderne, Ion C. Brătianu, a fost nevoit să primească, la altă Conferință de pace – cea de la Berlin, din anul 1878 – condiția „înjositoare” a acordării de drepturi cetățenești evreilor, „datorită căreia s-a jidovit țara și s-a compromis economia românească și puritatea rasei noastre”. El l-a acuzat pe Constantin Brătianu că a provocat decăderea morală a României prin „capitularea” în fața evreilor și a francmasonilor, care și-a căpătat expresia în instaurarea sistemului democrat-liberal, ce a acordat drepturi tuturor⁶⁸.

Presa antisemită n-a așteptat să primească directive de la Ministerul Propagandei; ea primea bani și material de fond de la Ambasada germană din București și l-a anticipat pe Antonescu, prevestind schimbarea care urma să aibă loc în politica sa față de evrei. „Sfarmă-Piatră” a anunțat, la 1 iunie, că „se impune lichidarea radicală a problemei evreiești”; același ziar a publicat la 8 iunie un articol despre „degenerarea” continuă a rasei evreiești. La 18 iunie ziarul a stabilit că „la fel ca întotdeauna jidanii stau în fruntea trădătorilor”⁶⁹. Alt ziar antisemit, „Chemarea Vremii”, a scris, la 12 iunie (ziua întâlnirii dintre Hitler și Antonescu), că „Chestia evreiască nu numai că nu a fost rezolvată, dar nici măcar n-a început să intre pe calea marii lichidări”⁷⁰.

Concomitent cu finalizarea înțelegerilor practice cu trimișii lui Himmler și cu dezvăluirea „marei secret” de către Hitler, Ion Antonescu și Mihai Antonescu și, pe urma lor, alți fruntași ai regimului (care s-au dezis, mai întâi în cercuri închise și apoi în mod public, de valorile universale ale moralei și dreptății) au dat

⁶⁷ Ion Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941. Din: Drăgan, *Documents*, II, nr. 13, p. 197.

⁶⁸ Ion Antonescu către C. Brătianu, 29 octombrie 1942. Direcția Generală a Arhivelor Statului. Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară. „23 august 1944”. Documente 1939-1943, vol I. București, 1984, p. 437, 438, 445.

⁶⁹ „Sfarmă-Piatră”, 1.6.1941; 18.6.1941.

⁷⁰ I. S. Georgiu, *Chestia evreiască abia începe*. „Chemarea Vremii”, 12.6.1941.

mână liberă executanților ordinelor secrete. În felul acesta au adoptat, de fapt, ideologia legionară sau au elaborat o ideologie a lor, care nega umanismul și valorile „moralei evreiești” și care stabilea necesitatea creării unui „om nou”, eliberat de complexe morale, un om „viril” și „dur”, debarasat de noțiunile de bază ale „umanismului”.

Ion Antonescu a dat frâu liber, în ajunul izbucnirii războiului, aversiunii față de sistemul democratic, preluând astfel tradiția legionară de respingere a democrației, care-i favorizează pe evrei, le acordă drepturi, îi transformă în cetățeni, le permite să se exprime, lovește în „ideea națională” și în „statul etnic” românesc. Îndelungatul proces de ștergere a evreului din existența românească, început cu unii dintre marii intelectuali din secolul al XIX-lea, promovat în permanență și în mod obsesiv de către Cuza și mișcarea sa și împins către culmi naționaliste extremiste timp de un deceniu și jumătate de mișcarea legionară, a fost desăvârșit, în ajunul izbucnirii războiului, de către regimul Antonescu⁷¹.

Războiul drept dus de poporul român pentru eliberarea unei părți din țara sa de sub cucerirea străină s-a transformat, în condițiile existente atunci în Europa, ale victoriei ideii fasciste, și favorizat de un regim foarte apropiat de ideologia politică fascistă, într-o ocazie unică de a eradica existența evreiască din părți ale patriei românești.

În încheiere, cauze interne și externe și considerente de ordin personal i-au împins pe Ion Antonescu și pe Mihai Antonescu, să adopte soluția finală nazistă și s-o pună în aplicare în Basarabia și Bucovina și, apoi, în Transnistria cucerită. Aceste cauze pot fi descrise sub forma unui triunghi compus din personalitatea lui Antonescu, din tradiția legionară pe care și-a însușit-o sau s-a identificat cu ea și din prezența nazistă în România. Necesitatea și impulsul lui Antonescu de a se ridica în ochii naziștilor, după ce a înfrânt mișcarea fascistă românească; imperativul de a se „curăța” de acuzațiile că ar fi francmason sau simpatizant al acestei organizații; „slăbiciunile” și „petele” sale pe fond familial și personal și dorința de a-l impresiona pe Hitler și de a îndreptăți marea încredere pe care acesta i-a acordat-o – toate împreună au provocat mutația care a dus la adoptarea soluției finale naziste⁷².

Aici este cazul să tragem scurte concluzii provizorii despre procesul care a dus la soluția finală românească: ordinul românesc de „curățire a terenului” paralel cu „soluția finală” nazistă a fost posibil nu numai datorită influenței lui Hitler

⁷¹ Ion Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941. Vezi 69.

⁷² Fabricius, care își terminase misiunea ca reprezentant al Germaniei la București în februarie 1941, a afirmat, în anul 1956, că Antonescu nu i-a spus niciodată despre „intenția lui de a lua măsuri de pedepsire colectivă împotriva evreilor. Dacă el a procedat astfel [!] [a făcut-o] după ce cu am părăsit [Bucureștiul] și după confruntarea cu legionarii și această comportare trebuie atribuită faptului că el a fost acuzat că ar fi fost influențat de cercuri evreiești și masonice” (Mărturia lui Fabricius din anul 1956, la Sachen, în Germania, notată de Filderman, Arhiva Yad Vashem, P-6/47, p. 70).

asupra lui Antonescu. L-au precedat ani de delegitimare a existenței evreiești în România și a evreului ca ființă omenească. De asemenea, au precedat acest ordin decenii de răspândire a urii pe fond creștin-ortodox de către Biserica ortodoxă română, avându-l în fruntea ei pe patriarhul Miron Cristea, și campania de demonizare a evreilor condusă de unii intelectuali români, care i-au înfățișat pe evrei ca „dăunători”, „insecte” ș.a. Jandarmilor și soldaților care, în iulie 1941, au început să tragă în mii de evrei în Basarabia și Bucovina nu li s-a cerut să treacă o barieră morală încă niciodată forțată în istoria românească; i-au precedat unități ale armatei care au organizat un pogrom la Dorohoi, în vara lui 1940, înainte ca picior de soldat german să fi călcat pe pământul României; i-au precedat sute de evrei azvârliți de vii din trenurile în mișcare, ale căror trupuri au fost împrăștiate de-a lungul liniilor de cale ferată; și zecile de cadavre, dintre care unele atârname în abatorul orașenesc din București, în ianuarie 1941. Fără acest cadru este greu de înțeles că s-au putut transforma peste noapte oameni ai unui popor creștin, temător de Dumnezeu, bun la suflet, omenos și tolerant, în ucigași de femei și de copii.

CAPITOLUL 17

Calea românească de soluționare a „problemei evreiești” în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941

În România, asasinarea evreilor din motive etnice a început în luna iunie 1940, odată cu retragerea armatei române de pe teritoriile cedate Uniunii Sovietice. Această fază ar fi rămas doar ca un lanț de evenimente episodice dacă nu ar fi existat ordine precise de aplicare a unei politici clare, românești, de exterminare. Această politică a fost stabilită, sub influența naziștilor, probabil în lunile martie – aprilie 1941; se pare, după vizita unor „delegați speciali ai guvernului Reich-ului și ai d-lui Himmler” – așa cum a definit-o cam nebulos Mihai Antonescu – delegație care a sosit pentru a discuta despre soarta evreilor din România și care a cerut, în mod oficial, să se predea Germaniei tratarea problemei evreilor. După această vizită, Mihai Antonescu a ajuns la „înțelegeri” cu SS, de fapt cu Oficiul Central de Securitate al Reich-ului, RSHA, despre care nu cunoaștem multe. Pregătirile practice au început, probabil, cu puțin timp înainte de a i se comunica lui Antonescu data exactă a invaziei în U.R.S.S., adică aproximativ la sfârșitul lunii mai sau începutul lui iunie. Condițiile necesare pentru realizarea unei politici de exterminare au existat în România, latent, încă de la sfârșitul anilor treizeci.

Deși Holocaustul din România trebuie considerat parte integrantă a Holocaustului evreilor din Europa, există unele caracteristici care-l deosebesc de acțiunile de exterminare îndeplinite de *Einsatzgruppen* sau de alte unități ale mașinii germane de distrugere.

Convinși fiind de victoria Germaniei, conducătorii României au comunicat, mai întâi membrilor guvernului, în ședințele care au avut loc în 17 și 18 iunie 1941, și, apoi, cercului intern al administrației civile, planurile lor cu privire la populația evreiască din cele două zone denumite „provincii pierdute”¹. Ei n-au lăsat nici o îndoială privind semnificația „curățirii terenului”. La 3 iulie, Mihai Antonescu a rostit un discurs la Ministerul de Interne și acest discurs a fost dactilografiat și difuzat ca broșură (într-un tiraj limitat), sub titlul „Directive și îndrumări date inspectorilor administrativi și pretorilor trimiși în Basarabia și Bucovina”. Directiva numărul 10 relevă intențiile cu privire la populația evreiască și o reproducem, aici, fragmentar: „Ne găsim în momentul istoric cel mai favorabil și

¹ *Procesul Marii Trădări Naționale*, București, 1946, p. 127 (în continuare, *Procesul trădării*).

mai larg pentru o totală desfășurare etnică, pentru o revizuire națională și pentru purificarea Neamului nostru de toate acele elemente străine sufletului lui, care au crescut ca vâscul ca să-i întunece viitorul. Pentru ca să nu pierdem zadarnic acest moment unic, trebuie să fim implacabili.

Să nu se lase nimeni înșelat de aparențele unei filozofii umanitare, care, sub tragica experiență a trecutului, ne-a învățat că se ascunde cel mai acut interes de rasă, al unei rase care se voia stăpână peste tot, punând în slujba ei principii abstracte, în spatele cărora se găsea o religie profitoare, în dauna unei națiuni covârșită de nevoi”².

În aceeași chestiune, Mihai Antonescu a adăugat lămuriri importante la directivele date. La reuniunea cabinetului din 8 iulie el s-a adresat miniștrilor precum urmează: „Așa că vă rog să fiți implacabili, omenia siropoasă, vapoasă, filozofică nu are ce căuta aici... cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționaliști care mai pot fi printre dv., eu sunt pentru migrațiunea forțată a întregului element evreu din Basarabia și Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță. De asemeni sunt pentru migrațiunea forțată a «elementului» ucrainean, care nu are ce căuta aici în momentele acestea... Chiar românii care au ajuns să fie rățaciți și au intrat în valul de anarhie și întuneric al bolșevismului, chiar și aceștia vor fi nimicți fără cruțare. Veți fi fără milă cu ei... Nu știu peste câte veacuri neamul românesc se va mai întâlni cu libertatea de acțiune totală, cu posibilitatea de purificare etnică și revizuire națională... Este un ceas când suntem stăpâni pe teritoriul nostru. Să-l folosim. Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari. Imperiul roman a făcut o serie de acte de barbarie față de orizontul contemporan și a fost, totuși, cel mai vast și cel mai mare așezământ politic. Nu există în istoria noastră un moment mai favorabil. Îmi iau răspunderea în mod formal și spun că nu există lege... Vom crea legi speciale... dar în nici un caz nu ne oprim în fața unor dispozițiuni legale, ca să le introducem astăzi pentru ca mâine să le călcăm noi cei dintâi. Deci fără forme, cu libertate completă”³.

² Mihai Antonescu, *Pentru Basarabia și Bucovina*. Îndrumări date administrației dezrobitoare. București, 1941, p. 60-61.

³ Discursul lui Mihai Antonescu a fost reprodus în detaliu în Actul de acuzare al Tribunalului Poporului împotriva a 19 comandanți, ofițeri și ofițeri administrativi ai jandarmeriilor județene de la Cernăuți, Hotin, Orhei, Cetatea Albă, Ismail și Chișinău, vinovați de exterminarea în masă a populației evreiești. Din: *Antel, Documents*, VI, nr. 15, p. 199-201 (în continuare: Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți). Acuzarea a citat o stenogramă a Consiliului de Miniștri din ziua de marți 8 iulie 1941 și a adăugat o copie la documentul de acuzare (vezi M. Carp, *Cartea Neagră*, vol. III, București, 1947, p. 76-78, 91-92; *Antel, Documents*, V, nr. 3, p. 4.). Acuzarea în procesul lui Ion Antonescu i-a atribuit Conducătorului acest discurs sau parte din el (vezi *Procesul Marii Trădări*, p. 246, 301-302). Istoricii români care vor să-l reabiliteze pe dictator au încercat, în ultimul timp, să arunce vina pe Mihai Antonescu și să nege că mareșalul ar fi putut emite o asemenea directivă, cu toate că ordinele de genocid date mai târziu sunt clare și-l acuză și mai mult și nu pot fi dezmințite. În plus, Mihai Antonescu, care a fost și a rămas până la capăt unicul adjunct al lui Ion Antonescu, nu ar fi emis asemenea directivă fără știrea și consimțământul Conducătorului. Vezi C. Nistorescu, *Un fals grosolan din istoria României descoperit după 46 de ani*, „Expres” [București], anul 3, nr. 16, 21-27 aprilie 1992.

Cartierul general al armatei române a pregătit un plan de instigare a populației românești din Basarabia în scopul de a organiza pogromuri împotriva evreilor, încă înainte de venirea trupelor românești.

Ordinul de exterminare a unei părți a evreilor din Basarabia și Bucovina a fost dat de Ion Antonescu. Pentru punerea în aplicare a acestei sarcini, el a ales două ramuri ale forței armate și de siguranță:

1. Jandarmeria de sub comanda Ministerului de Interne.

2. Administrația civilă a armatei, denumită pretorat. La 19 iunie, generalul Ilie Șteflea (generalul care a înăbușit rebeliunea legionarilor de la București, sub comanda lui Antonescu) a comunicat armatei, printr-o circulară confidențială, ordinul lui Antonescu: „să fie identificați pe regiuni toți jidanii, agenții comuniști sau simpatizanții. Ministerul de Interne trebuie să-i știe, să le interzică circulația și să fie în măsură a face cu ei ceea ce voi ordona, când va veni momentul oportun”⁴. Acest ordin era asemănător cu cel dat de Keitel către *Wehrmacht*⁵.

Generalul Ion Topor, care purta titlul de mare pretor, și comandantul unităților de jandarmerie în provinciile eliberate, a primit ordine superioare⁶ în chestiunea tratării evreilor și comuniștilor, precum și a funcționarilor civili ai regimului sovietic care au fost găsiți în provinciile românești: „Toți ucrainenii și românii care au fost de partea comuniștilor să fie trecuți peste Nistru, iar toți minoritarii [eufemism pentru evrei] de aceeași categorie să fie exterminați”⁷.

Pretorii au aplicat aceste ordine cu deplina cooperare a armatei și cu consimțământul tacit al înaltului comandament. „Ordinele superioare” pentru armată nu au fost date în scris și, din această cauză, majoritatea lor nu ne sunt cunoscute astăzi. Ele au fost încredințate ofițerilor, nu neapărat de rang înalt⁸, deși aproape toți ofițerii superiori le cunoșteau.

Una dintre directivele care ne sunt cunoscute a fost emisă de Marele Cartier General la 30 iunie 1941, în urma vizitei făcute de Conducător pe front. Această directivă acorda mână liberă comandanților armatei române să execute evrei, după aprecierea lor. Iată, în continuare, ordinul în întregime: „Agenți inamici lucrează în

⁴ Ancel, *Documents*, V, nr. 1, p. 1. Ordinul este citat în „Actul de acuzare contra generalului O. Stavrat”, comandantul Diviziei a 7-a, acuzat de exterminarea evreilor de la Siret, Ilerța, Noua Suliță, Hotin, Lipcani și împotriva primarului din Ilerța și a subordonaților săi: șeful poliției locale, ofițeri, ofițeri administrativi, funcționari municipali, primari ai acestor orașe și ajutoarele lor, jandarmi, polițiști și cetățeni localnici, în totalitate 35 de persoane acuzate de tortură, exterminare și furt din avutul populației evreiești. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 40, p. 424-440 (în continuare, Acuzarea contra generalului Stavrat); vezi și *Procesul Marii Trădări*, p. 63-64.

⁵ Instrucțiuni speciale pentru Operațiunea Barbarossa emise de OKW (Comandamentul suprem al armatei germane) în 19 mai 1941, incluzând „Directiva pentru comportarea soldaților în Rusia”. Vezi și *Trial of war criminals before the Nürnberg military tribunal*, vol. X, Washington 1951, p. 990-994.

⁶ Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți. p. 202.

⁷ *Idem*, *Idem*.

⁸ Actul de acuzare împotriva generalului Stavrat, p. 428. Generalul Dancea a cerut generalului Stavrat, comandantul lui Vartic, să oprească executarea a 80 de evrei. Ca răspuns, Stavrat a explicat că maiorul Vartic „are acțiuni personale” și a cerut generalului „să nu se amestece întrucât există ordine superioare, iar acțiunile ce au loc nu țin de el ci de organele pretoratului”.

spatele frontului, încercând acte de sabotaj, procurând inamicilor indicațiuni sau informațiuni și dedându-se chiar la acte de agresiuni față de ostașii izolați. Populația evreiască este părtașă la această acțiune. D. general Antonescu, cu ocazia vizitei pe front, a atras atențiunea comandanților de mari unități asupra vigilentei pazei spatelui frontului și a dat ordin ca toți cei ce acționează, pe orice cale, contra armatei și contra intereselor țării, să fie executați pe loc. Vă rugăm să binevoiți a da ordin tuturor comandanților și organelor în subordine să fie fără cruțare față de cei găsiți vinovați de acte de sabotaj, spionaj, dezordine sau acte îndreptate contra armatei și contra țării”⁹.

Ordinele speciale erau amintite, de fiecare dată, când autoritățile militare sau autoritățile civile evitau să-i execute pe evrei de teama consecințelor, ori nu credeau în existența unor asemenea ordine ori nu știau de existența lor. Un exemplu în acest sens este executarea a mii de evrei la Cetatea Albă. Un ofițer din garnizoana locală, maiorul Frigan, nu a cunoscut ordinele speciale și a cerut instrucțiuni în scris pentru executarea evreilor. Pretorul Armatei a III-a, colonelul Marcel Petală, s-a deplasat în mod special la Cetatea Albă pentru a aduce la cunoștință maiorului dispozițiile privindu-i pe evreii din ghetou. A doua zi au fost executați cei 3.500 de evrei care rămăseseră în viață, după atacul forțelor combatante¹⁰.

Dispozițiile date marilor unități „cu privire la chestiunile de securitate și de supraveghere a ordinii”¹¹ au acordat autoritate absolută comandanților militari pe teren. În general, prerogativele erau transferate prefectilor și autorităților locale numai după ce aceste unități își încheiau misiunea. În mod teoretic, comandanții militari puteau să acționeze direct în tot ceea ce privea asasinarea evreilor, dar totdeauna ei au preferat să lase treaba pe seama pretorilor și a personalului lor. Pretorii au fost considerați ca executanții „ordinelor speciale”.

În zonele în care acționa armata, ordinele de execuție au fost date numai de comandanții militari sau de pretori, chiar și în cazul în care funcționarii ai

⁹ *Procesul Marii Trădări*, p. 36. Și acest ordin ar fi rămas necunoscut dacă nu ar fi fost citat în întregime în actul de acuzare împotriva lui Ion Antonescu. Din actul de acuzare s-a aflat în continuare că în urma acestui ordin au fost imediat executați o mie de evrei la Mărculești, evreii de la Florești, Gura Camena, Gura Căinari ș.a.

¹⁰ Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 214. Când s-a cerut generalului Stavrat, comandantul Diviziei a 7-a Infanterie, să aprobe execuția a 50 de evrei, deoarece un evreu neidentificat a deschis focul împotriva unui soldat român (care n-a fost rănit), el a cerut „să se procedeze conform ordinelor”. Într-unul dintre paragrafele „ordinelor speciale” pe care le-a dat generalul Antonescu se spune că: „...pentru un român împușcat de evrei să fie împușcați 100 de evrei” (*Idem*, p. 430).

¹¹ Rechizitoriul de urmărire contra lt. col. Mihai Boulescu, comandantul legiunii de jandarmi Bălți, și împotriva ofițerilor acuzați de colaborare cu unități SS la uciderea a treizeci de intelectuali evrei din Bălți, de organizarea asasinării a optzeci de evrei și a unui număr de ostatici evrei și înființarea lagărului Răuțel, 12 aprilie 1948. Din: Anel, *Documents* VI, nr. 25, p. 268-275.

autorităților locale erau prezenți la fața locului¹². Aceste ordine erau date și de comandamentele germane sau de cele române și erau transmise de pretori.

Autoritățile civile – prefecți, primari ș.a. – erau puși la curent în mod neoficial cu privire la ordinele speciale. Uneori, lucrul era de prisos, întrucât reprezentanții autorităților civile au ajuns la fața locului după ce primul val de execuții l-au „curățit” cu totul pe evrei. În orice caz, ei au colaborat la concentrarea evreilor în ghetouri și lagăre și la execuții iar mai târziu și la deportarea lor în Transnistria și în alte locuri. Câțiva dintre șefii autorităților civile – de pildă prefectul județului Hotin, dr. Joe Gherman – au cunoscut în mod clar „ordinele speciale”¹³. În plus, prefecții au primit dispoziții explicite din partea ministrului de Interne de a aplica o politică de exterminare în locurile în care au găsit evrei. La 29 iulie s-a trimis o telegramă urgentă tuturor prefecților din Basarabia și Bucovina. În telegramă li s-a ordonat să aplice „împușcarea, supunerea la muncă grea și înfometare pentru locuitorii evrei de pe întreg teritoriul Basarabiei și Bucovinei”¹⁴.

Tribunalul militar de la Cernăuți nu a cunoscut „ordinele speciale”. Faptul a devenit evident în urma refuzului tribunalului de a condamna la moarte, conform unui paragraf corespunzător în ordinele speciale, mii de minoritari neevrei arestați de jandarmi în județul Hotin și acuzați de „sentimente antiromânești”¹⁵. Tribunalul a hotărât ca arestații să fie eliberați.

Comandanții jandarmeriei generale, Constantin Vasiliu și Ion Topor, au încercat și calea directă de lichidare a suspectilor politic, ordonând inspectorului general al jandarmeriei din Bucovina, colonelul Ioan Măneucă, să clarifice jandarmilor semnificația „ordinelor speciale”¹⁶. Colonelul Măneucă s-a întâlnit cu comandantul legiunii de jandarmi de la Hotin, locotenent colonelul Traian Drăgulescu, ordonându-i, în numele generalului Topor, să noteze următoarele: „Toți ucrainenii și românii care au fost de partea comuniștilor să fie trecuți peste Nistru, iar toți minoritarii de aceeași categorie să fie exterminați”¹⁷.

Comandanții militari au numit în funcția de primari ai orașelor recucerite elemente cunoscute ca naționaliști. La Herța, de pildă (în acest oraș au fost

¹² *Idem*, p. 273-274. Această chestiune a fost clarificată de un tribunal român, la dezbaterile despre asasinarea a sute de evrei la Bălți (iulie 1941), în locul numit Movița Aviației. În timpul procesului, acuzatul a încercat să arunce vina pe prefectul de la Bălți, dar tribunalul a stabilit că „ordinul de execuție a evreilor nu putea fi dat de prefectura județului, deoarece în regiune se găseau încă la data execuției autoritățile militare. Prefectura județului nu putea da astfel de ordin” (p. 274). Ion Antonescu a afirmat în procesul lui că el personal niciodată n-a ordonat „măsuri de exterminare”. „În casa mea nu s-a tăiat niciodată un pui de găină. Nu eu am luat măsuri, ci Statul Major”. (*Procesul Marii Trădări*, p. 51).

¹³ Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 202.

¹⁴ *Procesul Marii Trădări*, p. 41. Nici acest ordin nu ar fi fost descoperit, dacă nu ar fi fost citat în procesul lui Antonescu și al colaboratorilor lui.

¹⁵ Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 201.

¹⁶ *Idem*, p. 202.

¹⁷ *Idem*, *Idem*.

împuşcați de către armată și cu ajutorul autorităților locale 132 de evrei), primar a fost numit, de către pretorul Diviziei a 7-a Infanterie, maiorul Gheorghe Vartic¹⁸.

Autoritățile locale au fost subordonate armatei și au îndeplinit cu strictețe toate cerințele acesteia, ale jandarmeriei și, în special, ale pretorilor, atâta timp cât armata se afla pe teren. Foarte des colaborarea era strict necesară, mai ales când procesul de lichidare era executat în două etape, fiind mai întâi identificate victimele: evrei, comuniști sau suspecți politic. În multe cazuri se putea demonstra că funcționari locali, numiți cu puțin timp în urmă, au acționat din proprie inițiativă. Garda cetățenească înființată la Herța de noul primar „dădea indicațiuni patrulelor [armatei] asupra persoanelor care urmau a fi ridicate”¹⁹.

Ordinul de a-i ucide pe evrei a devenit, în scurt timp, un secret cunoscut și oricine din Basarabia și Bucovina știa că soarta evreilor este de a muri sau de a fi trimiși la moarte²⁰. Soldații, precum și localnicii, au auzit de ordinul sau de permisiunea specială din partea armatei că timp de 24 de ore au voie să facă orice cu viața și „bunurilor evreilor”²¹. O asemenea dispoziție în scris nu a fost găsită după război, dar este știut că a fost răspândită concomitent „printre funcționari militari și civili”. Faptul a fost amintit în mărturiile evreilor, cât și ale neevreilor (care au pomenit de trei zile de permisiune și nu de 24 de ore), și a fost consemnat și în procesele criminalilor de război români.

Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei

Unitățile românești care au participat la recucerirea Basarabiei și a Bucovinei au constituit o parte din Corpul de Armată Sud, compus din Armata a 11-a germană, o mare unitate maghiară și din două armate românești – a III-a și a IV-a²².

În mod oficial, Antonescu era comandantul suprem al tuturor forțelor – germane și românești – de pe frontul român. El a primit această numire personal de la Führer, la München, la 12 iunie 1941. Nimeni nu putea să-l ignore sau să-l evite pe generalul român (pe atunci încă general), care era un comandant talentat²³.

Spre deosebire de celelalte sectoare ale frontului germano-sovietic, frontul de sud a rămas liniștit în primele două săptămâni. În primele zece zile au avut loc câteva atacuri sporadice de tatonare a terenului. Aceste atacuri au avut consecințe

¹⁸ Actul de acuzare împotriva lui Stavrat, p. 426.

¹⁹ *Idem*.

²⁰ *Idem*, p. 434. La Hotin, de pildă, unul dintre funcționarii de rând de la primărie „a intrat în casa ei (a unei evreice) cu arma la spate, i-a comunicat că nu mai are nevoie de lucruri pentru că oricum nu va mai trăi și, apoi, a încărcat într-o căruță covoarele, rușăria, perdelele, plapomele etc.” *Idem*.

²¹ M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohor*, București, 1945, p. 24, 32-33, 39, 44.

²² General dr. Ilie Ceaușescu, (ed.), *File din istoria militară a poporului român*, vol. 5, 6, București, 1979, p. 84-85.

²³ „El a fost singurul străin cu care Hitler s-a slăuit vreodată în problemele militare când avea greutăți” (vezi R. Schmidt, *Hitler's Interpreter*, London, 1951, p. 206).

grave asupra soartei câtorva comunități de la graniță, ca, de pildă, Siret, Herța și Noua Suliță.

Unități ale Armatei a 11-a germană au sosit la 17 iulie în orașul preponderent evreiesc Bălți și, imediat, au organizat un pogrom²⁴. La 14 iulie, o unitate a aceleiași armate a ajuns la Orhei, iar la mijlocul lui iulie, forțele germane și românești de sub comanda Armatei a 11-a controlau întreg nordul Basarabiei. În centrul Basarabiei însă forțele mixte s-au lovit de o puternică rezistență sovietică.

La 16 iulie, soldații Armatei a 11-a și o mare unitate de jandarmi au intrat în Chișinău și au fost primiți cu bucurie de către locuitorii români²⁵. În același timp, unități ale Armatei a III-a române au ajuns într-o zonă de la sud de Chișinău, completând astfel cucerirea acelei regiuni a Basarabiei în care trăiau majoritatea evreilor. În sudul Basarabiei frontul sovietic a fost străpuns în câteva locuri și s-a prăbușit după câteva zile.

La 26 iulie, forțe mari ale Armatei a IV-a române au ajuns la Nistru²⁶. De remarcat că în sudul Basarabiei au acționat numai unități românești.

În Bucovina – și acolo au luptat îndeosebi unități românești – armata română a deschis, în dimineața de 3 iulie, o ofensivă generală și, două zile mai târziu, a intrat în Cernăuți. Armata a III-a română a traversat Prutul lângă Noua Suliță, în seara de 7 iulie, și, după două zile de luptă, a ajuns la Hotin. A doua zi românii au reluat ofensiva, ajungând până la malul românesc al Nistrului²⁷.

Etapete exterminării

Evreii din nord-estul României au fost exterminați în două etape și în două situații: spontan și organizat.

Înainte de a dezbate metodele românești de exterminare, să remarcăm că au existat deosebiri mari, în acest sens, între zonele rurale și centrele orașenești. În zonele rurale și în cele semirurale (printre care câteva târguri) se poate distinge un val spontan, care poate fi descris ca o fază intermediară: intervalul dintre retragerea armatei sovietice și intrarea forțelor românești sau germane²⁸. Parte din populația locală a profitat de această situație pentru a organiza bande de teroriști „având ca

²⁴ Raportul cu privire la activitatea *Einsatzgruppe D* din Bălți și la sprijinul acordat de poliția românească în acțiunea împotriva evreilor din Bălți, de la 29 iulie 1941, comandantul poliției de siguranță și SD.

²⁵ *File din istoria militară a poporului român* (vezi 22), p. 89.

²⁶ *Idem*, p. 90.

²⁷ *Idem*, *Idem*.

²⁸ Un tribunal românesc a declarat că „în primele zile de la începutul războiului, în mai multe părți din aceste provincii nu se exercita nici o stăpânire, terenul fiind cu adevărat *interregnum sofia*”. Ordinul de urmărire împotriva lui Vladimir Clem și Sofia Loy din satul Banila de pe Ceremuș, care au comunicat bandelor teroriste locul unde poate fi găsită familia Katz în luna iulie 1941 (ceea ce a dus la asasinarea întregii familii și la prădarea averii lor), mai 1941. Din: AnceI, *Documents*, II, nr. 29, p. 301.

prim obiectiv, exterminarea evreilor”²⁹. Este greu de descris actele de asasinare, jaf, viol ș.a. înfăptuite de aceste bande. Câteva exemple ne vor folosi drept repere.

La Banila, pe Ceremuș, un țăran ucrainean, Ivan Codalv, a format o bandă, care a decis să-i lichideze pe evreii localnici. Peste douăzeci dintre ei au fost prinși, duși la cimitirul evreiesc din Banila și împușcați. După crimă, țăranii au jefuit casele victimelor. În timpul procesului din 1948, ucigașii au declarat că evreii înșiși le-au dat cadou, înainte de execuție, bunurile jefuite – bijuterii, îmbrăcăminte, obiecte de valoare. Restul bunurilor evreilor au fost depuse într-o magazie și, mai târziu, au fost vândute la o licitație publică de către Centrul Național de Românilizare³⁰.

În orașelul Sadagura din Bucovina, Vladimir Rusu, vechi legionar, s-a declarat comandantul poliției locale, înființată din inițiativa lui. În zilele de 5 și 6 iulie, Rusu și banda lui au jefuit și au ucis peste o sută de evrei din Rohozna, Jucika Nouă și Sadagura³¹. Pe evreii care au rămas în viață în cele trei orașele i-au închis într-o casă din Jucika Nouă și, de acolo, au fost duși pe un deal lângă sat unde i-au împușcat. Fetele tinere au fost violate și apoi împușcate.

Cruzimea lui Rusu (care era învățător) și a bandei lui este emblematică pentru cele întâmplate în multe târguri și sate în acest *interregnum*. Rusu a tăiat degetul unei femei înainte de a o împușca pentru a-i lua mai ușor inelul; printre evreii arestați din Sadagura era și prietenul său personal și a tras în elevii evrei după ce i-a silit să-și sape gropile cu propriile lor mâini³². În această etapă (spontană) de exterminare, majoritatea masacrelor au avut loc acolo unde nu exista o tensiune reală între evrei și neevrei, ba chiar se putea vorbi de o tradiție îndelungată (de peste o sută de ani) de conviețuire relativ bună. Din această cauză, evreii nu au încercat să fugă. În sate, îndeosebi în satele din Basarabia, majoritatea evreilor au fugit înainte de primul val de crime. O mică parte au fugit spre păduri, s-au răspândit pe câmp și în diverse ascunzișuri; unii au crezut în vecinii lor creștini.

Într-un timp scurt, a intervenit o inversare de sentimente și idei printre neevrei. Legături îndelungate de prietenie, camaraderia din timpul serviciului militar, relații de colegialitate – toate au dispărut cu desăvârșire din memoria unor români și ucraineni. Schimbarea a fost atât de rapidă, încât nu a permis evreilor să aprecieze corect noua lor situație. Acum știm că reversul radical în atitudinea față de evrei nu a fost cu totul spontan, și că a fost urmarea unui plan detaliat al

²⁹ *Idem, Idem.*

³⁰ *Idem, p. 302.*

³¹ Rechizitoriu de urmărire împotriva lui V. Rusu, care a organizat o bandă de teroriști la Sadagura și, în noaptea dintre 5 și 6 iulie, i-a lichidat pe evreii din satele Rohozna, Jucika Nouă și Sadagura (plasa Cernăuți), și apoi a confiscat averile celor uciși, 2 iunie 1948. Din: AnceI, *Documents*, VI, nr. 30, p. 304-307.

³² *Idem, p. 305.* Rusu, ca și alți ucigași de evrei, a fugit din nordul Bucovinei la Dorohoi înainte de pătrunderea armatei sovietice în regiune. El a fost judecat de un tribunal sovietic și a fost condamnat în contumacie la douăzeci de ani de închisoare (*Idem, p. 306*). Românii nu l-au extrădat, ci l-au judecat la București drept criminal de război și l-au condamnat la o perioadă lungă de detenție.

Biroului 2 al Statului Major, care a trimis agenți, pentru a atâta populația românească împotriva evreilor.

În Basarabia și într-o parte din Bucovina actele de jaf și crimele au îmbrăcat caracterul de dezordine, un fel de răscoală populară împotriva evreilor ca evrei, ca presupuși aliați ai rușilor și colaboraționiști cu cuceritorul străin. Locuințele evreilor au fost, de aceea, atacate imediat după retragerea forțelor sovietice.

Este imposibil de stabilit numărul evreilor uciși în acea perioadă, dar este vorba (așa cum vom vedea la sfârșitul acestui capitol) de zeci de mii.

Armata română

Șeful Statului Major al armatei române, generalul Iacobici, a dat dispoziție comandantului Biroului 2, locotenent-colonelul Alexandru Ionescu, să pună în aplicare un plan „pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean prin organizarea și acționarea de echipe, care să devanseze trupele române”. Acest ordin a fost comunicat la 8 iulie și planul era gata, fiind pus în aplicare începând din 9 iulie.

„Misiunea acestor echipe este de a crea în sate o atmosferă defavorabilă elementelor iudaice, în așa fel, încât populația singură să caute a le înlătura prin mijloacele ce vor găsi mai indicate și adaptabile împrejurărilor. La sosirea trupelor române, atmosfera trebuie să fie deja creată și chiar trecut la fapte”³³.

Planul detaliat, care a fost anexat la raport, cuprindea directivele date ofițerilor Biroului 2 și harta desfășurării echipelor. Echipele speciale au mobilizat români localnici, din Basarabia, demni de încredere, „cu sentimente verificate”, care posedau acte sovietice valabile și familii pe teritoriul românesc – „o garanție în plus că aceștia vor îndeplini misiunea primită”. Formațiile întărite care au pornit să-i agite pe țărani contra evreilor și să-i încurajeze să jefuiască, să violeze și să ucidă, au plecat pe nouă itinerarii din centrul și din sudul graniței românești cu Basarabia în direcția Nistrului, s-au desfășurat de la Dunăre și orașul Cetatea Albă la sud și până la satul Bucovăț și la Chișinău în nord. Fiecare echipă număra între două-patru persoane și avea în frunte un agent al Biroului 2. Membrii echipelor au fost înzestrați cu bani și au primit ordinul „să difuzeze prin rude, cunoscuți și elemente anticomuniste *ideea apărării colective contra pericolului iudaic*”³⁴ (sublinierea în original). Aceste echipe trimise de Marele Stat Major au reușit, într-adevăr, să-i instige pe țărani români, așa cum au remarcat mulți supraviețuitori

³³ Comandantul Biroului 2 al Statului Major, locotenent-colonelul Alexandru Ionescu, către șeful Statului Major, 11 iulie 1942. Arhiva Statului Major român. Colecția Armatei a IV-a. Copie în: USHMM, RG 25003, Rall 781.0144.

³⁴ Planul pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean, aflat încă sub stăpânire sovietică, prin organizarea de echipe care vor devansa trupele române. *Idem* 0145-0146.

Doresc să-i mulțumesc dr. Radu Ioanid, unul dintre directorii Muzeului Holocaustului din Washington, care a descoperit documentul și mi l-a pus la dispoziție.

în mărturiile lor; aceștia nu izbuteau să înțeleagă cum vecini și prieteni vechi au putut să-și schimbe instantaneu comportarea și s-au năpustit în masă să jefuiască, să violeze, să bată și chiar să ucidă evrei din târguri. De subliniat că în sectorul din sudul Chișinăului au acționat numai unități românești (și nu germane).

Primele trupe care au intrat în Bucovina au fost unități combatante: o brigadă de cavalerie și batalioanele de infanterie nr. 9 (sub comanda colonelului Vasile Cârln), 10 (sub comanda colonelului Imanuil Brădățianu) și 16 (Vânători). Imediat după ei a venit Divizia a 7-a Infanterie, sub comanda generalului Olimpiu Stavrat. Adjunctul și prietenul său personal era maiorul Gheorghe Vartic, pretorul diviziei și executantul „ordinelor speciale”. Drumul parcurs de unități a stabilit soarta evreilor din nord-estul României, unde existau concentrări de mii de evrei: Herța, Noua Suliță, Hotin și Lipcani³⁵. Divizia a 7-a a executat „ordinele speciale” înainte de a intra în nordul Bucovinei. În zilele dinainte de 23 iunie unitățile s-au antrenat în lupta corp-la-corp. Pretorul Vartic i-a prezentat pe evrei drept cei care au provocat cu un an înainte pierderea Basarabiei. Această pregătire ideologică cuprindea ordine precise cu privire la tratarea evreilor, care se rezumau la următoarea idee: „de evrei nu trebuie să ai milă, ei fiind trădători de neam”. Crimele comise de aceste unități pot fi inventariate cu mare precizie, întrucât au fost consemnate de secretarul pretorului, Dumitru Hatmanu, care se deplasa pe urmele unităților combatante. Crimele au fost înfăptuite de un număr redus de soldați sub comanda pretorului Vartic³⁶.

Primele asasinat au fost comise la Siret (sudul Bucovinei), la 5 kilometri de noua graniță cu Uniunea Sovietică, localitate unde trăiau mulți dintre fideli rabinului de la Vijnița și Sadagura. 1.600 de evrei au fost deportați pe jos la Dornești, la o depărtare de 12 km. De acolo au fost transportați în vagoane închise în lagăre din sudul României. Vreo douăzeci de evrei care n-au fost în stare să meargă, bătrâni și invalizi și câteva femei care îi îngrijeau, au rămas pe loc. Ei au fost duși într-o vale nu departe de oraș, și acolo soldați ai Diviziei a 7-a au violat două surori care rămăseseră cu tatăl lor bolnav. Bătrânii, printre care hahamul Comunității și soția lui, au fost aduși la comandamentul diviziei și au fost acuzați de „acte de spionaj și de faptul că ar fi atacat armata română”³⁷. În aceeași zi toți au

³⁵ Crimele înfăptuite de unități ale armatei române care au cucerit nordul Bucovinei și la Siret (din sudul Bucovinei) sunt descrise în mod amănunțit în Decizia penală în procesul lui Stavrat. Aceste informații au fost confirmate de amintirile publicate de supraviețuitorii din aceste locuri, precum și în numeroase mărturii existente în Arhiva Yad Vashem, Colecția 0-3. Numai puține dintre aceste mărturii vor fi citate în continuare, întrucât autorul intenționează să se bazeze în special pe surse românești. Altă sursă importantă este: H. Gold, *Geschichte der Juden in Bukowina. Ein Sammelwerk*, 2 vol., Tel Aviv, 1958-1962.

³⁶ Hatmanu a declarat în cursul anchetei: „Execuțiile [au fost] aduse la îndeplinire de plut. major Matrici Gheorghe, plut. major Istrate N. Agic și frunțașul Leonte Vasile... drumul urmat de aceste coloane militare: Siret, Herța, Noua Suliță, Hotin, Lipcani... era însemnat... cu sânge și cu mormane de cadavre ale oamenilor nevinovați” (Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 425).

³⁷ *Idem, Idem*; vezi și Gold (35), vol. 2, p. 105-108.

fost împușcați pe podul de pe Prut, în prezența locuitorilor din Siret, aduși acolo în mod special.

Herța a fost cucerită de Regimentul 9 în zilele de 4-5 iulie, după un raid reușit. Evreii care au ieșit să-i întâmpine pe soldați au fost bătuti și siliți să se dezbrace. În aceeași zi a intrat în oraș Divizia a 7-a. Vartic a numit imediat un primar nou și a înființat o „gardă cetățenească”, a cărei misiune specială era să identifice evrei și să-i adune cu ajutorul armatei³⁸. Patrurile ale soldaților și gărzilor cetățenești au strâns circa 1.500 de evrei în patru sinagogi și într-o pivniță. Victimele au fost bătute cu sălbăticie și români din orașel precum și ofițeri le-au jefuit locuințele, în prezența comandanților diviziei. Cu toate că a fost cucerit fără luptă, orașelul a căpătat imediat aspectul unui câmp de bătălie: zeci de cadavre târate pe străzi, case prădate după ce au fost sparte, mobile împrăștiate.

Căutarea s-a terminat repede, cu ajutorul unui lăutar local „care cunoștea în amănunțime casele evreilor, pentru că, în meseria lui de lăutar, le vizitase deseori”³⁹. Noile autorități locale și un delegat al armatei au întocmit o listă a „suspecților”⁴⁰, și a doua zi, la 6 iulie, a fost pregătită lista celor care urmau să fie executați în conformitate cu dispozițiile armatei. Evreii „suspecți” au fost identificați de către unul din membrii gărzii cetățenești. Oamenii acesteia au scos cu forța fete evreice din sinagogi și le-au predat soldaților, care le-au violat în serie. Evreii și îndeosebi mame cu copii mici și bătrâni au fost duși la moara de la marginea orașului și au fost împușcați de către trei soldați⁴¹. O grupă mai mică de 32 de evrei, majoritatea bărbați tineri, au fost duși într-o grădină și au fost siliți să-și sape propriile lor morminte. Ei au fost așezați cu fața spre gropi și împușcați. Unul dintre soldați, ajutorul lui Vartic, a luat o femeie tânără cu un sugaci în brațe și a ucis-o pentru plăcerea lui personală, după ce a participat la măcelărirea celor 32 de evrei.

Asasinarea unui grup mare de evrei a creat probleme tehnice – planificarea era proastă și nu s-au gândit că este nevoie de morminte. Astfel s-a format un morman înalt de cadavre într-o băltoacă de sânge; alături, un soldat „din când în

³⁸ Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 426. Este cazul să amintim că evreii din Herța – orașel din Regat care în iunie 1940 a fost anexat la Uniunea Sovietică – s-au considerat români și nu au încercat să fugă. Ei au rămas acolo și au așteptat trupele românești „eliberatoare”, bazându-se pe relațiile lor bune cu vecinii români. Majoritatea n-au știut că în anul cât ei trăiseră sub ocupație sovietică (iunie 1940 – iulie 1941), România a devenit un stat fascist. După primul val de crime, care a urmat „bucuriei eliberării”, trupele românești au găsit 1.500 de evrei în viață.

³⁹ Decizie penală în procesul lui Stavrat, p. 426.

⁴⁰ În actul de acuzare împotriva lui Stavrat se găsesc numele celor care au întocmit lista „suspecților”, cuprinzând „comuniști” și simpatizanți, precum și funcționari sovietici rămași în orașel (p. 426-427). Scriitorul Marius Mircu (primul care, după căderea regimului antonescian, a scris despre exterminarea evreilor de către români), sprijinindu-se pe mărturiile adunate, amintește câteva date specifice despre locuitorii români din localitate. Lista a fost întocmită de Panait Chițu, liberal, fost ajutor de primar, Mihai Ștefănescu, național-țărănist, Ilie Steclasci, cuzist, Iancu Alexandrescu. Chiar ei s-au lăudat, apoi, că au făcut această listă” (Mircu, vezi 21).

⁴¹ Decizie penală în procesul lui Stavrat.

când trăgea câte un foc de armă în grămadă când observa că se mai mișcă un muribund⁴².

Rabinul Comunității a fost omorât în casa lui, împreună cu întreaga familie. O fetiță de 5 ani a fost aruncată în groapă, înainte de a muri⁴³. Supraviețuitorii au fost trimiși în Transnistria.

Noua Suliță a fost cucerită de Regimentul 16, la 7 iulie, și, imediat, l-au urmat Regimentele 9 și 10. Soldații Regimentelor 10 și 16 au ucis „doar” cinci evrei, dar Regimentul 9 a intrat în acțiune imediat după ce a pătruns în oraș. Evreii au fost acuzați că au tras în armată iar soldații au năvălit în casele lor; a doua zi zăceau în curți și pe străzi 880 de evrei și 5 creștini morți⁴⁴. Alți 45 de evrei au fost împușcați în aceeași zi, după dispozițiile comandantului de regiment, colonelul Cărlău; el a participat personal la uciderea lor⁴⁵.

La 8 iulie a intrat în oraș Divizia a 7-a, găsindu-l într-o stare deplorabilă⁴⁶. Pretorul Vartic a terminat treaba începută de Regimentul 16 folosind, în acest scop, și jandarmeria care mergea pe urmele diviziei. El a preluat comanda jandarmilor, ordonând acestora adunarea a 3.000 de evrei și strângerea lor la fabrica de spirt. Înainte de a intra în curtea fabricii s-a ordonat arestaților să arunce toate obiectele de valoare pe care le au cu ei într-un sac. Cincizeci de evrei au fost declarați „suspecți” și au fost împușcați⁴⁷.

Comandantul poliției militare, locotenentul Emil Costea, a refuzat să participe la execuție și la fel a procedat încă un ofițer, Constantin Nicolau, care fusese ales pentru această misiune⁴⁸. Acest refuz, precum și faptul că patru ofițeri dintre cei folosiți de Vartic erau ocupați în altă parte, l-a silit pe general să ceară ajutorul legiunii de jandarmi Hotin, care, în acest timp, își pierdea vremea în așteptare (întrucât Hotinul nu fusese încă cucerit); a trimis câțiva jandarmi și ei au ucis cu repeziune 87 de evrei⁴⁹.

⁴² *Idem, Idem.*

⁴³ Printre alte date cu privire la măcelul de la Herța consemnate în actul de acuzare împotriva lui Stavrat, și „o fetiță de 5 ani. Mina Rotaru, care încă mai respira, a fost aruncată în groapă astfel, fără să se mai aștepte încetarea ei din viață” (*Idem, p. 417*).

⁴⁴ *Idem, p. 429.* Steinberg, ultimul președinte al Comunității evreiești, care a supraviețuit pogromului, a povestit autorului că soldații români l-au escortat la cimitir pentru a ajuta la îngroparea celor asasiinați într-un mormânt comun; el personal a numărat 975 de cadavre. Vezi mărturia lui la Arhiva Yad Vashem, colecția România 0-11/89. Această mărturie este confirmată de alte două mărturii. (Arhiva Yad Vashem, 03-3666; 03-1916).

⁴⁵ Actul de acuzare împotriva lui Stavrat, p. 429.

⁴⁶ Soldații „au găsit localitatea într-un aspect jalnic de jaf, incendii și măcel, cadavrele fiind presărate... prin curți și pe străzi... în loc ca prima măsură care să se ia... să fie ordinea și curățenia orașului de cadavre... au fost prinși circa 3.000 de evrei și închiși la fabrica de spirt din Noua Suliță”. *Ibid, p. 429-430.*

⁴⁷ La 8 iulie, Vartic a trimis un raport generalului Stavrat în care a subliniat că „un evreu care n-a putut fi identificat a tras cu arma contra trupelor, dar nu a rănit pe nimeni”. Cu toate acestea, a cerut aprobarea pentru măsuri de represie, adică, pentru executarea a cincizeci de evrei din lagărul de la Noua Suliță. Stavrat i-a răspuns: „procedează conform ordinelor”; el s-a referit la „ordinea speciale” (*Idem, p. 430-431*).

⁴⁸ Locotenentul Costea a fost chemat la generalul Stavrat, care l-a mustrat: „Oare n-ai auzit de ordinea generalului Antonescu, de a împușca o sută de evrei pentru fiecare român care a fost împușcat de un evreu?” (*Idem, p. 430-431*).

⁴⁹ *Idem, p. 431.*

Stavrat și Vartic au fost răspunzători și de asasinarea evreilor din târgul Lipcani. Pentru a descrie persoana lui Vartic este suficient să spunem că a omorât cu mâinile lui o evreică și pe fiicele ei din satul Geamăna, de lângă Lipcani, după ce a fost găzduit de femeile acelea⁵⁰.

La 3 iulie au fost împușcați 450 de evrei în satul Ciudei din Bucovina⁵¹. Câteva ore mai târziu au fost împușcați două sute de evrei, în casele lor, din târgul Storojineț. La 4 iulie au fost măcelăriți câteva sute de evrei. Aproape în toate satele – Ropcea, Iordănești, Pătrăuți, Panca, Broscăuți – din jurul Storojinețului s-a procedat la fel⁵². Acest măcel a fost comis cu ajutorul activ al localnicilor, români și ucraineni. La 5 iulie s-a lărgit cercul asasinatelor, cuprinzând mii de evrei din satele Stănești, Jadova Nouă, Jadova Veche, Costești, Hlinița, Budineț, și mulți dintre evreii care se salvaseră la Herța, la Vijnița și Răstoace-Vijnița⁵³.

La 5 iulie a început un măcel printre cei 50.000 de evrei de la Cernăuți, când trupe mixte, germano-române, au intrat în oraș, și a continuat multe zile și nopți.

Evreii din Basarabia au plătit cel mai mare preț pentru realizarea obiectivului românesc de „curățire a terenului”, chiar dacă s-a făcut după o anumită întârziere din cauza rezistenței rusești și a condițiilor de pe teren.

La 6 iulie, a doua zi după cucerirea Edinețului de către armata română, soldații români au împușcat 500 de evrei și alți 60 au fost uciși la Noua Suliță; a doua zi a venit rândul evreilor care îngropaseră cadavrele rudelor la Edineț. La 7 iulie au fost lichidați evreii de la Pârlița și au continuat execuțiile la Bălți; apoi au fost împușcați mii de evrei în Briceni, Lipcani, Fălești, Mărculești, Florești, Gura Camenca și Gura Căinari⁵⁴. La 9 iulie valul asasinatelor făptuite de trupele

⁵⁰ *Idem, Idem.*

⁵¹ Rabinul Horovitz din Banila a fost obligat, împreună cu rămășițele Comunității lui, să mășcă până la Ciudei, duminică 6 iulie, la două zile după pogrom. În continuare, mărturia lui: „Am aflat dureroasa veste. Dorința criminalilor pentru executarea evreilor a fost împlinită. În acest sat de 500 de suflete, nu s-a mai găsit nici unul. Din ordinul criminalului maior Carp, această comunitate evreiască a fost măcelărită”. Vezi mărturia rabinului Horovitz din Banila în fața tribunalului popular, privind exterminarea evreilor din satele și târgurile Banila, Ciudei, Storojineț, Jadova, Berhomet, Stănești, Costești, Hlinița, Drașnița și Vijnița. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 12, p. 145-153; vezi și *Cartea Neagră*, vol. III, p. 29.

⁵² *Cartea Neagră*, p. 30. Carp descrie cum „s-au amuzat” soldații români de asasinarea evreilor la Ropcea.

⁵³ Uciderea evreilor în satele Stănești, Jadova, Costești, Cireș și Răstoace a fost descrisă amănunțit de Carp în *Cartea Neagră*, III, p. 30-31, și de Mircu (vezi mai sus nota 21), p. 23-51. La Hlinița soldații au omorât cincizeci de evrei. Sinagogile au fost profanate și sătenii au folosit sulurile a 15 Tora (Biblia) pentru confecționarea de încălțăminte. Rabinul Horovitz, care se afla în coloana supraviețuitorilor Comunității din Banila, deportați în Transnistria sub escorta soldaților români, și care a adunat, pe drum, alți câțiva supraviețuitori din satele bucovinene a notat: „în satele Costești, Hlinița și Drașnița a fost executată 90% din populația evreiască. În Costești au rămas din circa 400 de suflete, un înger copil, un orfan” (mărturia rabinului Horovitz).

⁵⁴ Soarta evreilor din Briceni, Lipcani, Fălești, Mărculești și Florești a fost descrisă în amănunțime de către autor: Vezi J. Ancel și Th. Lavi (redactori), *Pinkas Hakehitot, Enciclopedia comunităților evreiești, România*, în ebraică, vol. 2, Ierusalim, 1980. În comunitatea Gura Căinari, nu departe de Mărculești, au fost uciși circa 500 de evrei de către soldații Regimentului 6 Vânători, la ordinele colonelului Matieș. Acest regiment aparținea Diviziei a 14-a de sub comanda generalului Stăvrescu. Măcelul a fost executat de ofițeri și de un plutonier major care mai înainte a ucis evreii din orașul de graniță Sculeni: căpitanul Stihî, sublocotenentul Eugen Mihăilescu și sergentul major Vasile Mihailov, toți aparținând Regimentului 6. În procesul criminalilor

germano-române a ajuns în localitățile evreiești din nordul Bucovinei – Plasa Nistrului (lângă Cernăuți), Zamiachie, Ropujineț și Cotmani; și zece de mici sate au devenit „judenrein”⁵⁵. La 11 iulie au fost „curățate” Lincăuți-Hotin și micul sat Cepelăuți-Hotin (160 de evrei)⁵⁶. În aceeași zi și-a început acțiunea la Bălți *Einsatzgruppe D*⁵⁷. La 12 iulie au fost împușcați 300 de evrei la Climăuți-Soroca⁵⁸.

Ziua de 17 iulie este ziua în care au început masacrele și deportările celor 50.000 de evrei din Chișinău. În acea zi au fost masacrați mii de evrei, și este posibil ca numărul lor să fi ajuns la zece mii⁵⁹. Lichidarea acestui mare centru evreiesc – cel mai mare din Basarabia – a continuat până ce ultimii evrei de acolo

de război de la Iași, un ofițer român a descris cele văzute la Gura Căinari și la Mărculești: „Satul fiind ocupat, cpt. Stihi... a ordonat să se scoată toată populația evreiască din acea comună la marginea satului, separând pe bărbați de femei. În primul rând le-au fost luate bijuteriile, banii și aurul pe care îl aveau asupra lor. Toate aceste valori au fost luate de cpt. Stihi și puse într-un geamantan. Au început cercetările. Bărbații au fost chemați în grupuri și interogați, cpt. Stihi cerea să li se declare numele comuniștilor din acel sat. Neputând afla numele lor... cpt. a ordonat să se formeze echipe chiar din evrei, care au fost puși la adăncitul unui șanț anticar ce se află lângă comună. Odată cu căderea nopții, sublocotenentul Mihăilescu Eugen, având o armă automată captură rusească, a așezat câte zece evrei cu fața la șanț. Îi împușca. În prealabil, oamenii au fost dezbrăcați de haine, rămânând numai în cămăși și indispensabili. După împușcarea bărbaților veni rândul femeilor, cu care s-a procedat la fel. Până și copiii sugaci au fost împușcați. După plecarea femeilor la locul de execuție, a mai rămas, în locul unde erau adunate provizoriu, un singur copil, mort, lăsat ca un pachet fără importanță. Au fost executați în acea noapte aproape 400-500 de inși (vezi Rechizitoriul de urmărire emis de procurorul general din București împotriva executanților pogromului de la Iași și asasinarea evreilor din Sculeni, Mărculești, Gura Căinari, 28 iunie 1941. Arhiva Yad Vashem 0-11/73; vezi și Ancel, *Documents*, II, nr. 38, p. 410-411). În actul de acuzare contra lui Ion Antonescu se spune, printre altele, că în orașelul Climăuți din județul Soroca au fost concentrați 300 de copii, femei și bărbați la 12 iulie 1941, au fost împușcați și îngropați într-o groapă comună la marginea satului (*Procesul Marii Trădări*, p. 36).

⁵⁵ Este imposibil de descris ultimele momente ale evreilor din satele bucovinene din preajma Nistrului care au fost incluse în județul cunoscut sub numele „Plasa Nistrului”, întrucât aproape că nu au rămas supraviețuitori în aceste sate. Masacrele au fost comise de către soldații din unitățile românești și germane, 130 de evrei au fost împușcați în satul Zomiachie și 32 în Ropujineț. Vezi *Cartea Neagră*, III, p. 35. În majoritatea satelor din această zonă, în afară de Zastavna unde s-a făcut un ghetou, evreii au fost adunați și siliți să treacă Nistrul spre Galiția. Acolo au fost uciși de ucrainenii localnici sau de către soldații germani. Doar câteva zeci au reușit să fugă și să ajungă în ghetoul Zastavna, și de acolo au fost trimiși mai târziu în Transnistria. Vezi anexa la mărturia lui Jacob Stenzler, Arhiva Yad Vashem PKR III, 0-11/89, p. 261-262.

⁵⁶ În orașelul Lipcani au fost împușcați 12 evrei luați ca ostatici la Lincăuți. În Hotin au fost împușcați patruzeci de ostatici. La Ceplăuți-Hotin au fost uciși toți evreii din sat, circa două sute (vezi *Cartea Neagră* III, p. 35). Masacrul evreilor de la Ceplăuți-Hotin este bine cunoscut datorită mărturiei inginerului Leon Șapira, născut acolo (arhiva Yad Vashem, Colecția România 0-11/89 PKR III, p. 116-117): „odată cu retragerea rușilor s-a constituit o bandă de pogromiști condusă de patru ucrainenii: Gheorghe Ilistriga – agricultor; Vasile Țap – un om fără meserie definită care obișnuia să lucreze în casele evreilor; Nicolae Dobja – secretarul primăriei; și Parfenie Panko – cărușul. Ei au obținut arme de la comandanții unităților militare române și au primit permisiunea să acționeze liber împotriva evreilor. Ei au ordonat evreilor să se adune la un kilometru distanță de sat și i-au jefuit de tot ce aveau asupra lor; înainte de asta le-au jefuit casele.

⁵⁷ *Einsatzgruppe D*, una dintre cele patru unități de acest tip, a acționat pe teritoriul care a cuprins Basarabia, regiunea din sudul Cernăuțiului și de la Moghilev-Podolsk până la Marca Neagră, inclusiv întreaga Transnistrie, punând în aplicare ordinele cu privire la exterminarea evreilor. La 21 iunie, *Einsatzgruppe D* a părăsit Döben din Germania și la 24 iunie a ajuns în România.

⁵⁸ *Cartea Neagră*, III, p. 36.

⁵⁹ *Idem, Idem*. Vezi și Ancel, „Chișinău”, din: *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. 2, p. 411-416.

au fost uciși sau au fost trimiși în lagărele din Transnistria (noiembrie 1941). Măcelărirea evreilor de la Cetatea Albă, din sudul Basarabiei, a avut se pare un caracter asemănător. Acesta a fost cursul general al primei etape a Holocaustului evreilor din România, executat cu ajutorul trupelor germane (Armata a 11-a) și a *Einsatzgruppe D*, dar fără nici o constrângere din partea lor.

În ansamblu, această fază este cuprinsă între recucerirea Basarabiei și Bucovinei de către forțe românești și germane (ca, de exemplu, orașele Bălți, Cernăuți și Chișinău) și plecarea unităților combatante, înlocuite total sau parțial cu administrația civilă românească. În orașele mari existau garnizoane militare. De aici încolo viața evreilor rămași, din orașe, a depins nu de o singură autoritate ci de câteva organe civile românești, care, în general, se concureau între ele. Aceste organe au fost poliția și poliția de siguranță, prefectul și primarul; pe alocuri – cum a fost la Bălți și Chișinău – pentru timp scurt a rămas *Einsatzkommando 10-a*. În sate, această etapă a luat sfârșit o dată cu venirea jandarmilor.

Jandarmeria

Directivele date jandarmilor cu privire la exterminarea evreilor din zonele rurale ale Basarabiei și Bucovinei sunt binecunoscute. Legiunile de jandarmi, reînființate înainte de recucerirea celor două provincii, au fost întrunite cu trei-patru zile înainte de 21 iunie 1941, în trei locuri diferite din Moldova: Roman, Fălticeni și Galați.

La aceste întruniri, jandarmeria a luat cunoștință, pentru prima oară, de existența „ordinelor speciale” ale lui Antonescu. Cea mai importantă a avut loc la Roman; acolo s-au reunit legiunile din Orhei, Lăpușna și Bălți, unde trăiau marile comunități evreiești din Basarabia. Prezența la Roman a inspectorului general al jandarmeriei, generalul Constantin (Piky) Vasiliu (care ulterior a fost numit ministru adjunct la Interne), demonstrează însemnătatea acestei adunări. Vasiliu a declarat în fața comandanților forțelor adunate că „prima măsură pe care sunt datori s-o aducă la îndeplinire va fi acea de „curățire a terenului”⁶⁰. „Curățirea terenului” era expresia românească semnificând lichidarea evreilor și deportarea lor în lagăre. Ea este asemănătoare cu „soluția finală” nazistă, întrucât și ea ordonă exterminarea evreilor: diferența constă în faptul că această „curățire a terenului” simboliza realizarea visului antisemit pe un teritoriu restrâns – Basarabia și Bucovina.

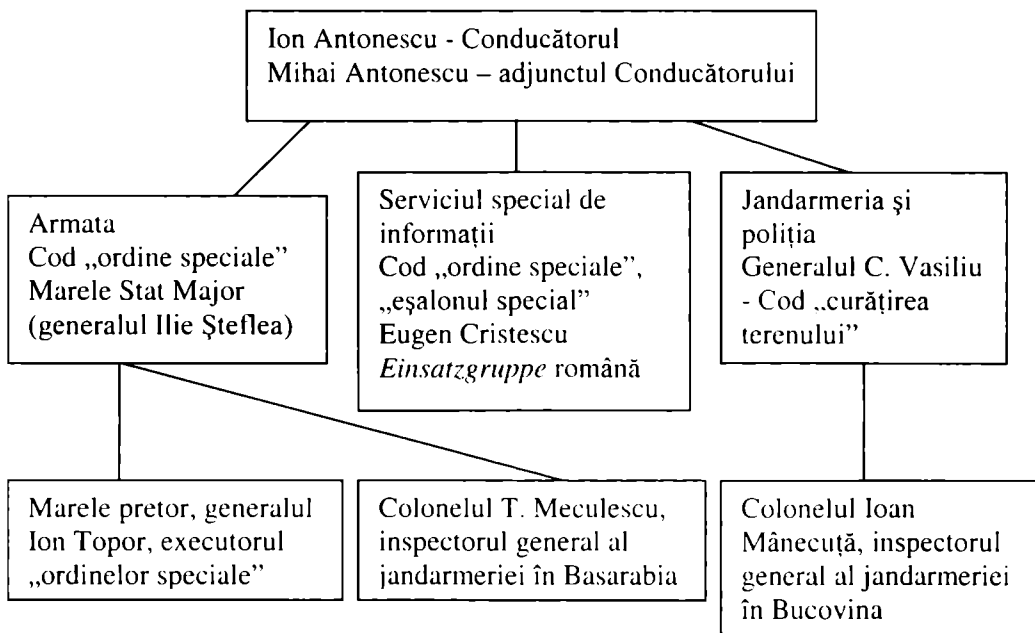
Concepția românească a „curățirii terenului”, așa cum a fost transmisă de Vasiliu comandanților jandarmeriei, cuprindea trei părți; și se poate demonstra că ea a fost parțial influențată de liniile directoare (*Richtlinien*) ale naziștilor:

⁶⁰ Anel, *Documents*, V, nr. 2, p. 2. Planul este amintit în Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Eftimie Vasile, plut. de jandarmi, secretar al legiunii de jandarmi Orhei, și împotriva a 21 de comandanți de posturi din regiunea din jur cu privire la îndeplinirea dispozițiilor de exterminare, tortură, violare și jaf a evreilor din județe, 1950. Din: Anel, *Documents*, nr. 41, p. 441-445 (în continuare, Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Eftimie).

„exterminarea pe loc a tuturor evreilor aflați pe teritoriul rural; închiderea în ghetouri a evreilor de pe teritoriul urban; arestarea tuturor „suspecților”, a activiștilor de partid, a acelor care au ocupat funcțiuni de răspundere sub autoritatea sovietică și trimiterea lor sub pază la legiune”⁶¹.

Toți comandanții legiunilor de jandarmi au primit aceleași directive; dar mentalitatea ofițerilor activi și faptul că se obișnuiseră cu o largă libertate de acțiune în tot ceea ce privește folosirea puterii și prerogativelor lor au determinat ca fiecare ofițer să interpreteze dispozițiile verbale în felul lui. În cazuri particulare, lipsa de claritate a avut o mare importanță. De pildă, ordinele nu specificau ce localități sunt definite ca orașe și care sunt definite ca sate. De aceea comandanții de jandarmerie au avut libertatea de a decide cu privire la categoria „evrei din zonele rurale” și au interpretat ordinele legate de această categorie ca o condamnare la moarte a majorității evreilor din Basarabia și Bucovina. Deosebirea ambiguă între târguri și comune în răsăritul României a lăsat un larg câmp pentru interpretări de acest gen.

Dispozitivul de executare a ordinelor de „curățire a terenului”

⁶¹ *Idem*, p. 445.

Majoritatea populației evreiești trăia în târguri care aproape că nu se deosebeau de comunele mari românești și ucrainene. Periferiile orașelor se asemănau, și ele, cu satele și chiar erau considerate sate. Din această categorie făceau parte târguri, ca, de pildă, Călărași, Edineț, Lipcani, Noua Suliță și Râșcani.

De subliniat, în acest caz, încă un aspect: comandanții jandarmeriei române, spre deosebire de colegii lor nașiști, nu au avut senzația că urmau să execute una dintre cele mai mari crime din istorie și, de aceea, nu s-au oboșit să ascundă ordinele de „curățire a terenului”. La Roman, această dispoziție a fost dată tuturor jandarmilor din legiunea Orhei de comandantul lor, maiorul Filip Bechi. El a spus jandarmilor pe față că „merg în Basarabia și că trebuie ca terenul să fie în întregime curățit de evrei”⁶². Comandanților de secție le-a transmis încă o dispoziție din care reieșea că evreii trebuie împușcați⁶³. Câteva zile mai târziu, legiunea a fost trimisă, pe baza ordinului lui Bechi și sub comanda adjunctului său, căpitanul Iulian Adamovici, în satul Ungheni din apropierea graniței. Vasile Eftimie, secretarul legiunii și comandantul plutonului de poliție și siguranță, a multiplicat la șapirograf și a distribuit tuturor șefilor de secții și tuturor șefilor de post ordinele de „curățire a terenului”⁶⁴. Jandarmii legiunii au străbătut pe jos județul Bălți, și la 12 iulie au ajuns la Carnova, primul sat din județul Orhei, și acolo au început imediat să tragă în evreii din localitate. Traseul parcurs de legiune poate fi reconstituit cu exactitate și poate constitui un model al felului în care a fost distribuit și executat ordinul.

Legiunea de jandarmi Lăpușna a răspuns de „curățirea terenului” în județul Chișinău, în afară de capitala județului. Domeniul activității ei a cuprins zona rurală și câteva târguri, cum ar fi Călărași. Soarta evreilor din Călărași ne va folosi pentru ilustrarea soartei tuturor evreilor din județ.

La Ungheni, jandarmii legiunii Lăpușna au primit ordinul de „curățire a terenului” de la locotenent-colonelul Nicolae Caracaș, care, împreună cu ofițerii legiunii sale, a participat la întrunirea de la Roman⁶⁵.

Caracaș l-a transmis jandarmilor săi așa cum a fost el dat la Roman – cu câteva modificări, din care rezultă că „toți evreii fără excepție și considerați de poliție suspecti și periculoși, ce vor fi găsiți în raza posturilor respective, să fie împușcați”⁶⁶. Aceasta înseamnă că ordinul îi includea și pe evreii din târguri și

⁶² Rechizitoriul de urmărire contra a 19 comandanți, p. 207.

⁶³ *Idem, Idem*.

⁶⁴ *Idem, Idem*. Existența unui ordin scris ne este cunoscută, deoarece ordinul a fost prezentat ca document în procesul unor criminali de război români în anul 1950 (dosar 547/950).

⁶⁵ Întrunirea de la Roman a legiunii Lăpușna, citirea ordinelor secrete de către locotenent-colonelul Caracaș și interpretarea verbală pe care a dat-o sunt descrise în mod amănunțit în Rechizitoriul de urmărire împotriva locotenent-colonelului N. Caracaș, comandantul legiunii de jandarmi din Lăpușna și împotriva a șapte din subalternii lui; împotriva lui E. Savopol, pretorul Armatei a III-a; și împotriva locotenent-colonelului D. Eliescu – pentru comiterea de crime în zona legiunii jandarmeriei din Lăpușna și Soroca, pentru uciderea de evrei, partizani și suspecti politic, în decursul lunilor iulie-septembrie 1941, 19 august 1948. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 37, p. 330-345 (în continuare, Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș).

⁶⁶ Ancel, *Documents*, V, nr. 4, p. 8.

conferea jandarmilor mână liberă în ceea ce privește identificarea „suspecților politic periculoși”.

La Ungheni, legiunea a fost de asemenea împărțită în secții și posturi, după dispozițiile lui Caracaș, și de acolo a început să înainteze pe câteva trasee spre centrul evreiesc din Călărași. După o săptămână, toți jandarmii care au pornit din Ungheni au ajuns la Călărași. Unitatea secției Călărași, care a ajuns acolo prima, a plasat căruțe în curtea postului de jandarmi; ele urmau să servească la transportarea evreilor din orașel la locul de execuție. În decurs de două-trei zile, jandarmii secției locale – care serviseră acolo înainte de anul 1940 – au adus la centrul improvizat, înființat de legiune, evrei, dezertori și suspecți politic. De acolo evreii au fost transportați în căruțe, escortați de 15 jandarmi, la pădurea Vetominoasa, la 5 kilometri de localitate; în acest loc au fost forțați să sape șanțuri. Jandarmii s-au organizat în plutoane de execuție și au tras fără discriminare. După execuție s-a raportat că au fost executați 250 de evrei⁶⁷.

Aceeași metodă a folosit-o legiunea Lăpușna în toată zona sa de activitate, până la exterminarea tuturor evreilor. Suspecții politic neevrei n-au fost imediat împușcați, ci au fost duși la sediul legiunii din Chișinău. Județul Chișinău, cel mai important județ din Basarabia, cuprinzând cel mai mare centru evreiesc, s-a aflat sub răspunderea Inspectoratului general al jandarmeriei – organ administrativ care, în ierarhia jandarmeriei, era superior legiunii. Comandantul acestui organ era colonelul Teodor Meculescu, care a deținut și funcția de comandant general al jandarmeriei în Basarabia. Meculescu a comandat și unitățile de siguranță și unitățile speciale ale jandarmeriei, precum și ale poliției, de la începutul războiului și până la părăsirea terenului de către administrația românească, în aprilie 1944. Datorită acestei poziții duble, Meculescu, care s-a dovedit a avea înclinații spre sadism, a concentrat puteri mari în mâinile sale. Această tendință și-a găsit expresia în mod deosebit în obiceiul său obsesiv de a fi prezent la execuții. Largile prerogative de care s-a bucurat Meculescu au avut consecințe catastrofale asupra vieții evreilor din Basarabia. La întâlnirea de la Roman, Meculescu a tipărit ordinul

⁶⁷ Drumul parcurs de legiunea Lăpușna de la Roman la Călărași și uciderea a 250 de evrei au fost descrise în *Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș*. Tribunalul declară că „evreii din Călărași au fost concentrați și executați în urma dispozițiilor acuzatului Nicolae Caracaș. Execuția a fost îndeplinită de către plutonierii de sub comanda acuzatului, Nicolae Șaptebani, Constantin Văcaru, sergentul major Serghei Mocanu și de alți jandarmi care erau în misiune și care au fost identificați. (Anex. *Documents*, VI, nr. 37, p. 333-334).

Surse evreiești au arătat că numărul celor uciși a fost cu mult mai mare. Două mii de suflete (mai mult de jumătate din populația evreiască) au fost împușcați de soldații români la intrarea în târg, în timp ce au făcut percheziții din casă în casă. Evreii s-au așezat în poduri, pivnițe sau pe la vecinii lor români. Cei care au supraviețuit după primul val de masacre au fost împușcați de jandarmi în pădurea Vetominoasa, pe drumul de la Călărași la Șipoteni. Jandarmi au uitat să raporteze încă un fapt: evreii au fost duși la locul execuției cu mâinile legate și au fost uciși cu mitraliera. Au fost uciși și-au descris după aceea trei femei evreice care s-au creștinat. Puținii evrei care au reușit să fugă în Uniunea Sovietică și care s-au înapoiat după eliberare au găsit în oraș doar o singură rămășiță de viață evreiască: „sinagoga comisionarilor”. Pe groapa comună a evreilor din orașel, supraviețuitorii au ridicat în amintirea lor un monument. Despre aceasta vezi și mărturiile evreilor din Călărași. Arhiva Yad Vashem 0-3/897, 898, 1940.

lui Antonescu cu privire la „curățirea terenului Basarabiei”. Textul cuprindea două paragrafe⁶⁸:

1. Arestarea tuturor persoanelor suspecte politic.
2. Arestarea tuturor evreilor, indiferent de vârstă și sex; arestații vor fi tratați după dispozițiile care vor fi primite ulterior.

La aceeași întâlnire, Meculescu a ordonat verbal ca orice persoană care face parte din una dintre cele două categorii să fie împușcată. După ce a sosit în Basarabia, a emis o circulară cu un ordin asemănător (circulara nr. 6, de la 10 iulie 1941) și conținutul l-a transmis telefonic comandanților de legiuni⁶⁹.

Legiunea Hotin, deși ținea de Inspectoratul general al jandarmeriei din Bucovina, cu sediul la Cernăuți, a acționat într-o zonă care, din punct de vedere istoric, a aparținut, în cea mai mare parte, Basarabiei. Ordinul de „curățare a terenului” a fost primit la 6 iulie 1941⁷⁰. Legiunea, al cărei comandant era Ioan Măneucă, s-a adunat la Fălticeni, în nordul Moldovei, în vederea pregătirilor. Ordinul a fost transmis mai întâi comandanților de secții și ei i-au convocat pe comandanții de posturi, pentru a-i anunța că toată Basarabia trebuie curățată de elemente dăunătoare statului român. Era vorba de toți cei care au atacat unități ale armatei românești în timpul retragerii și de cei care au îndeplinit cu zel diferite funcții pe timpul ocupației sovietice⁷¹. Ca și în alte cazuri, nu s-a făcut distincție între evreii care locuiau în comune și cei care locuiau în orașe; și, în conformitate cu propaganda oficială fascistă, evreii au fost definiți în bloc ca fiind cei care au deschis foc împotriva trupelor române, în timpul retragerii din anul 1940.

Legiunile din Chilia, Ismail și Cetatea Albă, care urmau să acționeze în sudul Basarabiei, s-au întrunit separat de celelalte legiuni, în curtea unei școli din Galați, port la malul Dunării. Generalul Vasiliu a ordonat acolo lichidarea „evreilor din județe” și a suspecților politic, „după o prealabilă triere”⁷².

Comandantul legiunii Ismail era un ofițer în rezervă, maiorul Andronic Partenie⁷³. Evreii din județul acestei legiuni erau relativ puțini și majoritatea lor au fost uciși imediat. La început, numărul jandarmilor care au stat la dispoziția

⁶⁸ Ancel, *Documents*, V, nr. 3, p. 6. Întrunirea de la Roman, în cursul căreia Meculescu a împărțit ordinele scrise cu privire la „curățirea terenului Basarabiei”, și la care a adăugat dispozițiile sale verbale de a se trage în evrei, a fost descrisă în Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 199-218

⁶⁹ Circulara a fost anexată la dosar de către procuratură și a fost confirmată de martori oculari și de câțiva dintre subordonații lui (Ancel, *Documents*, V, nr. 4, p. 8; Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 210).

⁷⁰ Actul de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 201.

⁷¹ *Idem, Idem*.

⁷² Ordinul „curățirii Basarabiei de suspecți politic” dat de C. Vasiliu, comandantul general al jandarmeriei, este citat în ordinul de arestare împotriva comandantului legiunii din Chilia, Atanasie Mihalache, și a nouă dintre subordonații lui, acuzați de uciderea a 250 de suspecți politic și 500 de evrei pe teritoriul legiunii sub comanda sa, 12 mai 1948. Din: Ancel, *Documents*, II, nr. 27, p. 284-297.

⁷³ Act de acuzare împotriva a 19 comandanți, p. 211.

legiunii a fost mai mare decât cel obișnuit, incluzându-i și pe cei din legiunea de la Cetatea Albă, aflată în drum spre secția care îi era menită; de aceea, „munca” a fost mai ușoară.

Legiunea Cetatea Albă, sub comanda maiorului Mircea Georgescu, și-a început activitatea la sfârșitul lui iulie 1941, după ce s-a despărțit de legiunea de la Ismail și înainte de a ajunge la destinația sa. Bairamcea a fost primul centru evreiesc prin care a trecut legiunea și, aici, ordinul de exterminare a fost îndeplinit fără ezitare. Au fost uciși 350 de evrei⁷⁴. În timpul executării misiunii, legiunea s-a lovit de concurența căpitanului Alexandru Ochișor, comandantul unei companii militare. Întrucât era de prin partea locului, el îi cunoștea bine pe localnici și a dat dovadă de interes special pentru soarta și averile evreilor din Cetatea Albă. Circa 3.600 de evrei au fost împușcați în afara orașului de soldații companiei lui Ochișor⁷⁵.

Comandantul legiunii Chilia, Atanasie Mihalache, nu a fost prezent la întrunirea de la Galați, din motive tehnice; dar, după ce s-a alăturat legiunii, el s-a adresat ofițerilor, amintindu-le ordinele lui Vasiliu și adăugând „toți cei ce nu vor executa acest ordin, vor fi, la rândul lor, împușcați”⁷⁶.

Legiunea Chilia a traversat Prutul spre răsărit și Dunărea din sud, la începutul lui iulie, și a început să pună în practică ordinul de exterminare. Primul „centru de triere” a fost înființat la Chilia⁷⁷. Atenția jandarmilor a fost îndreptată spre „suspecții politic”, întrucât majoritatea locuitorilor din regiune erau ruși, ucraineni și bulgari (și nu români). Toți evreii au fost declarați periculoși și, de aceea, nu au fost supuși vreunei selecții ci au fost imediat împușcați. Numărul oficial al celor uciși de jandarmerie, așa cum a notat un tribunal, a fost „250 suspecți politic și 500 evrei”⁷⁸. Este cazul să amintim aici că, la 9 august 1941, au fost uciși numai în lagărul Tătărești (din județul Chilia) 451 de evrei; ei au fost strânși în lagăr la ordinul colonelului Mihalache⁷⁹. Căpitanului de jandarmi Ioan Gh. Vetu, lt. SS Heinrich Frölich i-ar fi transmis că „ordinul d-lui general Antonescu era să-i împuște pe evrei”⁸⁰. Vetu s-a sfătuit, mai întâi, cu comandantul legiunii, care i-a spus „să execute acest ordin urmând a raporta”⁸¹. Întrucât se temea de răspunderea legată de îndeplinirea ordinului, Vetu a întocmit un protocol al execuțiilor – fapt fără precedent în burocrăția românească. În protocol au fost descrise transmiterea

⁷⁴ *Idem*, 214.

⁷⁵ *Idem*, *Idem*.

⁷⁶ *Vezi* 70, p. 287.

⁷⁷ *Idem*, *Idem*.

⁷⁸ *Idem*, p. 286.

⁷⁹ *Idem*, p. 294.

⁸⁰ *Idem*, p. 295, *vezi și Cartea Neagră*, III, p. 71-72; *Ancel, Documents*, V, nr. 30, p. 29.

⁸¹ *Idem*, *Idem*.

ordinului, primirea și aprobarea lui de către comandantul legiunii Chișinău, colonelul Teodor Meculescu⁸².

În felul acesta exterminarea evreilor în lagărul Tătărești a devenit execuția cea mai documentată și a preocupat autoritățile militare până la mijlocul anului 1943. Vetu a fost judecat, dar nu pentru uciderea a 451 de evrei, ci pentru faptul că a jefuit de la victime câteva ceasuri, câteva inele de aur și bani, în total câteva zeci de mii de lei (probabil fără să împartă prada cu subordonații săi)⁸³. Comandantul lui Vetu, colonelul Mihalache, care a anchetat cazul în urma unor denunțuri ce i-au parvenit, l-a găsit vinovat de: „purtarea rea din obișnuință și atitudine în serviciu și în societate incompatibilă cu demnitatea unui ofițer. Incapacitate morală, incompatibilă cu comanda unei unități și conducerea unui serviciu”⁸⁴.

Metodele de asasinare ale jandarmilor

În regiunile rurale, jandarmii erau executanții principali ai ordinului de „curățire a terenului”. Fiecare dintre ei a știut, de la început, unde va fi plasat, care va fi compoziția legiunilor și a secțiilor lor. Majoritatea jandarmilor au servit în aceleași locuri încă înainte de 1940 și cunoașterea terenului și a evreilor din aceste locuri i-a ajutat să-și ducă la îndeplinire misiunea⁸⁵. Jandarmii erau comandați de generalul Ioan Mănecută în Bucovina și de generalul Ion Topor în Basarabia. Terenul de acțiune a fost împărțit între legiuni și fiecare dintre ele a avut un comandant cu gradul de colonel sau locotenent-colonel. Legiunile erau împărțite în secții și secțiile în posturi. În anumite sate (cele mari, în general) unde se aflau sediile plaselor (în secția Cinesăuți-Orhei, de pildă), acționa o forță care cuprindea și o secție și un post⁸⁶. În aceste sate au fost împușcați nu numai evreii localnici ci și toți evreii care s-au aflat în raza de acțiune a secției⁸⁷.

⁸² Dosar foarte secret despre căpitanul în rezervă I. Gh. Vetu. *Idem*, nr. 189, p. 360.

După uciderea evreilor, la 13 august, Inspectoratul jandarmeriei din Chișinău a trimis o dare de seamă procurorului general și, la 19 august, încă o dare de seamă „după o coordonare anticipată cu Legiunea din Chilia”. În darea de seamă se spune că „după ce au fost scoși la munca câmpului, evreii de la Tătărești au refuzat lucrul, devenind agresivi; în acest fel au fost împușcați 118 evrei, restul au fugit, și acum sunt căutați”. Dar Mihalache știa foarte bine împrejurările în care au fost uciși 451 de evrei la Tătărești. Vezi ordinul de arestare împotriva comandantului legiunii din Chilia. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 27, p. 295. Aceste dări de seamă se află în: Ancel, *Documents*, V, nr. 45, 48.

⁸³ *Cartea Neagră*, III, p. 72. Ancel, *Documents*, V, nr. 123, p. 190-191; nr. 136, p. 241. Vezi și dosarul secret despre Vetu (vezi 80). Dosarul a fost pregătit în biroul inspectorului general al jandarmeriei și cuprindea recomandarea ca Vetu să fie dat în judecată sub învinuirea de tratare necorespunzătoare a averilor și bunurilor evreilor. Dosarul cuprindea 25 de documente cu privire la activitatea lui Vetu și despre uciderea a 451 de deținuți evrei în lagărul Tătărești (Arhiva Yad Vashem, Colecția România 0-11/60; Ancel, *Documents*, V, nr. 189, p. 359-367).

⁸⁴ *Idem*, p. 363.

⁸⁵ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Eftimie, p. 444-445.

⁸⁶ Al doilea Rechizitoriul de urmărire contra căpitanului C. Popoiu, și a unor comandanți de secții și posturi ale legiunii de jandarmi din județul Orhei, în număr de 36, acuzați de încarcerarea evreilor din județul Orhei în ghetouri, de înființarea unui pluton de execuție și de exterminarea a 900 de evrei din orașe și a sute de evrei din sate, 1950. Din: Ancel, *Documents*, VI, nr. 44, p. 497 (în continuare, al doilea Rechizitoriul de urmărire contra lui Popoiu).

⁸⁷ *Idem*, *Idem*.

Majoritatea jandarmilor au fost reangajați, după ce fuseseră liberați în anul 1940, ca urmare a pierderii Bucovinei și a Basarabiei. Dar aceste forțe nu erau suficiente. Din cauza volumului misiunilor date jandarmeriei – lichidarea evreilor, identificarea și arestarea de suspecți, dezertori, soldați din rămășițele armatei sovietice, partizani și parașutiști sovietici – jandarmeria a fost întărită cu rezerviști și cu soldați tineri, mobilizați pentru a servi o perioadă limitată în jandarmerie, în loc de a fi încorporați în armata regulată. Tineri de 18-21 de ani, numiți premilitari, au fost și ei puși la dispoziția jandarmeriei, după o scurtă pregătire. Acești tineri s-au evidențiat prin brutalitate, torturând și ucigând evrei. Nu au lipsit nici voluntarii, majoritatea antisemiți, care s-au alăturat jandarmeriei din sentimente patriotice. Jandarmeria s-a bucurat și de serviciile a tot felul de informatori care, din 1940, au supravegheat faptele locuitorilor. Au existat și voluntari localnici, care au vrut și au avut capacitatea să ajute la identificarea, arestarea și uciderea evreilor. Evreul a fost prins într-o capcană fatală și șansele lui de a se salva din ea au fost foarte mici.

În anul 1950, un tribunal din București remarcă:

„Răspândiți la posturi, rămași la inițiativa lor personală, șefii posturilor de jandarmi, ca și ajutoarele lor, nu se limitează numai la simpla executare a ordinelor primite. Cei mai mulți dintre ei erau însuflețiți de ura în care au fost educați. Aveau o deosebită râvnă ca nici un evreu să nu scape și unii dintre ei au inventat diverse mijloace de exterminare, pentru satisfacerea instinctelor lor sadice”⁸⁸.

Arestarea evreilor a fost prima acțiune executată de jandarmi. După aceea, în momentul sosirii lor în sate, au fost arestați „suspecții politic”. Majoritatea arestărilor s-au făcut cu sprijinul localnicilor și al informatorilor și, uneori, chiar preoți locali au ajutat la arestări⁸⁹.

Soldații români și germani nu s-au oprit să omoare orice evreu întâlnit. Majoritatea unităților care au ajuns primele pe teritoriile cucerite n-au considerat că asasinarea evreilor face parte din misiunea lor. Dar comandanții români au crezut că evreii liberi constituie un „pericol” și obișnuiau să-i aresteze și să-i predea jandarmilor, care veneau pe urmele unităților militare. Evreii predați jandarmilor n-au avut nici o șansă să se salveze: ei au fost împușcați imediat⁹⁰. Mulți evrei din

⁸⁸ Rechizitoriu de urmărire contra căpitanului de jandarmerie Constantin Popoiu, a unor ofițeri și funcționari cu grade inferioare din legiunea Orhei, în număr de 16, pentru vina de exterminare a evreilor din zonele rurale deportați (prin Rezina), violări de fete și femei, confiscări de obiecte ale evreilor în drum spre lagărul Mărculești și spre ghetoul din Chișinău, precum și uciderea de evrei care nu puteau să păstreze ritmul, în drum spre Nistru, 1950. *Idem*, nr. 43, p. 512-513.

⁸⁹ *Idem*, p. 458. Preotul satului Budăi din județul Orhei i-a întâmpinat pe jandarmi cu pâine și sare și i-a anunțat imediat că trei evrei se ascund în sat: toți au fost prinși și împușcați. În satul Illenești a rămas în viață doar soția unui sătean localnic, care s-a botezat: dar a fost dusă de către țărani la comandantul postului din sat, Nicolae Neagu, și a fost împușcată pe loc (*Idem*, p. 461).

⁹⁰ La Tribica din județul Orhei soldații au predat jandarmilor 25 de evrei pe care aceștia i-au ucis imediat (Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Eltimie p. 449). La Suhuluceni, unitățile au predat jandarmilor patru evrei, pe care aceștia i-au împușcat în aceeași zi. La Biești, jandarmii au ucis într-o casă zece evrei arestați de o unitate

satele basarabeane au fost prinși în casele lor iar alți au fost arestați în timp ce încercau să fugă peste Nistru. Au fost și evrei care s-au întors acasă din propria lor voință, fără să știe ce soartă au avut, între timp, frații lor, ori au fost prinși în așezări improvizate. Toți aceștia au fost împușcați de jandarmi.

Ce soartă au avut evreii care n-au fugit din satele lor?

Ceea ce s-a petrecut în satul Telenești din județul Orhei poate să servească drept prototip. Legiunea de jandarmi care urma să se desfășoare în târgurile și satele din județul Orhei a venit din punctul de întâlnire de la Roman, la 14 iulie. Maiorul Filip Bechi, comandantul legiunii, a ordonat imediat să se trimită patrule ca să-i aresteze pe toți evreii de la Telenești și să-i aducă la o clădire mare din satul vecin, Budăi, transformat într-un fel de ghetou. În timp ce peste o sută de bărbați, douăzeci de femei și un număr necunoscut de copii erau transportați spre ghetou, obiectele de valoare din casele lor au fost adunate și depuse la sediul legiunii. Faptul nu era obișnuit; în general, jandarmii jefuiau bunurile evreiești imediat, înainte de a-i ucide. În cazul de față, situația era diferită din cauza presiunii și prezenței comandanților legiunii printre jandarmi.

La 16 iulie, Bechi ordonă execuția bărbaților din ghetoul improvizat⁹¹. Fiecare jandarm avea în supraveghere doi evrei. Lângă una din văile din apropiere, unul dintre ofițeri a dat un semnal stabilit. Toți evreii au fost împinși în vale și au primit ordinul să stea culcați și să aștepte până va veni comandantul; coloana întârzia din cauza a patru bătrâni care mergeau încet. Când au venit și aceștia, jandarmii i-au împins cu brutalitate la vale.

Bechi, adjunctul său Popovici și trei dintre comandanții secțiilor se găseau la fața locului. Când s-a dat comanda, jandarmii au deschis foc, fără să mai țină cont de ordinul precedent, ca fiecare să-i omoare „pe cei doi evrei care îi fuseseră atribuiți”⁹². Apoi s-a trimis un grup de săteni, conduși de un grad inferior, să îngroape cadavrele. A doua zi, comandantul legiunii și trupele care nu erau destinate pentru Telenești au plecat spre Orhei (care nu fusese încă cucerit). La Telenești au rămas jandarmii repartizați comunei împreună cu o grupă de soldați și jandarmi dintr-o forță mixtă, denumită „plutonul de poliție și siguranță”.

Două-trei zile mai târziu, jandarmii au fost puși în stare de alarmă, din cauza unor mașini blindate observate în apropierea satului, despre care se bănuia că sunt sovietice. Comandantul plutonului și-a adunat, în pripă, oamenii și le-a ordonat să părăsească repede Teleneștiul și să mărșăluiască în direcția comunei Budăi. După

germană, șase bărbați, trei femei și un copil. Vezi Rechizitoriul de urmărire contra a doi căpitani de jandarmerie de la Orhei, C. Popoiu și I. Adamovici, și a 32 de subofițeri, acuzați de aplicarea ordinelor de exterminare a populației evreiești, de executarea evreilor din ghetoul Telenești și a altor sute de evrei din satele din regiune, de torturi, jaf și viol, 1950. Din: AnceI, *Documents*, VI, nr. 42, p. 470-471 (în continuare, Rechizitoriul de urmărire contra lui Popoiu și Adamovici).

⁹¹ *Idem*, p. 459.

⁹² *Idem*, p. 460.

ce jandarmii au părăsit satul, comandantul lor, Filip Mircu, și-a amintit că în sat mai rămăseseră câțiva evrei – femei și copii care nu fuseseră uciși în noaptea de 16 spre 17 iulie – și că aceștia trebuie executați „deoarece ei se vor unii cu sovieticii”⁹³. El a ordonat jandarmilor să se întoarcă la Telenești. Când au ajuns la intrarea în ghetoul improvizat, Mircu a ordonat unui număr de 25 de jandarmi să intre în curtea clădirii și să deschidă focul asupra unui grup de femei și câtorva zeci de copii. Ordinul a fost îndeplinit și femeile și copiii din curte au fost transformați într-o masă informă sângerândă. Execuția, sub o ploaie torențială, a durat 2-3 minute. Apoi Mircu a ordonat câtorva soldați să intre în camere și să scoată femeile care mai rămăseseră în viață. Și aceste femei au fost împușcate imediat. În curtea ghetoului s-au format bălți de apă înroșite de sângele victimelor.

Mase de săteni se năpusteau pe câmpul de execuție. Unul dintre sergenți, cu ajutorul unui sătean, a încărcat cadavrele în căruțe pentru a le duce la locul de îngropare. Câteva femei, care nu muriseră încă, au fost îngropate împreună cu celelalte. În total au fost uciși la Telenești, în diverse forme, peste 400 de evrei⁹⁴.

Descrierea asasinării evreilor într-unul din satele românești din Basarabia prezintă un exemplu complet și concret al mijloacelor, metodelor și atmosferei care a caracterizat exterminarea evreilor în răsăritul României: improvizația și sălbăticia de neînchipuit a jandarmilor și a populației locale, și lipsa de organizare (îndeosebi în ce privește locurile de îngropare).

Uneori s-au luat măsuri mai „ordonate”, probabil sub influența metodelor naziste (după cât se pare, ale ucigașilor din *Einsatzgruppe D*, care a acționat în regiune). Dar și în metodele „ordonate” erau multe excepții. La Bălți, de pildă, a fost înființat un pluton de jandarmi cu misiunea clară de ucidere a evreilor din localitate. Comandantul plutonului a primit dispoziții cu privire la modul de lichidare a optzeci de evrei din oraș: „Până la sosirea evreilor, locotenent-colonelul Boulescu mi-a dat instrucțiuni de felul cum trebuie să se procedeze, și anume: evreii vor fi executați în grupuri de câte zece. Fiecăruia dintre ei să-i dau o lopată cu care să-și sape groapa, după care să comand «în genunchi», evreii fiind așezați cu fața către groapă. Totodată mi-a ordonat ca, la un semnal de fluier dat de mine, ostașii de sub comanda mea să deschidă focul. Acest ordin l-am executat întocmai... În timpul execuției, unul dintre evrei s-a întors cu fața către plutonul de execuție, dorind să privească moartea în față. Chestorul Agapie, care a observat acest lucru, s-a răstit la el, înjurându-l trivial și spunându-i să se întoarcă”⁹⁵.

Un masacru organizat în același fel a fost executat în satul Derineu din județul Orhei; 25 de evrei au fost duși spre un șanț antitanc; ei au fost așezați cu

⁹³ *Idem*, p. 461.

⁹⁴ Rechizitoriul de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 207-208.

⁹⁵ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui M. Boulescu, comandantul legiunii Bălți a jandarmeniei, și a unor oșteri acuzați de colaborare cu unități SS în omorârea a treizeci de intelectuali evrei din Bălți, de organizarea omorării a optzeci de evrei și întemeierea lagărului Răuțel.

fața spre șanț și împușcați, fiecare de câte un jandarm din spatele lui⁹⁶. În satul General Poetaș din Basarabia, jandarmii au escortat zece evrei spre locul de execuție, la doi kilometri de sat. Aici au fost predați altei grupe de jandarmi, care i-a dus spre șanț și i-a împușcat⁹⁷. La Bravicea, comandantul secției, Ioan Stoenescu, a organizat ad-hoc un pluton de execuție format din plutonieri; el a ordonat comandanților posturilor subordonate să se prezinte imediat „pentru a lua parte la executarea prin împușcare a unui grup de evrei în număr de 40”⁹⁸.

Metodele de omor improvizate sau organizate, precum și cele care vor fi dezbătute în continuare, au fost eficiente. Comandantul legiunii Orhei a reușit să extermine „întreaga populație evreiască a județului Orhei”⁹⁹. El l-a împuternicit chiar pe unul dintre comandanții de secții să controleze îndeplinirea în întregime a tuturor ordinelor privind exterminarea evreilor. În locurile în care evreii nu fuseseră încă exterminați, el a atras atenția asupra faptului că maiorul Filip Bechi veghează și, acolo unde constată slăbiciune din partea subofițerilor, intervine și pedepsește¹⁰⁰. Jandarmii au pus în aplicare, cu strictețe, instrucțiunile primite în armată în legătură cu deschiderea focului și au adoptat comenzi, folosindu-se de ordine cod, în scopurile lor. De pildă, comanda „avion inamic”, care însemna culcarea imediată la pământ, a fost aleasă ca semnal convenit pentru împușcarea de grupe mici de evrei, care, la auzul comenzii, se grăbeau să se întindă pe jos¹⁰¹. Lucrurile se complicau dacă se aflau acolo femei care nu cunoșteau terminologia militară. Printre metodele de omor poate fi inclusă și înscenarea unui atac inamic asupra însoțitorilor. Unul dintre jandarmi striga „atac al inamicului”, și toți deschideau foc asupra evreilor uluiți¹⁰². Opt evrei au fost uciși în felul acesta la Sărățeni. Uneori jandarmii deschideau foc asupra evreilor în timpul marșului¹⁰³. Sute de evrei au fost uciși astfel, în grupuri mici.

Comandantul postului din Biești a sfătuit un grup de șase femei, trei bărbați și un copil, pe care îi însoțea în afara satului, „să se odihnească pentru că drumul până la Orhei e lung” și a strigat jandarmilor săi: „trageți, băieți!”¹⁰⁴.

Dumitru Gavrilă, șeful secției locale de jandarmi din Cinesăuți, împreună cu câțiva dintre oameni săi, a escortat, un grup de 27 de evrei la marginea satului și le-a spus să se așeze și să se odihnească și, în același timp, a ordonat jandarmilor să

⁹⁶ Ordin de arestare împotriva lui Eftimie, p. 447.

⁹⁷ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș, p. 3+2.

⁹⁸ Rechizitoriul de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 207.

⁹⁹ *Idem, Idem.*

¹⁰⁰ *Idem.*

¹⁰¹ Ordin de arestare a căpitanului de jandarmerie I. Adamovici, a unor subofițeri, sergenți, comandanți de plutoane și posturi în legiunea Orhei a jandarmeriei, în număr total de 37, acuzați de executarea ordinelor de exterminare a evreilor în sate și pentru inventarea de metode de omor. (Ordin de arestare împotriva lui Adamovici).

¹⁰² Ordin de arestare împotriva lui Popoiu și Adamovici, p. 470.

¹⁰³ *Idem*, p. 467.

¹⁰⁴ Ordin de arestare împotriva lui Adamovici, p. 513.

tragă în ei. După execuție, a controlat personal victimele și a tras cu revolverul în cei care mai răsufiau¹⁰⁵.

Repeziciunea cu care au acționat jandarmii pentru uciderea evreilor a creat unele probleme. În câteva cazuri, din cauza retragerii temporare a armatei române, frontul s-a apropiat rapid de un sat în care jandarmii apucaseră să sosească. Astfel, la Horodiștea, șeful local s-a abținut să continue asasinarea evreilor găsiți acolo (șapte la număr), de teamă că împușcăturile vor atrage atenția forțelor inamice din împrejurimi; de aceea i-a transferat la Minceni și acolo au fost imediat împușcați¹⁰⁶. Din același motiv au fost transferați 15 evrei din Susleni, pe Nistru, la Vrapova. Dacă unii executau doar ordine, alții au găsit ocazia să manifeste exces de zel. Șeful postului din Negureni a prins 16 evrei, a ales o pivniță și i-a dus să-i împuște acolo, unul după altul. Doi plutonieri din satul vecin au venit să-l ajute „pentru a se amuza”¹⁰⁷. Șeful postului Alcedar a strangulat cu propriile-i mâini un evreu, deoarece a crezut că focuri de armă fac prea mult zgomot¹⁰⁸.

Firește, nu toți jandarmii se bucurau să ucidă. Șefi de post transferau uneori evrei din zona lor de autoritate, în speranța că alții vor face munca murdară. Cel mai grăitor caz, în acest sens, este cel al comandantului postului Tarșova, Constantin Bădiu, implicat în uciderea evreilor din Negureni și în uciderea a doi evrei la Alcedar.

El a găsit în satul lui doi tineri evrei și i-a trimis la comandantul de la Alcedar, iar acesta i-a trimis înapoi. Atunci Bădiu i-a predat sergentului elev Diaconu Petre și i-a spus: „fă ce vrei cu ei, Dumnezeu să vă ierte”. Cei doi tineri, de 17-18 ani, care au înțeles că soarta lor este pecetluită, l-au implorat pe Diaconu să-i lase în viață, și el le-a răspuns: „Dumnezeu să vă ierte”, după care i-a împușcat¹⁰⁹. Nu toți evreii au fost uciși pe loc. Câțiva, mai ales meșteșugari care erau de folos jandarmilor, au mai rămas în viață câteva luni. În casa locotenent-colonelului Nicolae Caracaș din Chișinău au lucrat câțiva blănari evrei care au fost luați din ghetoul orașului, pentru recondiționarea și ajustarea unor haine de blană furate de la evreii din același ghetou: după ce au terminat munca și ei au fost împușcați sau deportați¹¹⁰.

Meșteșugari evrei au fost folosiți în orașele din Basarabia și la Cernăuți, după exterminarea și deportarea majorității evreilor din regiune. Evreii din Banila pe Siret și din Seletin din Bucovina, sosiți la Hotin în octombrie 1941, au găsit acolo 24 de evrei din târg, meșteșugari care nu fuseseră încă trimiși la moarte, întrucât populația locală și autoritățile aveau nevoie de ei.

¹⁰⁵ Al doilea ordin de arestare împotriva lui Popoiu, p. 497.

¹⁰⁶ Ordin de arestare împotriva lui Adamovici, p. 513.

¹⁰⁷ Ordin de arestare împotriva lui Popoiu și Adamovici, p. 463.

¹⁰⁸ *Idem*, p. 464.

¹⁰⁹ *Idem*, p. 465.

¹¹⁰ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș, p. 336.

Cea mai dificilă problemă pentru jandarmi o constituia nu execuția în sine, considerată ca o muncă „curată”, ci îngroparea victimelor¹¹¹. Îmbrăcați în uniforme fără cusur, împodobiti cu vipușcă albă și încălțați cu cizme înalte lustruite oglindă, jandarmii făceau totul pentru a nu-și murdări mâinile, uniformele și cizmele.

În raportul anexat la primele cinci rapoarte ale *Einsatzgruppe D* trimise către Ribbentrop, la 30 octombrie 1941, comandantul poliției de siguranță SD relatează:

„Modul în care românii se comportă cu evreii este complet lipsit de metodă. Nu aş avea nimic de reproşat numeroaselor execuții dacă pregătirile tehnice și execuțiile ar fi suficiente de corecte. În general, românii lasă cadavrele celor uciși pe locul în care au fost împuşcați, fără să le îngroape. Unitățile *Einsatzgruppe kommando* au dat dispoziții poliției românești să acționeze într-o formă mai metodică în această chestiune”¹¹².

Membri ai SS și ai unităților *Sonderkommando R* (ale germanilor localnici din Transnistria) și câțiva ofițeri din *Wehrmacht* au protestat împotriva a ceea ce ei considerau, în aceste cazuri, lipsă de „perspectivă de lungă durată”. Metoda de a-i sili pe evrei să-și sape singuri gropile nu a fost adoptată de toți. Uneori se practica și execuția prin înșelăciune sau execuția rapidă; atunci nu mai exista posibilitatea de a ordona victimelor să-și sape singure gropile.

Deseori jandarmii s-au folosit de șanțurile (antitanc și altele) săpate încă sub regimul sovietic. După prăbușirea celor împuşcați în șanț, jandarmii îi sileau pe săteni să acopere cadavrele cu pământ, apoi se aducea o altă grupă de victime.

Deseori evreii erau împuşcați în vii (de care Basarabia este plină), și cadavrele erau lăsate acolo; ucigașii presupuneau că proprietarii vor îngropa morții¹¹³.

În vara anului 1941 se puteau vedea pe drumurile și pe câmpiile din Basarabia evrei pășind în rând, însoțiți de jandarmi și, după ei, țărani și slujbași ai primăriilor cu cazmale și lopeți pe umeri, toți îndreptându-se spre terenurile de execuție. În majoritatea cazurilor, țărani erau siliți numai la săparea gropilor sau la acoperirea cadavrelor, așa cum s-a întâmplat la Ghirovan-Orhei după ce jandarmii au împuşcat 16 copii și femei¹¹⁴. Țărani erau mobilizați de jandarmi (care aveau competența s-o facă) iar slujbașii de rând erau trimiși de primarii satelor, așa cum

¹¹¹ Rechizitoriu de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 112. În ziua sosirii lor la Chiperceni, jandarmii i-au arestat pe evreii satului, în număr de douăzeci și, după câteva ore, i-au împuşcat. Cadavrele au fost lăsate la marginea satului fără a fi îngropate (al doilea ordin de arestare împotriva căpitanului Popoiu, p. 498).

¹¹² Documentele de la Nürnberg NO - 2651. Căpitanul Popoiu a găsit pe moșia lui o familie de evrei de trei persoane. El a ordonat comandantului jandarmeriei locale să-i execute și cele trei victime au fost îngropate de țărani departe de moșie (al doilea ordin de arestare împotriva lui Popoiu, p. 499).

¹¹³ *Idem*.

¹¹⁴ Ordin de arestare împotriva lui Popoiu și Adamovici, p. 465.

s-a întâmplat la Bravicea¹¹⁵. Acești cetățeni se întorceau de la misiunile lor cu haine ale victimelor și cu alte lucruri de valoare mică: obiectele de valoare și banii le luau jandarmii¹¹⁶.

Deseori jandarmii se îmbătau și chefuiau toată noaptea după o asemenea „zi de muncă”. În satul Grigorefca jandarmii și-au permis o noapte de chef, după ce au ucis 60 de bărbați evrei și înainte de a începe lichidarea altor 140, a doua zi; câțiva dintre camarazi au rămas pe câmpul de execuție pentru „a păzi cadavrele”¹¹⁷.

Este cazul să subliniem încă două situații: folosirea de arme sovietice capturate și înecări în masă. Jandarmii și îndeosebi micii comandanți s-au folosit deseori de arme sovietice capturate în lupte; și există dovezi că folosirea lor nu a fost întâmplătoare¹¹⁸. Uneori armele și munițiile au fost aduse în mod special de la sediul legiunii, așa cum s-a întâmplat la Grigorefca și la Vaplova¹¹⁹.

Cât privește înecul, râurile Prut și Răuț și, îndeosebi, fluviul Nistru, erau locuri preferate ale jandarmilor și chiar ale unor unități militare române și germane. Primele 300 de victime evreiești din Storojineț au fost împinse de către jandarmi în apele Nistrului și au fost împușcate; alți șaizeci au reușit să înoate până pe celălalt mal și să se salveze¹²⁰. La 6 august, jandarmi din compania 23 poliție au împușcat 200 de evrei și le-au aruncat cadavrele în Nistru¹²¹. Militari germani din *Einsatzgruppe D*. au tras, în ziua de 17 august, pe malul Nistrului, în 800 de evrei, care n-au fost în stare să traverseze fluviul și să se întoarcă în Basarabia, așa cum li s-a ordonat¹²². Cei ajunși la Nistru în 6 august au văzut cadavrele ultimelor victime plutind pe fluviu¹²³. Jandarmii care au acționat în nordul Bucovinei la începutul lunii iulie au aruncat evrei în Prut și au tras în ei, sau, invers, întâi i-au împușcat și apoi le-au aruncat cadavrele¹²⁴. În mod special oribile prin cruzimea lor au fost crimele comise de jandarmi răzleți. Ei au ucis evrei sau familii de evrei, găsite în

¹¹⁵ Ordin de arestare împotriva lui Eftimie, p. 465.

¹¹⁶ Ordin de arestare împotriva lui Popoiu și Adamovici, p. 470.

¹¹⁷ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș, p. 341.

¹¹⁸ 500 de evrei au fost executați la Mărculești de către Mihăilescu folosind o „armă automată de producție rusească provenită din captură” (Rechizitoriul de urmărire împotriva executanților pogromului de la Iași, p. 410).

¹¹⁹ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș, p. 342; Rechizitoriul de urmărire împotriva a 19 comandanți, p. 208.

¹²⁰ Metoda de execuție obișnuită consta în împingerea evreilor în fluviu și împușcarea celor care încercau să ajungă înotând pe malul opus; majoritatea femeilor și copiii, care nu știau să înoate, s-au înecat imediat (*Cartea Neagră*), III, acte 20-26, p. 65-70).

¹²¹ Raport de la Inspectoratul jandarmeriei din Chișinău către marele pretor cu privire la omorârea a două sute de evrei și aruncarea cadavrelor în Nistru, din: *Ancel. Documents*, V, nr. 35, p. 42. Armata a III-a a deschis o cercetare pentru a descoperi cine a fost responsabil pentru crimă. Doi supraviețuitori evrei au prezentat o descriere exactă a felului în care au fost înecate cadavrele în fluviu. *Cartea Neagră*, III, acte 23-24, p. 67-69.

¹²² *Idem*, p. 38.

¹²³ *Idem*, p. 82.

¹²⁴ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Caracaș, p. 341.

sate. Nu era nici o nevoie să-i înece; a fost doar expresia impulsurilor sadice ale ucigașilor sau a nevoii lor de a găsi noi metode deucidere¹²⁵.

Și jandarmii repartizați de-a lungul Nistrului și-au însușit soluția îneccării. Ei au folosit-o în a doua etapă a exterminării, când numărul evreilor s-a redus din ce în ce și jandarmii aveau mult timp liber. Uciderea unui evreu în apele fluviului simboliza, în ochii lor, lichidarea stăpânirii străine; era un fel de purificare fizică a țării de elementele străine din interior. Nu există o statistică a evreilor înecați în apele Nistrului, dar este sigur că numărul lor a depășit 20.000. În cele mai cunoscute cazuri au fost implicați cetățeni români ulterior judecați drept criminali de război în tribunalele din România. Un astfel de caz a fost Ion Foamete, șeful postului de jandarmi Zăhaicani, care împreună cu sergentul major de la același post, Dumitru Vijelie, au escortat la malul Nistrului o femeie cu doi copii de 13-14 ani. Erau singurii evrei prinși în raza acestui post; sub amenințarea armelor, Foamete și Vijelie i-au obligat pe cei trei să intre în apă.

Einsatzgruppe românească

Serviciul Special de Informațiuni (SSI) a înființat, la ordinul expres al lui Antonescu, cu puțin înainte de 21 iunie, un organ compus din cca. 160 de oameni, cu scopul „obținerii de informații pentru apărarea frontului armatei române față de spionaj, sabotaj și acțiuni teroriste”¹²⁶. Acest organ a primit denumirea de „Eșalon operativ” sau „Eșalon special”; el a aparținut Serviciului de Informațiuni, și se aseamănă, prin câteva din caracteristicile lui vizibile, cu unitățile *Einsatzgruppen* germane. Concepțiile rasiste și antisemite ale lui Antonescu nu erau identice cu cele ale lui Hitler. Mai mult decât atât, unitatea românească la care ne referim aici a fost organizată ad-hoc, în preajma invadării Uniunii Sovietice, iar personalul nu a fost ales și instruit cu meticulozitate. În același timp, nu putem să ignorăm sentimentele lor antisemite. Eșalonul operativ era împărțit (asemănător cu *Einsatzgruppe*) în unități mai mici denumite echipe¹²⁷. Chestiunea colaborării dintre *Einsatzgruppe* și „Eșalonul operativ” nu a fost încă suficient clarificată până în prezent. Comandantul direct al Eșalonului a fost Eugen Cristescu. La 18 iunie el

¹²⁵ Comandantul stației Chițcani, Vasile Lungu, a apucat un evreu din satul lui, l-a legat și l-a dus la podul de peste râul Rău; l-a aruncat peste parapet și l-a înecat. Claud Marin, comandantul stației din Modovate, a arestat șase evrei, i-a legat unul de altul și i-a dus la malul Nistrului. Acolo i-a predat lui Nicolae Capriceanu, soldat de sub comanda lui, și i-a ordonat să tragă în ei. „Capriceanu i-a dus pe evrei la malul fluviului și, împreună cu Ismane, țaran localnic, după un semn stabilit, i-a împins înspre fluviu, în așa fel încât au căzut imediat în apă. Cu scopul de a raporta comandantului său că i-a executat pe evrei prin împușcare și nu prin metoda sadică de înecare, a tras câteva gloanțe în aer” (Ordin de arestare împotriva lui Popoiu și Adamovici, p. 516).

¹²⁶ Mărturia lui Eugen Cristescu, fostul comandant al SSI, din: *Cartea Neagră*, II, p. 43, 51. *Einsatzgruppe* au fost constituite cu scopul de a asigura spatele unităților combatante și de a întări armata. Vezi Rechizitoriul de urmărire la Tribunalul din München împotriva unuia dintre comandanții *Einsatzgruppe* D, Paul Johannes Zapp. Din: AnceI, *Documents*, VI, nr. 47, p. 545.

¹²⁷ Mărturia lui Eugen Cristescu, *Idem*.

și oamenii săi au plecat spre nordul Moldovei. Câteva zile mai târziu (înainte de 22 iunie), Cristescu a fost văzut la Statul Major al armatei române, la Piatra Neamț; acolo, se presupune că s-a întâlnit cu Ohlendorf (comandantul *Einsatzgruppe D*), dar nu există, în acest sens, nici o dovadă scrisă. Prima acțiune a Eșalonului a avut loc la Iași, în zilele de 29-30 iunie, cu sprijinul unităților armatei germane. Peste cincisprezece mii de evrei au fost uciși acolo.

De la Iași, Eșalonul a continuat, împreună cu Armata a IV-a română, spre Basarabia. La Chișinău a colaborat cu *Einsatzkommando 11 b*, la programul descris în rapoartele sale din 4 și 7 august¹²⁸. Fără îndoială că, din momentul în care Eșalonul și unitățile poliției românești au trecut Prutul, ele au colaborat cu unitățile *Einsatzkommando* și în majoritatea cazurilor au fost sub influența lor directă și au acționat sub îndrumarea lor.

Relațiile dintre diversele unități ale *Einsatzgruppe D* și armata română, jandarmeria, poliția și Eșalonul operativ erau departe de a fi ideale.

Germanii au fost mulțumiți doar atunci când românii au acționat după directivele lor. La Chișinău, de exemplu, s-a înființat un ghetou, după ce Antonescu și *Einsatzkommando 11 a* au ordonat comandantului militar român să facă acest lucru (raport din 4 august)¹²⁹. La Bălți, colaborarea dintre poliția românească și *Einsatzkommando 10 a* s-a bucurat de succes și, în raportul german din 29 iulie, se comunica faptul că poliția românească a acționat „după directivele oamenilor *kommandoului*”¹³⁰, în modul brutal în care s-a comportat față de evreii din oraș și din împrejurimi.

Dar, de fiecare dată când românii au acționat neplanificat, când n-au șters urmele execuțiilor de masă și au acționat prin jaf, viol sau împușcături pe străzi, când n-au îngropat cadavrele sau când au primit mită de la evrei, au provocat mânia naziștilor. Schimburile de scrisori, protestele și dispozițiile în această privință nu trebuie să-l inducă în eroare pe cititor; germanii erau furioși de lipsa de organizare și planificare și nu din cauza crimelor în sine. În scrisoarea din 14 iulie 1941, trimisă Statului Major al armatei române la ordinul generalului von Schobert, comandantul Armatei a 11-a, se protesta contra modului în care soldații români au omorât evrei lângă satul Taura, din județul Bălți. El a descris comportamentul unităților românești și a concluzionat că acestea au lovit în prestigiul armatei române și al armatei germane în ochii opiniei publice internaționale. În scrisoare el cerea să se ia măsuri pentru evitarea repetării unor cazuri de acest fel în viitor (este vorba de doi evrei care au reușit să fugă și despre cadavre care n-au fost îngropate)¹³¹.

¹²⁸ Documentele de la Nürnberg, NO – 2851.

¹²⁹ *Idem*, NOKW – 3233, NO – 2952.

¹³⁰ *Idem*, NO – 2952.

¹³¹ *Cartea Neagră*, III, nr. 14, p. 55-56.

Rapoartele trimise de diversele unități ale *Einsatzgruppe D* și cele ale *Feldgendarmarie* erau pline de informații cu privire la execuții și jafuri și despre modul de acțiune neorganizat al românilor. De fiecare dată când acțiuni de acest fel au fost întreprinse nu numai împotriva evreilor ci și împotriva ucrainenilor din Bucovina și Basarabia, germanii s-au grăbit să protesteze¹³². De asemenea, de fiecare dată când românii nu erau eficienți sau insuficient de duri în timpul tratamentului aplicat evreilor, germanii au protestat, exprimându-și nemulțumirea. În raportul din 11 iulie trimis de comandantul *Einsatzkommando 10 b*, au fost menționate furturile de la Fălești¹³³. În aceeași zi, *Einsatzkommando 10 b* mai aducea un argument: „măsurile luate împotriva evreilor până la intrarea *Einsatzkommando* erau lipsite de orice planificare”¹³⁴. În alt raport, din 14 august, Biroul Central de Securitate al Reichului (RSHA) sublinia că soluționarea problemei evreiești de către români în regiunea dintre Nistru și Nipru a fost dată pe mâini necorespunzătoare¹³⁵. Românii au ucis și au jefuit evrei fără ordine și fără metodă, și nu după metoda germană. De pildă, în raportul de la 10 iulie 1941, *Einsatzgruppe D* a dat următoarele dispoziții către *Einsatzkommando 10 b*: Trebuie continuată cu mai multă atenție tratarea problemei evreiești pe teritoriul românesc; noi trebuie să surprindem adunările evreiești și să demolăm conspirațiile lor, pentru a-i instiga pe români împotriva spionajului evreiesc și, în felul acesta, să avem posibilitatea să intervenim¹³⁶.

Date cu privire la exterminare în prima etapă

La 29 decembrie 1930, trăiau în Basarabia (inclusiv Hotin) 206.958 de evrei, și în Bucovina 107.975¹³⁷. În timpul regimului sovietic (iunie 1940 – iulie 1941), în Basarabia și nordul Bucovinei numărul lor a crescut, îndeosebi în marile orașe Chișinău și Cernăuți. La 1 septembrie 1941, armata română a organizat un recensământ special al populației în regiunile recucerite de la ruși¹³⁸. În urma acestui recensământ, autoritățile românești au remarcat: „La acea dată au trăit în cele două provincii 126.434 locuitori aparținând naționalității evreiești, parte din ei liberi și parte în lagăre”¹³⁹. Aceste date nu sunt precise și, paralel cu ele, există statistici secrete, din care rezultă că numărul de evrei a fost inițial mult mai mare. Mai presus de orice îndoială este că în decurs de un an majoritatea evreilor din

¹³² Documentele de la Nürnberg, NO – 2651, NO – 2934, NO – 2938, NO – 2949, NO – 2950.

¹³³ *Idem*, NO – 2934.

¹³⁴ *Idem*, *Idem*, precum și NO – 2939.

¹³⁵ *Idem*, NO – 4540: *Ereignismeldung Ud SSR*, NO – 52.

¹³⁶ Documentele de la Nürnberg, NOKW – 3453.

¹³⁷ „Buletinul Demografic al României”, anul V, no. 3, martie 1936, „al populației evreiești din România”, 1943, p. 25, 145; Copie în Ancel, *Documents*, I, nr. 45, p. 274-276, 305-322.

¹³⁸ *Die Bevölkerungszählung in Rumänien 1941*, Viena, 1943.

¹³⁹ I. Calafeteanu & M. Covaci, *Situation of the Jews in Bessarabia, Bukovina and „Transnistria” in the 1941-1944 Years*, Bucharest 1983, p. 8 (copie *Idem*, X, nr. 182, p. 487).

Basarabia au dispărut și în Bucovina au rămas circa 17.000 de evrei înainte de al doilea și ultimul val de deportare, din iunie 1942.

Numărul evreilor surghiuniți de către autoritățile sovietice înainte de izbucnirea războiului sau mobilizați în Armata Roșie sau care au fugit din fața trupelor românești și germane nu depășește 30.000-40.000.

Numărul evreilor în diverse județe

	JUDEȚUL	29.12.1930	1.9.1941	mai 1942
Bucovina	Cernăuți	51.681	49.497	16.794
	Câmpulung	7.748	6.572	76
	Rădăuți	11.397	6.494	72
	Storajineț	15.397	4.312	60
	Suceava	6.697	5.074	31
	Dorohoi	14.874	11.547	2.316
	TOTAL	107.975	83.497	19.349
Basarabia	Bălți	31.916	2.923	-
	Cahul	4.444	47	-
	Cetatea Albă	11.400	55	-
	Hotin	36.132	21.468	126
	Ismail (inclusiv Chilia)	6.433	1.389	1
	Lăpușna (inclusiv Chișinău)	50.603	10.311	100
	Orhei	19.566	360	-
	Soroca	29.510	36.014	-
	Tighina	16.954	58	-
TOTAL	206.958	72.625	227	
TOTAL GENERAL		314.933	156.122	19.576

Cu toate că presa românească n-a dezvăluit adevărul despre campania de exterminare¹⁴⁰, guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, a declarat la sfârșitul lui august 1941 – cu intenția de a-i impresiona pe români cu contribuția sa la „reconstrucția” Basarabiei – că a ordonat pregătirea unui recensământ general, adăugând: „problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. În satele basarabeane astăzi nu mai este nici un evreu iar în orașe, pentru evreii care au mai rămas, s-au înființat ghetouri”¹⁴¹.

¹⁴⁰ Statisticile pe care le-a pregătit departamentul de statistici al Centralei Evreilor pe baza datelor furnizate de către Institutul Central de Statistică prezintă un tablou exact al demografiei evreiești în cele două provincii. Vezi și *Die Bevölkerungszählung in Rumänien*; recensământul special al populației evreiești în provinciile Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi, 1930-1942 (AnceI, *Documents*, I, nr. 40, p. 324); *Cartea Neagră*, III, nr. 1, p. 41-42.

¹⁴¹ „Curentul”, 27.8.1941.

CAPITOLUL 18

Lagăre și ghetouri în Basarabia și în Bucovina de nord, septembrie – noiembrie 1941

Soarta supraviețuitorilor primului val de exterminare din ambele provincii a fost stabilită de Ion Antonescu și a fost adusă la cunoștință gradelor operative militare de către Conducătorul însuși, iar treptelor superioare administrative, de către Mihai Antonescu. Și această operațiune urma să se desfășoare fără ordine în scris, pentru a nu lăsa urme, pentru a nu fixa răspunderi și pentru a împiedica formularea unor cereri de despăgubiri sau de restituire de proprietăți dacă va interveni vreo complicație. Dar caracterul corupt al sistemului de guvernământ românesc, militar și civil, a provocat, din când în când, cercetări, la intervenția lui Antonescu și a unor comandanți superiori din armată și jandarmerie, care aveau răspunderea pentru conducerea campaniei; și aceasta pentru a clarifica unele acte de corupție sau suspectarea unor asemenea fapte. Aceste intervenții s-au terminat uneori prin anchete și prin redactarea unor dări de seamă, incluzând aproape toate ordinele secrete transmise verbal, care au fost, în acest fel, dezvăluite. Guvernul antonescian nu a reușit să ascundă răspunderea lui pentru încarcerarea supraviețuitorilor în lagăre și ghetouri, pentru regimul de teroare pe care l-a impus în aceste lagăre și, la urmă, pentru deportări.

Înainte de a pleca spre Chișinău, guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, a fost chemat la Conducător, care i-a descris liniile politicii sale în Basarabia și Bucovina și i-a dat ordine verbale¹. Aceste ordine îl împuterniceau, printre altele, „să sancționeze fără milă pe toți cei care nu au înțeles să se încadreze în aceste idei fundamentale”. Prima problemă pe care guvernatorul avea datoria s-o rezolve era problema evreiască, în conformitate cu directiva simplă și clară că „evreii trebuie supuși unui regim corespunzător acțiunilor și faptelor... și comportării lor” din epoca cedării Basarabiei în iunie 1940, în timpul regimului sovietic și în primele faze ale războiului, în iunie și iulie 1941. „În această ordine de idei, constatând că evreii forfotesc în întreaga Basarabie și în special la Chișinău, la numai cinci zile după sosirea subsemnatului la Chișinău am dat ordin...

¹ Guvernatorul Basarabiei, gen. Voiculescu, Memoriu asupra evreilor din Basarabia, fără dată, sfârșitul anului 1941. Din: Anel. *Documents*, X, nr. 61, p. 137, 142 (în continuare, Memoriul Voiculescu).

(se alătură în copie), privitor la înființarea de lagăre și ghetouri. Prin același ordin, am prescris ca operațiunile de înființare a ghetoului Chișinău să fie accelerate”².

Memoriul rezumativ pe care guvernatorul Basarabiei l-a înaintat lui Antonescu privind executarea ordinelor sale în primele luni după cucerirea Basarabiei, precum și alte surse, stabilesc, neîndoielnic, că inițiativa și ordinul de înființare a lagărelor și ghetourilor – ca și, mai târziu, ordinul de deportare a evreilor în Transnistria – au fost românești, au fost adoptate la București și nu au fost emise în urma unor presiuni germane, de orice fel. De fapt, nu a fost necesară nici un fel de presiune, întrucât politica românească în aceste provincii, în această perioadă, corespundea întru totul cu politica germană față de evrei.

La București nu exista un tablou clar privind numărul evreilor rămași în viață după acțiunea de „curățire a terenului” și, de aceea, Voiculescu a fost surprins să vadă că evreii „forfotesc peste tot”. În realitate, la Chișinău mai erau, atunci, mai puțin de un sfert din evreii orașului; înainte de război trăiau acolo circa 50.000 de evrei. Numărul evreilor uciși în primul val este apreciat la 10.000; dar cifra exactă nu va putea fi cunoscută niciodată.

Cu toate că, în chestiunea evreiască, Conducătorul a conferit prerogative largi și deși era preocupat de problemele războiului, el a manifestat un interes special față de soarta evreilor și, din când în când, vizitând Basarabia, emitea directive ad-hoc prin intermediul Marelui Cartier General al trupelor de operațiuni (pe scurt MCG, în continuare Cartierul General) sau prin intermediul cabinetului militar³. Deportarea lor nu a fost rezultatul unui impuls de moment. Planul s-a cristallizat încă înainte de război și aplicarea lui a întârziat, în special din considerente militare, până ce armatele României și ale Germaniei vor termina operațiunile de cucerire. Mihai Antonescu a explicat aceasta conducerii administrației, înainte de întoarcerea în Basarabia și Bucovina, la o întrunire care a avut loc la 3 iulie 1941: „Acțiunea de purificare etnică se va desfășura prin îndepărtarea sau izolarea tuturor evreilor, cât și a celorlalți străini de neam a căror atitudine este îndoielnică, în tabere de muncă, în locuri de unde nu-și vor putea exercita influențele nefaste. Dacă va fi nevoie, pentru desăvârșirea operei de purificare etnică, oficialități provinciale vor recurge și la măsurile de migrațiune forțată a elementului evreiesc și a tuturor celorlalte elemente străine, care trebuie trecute peste graniță, aceștia neavând ce căuta în Basarabia și Bucovina în momentele restaurației drepturilor naționale, pentru totdeauna, în aceste teritorii”⁴.

² *Idem*, p. 143, 137.

³ Trebuie lăcută deosebirea între Marele Stat Major (pe scurt M.S.M.) și Marele Cartier General (M.C.G.), care conducea direct acțiunile războiului. Un timp oarecare Cartierul General a acționat dintr-un vagon de tren, care circula în apropierea frontului împreună cu Antonescu. Despre cabinetul militar, vezi în introducere.

⁴ M. Antonescu, *Pentru Basarabia și Bucovina, Îndrumări date administrației dezrobitoare*, p. 62, 1941 (Îndrumări administrației dezrobitoare).

La începutul războiului, la 30 iunie, Antonescu stabilea, printr-un ordin de zi, că toți evreii trebuie considerați complici la acțiunile de sabotaj și de spionaj pe care agenții inamicului le execută în spatele frontului⁵. Antonescu personal a atras atenția comandanților de armate asupra acestei chestiuni, cerându-le „să fie fără cruțare... cei care acționează contra armatei și contra intereselor statului român să fie executați pe loc”; și, în felul acesta, viața a încetat să mai fie respectată. Trebuie remarcat că în toată perioada respectivă – precum și în timpul deportărilor în Transnistria, și chiar după aceea, până la sfârșitul regimului – nu s-a cerut vreunui comandant român să dea socoteală pentru suprimarea unui evreu sau confiscarea averilor lui, ci doar pentru fapte care au lovit în interesele statului român: îndeosebi jefuirea și luarea de bunuri și obiecte de valoare spre folos personal.

Inspectorul general al jandarmeriei din Basarabia, colonelul Meculescu, a ordonat jandarmilor, la 8 iulie, să identifice și să aresteze toți evreii care se mai aflau în zonele rurale⁶. La 24 iulie s-a ordonat folosirea evreilor, a căror concentrare începuse în lagăre provizorii, la repararea de șosele și la alte lucrări „de interes general”. Conducătorul, care cutreiera Basarabia în lung și în lat, „a văzut în foarte puține părți” evrei la lucru. De aceea a ordonat, prin Biroul 2 al Statului Major: „Să se înceteze imediat orice indulgență nejustificată și favoruri față de cei care și astăzi se găsesc în slujba sovietelor, mai ales în teritoriile dezrobite: unde aproape zilnic produc acte de sabotare și terorism, cărora cad victime ofițeri și ostași și ce distrug din averea statului”⁷.

Antonescu a stabilit că șefii garnizoanelor răspund de executarea ordinelor privind obligația evreilor de a munci. După scurt timp a emis, prin intermediul Ministerului de Interne, un ordin și mai aspru: „toți evreii ce se găsesc în lagăre de muncă și prizonieri, să fie puși la muncă grea. Dacă fug, se împușcă unul din zece. Dacă nu muncesc cum trebuie nu li se dă mâncare, nici nu sunt lăsați să primească sau să cumpere”⁸.

Prima parte a ordinului demonstrează că Antonescu îi considera pe evrei ca pe inamici căzuți prizonieri; a doua parte se referă la rapoartele unor comandanți de unități militare care s-au izbit de marile convoaie; toți observaseră că evreii mor de foame, că paza este superficială sau că nu sunt păziți deloc. Ordinele în scris privind înființarea lagărelor și regimul lor au fost date abia la începutul lui august 1941, după ce armata română a eșuat în încercarea de a deporta, imediat, peste

⁵ Ordinul-circulară al Statului Major al Armatei a IV-a, 30 iunie 1941, în numele generalului Antonescu; M. Carp, *Cartea Neagră*, vol. III: „Transnistria”. București, 1947, NO. 4, p. 46, (în continuare, Carp, *Cartea Neagră*).

⁶ *Idem*, p. 92.

⁷ Ordinul Biroului 2 al Statului Major, de la 4 august 1941. Din: Ancl, *Documents*, X, nr. 28, p. 84. Se pare că ordinul se referea la tactica sovietică a pământului pârjolit. Ordinul guvernatorului Voiculescu de a înființa lagăre și de a-i folosi pe evrei la repararea șoselelor, podurilor, săpături și a. se află în arhiva din Chișinău 706/1/22, p. 1.

⁸ Ordinul lui Antonescu către ministrul de Interne, 18 iunie 1941. Din: Ancl, *Documents*, V, nr. 12, p. 19.

Nistru, pe toți evreii din Basarabia și pe evreii din orașele mici, din târguri și din satele din nordul Bucovinei (armata germană este cea care a împiedicat această încercare).

Deportări pripite

Unitățile *Einsatzgruppe D* erau ocupate, în acea vreme, cu campaniile de lichidare pe întinsul teritoriului sovietic. Unitățile *Einsatzkommando* (unități secundare desprinse din *Einsatzgruppe*) înaintau cu rapiditate pe urmele *Wehrmachtului* pe întinderi uriașe, pe care trăiau sute de mii de evrei. În această situație, și fără nici un fel de coordonare cu germanii – bazându-se numai pe convorbirea dintre Hitler și Antonescu de la München, din 12 iunie – armata română a început să deporteze peste Nistru (termenul Transnistria încă nu apăruse în documente) zeci de mii de evrei capturați în târguri și pe drumuri. Această acțiune a început în momentul când armata română a ajuns la Nistru, fosta graniță dintre România și Uniunea Sovietică până în iunie 1940, completând recucerirea teritoriilor care fuseseră anexate Uniunii Sovietice în anul trecut. Marele pretor al armatei, generalul Topor, a raportat, de pildă, la 18 iulie 1941 că 3.546 de evrei din județul Bălți, „bărbați, femei și copii”, au fost strânși de armată și trimiși în regiunea frontului. „Rămânerea lor în Basarabia este inoportună”, a adăugat generalul, subliniind că acești evrei nu au ce mânca și nu are cine să-i păzească; dacă nu este posibil să fie trecuți peste fluviu este mai bine să fie înapoiați în teritoriul Basarabiei pentru a-i pune la muncă”⁹.

Spre sfârșitul lunii iulie armata română a concentrat lângă satul Coslav de pe Nistru, în nordul Basarabiei, cca. 25.000 de evrei; parte din ei au fost aduși pe jos din diverse orașele din nordul Bucovinei și parte din ei au fost prinși în nordul Basarabiei, în târguri și pe drumuri, îndeosebi la Briceni și în împrejurimi. La 24 iulie acești evrei au fost deportați peste Nistru, imediat după ce trupele germane și române au pătruns în Ucraina. După traversarea Nistrului, această masă înfometată a ajuns în satul Coslav. Soldații români n-au permis convoiului să rămână în sat și să se aprovizioneze cu alimente și apă și în aceeași zi ei au fost duși în mijlocul unei câmpii arate, fără nici un adăpost. Lagărul provizoriu a fost împrejmuit cu sârmă ghimpată, interzicându-se cu strictete părăsirea perimetrului său; cine încerca să iasă era împușcat. Timp de trei zile a plouat torențial peste deportați. Cei slabi mureau de foame și restul au ajuns la capătul puterilor. Numai în ultima zi a șederii lor acolo, s-a permis câtorva evrei să se apropie de un pârâu din apropiere pentru a lua apă de băut. De la Coslav, deportații au fost răspândiți în grupuri de către 500-1000 de persoane prin satele și colhozurile din vecinătate¹⁰.

⁹ Telegrama generalului Topor către ministrul de Interne, 18 iulie 1941, *Idem*, nr. 11, p. 18; ordinul generalului Topor către comandamentul jandarmeriei din Chișinău, 22 iulie 1941, *Idem*, nr. 14, p. 21.

¹⁰ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 80; *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 346, 385.

În această etapă au intervenit ofițerii germani, care au ordonat convoaielor să părăsească satele și să se îndrepte spre orașul Moghilev. În drum, câteva convoaie s-au oprit în satul Scazineț și au fost concentrați acolo, într-un fost colhoz, devenit, acum lagăr provizoriu, împrejmuit cu sârmă ghimpată.

Soldații germani au ucis mulți deportați, cu toate că paza convoaielor era asigurată încă de soldați români.

Paralel cu aceste evenimente, comandamentul Armatei a IV-a română a dat ordin unităților sale și unităților de jandarmi „să fie trimiși înapoi în Ucraina pe măsură ce vor fi identificați... toți cei care au reușit să treacă [Nistrul] până atunci”¹¹. Cu alte cuvinte, să fie împiedicată înapoierea evreilor în Basarabia. Soldații români au continuat să mâne convoaie de evrei din nordul Basarabiei spre Nistru și, la 1 august, i-au împins în acea direcție pe supraviețuitorii valului de masacre de la Hotin și din împrejurimi – peste 2.500 de oameni. Paznicii convoiului, câțiva soldați și câțiva zeci de premilitari, au reținut convoiul, pentru o noapte, pe un câmp deschis lângă satul Româncăuți, pentru a viola fetele și femeile tinere¹². Au fost cazuri când soldații au împușcat femei care au opus rezistență sau bărbații care au încercat să împiedice violul. Unele femei au fost împușcate după ce au fost violate. A doua zi, după o noapte de groază, comportarea soldaților față de evrei s-a înăsprit. Cine rămânea în urmă sau se apleca în drum să bea apă dintr-o băltoacă era împușcat pe loc. În drum spre Nistru, deportații din Hotin s-au întâlnit cu convoiul deportaților din Lipcani, care erau de opt zile pe drumuri: ei apucaseră să treacă Nistrul și au fost imediat întorși înapoi de către soldații germani. Cele două convoaie care s-au contopit într-unul au fost duse în direcția Securenii. Evreii din Lipcani erau foarte slăbiți după marșul extenuant – cu toții erau desculți, picioarele le erau umflalte și nu mai aveau nimic. În drum spre Securenii erau aruncate, pe ambele părți ale șoselei, cadavre, pradă pentru porci, care nu mai puteau fi identificate.

Ajungând la Nistru, soldații români au hotărât să se descotorosească de o parte dintre evrei. Ei au împins în fluviu vreo 400 dintre ei și i-au înecat. Cine încerca să iasă din apă sau să înoate era împușcat. Comandantul jandarmeriei din Basarabia, colonelul Meculescu, a raportat numai despre 200 de evrei înecați în Nistru, la 6 august, de către jandarmii companiei 23 poliție¹³. Ceilalți au fost transferați provizoriu – până ce germanii vor permite deportarea în Ucraina – în lagărul de la Securenii.

¹¹ Ordinul Armatei a IV-a către comandantul militar al orașului Chișinău, 31 iulie 1941. Din: AnceI, *Documents*, X, nr. 27, p. 83.

¹² Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 81. Despre masacrarea evreilor din Hotin vezi mărturia Galinei Ehrenpreis, Arhiva Yad Vashem, 0-33/803, p. 116; vezi și *Pinkas Hakehilot*, Hotin, Tel Aviv, 1974 (în ebraică).

¹³ Raport telefonic al Inspectorului general al jandarmeriei din Basarabia, 13 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 27, p. 70-71. AnceI, *Documents*, V, nr. 35, p. 42.

De partea cealaltă a fluviului a continuat concentrarea evreilor pe care românii reușiseră să-i deporteze la sfârșitul lui iulie.

La 4 august, majoritatea lor au fost concentrați la Moghilev; acolo, germanii le-au ordonat să rămână pe un teren viran, în centrul orașului, pe un soare arzător, fără mâncare și fără apă, și să aștepte dispozițiile. Timp de trei zile, germanii au făcut selecții. Bătrânii și cei foarte bolnavi au fost scoși din rânduri sub pretextul că vor fi trimiși la spitale și mulți tineri au fost puși la muncă; aceasta consta în săparea de gropi în care au fost îngropați bătrânii după ce au fost executați. Circa 4.500 de evrei au murit de extenuare totală sau au fost împușcați de germani și de români¹⁴.

Soldații români obișnuiau să azvârle cadavrele în Nistru pentru a evita osteneala legată de îngropare, dar germanii respectau cu strictețe dispoziția de a-i îngropa pe cei uciși. Unitățile germane au preluat controlul asupra mării concentrări de evrei, și asta fără să-i anunțe din timp pe aliații lor români. La 5 august, au împins primul convoi de 3.000 de evrei înapoi la Atachi – un orașel românesc vizavi de Moghilev, pe partea românească a Nistrului¹⁵.

La 6 august a sosit la Scazineț un convoi de 21.000 de deportați, care ieșiseră din Moghilev în ajun. La Scazineț a avut loc o a doua selecție; în timpul desfășurării ei, soldații germani au despărțit vreo 1.000 de evrei pe care i-au împușcat lângă săpăturile antitanc din zonă¹⁶. În aceeași zi au început să se scurgă pe partea românească a fluviului, pe o distanță de 200 de kilometri, din nordul Bucovinei – din Noua Suliță și Storojineț. Germanii nu le-au permis să treacă Nistrul și convoaiele au fost duse de către jandarmi la lagărul Secureni, în așteptarea deschiderii graniței.

Inspectorul Jandarmeriei Bucovina, de unde proveneau majoritatea evreilor, a raportat pretorului Topor, la 8 august, că printre aceștia „a izbucnit o epidemie de tifos. Nu au mâncare. Ei mi s-au plâns că n-au mai mâncat de cinci-șase zile. S-au înregistrat cazuri de sinucidere și nașteri înainte de termen”¹⁷.

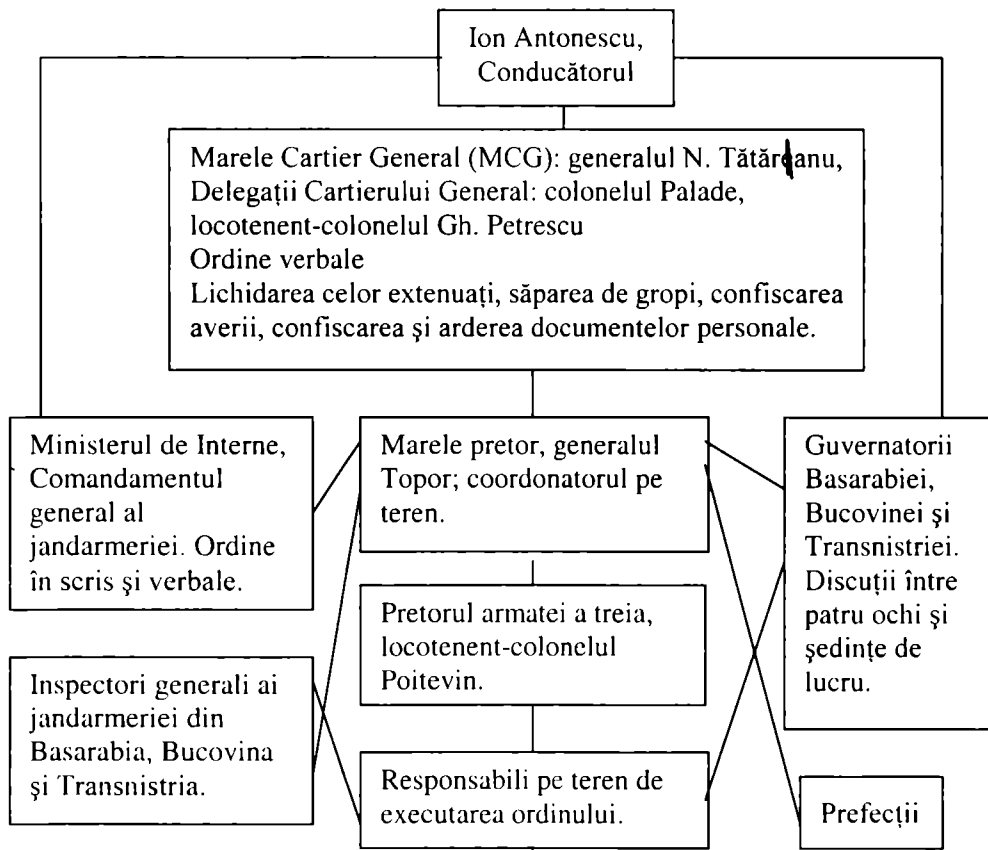
¹⁴ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 81.

¹⁵ *Idem, Idem*.

¹⁶ *Idem*, p. 37.

¹⁷ Rapoarte ale inspectorului jandarmeriei din Cernăuți către marele pretor, 8 august 1941. *Idem*, nr. 43, p. 97-98.

Aplicarea ordinului de deportare a evreilor în Transnistria
Ordine și execuțanți

Delegatul Marelui Cartier General, locotenent-colonelul Gh. N. Petrescu, căpitanul Titus Popescu.

Delegatul Statului Major, maiorul Tarlef.

Delegatul Inspectoratului jandarmeriei din Basarabia locotenent-colonelul Lazăr.

Delegații Băncii Naționale a României, Bunescu, Pavelescu, Antonescu.

Ofițerul de informații al marelui pretor, căpitanul Alexandru Popescu.

Comandantul companiei 60 poliție de la Atachi, locotenentul Roșca.

Ofițeri inferiori de jandarmerie, locotenentul Gorovei, sublocotenentul Marino.

Ofițer anchetator din partea Inspectoratului general al jandarmeriei de la București, maiorul Teodorescu-Sachelarie.

Comandanții convoaielor de deportați prin Atachi, Cosăuți și Rezina – locotenenții jandarmi: Cristea, Popovici, Roșca, Popoiu

Grănicerii români au fost surprinși la prima încercare a germanilor de a-i împinge înapoi pe evrei, dar, la a doua încercare, la 7 august, au fost pregătiți și au împiedicat trecerea unui convoi de 4.500 de evrei prin Atachi. Soldații români s-au împrăștiat din timp pe pod și au blocat trecerea. Pretorul Armatei a III-a, colonelul Poitevin, s-a temut că germanii vor încerca să-i împingă prin altă trecere, pe la Iampol, din fața satului românesc Cosăuți, câteva zeci de kilometri mai la sud; el i-a cerut generalului Topor să ordone jandarmilor să împiedice trecerea¹⁸.

La 18 august au apărut primele semne de cedare a românilor la presiunea germană. Marele pretor Topor a dat ordin jandarmilor să-i închidă deocamdată pe toți cei concentrați pentru a fi deportați, inclusiv pe cei pe care germanii i-au întors din drum¹⁹. Marele pretor a considerat lagărele drept o soluție temporară și ordinul său arăta că în câteva zile se vor da noi dispoziții privindu-i pe acești evrei. Această stare de provizorat a continuat pentru mulți dintre ei, timp de circa trei luni. Ordinul cuprindea primele dispoziții referitoare la lagăre și la paza lor „care va fi astfel organizată ca toți evreii evacuați să rămână pe loc în lagăre”²⁰.

Chestiunea înapoierii evreilor în teritoriul românesc de către armata germană nu a trecut fără replica dată de Conducătorul Antonescu; acesta dorea să desăvârșească purificarea etnică a Basarabiei și a Bucovinei și s-a plâns ambasadorului Killinger, accentuând că retrimiteră în Basarabia „este în contradicție cu liniile călăuzitoare cu privire la tratarea evreilor din Răsărit pe care i le-a prezentat în amănunțime Führerul la München”²¹. Ritter, de la Ministerul de Externe din Berlin, a anunțat, la 27 august, Statul Major al *Wehrmacht*-ului despre acest lucru, accentuând că nu a reușit să descopere la Ministerul de Externe nimic în legătură cu „linii călăuzitoare” (*Richtlinien*) pe care le-ar fi comunicat Führerul generalului Antonescu despre tratarea evreilor din Răsărit. „Stenograma oficială a convorbirii dintre Führer și Antonescu la München [la 12 iunie] nu cuprinde nimic în acest sens”. Cu toate acestea, Ritter a recunoscut, că „este posibil ca problema evreilor din Răsărit să fi fost și ea dezbătută” și, de aceea, recomanda „să se ia în considerare cererea generalului Antonescu și evreii să nu fie împinși îndărăt în Basarabia”²².

Schimbul de scrisori a reînviat încercările românilor de a împiedica înapoierea evreilor pe teritoriul lor și nu s-a permis marelui convoi, care aștepta de câteva zile în fața Moghilevului, să treacă Nistrul. Problema chiar s-a agravat odată

¹⁸ Raportul pretorului Armatei a III-a, colonelul Poitevin, către marele pretor, 8 august 1941. *Idem*, nr. 44, p. 98; Ancel, *Documents*, V, nr. 29, p. 38.

¹⁹ Marele pretor către Inspectoratul jandarmeriei din Cernăuți, 8 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 45, p. 98.

²⁰ *Idem*, p. 99.

²¹ *Akten Zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1919-1945*, Serie D (1937-1941), vol. XIII, I (1970), doc. 207, p. 264, doc. 332, p. 431.

²² *Idem*, p. 264.

cu apariția unor convoaie de evrei adunați de soldații germani în nordul Transnistriei; erau cei care încercaseră să fugă de armatele germane și române odată cu izbucnirea războiului, dar înaintarea rapidă a forțelor germane i-a ajuns din urmă. Aici este locul să subliniem că autoritățile sovietice au împiedicat, în primele zile ale războiului, trecerea de cetățeni (evrei și neevrei) din Basarabia în Ucraina. Podul de la Hotin și podul de la Atachi și tot parcursul de-a lungul graniței noi-vechi între Basarabia și Uniunea Sovietică au fost puse sub pază strictă. Evreii care încercau să treacă podurile în această zonă a Ucrainei erau respinși de soldații Armatei Roșii. Haosul a crescut atunci când au început să se reverse mase de evrei din vecinătatea apropiată și depărtată, inclusiv din nordul Bucovinei, care și ei voiau să fugă din fața armatelor germano-române. Autoritățile sovietice nu le-au acordat nici un ajutor și, în multe cazuri, au folosit chiar forța pentru a-i opri. Toate mărturiile spun că armata sovietică a luat măsuri, cu scopul de a-i împiedica pe cetățeni, inclusiv evrei, să treacă Nistrul în primele zile ale războiului, pentru a se salva. Această afirmație nu se aplică acelor care au reușit să urce în trenuri și să treacă podurile din sudul Basarabiei, unde s-a permis evreilor să fugă în direcția Odessa.

Mari mulțimi s-au adunat, la sfârșitul lunii iunie, la Atachi, unde sovieticii construiseră, în zilele care au precedat retragerea lor, un pod provizoriu și unde, în cele din urmă, s-a permis traversarea. Locul a devenit obiectiv pentru atacuri aeriene și foarte mulți au fost uciși pe pod sau în apropierea lui, de ambele părți. Din cauza zăbovirii, bejenarii n-au ajuns departe. Germanii au reușit să pună mâna pe majoritatea evreilor care fugiseră din nordul Basarabiei și Bucovinei; parte din ei au fost uciși pe drumuri și alții au început să se întoarcă în direcția Nistrului²³.

La 9 august s-a raportat despre un convoi de circa două mii de evrei „într-o stare de epuizare absolută”, în drum spre Vadu Roșu, pod peste Nistru la nord de Rezina, la circa nouăzeci de kilometri sud de Atachi. Acești evrei, „dintre cei fugiți odată cu armatele sovietice”, au fost concentrați de soldații germani în Ucraina, de partea cealaltă a Nistrului, și au fost mânați spre fluviu. Pretorul Poitevin a ordonat să nu li se permită trecerea, trimitând chiar un ofițer și douăzeci de jandarmi „pentru a-i împinge îndărăt cât mai mult în interiorul Ucrainei”. El i-a cerut lui Topor să intervină la Cartierul General, pentru a ordona tuturor unităților militare să înceteze să mai concentreze evrei și să-i trimită înapoi în Basarabia: „altfel vom umple malul Nistrului dinspre Ucraina cu toată evreimea din Basarabia și Bucovina”²⁴.

Temerile pretorului Armatei a III-a cu privire la marele convoi care înainta pe partea ucraineană a Nistrului erau îndreptățite. La 17 august, germanii au reușit să-i împingă înapoi prin alt punct de trecere a Nistrului, Iampol, în timp ce

²³ Pinkas *Hakehilot Rumania* II, p. 356.

²⁴ Pretorul Armatei a III-a către generalul Topor, 13 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 46, p. 99-100.

jandarmii așteptau convoiul la Vadu Roșu. Soldații germani au dus convoiul de la Scazineț spre sud, la Iampol, pe unde l-au trecut fluviul, pe un pod îngust de pontoane, ridicat de armata română. În timpul traversării, soldații germani au împușcat 200 de evrei care n-au trecut podul până la ora stabilită pentru încheierea acțiunii²⁵. Dintr-un convoi care, la un moment dat, număra peste 25.000 de evrei, după traversare rămăseseră în viață 12.500-13.000²⁶. Aceștia au fost trecuți peste Nistru și închiși în noul lagăr înființat pentru ei – lagărul Vertujeni. Înflăcărarea cu care au acționat comandanții de jandarmi din Bucovina și din nordul Basarabiei pentru purificarea etnică, așa cum li s-a ordonat verbal, a creat o zonă aproape curățată de evrei în tot nordul Bucovinei, cu excepția Cernăuțiului și a câtorva ghetouri mici; în același timp, s-au pus în mișcare convoaie în direcția Nistrului. De acolo, după ce germanii le-au oprit trecerea în Ucraina, au fost îndreptate, peste câmpiile devenite o mare de noroi în urma ploilor puternice, spre târgurile distruse din nordul Basarabiei. Pe drumuri s-a întâmplat ca, uneori, convoaie care se îndreptau în direcții diferite să se întâlnească. Un convoi de 25.000 de evrei din nordul Bucovinei s-a aflat la 8 august în jurul lui Atachi, după ce această zonă fusese aproape în întregime curățată de evrei²⁷. Iată cum a descris generalul Topor situația lor: „Legiunea de jandarmi Sorocea nu are posibilități a-i hrăni, a organiza lagăre pentru acești indivizi... necesitând cădiri izolate... neputându-i interna nici a-i păzi, nepermițându-i efectivul. Procurarea hranei prin comunități imposibilă, comunitățile sunt desființate, prin strângerea tuturor evreilor”²⁸.

Aceste mari concentrări s-au produs, după cum am arătat, din zelul de a deporta toți evreii, fără nici un fel de planificare și fără coordonare cu autoritățile militare germane²⁹. Convoaie de până la câteva sute și până la câteva mii au fost îndreptate spre Atachi și, de acolo, spre sud spre alte puncte de trecere, în speranța că se va putea scăpa de ele. Soldații care le escortau, în general grade inferioare, au încercat uneori să-i împuștineze încercându-i în Nistru și, cu același prilej, să obțină resturile bunurilor lor. Rapoarte în acest sens au început să parvină la marele pretor și la diversele comandamente ale jandarmeriei. Mii de evrei au fost împușcați lângă malurile Nistrului și corpurile lor au fost aruncate în apă; sau au fost siliți să intre în Nistru și apoi au fost împușcați. Operațiunile de ucidere prin această metodă nu au fost pedepsite nici atunci când ele au fost aduse la cunoștința autorităților și nici

²⁵ *Idem*, p. 38.

²⁶ Vezi corespondența cu privire la acest convoi între Cartierul General și marele pretor, între 17 și 23 august. *Idem*, p. 104-106; Vezi și mărturia lui Israel Perikman din Securenii, care a fost în marele convoi de 25.000 de deportați din Ucraina, despre rătăcirile sale de-a lungul Basarabiei și Ucrainei și înapoierea supraviețuitorilor la lagărul Vertujeni și de acolo din nou deportarea în Transnistria, Athiva Yad Vasheim 0-33/1460, p. 7-10 (copie AnceI, *Documents*, VIII, nr. 443, p. 578-579).

²⁷ Vezi 19.

²⁸ *Idem*, *Idem*.

²⁹ Mărturia lui Israel Perikman, p. 9-10. Cei ce însoțeau convoaiele aveau în general grade inferioare, și în această etapă a deportărilor nu se afla nici un ofițer printre ei.

după anchetele făcute pe teren. De remarcat că anchetele au fost făcute numai din cauză că jandarmii și-au însușit obiecte de valoare sau bani de la evreii pe care i-au omorât, nepredându-le Băncii Naționale Române. Datorită acestei griji pentru bani și bijuterii ne-au rămas documente privind înecarea a mii de evrei în Nistru la sfârșitul lunii iulie și în luna august³⁰.

Transferarea convoaielor dintr-un loc în altul a creat o problemă suplimentară, pe care Statul Major nu a luat-o în considerare, provocând o reacție furioasă a germanilor: mii de cadavre de evreii erau aruncate peste tot. Acestea marcau căile de rătăcire ale evreilor și atrăgeau atenția țăranilor ucraineni și români; ei se năpusteau asupra lor, pentru a le dezbrăca de haine sau a le smulge dinții de aur, dacă-i găseau.

Când au fost înființate lagărele, mulți evrei aduși acolo erau deja epuizați, bolnavi și în pragul nebuniei. Situația celor ajunși în lagărul Vertujeni, de exemplu, era, după afirmațiile comandantului lui, „de plâns, deoarece fuseseră purtați pe arșița lunii august din loc în loc, zile de-a rândul... mureau mulți zilnic. Sistemul de deplasări nesfârșite a internaților evrei a fost cea mai mare calamitate a acestor timpuri”, a afirmat comandantul lagărului în fața tribunalului în anul 1945³¹. Această metodă a fost inventată în România, și a precedat cu câțiva ani marșurile morții concepute de naziști. Numărul evreilor care au murit în marșurile morții dirijate de români se apreciază la câteva zeci de mii.

În concluzie, lagărele și ghetourile au fost înființate în urma eșecului deportării pripite a supraviețuitorilor primului val de „curățire a terenului”. A fost, deci, o soluție temporară, neplanificată și provenea din necesitatea de a opri într-un loc oarecare convoaiele de zeci de mii de oameni forțați să mărșăluiască peste câmpii, paralel cu șoselele principale. Ordinul special pentru înființarea lor a fost dat la 8 august și cuprindea și regulamentul regimului stabilit pentru aceste locuri de încarcerare și răspunderea asupra lor. Întreținerea evreilor, s-a notat în ordin, „se va face cu fonduri bănești străine” și nu pe contul statului. Bani vor fi colectați de la cei din lagăre, sau dacă nu, unitatea le dă ajutoare. Paza va fi astfel organizată ca nimeni să nu mai umble ci toți să rămână pe locuri în lagărele fixate³².

Lagărele au fost înființate în coordonare cu prefectii, care s-au întors la posturile lor la 25 iulie 1941³³. Evreii internați au furnizat prefecturilor forță de muncă disponibilă pentru îndepărtarea dărâmăturilor, reorganizarea serviciilor

³⁰ Vezi mărturia Sarei Katz din Milic, din nordul Bucovinei, despre deportarea ei din sat și despre jaf și ucideri de evrei. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 23, p. 67-68; vezi și Raportul pretorului Armatei a III-a către marele pretor, din 11 august 1941, cu privire la executarea a 210 evrei dintr-un convoi de 300, convoiul în care s-a aflat și Sara Katz, *Idem*, nr. 20, p. 65.

³¹ Fragment din mărturia primului comandant al lagărului Vertujeni, colonelul Constantinescu, la Tribunalul Poporului în anul 1945, *Idem*, nr. 78, p. 120.

³² *Idem*, nr. 45, p. 98-99.

³³ Guvernământul Basarabiei, *Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice. Înfrățiri românești*, [Chișinău], iulie 1942, p. 148.

orășenești, refacerea șoselelor și a podurilor, curățirea birourilor publice și în diverse cazuri la spitalele militare. Este adevărat că dispozițiile menționau o răsplată oarecare a muncii, dar, practic, nu s-a plătit nici un ban evreilor, ei neprimind nici măcar hrană. Un anunț verbal a corectat un ordin în scris, și colonelul Măneucă, comandantul jandarmeriei din Bucovina, a notat, în raportul său, despre situația din lagărele Edineț și Vertujeni din ajunul deportării: „Verbal telefonic mi s-a comunicat că statul nu dă bani pentru hrana lor”³⁴.

Exploatarea evreilor prin muncă obligatorie ar fi trebuit „să asigure hrana lor”, și dacă n-ar fi fost suficientă, deportații înșiși trebuiau „să cumpere alimente din banii lor”. Dar banii și obiectele de valoare pe care le aveau le-au fost confiscate, în cea mai mare parte, de către delegații Băncii Naționale Române în favoarea statului sau au fost jefuite de jandarmii și de soldații care-i păzeau.

Paralel cu acest ordin, Armata a III-a a dat o dispoziție inspectoratelor de jandarmerie prin care lagărele „sunt subordonate armatei” și, în felul acesta, a creat o dualitate de comandă care a complicat și mai mult situația (jandarmeria era subordonată Ministerului de Interne de la București). Coordonarea cu pretorii, care, de fapt, erau reprezentanții armatei în administrația civilă, a încurcat și venirea la fața locului a trimișilor Cartierului General din București³⁵. Acești delegați, care au sosit probabil în luna august, urmau să supravegheze deportarea, dar, după obiceiul lor, s-au amestecat în toate. Jandarmeria și autoritățile civile au eșuat în organizarea lagărelor și existența unor mari concentrări de oameni înfomețați și bolnavi împiedica revenirea vieții la normal.

În câteva dintre lagăre au izbucnit epidemii. Numeroasele cadavre, care se adunau în lagăre și în afara lor, răspândeau duhoare. Țăranii năvăleau spre gardurile de sârmă ghimpată încercând să schimbe alimente cu haine sau obiecte de valoare; exista pericolul împrăstierii epidemiilor. Comandantul jandarmeriei din Bucovina a raportat generalului Topor că, în ciuda tuturor eforturilor depuse de autoritățile locale și de jandarmerie, nu se poate asigura hrana și, în general, „nu se poate face față nevoilor, în raport cu numărul lor atât de mare, îngrămădiți în acea regiune”. Mulți dintre ei, a subliniat Măneucă, sunt lipsiți de toate și sunt pe cale să moară. De asemenea, se atrăgea atenția asupra pericolului epidemiilor³⁶. În instrucțiunile pentru înființarea lagărelor statul s-a eschivat de la acordarea de ajutor medical; se nota numai faptul că medicii evrei închiși și ei în lagăre vor avea această grijă.

De la 10 iulie și până la sfârșitul lunii august au fost înființate patru lagăre și două ghetouri mari și câteva lagăre și ghetouri mici, în localități golite de locuitorii lor evrei, în așteptarea începutului deportării „organizate”, în Transnistria,

³⁴ Inspectoratul de jandarmi din Bucovina către guvernatorul Bucovinei, 11 septembrie 1941. Din: *Ancel, Documents*, V, nr. 71, p. 82-83; Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 77, p. 118-119.

³⁵ *Cartea Neagră, Idem*.

³⁶ Raport telefonic al inspectorului general al jandarmeriei din Bucovina, 10 august 1941. *Idem*, nr. 49.

locuitorii lor fuseseră transportați în lagărele mari. La 31 august s-a terminat încarcerarea evreilor în lagăre, pe tot întinsul Basarabiei și nordului Bucovinei și în ghetoul din Chișinău. În octombrie a fost înființat ghetoul de la Cernăuți. Paza în lagăre și ghetouri a fost în întregime în mâinile jandarmilor și polițiștilor români (jandarmii în sate și polițiștii în orașe) și în mâinile soldaților români (la Soroca și Chișinău). Iată, în continuare, amănunte cu privire la lagărele principale:

Lagăre și ghetouri în Basarabia, septembrie 1941³⁷

Numele lagărului	Numărul evreilor 1.9.1941	Legiunea de jandarmi responsabilă	Unitățile care au păzit lagărul	Începutul și sfârșitul deportărilor	Observații
Securenii	10.356 ³⁸	Hotin	Compania 60 poliție	2.10-8.11	Inclusiv evreii din lagărele ³⁹ Bârnova (3.000) și Brebeni (2.000)
Edineț	11.762 ⁴⁰	Hotin	La început soldații și premilitari ai companiei 60 poliție	11.10-15.10	-
Limbenii Noi	2.634	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		Au fost transferați în lagărul Mărculești 28.9.1941
Rășcani	3.072	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		"
Răuțel	3.253	Bălți	Legiunea de jandarmi Bălți		"
Vertujeni	22.969	Soroca	Pluton de soldați	16.9-8.10	Inclusiv 1.600 de evrei transferați din lagărul Alexandru cel Bun la 19 august și 5.500 de evrei transferați din lagărul Rublenița la 10 și 20 august
Mărculești	11.000	Soroca	Legiunea de jandarmi Soroca	20.10-10.11	

³⁷ Datele din acest tabel au fost culese din dările de seamă și tabelele predate de comandamentele jandarmeriei marelui pretor Topor sau de către marele pretor Ministerului de Interne; *Cartea Neagră*, III, p. 41, 61, 85, 88, 113, 115; Acela, *Documents*, V, p. 52, 99, 131-133; X, p. 100-102, 138.

³⁸ După numărătoarea făcută de jandarmi, au fost găsiți 10.201 evrei. Autoritățile orașului au recenzat, după aceea, numai 8.302. *Cartea Neagră*, III, p. 115.

³⁹ După numărătoarea din 10.8.1941; *Cartea Neagră*, III, p. 101.

⁴⁰ Jandarmii au găsit 12.248 evrei. Serviciul sanitar al armatei a găsit numai 11.224. *Idem*, p. 114.

Numele lagărului	Numărul evreilor 1.9.1941	Legiunea de jandarmi responsabilă	Unitățile care au păzit lagărul	Începutul și sfârșitul deportărilor	Observații
Ghetoul Chișinău ⁴¹	11.252	Chișinău	Compania de poliție 10, compania de soldați din regimentul 50, compania de soldați din regimentul 68, compania de poliție nr. 23	8.10-31.10	
Ghetouri și lagăre mici din sudul Basarabiei: Ismail, Cahul, Chilia, Bolgrad	5.000	După regiune	Jandarmi din legiunile din județe	23.10.1941	Au fost deportați prin Tiraspol la lagărul morții Bogdanovka de pe Bug
Total	72.339				72.625 după numărătoarea Institutului Central de Statistică cu ajutorul armatei române

Pe teritoriul Basarabiei au trăit, după datele recensământului general din anul 1930, 206.958 de evrei. Numărul lor a crescut în anul 1940 cu cel puțin 30.000, în urma evacuărilor din România după ultimatumul sovietic. Rezultă, deci, că între iulie și septembrie 1941 au dispărut din această regiune cel puțin 134.500 de evrei.

Trecerea lagărelor sub controlul armatei nu a dus la îmbunătățirea vieții deținuților. Prefectul județului Bălți, colonelul Ion Hanciu, a subliniat acest fapt într-o adresă către guvernatorul Basarabiei la 11 septembrie. Evreii din județ erau închiși în lagăre improvizate, „în păduri, în clădiri dărâmate ale conacelor”. Cartierul evreiesc din Bălți era în întregime distrus de bombardamente și incendii. Prefectul a adăugat: „Organele Marelui Stat Major ne plimbă de la o zi la alta cu soluționarea. În situația de cazare de astăzi, mor zilnic în lagăre, iar pentru cei rămași, epidemiile se vor naște, oricât de mare ar fi lupta combaterii lor. A hrăni

⁴¹ *Idem*, p. 105-106.

mai departe cifra de aproape zece mii de evrei, recte populația unui oraș de provincie, devine cu totul imposibil⁴².

Delegatul principal al Cartierului General în Basarabia era colonelul Palade. Misiunea lui a fost să organizeze campania de deportare și s-o supravegheze. Cartierul General era cel care a stabilit amplasamentul lagărelor și a îndreptat convoaiele către lagăre. Până atunci, Palade stătuse în fruntea Biroului Statistic al armatei din Iași (denumirea departamentului de informații al armatei). El a supravegheat acțiunea de deportare prin Atachi, între 5 și 10 octombrie, și apoi a predat funcția adjunctului său, căpitanul Titus Popescu. Și Marele Stat Major și-a trimis un reprezentant să supravegheze campania, pe maiorul Tarlef⁴³.

Delegații Cartierului General erau ștafete care au predat ordinele privind asasinarea și jaful. Comandantul companiei 60 poliție, care a supravegheat deportarea la Atachi, a primit un ordin verbal să confişte obiectele de valoare ale evreilor. Când a cerut un ordin în scris, căpitanul Popescu i-a răspuns: „în acest domeniu nu se lucrează cu documente în scris”⁴⁴. Se pare că principalul scop al eludării ordinelor în scris era de a ține secretă amploarea bunurilor luate de la evrei, pentru a nu se crea vreodată necesitatea de a le înapoia. Marea aviditate a militarilor, jandarmilor, polițiștilor și a Băncii Naționale, care au confiscat majoritatea bunurilor pentru ei și în folosul lor, a provocat denunțuri și anchete oficiale; anchetele au dezvăluit metoda de jaf, consemnând pe veci acest ordin și altele, care ar fi trebuit să rămână secrete.

În alt domeniu referitor la bunuri evreiești, Statul Major a obținut rezultate bune: la 19 august, el a ordonat serviciului marelui pretor să organizeze un inventar al bunurilor imobile rămase în satele și târgurile în care au locuit numai evrei⁴⁵.

Inventarul a fost făcut în colaborare cu trimiși ai Institutului Central de Statistică, care au circulat atunci prin Basarabia și au numărat, cu ajutorul autorităților militare și al jandarmeriei, evreii rămași în viață. Datele n-au fost publicate niciodată, deoarece constituiau o dovadă de vinovăție privind proporțiile și răspunderea pentru asasinările în masă și ar fi confirmat că, la 1 septembrie 1941, mai trăiau încă 126.494 de evrei în Basarabia și în nordul Bucovinei. Rezultatele recensământului au devenit cunoscute în anul 1945, în pregătirea proceselor criminalilor de război români, și au fost publicate de către secțiunea din

⁴² Prefectul de Bălți despre condițiile grele în care sunt menținuți evreii din județ și despre neglijența reprezentanților Statului Major, 11 septembrie 1941. Din: *Ancel, Documents*, X, nr. 93, p. 95.

⁴³ Notă a unui agent al jandarmeriei la Atachi din 11 noiembrie 1941. *Idem*, V, nr. 110, p. 170; lista comandanților care au condus acțiunea de deportare. Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 19.

⁴⁴ Declarația locotenentului Roșca, comandantul companiei 60 poliție, 5 noiembrie 1941, din: *Ancel, Documents*, V, nr. 104, p. 144; vezi și 38.

⁴⁵ Vezi culegerea de documente cu privire la bunurile evreiești din satele din Basarabia în Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 62-64, p. 107-108. Vezi și raportul cu privire la situația clădirilor, grădinilor, terenurilor agricole și întreprinderilor industriale care au rămas de la evrei, pregătit de *Ancel, Documents*, V, nr. 70, p. 75-81.

România a Congresului Mondial Evreiesc. Conform acestor date, se aflau atunci 72.625 de evrei pe întreaga suprafață a Basarabiei (din 206.958 după recensământul din 1930), și 53.809 (din 69.144) în nordul Bucovinei. Cei din urmă erau concentrați în două locuri: 49.497 în Cernăuți și 4.312 în lagărul Storojineț. Toți evreii din satele și târgurile din nordul Bucovinei au fost uciși sau au fost deportați în lagărele din Basarabia. În afară de aceștia trăiau, atunci, în sudul Bucovinei, 21.000 de evrei⁴⁶. Inițiativa de a organiza numărătoarea evreilor a aparținut Conducătorului. El a condus deportarea ca pe o acțiune militară și, de aceea, a cerut întotdeauna date exacte, tabele și statistici, mergând, uneori, până la ținerea la zi a situației⁴⁷. Slăbiciunea lui Antonescu pentru tabele și statistici era cunoscută încă de pe vremea când era ofițer de Stat Major în primul război mondial. El n-a dat niciodată crezare statisticilor oficiale privitoare la evrei și a fost totdeauna convins că numărul lor depășește cu mult datele oficiale; de aici a rezultat dispoziția de a efectua numărătoarea în lagăre, sub controlul jandarmilor și polițiștilor. Aceste date urmau să folosească Marelui Stat Major ca bază pentru planificarea deportării. Așa, de pildă, guvernatorul Basarabiei s-a înfuriat când i s-a raportat că pot fi mituiți soldații și polițiștii care păzeau ghetoul din Chișinău. Guvernatorul Voiculescu accentua, în raportul trimis lui Antonescu, că a luat o serie de măsuri „ca să nu ne găsim [din nou] inundați de evrei” și a subliniat faptul că a fost nevoit să intervină, întrucât s-au creat circumstanțe „care nu se încadrau în ideile dv., în privința problemei evreiești”. Aceste păreri au fost comunicate, după cum am arătat, verbal, într-o convorbire între patru ochi, înainte de plecarea lui Voiculescu în Basarabia⁴⁸.

Deportarea în Transnistria

La sfârșitul lui august 1941, Voiculescu a comunicat presei că „problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. În satele basarabeane astăzi nu mai este nici un evreu iar în orașe, pentru evreii care au mai rămas, s-au înființat ghetouri”⁴⁹. Prima fază, sub comanda lui Antonescu, a fost executată în întregime în Basarabia

⁴⁶ Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România. „Populația evreiască în cifre”. „Memento statistic”, București, 1945, p. 37-39. Vezi rezultatele numărătorii în: J. Ancel, *The Romanian Way of Solving the Jewish Problem in Bessarabia and Bukovina, June - July 1941*, Yad Vashem Studies, XIX, 1988, p. 231, județele Cernăuți, Storojineț și parte din județul Rădăuți.

⁴⁷ Stenograma ședinței guvernului din 29 octombrie 1940. Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Colecția 103, dosar 8212; în paralel, Mihai Antonescu a ordonat, la începutul lui august, Ministerului de Interne, prin intermediul SSI-ului, să i se prezinte „date cu privire la numărul evreilor închiși în lagăre”, și ca urmare s-a făcut o numărătoare generală a evreilor în lagăre și ghetouri la 1 septembrie 1941. Vezi Ancel, *Documents*, X, nr. 30, p. 86.

⁴⁸ Darea de seamă a lui Voiculescu, p. 138.

⁴⁹ „Curentul”, 27.8.1941, aprecieri cu privire la numărul evreilor care au fost omorâți în prima etapă în Bucovina, vezi mărturia unui drept al popoarelor, primarul orașului Cernăuți, Traian Popovici, în: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 100, p. 182; după aprecierea lui trăiau în Bucovina de nord, în anul 1941, la recuperarea ei de către armata română, 70.000 de evrei.

și în nordul Bucovinei. Circa 100.000 de evrei au fost omorâți în cadrul ordinului de „curățire a terenului” și circa 30.000-40.000 au fugit, dar majoritatea au fost reînforși în Basarabia și soarta lor a fost asemănătoare cu cea a deportaților. Supraviețuitorii acestui val au fost concentrați în nordul Bucovinei, în câteva ghetouri improvizate la Lujeni, Văscăuți, Vijnița, Storojineț ș.a. Parte au fost transferați, după un timp scurt, în două lagăre mari. Storojineț și Văscăuți, dar majoritatea au fost strânși în convoaie și trimiși spre nordul Basarabiei și, de acolo, în direcția Nistrului. Aceste deportări au început la mijlocul lunii iulie. Însemnările rabinului Horovitz din Banila pe Siret au rezumat tragedia evreilor din târgurile și satele din nordul Bucovinei⁵⁰.

La sfârșitul lui august 1941 s-a întrunit la Tighina, orașel românesc pe malul Nistrului, (rușii îl numeau Bender), o ședință specială sub conducerea lui Ion Antonescu și cu participarea guvernatorului Basarabiei, Voiculescu, a guvernatorului Bucovinei, Corneliu Calotescu, și a lui Gheorghe Alexianu, noul guvernator al teritoriului cucerit de români în Ucraina, între Nistru și Bug, care a primit numele de „Transnistria”. În afară de Odessa și de împrejurimile ei, tot teritoriul Transnistriei era, atunci, sub ocupația germană și română. Hitler i-a promis acest teritoriu lui Antonescu, ca recompensă pentru participarea României la război.

Grija pentru planificarea și executarea perfectă a campaniei de deportare trebuie înțeleasă și pe fondul criticii, făcută de diversele unități ale *Einsatzgruppe*, privind anumite aspecte ale acțiunii românești împotriva evreilor: lipsă de organizare, neglijența în păstrarea secretului și neîngroparea victimelor, corupția, violuri etc. Nemulțumirea și-a găsit expresia în dările de seamă periodice ale comandanților *Einsatzgruppe*. Oficiul Central de Securitate al Reichului (RSHA) nota în raportul din 14 august că soluția problemei evreiești în zona dintre Nistru și Nipru „se afla în mâini necorespunzătoare”, fapt care dovedește că românii urmau să răspundă și de soluționarea problemei evreiești de peste Bug⁵¹.

Voiculescu a rezumat evenimentul de la Tighina: „am primit indicațiuni precise de felul în care urmează să se execute operațiunea trimiterii evreilor pe Bug”. Guvernatorul a compus această dare de seamă pentru a sublinia aportul său la punerea în practică a politicii Conducătorului în Basarabia, precum și pentru a se război cu autoritățile militare care i-au redus prerogativele. Antonescu a stabilit în această ședință, consacrată în special problemei evreiești, că Marele Cartier General va răspunde de executarea campaniei de deportare, prin generalul Topor. Faptul că Voiculescu nu a notat comunicarea Conducătorului despre hotărârea de

⁵⁰ Fragmente din jurnalul rabinului Mordechai Horovitz, depozite în anul 1945, au fost prezentate Tribunalului Poporului din București (rabinul a dat mărturie și la Yad Vashem în anul 1960, 03 – 1540) din: AnceI, *Documents*, VI, nr. 12, p. 145-153.

⁵¹ *Ereignismeldung* Ud SSR no. 52 (dare de seamă operațională a *Einsatzgruppe D*), din documentele de la Nürnberg NO. 4590.

a-i deporta pe evrei dovedește că despre acest subiect s-a mai discutat înainte. Bazându-se pe ordinele verbale ale lui Antonescu, s-au întocmit dispoziții în scris „care urmăreau ca operațiunea evacuării să fie făcută în cele mai bune condițiuni”⁵².

Dispozițiile stabileau că deportarea evreilor se va face fără formalități administrative; în conformitate cu acestea, nu s-au făcut nici un fel de liste nominale ale deportaților, ci s-a respectat numai împărțirea „în grupe strict numerice”. Delegatul Statului Major, maiorul Tarlef, a adus ordinul verbal „să se ridice de la evrei orice act s-ar afla asupra lor”. Nici în Transnistria nu s-au făcut liste nominale și evreii au ajuns acolo fără identitate și fără acte; ele fuseseră confiscate. Al doilea ordin dat de Marele Cartier General a fost comunicat, de către colonelul Palade, ofițerilor de jandarmi responsabili cu transferarea convoaielor din lagăre și până la Nistru și era scurt și limpede: „Din ordinul Marelui Cartier General, evreii care nu se vor putea ține de convoaie, fie din neputință, fie din boală, să fie executați”⁵³.

Comandantul legiunii de jandarmi Hotin, Drăgulescu, a transmis un ordin verbal locotenentului Augustin Roșca, aflat la comanda evacuării evreilor din lagărele Secureni și Edineț: cu două zile înaintea de ieșirea fiecărui convoi, să trimită un jandarm originar de prin partea locului, care să aibă grijă, cu ajutorul posturilor de jandarmi de-a lungul traseului de deportare și cu ajutorul tinerilor premilitari, „să facă din 10 în 10 kilometri câte o groapă pentru circa 100 persoane, unde vor fi adunați cei care n-au putut ține pasul cu cei din convoi: să fie împușcați și înhumați”.

Raportul oficial care notează acest ordin nu a avut ca scop să lămurească soarta evreilor și felul în care a decurs deportarea. „Neregulile” se refereau, în ghetoul din Chișinău, la îmbogățirea rapidă și neexplicabilă a unor militari. Aceste fapte au provocat furia Conducătorului și el a ordonat numirea unei comisii în frunte cu un general care să ancheteze afacerea din punct de vedere al pierderilor provocate trezoreriei statului. Această comisie, după obiceiul birocrăției militare române, a consemnat toate ordinele, inclusiv cele date verbal, și le-a adunat într-un raport care urma să rămână secret. Raportul nota faptul că ultimul ordin a avut consecințe nedorite: din cauza procedurii urmate, pentru facerea gropilor și executarea înhumărilor, au luat cunoștință de evenimentele care urmau să se întâmple țărani din satele de pe traseu, care așteptau pe la margini de drumuri, prin porumb și diferite ascunzișuri, execuțiile, pentru a se arunca apoi asupra cadavrelor și a le jefui.

⁵² Dare de seamă a lui Voiculescu, nr. 139.

⁵³ Raport de anchetă nr. 2 al Comisiunii instituite conform ordinului d-lui Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului, pentru cercetarea neregulilor de la ghetoul din Chișinău, în decembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 19, p. 62-63 (copie în AnceI, *Documents*, V, nr. 124, p. 193); sursa – Arhiva Chișinău, 106 – 1 – 69, p. 48-55.

Locotenentul Roșca, la comanda convoaielor de deportați, a spus că pregătirile pentru deportare și, mai ales, executarea ordinelor date l-au cutremurat pe el și pe ostașii săi, producându-le momente așa de dramatice încât cei care au luat parte vor purta multă vreme impresiile din acele împrejurări⁵⁴.

Statul Major al armatei române a planificat campania de deportare și a controlat-o prin intermediul delegaților și al marelui pretor. La dispoziția Statului Major au stat diferitele unități ale armatei; Ministerul de Interne, pretoratul și jandarmeria și, după nevoie, și guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei. Ordinele în scris au fost date de către Ion Antonescu șefului Marelui Stat Major, care le-a comunicat marelui pretor, și generalul Topor le-a transmis inspectoratelor de jandarmi. Acestea au pus la dispoziția campaniei jandarmi și polițiști, iar serviciul marelui pretor a completat lipsurile în oameni cu soldați din Armata a III-a. Inspectorii generali ai jandarmeriei din provincii au emis și ei dispoziții cu privire la deportare, care au corespuns dispozițiilor generale. Așa, de pildă, Voiculescu a publicat „Instrucțiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca”, prin care a stabilit condițiile deportării, numărul evreilor din fiecare convoi precum și ritmul de marș zilnic, a numit comandanții transporturilor și a stabilit coordonarea cu prefecturile; toate acestea, „în conformitate cu ordinul d-lui general mare pretor, cum se arată în dispoziții⁵⁵”. Campania de deportare cerea participarea conducerii căilor ferate și a Ministerului Transporturilor, întrucât o parte din deportați au fost transportați cu trenuri până la Atachi sau Mărculești. Și conducerea căilor ferate a fost subordonată Statului Major, din cauza necesităților de război.

La 30 august s-a semnat, la Tighina, „Înțelegerea asupra siguranței, administrației și exploatării economice a teritoriului între Nistru și Bug (Transnistria) și Bug-Nipru”. Înțelegerea a fost semnată de reprezentantul Statului Major român, generalul Nicolae Tătăreanu, și de reprezentantul *Wehrmachtului*, generalul Arthur Hauffe. Paragraful 7 din înțelegere se referă la soarta evreilor din lagărele și ghetourile din Basarabia și Bucovina și a evreilor localnici din Transnistria: „Evacuarea evreilor peste Bug nu este posibilă în prezent. Ei trebuie deci să fie concentrați în tabere de muncă și întrebuințați la lucru, până când, după terminarea operațiunilor, evacuarea lor spre est va fi posibilă⁵⁶”. Înțelegerea confirma, deci, faptul că românii urmau, de la început, să răspundă și de rezolvarea problemei evreiești peste Bug, și că scopul lor final era „să curețe” și Transnistria de evrei.

Înțelegerea a pus capăt disputei între cele două armate cu privire la dreptul românilor de a-i deporta pe evreii din Basarabia și din Bucovina, recunoscându-li-

⁵⁴ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 64-65.

⁵⁵ Instrucțiuni cu privire la deportarea evreilor din lagărul Vertujeni, 11 septembrie 1941, *idem*, nr. 80, p. 123-124.

⁵⁶ Documentele de la Nürnberg, PS – 3319.

se dreptul de a folosi Transnistria ca un mare lagăr de concentrare. Au precedat-o tratative între Mihai Antonescu și delegații Ministerului de Externe german, despre care nu cunoaștem nimic, în afară de aluziile lui Mihai Antonescu cu un an mai târziu. Delegații RSHA au menționat, cum am arătat înainte, că soluționarea problemei evreiești între Nistru și Nipru a fost dată „în mâini necorespunzătoare”. În schimb, Hitler a fost foarte mulțumit de felul în care Antonescu trata problema evreiască și, la 19 august 1941, cu câteva zile înainte de semnarea înțelegerii de la Tighina, i-a spus lui Goebbels: „În ceea ce privește problema evreiască, se poate stabili acum că un om ca Antonescu acționează în acest domeniu într-un mod mai extremist decât am făcut-o noi până acum”⁵⁷.

Data începerii deportărilor a fost fixată de Antonescu, la întâlnirea cu guvernatorii, pentru 15 septembrie. Topor a încercat să devanseze data, la 6 septembrie, în punctele de trecere de la sud de Atachi, dar nu a reușit, din motive logistice, s-o și realizeze, fiindcă Nistrul s-a revărsat în urma unor ploii puternice. El a ordonat: „fixați itinerariile și pregătiți plutoanele de jandarmi în așa fel ca în dimineața de 6 septembrie să poată începe transferările... Grupele vor fi de câte 1000 de persoane”⁵⁸. Înaintea începerii deportărilor și având în vedere că această campanie a fost condusă ca o acțiune militară, M.St.M. i-a cerut lui Topor să-i raporteze de urgență despre „situația exactă a tuturor lagărelor de evrei sau ghetouri aflate în Basarabia și Bucovina”, inclusiv numărul evreilor și unitățile de pază⁵⁹. Topor a primit ordinul la 4 septembrie. În aceeași zi, el s-a prezentat la Cartierul General (care era instalat, cum am arătat, într-un vagon special de tren, unde se afla și Antonescu), cu date despre amplasamentul lagărelor, numărul evreilor deținuți în ele și unitățile care-i păzesc. Aceste date dovedeau că nici un soldat german nu era amestecat în problemele lagărelor și că totul era o chestiune internă românească.

Deportările au început la 16 septembrie. Lagărul Vertujeni a fost primul gata pentru acțiune, așa cum a raportat comandantul jandarmeriei din Basarabia, generalului Topor⁶⁰.

Planificatorii deportării dispuneau de câteva puncte de trecere peste Nistru. În partea cea mai de nord a graniței exista podul bombardat de la Hotin, însă celălalt capăt al podului se afla pe teritoriul ocupat de germani în Polonia și, de aceea, acest plan a fost respins. Punctele de tranzit alese, de la nord spre sud, erau:

Atachi – Moghilev-Podolsk. Podul era bombardat. Trecerea s-a făcut pe pontoane improvizate. Ulterior s-a construit un pod nou și larg.

⁵⁷ Joseph Goebbels, *Tagebücher 1924-1945*, Band 4, Piper, München, Zürich 1952, p. 1059-1060.

⁵⁸ Inspectoratul general al jandarmeriei din Basarabia către marele prețor, 11 septembrie 1941; Carp, *Cartea Nagră*, III. P. 122-123; inspectorul general al jandarmeriei din Transnistria, colonelul Broșteanu, către marele prețor, 3 septembrie 1941. *Idem*, p. 117.

⁵⁹ Cartierul General către marele prețor, 4 septembrie 1941. *Idem*, p. 117-118.

⁶⁰ Instrucțiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca, 11 septembrie 1941, *idem*, nr. 80, p. 123-124.

Cosăuți – Iampol. Pod de pontoane al armatei române.

Rezina – Răbnița.

Tighina – Tiraspol. Podul era bombardat. Trecerea s-a făcut pe un pod provizoriu. Ulterior s-a construit un pod larg, pe care trecea și o linie ferată.

Olănești – Iasca.

Majoritatea evreilor au fost deportați prin primele trei puncte și, îndeosebi, prin Atachi. Deținuții din lagărul Vertujeni au fost deportați în grupuri de 1.600, fiecare prin două puncte de trecere, Cosăuți și Rezina, în convoaie care au plecat o dată la două zile. La 2 octombrie a început deportarea evreilor din lagărul Secureni, prin cele două puncte de trecere, despărțind familia după bunul-plac al jandarmilor. Parte dintre evreii din cele două lagăre menționate au fost siliți să continue drumul pe jos la Atachi, când podul de la Cosăuți nu era disponibil din cauza inundațiilor sau pentru că era ocupat de trecerea soldaților.

La 8 octombrie a plecat primul convoi de deportați din ghetoul Chișinău, mărșăluind spre nord, spre Rezina, prin Orhei. Acțiunea a continuat până la 31 octombrie; atunci au rămas la Chișinău circa 200 de evrei (ei au fost deportați la 20 mai 1942).

La 10 octombrie a început deportarea evreilor din lagărul Edineț. Lagărul din Mărculești s-a golit de deținuți și, la începutul lui octombrie, a devenit lagăr de tranzit pentru evreii din sudul Bucovinei; ei au fost transportați acolo cu trenurile, prin Rezina.

În toate lagărele mureau zilnic sute de evrei (înainte de deportare și în decursul ei), de foame, de sete, de bătăi și de torturi; femeii care opuneau rezistență la viol erau ucise; mulți evrei au fost uciși în timpul perchezițiilor, în încercarea de a găsi asupra lor obiecte de valoare. Cadavre erau răspândite peste tot, încă înainte de plecarea convoaielor spre Nistru, adăugându-li-se cele rămase pe margini de șosele în cursul deportării.

Marele Cartier General a ordonat, în numele lui Antonescu, la 4 octombrie, ca „toți evreii din Bucovina să fie trimiși, în zece zile, la est de Nistru”. Un astfel de ordin nu putea fi executat într-un timp așa de scurt⁶¹. Totuși, la 9 octombrie, a început deportarea a 21.000 de evrei din sudul Bucovinei, în vagoane de marfă închise și sigilate. Campania s-a terminat după patru zile. Peste o lună, la 31 noiembrie, după cererea expresă a autorităților locale și a unor locuitori, fuseseră păstrați în întreaga regiune 179 de evrei, deoarece fără ei nu puteau fi puse în funcțiune câteva gatere sau pentru că anumite orașe rămăseseră fără medici. Deportarea evreilor din Cernăuți a început la 12 octombrie, la câteva zile după ce s-a înființat ghetoul din oraș, și a continuat până la 15 octombrie. În acest interval

⁶¹ Ordinul Cartierului General, în numele mareșalului Antonescu, de a deporta toți evreii din Bucovina în Transnistria. *Idem*, nr. 86, p. 143.

au fost deportați cam 30.000 din cei 50.000 de evrei din Cernăuți. Ordinul de deportare a fost transmis verbal de delegați ai M.St.M.⁶².

La 13 octombrie au fost trecuți peste Nistru evreii concentrați în ghetoul Storojineț. La 6 noiembrie a început deportarea celor din Dorohoi și din județ, circa 12.000. Al doilea val de deportări s-a desfășurat în vara anului 1942. La mijlocul lui decembrie 1941 au trecut Nistrul ultimele convoaie din sudul Bucovinei și din județul Dorohoi și, cu acestea, a luat sfârșit al doilea capitol al Holocaustului evreilor din România.

La 6 octombrie 1941, Antonescu rezuma, în ședința guvernului, desfășurarea acțiunilor de purificare etnică a Basarabiei: „În ceea ce-i privește pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 10.000 de evrei, care, în câteva zile, vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali”⁶³.

Antonescu a amintit munții Urali, după ce Führerul i-a scris că rușii au hotărât să lupte, să reziste pe poziții și să nu fugă în Urali, dar au fost învinși⁶⁴. Date oficiale care comparau numărul evreilor existenți în Basarabia la 11 septembrie 1941 cu al celor ajunși vii la punctele de trecere de peste Nistru, au stabilit că circa 25.000 de evrei „au murit de moarte naturală, au evadat sau au fost împușcați” în decurs de două luni⁶⁵.

În decursul tuturor etapelor deportării s-a desfășurat o acțiune, tot la ordinul lui Ion Antonescu, de confiscare a bunurilor evreiești în favoarea statului, prin intermediul delegaților Băncii Naționale Române (vezi capitolul despre Banca Națională a României).

În realitate, numai o parte din bunuri a ajuns în subsolurile Băncii. Restul a fost jefuit sau confiscat în mod legal dar s-a rătăcit în buzunarele delegaților Băncii, a căzut în mâinile jandarmilor și polițiștilor din lagăre și ghetouri sau a trecut în posesia unor români și ucraineni care s-au năpustit asupra convoaielor, în urma unor înțelegeri cu șefii acestora. Din cauza acestor jafuri și a unor anchete deschise împotriva unora dintre jefuitori – îndeosebi militari, jandarmi și funcționari – ne-au parvenit multe documente despre operațiune și mai ales despre „ordinele secrete”: ele au fost consemnate de cei anchetați pentru a-și justifica faptele. Aceste documente au fost dezvăluite în parte încă în anul 1945 și altă parte este dată la iveală din când în când în arhive, mai ales în cele confiscate de armata sovietică și transferate în fosta Uniune Sovietică.

⁶² Mărturia lui Popovici (vezi 49), p. 171.

⁶³ *Procesul Marii Trădări Naționale*, București 1946, p. 246 (stenogramele din procesul lui Antonescu și al conducătorilor regimului său; în continuare, „Procesul”): fragment din comunicatul lui Ion Antonescu cu privire la soarta evreilor în ședința din 6 octombrie 1941, din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 87, p. 143.

⁶⁴ Serisoarea lui Hitler către Antonescu din 27 iulie 1941. Din: V. Arimia, I. Ardeleanu și S. Lache (eds), *Antonescu – Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, București 1991, doc. 21, p. 116.

⁶⁵ Raportul Chișinău (vezi 48), p. 61.

Probleme concrete care au apărut sporadic în cursul desfășurării deportărilor nu au fost discutate în ședințe de guvern ci în „consiliul de ordine”. Din acest organ au făcut parte, în mod permanent, subsecretarul de stat la Interne, comandantul jandarmeriei însărcinat cu siguranța internă, generalul Vasiliu; șeful Serviciului Special de Informații, SSI, Cristescu; și, mai târziu, ministrul Apărării Naționale, generalul Constantin Pantazi. Unul dintre miniștri a afirmat, în procesul criminalilor de război români din anul 1946, că „asemenea chestiuni [problema deportărilor] nu s-au discutat cu Consiliul de Miniștri în sensul luării de hotărâri sau supunerii unor deliberațiuni”. În această chestiune a hotărât Ion Antonescu singur⁶⁶.

Misiunea lui Mihai Antonescu a fost secundară, întrucât deportările s-au desfășurat ca o acțiune militară, prin intermediul Statului Major. Mihai Antonescu i-a promis lui Filderman și reginei-mamă Elena să facă o selecție a deportaților din Chișinău și Cernăuți și să nu deporteze evrei din anumite categorii, necesari economiei naționale. După câte se pare, i-a mințit, cel puțin în ceea ce-i privește pe evreii din Basarabia. La mijlocul lui noiembrie, el a trimis la Atachi un delegat al său, pe colonelul Constantinescu, pentru a urmări operațiunea deportărilor și a confiscărilor de bunuri evreiești. Comandanții de jandarmi locali nu s-au sinchisit de prezența delegatului lui Mihai Antonescu. Un agent al serviciului de siguranță a notat, în raportul său, că „chiar în ochii d-sale [colonelului Constantinescu] un soldat de la pontonieri a furat căciula din capul unui evreu, însă nu s-a luat nici o măsură”⁶⁷.

Operațiunile de deportare s-au desfășurat, potrivit afirmațiilor comandantului jandarmeriei din Basarabia, „în cea mai perfectă ordine și liniște”⁶⁸. În raportul său rezumativ, Voiculescu a notat, după ce a menționat ordinele primite de la Conducător, că „programul de evacuare a fost executat întocmai – deci a fost bine organizat și s-a desfășurat în mod civilizată”⁶⁹. S-a putut remarca atât la Voiculescu, cât și la alte persoane cu posturi înalte, care s-au ocupat de deportări, nevoia de a sublinia că au acționat spre binele patriei române și că nu și-au murdărit mâinile cu asasinat sau cu jafuri și hoții, ci, din contra, le-au combătut din toate puterile. În realitate, majoritatea erau corupți, ca și subalternii lor; deosebirea a constat în posibilități, în amploarea și în domeniul în care au acționat ca să se îmbogățească. Așa, de exemplu, guvernatorul Basarabiei, care s-a străduit atât de mult să sublinieze în darea sa de seamă către Antonescu că a acționat pentru a dezrădăcina plaga corupției în rândurile comandanților ghetoului din Chișinău, „și-a luat în administrație, din Cernăuți, două camioane cu covoare persane”⁷⁰.

⁶⁶ *Procesul Mării Trădări Naționale*, p. 134-135, 141.

⁶⁷ Nota unui agent al jandarmeriei la Atachi, 20 noiembrie 1941. Din: AnceI, *Documents*, V, nr. 115, p. 180.

⁶⁸ Inspectoratul jandarmeriei din Basarabia către Guvernământul Basarabiei, 1941, *idem*, nr. 44, p. 101.

⁶⁹ Darea de seamă a lui Voiculescu, p. 139.

⁷⁰ Mărturia lui Popovici (vezi 49), p. 162.

Convoaiele evreilor care se deplasau dintr-un loc în altul în drum spre Nistru erau escortate de un număr foarte mic de jandarmi, polițiști și soldați, care n-ar fi putut să prevină o răzvrătire sau o evadare. În ciuda acestui fapt, niciodată nu s-a raportat despre evadarea unor evrei din convoaie pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei și nici mărturiile nu amintesc așa ceva⁷¹. În convoaiele de deportați era, atunci, o oarecare siguranță; în afara convoaielor îi aștepta pe evrei moartea în chinuri. Lumea creștină din Basarabia și nordul Bucovinei s-a închis complet în fața evreilor.

În contrast cu prima etapă, în care naștii au exercitat o anumită influență asupra deciziilor lui Antonescu, răspunderea pentru capitolul doi al exterminării evreilor în România îi revine în întregime lui, colaboratorilor săi la putere și armatei române. Deportările au fost inițiate conform unei decizii personale a lui Ion Antonescu, din dorința de a curăți cu totul de evrei teritoriile eliberate. Ministrul de Interne a notat, la 16 octombrie 1943, într-o agendă pregătită privind posibilitățile de a elibera o parte dintre supraviețuitorii din Transnistria, că deportarea a fost motivată de „atitudinea evreilor față de armata română, la retragerea acesteia din teritoriile cedate, și de atitudinea lor față de populația română în timpul ocupației U.R.S.S.”⁷². Nici un cuvânt nu a fost pomenit sau scris despre o presiune germană care să fi determinat deportările. Președinția Consiliului de Miniștri a stabilit, într-o dare de seamă elaborată special pentru Antonescu, că deportările din Basarabia și Bucovina s-au făcut „pentru a da o satisfacție simțului de onoare al poporului român”, care a fost lezată de atitudinea evreilor față de armata și cetățenii României⁷³. În culmea campaniei de deportare, Ion Antonescu s-a adresat poporului, anunțându-l că este ferm hotărât „a sancționa crimele săvârșite împotriva neamului și oștirii de către evreii din pământurile străbune recucerite” și, cu stilul lui special, a adăugat: „nimeni și nimic nu mă va putea împiedica, atâta timp cât voi trăi, de a împlini opera de purificare”⁷⁴.

În această fază a războiului, Antonescu a planificat nu numai deportarea în Transnistria a evreilor din provinciile eliberate ci și deportarea tuturor evreilor din România – inclusiv a celor din Regat. Guvernatorul Transnistriei, Alexianu, a recunoscut, la procesul său, că în septembrie 1941 „au sosit la Tiraspol (locul de reședință al Guvernământului până la cucerirea Odesei) doi colonei din partea mareșalului Antonescu, ca să organizeze deportarea evreilor în Transnistria, a celor din Basarabia și Bucovina și mai târziu și a celor din Vechiul Regat”⁷⁵.

⁷¹ Vezi, de pildă, mărturia lui Șmelke Dechner din Berhomet, județul Storoișet, Arhiva Yad Vashem 0-3/1443, p. 5.

⁷² Memorandum al Ministerului de Interne cu privire la „Chestiunea înapoierii în România a evreilor deportați”, 12 octombrie 1943, din: Anel, *Documents*, IV, nr. 356, p. 666.

⁷³ Darea de seamă a Președinției Consiliului de Miniștri prezentată lui Antonescu cu privire la intervențiile făcute în favoarea evreilor din Bucovina, 24 ianuarie 1944. *Idem*, X, nr. 131, p. 351.

⁷⁴ „Răspunsul d-lui Mareșal Antonescu la scrisoarea profesorului I. Găvănescu”, „Curentul”, 3.11.1941.

⁷⁵ *Procesul Marii Trădări Naționale*, p. 144.

Satul evreiesc Vertujeni era situat pe malul românesc al Nistrului, la circa zece kilometri sud de capitala județului Soroca. El fusese întemeiat în 1838, în cadrul politicii țarului de a-i face pe evrei „utili”. În anul 1930 trăiau în satul devenit târg 1.843 de evrei – 91% din populație. Ceilalți nu erau localnici, ci români din Regat, care dețineau diferite funcții în administrația locală. Evreii erau proprietari de pământuri și se ocupau, în majoritate, cu agricultura.

La izbucnirea luptelor, în iunie 1941, o parte dintre evreii târgului și-au înhămat caii la căruțe, și-au luat familiile și au trecut de partea ucraineană a Nistrului. Cei care au ales să rămână pe loc au dispărut fără urme și e de presupus că soarta lor a fost asemănătoare celei a evreilor din Mărculești; Vertujeniul evreiesc a dispărut odată cu ei. Casele au fost jefuite de către țărani și parte dintre ei chiar s-au instalat în ele⁷⁶.

Lagărul a fost instalat, probabil, la 11 august 1941, la marginea satului, pe povârnișul care cobora spre Nistru, și a fost destinat supraviețuitorilor primului val de masacre din județul Soroca. Înființarea lui urma să oprească masacrul deportaților din nordul Bucovinei, cărora germanii nu le-au permis transferarea în Ucraina. La 17 august a intrat în lagăr un lung convoi de circa 13.000 de evrei, alungat, timp de săptămâni, dintr-un loc în altul, interval în care jandarmii și premilitarii și-au bătut joc și i-au torturat, ucigând mulți dintre ei⁷⁷.

La 18 august au fost aduși într-o pădure din apropierea lagărului Vertujeni parte din cei 4.000 de supraviețuitori din târgul Lipcani și la 21 august au fost transferați la Vertujeni în patru convoaie supraviețuitorii închiși în două lagăre mici: Alexandru cel Bun și Rublenița. Unul dintre convoaie număra 1.500 de infirmi, femei și copii mici și a fost adus în căruțe⁷⁸.

Delegatul Statului Major, colonelul Palade, a ordonat la început să fie înghesuți la Vertujeni și toți evreii găsiți în viață pe teritoriul de sub autoritatea legiunii de jandarmi Bălți; dar sosirea, pe neașteptate, a uriașului convoi de peste Nistru a dezorganizat planul și colonelul a luat legătura cu Statul Major pentru a primi instrucțiuni unde să-i închidă pe evreii din județul Bălți⁷⁹. La 23 august se aflau în lagăr 23.000 de evrei și, în decurs de două săptămâni, numărul lor a crescut la 26.000. Armata și jandarmii transferau acolo, din când în când, evrei prinși pe drumuri care reușiseră să supraviețuiască sau să-și răscumpere viața de la jandarmii

⁷⁶ La inventarul averilor sătești ale evreilor care s-a deslășurat în întreaga Basarabie s-a constatat că evreii din Vertujeni au posedat 325 de case, 600 de hectare de vie, 350 hectare terenuri agricole cultivate și două mori de făină (Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 65, p. 64).

⁷⁷ Cartierul General către marele pretor, 17 august 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 55, p. 104.

⁷⁸ *Idem*, p. 83. Vezi și darea de seamă a pretorului Armatei a III-a către marele pretor, 21 august 1941. *Idem*, nr. 58, p. 105-106.

⁷⁹ Telegramă secretă a Preturii către Statul Major, 20 august 1941. *Idem*, nr. 59, p. 106; rezultatele numărătorii evreilor din lagărul Vertujeni de la 25 august 1941, *idem*, nr. 61, p. 107.

care-i arestaseră și nu i-au împușcat pe loc, așa cum erau autorizați s-o facă; amintim că jandarmii au primit mână liberă să împuște orice evreu prins în zone rurale.

Micul lagăr nu putea să-i cuprindă pe toți deținuții săi, din lipsă de apă potabilă; nu le putea asigura un acoperiș. Dar astfel de probleme nu preocupau autoritățile românești. Evreii au fost băgați în „poduri, cotețe, subsoluri, magazii, toate pline până la refuz. Nici o grijă sanitară, mureau 50-60 zilnic, apă foarte puțină, se stătea la rând ore întregi pentru o cană cu apă”⁸⁰. Aceasta era situația când în lagăr se aflau, în primele lui zile, circa 12.000 de evrei; o dată cu sosirea celui de-al doilea transport, de peste Nistru, aflat într-o stare și mai proastă, mortalitatea s-a dublat, ajungând la circa 120 pe zi.

Primul comandant al lagărului a fost colonelul Alexandru Constantinescu. El a fost cutremurat de priveliștea convoaielor: „Ei erau într-o stare de epuizare pentru care nu există cuvinte s-o descrie... Constituiau o îngrămădire nepermisă de ființe omenești... Totul într-o promiscuitate de nedescris, femei, copii, fete, bărbați, oameni bolnavi, oameni în agonie, femei lăuze și, în plus, fără puțința de a se hrăni... neputându-se garanta nici locul de odihnă pentru fiecare. Consecința: o mortalitate din ce în ce mai mare... chiar în fața [mea] unii își dădeau sufletul, alții leșinau, lăuzele nășteau, toți erau plini de păduchi și bube”⁸¹.

Acest ofițer a fost mișcat în așa măsură de ceea ce-i vedeau ochii încât a cerut să fie eliberat din funcție și, într-adevăr, a fost eliberat, printre altele, din motivul că era ofițer în rezervă⁸²; cazul lui reprezintă o dovadă că sub regimul antonescian era posibil, dacă nu să-i ajuti pe evrei, cel puțin să te abții de la participarea activă la crime împotriva lor.

Înainte de a demisiona, Constantinescu a cerut și a primit de la Comandamentul de etape diverse produse alimentare, ceea ce a ușurat, într-o mică măsură, situația. Tribunalul Poporului a găsit de cuviință să noteze, în 1945: „cu puțină stăruință și înțelegere față de suferințele nemaipomenite ale internaților” se putea ușura viața lor și reduce mortalitatea⁸³. La 2 septembrie 1941 a fost numit comandant al lagărului alt ofițer în rezervă, colonelul Vasile Agapie; el a rămas în această funcție până la lichidarea lagărului, la începutul lunii octombrie. O dată cu numirea sa, a încetat orice încercare de a avea grijă de cei internați.

Din acest moment și până la deportare, viața celor 26.000 de evrei a depins de nebunia, cruzimea și poftele a patru români: colonelul Agapie, adjunctul său, căpitanul Rădulescu, căpitanul Buradescu, responsabil cu disciplina, care s-a

⁸⁰ Act de acuzare împotriva colonelului Agapie, căpitanului Buradescu și reprezentantului Băncii Naționale a României, Mihăiescu, pentru crime de război comise în lagărele Vertujeni și Mărculești din județul Soroca în lunile septembrie – decembrie 1941. Din: Anel, *Documents*, VI, nr. 8, p. 117 (în continuare, Act de acuzare împotriva lui Agapie).

⁸¹ *Idem*, p. 116.

⁸² *Idem*, p. 117.

⁸³ *Idem*, p. 118.

ocupat, în general, cu confiscarea de obiecte de valoare de la evrei, și delegatul Băncii Naționale, Ion Mihăiescu. Agapie s-a dovedit foarte repede a fi specialist în stoarcerea de bani și bijuterii de la evrei, în afară de jaful comis în numele statului român, care a avut loc în toate lagărele. La o săptămână după numirea sa în post, a trimis la Iași un subordonat de-al său, un rezervist cu gradul de soldat, și magistrat în viața civilă, Petre Nicolau. El s-a adresat Comunității evreiești din Iași, s-a recomandat ca reprezentant al Parchetului (ceea ce nu era adevărat) și, în numele comandantului de la Vertujeni, a cerut ajutor pentru evreii închiși în lagăr, descriind conducătorilor Comunității situația lor grea. Comunitatea din Iași era aproape paralizată după pogromul de la sfârșitul lui iunie 1941, în care au pierit cel puțin cincisprezece mii de evrei. Majoritatea bogătaşilor Comunității fuseseră uciși și, chiar dacă ar fi vrut, Comunitatea nu era în stare să satisfacă nici măcar propriile sale necesități și să întrețină miile de văduve și orfani care rămăseseră lipsiți de toate. Totuși, conducătorii Comunității au efectuat o colectă de bani și au adunat 200.000 de lei (ajutorul Comunității pentru o văduvă de la pogrom era de 70 de lei pe lună) și, de asemenea, s-au adresat și Federației de la București, care a trimis telegrafic 300.000 de lei. Nici un ban din aceste sume n-a ajuns în mâinile comitetului lagărului, care fusese înființat pentru a-i proteja pe cei ce erau în grea suferință. 200.000 de lei au dispărut fără urmă în primele zile; 300.000 de lei au fost predați casierului (român) al lagărului, care a acordat imediat un „împrumut” de 50.000 de lei unuia dintre ofițeri⁸⁴.

A doua inițiativă a lui Agapie se referea la exploatarea forței de muncă și a bunurilor evreiești rămase în sat. El a înființat un atelier de fabricat săpun, utilizând instalațiile unei fabrici de ulei care aparținuse evreilor. Săpunul l-a vândut țăranilor din împrejurimi și toate veniturile i-au revenit lui. De asemenea, a impus o taxă de doi lei oricărui evreu care vroia să schimbe lucruri cu țăranii români, limitând „orele de comerț”⁸⁵. Din cauza lipsei alimentelor elementare, „comerț” însemna năpustirea a mii de oameni sperați la gardurile lagărului, în încercarea de a schimba o haină sau un obiect oarecare cu țăranii, care știau de nenorocirea abătută asupra evreilor și se înghesuiau în acest loc; se primea, la schimb, puțină hrană și chiar apă de băut. Agapie a impus o taxă de doi lei și țăranilor, pentru aprobarea de a face „comerț” cu evreii.

Jandarmii din lagăr au înțeles ce face comandantul lor spre a se îmbogăți și disciplina lor a scăzut foarte mult. Ei l-au imitat, cerând și ei mită zilnică pentru o scutire de munca obligatorie. Când li s-au epuizat banii, evreii au început să vândă în schimbul alimentelor bijuteriile pe care reușiseră să le ascundă de delegații Băncii Naționale și de ofițerii din lagăr. Comitetul lagărului a încercat să ușureze regimul impus de Agapie, mituindu-l pe adjunctul său, Rădulescu, cu o plată

⁸⁴ *Idem. Idem.* Apelul Federației către Mihai Antonescu, 18 august 1941, *idem*, III, nr. 48, p. 89.

⁸⁵ Act de acuzare împotriva lui Agapie, p. 120.

săptămânală de 20.000 de lei. Foamea, lipsa apei de băut, traiul sub cerul liber, murdăria și păduchii, cadavrele îngrămădite cu sutele în fiecare zi, violarea femeilor tinere, torturile suferite de mulți pentru a preda bijuterii și ceasuri, maltrătarile jandarmilor de rând – toate acestea au transformat locul într-un „lagăr al groazei”⁸⁶.

Agapie și adjuncții săi aveau o problemă: cum să transfere prada în Regat, fără să fie descoperiți de agenții Siguranței. La punctele de trecere de pe Prut se făcea control de vamă, pentru a se împiedica scoaterea unor astfel de obiecte de valoare, considerate ca „proprietate a statului”. Ofițerii lagărului au împachetat covoarele, hainele și bijuteriile și le-au expediat la București, Inspectoratului general al jandarmeriei, însoțite de jandarmi. După depășirea punctelor de vamă, adresele erau rupte, astfel că pachetele ajungeau la domiciliile expeditorilor⁸⁷.

O dispută în jurul prerogativelor a izbucnit între Agapie și comandantul postului de jandarmi de la Vertujeni, și acesta s-a plâns, în scris, contra lui Agapie. Din acest motiv a avut loc o anchetă la Corpul III al armatei. Mărturiile adunate de ofițerul de instrucție în anul 1942 și depozitiile făcute la procesul comandanților lagărului în anul 1945 stau la baza documentației acestui capitol.

Adjuncții lui Agapie l-au depășit în cruzime. Când Buradescu intra în lagăr, „toți internații fugeau din calea lui, cum se ascund păsările la apropierea uliului. În jurul lui era numai spaimă și teroare; el bătea și înjura”⁸⁸. A inventat jaful-surpriză, atunci când nimeni nu se aștepta, în ultima clipă dinaintea plecării sau când victima încolțită de foame încheia o „tranzacție” cu paznicii; în astfel de ocazii obișnuia să confişte în special bijuteriile pe care evreii le vindeau sergenților. Buradescu, responsabil cu disciplina în lagăr, adjunctul comandantului, Rădulescu, și un alt ofițer alegeau fete frumoase și le duceau la ei acasă, unde ele „tipau și plângeau toată noaptea”, au relatat mai târziu, la anchetă, proprietarii care le închiriaseră locuințe. Tinere evreice s-au sinucis după ce au fost readuse în lagăr. Violarea femeilor și fetelor era un fapt obișnuit și printre jandarmi, care o făceau în prezența familiilor victimelor⁸⁹.

Deportarea

La 10 septembrie, generalul Topor a ordonat începerea deportării din lagăr, în convoaie de câte 1.600 de persoane. Colonelul Meculescu a trimis comandantului lagărului „Instrucțiuni relative la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni-Soroca”⁹⁰.

⁸⁶ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 86.

⁸⁷ Act de acuzare împotriva lui Agapie, p. 119-121.

⁸⁸ *Idem*, p. 123.

⁸⁹ Fragmente alese din actul de acuzare împotriva lui Agapie, Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 78, p. 122.

⁹⁰ Instrucțiuni cu privire la evacuarea evreilor din lagărul Vertujeni, *idem*, nr. 80, p. 123.

Paralel cu ordinul oficial, Meculescu a transmis un ordin verbal căpitanului în rezervă Victor Ramadan. Și, prin intermediul lui Ramadan, a trimis „instrucțiunile” în scris lui Agapie, adăugând că este permis să se tragă în deportați „în timpul transferului”⁹¹. Pentru ca ordinul verbal să aibă acoperire în scris, a adăugat o frază nedeslușită în „instrucțiuni”: „Pentru cei ce nu se vor supune, se va proceda conform normelor cunoscute și stabilite în legile, ordonanțele și D.L. [decrete-lege] în vigoare”. Acest paragraf a fost înțeles corect de ofițerii jandarmii care au comandat convoaiele.

În ajunul deportării, numărul evreilor a scăzut la 22.150; ceea ce înseamnă că aproximativ 4.000 au murit în decurs de o lună și jumătate. Mortalitatea a urcat în această etapă la 200-300 pe zi; deținuții slăbiseră mult din cauza foametei, bolilor și maltratărilor. Mulți dintre noii născuți și dintre bătrâni au murit.

Meculescu a stabilit că deportarea se va face în două direcții diferite: prin Cosăuți la nord și prin Rezina la sud⁹². Meculescu a trimis un delegat personal, pe locotenent-colonelul Radu Lazăr, să coordoneze cu colonelul Palade logistica legată de deportare și, apoi, pentru a coordona acțiunile pe teren.

Jandarmii din lagăr, sub comanda unui ofițer, au escortat convoaiele până la Soroca în nord și Mateuți în sud, unde le-au predat jandarmilor legiunilor Soroca și Orhei, a căror misiune era să le însoțească pe ultima porțiune a itinerariului și la traversarea Nistrului. Pe malul opus, convoaiele erau așteptate de jandarmi și ofițeri de la Inspectoratul de jandarmerie din Transnistria. Comandanții convoaielor au primit hărți pe care cele două trasee de deportare erau notate în culori diferite – roșu și albastru. Una din hărți s-a păstrat⁹³. Căpitanul Ramadan a comandat traversarea Nistrului la Cosăuți și locotenentul Popoiu la Rezina. „Trecerea se va face fără nici o formalitate” se specifică în Instrucțiuni⁹⁴. Înainte de a părăsi lagărul, se strâneau de la evrei actele personale care erau arse. Apoi, la traversarea fluviului, erau numărați, iar de partea cealaltă „luați în primire și numărați prin lovituri de drug”⁹⁵. La dispoziția celor doi ofițeri care au comandat traversarea se afla un pluton special de jandarmi; aceștia împușcau fără ezitare evreii suspectați că ar opune vreo rezistență. Comandanții legiunilor de jandarmi din ambele lagăre au primit misiunea să se ocupe de „îngroparea morților cu ajutorul locuitorilor și a stabili din timp locurile de cartuire, la margini de sat, prin șoproane, remize etc., căutând astfel a împiedica epidemiile”⁹⁶.

⁹¹ Act de acuzare împotriva a 19 comandanți, ofițeri și subofițeri ai jandarmeriei din județele Cernăuți, Hotin, Orhei, Cetatea Albă, Ismail și Chișinău acuzați de uciderea în masă a populației evreiești. Din: Anel, *Documents*, VI, nr. 15, p. 211.

⁹² Mărturia lui Israel Perikman, care a fost în lagărul Vertujeni timp de trei luni. Arhiva Yad Vashem 0-3/1460, p. 10-11.

⁹³ Harta dată ofițerilor de escortă și în care s-a notat traseul deportării apare în: Anel, *Documents*, V, nr. 73, p. 87.

⁹⁴ Vezi 85, p. 124.

⁹⁵ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88.

⁹⁶ Fragmente din actul de acuzare împotriva lui Agapie. *Idem*, p. 124.

Ordinele interziceau jefuirea evreilor atât de către escortă cât și de către țărani și stabileau chiar, după caz, împrășcarea jefuitorilor, dar această dispoziție nu a fost pusă în aplicare. De cele mai multe ori, jafurile s-au făcut prin înțelegere cu jandarmii însoțitori, care-și primeau partea. În dispoziții se prevedea, de asemenea, că fiecare convoi va fi însoțit de cincizeci de căruțe cu cai pentru transportarea bagajelor și a deportaților care nu puteau să meargă. În realitate, fiecare convoi a avut șase până la opt căruțe, închiriate de la căruțași, la preț ridicat, și cu mită pentru jandarmi și mită și mai mare pentru comandantul lagărului. Agapie a reușit să adune 400.000 de lei de la fiecare convoi, în schimbul promisiunii de a furniza căruțe⁹⁷. Aceste căruțe constituiau pentru jandarmii din escortă ultimul prilej de a-i exploata pe evrei și, de aceea, obișnuiau să promită că femeile gravide, copiii, bolnavii și bătrânii vor putea să călătorească cu ele, dar nu dezvăluiau și că, într-un anumit punct, convoaiele urmau să fie predate altor jandarmi și că aceștia vor stabili noi aranjamente și își vor cere partea. Paza convoaielor era slabă și jandarmii nu i-au împiedicat – și nu puteau să-i împiedice – pe țărani români sau ucraineni să-i atace în drum pe evrei și să-i jefuiască de orice lucru pe care-l mai găseau pe ei sau în boccelele lor. La procesul criminalilor de război, s-a dovedit că Agapie nici măcar n-a comunicat jandarmilor ordinul de a împiedica, fie și cu forța, jaful convoaielor de către țărani.

Convoaiele s-au constituit în mod arbitrar. Multe familii au fost despărțite după bunul-plac al ofițerilor lagărului; această despărțire a fost, în majoritatea cazurilor, definitivă, întrucât convoaiele au fost îndreptate în direcții diferite și nu s-au mai întâlnit. Ritmul de mers de treizeci de kilometri pe zi era păzit cu strictețe. Jandarmii nu au permis nici o oprire, nici măcar pentru a bea apă. Popasul de noapte s-a făcut pe câmp deschis. Actul de acuzare contra comandanților lagărului conchide cu simplitate: „Convoaiele nefericiților deportați, istoviți de foame, de mizerie, de boală, jefuiți, continuau să se scurgă spre «ținutul morții», goniți din urmă de răcnete și loviturile jandarmilor, până-și găseau odihna cea mai dorită, fie în pădurea Cosăuți, fie în «ținutul morții» dincolo de Nistru”⁹⁸.

Drumul spre sud a fost mai ușor și mai scurt, dar mulți evrei – uneori convoaie întregi – au fost împrășcați de jandarmi și rudele lor n-au găsit nici un semn că au trecut Nistrul⁹⁹. Drumul spre nord a fost mai greu, atât din cauza lungimii traseului, cât și a itinerarului. Sute de cadavre ale celor care nu mai

⁹⁷ Actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 122-129. Amănunte despre această sumă și despre bunurile adunate de Agapie au fost consemnate în ancheta deschisă de Tribunalul militar al Corpului III Armată în anul 1942, cu privire la neregulile petrecute în lagăr, probabil în urma plângerii comandantului postului de jandarmi din Vertujeni, Ioan Oprea. Agapie a trimis acasă 12 ceasuri de aur, 30-40 inele cu briliante, 180-200 de monede suflate cu aur de 5-10 ruble fiecare, 12 mele de aur în valoare de 100 de ruble fiecare, cinci lanțuri de aur de 150 de gr., 3-4 covoare persane, 5-6 covoare de lână, patru blănuri, paltoane de tot felul ș.a. (*Idem*, p. 121).

⁹⁸ Din actul de acuzare împotriva lui Agapie. *Idem*, p. 125.

⁹⁹ În actul de acuzare împotriva lui Agapie (p. 124) se spune că numai 1.500 din 22.000 de evrei deportați au ajuns de partea cealaltă a Nistrului.

avuseseră putere să se târască până la punctul de trecere erau aruncate pe marginile de drum. Popasul de noapte în pădurea Cosăuți, care a continuat uneori câteva zile, s-a transformat într-o capcană a morții pentru pribegii istoviți. Răcoarea naturală de toamnă, ploile și faptul că oamenii erau aproape goi a costat un preț mare de vieți omenești. Mulți nu s-au mai trezit dimineața să-și continue drumul. În pădure era o vale naturală care a devenit un mormânt comun deschis; s-au înălțat, acolo, movile de mii de cadavre, ospăț pentru câini și păsări de pradă. În mai 1942, când prin pădure a trecut ultimul convoi din ghetoul Chișinău, încă se mai putea vedea și simți mormântul deschis. Jandarmii care primeau convoaiele la marginea Sorocăi și la Mateuți erau întotdeauna furioși, deoarece evreei ajungeau la ei fără nimic după ce fuseseră jefuiți de ultimele lor resturi de haine de jandarmii „norocoși” care-i însoțiseră până acolo. Ei își revărsau furia în bătăi, cu ajutorul premilitarilor care le-au fost puși la dispoziție; aceștia deschideau foc cu ușurință și s-au grăbit să împuște pe oricine nu rezista la ritm în ultima parte a marșului pe pământul României. În cursul nopților, jandarmii cei noi și ajutoarele lor scoteau fete din mulțime și abuzau de ele până în zori. În timpul zilei mai reușeau totuși să „câștige” ceva bani prin „vânzarea” unui evreu vreunui țaran. O formulă originală care combina jaful cu omorul a apărut pe drumurile de deportare în Basarabia și, într-un scurt timp, a devenit frecventă în toate convoaiele pedestre. Iat-o: țaranii la pândă se adresau unui jandarm din escortă, indicau un ins căruia-i jinduiau hainele sau pantofii și-i propuneau un preț, în general între o mie și două mii de lei și, după o scurtă tocmeală, jandarmul scotea din convoi evreul ales și-l împușca; țaranul plătea suma convenită și se grăbea să dezbrace cadavrul.

Odată cu începerea deportărilor, Agapie și Buradescu au ordonat evreilor care-și așteptau rândul la deportare să „amenajeze” lagărul. Ei au hotărât să paveze străzile și potecile cu pietre din Nistru și cu monumentele funerare din cimitirul evreiesc și, în acest scop, i-au scos la muncă pe evreei epuizați, inclusiv femeile și copiii. Unul dintre supraviețuitori a descris munca astfel: „Închipuți-vă o coloană de oameni cu pietre de 10-15 kg în mână, loviți cu patul armei ca să nu fugă, să dea un randament cât mai mare, goi, fiindcă au fost jefuiți prin toate mijloacele, flămânzi... [bătuți] când erau scoși la lucru, ...în fugă mare trebuia să lucrăm. Atâta bestialitate nici pe timpul construirii piramidelor n-au suferit atâția oameni”¹⁰⁰. De Anul Nou evreiesc, care a căzut în 24 septembrie 1941, jandarmii i-au scos la muncă tocmai pe rabini și pe cei care semănau a rabini. Ultimul convoi a părăsit lagărul la 8 octombrie. Jandarmii, în frunte cu Agapie, au fost transferați la noul lagăr Mărculești.

După golirea lagărului de locuitorii lui, primarul din Vertujeni, devenit sat exclusiv românesc, a trimis o dare de seamă confidențială pretorului regiunii, în care a descris situația jalnică a satului: pe străzi au fost lăsate cadavre; jandarmii

¹⁰⁰ Mărturia evreului Marcel Isac citată în actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 123-124.

și-au însușit mobilele evreilor, care, de fapt, aparțineau statului. Demersul nu conținea un protest contra încarcerării evreilor, maltratării și asasinării lor, ci împotriva faptului că cei ce conduceau lagărul nu au avut grijă să lase locul curat, și chiar au furat bunurile care trebuiau să rămână în sat, pentru bunăstarea locuitorilor. Cei care au acaparat terenuri agricole erau îndreptățiți, după părerea reclamantului, să primească și mobilele¹⁰¹.

Lagărul Mărculești

Lagărul Mărculești a fost înființat de jandarmeria română pentru supraviețuirii primului val de exterminare din Basarabia și a fost folosit ca lagăr de tranzit pentru convoaiele evreilor aduși de jandarmi din nordul Bucovinei, înainte de transferarea lor în Transnistria. Criteriul alegerii locului era asemănător cu cel de la Vertujeni: localitate evreiască, fără evrei. Mărculeștiul evreiesc, denumit în documente oficiale „Mărculești Colonie”, se afla la o depărtare de un kilometru și jumătate de satul românesc cu același nume, situat lângă Nistru, la 45 de kilometri de capitala județului Soroca și la patru kilometri de linia ferată Bălți-Soldănești, pe atunci ultima stație înainte de Nistru¹⁰².

Mărculești a fost întemeiat în anul 1837 și, până în 1941, toți locuitorii lui erau evrei. La recensământul din 1930 număra 2.319 locuitori. După izbucnirea luptelor, în 1941, la Mărculești s-au refugiat evrei din Bălți, Fălești și din alte locuri, care au fugit de bombardamente, fiind primiți cu brațele deschise. Evacuarea în Ucraina nu a fost posibilă până la 5 iulie, întrucât vechea graniță de pe Nistru a rămas blocată și pe podurile făcute de soldații sovietici nu s-a permis populației locale să fugă în interiorul Ucrainei. Când s-a deschis granița, au plecat în direcția Nistrului câteva familii care aveau cai și căruțe; de asemenea, au plecat pe jos și majoritatea refugiaților și o mică parte din evreii de la Mărculești. La 7 iulie, sute de țărani s-au năpustit asupra localității, înainte de intrarea armatei române, și au început să jefuiască averile evreilor. Ei nu s-au mulțumit cu jaful și au ucis zeci de evrei și au violat femei. De spaima țăranilor, o parte dintre evrei au fugit pe câmp și mulți dintre ei au fost uciși. Puțini au reușit să ajungă la Nistru.

La intrarea armatei române în Mărculești, la 8 iulie, au fost arestați, ca ostatici, 18 evrei dintre notabilii comunității; apoi au fost împușcați. Toți evreii din Mărculești au fost strânși la marginea târgului și un ofițer român a luat obiectele de valoare găsite asupra lor. Bărbații au primit ordin să adâncească șanțurile antitanc pregătite de sovietici. Înainte de a fi împușcați, au fost puși să se dezbrace goi și rânduiți în grupe de câte zece în fața șanțurilor. Întâi au fost împușcați bărbații, apoi, femeile și copiii. Numărul victimelor nu este cunoscut cu precizie, în dările

¹⁰¹ *Idem*, p. 124.

¹⁰² Vezi monografia târgului în *Pinkas Hakehilot Rumania*, II, p. 365-368.

de seamă oficiale el variază între 460 și 1040, inclusiv evreii din Gura Căinari. Masacrul a fost executat de soldații Regimentului 6 Infanterie, sub comanda colonelului Emil Matieș. Acesta a justificat masacrul într-un raport oficial, susținând că a ordonat execuția în masă deoarece regimentul său a fost atacat de armata sovietică și de către civili înarmați¹⁰³.

De fapt, acest regiment cu baza înainte de 1940 la Bălți a vrut să se răzbune pe evrei, deoarece comandanții lui au considerat că au fost înjosiți în timpul retragerii din iunie 1940. Regimentul a început să execute evrei încă de la graniță, pe Prut, și a omorât 311 evrei la Sculeni. Soldații au continuat execuțiile la Gura Căinari, la Mărculești, la Bălți și la Slobozia-Bălți. Principalii autori ai execuțiilor au fost căpitanul Ion Stihi, locotenentul Eugen Mihăilescu și soldatul Ion Epure. Soldatul, măcelar de meserie, avea o plăcere sadică să-și schingiuiască victimele și să le taie diverse organe înainte de a le ucide¹⁰⁴. Într-o telegramă către superiorii lui din Divizia a 14-a, colonelul Matieș a confirmat că soldații lui au executat „pe acești nemernici”. Execuția a fost condusă de căpitanul Stihi „din ordinul meu și în conformitate cu ordine superioare, date precis în această chestiune”¹⁰⁵.

Uciderea evreilor din Mărculești a fost descrisă și dintr-un alt unghi, de către colonelul intendent Mandrea Alexandru, șef al serviciului de intendență al Diviziei a 14-a, când a dat o depoziție judecătorului care a pregătit procesul criminalilor de război din Iași. După părerea sa, „cauza principală [a execuției] a fost jefuirea aurului pe care-l aveau asupra lor”, prada fiind împărțită între locotenentul Eugen Mihăilescu și căpitanul Stihi. Mandrea a descris Mărculeștiul a doua zi după masacrul: „În interiorul comunei Mărculești m-am dus să aduc faină și subzistență necesare alimentării trupelor noastre și aici am găsit cadavre de evrei, bărbați și femei, printre care unii cu abdomenul spintecat, iar femeile având bucați de scânduri în organul genital”¹⁰⁶.

Nici un evreu dintre cei care au rămas în Mărculești nu s-a salvat de la masacrul. De aceea despre cele întâmplate se știe numai din documente oficiale românești. În târg și în împrejurimi au fost uciși peste o mie de evrei. Sute de cadavre au rămas răspândite în șanțuri, pe străzi, în pivnițe, în poduri și în grădini. Jandarmii care au venit la mijlocul lui august pentru a construi lagărul au ordonat țăranilor din satul românesc Mărculești să acopere cu pământ trupurile, acolo unde se aflau. Ploile care au căzut din abundență în acel an, la sfârșitul verii și toamna,

¹⁰³ Actul de acuzare împotriva criminalilor de război care au comis pogromuri la Iași și asasinatelor de la Mărculești, Gura Căinari și Sculeni. Din: Ancl. *Documents*, VI, nr. 39, p. 410; Raportul comandantului Regimentului 6, colonelul Matieș, către comandantul Diviziei a 14-a, 20 iulie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, II, nr. 24, p. 73.

¹⁰⁴ Fragment din depoziția locotenentului Petre Guruș, 7 mai 1947, *Idem*, nr. 26, p. 75.

¹⁰⁵ Raportul colonelului Matieș, 31 iulie 1941. *Idem*, nr. 25 b, p. 74.

¹⁰⁶ Actul de acuzare împotriva criminalilor de război din Iași (vezi 98), p. 411-412.

au împrăștiat în multe locuri stratul subțire de pământ și au scos la iveală rămășițe omenești și oseminte. Delegatul Băncii Naționale, Ion Mihăiescu, a descris locul în încercarea de a explica Tribunalului, în anul 1945, în ce condiții grele au fost nevoiți, el și colegii săi, să lucreze în lagăr:

„Șoarecii cu miile mișunau pe ulițe și prin case. muștele, în număr cu totul neobișnuit, erau extrem de supărătoare. Din cauza aceasta, somnul era imposibil. Multe dintre obiectele funcționarilor au fost roase de șobolani. Ploile care au început să cadă au făcut imposibilă deplasarea noastră. Noroiul devenise insuportabil. Toți eram murdari, iar posibilități de curățire nu erau. Am rămas nespălați săptămâni... [când] timpul s-a răcit, lemne [pentru încălzit] nu se găseau”¹⁰⁷ ...

În acest loc au fost concentrați, la începutul lui septembrie 1941, circa 11.000 de evrei. În decursul timpului au trecut prin lagăr alți peste zece mii de evrei, deportați din Cernăuți și din împrejurimi și aduși acolo cu trenurile sau pe jos. La 6 septembrie au fost transferați la Mărculești 9.000 de evrei din trei lagăre mici din județul Bălți în vederea deportării: 2.634 din Limbenii Noi, 3.072 din Rășcani și 3.235 din Răuțel¹⁰⁸.

Dintre cele trei lagăre mici în care au fost deținuți evrei înainte de a fi duși la Mărculești, se cunosc amănunte numai despre lagărul Răuțel. Acesta a fost înființat la ordinul lui Voiculescu, la o distanță de 12 kilometri de orașul Bălți, și au fost închiși în el 2.800 de evrei rămași în viață în județ. Numărul lor a crescut, deoarece zilnic li se adăugau alții, descoperiți pe drumuri sau în ascunzători. Comandantul legiunii de jandarmi Bălți, maiorul Mihai Boulescu, a primit ordin să organizeze paza și controlul și să se îngrijească de hrană. În lipsă de jandarmi, au fost folosiți pentru pază soldați. Evreii au fost deținuți într-o poiană de pădure, sub cerul liber sau în șase barăci mici, în fiecare dintre ele fiind înghesuții câte o sută de oameni. Ei dormeau în șanțuri antitanc acoperite cu frunze. Nu au primit hrană și mortalitatea zilnică s-a ridicat la 50-60 de oameni. În fiecare zi bărbații erau scoși la curățirea dărâmăturilor și la curățenia orașului¹⁰⁹.

Misiunea principală a lagărului Mărculești a fost să primească convoaiele de evrei gonite dintr-un loc în altul în vederea deportării, prin punctul de trecere Rezina. De la începutul lunii octombrie a servit și ca punct de tranzit în vederea deportării convoaielor de la Cernăuți și din Bucovina de sud prin Rezina. Transporturile din Cernăuți au fost trimise cu trenul la stația Mărculești. De acolo,

¹⁰⁷ Actul de acuzare împotriva lui Agapie, p. 125.

¹⁰⁸ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88. În ceea ce privește lagărul Răuțel au circulat zvonuri că maltrătarile au depășit orice imaginație a universului lagărelor mai ales în primele zile de existență, dar nu au rămas martori care să descrie ce au suferit evreii acolo.

¹⁰⁹ Rechizitoriu de urmărire împotriva locotenent-colonelului Mihai Boulescu, comandantul legiunii de jandarmi Bălți, și a altor comandanți acuzați de colaborare cu unități SS la uciderea de evrei în Bălți și înființarea lagărului Răuțel, 12 aprilie 1948. Din: Anel, *Documents*, vol. VI, nr. 25, p. 275-276.

oamenii au fost duși pe jos la o distanță de patru kilometri și cine a scăpat viu a continuat, apoi, în direcția Nistrului. Din momentul în care s-a decis să se aducă transporturi din Bucovina de sud, Mărculești s-a transformat dintr-un lagăr obișnuit într-un „centru de tortură și jaf”¹¹⁰.

La 11 octombrie au ajuns în lagăr supraviețuitorii ghetoului din Storojineț. La 22 octombrie au fost aduși cu trenul supraviețuitori din județul Cernăuți și, după ei, au sosit trenuri cu evrei din satele îndepărtate din sudul Bucovinei, din județul Rădăuți – în total circa 8.000. După o așteptare de cinci zile și o serie de maltratări fizice și jafuri de bunuri, au fost trimiși, pe jos, la Rezina. Numărul evreilor uciși în lagăr se ridică la multe mii și nu este cunoscut nici un caz de evadare. Atât evadarea cât și răzvrătirea erau posibile, dar nu era unde să fugi.

La Mărculești, ca și la Vertujeni, viața deținuților era la cheremul a trei persoane: comandantul lagărului, Agapie, adjunctul său, Buradescu, și inspectorul Băncii Naționale, Mihăiescu – personalul transferat de la Vertujeni¹¹¹.

Evreii din Cernăuți și din sudul Bucovinei au ajuns la Mărculești în vagoane închise, șazezi-șaptezeci de oameni înghesuți în fiecare vagon, după o călătorie de două până la patru zile¹¹². La Cernăuți li s-a permis, în general, să ia cu ei pachete cu haine, obiecte casnice și alimente pentru drum și, în unele cazuri, chiar au fost încurajați să le ia. La sosirea la Mărculești jandarmii îi forțau cu lovituri să coboare și-i sileau să lase pachetele în tren sau lângă el. În alte cazuri s-a permis celor veniți să ia cu ei numai ce puteau să care și restul să lase pe loc. Această era prima fază a jafului¹¹³.

În cazurile când comandantul lagărului nu era prezent, soldații de escortă se grăbeau să facă percheziții și să prade bani și bijuterii. Jandarmii care-i primeau pe deportați în stația Mărculești permiteau, uneori, țăranilor din sat să se năpustească asupra evreilor chiar în stație, care nu era altceva decât un punct în câmpul liber. În alte cazuri năvala avea loc în timp ce-i mânau în bătai spre lagăr. „Soldații priveau în tăcere jaful, alții râdeau și cereau țăranilor să ne omoare”¹¹⁴.

Prima imagine pe care o vedeau deportații înainte să intre în lagăr era aceeași pentru toate transporturile: ofițerii de jandarmi, în frunte cu Agapie și Mihăiescu, și în fața lor un om care începea să le vorbească. „Oratorul” era, în general, delegatul Băncii Naționale și el își inaugura cuvântarea și o termina cu trei împușcături de

¹¹⁰ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 89.

¹¹¹ Mărturia lui Șmelke Dechner, Arhiva Yad Vashem 0-3/1443: Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 131.

¹¹² Mărturia lui Freida Manzia Sudman din satul Convantin din nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1523, p. 2.

¹¹³ Mărturia lui Saly Gdanski din Vicovul de Sus din Bucovina de sud, Arhiva Yad Vashem 0-3/1126, p. 4-5; mărturia lui Moșe Brunwasser din Storojineț, *Ibid.* nr. 0-3/1445; mărturia Bertei Morgenstern din Cernăuți, *Ibid.*, nr. 0-3/1491; mărturia lui Munis Iliescu din București, *Ibid.* nr. 0-3/904, p. 3; mărturia lui Sally Guttmann din Cernăuți, *Ibid.* nr. 0-3/907, p. 2-3.

¹¹⁴ Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.

revolver: „Atenție! A venit rândul vostru. Acesta-i sfârșitul vostru... fiecare va preda acum tot ce are asupra lui, în greutate totală de peste 20 kg., inclusiv toate produsele alimentare. Totodată trebuie să predați actele de identitate, diplome, fotografiile – toate documentele. Nu există diferență între medic, avocat și alt jidan. Cu toții sunteți același lucru – jidani! Începând de mâine, cine va fi găsit că are asupra lui tot ce am amintit va fi împușcat”¹¹⁵.

Mihăiescu obișnuia să treacă printre rândurile evreilor cu un săculeț într-o mână și cu o bâță lungă în cealaltă, confiscând toate obiectele de valoare: „Pe mulți i-a bătut fiindcă au îndrăznit să-l roage «ca pe Dumnezeu» să le lase ceva lucruri ca să aibă cu ce-și cumpăra o pâine în Transnistria”¹¹⁶.

În alte cazuri, evreii erau puși în rânduri; în centru se afla un lighean mare și li se ordona să pășească după rând și să arunce în el toate obiectele de valoare, după ce erau avertizați că cine va ascunde ceva sau nu-l va preda din proprie voință va fi executat. După încheierea operațiunii, delegatul Băncii Naționale a României efectua o nouă percheziție, care se solda cu morți și cu răniți. El smulgea cerceii nepredați din urechile femeilor. Agapie lua parte, în general, la perchezițiile care se făceau înainte de intrarea în lagăr¹¹⁷.

Interesul pe care comandantii lagărului l-au arătat față de bunurile deportaților creștea de la un transport la altul. Ei nu se mai mulțumeau cu bani și bijuterii ci au început să confişte „îmbrăcăminte, săpun, tălpi, plăpumi, saltele, pături, cămăși, cearceafuri, ciorapi, fețe de perne, medicamente și tot ceea ce ar fi putut servi pentru viața și sănătatea deportaților”¹¹⁸. Mihăiescu și adjuncții lui și-au umplut buzunarele cu obiecte din aur, cu bani românești și valută și, pur și simplu, cu obiectele pe care le jinduiau. Cine îndrăznea să protesteze „era bătut fără milă cu ciomagul peste picioare”. Evreii care se aflau încă departe de el încercau să arunce bani și bijuterii în gropi sau în fântâni sau să-i îngroape în pământ¹¹⁹. Mihăiescu și adjuncții săi făceau, după aceea, o percheziție corporală specială unui număr de evrei, pe care îi alegeau după placul lor. Această percheziție includea și controlul genital la femei¹²⁰. După „recepția” de la gară, jandarmii îi aranjau pe evrei în rânduri și-i fugăreau în băți până la lagăr, distanță de patru kilometri. „În această goană s-au pierdut părinți de copii și frați de surori. Se auzeau țipete și plânsete din toate părțile – ale celor care-și căutau părinții, surorile și frații. Drumul era înnoțit și, în unele locuri, noroiul ne ajungea până la genunchi”¹²¹.

¹¹⁵ Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.

¹¹⁶ Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 126-127.

¹¹⁷ Mărturia lui Moșe Brunwasser, Arhiva Yad Vashem 0-3/1455, p. 11.

¹¹⁸ *Idem, Idem*; fragmente alese din Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 127.

¹¹⁹ Mărturia Hanei Vaintraub din Cernăuți, Arhiva Yad Vashem 0-3/1539, p. 3.

¹²⁰ Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.

¹²¹ Mărturia Bertei Morgenstern, p. 6.

După un control făcut în general în afara împrejurii, deportații erau introduși în lagăr, care era înconjurat cu sârmă ghimpată. Supraviețuitorii ne-au lăsat o descriere autentică a locului: „Târgul evreiesc Mărculești era gol de oameni. Sângele de pe case și ziduri și mirosul pestilential al cadavrelor în descompunere ne-au făcut să înțelegem că evreii de acolo au fost uciși la intrarea trupelor românești”¹²².

În lagăr nu se pregătise și nu s-a împărțit hrană și era lipsă și de apă potabilă, întrucât o singură fântână servea pentru 11.000-15.000 de deportați. În afară de hrana pe care o aduseseră cu ei, deportații din Cernăuți ar fi putut schimba obiecte contra pâine, legume sau apă lângă gardul lagărului; dar aceasta depindea de bunăvoința jandarmilor, care nu ezitau să-i bată și pe țărani. În lagăr s-a adunat un stoc de grâu și alte alimente pentru a fi împărțite deportaților, trimise de Guvernământul Basarabiei, dar Agapie a hotărât să nu le împartă evreilor, „fiindcă erau în trecere”. După închiderea lagărului, el a restituit alimente prefecturii Bălți¹²³. În câteva cazuri, evreii din ultimele convoaie au găsit, în casele distruse, puțină hrană pe care cei dinaintea lor n-au apucat s-o mănânce întrucât au fost deportați pe neașteptate, în băți¹²⁴.

Agapie obișnuia să se învâртеască prin lagăr și să bată fără nici un motiv. Mihăiescu, care și-a însușit cea mai mare parte din bunurile confiscate, avea grijă să întocmească un inventar al bijuteriilor și banilor confiscați, înscriind mereu numai o mică parte din pradă, pentru a-și induce în eroare superiorii; Buradescu, responsabilul cu disciplina, îi trimitea pe jandarmi să interzică schimburile între evrei și țărani, întrucât îi considera pe țărani concurenți.

În puținele zile dintre sosire și deportare, evreii au fost folosiți pentru muncile de „amenajare”. Aceste munci erau deprimante, deoarece erau puși să disloce pietrele funerare din cimitirul evreiesc pentru a amenaja cu ele poteca principală din lagăr până la „comandament”¹²⁵. Se muncea într-o goană, jandarmii îi loveau pe cei care cărau pietrele funerare grele pentru a-i grăbi. Mulți au murit de slăbiciune sau au fost împușcați de jandarmi, care nu erau mulțumiți de randament. Buradescu a organizat orgii și la domiciliul lui din Mărculești, împreună cu alți ofițeri și cu câțiva jandarmi, care-i aduceau acolo tinere evreice. Orice împotrivi-re la viol se termina cu chinuri și omor¹²⁶.

Banda a transferat în Regat bunurile evreiești jefuite după aceleași metode folosite la Vertujeni. Întrucât agenții Corpului Jandarmeriei îi urmăreau pe jandarmii care plecau cu prada în serviciul comandanților, ei urcau în tren la o depărtare de trei stații după Mărculești. De asemenea, au expediat fără inventar trei

¹²² Mărturia Hanei Vaintraub, p. 3.

¹²³ Rechizitoriu de urmărire împotriva lui Agapie, p. 136.

¹²⁴ Mărturia lui Moșe Brunwasser, p. 11.

¹²⁵ *Idem*, p. 126.

¹²⁶ *Idem*, p. 140.

vagoane de tren pline cu plăpumi de puf, galoși, piei și blănuri; scriptic, vagoanele erau expediate către spitale, dar după ce treceau vama de pe Prut, erau descărcate și toate obiectele valoroase erau împărțite între jefuitori¹²⁷.

Deportarea

Metodele de jaf din ultimul moment folosite de Agapie la Vertujeni s-au repetat la Mărculești. Agapie și Mihăiescu au adunat de la deportați 2.060.000 de lei – așa au recunoscut la anchetă, fapt notat în Rechizitoriul de urmărire; fără îndoială, cifra nu include toți banii. Din această sumă au predat Băncii Naționale numai 560.000 de lei¹²⁸.

Traseul deportării fixat de Topor cuprindea două itinerarii mai lungi și mai grele decât cele de la Vertujeni. Prima cale se îndrepta spre răsărit, spre Rezina, prin Gura Căinari, Gura Camenca și, de acolo, spre Rezina și târgul Râbnița, în Ucraina; în total, nouăzeci de kilometri prin câmpuri, prin două păduri, ocolind sate și alte păduri. Al doilea traseu se îndrepta, după treizeci de kilometri spre nord, de partea răsăriteană a unui drum paralel cu Nistrul prin pădurea Vertujeni, trecând prin partea distrusă a orașului Soroca și un popas în pădurea Cosăuți. La Cosăuți, Nistrul era traversat către Iampol, în Ucraina.

Deportările au început la sfârșitul lui octombrie, într-un ritm de 1.000-2.000 de deportați de convoi. Buradescu a format convoaiele, fără să țină seama de familii, despărțind „soți de soțiile lor, părinți de copii, frați de surori”¹²⁹. La 10 noiembrie s-a încheiat deportarea evreilor strânși în Basarabia; această deportare îngloba și evrei din Bucovina, inclusiv o parte dintre evreii din Cernăuți. Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a cerut Inspectoratului jandarmeriei din București, în fruntea căruia se afla subsecretarul de stat Vasiliu, să înceteze să trimită evrei din Cernăuți la Mărculești și să-i expedieze direct la Atachi. În această fază a deportării, responsabilii operațiunii știau că la Mărculești izbucnise epidemia de tifos, și Meculescu, comandantul jandarmeriei din Basarabia, se temea că jandarmii lui se vor molipsi; de aceea, a hotărât ca unitatea care păzea lagărul, precum și alte unități amplasate în diferite puncte între Mărculești și Nistru, să fie puse în carantină, timp de două săptămâni. De asemenea, au fost puse în carantină bunurile adunate de jandarmi de la evrei, pe care le-au predat autorităților sau pe care le-au reținut după ce au fost triate și ordonate. Meculescu a raportat că până la 10 noiembrie au și fost trimise „10 vagoane cu bagaje triate”¹³⁰.

¹²⁷ *Idem*, p. 140.

¹²⁸ *Idem*, p. 134-136.

¹²⁹ Fragmente alese din Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 127.

¹³⁰ Inspectoratul jandarmeriei din Chișinău către Inspectoratul general al jandarmeriei din București, 10 noiembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 108, p. 190-191.

Topor a adăugat, cu mâna lui, că a intervenit la M.St.M. ca să dea dispoziție conductorilor CFR să dirijeze toate convoaiele de evrei numai la Atachi; aceasta constituie încă o dovadă că toate autoritățile care s-au ocupat de deportări erau subordonate M.ST.M. În același timp, a cerut să fie trimiși la cele trei puncte de transfer de pe Nistru – Atachi, Cosăuți și Rezina – agenți care să ancheteze zvonurile că responsabilii campaniei de deportare au acumulat mari sume de bani și obiecte de valoare luate de la evrei, fără să le depună la Banca Națională¹³¹. Topor a cerut agenților secreți să controleze dacă delegații B.N.R. se găseau la locul lor, împuternicindu-i să extindă ancheta și peste Nistru. Soarta evreilor nu l-a preocupat, dar datorită griii pentru soarta bunurilor jefuite ne-au rămas rapoartele secrete și informațiile despre deportare.

Înainte de plecarea convoaielor, ofițerii lagărului încercau să descopere obiecte de valoare ascunse. Fiecare convoi primea ordinul, sub amenințarea execuției, să arunce într-un vas mare obiectele de valoare pe care le-au ascuns¹³². Încercările s-au repetat, întrucât circula legenda că evreii sunt bogați; ele n-au încetat nici în ultimul moment, înainte de a fi împușcați din cauza epuizării totale. Ofițerii care recepționau convoaiele la Cosăuți organizau și ei „colectă”, înainte de a-i împinge pe evrei pe pod¹³³. Pe cealaltă parte îi așteptau jandarmii Guvernământului Transnistriei, care-și revărsau furia pe ei, fiindcă veneau fără nimic.

Drumul de la Mărculești la Cosăuți era plin de cadavrele celor care nu făcuseră față ritmului de marș. Țăranii care pândeau prin preajmă le dezbrăcau imediat după trecerea convoiului. „În locurile de popas erau multe cadavre; deportați din alte transporturi fuseseră părăsiți acolo morți sau în agonie”¹³⁴.

Încă pe atunci, deportații din Bucovina au denumit mersul spre Nistru „marșul morții” (*Todesmarsch*). Iată cum l-a descris unul dintre ei: „drumurile erau acoperite cu cadavre ale evreilor din transporturile anterioare... corbii le-au smuls ochii”¹³⁵.

Convoaiele deveniseră o sursă de venit pentru țăranii de pe traseele de bejenie spre Nistru. Erau unii care „cumpărau” evrei, alții se organizau, năpustindu-se asupra convoaielor, cu agresivitate sau în înțelegere cu jandarmii din escortă; erau și cei care dezbrăcau cadavre, cei care le îngropau contra plată și erau cei care ofereau o cană cu apă la schimb cu un obiect; „țăranii”, a scris unul dintre supraviețuitori, „așteptau pe marginea drumului la trecerea unui convoi și profitau de pe urma nenorocirii noastre”¹³⁶.

¹³¹ Inspectoratul general al jandarmeriei către Teodorescu-Sachelarie, 2 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 107, p. 190.

¹³² Mărturia Hanei Vaintraub, p. 3.

¹³³ Mărturia Hanei Kiselnik, p. 4.

¹³⁴ Mărturia lui Moșe Brunwasser, p. 12.

¹³⁵ Mărturia Hanei Vaintraub, p. 4-5; mărturia Bertei Morgenstern, p. 7.

¹³⁶ Mărturia lui Arie Weber din Banila, Arhiva Yad Vashem 0-3/1527, p. 4.

Cea mai grea încercare, înainte de a trece podul șubred instalat de armata română la Cosăuți sau în drum spre Atachi, era popasul de noapte din pădurea Cosăuți, care, uneori, se prelungea într-o așteptare de câteva zile.

Pădurea Cosăuți

Traseul convoaielor deportaților în Transnistria, peste podul de lângă satul Cosăuți, trecea prin pădurea Cosăuți – o pădure mare și deasă, care se întindea pe coline paralel cu fluviul. Acest itinerar a fost ales pentru a ocoli dinspre est orașul Soroca și pentru a evita mersul pe șoseaua principală. Popasul de noapte în pădure permitea jandarmilor să regleze trecerea evreilor peste pod, să-i țină departe de contactul cu populația, până ce podul se elibera, și apoi să conducă convoiul într-un ritm rapid spre pod, precum și pentru a organiza schimbul de gărzi. Jandarmii care veneau de la Mărculești se întorceau să aducă alt convoi, și alți jandarmi, în frunte cu un ofițer însărcinat cu transferul, îi primeau pe deportați.

Popasul în pădure se făcea lângă o instalație de ars cărămizi, în apropiere de o mică vale. Când au început să sosească primele convoaie din Mărculești se aflau acolo cadavre de evrei din convoaiele de la Vertujeni și valea a început să fie folosită pentru aruncarea celor morți de extenuare, împușcați de jandarmi sau uciși și despuiți de țărani. Valea cadavrelor a început să se umple încă de la începutul lunii octombrie, când au trecut pe acolo primele transporturi din lagărul Edineț. Jandarmii spuneau că-i împușcă pe evreii epuizați „de milă”, ca „să nu se mai chinuiască pe drum”, pentru că oricum n-au nici o șansă să țină pasul cu convoiul¹³⁷. În pădurea Cosăuți s-au întâmplat „fapte îngrozitoare”, au scris majoritatea supraviețuitorilor care au trecut pe acolo¹³⁸. Un popas de câteva zile a transformat locul într-un adevărat lagăr de tranzit. În haosul și întunecimea care domnea chiar și în timpul zilei, „copiii s-au pierdut de mame și soțiile de soții lor”. Familii se înghesuiau laolaltă și ridicau un fel de corturi sau întindeau un cearceaf între crengi „pentru a se putea găsi unul pe altul”.

„În această pădure am văzut scene oribile: morminte deschise ale multor evrei, schelete care erau aruncate unele peste altele... Peste vale s-au năpustit câini și un miros pestilențial se împrăștia. Mi s-a povestit că în această vale se aflau zeci de mii de cadavre... ale celor care n-au mai putut continua drumul de oboseală extremă și au murit acolo. Imaginea colinei din pădurea Cosăuți a avut asupra mea o influență extrem de puternică, deoarece știam că surorile și frații mei se găsesc printre victime”¹³⁹.

Deportații care au făcut popas în pădure la începutul lunii noiembrie pășeau pe zăpadă și au putut să vadă „multe mii de deportați” morți pe drum și în pădure,

¹³⁷ Mărturia Minei-Miriam Lehrer din Petrușeni din Jos, Bucovina de nord, Arhiva Yad Vashem 0-3/1238, p. 6-7.

¹³⁸ Mărturia Hanei Vaintraub, p. 4.

¹³⁹ Mărturia lui Zeev (Wolf) Mihad din Rădăuți, sudul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1486, p. 6-7.

dar nu au văzut vales: „am văzut un tablou care nu poate fi uitat. Un copil care-o trăgea cu putere de haină pe mama lui moartă și țipa mereu mamă, mamă, parcă vrând s-o trezească”¹⁴⁰. Oamenii din acest convoi au adunat copiii abandonati și bolnavi sub acoperământul improvizat din crengi de copaci, dar nu au putut să-i ajute. Convoaiele care au poposit acolo înainte de căderea ploilor au observat „cărări de sânge” peste tot. Pe pământ erau împrăștiate zdrențe pe care nimeni nu se gândea să le ridice.

„În pădure am descoperit două gropi comune neacoperite, cu cadavre de bărbați, femei și copii aruncați goi unul peste altul. Aveam impresia că bărbile lor continuau să crească și după moarte. L-am rugat pe comandantul jandarmilor să ne permită să acoperim gropile. El ne-a răspuns că nu este necesar, deoarece și noi vom ajunge acolo. Noaptea am auzit gemete și țipete. Soldații au bătut și au jefuit oamenii. A doua zi am continuat cu rătăcirile noastre și am ajuns la Nistru. Am trecut fluviul pe un pod foarte îngust. Mulți au căzut în apă și pe mulți i-au aruncat în apă soldații, după pofta lor”¹⁴¹.

În convoaiele care au plecat din Mărculești, escortate de Agapie sau de Mihăiescu, au căzut multe victime, din cauza cruzimii celor doi, care ordonau jandarmilor să bată până la moarte sau să împuște deportați. Dar cele mai multe victime s-au înregistrat la ultimele transporturi din Mărculești, „deoarece evreeii erau nemâncați și plini de mizerie”¹⁴².

Popasul, chiar și de o noapte, lovea imediat în copiii mici, care sufereau de foame, în bolnavi și în cei extenuați. În lagăre părinții au făcut tot ce era posibil să-i țină în viață, dar în pădure nu mai puteau să-i salveze. Mulți dintre ei – este vorba de mii – adormeau, și mureau de frig.

„Am ajuns în pădure [Cosăuți]. Ploua. Toți tremuram de frig și mergeam din loc în loc. Auzeam plânsete puternice de copii, care ne rupeau inima, plânsetul a slăbit din ce în ce, până a încetat. Am crezut că au adormit. I-am îmbrățișat cu putere pe fetița surorii și pe băiețelul fratelui meu și i-am încălzit cu răsufierea noastră. Dimineața, când ne-au expediat mai departe, am văzut că nenumărați copii mici erau țepeni, unii în brațele mamelor, care credeau că dorm. Aproape că este incredibil că așa ceva s-a întâmplat cu adevărat, și totuși așa s-a întâmplat. Acum auzeam plânsetul amar al nenorocitelor mame. Trist era și tabloul copiilor care trebuiau să continue drumul și să-și abandoneze în pădure părinți extenuați și sortiți unei morți sigure. Când tremuram cu toții de frig în pădure, soldații români ședea în jurul focului și se îmbătau. Dis-de-dimineață au început să ne deporteze. Pământul era umed și cu mare greutate puteam scoate piciorul din noroi”¹⁴³.

¹⁴⁰ Mărturia lui Hermann Picker din Cernăuți. Arhiva Yad Vashem 0-3/1467, p. 4-5.

¹⁴¹ Mărturia lui Saly Gdanski, p. 4.

¹⁴² Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Agapie, p. 129, 135.

¹⁴³ Mărturia Haici Kiselnik din Cernăuți. Arhiva Yad Vashem 0-3/841, p. 5.

Trecerea peste pod s-a făcut, după cum am mai arătat, fără nici o înregistrare, după ce actele personale erau confiscate și arse. Ofițerul responsabil totaliza numărul celor deportați și trimitea un scurt raport Inspectoratului de jandarmi. Inspectoratul raporta lui Topor și Ministerului de Interne. Pretorul trimitea un raport general privind numărul deportaților Cartierului General, iar acesta pregătea un scurt raport pentru Conducător. Agenții SSI-ului (Serviciul Special de Informații) făceau, în același timp, rapoarte confidențiale despre numărul deportaților, despre desfășurarea campaniei de deportare, despre acte de corupție și de indisciplină. Aceste rapoarte au permis Conducătorului să fie tot timpul la curent și să nu se bazeze pe o singură sursă. Rapoartele SSI-ului îi parvneau și lui Mihai Antonescu.

Bătălia pentru pradă

Lagărul Mărculești a fost închis, într-adevăr, la începutul lunii noiembrie, dar nu a dispărut de pe ordinea de zi a autorităților. Prefectura județului Soroca a înaintat, la 24 noiembrie, o plângere contra autorităților militare, deoarece au pus stăpânire „pe materialele... lăsate de evreii trecuți peste Nistru”, trecându-le în depozitul corpului IV armată¹⁴⁴. Prefectura afirma că, întrucât lagărul se afla pe teritoriul ei de jurisdicție, ea este și moștenitoarea bunurilor evreilor. Ministerul Apărării Naționale a numit o comisie, cu participarea delegaților armatei, ai depozitului de echipament al armatei, Ministerului de Interne și ai prefecturii. Mihăiescu a explicat comisiei că „văzând... că majoritatea obiectelor grele și a materialelor evreilor au fost lăsate prin case... din proprie inițiativă a adunat toate obiectele lăsate în părăsire de evrei și le-a depozitat în case, punând lacăte și sigilii”. Cu toată grija pentru aceste bunuri valoroase, a fost o mare dezordine în ceea ce privește depozitarea, păstrarea și paza bunurilor, „întrucât zilnic au trecut prin Mărculești 2.500 de evrei”. De aceea a decis să predea bunurile unei gărzi de jandarmi care păzeau lagărul și, în același timp, a înștiințat despre existența lor Guvernământul Bucovinei, „întrucât bunurile aparțineau evreilor din acea regiune”; și, în paralel, a comunicat Cartierului General.

Biroul 2 (care se ocupa, printre altele, și de urmărirea evreilor și a altor minorități) a transmis Ministerului Apărării Naționale că „în lagărul Mărculești se află însemnate cantități de bagaj care nu a putut fi luat de evreii trecuți la est de Nistru” și că, printre aceste bagaje, se găsesc multe obiecte și mărfuri care pot fi folosite de armată și, în special, pentru a înzestra cu ele spitale militare. Și întrucât locurile unde sunt depozitate mărfurile „sunt inundate de șoareci”, a propus să fie imediat transferate depozitului central de echipament al armatei. Ministrul Apărării

¹⁴⁴ Șeful administrației armatei, generalul Gheorghiu, către Ministerul de Interne, 9 februarie 1942. Din *Ancel, Documents*, V, nr. 137, p. 242.

Naționale a adăugat personal o dispoziție în scris, să se acționeze imediat pentru salvarea bunurilor în favoarea armatei și să fie ținut la curent.

La 28 octombrie 1941 a sosit în lagărul Mărculești căpitanul Gheorghe Pârvolescu de la Marele Stat Major. El a luat legătura cu delegatul Băncii Naționale a României, așa cum primise ordin, dar nu a intrat în contact cu autoritățile județului. Delegatul B.N.R. l-a plimbat prin lagăr, arătându-i cele rămase de la deportați. M.St.M. a pus la dispoziția operațiunii vagoane de cale ferată. Căpitanul a controlat obiectele și a început chiar să le trieze, dar nu a reușit să-și termine treaba, „deoarece zilnic soseau convoaie de evrei”. Iar acestea lăsau, după ele, alte și alte bagaje. Atunci au sosit la Mărculești zece vagoane trimise de Marele Stat Major, și Mihăiescu l-a sfătuit pe Pârvolescu să „încarce [obiectele] așa cum se găsesc, urmând ca trierea să se facă la descărcarea vagoanelor”. Armata a reușit să încarce între 3 și 9 noiembrie numai trei vagoane, fără nici o triere, cu ajutorul țărănilor rechiziționați de jandarmi, și a transferat marfa de la lagăr la gară. Dar în lagăr a izbucnit epidemia de tifos, împiedicând continuarea operațiunii. Delegatul Marelui Stat Major a pus lacăte pe cele trei vagoane parcate în stație. La 7 noiembrie au sosit la fața locului delegații Guvernământului Bucovinei. Ei au venit să revendice aceleași obiecte, precizând că aparțin Guvernământului. Delegatul Marelui Stat Major a reușit, într-adevăr, să expedieze cele trei vagoane, dar situația s-a complicat cu apariția, în stația Mărculești, a prefectului județului Soroca, însoțit de pretor și de un ofițer de jandarmi din Bucovina, cu gradul de maior; și ei au cerut bunurile. Fiecare dintre ei se considera moștenitorul deportaților. Prefectul a notat numărul imprimat pe vagoanele expediate și a dispus să fie oprite pe parcurs. El dorea să numească o comisie a sa care să sorteze obiectele rămase în lagăr, dar epidemia de tifos l-a determinat să amâne această hotărâre. Între timp, a decis că toate bunurile rămân sub supravegherea comandantului lagărului Mărculești.

Prefectul s-a adresat Ministerului Apărării, Ministerului de Interne și Guvernământului Basarabiei și i-a trimis pe pretor și pe ofițerul său de jandarmi să urmărească vagoanele. Dar a pierdut momentul. Vagoanele au ajuns la 24 noiembrie la București și au fost transferate, încă încuiate și sigilate, la depozitul central al armatei. Ele au fost deschise la 28 noiembrie 1941, în prezența delegatului Ministerului Apărării Naționale și a celui de la Ministerul de Interne (cele două ministere care s-au ocupat de lichidarea evreilor și de deportarea supraviețuitorilor), și s-a constatat că „plumburile și lacătele la uși erau intacte”. Sortarea obiectelor a continuat până la 11 februarie 1942 și, în cele din urmă, au

fost împărțite între depozitul central de echipament al armatei, depozitul central sanitar al armatei și Consiliul de patronaj al doamnei Antonescu¹⁴⁵.

Comisia a ajuns la următoarea concluzie: Guvernământul Bucovinei a greșit atunci când a permis evreilor să ia cu ei mai multe lucruri decât puteau să care. De asemenea, nu s-a dat nici o dispoziție privind lucrurile abandonate. Inspectorul Mihăiescu a dat dovadă de inițiativă și a adunat efectele părăsite „pentru a nu se risipi bunuri de valoare considerabilă și care puteau fi folosite pentru nevoile armatei”. Comisia nu s-a considerat imputernicită să stabilească cui aparțin; ea s-a mulțumit să conchidă că ele „aparțin statului” și, ca atare, organele superioare puteau să dispună de ele¹⁴⁶.

Lagărul Edineț

Edineț era un târg predominant evreiesc din județul Hotin. În anul 1930 trăiau aici 5.341 de evrei – 90,3% din totalul populației. La izbucnirea războiului, armata sovietică s-a retras, luând cu ea câțiva funcționari superiori ai regimului. Un număr necunoscut de evrei au hotărât să plece, dar majoritatea au rămas pe loc. La 2 iulie au fost lansați parașutiști români și germani pe o colină de lângă cimitir și, de acolo, au bombardat localitatea. Atunci a început fuga evreilor din Edineț. Grupuri-grupuri, au pornit-o spre Securenii; aici au fost închiși și, apoi, deportați, în convoaie escortate de jandarmi, la Atachi, cu intenția de a-i trece Nistrul și a-i trimite în Ucraina. Dar, așa cum vom vedea mai departe, era prea târziu. Soldații români care au intrat în târg au deschis foc pentru a crea panică și au pătruns în locuințe, ucigând sute de evrei. Familiile evreiești s-au adunat și s-au închis în case. Soldații au instigat populația locală să-i atace pe evrei, spunându-le că au dreptul la viața și la bunurile acestora. La asasinat și violuri au luat parte soldați români, locuitori ai târgului, precum și țărani din satele din împrejurimi. Bunurile jefuite au fost confiscate în favoarea statului român. După o săptămână, în care bărbații au fost scoși la muncă obligatorie, toți evreii au fost împărțiți în două grupuri și duși spre Rezina și Securenii. Primul grup a fost deportat în Transnistria, iar al doilea a fost dus spre Securenii, Briceni și înapoi la Edineț, încolo și îcoace. Cei care au fugit din târg la izbucnirea războiului și n-au reușit să se refugieze pe teritoriul Uniunii Sovietice au fost mânați în convoiul mare de 25.000 de evrei siliți de germani să treacă Nistrul înapoi în Basarabia, la sfârșitul lui iulie. Supraviețuitorii convoiului, circa 13.000, au fost închiși în lagărul Vertujeni¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Raportul comisiei numite de Ministerul Apărării pentru a stabili cui aparțin bunurile rămase de la evrei în lagărul Mărculești, 17 februarie 1942, *Idem*, nr. 138, p. 243-249. „Consiliul de patronaj” ajută văduvele de război, orfanii de război și nevoiașii creștini, în general.

¹⁴⁶ *Idem*, p. 249.

¹⁴⁷ Vezi articolul autorului despre Edineț, *Pinkas Hakehitot Rumania*, vol. II, p. 324-327. Despre marele convoi vezi paragraful despre deportări pripite.

După ce evreii din Edineț au fost deportați, a fost înființat în acest loc un lagăr de tranzit pentru evreii din alte zone. Aceștia făceau parte din câteva categorii: mai întâi, evreii din Bucovina de nord, alungați încă la mijlocul lunii iulie din satele și orașele lor (Banila, Ciudei, Văscăuți, Jadova, Vijița, Lujeni și Herța) și duși, în convoaie, spre Nistru; apoi, evreii din Bucovina de nord, concentrați la început în lagărul Storojineț; de asemenea, evrei din Basarabia pe care germanii i-au împiedicat să treacă în Transnistria; și, în sfârșit, evrei din Cernăuți originari din Basarabia, deportați pe jos la Edineț¹⁴⁸.

La sfârșitul lui iulie au fost aduși la Edineț, înainte de înființarea oficială a lagărului, 4.000 de evrei din Lipcani, alungați din târgul lor la 18 iulie. Edineț era așezat pe un loc înalt și cei care urcau cu greu dealul se cufundau într-un noroi adânc. Bătrâni și femei care nu erau în stare să-și târâie picioarele prin noroi au fost împușcați de jandarmi. Familii s-au despărțit în întuneric; mame și-au pierdut copiii. Cu toți erau înfometăți și, pe drum, au fost jefuiți de țărani. La venirea lor s-a înființat la Edineț un fel de ghetou, fiind aduși acolo și evrei din târgurile Securenii, Briceni, Rășcani și Bălți, care s-au înghesuit în casele jefuite și distruse ale evreilor din Edineț, aceștia nemaiaflându-se acolo. Bărbații au fost luați la diverse munci obligatorii, îndeosebi la încărcarea de alimente trimise pe front și, în timpul muncii, primeau uneori o bucată de pâine și o cutie de marmeladă.

Evreii din Lipcani au fost din nou concentrați, la 30 iulie, într-un lung convoi și mânați spre Atachi, au traversat Nistrul și s-au contopit cu marele convoi care era împins dintr-un loc în altul. În cele din urmă, germanii i-au obligat să se întoarcă în Basarabia, prin Iampol. Ei au fost transferați în lagărul improvizat din pădurea Rublenița, de acolo la Securenii și înapoi la Lipcani, din nou la Securenii și, în cele din urmă, la sfârșitul lui octombrie, au ajuns pentru a doua oară la Atachi și Moghilev¹⁴⁹.

Lagărul Edineț a început să lucreze oficial la 20 august 1941, odată cu sosirea primului grup de deportați din Bucovina și Basarabia. Încă înainte de această dată s-au adunat în localitate mii de evrei, fugiți din satele și orașele lor în încercarea de a-și salva viața; instinctiv, ei căutau să ajungă într-un loc unde credeau că trăiesc evrei, fără să știe că evreii localnici nu mai erau acolo. Pretorul Armatei a III-a, Poitevin, care a inspectat zona pentru a stabili câți evrei au mai rămas și unde se află, a raportat la 9 august generalului Topor că a găsit la Edineț o concentrare de zece mii de evrei. Ei „locuiesc prin casele părăsite în cea mai mare murdărie”, sunt înfometăți și nu există nici o posibilitatea de a-i hrăni. Mulți sunt bolnavi și nu au posibilitatea să se spele și să se deparaziteze și, ceea ce era mai important pentru autorități, „nu sunt izolați și nu sunt păziți, constituind un focar de

¹⁴⁸ Mărturia Clarei Horn din Vatra Dornei, Bucovina de sud, Arhiva Yad Vashem 0-3/893, p. 2; mărturia lui Mordehai Cagan din Bălți, Basarabia, Arhiva Yad Vashem 0-3/900, p. 3.

¹⁴⁹ Vezi articolul autorului despre Lipcani în *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 364-365 (în ebraică).

infecție și de pericol permanent pentru populație și armata în trecere” [spre front]¹⁵⁰.

Pretorul i-a cerut lui Topor să trimită jandarmi pentru organizarea pazei. Răspunsul marelui pretor a fost rapid și încă la 15 august el a comunicat M.St.M. că și la Securenii și la Edineț a înființat lagăre, fiecare pentru circa zece mii de evrei, și a ordonat Inspectoratului de jandarmi din Cernăuți (singurul dintre inspectoratele cu care exista atunci legătură) să trimită jandarmi pentru paza evreilor și să ia măsuri pentru hrănirea lor.

La 20 august a mai primit circa 2.500 de evrei aduși cu convoiul din Bucovina, județele Cernăuți, Storojineț și Rădăuți. Pretorul Armatei a III-a a constatat că au fost lăsați în voia soartei, „fără a fi izolați și fără a exista o pază specială, constituind un focar de infecție și de epidemii”. El a cerut să fie închiși cu un gard de sârmă ghimpată și să se trimită acolo treizeci de jandarmi și doi subofițeri. Deocamdată erau păziți în mod superficial de jandarmii de la posturile locale¹⁵¹. La numărătoarea făcută de jandarmi la 11 septembrie au fost găsiți 12.248 de evrei în lagăr; iar la numărătoarea făcută de Serviciul de igienă și profilaxie, înființat de Guvernământul Basarabiei, s-a constatat existența a 11.224 de evrei. Prefectul județului Hotin a vrut să știe unde sunt acei 1.024 de evrei dispăruți între cele două numărători și – în contradicție cu întreaga politică a guvernului antonescian, care s-a îngrijit să facă să dispară orice dovadă a exterminării – a ordonat să se întocmească o listă nominală a evreilor din lagăr. Din cele cunoscute, lista nu a fost făcută și nu a rămas nici o dovadă că ar fi existat.

Spre lagăr au continuat să se scurgă mici convoaie de evrei prinși pe drumuri sau aduși din Bucovina, dar numărul total nu s-a schimbat, întrucât mortalitatea era de 100 de evrei pe zi și chiar mai mult, odată cu izbucnirea epidemiei de tifos¹⁵².

Lagărul Edineț a fost înființat într-o parte a târgului și a cuprins cinci străzi înconjurate cu sârmă ghimpată. Peste 12.000 de evrei au fost înghesuți în câteva zeci de case distruse ale evreilor și țăranilor, în pivnițe și magazii. Majoritatea deportaților ajunseseră acolo fără nimic, după săptămâni de rătăcirii și după ce fuseseră jefuiți pe drum de cei care îi escortau și de bande de țărani. Cine încerca să iasă din lagăr era împușcat pe loc. Țăranii au primit permisiunea să se apropie de sârma ghimpată și să vândă alimente. „Foame și mizerie”, așa a rezumat un evreu din Bucovina de nord situația din lagăr¹⁵³. În contrast cu cele două lagăre amintite înainte, lagărul Edineț suferea foarte mult din lipsă de personal, așa că s-a organizat cu încetineală. Jandarmii promiși n-au sosit și, la început, lagărul era păzit de șase jandarmi și cincizeci de premilitari care se schimbau zilnic.

¹⁵⁰ Raportul pretorului Armatei a III-a către marele pretor, 9 august 1941, din: Ancei, *Documents*, V, nr. 28, p. 37-38.

¹⁵¹ Pretorul Armatei a III-a către marele pretor, 20 august 1941, *idem*, nr. 52, p. 51-52.

¹⁵² Raportul Inspectoratului de jandarmerie din Bucovina către marele pretor, 1 septembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 72, p. 114.

¹⁵³ Mărturia lui Moritz Schechter din Ciudei, nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1439, p. 9.

Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a recunoscut într-un raport trimis atunci că premilitarii „s-au dedat la furturi și alte abuzuri, astfel că mai mult au deservit paza decât să o asigure”¹⁵⁴. Premilitarii aveau obiceiul să chinuiască și să violeze fete evreice. În lipsa jandarmilor au fost trimiși în lagăr, după un timp oarecare, soldați dintr-o unitate de geniu aflată în împrejurimi; dar, după spusele colonelului Măneucă, „la fel ca și premilitarii, militarii s-au dedat la abuzuri”. În cele din urmă, la mijlocul lui septembrie, au sosit trei unități de jandarmi din compania 60 poliție și, în felul acesta, s-a rezolvat problema. De remarcat că în întreaga corespondență cu privire la situația din lagăr se sublinia că evreii au rămas fără nimic și că nu au alimente și nici bani ca să le cumpere, nu există asistență medicală, nu sunt medicamente, că au bântuit patru epidemii și că, la 20 septembrie, a izbucnit îngrozitoarea epidemie de tifos. Comandantul de poliție din lagăr, locotenentul de jandarmi Victor Popovici, a convocat comitetul lagărului și l-a avertizat că, în cazul că epidemia se extinde, el va ordona împușcarea tuturor evreilor¹⁵⁵.

Primul transport, numărând 10.000 de evrei dintr-un convoi de 13.000, majoritatea din Bucovina de nord, a ajuns la Edineț după ce a fost respins de germani la Atachi. Circa 3.000 dintre ei au fost înecați în Nistru de către jandarmii care i-au însoțit. Ei i-au silit să intre în apă, au deschis foc de mitralieră și, „după câteva minute, apele fluviului au devenit roșii”. Acest transport a ajuns la Edineț într-o stare suflătoare nemaiîntâlnită printre evreii din România. Transformarea a avut loc pe drumul de la Securenii la Edineț, la urcușul greu spre înălțimea pe care era situată localitatea: „În numai câteva ore am devenit din oameni fiare. Călcăm peste cadavre, mamele își aruncau pruncii din brațe, soții își abandonau soțiile iar fiecare din noi era urmărit de un singur gând: de a rămâne în viață”¹⁵⁶.

Cei zece mii de evrei – minus cei care au căzut sau au fost împușcați pe drum și cei care au murit în lagărul improvizat – au fost puși să mărșăluiască din nou spre Atachi, dar germanii iarăși le-au împiedicat trecerea, și convoiul a fost întors la Edineț. Când au ajuns acolo prima oară n-au găsit evrei, dar au găsit în case alimente, pe care semenii ai lor fuseseră siliți să le abandoneze înainte de a fi uciși sau deportați¹⁵⁷.

Noii locatari erau lipsiți de orice mijloace de trai. Pâinile aduse în lagăr, ce se vindeau cu zece mii de lei bucata, au mucegăit pe rafturi, deoarece nimeni nu avea bani să le cumpere. „Evreii spun că nu au bani să cumpere alimente”, a

¹⁵⁴ Vezi 146, p. 115.

¹⁵⁵ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 87; mărturia rabinului Mordechai Horowitz, Anel, *Documents*, VI, nr. 12, p. 157; declarația locotenentului în rezervă Bălea Valeriu din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941: Anel, *Documents*, V, nr. 105, p. 150.

¹⁵⁶ Mărturia lui Ester Burg: Arhiva Yad Vashem 0-3/1417, p. 3 (în limba română).

¹⁵⁷ *Idem*, p. 4; mărturia lui Moritș Schechter, p. 9-10; mărturia rabinului Mordechai Horowitz, Arhiva Yad Vashem 0-3/1540, p. 10.

raportat colonelul Mănecuță la 11 septembrie; „majoritatea nu au ce îmbrăca și nu au cu ce să se învelească”¹⁵⁸. Fuseseră întorși din Ucraina de către germani, a notat el, și toate obiectele le-au fost luate. Mulți erau desculți și încă mai mulți „aproape goi”, învelindu-se cu hârtie de ziar sau de ambalaj.

Ca peste tot, cea mai grea problemă în lagărul Edineț era lipsa apei potabile. Existau câteva fântâni, dar, cu excepția uneia, au fost otrăvite de către locuitori și jandarmii pentru a-i împiedica pe evrei să aibă apă.

Nevoii, oamenii au băut apă de ploaie adunată în băltoace și gropi; iar alții au băut din apa otrăvită și au făcut imediat dezinterie¹⁵⁹. Prețul apei pe piața de schimb cu țaranii a ajuns la zece cămăși pentru o căldare de apă¹⁶⁰.

În afară de sete, cei internați în lagăr au suferit de plaga păduchilor: „păduchii se cățarau pe copacii ce erau cojiți, iar aceste coji erau întrebuințate la prepararea mâncării noastre”¹⁶¹. Foamea – insuportabilă – i-a împins pe mulți să mănânce coji de copaci și orice ierburi găsite între case. Printre evrei erau destui medici, dar din lipsă de medicamente și de produse simple pentru păstrarea igienei corporale, precum săpunul și petrolul, s-au răspândit boli și epidemii care i-au lichidat pe evreii înfomețați și îndeosebi pe copiii mici. Jandarmii se distrau plasând gloanțe și grenade în grămezile de paie și frunze uscate adunate și folosite pentru pregătirea hranei; ele explodau în contact cu focul, ucigând și rănind mulți oameni¹⁶².

La izbucnirea epidemiei de tifos exantematic și de febră tifoidă, comitetul care-i reprezenta pe evreii ghetoului a reușit să mituiască un ofițer cu gradul de maior cu 150.000 de lei, pentru a organiza o dezinsecție, și astfel a evitat execuția bolnavilor. Mita și grija față de unitățile armatei române și, îndeosebi, cele germane, care circulau pe șoseaua principală dintre Cernăuți și Atachi, Hotin și Securenii, au convins autoritățile civile locale să facă dezinsecția. Din cele cunoscute, a fost o acțiune unică în felul ei în lagărele de deportați. Această inițiativă i-a costat pe fruntașii comitetului viața, ei murind în chinuri grele, deoarece comandantul postului de jandarmi din oraș s-a simțit „jignit” că nu a primit și el mită.

„Toți evreii au fost deparazitați și au făcut duș”, se adăuga fără alte amănunte. Acțiunea de deparazitare s-a desfășurat în felul următor: „Ne-au adunat pe toți. Am fost dezbrăcați până la piele, tunși și deparazitați iar ofițerii se plimbau

¹⁵⁸ Raportul inspectorului jandarmeriei din Bucovina despre situația evreilor din lagărele Securenii, Edineț și Vertujeni, 11 septembrie 1941. Atachi: Carp, *Cartea Neagră*, III, 77, p. 118-119; *Idem*, p. 86.

¹⁵⁹ Mărturia lui Șmelke Dechner. Arhiva Yad Vashem 0-3/1443, p. 5-6.

¹⁶⁰ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 4-5.

¹⁶¹ Mărturia lui Ester Burg, p. 4-5.

¹⁶² *Idem. Idem.*

printre noi, controlând regiunile pârtoase ale corpului cu bețe, spre a constata dacă mai avem păduchi”¹⁶³.

500 de bărbați au fost scoși din lagăr și trimiși să muncească în lunile septembrie și octombrie la repararea șoselei Hotin-Cernăuți, care era mai mult în folosința forțelor germane, fără să primească nici un fel de hrană. Alți 200 de evrei au fost folosiți pentru diferite munci de curățenie și evacuarea dărâmaturilor, conform ordinului personal al lui Antonescu, care prevedea că evreii trebuie puși la munci grele și cei care nu munceau trebuie lăsați să moară de foame. Evreii care au muncit la repararea șoselei au spart pietre și le-au împrăștiat pe șosea sub supravegherea soldaților germani. „Sleiți de puteri, lipsiți de hrană și de odihnă, îngroziți de cele ce se petreceau, trăind în mizerie și neîngrijiiți, a fost foarte ușor ca bolile și mai ales tifosul să facă victime fără număr”¹⁶⁴.

Deportarea

Deportarea evreilor din lagăr a început la 10 octombrie și a continuat până la 18 octombrie. Însărcinatul cu conducerea convoaielor din lagărele Edineț și Securenii a fost locotenentul Augustin Roșca, din legiunea de jandarmi Roman din Regat. Locotenentul Popoiu a condus convoaiele din Edineț sub comanda lui Roșca¹⁶⁵. Înainte de începutul deportării, Roșca a primit un consemn special, un ordin verbal secret care-i permitea să-i execute pe evreii care nu puteau să facă față ritmului de mers spre Nistru. „fie din neputință, fie din boală”. Acest ordin mai stabilea că trebuie să se îngrijească dinainte de pregătirea unor gropi pentru circa 100 de morți, săpate la o distanță de zece kilometri una de alta de-a lungul traseului deportării. Ordinul a fost îndeplinit în întregime, s-a notat într-un raport oficial; s-a mai specificat că dintr-un singur convoi s-au împușcat circa 500 de evrei și că de-a lungul traseului țărani au pândit convoaiele lor, au așteptat execuțiile, „pentru a se arunca asupra cadavrelor spre a le jefui”¹⁶⁶. După începerea deportărilor, au fost împușcați toți bolnavii și convalescenții de tifos; numărul lor nu este cunoscut, dar un medic evreu a afirmat că au fost mulți¹⁶⁷.

Transporturile numărau câte 2.500 de persoane și au fost îndreptate în două direcții, despărțind familiile potrivit intențiilor criminale ale jandarmilor: un convoi a fost îndreptat spre punctul de trecere de la Atachi și altul spre răsărit, spre pădurea îngrozitoare de la Cosăuți și punctul de tranzit de la Cosăuți. Lungimea primului traseu era de optzeci de kilometri și a celui de-al doilea între cincizeci și

¹⁶³ *Idem*, p. 5.

¹⁶⁴ Mărturia lui Arie Weber, p. 3.

¹⁶⁵ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 88-89.

¹⁶⁶ Raportul Chișinău (vezi 48), p. 64-65.

¹⁶⁷ Mărturia dr. Zeev Schärf din Suceava, Arhiva Yad Vashem 0-3/1526, p. 12.

șazeci de kilometri. Ultimul transport la Atachi a ajuns acolo în 16 octombrie iar ultimul transport la Cosăuți a ajuns la 18 octombrie¹⁶⁸.

Intinerariul deportării către Atachi trecea prin pădurea Briceni. În această pădure au fost comise asasinat și maltratări asemănătoare cu cele din pădurea Cosăuți, dar de o amploare mai mică, deoarece locul a servit numai pentru trecerea convoaielor din Edineț și din Briceni, precum și datorită faptului că nu a fost folosit pentru popas de noapte. Și cu toate acestea s-au înfăptuit acolo crime „care nu pot fi descrise”, după spusele unui supraviețuitor: „pe drum erau nenumărate cadavre, părți din corpuri ale celor uciși, copiii omorâți, care mai rămăseseră din transporturile anterioare”¹⁶⁹.

La punctele de trecere de la Atachi și Cosăuți erau confiscate și distruse actele personale ale evreilor, la ordinul căpitanului Popescu. În aceste puncte au fost înființate „comisii de percheziții” compuse din delegații Băncii Naționale a României și din ofițerii de jandarmi numiți în acest scop. Comisia făcea un control amănunțit al bagajelor evreilor și un control corporal, confiscând acte și bani¹⁷⁰.

Controlorii au găsit la evreii din lagărul Edineț numai bani mărunți. Locotenentul Valeriu Bălea s-a ocupat, după acțiunea de control și confiscare, de trierea celor confiscate, cu consemnul de a reține valori ca titluri, cupoane, bonuri de înzestrare, polițe de asigurare și carnete de economii „pe care le-au predat... delegatului BNR... d-lui Bunescu care dirija operațiunile Băncii”¹⁷¹. Confiscatorii nu s-au ocupat în mod special de probleme de procedură și nu au făcut nici o înregistrare a banilor, bijuteriilor și hârtiilor de valoare confiscate, cu atât mai mult cu cât deportații de la Edineț erau foarte săraci¹⁷².

La al doilea punct de trecere, la Cosăuți, percheziția s-a făcut sub comanda căpitanului Popescu, de câte un grup de șase persoane: comandantul convoiului, sublocotenentul în rezervă Andrei Cacuz, un subofițer și patru jandarmi. Bani și bijuteriile găsite erau confiscate, puse într-o servietă și predate delegatului Băncii Naționale a României, „fără nici o înregistrare”. În afară de jandarmi, au acționat două echipe ale Băncii Naționale, care efectuau percheziții și controale pentru a se convinge că evreii traversau într-adevăr Nistrul fără nici un fel de bunuri¹⁷³. Perchezițiile și controalele corporale ale deportaților de la Edineț se soldau totdeauna cu răniți și morți, întrucât starea lor jalnică bătea imediat la ochi; controlorii și jandarmii erau convinși că acești evrei au reușit să ascundă obiecte de

¹⁶⁸ Mărturia locotenentului Bălea (vezi mai sus nota 151), mărturia sublocotenentului Cacuz din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941, din: Anel, *Documents*, V, nr. 106, p. 157.

¹⁶⁹ Mărturia lui Șmelke Dechner, p. 6.

¹⁷⁰ Depoziția locotenentului Bălea, p. 154.

¹⁷¹ *Idem*, p. 152.

¹⁷² Ordinul inspectorului general al jandarmeriei către colonelul Teodorescu-Sachelarie pentru a supraveghea operațiunile de evacuare a evreilor peste podurile de peste Nistru, 2 noiembrie 1941, *Idem*, nr. 102, p. 136.

¹⁷³ Depoziția sublocotenentului Cacuz din compania 60 poliție, 6 noiembrie 1941, Anel, *Documents*, V, nr. 106, p. 155.

valoare și se înfuriau că nu găseau nimic: „În momentul când am trecut Nistrul am fost despuiați de tot ce aveam asupra noastră, iar cine refuza să dea ultimul veșmânt de pe el, era bătut până la sânge”¹⁷⁴. Un grup de deportați din sudul Bucovinei care n-a trecut prin încercările din aceste lagăre ci au fost deportați direct la Atachi, cu trenul, s-a întâlnit la punctul de trecere de două convoaie de deportați din Edineț. Iată ce impresii a lăsat imaginea convoaielor din Edineț unor martori: „Refugiații din Edineț erau într-o stare cutremurătoare. Ei au trezit compasiune și groază. Slabi, palizi, cu haine rupte... au fost chinuți timp de patru luni”. „Într-o noapte întunecată, în ploaie, au sosit oameni din Edineț. Ei păseau în rânduri de câte patru și își acopereau capul cu șaluri de rugăciune (talit). Arătau ca niște cadavre ambulante. Era o priveliște oribilă. I-au alungat fără milă în ploaie. Sora mea mi-a povestit, după aceea, că în luna august fusese deja la Atachi dar a fost trimisă înapoi la Edineț... Toți cei veniți de la Edineț erau infometati și îmbrăcați în zdrențe”¹⁷⁵.

Deportații din Suceava care au fost aduși la 13 octombrie direct cu trenul la Atachi și care nu ajunseseră la starea evreilor din Edineț s-au întâlnit cu primul convoi la ieșirea din Edineț și s-au grăbit să dea un ajutor: „noi i-am primit și am căutat, pe cât puteam, să le dăm un ceai cald etc. căci fiind pe drum de patru săptămâni erau pur și simplu muritori de foame”¹⁷⁶. Acest transport a pierdut pe drum sute de evrei, împușcați de jandarmi. Așa a relatat un supraviețuitor al ultimului convoi care a părăsit Edineț: „am mers în aceste condiții neomenești, fără de speranță, cu moartea în suflet, biciuiți de oameni și [de] Dumnezeu, până am ajuns la Atachi”¹⁷⁷.

Soarta celui de-al doilea transport, care a plecat la 13 octombrie din Edineț și a cuprins îndeobște evrei din orașele din nordul Bucovinei, a fost poate cea mai grea dintre toate. Deportatii au obținut contra cost căruțe să transporte bătrânii, bolnavii și femeile. În general, cei care călătoreau în căruțe erau aruncați din ele sub pretextul că bieții cai nu pot trage o asemenea greutate și, apoi, erau împușcați deoarece nu puteau ține ritmul cerut¹⁷⁸. În noaptea de 15 octombrie, convoiul s-a oprit pentru un popas de noapte pe câmp deschis, în preajma satului Corbu de lângă Atachi. În noaptea aceea, temperaturile au coborât sub zero grade și a căzut prima ninsoare. Majoritatea evreilor erau aproape goi, îmbrăcați în zdrențe sau înveliți cu hârtie legată de corp cu sfoară, extenuați de drum și distruși sufletește de asasinarea părinților lor, dați jos din căruțe în timpul zilei. Când s-a luminat, în zori, și când jandarmii au început să-i trezească în lovituri de picior, nu s-au mai sculat vreo 860

¹⁷⁴ Mărturia lui Ester Burg, p. 5.

¹⁷⁵ Mărturia lui Henric Herling Arhiva Yad Vashem 0-3/892, p. 1-2; mărturia Clarei Horn din Vatra Dornei. Arhiva Yad Vashem 0-3/893, p. 2-3.

¹⁷⁶ Mărturia lui Zeev Schärf, p. 12.

¹⁷⁷ Mărturia lui Ester Burg, p. 5.

¹⁷⁸ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 89.

de evrei care muriseră de frig în acea noapte de groază. Alți zeci de evrei au fost împușcați în aceeași zi la intrarea în Atachi. lăsați în noroiul adânc în care convoiul a fost condus în mod intenționat¹⁷⁹.

Lagărul Secureni

Secureni era un orașel din nordul Basarabiei, situat la zece kilometri de Nistru, lângă linia ferată Bălți-Cernăuți, unde trăiau circa 4.200 de evrei, 73% din populație. El a fost ales să folosească drept lagăr din motivele care i-au determinat pe români să aleagă în același scop și alte localități: un târg evreiesc ruinat, în apropiere de Nistru sau de calea ferată. Unități militare române și germane au intrat în orașel la 6 iulie. În prealabil, soldații români au organizat un măcel al evreilor răspândiți în satele mici din împrejurimi. În satul Cepelăuți au fost asasinați toți evreii, în număr de 160, lângă moară. O parte dintre ei au fost ciopârțiți în bucăți. Cei care au încercat să fugă au fost uciși de soldații români pe drumuri și în pădurea Sărbiceni. La Secureni, bande de țigani, împreună cu creștinii din localitate, în special ucraineni, au organizat, încurajați de soldații români, un pogrom care a durat două zile, fiind uciși circa nouăzeci de evrei; femei și fete au fost violate și majoritatea caselor evreiești au fost jefuite. Șefii instigatorilor erau aceiași ucraineni care primiseră cu flori și dansuri de bucurie armata sovietică la intrarea ei în târg, la sfârșitul lui iunie 1940.

Evreii au încercat să fugă și să se ascundă pe câmp, în livezi și prin pivnițe. Cine a cerut adăpost la prieteni creștini a fost ocărât și alungat. „Era un spectacol îngrozitor să vezi străzile pline de cadavre, locuințele golite de tot ce era strâns după ani de muncă¹⁸⁰. Încă în prima noapte după ocupare, soldații au fost trimiși la casele unde s-au strâns evreii și au scos cu forța și cu bătăi evreice pentru ofițerii români. La sfârșitul lui iulie, comandantul Regimentului 7 Roșiori, scriitorul colonel în rezervă Octav Dessila, a ordonat tuturor evreilor din Secureni să vină la cimitir. Acolo el le-a cerut să sape gropi și a înscenat o execuție în masă a câtorva mii de evrei „S-au petrecut scene zguduitoare când ne-au despărțit unul de altul, dar în ultima clipă nu ne-au ucis”; soldații râdeau. A doua zi scena s-a repetat, de data asta numai cu bărbații. Jefuirea locuințelor și distrugerea a tot ce nu putea fi luat din ele a făcut ca evreii din Secureni să arate, după patru zile, ca frații lor după luni de rătăcirii. Majoritatea erau înfometați, desculți și aproape goi. Foamea îi chinuia mai ales pe copii; și când autoritățile au anunțat că vor împărți câte o pâine fiecărui evreu care se va prezenta într-un anumit loc, mulți au riscat și s-au dus acolo. Bărbații care au procedat așa au fost împușcați, iar femeile au fost violate pe

¹⁷⁹ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 40; mărturia rabinului Mordehai Horowitz, p. 156; mărturia lui Arie Weber, p. 3.

¹⁸⁰ Mărturia lui Israel Perikman.

străzi. Evreii au fost nevoiți să-și astâmpere foamea cu pâine făcută din praf de făină amestecat cu cenușă adunată la moara locală.

A doua săptămână după ocupare, evreii din Secureni au fost scoși pe strada sinagogilor, unde s-a organizat o „licitație” a evreilor din târg. Fiecare țaran și-a cumpărat un evreu, și i s-a permis să-l dezbrace, să-l descalțe și apoi să facă cu el ce vrea. Bărbații au fost bătuți iar femeile, fetele și chiar fetițele au fost târate în sinagogi și violate. Pogromiștii și-au făcut de cap timp de două săptămâni: au furat, au jefuit, au ucis, au violat, fără ca autoritățile militare românești să intervină pentru a-i potoli. Mulți bărbați au fost luați de unitatea militară care staționa în târg pentru a căra lăzi de armament în satul vecin, aflat la o distanță de zece kilometri, fiind păziți de cavaleriști care îi băteau tot drumul fără să coboare din șea.

Către sfârșitul lunii iulie, evreii din Secureni au primit ordin să se adune în piața centrală, cu bagajul pe care-l pot duce. Au fost scoși din case de către soldați, aduși cu bătaia la locul de adunare, încolonați, puși sub paza armatei și goniți spre Briceni. „În tot acest timp am fost bătuți și jefuiți de soldații care ne păzeau. După trei zile am fost întorși înapoi spre Secureni și de aci la Voloșovka, spre Nistru.

Când am ajuns pe malul Nistrului, am fost mânați, la început direct în apă. Credeam că ne-a venit sfârșitul și că zbirii au intenția să ne înece. Dar nu, ne-au întors din nou și pe o punte am fost trecuți pe celălalt mal al Nistrului. În tot acest timp eram bătuți cu bețe și ciomege de nemți și de români; în cealaltă parte se stătea pe mal și se fotografia, probabil să-și poată lăuda mai târziu bravura”¹⁸¹.

Evreii din Secureni au fost duși spre nord și la Moghilev s-au contopit cu uriașa caravană de circa 25.000 de evrei pe care germanii au încercat s-o împingă înapoi în Basarabia. Supraviețuitorii acestei caravane au fost închiși la Vertujeni și cine a supraviețuit lagărului a fost deportat, pentru a doua oară, în Transnistria.

Târgul Edineț s-a golit de evrei iar casele au fost distruse, jefuite și pustiite. Era deci „natural” ca trimișii Cartierului General să-l aleagă ca stație intermediară și apoi ca loc de concentrare a evreilor în vederea deportării lor spre răsărit. La 6 august a fost adus acolo un convoi de evrei din Bucovina de nord cu supraviețuitori din Seletin, Văscăuți, Noua Suliță și Nepolacăuți; o parte dintre ei fuseseră împușcați sau înecați în Nistru, în urma refuzului germanilor de a le permite trecerea¹⁸². Acest convoi a rămas la Secureni câteva zile și apoi a fost trimis la Edineț. Teama de epidemie a autorităților militare a accelerat înființarea unui lagăr „organizat”. La 9 august, pretorul Armatei a III-a a primit ordin să aibă grijă de înființarea câte unui lagăr organizat la Edineț și la Secureni și, la 10 august, a fost solicitat inspectorul jandarmeriei din Bucovina, colonelul Mănecuță, să „urgenteze soluționarea problemei din lagărul Secureni, care, din cauza lipsei de alimente și

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 8.

¹⁸² Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 83; mărturia lui Țipara Țoar din Seletin, nordul Bucovinei, Arhiva Yad Vashem 0-3/1129, p. 3.

higienă, [evreii] sunt expuși unei epidemii care ar putea să amenințe întreaga regiune”¹⁸³.

În cuprinsul lagărului, care îngloba casele distruse ale evreilor târgului și un câmp deschis de la intrare, au fost înghesuiți 17.000 de oameni. În două lagăre mici, în județul Bârnova și la Brebeni, au fost înghesuiți încă 5.000. Mănecuță a raportat marelui pretor: „cu toate măsurile luate de autoritățile administrative și cu toată stăruința depusă de către jandarmerie”... evreii nu au ce mânca „și sunt expuși a muri de foame”, din cauza aglomerării unui număr atât de mare într-un singur loc¹⁸⁴. La 15 august, serviciul marelui pretor comunica Biroului 2 din M.St.M. că s-a găsit o soluție: cei circa 20.000 de evrei concentrați la Securenii au fost împărțiți în două: jumătate au fost transferați la Edineț și ceilalți au rămas pe loc. Comandamentul marelui pretor a ordonat inspectorului de jandarmi din Bucovina să se îngrijească de hrană și pază¹⁸⁵. La 1 septembrie au fost numărați la Securenii 10.356 de evrei; nici acum, după ce numărul lor a fost redus, casele distruse ale orașelului nu le-au servit de adăpost.

Convoaie au continuat să curgă spre câmpul deschis de lângă lagăr, lăsând în urmă, pe drumuri și pe câmp, mormane de cadavre, dar nu li s-a permis să intre în târg și au fost mânați spre apus, la Edineț. Un astfel de convoi a sosit la Securenii în 26 august de la Edineț și a fost întors acolo „după o zi sub cerul liber, în ploaie, în timp ce jandarmii ne țin sub regim de teroare și nici să dormim nu ne lasă”¹⁸⁶. Alt grup de 4.000 de evrei a fost strâns în pădurea Bârnova din apropiere și a fost ținut timp de opt zile sub cerul liber, fără hrană și fără apă; ei și-au astâmpărat setea cu apa de ploaie ce se strânsese în două gropi. „Soldații și chiar ofițerii care-i păzeau îi chinuiau fără întrerupere”¹⁸⁷. Acestora nu li s-a permis să intre în Securenii până la 30 august și, în acest timp, au murit circa o mie dintre ei.

Către sfârșitul lunii august, Ion Antonescu a inspectat zona. El a constatat imediat că evreii concentrați în lagăre nu sunt puși la muncă „și că în foarte puține părți s-au văzut evrei la lucru”. Șeful Marelui Stat Major a ordonat, la 26 august, în numele Conducătorului, comandantului Armatei a III-a și, prin intermediul lui, comandantului lagărului de la Securenii, să-i scoată la muncă pe evreii sănătoși, „asigurându-li-se în schimb hrana și tutunul”¹⁸⁸.

¹⁸³ Pretorul Armatei a III-a către marele pretor, 9 august 1941, din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 47, p. 100; colonelul Mănecuță către marele pretor, 11 august 1941, *idem*, nr. 48, p. 101.

¹⁸⁴ Colonelul Mănecuță raportează despre înființarea lagărului Securenii la 10 august 1941, *idem*, nr. 49, p. 101.

¹⁸⁵ Marele pretor către Cartierul General despre transferarea a jumătate din numărul evreilor la lagărul Edineț, 15 august 1941 din: AnceI, *Documents*, V, nr. 41, p. 46.

¹⁸⁶ Mărturia rabinului Mordehai Horowitz, p. 152-153.

¹⁸⁷ Carp, *Cartea Neagră*, III, p. 83-84.

¹⁸⁸ Comandamentul Armatei a III-a către comandantul lagărului Securenii, 26 august 1941. Din: AnceI, *Documents*, V, nr. 61, p. 58.

Prima parte a ordinului a fost executată. Antonescu îi considera pe evreii din lagăr ca pe niște prizonieri de război și nu-i trecea prin gând, când a dat ordinul, că în lagăr se găsesc femei, copii și bătrâni fără adăpost, fără lapte pentru sugari, fără săpun și apă de băut – și de aici ordinul cu privire la tutun, care oricum nu a fost împărțit. Trebuie notat că Antonescu obișnuia să emită asemenea ordine fără rezultate, după starea de spirit în care se afla în acel moment, sau după o enervare bruscă. Raportul jandarmeriei din 16 septembrie 1941, privind situația evreilor în acest lagăr și în lagărul Edineț, arată că „Prefectura le-a dat gratuit: 1.400 kg. zahăr, 450 kg. ulei comestibil, 81 kg. sare, 200 kg. pâine”. Circa 600 de bărbați au fost scoși la diferite munci, cum ar fi repararea șoselelor, curățirea și repararea străzilor și munci la câmp¹⁸⁹.

Știri despre situația evreilor din lagărul Securenii au ajuns la conducătorii Federației, probabil prin intermediul ofițerilor din anturajul lui Antonescu. Federația s-a adresat, pentru prima oară, la 19 august, Ministerului de Interne, rugându-l să înapoieze la casele lor pe cei 2.500 de evrei care au fost concentrați la Securenii fără condiții de trai, adăpost și asistență medicală și să permită să li se trimită ajutoare. Cererea a fost înapoiată după câteva zile cu recomandarea de a se adresa Președinției Consiliului de Miniștri¹⁹⁰. La 28 august, Federația i-a cerut lui Mihai Antonescu să permită trimiterea de delegați cu ajutoare în alimente, haine, medicamente și bani, în lagărele de evrei înființate la Securenii și Edineț¹⁹¹. Adjunctul Conducătorului a respins cererea. Armata era dispusă să primească bani și să-i împartă direct prin organele sale. Experiența cu jumătate de milion de lei trimiși la Vertujeni și care au dispărut fără urmă i-a îngrijorat pe Filderman și pe asistenții săi și ei au decis să nu repete greșeala. În orice caz, Federația nu a primit autorizația să trimită delegați care să ducă ajutoare ci doar să trimită bani care să fie predați prin Biroul prizonierilor de război din Biroul 2 al Marelui Stat Major¹⁹². Intervenția reprezentanților populației evreiești în favoarea coreligionarilor din Securenii (și Edineț) a declanșat o operațiune de escrocherie și jaf a Marele Stat Major. Autoritățile militare din Iași s-au adresat Comunității, ordonându-i să adune un „ajutor pentru 3.000 de evrei deportați la Securenii”, iar M.St.M. a dat ordin Uniunii Comunităților să strângă 5.000 de costume, paltoane, pantofi, pălării, lenjerie și ciorapi, lăsând să înțeleagă că ar fi vorba de un ajutor pentru evreii din Securenii¹⁹³. Aceste costume n-au fost predate evreilor, ci au fost împărțite, după

¹⁸⁹ Raportul Inspectoratului jandarmeriei din Bucovina despre situația evreilor din lagăre, 11 septembrie 1941. Din: Carp, *Cartea Neagră*, III, nr. 22, p. 116.

¹⁹⁰ Federația Uniunilor Comunităților către Ministerul de Interne și răspunsul ministerului, 19-20 august 1941. Din: Ancel, *Documents*, III, nr. 22, p. 31-32.

¹⁹¹ Federația către primul ministru (ad-interim) Mihai Antonescu, 28 august 1941, *idem*, nr. 48, p. 89.

¹⁹² Marele Stat Major către Uniunea Comunităților autorizează transferul de bani evreilor de la Securenii prin intermediul Biroului pentru prizonieri din Marele Stat Major, 7 septembrie 1941, *idem*, nr. 72, p. 128.

¹⁹³ Ciorna adresei către Ministerul Apărării cu privire la eforturile pe care le depune Uniunea Comunităților pentru a satisface cererile armatei în diverse domenii, printre care cererea autorităților militare din Iași de a colecta ajutor

afirmațiile ambasadorului Franței, soldaților liberați din armată, la demobilizarea de după recucerirea Basarabiei și nordului Bucovinei, când Antonescu a crezut că România și-a terminat misiunea în acel război. Uniunea Comunităților a făcut tot posibilul să predea la timp hainele și chiar a mai adăugat peste cotă, cu toate că aceasta a împovărat mult populația evreiască după pogromul de la Iași și alungarea a 40.000 de evrei din așezările lor. La Iași, de pildă, au fost strânse haine de la femeile văduve, după ce, în pogrom, soții lor au fost asasinați.

În ceea ce privește hrana, soarta evreilor de la Securenii a fost mai bună decât cea a fraților lor din Edineț, probabil din cauza atenției acordate. Cei 10.000 de evrei care au rămas în lagăr au fost încartiruiți într-unul din cartierele orașelului – cel mai distrus dintre toate – după ce au fost numărați de două ori: odată i-au numărat jandarmii și au găsit 10.201; a doua oară i-au numărat funcționarii primăriei și au găsit doar 8.302¹⁹⁴. Prefectul a fost îngrijorat de diferență și a ordonat să se întocmească o listă nominală a deținuților. A fost – și el – printre cei, foarte puțini, care au contrazis ordinul secret de a nu se lăsa urme și de a se distruge orice act dovedind existența unui evreu. În cele din urmă, funcționarii primăriei nu au primit permisiunea să facă lista.

În lagăr s-a organizat un comitet, și acesta a colectat bani de la cine mai avea, pentru a-i salva pe cei care sufereau de foame. Situația deportaților s-a îmbunătățit și datorită faptului că o parte dintre ei au fost duși la Hotin – orașel din apropiere de Securenii – și, așa cum a notat inspectorul jandarmeriei din Bucovina, „ei nu au făcut drum prea lung, astfel că nu au fost expuși la jafuri în aceeași proporție ca cei din județele mai îndepărtate”¹⁹⁵. Acești evrei s-au mobilizat din proprie inițiativă în ajutorul fraților lor din Lipcani, 1.698 la număr, aduși la Securenii după ce fuseseră deportați o dată în Ucraina și readuși în Basarabia.

Comitetul a deschis o baie și o policlinică; în această policlinică șase medici evrei au acordat ajutor fără nici un fel de medicamente. Autoritățile locale vindeau o pâine cu 113 lei. La ordinul lor, s-a organizat un fel de poliție evreiască pentru a se îngriji de ordine în lagăr, și astfel au reușit să împiedice câteva din maltratarile suferite de evrei în alte lagăre. Trei plutoane de polițiști români care au fost trimise special au pus capăt improvizatiilor în ceea ce privește paza, improvizatii îngăduind oricărui localnic să jefuiască, săucidă și să violeze. Casele în care au fost adăpostiți evreii fuseseră demolate în întregime și o parte distruse după ce s-a demontat tot ce avea vreo valoare. Inspectorul jandarmeriei din Bucovina a notat, în raportul lui, că, în cazul în care evreii vor rămâne pe loc un timp îndelungat, va

pentru evreii din lagărul Securenii, 4 septembrie 1941, *idem*, nr. 60, p. 113; cererea Uniunii Comunităților către Marele Stat Major cu privire la ordinul mareșalului Antonescu de a preda armatei, printre altele, 5.000 de costume și lenjerie, *idem*, nr. 61, p. 114.

¹⁹⁴ Raportul Inspectoratului jandarmeriei din Bucovina cu privire la situația evreilor din lagăre, *idem*, nr. 72, p. 115.

¹⁹⁵ *Idem*, p. 116.

fi nevoit să-i încartiruiască cum trebuie și să le dea haine, deoarece majoritatea sunt aproape goi și „aceasta va fi și în interesul populației creștine, care dacă se vor ivi epidemii va avea de suferit”¹⁹⁶.

Deportarea

La 2 octombrie, toți evreii din lagăr au fost strânși pe o câmpie și împărțiți în două în mod arbitrar, despărțindu-se familiile ca la Vertujeni, pentru a forma două convoaie care să fie mânate spre sud – una spre Atachi, în apropiere, și a doua spre punctul de trecere de la Cosăuți. Înainte de plecarea primului convoi în direcția Atachi, evreii au primit ordin să se culce cu fața la pământ și polițiștii au trecut printre ei, au buzunărit prin haine și boccele, jefuindu-i de puținele obiecte absolut necesare pentru un minim de trai. Locotenentul Roșca, însărcinat să conducă convoiul de la Edineț și de la Securenii, a primit ordinul secret; în raportul oficial pregătit în decembrie 1941, a arătat că executarea acestui ordin „a avut drept rezultat împrășcarea a 500 de evrei, dintre cei evacuați pe traseul Securenii-Cosăuți”¹⁹⁷. Numărul de 500 nu înseamnă în mod obligatoriu că numai atâția au fost împrășcați; în terminologia românească a Holocaustului, el consemnează măcel. Așa, de pildă, un comunicat oficial al guvernului a anunțat că 500 de evrei comuniști au fost împrășcați la Iași, la sfârșitul lui iunie 1941, și un număr asemănător de victime a fost consemnat în alte rapoarte ale jandarmeriei, când a fost vorba de asasinate în masă. Roșca a însoțit convoaiele de la Securenii, în timp ce adjunctul lui, locotenentul Popovici, a comandat convoaiele de la Edineț. Și evreii de la Securenii au scăpat pentru un timp de „moarte”, așa rezultă din raport. Pentru țărani, orice cadavru care rămânea pe teren pentru a-l despuia de haine era o pradă. La 5 octombrie a plecat al doilea convoi din Securenii în direcția Atachi, și numai în 11 ale lunii a primit permisiunea să treacă fluviul.

Zăbovirea pe câmpul deschis și noroios de lângă punctul de trecere a fost un nou prilej de percheziție corporală și în boccelele evreilor de către delegații Băncii Naționale a României și, de asemeni, pentru confiscarea documentelor personale ale evreilor și distrugerea lor pe loc. Această percheziție a făcut alte zeci de victime, întrucât delegații Băncii, însoțiți de jandarmi, n-au putut sau n-au vrut să înțeleagă că acei evrei au ajuns fără nimic, după ce au trecut prin atâtea jafuri și percheziții.

La 12 octombrie a luat sfârșit operațiunea deportării în Transnistria a evreilor din lagărul Securenii și, prin aceasta, s-a încheiat campania de „curățire” a Basarabiei de evrei, în afară de ghetoul Chișinău.

¹⁹⁶ *Idem, idem.*

¹⁹⁷ Raportul Chișinău (vezi 48), p. 64.

CAPITOLUL 19

Ghetoul Chișinău

În anul 1930 trăiau la Chișinău, capitala Basarabiei, 41.405 evrei, dintr-o populație totală de 114.896 locuitori; iar la 20 mai 1942, după lichidarea ghetoului, au fost găsiți acolo, la „recensământul locuitorilor având sânge evreiesc”, doar 99 de evrei, parte dintre ei nefiind evrei decât după definiția legilor rasiale românești. În anii treizeci, populația evreiască din Chișinău crescuse, din cauza accentuatei instigări antisemite în târguri și sate. Chișinăul a atras și tineri evrei, în urma dezvoltării sale intense de la sfârșitul deceniului. În anul de regim sovietic, între iulie 1940 și iulie 1941, numărul evreilor din oraș a sporit din nou. Mulți dintre cei zeci de mii de refugiați evrei din România, unii originari din Regat, s-au stabilit în Chișinău. În același timp soseau evrei din Ucraina și Rusia, parte din proprie inițiativă și parte ca funcționari în aparatul de stat sovietic. Publicații sovietice, ca, de pildă, ziarul în limba idiș „Einikait”, au apreciat că 60.000 ar fi fost numărul evreilor din Chișinău în ajunul războiului; și este de presupus că numărul lor era și mai mare¹.

În dimineața zilei de 22 iunie 1941, avioane germane au bombardat orașul. Mii de locuitori au fost omorâți, printre ei mulți evrei. Funcționarii administrației sovietice au început să se retragă. Incertitudinea și haosul erau absolute. Autoritățile sovietice au avut o parte din vina tragediei care s-a abătut asupra orașului: scurt timp înainte de izbucnirea războiului, au publicat comunicate liniștitoare – pe când realitatea avea să demonstreze contrariul. Apoi, n-au făcut nimic ca să-i ajute pe evrei să se evacueze: nu s-a anunțat cu ce mijloace de transport se poate părăsi orașul iar evreilor nu li s-a acordat sprijin pentru evacuare.

Armata Roșie s-a retras în mod neorganizat. Înainte de retragerea totală din Chișinău, la 13 iulie, sovieticii au minat toate clădirile publice, marile magazine, de asemenea depozite și întreprinderi. Timp de trei zile, orașul a rămas fără autorități. În afară de bombardamentele aeriene, explodau din când în când clădirile în care locuitorii încercau să pătrundă pentru a jefui, acționând astfel minele.

Funcționarii regimului sovietic sosiți la Chișinău doar de un an, în majoritate originari din alte zone ale Uniunii Sovietice, s-au concentrat în stațiile de cale

¹ Vezi studiul autorului despre Chișinău în *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, Ierusalim 1980, p. 400-416.

ferată și pe șoselele care duceau spre răsărit; li s-au alăturat locuitorii de dată recentă, mai ales ruși și ucraineni. Toți vroiau să fugă, fapt care a îngreunat și mai mult situația evreilor, care vroiau, și ei, același lucru. Pe șosele se scurgeau mii de bărbați, femei și copii, sub o grindină de bombe, și toate acestea într-o zonă populată dens de români, care așteptau ziua eliberării de regimul rusesc și comunist, străin și urât. Au fost români care, încă de pe atunci, i-au amenințat pe evrei cu ziua judecării; alții au jefuit locuințele celor care părăseau Chișinăul.

La izbucnirea războiului a avut loc o mobilizare precipitată în Armata Roșie. Mobilizarea pentru apărarea orașului s-a făcut în întreprinderi și în magazine de stat, în care numărul evreilor era mare. În cele din urmă, doar puțini dintre cei mobilizați au fost integrați în rândurile Armatei Roșii. Mii de oameni au fost chemați sub arme și transportați în Ucraina, unde urmau să primească uniforme și arme, dar ajungând pe malul celălalt al Nistrului au fost abandonați de către însoțitori; aceștia s-au grăbit să fugă, în speranța de a se salva de prizonierat. Mulți tineri evrei au încercat să se înapoieze în Basarabia, pentru a reveni la familii. Majoritatea lor au fost capturați de soldații germani, au fost uciși pe loc sau au fost băgați în marile convoaie care au fost împinse înapoi în Basarabia.

Numărul exact al evreilor care au părăsit Basarabia nu este cunoscut, dar se poate presupune că a fost mare. Au fost însă și mulți alții care au considerat că nu mai are rost să fugă, aveau rude de care nu voiau să se despartă, tineri care n-au vrut să-și părăsească părinții; destui nu au apucat, dintr-un motiv sau altul, să părăsească orașul la timp. Aceștia s-au ascuns în locuințe, pivnițe, magazii, parcuri publice, clădiri părăsite și chiar în W.C.-uri publice. Evreii care au părăsit orașul au plecat cu căruțe sau pe jos în direcția Nistrului. Și, în primul rând, au încercat să se îndepărteze de orașul bombardat. Unii au mers de-a lungul șoselelor care duceau spre răsărit; alții s-au împrăștiat pe câmpuri și au ocolit șoselele principale, din cauza bombardamentelor aeriene și pentru a se feri de unități militare; alții au încercat să ajungă în târgurile evreiești, în speranța că vor găsi adăpost la rude și prieteni până va trece furtuna.

Evreii care nu au avut noroc și s-au întâlnit cu unități militare, mai ales românești, au fost uciși. Din nord, pe șoseaua Sculeni-Chișinău, înaintau unități germane și românești, iar dinspre sud, din direcția Hâncești, veneau mai ales soldați români. Pe ambele rute au fost uciși mase de refugiați evrei; nu se cunoaște numărul lor, dar este vorba de multe mii². O unitate germană specială pentru misiuni de spionaj și sabotaj a lăsat un raport detaliat privind colaborarea cu armata română în sectorul ei în această perioadă, care conține descrieri amănunțite despre acțiuni oribile, jafuri și violuri comise de români contra evreilor. Comandantul acestei unități a descris momentul intrării în Chișinău, notând că „chiar și populația

² *Cartea Neagră*, III, p. 36.

românească era înfricoșată de teroarea soldaților români nedisciplinați”³. O unitate a *Einsatzgruppe D – Einsatzkommando 11* – care era atașată unităților germane și românești, înainta și ea spre oraș. Această unitate număra 180 de oameni, în fruntea ei aflându-se, între iunie 1941 și iulie 1942, *Sturmbannführerul* SS Paul Johannes Zapp⁴. *Einsatzgruppe D* acționa în coordonare cu Armata 11-a germană și cu Armatele a III-a și a IV-a române, care au participat la campania de cucerire a Basarabiei. Comandantul ei a notat la izbucnirea războiului, „colaborarea cu armata română este bună”⁵.

Soldații români au intrat în Chișinău la 16 iulie 1941. Ei vorbeau limba locului și s-au folosit de locuitori pentru a depista evrei. Se pare că Chișinăul a fost împărțit între cele două armate. *Einsatzkommando*-ul lui Zapp, care a ajuns în oraș la 17 iulie ora 4 dimineața, s-a îndreptat spre partea de sus, spre cartierele unde locuiau liber-profesioniști, printre care și intelectualitatea evreiască; iar românii au invadat cartierele mai sărace, în partea de jos a orașului. Soldații și subofițerii s-au ocupat, în afară de asasinarea de evrei, și de jaf și tâlhărie.

Primul val de asasinate a durat două săptămâni. Soldații au pătruns în locuințe, pivnițe și curți și au împușcat familii întregi. Ei controlau identitatea trecătorilor și împușcau evreii pe stradă. După aceea a scăzut numărul asasinatelor și evreii prinși erau duși la centrul *Einsatzkommando*-ului, din clădirea fostului NKVD, care a servit înainte de 1940 de sediu al Siguranței române. Prima grijă a lui Zapp⁶ a fost să spânzure „teroriști” lăsați de autoritățile sovietice în oraș și să împiedice sabotarea clădirilor importante. Unitatea a arestat imediat „teroriștii” (numărul și naționalitatea lor nu sunt cunoscute) și i-a executat. În afară de aceasta a arestat 68 de evrei care au primit „misiuni comuniste” și încă șase pentru „acțiuni de incitare”, executându-i la 21 iulie.

Soldații români au lăsat pe străzi sute sau poate mii de cadavre, fără să se îngrijească de îngroparea lor. Faptul a provocat nemulțumirea lui Zapp⁷. Pentru a pune capăt acestei situații, Zapp s-a întâlnit cu comandantul militar al orașului, colonelul Tudose, și amândoi au hotărât înființarea unui ghetou. Zapp a presupus

³ *Tätigkeitsbericht*, 22.6.-31.8.1941, *Russland Abt. Ic*:” (Raportul secției Ic. a armatei germane pentru spionaj și sabotaj privind activitatea și colaborarea cu românii în perioada respectivă). Din: *National Archives of the United States*, Washington, Alexandria, T. 314, Roll. 1337, Frame. 838 (Copie în: AnceI, *Documents*, V, nr. 63, p. 64-69).

⁴ *Anklageschrift in der Strafsache gegen H. Hunze Heinrich, L. Von der Recke, G. Mohlmeyer, K. Noa, A. Zolner, Landgericht München I*, 22 js. 204/1961, p. 33-34, 37-39 (Act de acuzare împotriva membrilor *Einsatzkommando 11-a* a *Einsatzgruppe D* pentru crimele lor comise în Basarabia, inclusiv Chișinău, și în sudul Ucrainei; în continuare, act de acuzare împotriva *Einsatzkommando 11*), fragmente alese în AnceI, *Documents*, VI, nr. 46, p. 523-533; *Anklageschrift in der Strafsache gegen Paul Johannes Zapp, Landgericht München*, 523-533, I, 22 js, 204/1961, p. 1-3 (Act de acuzare împotriva lui Zapp, comandantul *Einsatzkommando 11-a* pentru crimele comise la Chișinău, Nikolaev, Cherson, Simferopol ș a.); fragmente alese. *Idem*, nr. 47, p. 534-545 (în continuare, act de acuzare împotriva lui Zapp).

⁵ Documentele de la Nürnberg, NO-2934, p. 5.

⁶ *Idem*, NOKW-3233, p. 1-2.

⁷ Sentința în procesele lui Zapp, Von der Recke, Mohlmeyer și Noa, tribunalul din München, dosar IV, 9/1969, p. 50-51, (fragmente alese în AnceI, *Documents* VIII, nr. 48, p. 546-560); mărturia lui Marian, p. 595-596.

că este o soluție temporară, întrucât „îi era clar că locuitorii ghetoului vor fi lichidați, în conformitate cu ordinul secret al Führer-ului”⁸. În orice caz, grija germanilor pentru evitarea epidemiilor a fost cauza care a dus la încetarea asasinatelor sălbatice săvârșite de soldații români la Chișinău.

La 24 iulie a început acțiunea de identificare a evreilor și strângerea lor într-o zonă destinată ghetoului. Soldații români s-au răspândit în oraș, au trecut din casă în casă și i-au chemat pe evrei să iasă în stradă, asigurându-i că nu vor avea de suferit. Evreii, înspăimântați, au ieșit din ascunzători și s-au adunat pe străzi⁹. Unora li s-a permis să-și ia din lucruri numai cât puteau duce în mână iar alții au fost avertizați să nu ia nici un obiect, interzicându-li-se chiar să se îmbrace. Pe străzi puteau fi văzute convoaie lungi de evrei de toate vârstele, disperăți și însetați, pe o căldură insuportabilă. Mulți erau îmbrăcați numai în cămăși și izmene. Numărul aproximativ al celor concentrați în acea zi a fost de 11.000. Ei au fost mânați în cartierul unde locuiseră înainte evreii săraci, și au fost masați în „piața veche” a orașului de jos, care era un teren gol, deschis, fără umbră și fără apă, sub paza severă a soldaților români înarmați cu mitraliere. Acest loc și patru străzi din jurul pieții mici au servit de ghetou. Majoritatea caselor de aici fuseseră incendiate de Armata Roșie în timpul retragerii sau în timpul bombardamentelor aeriene, rămânând numai ruine. În noaptea de 24-25 iulie, evreii au rămas pe teren deschis cu senzația incertitudinii privind soarta lor. Evacuarea a continuat și a doua zi. În mulțime s-a răspândit zvonul că germanii (*Einsatzkommando*) urmează să-i execute pe toți. Căpitanul Paraschivescu, comandantul companiei 23 poliție, care timp de 15 zile a fost și comandantul ghetoului, le-a vorbit în orele serii de 25 iulie, „liniștindu-i” că, într-adevăr, au fost sortiți morții, dar autoritățile și însuși regele au intervenit în favoarea lor și, de aceea, li se va permite, deocamdată, să trăiască pe terenul care de acum încolo va folosi drept ghetou.

Este greu de descris năvala familiilor asupra ruinelor și a caselor destinate să servească de locuințe, după ce ofițerii români au anunțat mulțimea că se poate împrăști. Locul era prea strâmt pentru a-i cuprinde pe toți. În fiecare cameră s-au înghesuit zeci de oameni și multe familii s-au despărțit în îmbulzeală și întuneric. În primele zile perimetrul ghetoului era deschis, însă evreii au fost avertizați să nu-l părăsească pentru a obține alimente sau în orice alt scop. După înființarea comandamentului ghetoului, perimetrul a fost înconjurat de un gard de sârmă ghimpată, făcându-se câteva intrări păzite de soldați și polițiști români.

Inițiativa înființării ghetoului a fost comună, germano-română. Zapp a vrut să pună capăt asasinatelor neorganizate, care au produs o duhoare insuportabilă pe străzi. Guvernatorul Voiculescu, sosit în oraș la 19 iulie, a constatat că evreii „mișună” prin toate locurile și a emis ordinul nr. 61 din 24 iulie 1941, statuând

⁸ Sentința în procesul lui Zapp... p. 556.

⁹ *Cartea Neagră*, III, p. 79-80.

înființarea unui ghetou, „cunoscând ideea de bază a dv. [a Conducătorului] asupra felului cum trebuie să fie tratați evreii”. Un comunicat al său privind înființarea ghetoului și obligația evreilor de a se prezenta a fost afișat pe străzi¹⁰. Armata a IV-a l-a numit pe colonelul Dumitru Tudose comandant militar al Chișinăului. Tudose a colaborat cu comandantul *Einsatzkommando*-ului 11 la înființarea ghetoului și la transmiterea ordinului privind obligația de a se purta semnul distinctiv¹¹. Paza ghetoului a fost tot timpul în mâinile românilor și după două săptămâni soldații au fost înlocuiți cu compania 10 poliție, întărită cu polițiști ai orașului¹². După înființarea ghetoului, *Einsatzkommando* s-a concentrat asupra depistării evreilor care „semnalizau” avioanelor sovietice pentru a le ajuta să bombardeze obiective militare. De asemenea, ei s-au ocupat de prinderea unor țintași ghidați, cum se afirma în rapoarte, de evrei, precum și de descoperirea evreilor care au incendiat o magazie cu cărbuni și un imobil în noaptea de 30 iulie. Comandantul militar al orașului a ordonat executarea ostaticilor evrei, al căror număr nu a fost indicat în raportul *Einsatzgruppe*, în semn de avertisment pentru populația ghetoului. Dar, a mai adăugat Ohlendorf, comandantul *Einsatzgruppe* D, această pedeapsă nu a avut nici un impact și, în noaptea de 2 august, iar s-au observat semnale luminoase roșii pe teritoriul ghetoului. Din cauza situației, Ohlendorf a hotărât să-și lase unitatea la Chișinău încă 14 zile, pentru a-i urmări pe evrei¹³. La mijlocul lui iulie a venit în vizită o delegație de ziaristi de seamă din București. Trenul lor a ajuns la Chișinău pe când orașul încă mai ardea. Ei au fost oaspeții unei unități românești de tancuri, care staționa în corturi la marginea orașului. Seara, după o plimbare, a avut loc o masă cu lăutari, organizată în cinstea ziariștilor. La sfârșitul mesei a fost servit desertul – „dansul morții”: grupuri de femei evreice, printre care și copii, „chipuri palide, transfigurate, îmbrăcăminte ruptă, cu părul răvășit. Abia ținându-se pe picioare” au fost introduse în perimetrul unde avea loc petrecerea, poruncindu-li-se să danseze în sunetele lăutarilor. Umbrele acelea halucinate au început să se miște, să se învâртеască și să facă piruete. După câteva minute, femeile și copiii au fost scoși și împușcați în întunericul de după corturi¹⁴.

În timp ce *Einsatzkommando* era ocupat cu acțiuni de reprimare și asasinare, soldați și ofițeri români s-au complăcut în acte de jaf și viol, iscând grave cazuri de indisciplină, ceea ce a provocat acuzații reciproce, schimb de mesaje în cadrul

¹⁰ Memoriu către Antonescu al guvernatorului Basarabiei, Voiculescu, fără dată [sfârșitul lui iulie 1941] din: AnceI. *Documents*, X, nr. 61, p. 137 (în continuare, Memoriul Voiculescu).

¹¹ Documentele de la Nürnberg, NOKW-3233, p. 2; copie în AnceI. *Documents*, V, nr. 19, p. 28-30.

¹² Comandantul militar al Chișinăului către Guvernământul Basarabiei cu privire la paza în ghetou, începutul lunii august 1941. AnceI. *Documents*, X, nr. 29, p.85.

¹³ Documentele de la Nürnberg, NOKW-3233, p. 2, 5.

¹⁴ „Curierul Israelit”, 28.1.1945. Cazul a fost adus la cunoștința Uniunii Comunităților Evreiești de către ziaristul român Horia Roman, care s-a aflat printre invitați.

autorităților militare și între acestea și guvernator. Această corespondență, împreună cu mărturiile, supraviețuitorilor și acte de acuzare la procesele criminalilor de război români se află la baza studiului despre ghetoul din Chișinău.

La intrarea în ghetou, soldați și îndeosebi ofițeri români se ocupau de confiscări și de jaful sistematic al bunurilor evreilor, luându-le orice obiect li se părea de valoare. În cazuri foarte rare au existat dovezi de bunăvoință din partea unor ofițeri români, care erau dezgustați de aceste fapte dar nu puteau să schimbe situația. În ciuda asasinatelor înlăptuite de români și de germani, populația ghetoului a crescut cu aproape o mie de evrei, de la 10.311 la 27 iulie la 11.252 la numărătoarea efectuată la 1 septembrie¹⁵. Creșterea se explică prin depistarea și arestarea unor evrei în oraș și în împrejurimi de către patrulele de soldați și polițiști, precum și în urma unor denunțuri ale vecinilor.

Din momentul restaurării regimului românesc, a existat o tensiune între guvernator și comandantul militar privind diviziunea prerogativelor în ghetou. Marele Cartier General îl numise pe colonelul Tudose comandant militar al orașului, prin intermediul Armatei a IV-a care acționa în zona Chișinău. Dar guvernatorul Voiculescu era cel care primise directive de la Antonescu privind tratamentul aplicat evreilor. Voiculescu a înțeles, într-adevăr, că „paza ghetoului și conducerea lui” aparțin Marelui Cartier General, întrucât Chișinăul se află încă sub zonă „operațională”; dar, a notat guvernatorul în raportul său către Antonescu, mandatul militar nu a făcut față misiunii sale. El nu a reușit să organizeze cum trebuie paza ghetoului și unitățile trimise acolo au fost des schimbate. Aceasta a avut o influență negativă asupra calității pazei și a încurajat acțiunile ilegale. Furturile și jafurile, a notat guvernatorul, au devenit atât de numeroase încât au „depășit mijloacele noastre de a ne informa și a putea lua toate măsurile de sancționare”. Guvernământul Basarabiei a fost nevoit să intervină de numeroase ori, întrucât acțiunile militarilor „nu se încadrau în ideile dv. în privința problemei evreiești”¹⁶.

Inspectorul jandarmeriei, colonelul Meculescu, a raportat guvernatorului că nu există o pază severă a ghetoului și că, în schimbul unor sume de bani sau obiecte de mică valoare (tacâmuri, haine, cearceafuri etc.), soldații permit evreilor să iasă și să se învârtescă prin oraș „fără să poarte semnul distinctiv”, își cumpără alimente sau expediază scrisori. El a notat, de asemenea, că unii soldații îi însoțesc pe evrei la fostele lor locuințe, sub pretextul că trebuie să le percheziționeze, dar adevărata lor intenție este de a jefui bunuri ascunse. Voiculescu a fost atât de răvășit de raport încât s-a dus în persoană să cerceteze. El a constatat că paza este, într-adevăr, iluzorie și a adăugat, cu propria lui mână, pe marginea raportului lui

¹⁵ *Cartea Neagră*, III, p. 65, 80.

¹⁶ *Memoriul Voiculescu*, p. 138.

Meculescu, că „trebuie luate măsuri urgente, altfel ne vom pomeni cu toți jidanii peste noi sau fugiți”¹⁷.

Guvernatorul a ordonat schimbarea unităților de pază ale ghetoului la fiecare zece zile. În încercarea de a urmări mișcările evreilor și de a împiedica evadarea lor, autoritățile ghetoului – fără să cunoască ordinul secret de distrugere a documentelor personale – au încercat să întocmească un tabel nominal al celor închiși. Această listă nu a fost completată¹⁸. Unicul criteriu de identificare a evreilor, se arăta în directivele guvernatorului, îl constituie cel numeric, iar în celelalte probleme ceea ce contează este capacitatea lagărelor și programele privind formarea convoaielor.

Știrile despre soldați sau polițiști care însoțesc evrei la fostele lor locuințe erau adevărate și, în astfel de „afaceri”, a fost amestecat și al doilea comandant al ghetoului, maiorul Stănescu. Aranjamente de acest gen dădeau posibilitatea unor evrei să se întoarcă la locuințele lor, să ia „anumite lucruri casnice”, dacă le mai găseau, în schimbul unor bijuterii, lucruri de valoare sau bani „ascunși în curțile sau fostele lor locuințe”¹⁹.

Guvernatorul Basarabiei, Voiculescu, a publicat, la 28 august, o ordonanță care-i obliga pe „toți deținătorii de aur, în orice stare sau formă” sau de valută să le depună la sucursalele Băncii Naționale a României deschise la Chișinău, în schimbul valorii lor la prețul și cursul oficial²⁰. Această ordonanță nu se referea la evrei, ci la toți locuitorii Basarabiei, români și alții. Guvernatorul spera să recupereze, în felul acesta, bunurile evreiești jefuite, care erau considerate drept proprietate a statului român, sau, așa cum nota el însuși, „călăuzit de grija de a nu se risipi valori importante de la evrei”. Guvernatorul a cerut de câteva ori ca organele B.N.R. să vină pe teren, pentru a confiscă obiectele de valoare direct de la evrei, „cu împlinirea formelor legale”. Voiculescu a cerut sucursalei Băncii Naționale înființarea în ghetoul Chișinău a unui oficiu de schimb al obiectelor de valoare contra numerar. Dar, spre părerea lui de rău, „deși intervențiile noastre au fost făcute la timp”, Banca a acționat cu încetineală și delegații ei au venit în ghetou cu întârziere, când mulți dintre evrei erau deja în drum spre Transnistria. Delegații au plecat în grabă și au oprit transporturile lângă Orhei și lângă Rezina. El, Voiculescu, n-a putut să oprească „operațiunile de evacuare [deportare – J.A.] până la venirea trimișilor băncii, ele fiind organizate de Marele Cartier General”²¹. Reprezentanții locali ai băncii nu au reușit să aplice ordonanța, și guvernatorul a

¹⁷ Inspectorul jandarmeriei din Basarabia către comandantul militar al Chișinăului, 20 august 1941. Din: *Ancel, Documents*, X, nr. 36, p. 92.

¹⁸ Raportul nr. 2 al Comisiei care a anchetat dezordinile din ghetoul Chișinău la ordinul lui Antonescu, decembrie 1941. Din: *Cartea Neagră*, III, nr. 19, p. 61 (în continuare: Raportul Chișinău).

¹⁹ Direcția Generală a Poliției din București către guvernatorul Basarabiei, 25 august 1941. Din: *Ancel, Documents*, X, nr. 37, p. 93.

²⁰ Ordonanța nr. 4 a guvernatorului Voiculescu, 28 august 1941, *idem*, nr. 38, p. 94.

²¹ Memoriul Voiculescu, p. 139-140.

pus la îndoială corectitudinea lor. Totodată, o parte din aurul și valuta luate de la evrei de către comisia specială pentru confiscarea aurului, înființată ca urmare a publicării ordonanței, nu au fost consemnate într-un proces-verbal semnat de toți membrii comisiei, ci a dispărut în drum spre seifurile băncii; ele au fost furate, probabil, de către șoferi. Deși erau considerați oameni de încredere, a notat guvernatorul, ei au comis unele acțiuni ilegale: „În procesul-verbal [al comisiei de confiscare a aurului] nu s-a consemnat cantitatea aurului și valoarea bijuteriilor ridicate de la fiecare, astfel că nu se poate controla de nimeni dacă nu s-au comis sustrageri. Nu s-a sigilat pe loc aurul ridicat zilnic, astfel ca seara să nu se poată sustrage”²².

Guvernatorul s-a lovit de probleme asemănătoare și în legătură cu înregistrarea și înmagazinarea de bunuri abandonate de evreii „care au început a pleca (sic!) peste Nistru”, cum a numit guvernatorul cu gingășie operațiunea deportării. În această chestiune, și din nou „din grija de nu se risipi nimic din ceea ce trebuia să aparțină statului”, guvernatorul a emis câteva dispoziții. Dar el s-a lovit de rezistența noului comandant militar al Chișinăului, colonelul Eugen Dumitrescu. Primul comandant, Tudose, fusese demis în urma intervenției lui Voiculescu, după ce s-a constatat că a fost complice în furturi și, în plus, a încercat să acapareze ilegal o vie în suprafață de zece hectare, care aparținuse unui evreu cu numele de Weissberg²³.

Și comandantul Dumitrescu a devenit complice atunci când a vrut să confişte în favoarea comandamentului său și pentru sine bunurile mobile și mobila evreilor rămase în locuințele lor; guvernatorul a recomandat să fie trimiși în judecată, el și adjuncții lui, la un tribunal militar.

La Chișinău a sosit atunci un alt pretendent serios la epitropia bunurilor evreiești jefuite sau înmagazinate, directorul Directoratului românizării în Guvernământul Basarabiei, Alexandru Giurgiuveanu. În contrast cu celelalte două autorități, guvernatorul și armata, care acționau în problemele bunurilor în general și în problemele evreiești pe baza unor prerogative speciale conferite de Antonescu sau pe baza legilor marțiale, șeful românizării urma să aplice pe teren legislația antisemită care-i jefuia pe evrei de bunurile lor pe căi „legale” și cu ajutorul unor ordonanțe care interpretau legile și le extindeau aplicarea, după necesitate. Și întrucât evreii înșiși nu mai erau în viață sau nu se mai aflau la Chișinău, iar cei care rămăseseră erau închiși în lagăre și ghetouri, principala activitate a șefului românizării s-a concentrat asupra bunurilor imobile – pământuri, terenuri, locuințe, întreprinderi, mori, magazine, ateliere meșteșugărești ș.a. Aceste proprietăți fuseseră naționalizate în cea mai mare parte de către regimul sovietic, dar au fost înapoiate foștilor proprietari în mod absolut legal de către autoritățile românești

²² *Idem*, p. 141.

²³ *Idem*, p. 143.

care nu au recunoscut sistemul de jaf sovietic. În felul acesta s-a creat, în Basarabia și Bucovina de nord, o situație nouă, care nu exista în România, în ceea ce privește proprietatea evreiască, cel puțin din punct de vedere teoretic.

Nici o lege nouă românească nu a negat evreilor fosta lor cetățenie română (deși faptul nu a împiedicat asasinarea și deportarea lor). Directoratul a corectat într-o măsură oarecare haosul juridic instaurat pe teritoriile eliberate, în tot ceea ce privește statutul evreilor, prin aplicarea legilor de românizare în aceste teritorii, fără să-i pese de statutul juridic al deportaților, de cetățenie și de drepturile lor. Directoratul românizării a devenit, peste noapte, un nou și redutabil focar de putere și influență, întrucât a pus stăpânire – mai întâi teoretic și, apoi, după o acțiune greoaie, și în fapt – pe zeci de mii de locuințe, case, terenuri, magazine, întreprinderi care deveniseră, prin forța împrejurărilor, „fără proprietari”. Era clar că nu era necesară căutarea proprietarilor, nici măcar în aparență. Directoratul și șeful lui aveau autoritatea de a împărți din aceste bunuri imense „românilor etnici” localnici sau românilor din Regat care au început să revină acolo, fie prin arendare, fie prin vânzări mai mult sau mai puțin fictive, în conformitate cu legislația rasistă care fusese deja aplicată în România și care acorda prioritate elementului românesc. Mai mult decât atât, Banca Națională a României și alte bănci puneau la dispoziția cumpărătorului sau arendașului credit convenabil, pentru a încuraja înființarea de întreprinderi „românești” de tot felul.

La început, așa cum a rezultat din raportul lui Voiculescu către Antonescu, Giurgiuveanu tindea să-l sprijine pe guvernator în conflictul său cu comandanții armatei cu privire la bunurile evreiești și chiar a criticat în scris „tendența de independență față de Guvernământ”²⁴ a comandantului militar al orașului, colonelul Dumitrescu; dar, foarte repede, și Giurgiuveanu a luat parte la sărbătoarea jafului averilor evreiești „părăsite”. El a predat, contra unei mite substanțiale, cele mai mari și cele mai bune întreprinderi și moșii oamenilor săi. „fixându-le o arendă neînsemnată”²⁵, și în schimbul unei cote-părți secrete din câștiguri, le-a distribuit gratuit materii prime care se găseau la fața locului, fără să le înregistreze în inventar, așa cum se cerea sau a trecut cu vederea furturile. În plus, s-a creat o asociere ascunsă cu militarii din guvernământul Basarabiei, aceștia acordând noilor proprietari sau arendași autorizații din care rezulta că întreprinderile produc „pentru efortul de război”.

Din momentul în care protejații lui Giurgiuveanu au devenit proprietari sau arendași de întreprinderi importante, ei se bucurau și de scutirea de serviciul militar, dacă armata confirma că întreprinderile produc pentru efortul de război. Cei scutiți, noii industriași și directori, puteau și ei să ceară scutire de serviciul militar pentru fiii, verii sau rudele lor, în calitate de responsabili și salariați în

²⁴ *Idem*, p. 141.

²⁵ M. Mircu, *Pogromurile din Basarabia*, București 1947, p. 15. (în continuare, Mircu).

întreprinderile lor ș.a.m.d. Ocupația cu proprietățile evreiești era o adevărată binefacere pentru cel care avusese norocul să fie amestecat în ea. Cea mai mare fabrică de uleiuri din Basarabia, „Palmira”, a fost cedată, contra unei arende ridicole, fratelui lui Giurgiuveanu. Numeroase întreprinderi au fost cedate unor oameni de paie sau unor persoane-cheie din Guvernământul Basarabiei – parte dintre ei militari care acordau aprobările necesare. Astfel s-a creat o alianță nescrisă: Guvernământul sprijinea Directoratul ce împărțea beneficii personale și bunuri, la temelia ei stând averile evreiești jefuite. Locuința lui Giurgiuveanu la Chișinău s-a transformat într-un centru de largă activitate economică. Aceasta era o activitate ilegală, care contrazicea principiile de bază ale Conducătorului, ce dorea mult să curețe regimul său de asemenea fenomene.

Spre deosebire de această bandă care a acționat în comun pentru împărțirea prăzii rămase de la evrei, care putea să exploateze legile în propriu-i beneficiu și să creeze o aparență de legalitate tot în favoarea ei, militarilor de profesie (ca, de pildă, comandantul ghetoului sau comandanții orașului, care s-au schimbat cu repeziciune) le era interzis să primească bunuri imobile cât timp purtau uniforma, ceea ce a provocat o tensiune uriașă între cele două tabere. Sub acest aspect, încercarea simplistă a colonelului Tudose, primul comandant militar al orașului, de a pune stăpânire pe cale particulară pe via lui Weissberg, încercare care a dus la demiterea lui, apare de o naivitate copilărească.

Banda lui Giurgiuveanu a pus stăpânire și pe fabricile de stofe din sudul Basarabiei – din Tătărești, Arciz și Toplița, pe fabrica de sobe din Arciz și pe sute de întreprinderi mari, ateliere meșteșugărești și terenuri pe tot întinsul Basarabiei. Un proces asemănător, cu alți profitori, s-a petrecut concomitent în Bucovina de nord, unde numărul întreprinderilor evreiești importante și complexe era relativ mai mare. Aceste proprietăți evreiești (cele românești au fost restituite proprietarilor de drept) au îmbogățit timp de doi ani și jumătate personalul directoratului românizării și pe cel al Guvernământului Basarabiei, familiile și apropiații lor – cu toții oameni ai regimului „nou” și purificat de politicieni evrei și jidoviți, așa cum îi plăcea Conducătorului să prezinte regimul său²⁶.

În iulie 1942, Guvernământul Basarabiei s-a lăudat cu faptul că, în decurs de un an, a reușit să transfere românilor întreprinderi mari, fabrici de ulei și întregul comerț (98,7% din firmele comerciale au fost transferate românilor). Toate acestea, se arată în cartea realizărilor, sunt datorită politicii mareșalului și „condițiilor bune”.

Această operă a fost foarte mult ușurată de faptul că marea majoritate a evreimii, care altădată stăpâna, de fapt, economicște această provincie, după

²⁶ Majoritatea fabricilor au fost demontate la sfârșitul lui 1943 sau începutul lui 1944 și expediate în Regat, cu toate că, din punct de vedere legal, nu erau proprietatea arendașilor. Însuși guvernatorul, după ce a fost demis din funcție, „a expediat numai el, personal, câteva vagoane în țară” (Mircu, p. 14).

dezrobire nu a mai fost găsită; ea a fost distrusă de cei ce se considerau noii stăpâni ai lumii²⁷.

Afirmația că evreii nu s-au aflat acolo în timpul „eliberării” nu este întâmplătoare; era rezultatul unei politici intenționate, care urmărea să scutească în viitor statul român de răspundere financiară și de acordarea de despăgubiri pentru bunurile evreiești jefuite. Ordinul secret de a confisca și a distruge actele de identitate completa planul. Ghetoul a continuat să constituie o sursă de tensiune între diversele organe ale Guvernământului și armată, pe timpul existenței sale și după lichidarea lui. Guvernatorul Voiculescu era de părere că directivele personale primite de la Conducător îl împuterniceau în mod exclusiv să conducă nu numai opera de purificare etnică ci și problemele ei în cadrul armatei, dacă era necesar; dar birocrăția militară funcționa pe baza unor ordine directe de la M.St.M., care și el era subordonat direct lui Antonescu. Voiculescu s-a adresat deci Marelui Stat Major, cerând „să mi se pună la dispoziție [Guvernământului] doi magistrați militari”. Șeful Statului Major a trimis de îndată patru judecători, dar i-a pus la dispoziția Curtii Marțiale din oraș. „Totuși am utilizat acești ofițeri, introducându-i în ghetou”, cu scopul de a aresta pe oricine acționa „contrar legilor”, afirma Voiculescu. Nici această acțiune nu a reușit să elimine plaga corupției; judecătorii de instrucție nu au răspuns așteptărilor guvernatorului. El a descoperit chiar cauza eșecului lor: „acțiunea acestora nu a putut fi la înălțime întrucât unii din ei erau căsătoriți cu evreice”²⁸. Cu părere de rău și temându-se că-l va decepționa pe Conducător, Voiculescu a cerut ajutorul singurului serviciu care era considerat incoruptibil – SSI: „în această activitate de urmărire a hoților am cerut concursul Serviciului Special de Informații C.I. Chișinău, singurul element pe care l-am considerat capabil să ne ajute în această operă de purificare”²⁹.

Voiculescu era tare grăbit să-i prindă, în special pe ofițerii corupți care, pentru sume imense de bani, scoteau și transportau evrei bogați din ghetou, transferându-i în Regat. Într-adevăr, au existat astfel de cazuri de transfer ilegal, când evreii în cauză sau rudele lor din Regat plăteau unor ofițeri mari sume de bani. Agenții SSI au aflat despre un grup de 13 evrei care încercau să evadeze din ghetou în schimbul unei mite importante și, în coordonare cu parchetul militar, au hotărât să le întindă o capcană. Principalul scop al agenților SSI a fost „de a identifica ofițerii care ar fi implicați în operațiunile de evadare a evreilor din ghetou”³⁰ iar un scop secundar era „stabilirea metodelor pe care evreii le folosesc pentru a evada”. Capcana a funcționat cu succes și, la 28 octombrie, a apărut, așa cum s-a prevăzut, în apropierea ghetoului un grup de 13 evrei în frunte cu Kisil

²⁷ Guvernământul Basarabiei, *Basarabia dezrobită*, ... [Chișinău] iulie 1942, p. 165, 167.

²⁸ Memoriul Voiculescu, p. 143.

²⁹ *Idem*, p. 138.

³⁰ *Idem*, p. 144.

Kremer. Ei au fost urcați, potrivit înțelegerii, într-un camion militar. Kremer a predat agenților SSI, care se substituiseră ofițerilor corupți, suma stabilită, 120.000 de lei bani peșin și încă patruzeci de monede de aur; și, imediat, au fost cu toții arestați. Procurorul militar i-a percheziționat, după care grupul evadaților a fost transferat la închisoarea SSI din Chișinău, pentru continuarea anchetei privind ofițerii implicați. Dar după ce procurorul militar a părăsit camera, au pătruns în închisoare trei agenți ai SSI și le-au făcut o nouă percheziție corporală, fără vreo împuternicire sau permisiune, jefuindu-i de 352 monede de aur pe care reușiseră să le ascundă. Aceste monede au fost găsite, după ce afacerea a fost descoperită, într-o hrubă la sediul serviciului SSI din Chișinău³¹, deoarece agenții n-au prins momentul potrivit să le scoată de acolo. Și astfel a rezultat că nici o instituție românească nu a rezistat tentației, când s-a ivit o ocazie, de a se îmbogăți de pe urma bunurilor evreiești.

Cele întâmplare în ghetoul din Chișinău nu constituie o excepție, fapte asemănătoare s-au petrecut în toate lagărele din Basarabia. Specific Chișinăului era faptul că orașul era capitala lui Voiculescu și reședința Guvernământului Basarabiei și a altor organe ale autorităților; de aceea, birocrăția românească a lăsat în asemenea cazuri mult mai multe documente decât în lagărele izolate.

Asasinări de evrei în ghetou

Prima acțiune planificată de asasinare a constituit-o execuția, la ordinul comandantului ghetoului, a ostaticilor arestați imediat după înființarea acestuia. Se pare că este vorba de o sută de evrei, majoritatea intelectuali, liber-profesioniști, câțiva bogătași și câțiva rabini. Identitatea celor asasinați nu este cunoscută, întrucât acțiunea a avut loc în haosul imens care a domnit acolo înainte de constituirea comitetului ghetoului. Despre această acțiune s-a aflat din rapoartele *Einsatzgruppe* și din mărturiile câtorva supraviețuitori³².

După înființarea ghetoului, comandantul *Einsatzgruppe* D, Ohlendorf, i-a ordonat lui Zapp să-i execute pe fruntașii populației evreiești, și să aibă grijă ca acțiunea să se desfășoare fără zgomot. Zapp i-a cerut comandantului ghetoului să-i pună la dispoziție imediat două mii de evrei până la vârsta de patruzeci de ani, îndeosebi liber-profesioniști, ingineri, medici, profesori și avocați, pentru a-i folosi la munci urgente. Soldații români s-au răspândit pe ulițele ghetoului și au început să scoată oamenii cu forța, la întâmplare, pe terenul viran din centru, în timp ce femeile țipau îngrozitor. Comandantul român al ghetoului s-a adresat evreilor și le-a cerut să se supună, exprimându-și speranța că toți se vor întoarce în ghetou după ce vor fi terminat munca. Zapp, care era prezent, a ales din mulțime 551 de

³¹ *Idem*, p. 145.

³² Documentele de la Nürnberg, NOKW-3233, p. 2; Mircu, p. 17.

bărbați, anunțând că este vorba de „transferarea” lor pentru muncă la alt loc (*Umsiedlung*)³³.

Cei selectați au fost urcați în camioane și transportați la cinci kilometri în afara orașului. Acolo au fost coborâți lângă șanțuri antitanc adânci, săpate la izbucnirea războiului. La fața locului se aflau patru grupe de execuție care aparțineau serviciului de securitate SD, lui *Waffen-SS* și poliției (*Schutzpolizei*). Blocarea terenului s-a făcut de membri SD în vârstă. Evreii își așteptau rândul la execuție la o distanță de zece metri de șanțuri și puteau să vadă tot ce se întâmpla. Toți au fost împușcați în ceafă la marginea șanțului, astfel încât cadavrul cădea de la sine în groapă. La urmă, vreo zece au fost siliți să coboare în șanț pentru a aranja cadavrele și au fost împușcați și ei³⁴. Execuția a fost comandată personal de către Zapp. Această acțiune nu a fost cunoscută și nu a fost menționată în nici un document românesc, până la procesul comandanților *Einsatzkommando* 11, care a avut loc la München în februarie 1970. Printre altele, la proces s-a consemnat că „la locul execuției nu a fost prezent un medic”.

O altă acțiune comandată special de Zapp s-a desfășurat la 1 august. Ea a cuprins 450 de evrei, intelectuali, și tinere frumoase, arestați de soldați români la cererea lui Zapp. Acesta i-a ales din mulțimea adunată în centrul ghetoului³⁵. Comandantul *Einsatzkommando* 11 a cerut 250 de bărbați și 200 de femei și a declarat victimelor, „pentru a le putea transporta fără rezistență la locul execuției”, că sunt necesare pentru muncă în altă parte. Și acești evrei au fost urcați în camioane și transportați în afara orașului, într-un loc unde fuseseră săpate din timp două gropi rotunde și adânci. Zapp însuși a ales locul. Pământul scos din gropi a fost ridicat la o oarecare înălțime, în așa fel încât evreii, care-și așteptau rândul la o distanță de treizeci-patruzeci de metri, nu puteau să vadă ceea ce se petrece, ci doar să audă ordinele și împușcăturile. Execuția a fost comandată, la cererea lui Zapp, de locotenentul Bernhard³⁶.

La execuții au participat patru grupe, fiecare de 6-8 oameni. „Una dintre ele era compusă din români”, probabil membri ai SSI³⁷, iar celelalte trei din polițiști și SS-iști din *Einsatzkommando* 11. Victimele coborau în groapă cu fața spre asasini și erau împușcate în piept. Împușcarea s-a făcut cu carabina, care producea răni oribile și hemoragii; și întrucât victimele trebuiau să coboare în groapă, se mânjeau imediat cu sângele celor împușcați înainte. Toți, în afară de 39 de bătrâni, au fost uciși acolo. Cei 39 au fost duși înapoi în ghetou, pentru a povesti cele petrecute. A doua zi, la 2 august, Zapp a venit într-o vizită obișnuită în ghetou și a confirmat că

³³ Act de acuzare împotriva lui Zapp, p. 545.

³⁴ *Idem*, p. 535, 545; Act de acuzare împotriva membrilor *Einsatzkommando* 11, p. 533.

³⁵ Raportul Chișinău, p. 63.

³⁶ Verdictul în procesul lui Zapp... (vezi 8), p. 556.

³⁷ *Idem*, p. 557.

evreii au fost executați. Președintele ghetoului și încă douăzeci de evrei au fost trimiși la cele două morminte comune pentru a le acoperi cu pământ.

Surse sovietice cu privire la ghetoul din Chișinău ne-au ajutat să completăm tabloul asasinatelor. Aceste surse nu se referă la evrei ca victime principale și amintesc în general de „cetățeni sovietici”. Și identitatea ucigașilor a primit o denumire generalizată: aceștia erau „naziști” sau „fasciști”. În monografia consacrată orașului Chișinău, apărută în anul 1966, se arată, de exemplu, că 400 de „cetățeni” au fost duși pe terenul Institutului agricol al orașului și executați după ce au fost siliți să-și sape singuri un mormânt comun.

Martori oculari au relatat, după război, că timp de trei zile după execuție pământul a continuat să se miște. La începutul lunii august 1941 au fost executați 700 de „cetățeni” (551, conform surselor germane), și au fost îngropați în două gropi. Până aici sursele sovietice corespund mai mult sau mai puțin cu ceea ce ne este cunoscut din surse românești și germane. Un alt loc, necunoscut înainte, folosit de asemenea pentru lichidarea de „cetățeni sovietici”, a fost cimitirul evreiesc din oraș. În cimitir au fost împușcați 837 de oameni; numărul exact a fost stabilit după război, când mormântul a fost deschis.

Comitetul orășenesc al Chișinăului, care a cercetat după război actele criminale ale germanilor, a stabilit: „parte din victimele împușcate au fost îngropate în timp ce mai trăiau, cu mâinile legate, fapte confirmate de către martori oculari și de către o anchetă medico-legală”³⁸. Datorită anchetei conduse de autoritățile sovietice, la Chișinău au fost depistate, deci, alte peste 700 de victime evreiești asasinate de *Einsatzkommando* 11 cu ajutorul românilor; s-a stabilit cu certitudine că numărul evreilor asasinați la Chișinău de către *Einsatzkommando*, de la intrarea lor în 16 iulie și până la sfârșitul lunii august, a fost de cel puțin 2.056 de oameni, în afară de ostatici, al căror număr nu este cunoscut nici până azi. Surse evreiești confirmă datele sovietice privind numărul victimelor.

Einsatzkommando 11 a rămas la Chișinău până la 17 august 1941, așa cum a raportat Zapp superiorilor săi; de acolo, a plecat la Nikolaev. La părăsirea orașului, a lăsat pe loc o mică unitate (*Restkommando*) sub comanda ofițerului de poliție Karl Heinrich Noa³⁹. La sfârșitul lunii august, Noa a vizitat ghetoul și s-a întâlnit cu comandantul român. Acum comitetul ghetoului a aflat că „șeful Gestapoului”, cum l-au numit evreii, a cerut să i se predea toți evreii, bărbați și femei, între 15-40 de ani. În piața ghetoului se găseau, atunci, mii de bărbați care trebuiau să iasă la muncă. Când s-a răspândit zvonul despre intenția germanilor, unii au reușit să se împrăștie prin ghetou, iar alții s-au ascuns în diverse locuri. Soldații români și membri ai *Restkommando* i-au înconjurat pe cei rămași, câteva sute, și i-au

³⁸ *Istoria Kishineva (1466-1966)*, Kishinevskii Gosudarstvennaia Universitet, Cartea Moldovenească, Kishinev, 1966; documentele de la Nürnberg NO-3233, p. 5.

³⁹ Documentele de la Nürnberg, nr. 3233, p. 5.

împiedicat să fugă. Li s-a spus că vor lucra la scoaterea pământului de pe linia ferată. Din 350 de evrei s-au înapoiat seara, la trei ore după ce au ieșit pe porțile ghetoului, numai douăzeci. Toți ceilalți au fost împușcați de germani, după ce au fost siliți să-și sape mormintele; aceștia au fost îngropați, probabil, în cimitirul evreiesc. Cei care n-au fost împușcați au acoperit cu pământ mormintele fraților lor. Câțiva dintre cei care s-au întors în ghetou și-au pierdut mințile⁴⁰.

Ultima acțiune a *Restkommando* a avut loc la începutul lui septembrie. Circa două sute de evrei au fost scoși din ghetou și împușcați. Și de data asta germanii au ales bărbați și femei între 15-40 de ani. De la această dată au încetat execuțiile făcute de *Einsatzkommando* 11. După plecarea *Einsatzkommando*-ului, evreii din Chișinău au rămas pe mâna jandarmilor generalului Topor, a polițiștilor, a soldaților Corpului III Armată român stabilit în Basarabia și a premilitarilor.

Și românii au avut o acțiune de execuție, în afară de numeroasele asasinat petrecute în urma unor jafuri și violuri. Această operațiune a avut loc în urma predării a 525 de evrei inspectoratului românesc al drumurilor, pentru a munci la carierele de piatră de la Ghidighici, situate la 13 kilometri nord de Chișinău. Inspectorul a sosit la 7 august și a cerut conducătorului ghetoului 500 de bărbați evrei și 25 de femei care să le gătească⁴¹. După o săptămână au fost înapoiți în ghetou 200 de evrei extenuați și slăbiți; 325 au fost uciși. Un raport din 28 august al companiei 10 jandarmi, însărcinată cu paza, indică faptul că o unitate militară română compusă din soldații care s-au retras din Basarabia în vara lui 1940, acum în drum spre front, s-a oprit în stația de cale ferată Ghidighici și i-a atacat pe evrei, deoarece sergentului unității „i s-a părut” că-l recunoaște pe acel jidan ce l-a lovit în timpul retragerii. Soldații s-au năpustit asupra evreilor, iar „jandarmii care făceau paza jidanilor, fiind în număr mic, nu au putut face față agresorilor”. Raportul se încheie cu afirmația că „încăierarea s-a terminat cu rănirea ușoară a câtorva jidani”. Cum am arătat, 325 de evrei au fost asinați de soldații români⁴². În prezent, după deschiderea arhivelor din România, se știe că măcelul de la Ghidighici nu a fost un incident întâmplător, ci o execuție planificată și organizată. Evreii au fost acuzați de „revoltă” și o unitate militară a primit ordinul să-i execute.

Viața în ghetou

Profesorul Gheorghe Forțu, politician român de dreapta, a vizitat, la mijlocul lui septembrie, ghetoul Chișinău și s-a întors de acolo zguduit⁴³. Istoricul evreu

⁴⁰ Actul de acuzare împotriva lui Zapp, p. 543; actul de acuzare împotriva membrilor *Einsatzkommando* 11, p. 531.

⁴¹ *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 415.

⁴² Raportul Chișinău, p. 63; memoriul comandantului Batalionului 10 Jandarmi despre măcelul de la Ghidighici, 28 august 1941. Din: *Cartea Neagră*, III, nr. 28, p. 31.

⁴³ Notă din jurnalul lui Filderman din 20 septembrie 1941, despre întâlnirea cu Forțu. AnceI, *Documents*, III, nr. 28, p. 57.

Carp a definit situația în trei cuvinte: „teroare, panică și disperare”⁴⁴. În toată perioada existenței ghetoului, locuitorii lui au fost obiectul maltrătarilor, jafului și batjocurii, ghetoul însuși servind ca loc de petrecere pentru polițiștii, jandarmii și soldații care-l păzeau, precum și pentru soldații și îndeosebi ofițerii cantonați în oraș și în împrejurimi și pentru cei în drum spre front. Toți căutau, în afară de bani și obiecte de valoare, fete și tinere femei evreice. Pentru ofițerii români vizita în ghetou constituia cea mai mare distracție; ei se îmbătau și veneau noaptea după femei. Multe dintre cele scoase noaptea erau găsite dimineața fără cunoștință și multe tinere femei s-au sinucis. Fiecare unitate română care a trecut prin Chișinău spre front încerca „să se distreze” în ghetou. În jur au continuat să locuiască creștini, originari ai cartierului. Ei au fost principalii profitori de pe urma jafului bunurilor evreiești.

Orașul Chișinău a revenit, încetul cu încetul, la viața sa obișnuită. Sute de evrei erau scoși zilnic pe porțile ghetoului la curățenie, evacuarea molozului și înlăturarea urmelor războiului. Acțiunea de refacere edilitară în Basarabia și, în mod deosebit, la Chișinău „a fost călăuzită și ajutată de consilieri pe care Marele Reich i-a pus la dispoziția conducerii statului român”, pentru a realiza o reformă administrativă în Basarabia. În fruntea acestor consilieri s-a aflat ministrul de stat Pflaumer, ministru de Interne al Bavariei cu gradul de general în SS, și alți doi trimiși, Ellgering și Reinhardt. Ei au adus „o vastă și evoluată experiență administrativă” precum și „entuziasm”⁴⁵.

Ministrul de Interne german, Wilhelm Stuckart, care a vizitat Chișinăul în anul 1942, a apreciat foarte mult „acțiunile minunate” întreprinse în oraș și în întreaga Basarabie. Îndrumarea nazistă s-a oferit în cadrul „înțelegerilor” nescrise dintre Ion Antonescu și Hitler și trimișii Oficiului Central de Siguranță al Reichului (RSHA), despre care avem doar informații indirecte. Antonescu a confirmat aceste înțelegeri atunci când a stabilit, în mod oficial, în „instrucțiunile provizorii pentru administrarea și conducerea Basarabiei”, la 23 iulie 1941, că generalul Voiculescu este „împuternicitul meu pentru administrarea și conducerea Basarabiei”⁴⁶. Instrucțiunile prevedeau că nici o autoritate de stat, de orice rang, nu are dreptul să se amestece în vreun fel în conducerea și administrarea Bucovinei și Basarabiei – cu excepția ministrului de stat Pflaumer; se preciza că el „va avea calitatea de consilier, din toate punctele de vedere, deci pentru toate chestiunile” al generalului Voiculescu. Cu ajutorul consilierilor naziști s-a pus capăt „acțiunii de distrugere iudeo-comunistă”⁴⁷.

⁴⁴ *Cartea Neagră*, III, p. 90.

⁴⁵ *Basarabia dezrobită* (vezi 27), p. 133-134.

⁴⁶ „Instrucțiuni provizorii pentru administrarea și conducerea Basarabiei”, *ibid.*, p. 137.

⁴⁷ *Idem.* p. 45.

Comitetul ghetoului

Comitetul ghetoului, cu numele său românesc „Comunitatea evreilor din ghetoul Chișinău”, a fost înființat din necesitatea urgentă de a încerca salvarea de vieți, împiedicând predarea de evrei ucigașilor din *Einsatzkommando*, de a înmuia inima comandantului ghetoului, pentru a-și potoli ofițerii și soldații – și în acest scop să adune de la evreii care încă mai aveau bani și obiecte de valoare – și să se îngrijească de aprovizionarea cu alimente⁴⁸. Comitetul s-a organizat, probabil, la începutul lui august, cu aprobarea comandantului, care dorea și el o adresă pentru dispozițiile sale. O dată cu aceasta, comandanții au început să primească o mită săptămânală. În fruntea comitetului ales au stat avocatul Shapiro și dr. Gutman London. Prima cerere adresată comandantului de comitetul ghetoului, după ce i-a înmănat suma stabilită, a fost de a opri predarea de evrei germanilor, oricare ar fi scopul⁴⁹.

Promisiunea făcută de comandant fruntașilor comitetului în schimbul mitei nu l-a împiedicat să predea naziștilor, la sfârșitul lunii august, 350 de evrei, dintre care 330 au fost executați. Promisiunea românească nu a fost ținută; dar ea a corespuns așteptărilor evreilor, care vroiau să creadă că-i va salva. Întrucât acestea se întâmplau în preajma plecării *Restkommando*-ului lăsat de Zapp la Chișinău, comitetul ghetoului era convins că a reușit în misiunea sa de a împiedica predarea de evrei germanilor și că dacă n-ar fi plătit mită ar fi fost predați mult mai mulți.

Comandantul ghetoului a înființat lagăre de muncă proprii și această măsură i-a liniștit pe evrei. Toți oamenii capabili să muncească erau scoși din ghetou în fiecare dimineață la ora șase și erau folosiți la diferite lucrări, sub supravegherea unor soldați români. Spre deosebire de germani, românii vedeau în evrei în primul rând o sursă de venit. Liniștea relativă a ținut cam o lună. Condițiile de viață în ghetou erau grele, ca și înainte, dar asasinatele au încetat. Evreii s-au străduit să-și îmbunătățească viața și au organizat asistență medicală și economică și aprovizionarea cu alimente și haine, străduindu-se să-i ajute pe cei care sufereau mai mult.

Comitetul a organizat un recensământ intern (deși rezultatele lui nu s-au păstrat) și a reușit să ia legătura cu conducătorul evreilor din România, Filderman, și cu șef rabinul Șafran, prin intermediul unor comunicări telefonice și telegrame și cu ajutorul unor personalități române care au vizitat Chișinăul. Din câte știm, nu s-a transmis un raport scris privind situația evreilor iar Filderman și asistenții săi nu au avut o imagine clară despre amploarea exterminării. În urma transmiterii primelor mesaje la București s-au primit în ghetou sume de bani trimise pe căi neoficiale de către Federație și de către unele personalități. În ghetou a luat ființă o

⁴⁸ Copia cererii „Comunității evreiești din ghetoul Chișinău” către comandantul militar al orașului, 11 septembrie 1941. Ancel, *Documents*, X, nr. 40, p. 96.

⁴⁹ Mircu, p. 20.

piață și autoritățile au permis unor țărani români să-și vândă produsele de două ori pe săptămână. Și bărbații din detașamentul de muncă reușeau din când în când să introducă în ghetou alimente și haine. Medicii care au izbutit să se ascundă și să rămână în viață, după selecția intelectualilor evrei, au organizat un fel de spital, dar în lipsa medicamentelor și a ustensilelor necesare n-au putut să acorde asistență medicală eficientă. De asemenea s-au deschis în ghetou două sinagogi.

Comitetul ghetoului a cerut, la 11 septembrie 1941, comandantului militar al orașului să permită evreilor să-și facă rugăciunile în cele două zile de Anul Nou evreiesc (Roș Hașana) și în ziua de post (Iom Kipur) și, în acest scop, „să-i scutească pe evrei de orice muncă obligatorie” în zilele de sărbătoare⁵⁰. Comandantul, colonelul Dumitrescu, a aprobat scutirea doar pentru zilele de Roș Hașana. Cu toate acestea, grupuri de evrei au fost scoși la muncă în prima zi de sărbătoare. În dimineața de Roș Hașana, când toți cei care nu ieșiseră la muncă se rugau în cele două sinagogi din ghetou, Comitetul a fost convocat la comandant. Când s-au întors de la întâlnire, aceștia au refuzat să dezvăluie enoriașilor de ce au fost convocați, dar toți au fost zguduți când au aflat că dr. London și soția lui vor să se sinucidă. Câteva zile mai târziu a fost trimis la București Șapiro, „cu un avion militar, cu ajutorul unui general [român] pe care l-au cunoscut [el fiind îmbrăcat] în uniformă de ofițer român... Și-a dat cuvântul de onoare că se va înapoia [la Chișinău]. Și într-adevăr s-a întors cu același avion”. Întâlnirea cu trimisul ghetoului a avut loc în locuința șef rabinului Șafran și au participat la ea, în afară de rabin, Filderman și secretarul său Charles Gruber, precum și avocatul Fred Șaraga. Șapiro a descris asasinatetele, situația din ghetou și campania deportărilor, „cum în fiecare zi sunt înghesuiți în căruțe [bolnavi], iar cei sănătoși ies pe jos și sunt duși până la Nistru”: „Îmi aduc aminte... descrierea pe care a făcut-o cu atâta detașare, fără nici o implorare sentimentală... care a produs asupra noastră o impresie mai puternică decât orice fel de elocvență. Am avut impresia că am văzut un mort-viu, care descria orori și cerea să se facă tot ce s-ar putea... Până atunci nu am știut... Când se raportează lucruri de felul acesta e greu să ți le poți imagina. Emoția te strânge de gât când ești prezent... A fost un amestec de spaimă, de oroare și de indignare fără margini, de indignare, de neputință”⁵¹.

Rabinul Șafran a însemnat în memoriile sale: „Am ascultat cuvintele lui Șapira despre situația disperată din ghetoul Chișinău... ore îndelungate, care ne-au produs înfiorare, ore grele. Am încercat să ascundem sentimentele noastre față de Șapira, dar nu am reușit”⁵². Această întâlnire se pare că a avut loc la 10 octombrie 1941, după începutul deportărilor. A doua zi Filderman s-a adresat Conducătorului, și, după ce a amintit „adresarea disperată a conducerii ghetoului Chișinău”, i-a

⁵⁰ Vezi 49.

⁵¹ Interviu cu secretarul lui Filderman, avocatul Gruber, Paris, 8 noiembrie 1982, în posesia autorului.

⁵² Alexandru Șafran, *Memorii*; Yad Vashem, Ierusalim, p. 57.

cerut să oprească deportările, subliniind că „executarea lor este moartea, moartea, fără vină, fără altă vină, decât aceea de a fi evrei”⁵³. Conducătorul a răspuns, într-o scrisoare publicată la 19 octombrie în toate ziarele, în care a confirmat și și-a justificat politica, ceea ce a provocat un nou val naționalist-antisemit.

Fruntașii evreilor din România au făcut tot ce le-a stat în putință, dar au eșuat, întrucât Antonescu era ferm hotărât să pună capăt prezenței evreiești în Basarabia românească. Filderman și rabinul Șafran l-au sfătuit pe Șapiro să rămână la București și să se salveze, dar el a preferat să se întoarcă în ghetou și la familia sa, și, în cele din urmă, a fost deportat cu convoiul din 20 octombrie și a fost împușcat peste Nistru⁵⁴.

Presa românească și ghetoul

În contrast cu ambiguitatea intenționată cu care era descrisă situația în lagărele înființate pe întinsul Basarabiei, alungarea evreilor din Chișinău a fost definită în mod clar ca un obiectiv național, aproape imediat după revenirea orașului sub suveranitatea românească. „Chișinăul trebuie să rămână un oraș românesc, nici o liftă comunistă, nici un trădător să nu rămână. Mănăstirile din jurul Chișinăului nu pot tolera vecinătatea iudeo-comunistă”, a scris încă la sfârșitul lui iulie ziaristul Elefterie Negel în cotidianul „Universul”, care a făcut din subiectul evreiesc la Chișinău un proiect personal⁵⁵.

Fostul organ al legionarilor i-a acuzat pe evreii din Chișinău că au dat foc Catedralei din oraș⁵⁶. Negel a adăugat amănunte în această privință și a relatat de pe teren: „Catedralei i-au dat foc doi iudei comuniști localnici”; la fel s-a întâmplat altor biserici „iar sinagogile au rămas neatînse”⁵⁷. Mai mult decât atât, nici o clădire publică situată, din întâmplare, în apropiere de un așezământ evreiesc n-a fost atinsă: „Rămâne un fapt stabilit: hoardele bolșevice, în acțiunea lor distructivă, au avut concursul necondiționat al jidanilor din Chișinău”⁵⁸. O săptămână mai târziu, Negel a publicat un lung articol însoțit de fotografiile ale „mutrelor hidoase ale evreilor din Chișinău”: se pare că erau fotografiile unor intelectuali evrei înainte de a fi executați. Printre ei, avocatul Averbuch⁵⁹.

Câțiva corespondenți militari au descris situația jalnică în care românii au găsit Basarabia după un an de regim sovietic. Baza acestui regim se afla în Chișinău, și evreii de aici au dominat, de fapt, acest pământ românesc: „de reținut că aproape toți cei care au incendiat Basarabia sunt jidani”, scria corespondentul

⁵³ Apelul lui Filderman către Antonescu, 11 octombrie 1941, Ancel, *Documents*, III, nr. 145, p. 234.

⁵⁴ *Cartea Neagră*, III, p. 90.

⁵⁵ E. Negel, *După ocuparea Chișinăului*, „Universul”, 22.7.1941.

⁵⁶ *Basarabia bolșevică. Jidanii au dat foc Catedralei*, „Curentul”, 28.7.1941.

⁵⁷ E. Negel, *Chișinăul, un imens morman de ruine*, „Universul”, 31.7.1941.

⁵⁸ *Idem*, 9.8.1941.

⁵⁹ E. Negel, *Bucuria evreimii la răpirea Basarabiei*, *ibid.*

militar al „Poruncii Vremii”, căpitanul Teodor Munteanu, după ce i-a acuzat, „întemeiat pe informațiuni precise”, pe jidanii din Basarabia că intenționau să dezinformeze atât populația civilă cât și trupele dezrobitoare⁶⁰. Corespondentul militar al „Curentului” i-a învinovățit pe evreii din Chișinău că au lovit în cultura și educația românească „în timpul unui an de robie”⁶¹.

Către sfârșitul lui august, s-a alăturat dezbaterii publice despre soarta evreilor din Basarabia părintele antisemitismului românesc, A.C. Cuza, care se bucura de aprecierea lui Antonescu pentru lupta sa fără compromis contra evreilor. Cuza, pe atunci în vârstă de peste optzeci de ani, a demonstrat, din locul său de retragere de la Iași, că sub influența naziștilor a reușit să treacă de la conceptul de antisemitism „clasic” la antisemitismul contemporan, care revendica și aplica soluții radicale: „Măsurile de față sunt numai un preambul de viitor... căci nici izolarea, nici parcarea în ghetouri nu au dat rezultatele dorite. Soluționarea este numai eliminarea masivă a evreilor, dar nu pentru a constitui un stat al lor”⁶².

Deportarea

Autoritățile au hotărât să facă deportarea în patru convoaie, dintre care primul trebuia să părăsească ghetoul în ziua de Iom Kipur; de aceea, comandantul militar al orașului nu a aprobat ca acea zi să fie zi de odihnă. Sute de căruțe au intrat în dimineața acelei zile în ghetou. Comandantul și adjuncții lui au încercat să-i liniștească pe evrei, asigurându-i că nu li se va întâmpla nimic rău și că, de fapt, deportarea este spre binele lor, întrucât germanii vor să-i lichideze și e mai bine să nu rămână în concentrări mari. Fruntașii Comitetului au reușit să amâne deportarea cu câteva zile și, între timp, au expediat apeluri urgente către conducătorii Federației, cerându-le ajutor. Sute de telegrame redactate în cuvinte inocente, cum ar fi, de pildă, „papa grav bolnav, salvați, medicamente urgent”, au fost expediate Federației sau unor rude la București⁶³. Dar apelurile n-au ajutat, deoarece soarta evreilor din Chișinău era pecetluită.

Au fost planificate patru convoaie de câte 2.500 de evrei fiecare, dar constrângeri de ordin logistic, probleme legate de reglarea trecerii pe podurile de pe Nistru și diferite intervenții au lovit în planificare, transformând deportarea într-un șir lung de convoaie care înaintau prin noroiul adânc de la marginile șoselelor principale spre Nistru, în timp ce, din când în când, erau executați sute de evrei, deoarece nu puteau rezista ritmului de mers sau din cauza unor ordine verbale, despre care, în majoritatea lor, aflau numai când erau puse în practică.

⁶⁰ T. Al. Munteanu, *Jurnale de război*, „Porunca Vremii”, 9.8.1941.

⁶¹ E. Radian, *Cultura și școala în Chișinău în timpul unui an de robie*, „Curentul”, 12.8.1941.

⁶² A.C. Cuza, *Bucovina și Basarabia după redobândire*, „Curentul”, 28.8.1941.

⁶³ Telegrame expediate în zilele 20-30 octombrie 1941. Din: *Cartea Neagră*, III, nr. 85, p. 129.

Înainte de începerea deportării, Antonescu a ordonat tuturor prefectilor să se procedeze la schimbul metalelor prețioase pe care le posedă evreii „ce se evacuează”, în coordonare cu Banca Națională, și care se vor plăti în *Kassenschein* (mărci pentru teritoriile ocupate și care nu aveau valoare), eventual în ruble, în nici un caz în lei⁶⁴. Acest jaf, în numele statului român și în favoarea lui, a avut loc în lagăre înainte de plecarea convoaielor; dar din Chișinău au plecat câteva convoaie fără a fi controlate pe loc, întrucât delegatul B.N.R. nu a sosit la timp în oraș. Majoritatea prăzii nu a ajuns în seifurile Băncii Naționale de la Chișinău, din motivele amintite mai sus. De aceea, comandantul militar al orașului a ordonat să se fixeze un loc amenajat pentru campania de confiscare, înregistrându-se cu exactitate banii și bijuteriile adunate. Locul nou pentru percheziția ordonată a fost stabilit în curtea crescătoriei de cai a armatei, de la Visterniceni, la cinci kilometri de oraș, unde au fost împușcați circa 700 de evrei din ghetou. Aici le-au fost confiscate toate obiectele de valoare, bani, aur, alte metale prețioase și briliante. Dacă delegații armatei și ai B.N.R. nu ar fi comis furturi pe scară largă, nu am fi știut cum s-au desfășurat lucrurile. Contrar instrucțiunilor, banii evreilor au fost luați fără a fi notați în registre. Cei care au executat operațiunea nu s-au mulțumit cu îndeplinirea dispozițiilor lui Antonescu, ci – așa cum a arătat căpitanul Paraschivescu, comandantul companiei 23 poliție, în raportul său – au ridicat de la evrei și „alte obiecte de argint, cum ar fi linguri, furculițe, cuțite și sfeșnice”, care, de asemenea, n-au fost inventariate, „ci trântite într-o ladă de lemn descoperită”. Femeile evreice au trecut un control ginecologic amănunțit. În afară de o moașă trimisă în acest scop, s-au ocupat de aceasta doi șoferi, care au fost prinși încercând să ascundă obiecte de valoare găsite la femei. Ei au pretins, se spune în raport, că n-au luat, de fapt, decât niște cuie sau șuruburi fără valoare. Perchezițiile corporale și confiscările se făceau la orice oră din zi și din noapte, conform ritmurilor deportărilor. După afirmațiile unui ofițer care a cercetat eficacitatea operațiunii, locul nu era destul de luminat noaptea și a recomandat să se pună la dispoziția comisiei lămpi Petromax. El a recomandat înlăturarea șoferilor de la perchezițiile corporale (și ginecologice) la femei, „ci să se pună funcționari de încredere” și și-a terminat raportul cu următoarele cuvinte: „Numai astfel credința subsemnatului este că acest prețios tezaur, găsit asupra evreilor, să intre în tezaurul statului, deci în patrimoniul statului”⁶⁵.

În timp ce comandantul orașului, colonelul Dumitrescu, ordona să se facă ordine în activitatea comisiei de confiscări, guvernatorul Voiculescu dădea dispoziții să se facă ordine în comisia Direcțiunii românizării, colonizării și inventarului, care se ocupa cu supravegherea operațiunilor de inventariere și

⁶⁴ Ordinul lui Antonescu de confiscare a bijuteriilor și a aurului de la evrei în momentul deportării, 9 octombrie 1941. Din: Ancel, *Documents*, X, nr. 46, p. 103.

⁶⁵ Raportul comandantului companiei 23 poliție, căpitanul Paraschivescu, 5 decembrie 1941, *idem*, nr. 51, p. 121-122.

depozitare a bunurilor mobile rămase de la evreii din ghetoul Chișinău, comisie subordonată comandantului militar al orașului, colonelul Dumitrescu. Voiculescu l-a împuternicit verbal pe comandant numai să inventarieze și să păstreze bunurile, „fără putința de a aproba distribuirea lor, indiferent sub ce formă și cui”. Dumitrescu a început să împartă cadouri din bunurile deportaților oamenilor săi sau contra mită, ceea ce a provocat furia guvernatorului: „Ați permis înstrăinarea acestor bunuri. Ordinul privea numai operațiunea de inventariere și păstrare. Rog a raporta ce criterii v-au călăuzit a proceda în modul arătat și cu ce drept?” îl întreabă Voiculescu pe colonel într-o scrisoare de mustrare⁶⁶. Conflictul dintre cei doi privind bunurile evreilor a fost menționat în mod deosebit în raportul rezumativ al guvernatorului Voiculescu. În capitolul IV, sub titlul „Inventarierea și depozitarea bunurilor mobile”, el a condamnat „tendința de independență față de Guvernământ, ca o consecință a dispozițiilor primite de la Marele Cartier General, ceea ce a provocat risipa și împrăștierea de bunuri valoroase care aparțin statului, rămase de la evreii care au început a pleca peste Nistru”⁶⁷.

Convoaiele

Primul convoi cu 1.600 de evrei a părăsit ghetoul la 8 octombrie 1941, în ultimele zile ale sărbătorii de Sucot, fiind pus în mișcare spre nord, în direcția Rezina, pe marginea șoselei spre Orhei, distanță de circa nouăzeci de kilometri. Acesta a fost cel mai lung traseu dintre toate cele care duceau de la Chișinău spre Nistru. Chișinăul se află la o distanță de 15 kilometri de Nistru, de la punctul de trecere Vadul lui Vodă, și cam la 65 de kilometri de podul bombardat de la Rezina. Alegerea acestui traseu s-a făcut cu intenția de a se debarasa de cât mai mulți evrei pe drum. Primul convoi, ale cărui urme au dispărut cu desăvârșire, cuprindea îndeosebi, bătrâni, bolnavi și, în general, pe săracii ghetoului – toți cei ce nu au putut să-i mituiască pe polițiști, care s-au abătut asupra lor, mânăndu-i ca pe o turmă, în convoi. Împreună cu deportații, au fost trimiși și bolnavii evrei din spitalul psihiatric Costujeni. În ciuda marelui număr de deportați, n-a rămas dintre ei nici un martor care să povestească despre soarta convoiului. A rămas doar descrierea momentului ieșirii din ghetou, dintr-un unghi surprinzător, cel al unui evreu din București care a trăit la Chișinău sub o identitate românească: „Într-o zi ploioasă de toamnă, cum ploua așa cum numai în Basarabia plouă, am văzut de la fereastră, intrând în ghetou, multe care țărănești goale și descoperite. M-am apropiat mai bine și am așteptat să văd ce va urma. După scurtă vreme, am văzut carele ieșind din ghetou, de data asta încărcate până la refuz cu epave omenești. Erau bătrânii și schilozii, care nu se mai puteau ține pe picioare. Și ploua, ploua

⁶⁶ Scrisoare de mustrare a guvernatorului Voiculescu către comandantul militar al Chișinăului, colonelul Dumitrescu, *idem*, nr. 53, p. 126.

⁶⁷ Raportul Voiculescu, p. 141.

îngrozitor, și era un frig care pătrundea până la oase. Am traversat strada și l-am întrebat pe soldatul din poartă, ce vor face cu ei. «Îi duce în Transnistria» mi-a răspuns el. După aproximativ o jumătate de oră, am văzut revenind carele goale. Am traversat din nou, și l-am întrebat «Oare au și ajuns în Transnistria?», «Ei, pe dracu'», mi-a răspuns el. «Îi duce cu carele până la marginea orașului, și de acolo îi mână pe jos». «Și cei care nu pot merge?» am mai întrebat eu. «Pe ăia îi împușcă» [mi-a răspuns]⁶⁸.

Comitetul ghetoului a aflat că cei care au reușit să ajungă la Nistru au fost împușcați acolo și parte din ei au fost aruncați în apele fluviului. O confirmare a acestei știri se află în apelul lui Filderman către Antonescu, din 11 octombrie 1941. El scria că la 8 octombrie a plecat un convoi de 1.500 de evrei, dezbrăcați, majoritatea pe jos, fără mâncare și fără nici o posibilitate de aprovizionare cu hrană, la un drum de cel puțin opt zile, pe ploaie, pe frig și pe zăpadă și că numai bolnavii, bătrânii și copiii au plecat în căruțe. Scopul acestei acțiuni, a scris Filderman cu curajul său obișnuit, era de a-i omori⁶⁹.

De fiecare dată intrau în ghetou zeci sau poate sute de căruțe. Guvernatorul Voiculescu a notat în raportul său că deportarea s-a făcut „în mod civilizată” și, ca o dovadă, a adăugat „este suficient să se indice că numai pentru ghetoul Chișinău s-au pus la dispoziție circa 1.000 de căruțe”. Deși această operațiune „ca executare cădea în sarcina organelor Marelui Cartier General”, el [guvernatorul] a intervenit, a presat, a acționat și a înlăturat obstacolele, „Astfel că astăzi se poate afirma că programul de evacuare a fost executat întocmai... și că, în mod practic, în Basarabia nu se mai află decât circa 130 de evrei [toți] în ghetoul Chișinău, din care aproape jumătate copii și bolnavi”⁷⁰.

Comitetul ghetoului a încercat pe diferite căi să amâne deportarea evreilor, în speranța că frunțașii Federației din București vor izbuti să anuleze ordinul. Comitetul a reușit, prin metodele cunoscute, să reducă numărul deportaților din fiecare convoi, după cum am arătat. La 9 sau 10 octombrie a fost trimis Șapiro la București. Intervențiile lui Filderman au produs o asigurare verbală a lui Mihai Antonescu de a stopa campania deportărilor, concomitent la Chișinău și la Cernăuți, pentru a-i scuti deocamdată de deportare pe intelectuali, comercianți, meseriași etc.⁷¹. Federația l-a trimis, între timp, la Chișinău pe angajatul ei, avocatul român Constantin Mușat.

„Acest avocat, pe care Federația l-a plătit bine, a fost angajat pentru a-i ajuta pe evreii chinuiți în locurile închise pentru noi. Numai printr-un astfel de om se

⁶⁸ Mărturia lui Marian (vezi 2), p. 598.

⁶⁹ Vezi 54.

⁷⁰ Memoriul Voiculescu, p. 139.

⁷¹ Scrisoarea de mulțumire a lui Filderman către Mihai Antonescu pentru promisiunea de a înceta deportarea intelectualilor, comercianților, meseriașilor (promisiune care nu a fost îndeplinită în Basarabia), 14 octombrie 1941, *idem*, III, nr. 153, p. 242.

puteau mitui funcționarii români civili și militari pentru a se obține cel puțin o «uşurare» temporară a situației. Toate acestea se făceau în speranța că între timp noi, la București, vom reuși să obținem amânarea executării hotărârilor antievreiești... Misiunea lui nu a fost restrânsă numai pentru Chișinău⁷².

Deportările au fost oprite la 14 octombrie, timp de câteva zile, dar au fost reluate la 20 octombrie. În această zi a plecat un convoi de câteva sute de evrei, și printre ei Șapiro și familia sa, în direcția Tighina, Tiraspol și, de acolo, spre răsărit către lagărele de exterminare de pe Bug. La 1 ianuarie 1942, după șaptezeci de zile de pribegie, au fost împușcați câteva sute de evrei din acest convoi, printre care șeful ghetoului, Șapiro, lângă satul Samahatka, la circa șapte kilometri de Karlovka, unde ulterior a fost înființat un ghetou. Familia lui Șapiro a fost ucisă, după aceea, la Karlovka.

Drumurile de la Chișinău spre Orhei „erau pline de cadavre”⁷³. Ultimele trei convoaie au ieșit din ghetou în 29 și 30 octombrie 1941: 1.004 evrei și 123 de căruțe; 882 evrei și 138 căruțe; 257 evrei și 80 căruțe – cu toții, în direcția Orhei și, de acolo, la Rezina⁷⁴. Mușat a trimis, la 30 octombrie, secretarului Federației o telegramă din Chișinău, cu următorul conținut: „Pierdut procesul. Toți clienții condamnați. Trebuie făcut recurs”⁷⁵. Ambasada Statelor Unite a urmărit soarta ghetoului și a raportat despre asta la Washington. În iunie 1942, revista Uniunii evreilor români din America, „The Record”, a descris amănunțit procesul exterminării evreilor din Basarabia, inclusiv soarta ghetoului; și încă atunci a consemnat „tocmeala vânzării” evreilor pe drumurile deportării contra a două mii de lei⁷⁶.

Rezina

Majoritatea evreilor din Chișinău au fost deportați spre nord, prin Rezina. Traseul deportării era pe câmp, paralel cu șoseaua principală, și trecerea se făcea prin localitățile Perescina, Orhei, Cinesăuți și Rezina. Primul popas de noapte era în satul Perescina, la circa patruzeci de kilometri de Chișinău. Aici, majoritatea căruțașilor îi părăseau pe evrei în voia soartei, întorcându-și căruțele. Cine mai avea de unde plăti începea o tocmeală cu alt căruțaș, angajând o căruță pentru continuarea drumului.

Unul dintre primele convoaie, cu vreo două mii de deportați, a fost sub comanda maiorului Dumitru Bratea din legiunea de jandarmi Lăpușna. Bratea a

⁷² Șafran, *Memorii* (vezi 53), p. 56; *Cartea Neagră*, III, p. 90.

⁷³ *Cartea Neagră*, III, p. 80.

⁷⁴ Rapoartele comandanților convoaielor din 29, 30 și 31 octombrie 1941. Ancel, *Documents*, V, nr. 98-100, p. 133-134.

⁷⁵ *Cartea Neagră*, III, p. 129; telegrama lui Mușat, 29 octombrie 1941. Ancel, *Documents*, III, nr. 205, p. 314.

⁷⁶ *Mass Executions of Jews, Why does Washington Remain Silent?* „The Record”, News Bulletin, Published by the United Romanian Jews of America, New York, vol. IV, NO-5, June 1942; copie, *idem*, nr. 26, p. 54-55.

interzis imediat femeilor, copiilor și bătrânilor „care erau istoviți fizic” să urce în căruțe. Circa cincizeci de bătrâni n-au putut continua drumul și au rămas aruncați în șanțurile de la marginea șoselei, „până ce, în cele din urmă, au murit”⁷⁷. Bratea se deplasa în trăsură ca să supravegheze convoiul, care se întindea pe o lungime de 400 de metri, și, cu cravașă de cauciuc, „lovea corpurile istovite ale evreilor”. Câțiva evrei care nu au mai putut suporta mizeria și nu au mai putut ține pasul și-au tăiat venele de la mâini înainte de a ajunge la Perescina. Unii dintre ei au fost salvați de către prieteni, care le-au bandajat mâinile cu ce au putut și au oprit hemoragia și așa au mărșăluit spre popasul de noapte⁷⁸.

La Perescina se alătura soldaților însoțitori un stăpân unic, pentru o singură noapte: plutonierul Vasile Onu, comandantului postului local de jandarmi. „El era prezent la toate popasurile convoaielor, având întotdeauna grijă să-și însușească ceva din bagajele pe care aceștia le salvaseră din ghetoul de la Chișinău”. După ce Onu își oprea tot ceea ce vroia, se alăturau acțiunii jandarmii postului: „jaful se desfășura în deplină înțelegere cu șeful convoiului... cu care apoi se împărțea prada la cârciuma lui Androianu din Perescina”. Înainte de sosirea convoaielor din Chișinău, Onu a jefuit locuințele evreilor din sat și din satele din împrejurimi; evreii fuseseră împușcați, în parte, chiar de el⁷⁹.

Primele convoaie au părăsit Chișinăul fără să treacă prin controlul delegaților Băncii Naționale Române, care au sosit cu întârziere. Guvernatorul Voiculescu a încercat să întârzie convoaiele, dar, după afirmațiile lui, „operațiunea de evacuare fiind organizată de Marele Cartier General, Guvernământul nu a putut opri [evacuarea]”⁸⁰. În cazuri de acest fel, delegații băncii erau trimiși în grabă și i-au ajuns din urmă pe evrei înainte de a traversa Nistrul, la Orhei și la Rezina. Comisia de confiscare de la Orhei l-a cooptat și pe plutonierul de jandarmi Vasile Eftimie, cel care a multiplicat la șapirograf ordinul de „curățire a terenului”, pentru a fi clar comandanților de jandarmi. Eftimie s-a folosit de doi agenți provocatori evrei... „care, amestecați printre cei care urmau să fie deportați, aflau toate ascunzișurile obiectelor prețioase și bijuteriilor, comunicându-le apoi comisiei”⁸¹.

La Orhei avea loc jaful oficial, al reprezentanților statului român, cu ajutorul jandarmilor; de acolo, în loc să continue drumul direct spre satul Cinesăuți, ultima stație înainte de Rezina, evreii și bagajele lor, inclusiv căruțele, erau aduși în partea distrusă a orașului, unde înainte existase ghetoul și, în acest loc izolat, se proceda la o nouă percheziție, din inițiativa comandantului legiunii de jandarmi a județului,

⁷⁷ Rechizitoriul de urmărire împotriva locotenent-colonelului Nicolae Caracaș, comandantul legiunii de jandarmi de la Lăpușna, și a șapte dintre subordonații săi. *Idem*, VI, nr. 37, p. 338.

⁷⁸ Rechizitoriul de urmărire împotriva Constantin Popoiu, și a altor ofițeri, polițiști și șefi de secții și posturi ale legiunii de jandarmi Orhei, *ibid.*, nr. 44, p. 480 (în continuare, Rechizitoriul de urmărire împotriva lui Popoiu).

⁷⁹ *Idem*, p. 477-478.

⁸⁰ Memoriul Voiculescu, p. 140.

⁸¹ Ordin de arestare împotriva lui Popoiu, p. 476.

Filip Bechi, care se evidențiasă, la începutul campaniei, prin lichidări de evrei în județul Orhei. Adjunctul său apropiat, Eftimie, aduna prada într-un sac și, apoi, o împărțea cu Bechi. „Pentru a-i înspăimânta pe evrei și a-i determina astfel să predea tot ce au de preț asupra lor, Eftimie Vasile se purta cu o deosebită asprime, striga, bătea din picior și ordona să nu li se dea evreilor nici apă, pentru că sunt câini”⁸². Dacă, dintr-un motiv oarecare, Eftimie nu se găsea la fața locului în timpul trecerii convoiului, el îi ajungea din urmă cu motocicletă și, trăgând în aer, „trecea din căruță în căruță și smulgea evreilor bagajele pe care le aveau asupra lor”.

Pe drumul de la Orhei la Rezina se alăturau la pradă noii jandarmi însoțitori. Ultimii, pe această filieră, erau țăranii. Ei „ieșeau în întâmpinarea căruțelor cu evrei, se năpusteau asupra lor și le smulgeau bagajele ce le mai rămăseseră”. Paza pe drumul de la Orhei la Rezina, ultima porțiune înainte de traversarea Nistrului, slăbea cu totul; și întrucât nu mai era ce jefui, aveau loc multe cazuri de viol, precum și execuții din cruzime și plăcere sadică; și aceste lucruri nu se întâmplau pentru executarea unor ordine. La violuri și asasinat au luat parte mulți jandarmi ale căror nume sunt cunoscute.

Unul dintre cei mai temuți a fost sergentul major Gheorghe Gherman din legiunea de jandarmi Orhei, care a condus câteva convoaie de la Orhei la Rezina. Aceasta era cea din urmă ocazie de a smulge ceva de la evreii din Chișinău, înainte de a-i transfera jandarmilor din Transnistria. Gherman acționa, de obicei, la popasul de noapte de la Cinesăuți. El nu se mulțumea cu jaful: „odată cu oprirea convoiului pentru popas... Gherman a smuls o față din căruța unde se afla împreună cu părinții săi și a tras-o într-un șanț unde a siluit-o”⁸³. Și acesta este doar un caz din zecile menționate în mod explicit la procesul său. La ieșirea din Cinesăuți, regiune cu multe dealuri, Gherman cerea evreilor extenuați care ședeau în căruțe să coboare, întrucât îi era milă de cai; și ordona jandarmilor să-i împuște pe cei care rămâneau în urma convoiului. Gherman însuși omora, din când în când, evrei cu mitraliera și, în general, avea grijă și de îngroparea lor, în afară de cazuri în care a lăsat cadavre pe drumuri de țară; și, din această cauză, a fost raportat⁸⁴. Gherman „a intrat în istoria” Holocaustului din România nu din cauza numeroaselor asasinat și violuri pe care le-a comis – în acele zile, petrecute cu miile pe tot cuprinsul Basarabiei și Bucovinei de nord – ci din cauza unor escrocherii unice în felul lor. De o deosebită perversitate, Gherman Gheorghe, înțeles cu locuitorii satelor de pe parcursul convoaielor pentru a le vinde bagajele evreilor, recurgea, de multe ori, la sinistra înșelătorie de a le vinde, în locul unor efecte, cadavre evreiești împachetate în pături sau în cearceafuri⁸⁵.

⁸² *Idem, idem.*

⁸³ *Idem, idem.*

⁸⁴ *Idem, p. 480.*

⁸⁵ *Idem, idem.*

Unul dintre jandarmii de sub comanda lui Gherman, Ioan Matache, a inițiat și el un „comerț” al său cu țărani (vânzându-le uneori pachete adevărate și uneori pachete fictive: „cadavre evreiești împachetate în pături”). Loțiitorul lui Gherman pentru însoțirea convoaielor din ghetoul Chișinău a fost sergentul major Anghel Lungulescu. Și el s-a ocupat cu jafuri planificate ale convoaielor de către țărani și cu împărțirea prăzii. În afară de aceasta, nu pierdea ocazia să violeze femei tinere. Jafurile comise de acești jandarmi și, îndeosebi, escrocheria cu pachetele cu cadavre au provocat deschiderea unei anchete. Agenți ai jandarmeriei au făcut o descindere inopinată la locuința lui Lungulescu și au găsit acolo un depozit de „haine, bijuterii, lenjerie și alte lucruri de valoare jefuite pe parcursul convoaielor”⁸⁶. El a fost judecat și condamnat la închisoare încă în timpul regimului antonescian, dar nu din cauza violurilor și a cruzimii față de evrei, ci pentru că și-a însușit bunuri ale statului.

Alt însoțitor de convoaie pe acest traseu, care l-a înlocuit pe Lungulescu după arestarea acestuia, Ion Harabagiu, a inventat o metodă originală de jaf: el însoțea convoiul până la Rezina, fără să se atingă de evrei și, după aceea, „el se reîntorcea cu jandarmii săi și aștepta împreună cu câțiva dintre ei sosirea unui alt convoi de la Cinesăuți”⁸⁷. Înțeles dinainte cu comandantul convoiului, jefuia bagajele și apoi împărțea prada cu el. Jaful era atribuit, dacă-i păsa cuiva, unor militari neidentificați.

La Rezina, un târg evreiesc acum fără evrei, îi aștepta pe cei din convoiul de la Chișinău care reușiseră să ajungă până acolo, sergentul major Traian Saftenco. El ordona oamenilor epuizați să alerge cu bagajele în mână de la locul de oprire a căruțelor până la sinagoga distrusă a târgului. Aici „erau îngrămădiți evreii până în momentul când se forma coloana de ieșire din Rezina. Pentru a accelera această acțiune el lovea în grămada de evrei cu o neînchipuită bestialitate, doborând mulți dintre ei. În acest scop era înarmat cu o bătă groasă”⁸⁸. Unul dintre jandarmii pe care Saftenco i-a lovit din greșeală s-a prăbușit imediat, din cauza violenței loviturii.

Ultimul comandant care dispunea de viața evreilor din Chișinău cât timp se mai aflau pe pământul Basarabiei era responsabilul cu trecerea peste Nistru, locotenentul de jandarmi Constantin Popoiu. El era și proprietar de moșie în satul Scorțeni și adjunctul comandantului legiunii de jandarmi Orhei. Ca și ceilalți ofițeri de jandarmi, nici el nu era din partea locului, ci venea din Regat. Popoiu, născut în 1895, făcuse parte din partidul lui Cuza și fusese deputat în parlament din partea acestei formații. În anul 1938, în timpul guvernului Goga-Cuza, a fost prefect și atunci „a obținut” moșia. Tribunalul din București l-a descris în cuvintele

⁸⁶ *Idem*, p. 481.

⁸⁷ *Idem*, p. 482.

⁸⁸ *Idem*, p. 483.

următoare: „lipsit de inteligență dar însuflețit de o animalică ură rasială. El s-a înrolat intenționat în legiunea de jandarmi Orhei, pentru a putea acționa în județul unde a fost stăpân în trecut și s-a grăbit să se întoarcă acolo pentru a-și lua înapoi moșia”. În momentul când legiunea a ajuns la hotarele județului, el și-a adunat jandarmii și le-a spus că „trebuie să-i extermine pe evrei de la pruncul în fașă până la bătrânul neputincios – toți fiind periculoși pentru nația română”⁸⁹.

Depistarea evreilor din județ și uciderea lor deveniseră obsesia personală a lui Popoiu și acest fapt a fost consemnat în actul de acuzare împotriva sa: „cu o bestialitate perseverentă, mereu în goană după satisfacerea instinctelor sale sadice, va urmări personal uciderea tuturor evreilor de pe teritoriul rural al județului Orhei”.

La începutul lunii septembrie s-a încheiat acțiunea de exterminare a evreilor din satele județului și Popoiu a primit o nouă misiune – comanda asupra convoaielor de la lagărul Edineț la Cosăuți. Această numire îl făcea părtaș la secretul ordinului special transmis verbal și care permitea împușcarea de evrei în timpul mănării lor spre Nistru⁹⁰. El s-a bucurat de o mare apreciere pentru atașamentul său față de misiune; chiar obișnuia să se laude, pe atunci, că lichidarea evreilor este un obiectiv național românesc.

Însă încă înainte de încheierea acestei campanii, a primit un nou ordin: să comande trecerea de la Rezina în Transnistria. Popoiu primea convoaiele în sinagoga distrusă din Rezina și le ducea la o distanță de doi kilometri, până la podul de pontoane ridicat de armata română pe Nistru; pe drum îi gonia pe deportați, el fiind călare, „și de multe ori a dat cu calul peste grupurile înpăimântate de evrei”⁹¹.

Prima sa grijă a fost să se îmbogățească. Popoiu obișnuia, când avea posibilitatea, să întâmpine convoaiele și să facă percheziții corporale încă la Orhei, concomitent cu perchezițiile făcute de delegații Băncii Naționale a României, sau imediat după ei⁹². Când i-a primit pe evreii din Chișinău, ei nu mai aveau nimic, așa că s-a concentrat asupra a două obiecte pe care era convins că predecesorii săi nu reușiseră totdeauna să le descopere: inele, verighete și mici bijuterii, îndeosebi, cercei din aur. Și, într-adevăr, el a reușit să descopere astfel de obiecte cu ajutorul bății, torturii și amenințării de a-i arunca pe anchetați în apele Nistrului. De asemenea, obișnuia să fure din boccele „lenjerie și îmbrăcăminte”, să le ambaleze în pachete mari și să le trimită cu căruța la moșia din Scorțeni.

Popoiu a îndeplinit *mot à mot* versetul „ai ucis și ai și moștenit”: într-unul din convoaie el a identificat o familie de cunoscuți înstăriți, de patru persoane, din

⁸⁹ Popoiu a declarat la anchetarea sa în anul 1942, că a dat ordin să fie uciși fără reticențe toți evreii, „deoarece aceste dispozițiuni intrau în vederile mele... antisovietice și antisemite” (*Idem*, p. 477).

⁹⁰ Raportul Chișinău, p. 64.

⁹¹ Ordin de arestare a lui Popoiu, p. 484.

⁹² *Idem*, p. 478.

Cernăuți și, printre ei, un avocat deosebit de bine îmbrăcat. El i-a liniștit, i-a scos din convoi și i-a trimis în satul apropiat, Echimăuți; în același timp a comunicat șefului de post local de jandarmi că va primi „o bucată bună”, ordonându-i să-i împuște. Popoiu râvnea hainele acelor evrei și, îndeosebi, costumul avocatului și a ordonat să i se trimită după execuție. În acest scop și-a trimis ordonanța cu căruța. Șeful postului de jandarmi nu a îndeplinit cu strictețe sau nu a înțeles cum trebuie ordinul și, de aceea, nu s-a îngrijit ca hainele să rămână neatinsse și curate în timpul execuției. Ordonanța s-a înapoiat la Rezina cu costumul și cu alte haine, dar Popoiu nu le-a mai vrut și le-a dat cadou ordonanței⁹³.

La începutul lui noiembrie 1941, ghetoul Chișinău s-a golit aproape în întregime, dar n-a fost cu totul lichidat. Rămăseseră acolo vreo 130 de evrei, familii cu copii, parte oameni înstăriți care, ei sau rudele lor, i-au mituit pe comandantul ghetoului, pe comandantul militar al orașului și pe guvernatorul Voiculescu. Guvernatorul, care niciodată nu se interesase de starea sănătății deportaților, a aprobat unor „grav bolnavi” să rămână în ghetou „până la însănătoșirea lor”, și atunci vor fi controlați de o comisie medicală și vor fi deportați. Printre cei rămași au fost și câțiva bolnavi și nebuni⁹⁴. Ei au fost concentrați în câteva case din ghetou și, parte din ei, se pare, l-au părăsit. Dar locul lor a fost ocupat de alții, descoperiți și prinși în Chișinău, așa că numărul total de 130 a rămas neschimbat. Consilierul pentru probleme evreiești de la Ambasada Germaniei nota un astfel de caz: Schor, cel mai bogat evreu din Chișinău, a pus la dispoziția mareșalului Antonescu 25 de milioane de lei și Conducătorul i-a trimis o scrisoare de mulțumire în care arăta, după afirmațiile lui Richter, că el este un „bun român”⁹⁵.

Cu timpul, numărul evreilor din micul ghetou a trecut de două sute. Începând cu toamna lui 1941 au fost trimiși acolo evrei originari din Basarabia, arestați pe teritoriul României. Străzile au rămas goale și casele sparte, cu urme de jaf. Numeroasele sinagogi ale orașului erau ruinate și sulturile de Tora aduse în ghetou se rostogoleau, rupte, pe străzi. Cunoscuta casă a rabinului Kurotz era înconjurată de cărți sfântite împrăștiate, rupte și călcate în picioare de soldații în trecere.

La 21 mai 1942, Voiculescu a ordonat – în cinstea sărbătorii sfinților Constantin și Elena, care era și sărbătoarea lui personală (îl chema Constantin) – să nu mai rămână nici un evreu în Chișinău. Printre cei ce urmau să fie deportați erau orfani, bolnavi și 58 de bolnavi psihic aflați încă la spitalul de alienați din Costujeni. La 20 mai au fost adunați aproape toți – circa două sute – la comandamentul orașului și, după o percheziție amănunțită, cu scopul de a jefui tot ce se mai putea, au fost urcați în vagoane de marfă și trimiși în direcția

⁹³ *Idem*, p. 484; al doilea ordin de arestare împotriva lui Popoiu, a unor subofițeri și inspectori de județ și posturi ale legiunii jandarmeriei din Orhei. *Idem*, nr. 44, p. 496.

⁹⁴ Comandantul militar al Chișinăului către comandantul ghetoului, 28 octombrie 1941, *idem*, X, nr. 78, p. 145.

⁹⁵ Notă a consilierului pentru probleme evreiești G. Richter, 1 septembrie 1942. *Idem*, IV, nr. 78, p. 145.

Transnistria. La Chișinău au rămas 99 de evrei, definiți astfel pe baza legilor rasiale românești⁹⁶.

La începutul lui martie 1944, cu circa patru luni înainte de recucerirea Chișinăului de către armata sovietică, primarul orașului a publicat în presă lista realizărilor regimului românesc de la eliberare, în iulie 1941. Lista cuprindea, în primul rând, alungarea evreilor din viața orașului. În anul 1941 se aflau la Chișinău 33.407 români, 3.306 ruși, 265 ucraineni și 11.388 evrei. La sfârșitul anului 1943 trăiau în oraș 80.979 români, 751 ruși, 778 ucraineni, 177 evrei și alte minorități. „Viața adevărat românească, adăuga primarul orașului, a început să pulseze puternic în această provincie unde, înainte de 1941, sufletul românesc era înăbușit de elemente străine”⁹⁷.

⁹⁶ Mărturia lui Mihael Kvitko din Cetatea Albă, Basarabia, aprilie 1962, Arhiva Yad Vashem 03-2449, p. 4.

⁹⁷ „Universul”, 9.3.1946; copie în Ancei, *Documents*, VIII, nr. 23, p. 26.

CAPITOLUL 20

Cernăuți

În ajunul războiului, trăia la Cernăuți cea mai mare comunitate evreiască din România, cu excepția Bucureștiului. În anul 1930 au fost recenzați aici 42.932 de evrei – circa 38% din populație; iar în septembrie 1941, după primul val de asasinate, se aflau în capitala Bucovinei, după surse germane, 45.759 de evrei (peste 58%), iar după surse românești, 41.118 (52%). Împreună cu evreii din județ, care au fugit sau au fost transferați în oraș, numărul lor – înainte de începutul deportărilor, în octombrie 1941 – ajunsese la 51.681 (după surse românești). Evreii localnici vorbeau, la începutul războiului¹, despre 70.000 de persoane sau chiar mai multe², în vreme ce Comunitatea din Cernăuți – și de asemenea Filderman – apreciau că în oraș sunt 60.000 de evrei, în vreme ce alți 10.000 fuseseră deportați de autoritățile sovietice în Siberia sau în alte zone ale U.R.S.S.

Până la sfârșitul anului 1940 locuiau în Cernăuți și mulți germani; pe timpul stăpânirii austriece ei reprezentau jumătate dintre locuitori. După anexarea sovietică, în conformitate cu înțelegerea dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, au fost evacuați 25.000 de germani. În același timp au fugit de acolo 10.000 de români, care au devenit refugiați în propria lor țară. Aceasta a avut ca rezultat creșterea procentului evreilor de la 40% din populația Cernăuțiului la aproape majoritate absolută; și, cu revenirea suveranității române în oraș, evreii alcătuiau 58,1% din totalul locuitorilor, în timp ce procentul românilor (18.608) era de numai 23,6%. Din punctul de vedere al „statului etnic” român această situație era insuportabilă³.

¹ Centrala Evreilor din România, Secția Statisticii, Direcțiunea Recensământului, Recensământul locuitorilor având sânge evreiesc, rezultatele din provincia Bucovina, situație încheiată la 20 iulie 1942, p. 46, copie în *Ancel, Documents*, I, nr. 43, p. 290-292; „*Die Bevölkerungszählung in Rumänien, 1941*”, *Beurbeitet und herausgegeben von der Publikationsstelle Wien*, 1943 (studiu secret, pregătit la Viena, cu date privind populația din România între anii 1913-1943, inclusiv date speciale despre numărul evreilor și rezultatele recensământului românesc din august-septembrie 1941, care nu au fost publicate în România).

² Evreii din Cernăuți au apreciat numărul lor între 70.000 și 75.000 – vezi mărturiile ale Reginei Lewyn, Arhiva Yad Vashem 03-1456, p. 5; Lea-Luisa Neumann, Arhiva Yad Vashem 03-1452, p. 3; Simon Rosenrauch, Arhiva Yad Vashem 03-1536, p. 2; Sara Weinberg-Groskopf, Arhiva Yad Vashem 03-1537, p. 45. Primarul a apreciat, de asemenea, numărul evreilor din Cernăuți în preajma intrării armatei române în oraș la 70.000. Vezi mărturia primarului orașului, Traian Popovici – drept al popoarelor –, București, 1945. *Cartea Neagră*, III, p. 182 (în continuare, mărturia lui Popovici).

³ Memoriul lui Filderman către ministrul de Interne cu privire la soarta a 15.088 de evrei care mai trăiau în oraș, 7 noiembrie 1943. Din: *Ancel, Documents*, IV, nr. 365, p. 685; *Die Bevölkerungszählung* (vezi 1), p. 342.

Evreii din Cernăuți reprezentau o categorie specială în cadrul populației evreiești din România Mare. Datorită lor, orașul devenise nu numai un centru industrial și comercial, ci și un centru cultural evreiesc în limbile germană și idiș, inclusiv presa și teatrul în cele două limbi. Cernăuțiul constituia, de asemenea, un focar de învățământ și cultură națională evreiască și germană. Cernăuțiul era cel mai important nucleu evreiesc din România Mare, în afară de București.

Puterea sovietică nu a fost favorabilă evreilor din Cernăuți. Sovieticii au introdus un regim de teroare. Mulți evrei au fost considerați ca făcând parte din clasele exploatoare, burghezi, antisociali și au fost notați cu o mențiune specială în buletinul de identitate, care i-a transformat, în candidați la deportare. După calculele Comunității, din Bucovina de nord au fost deportați în Siberia și în alte regiuni îndepărtate ale Uniunii Sovietice⁴ circa 10.000 de evrei, în vagoane de marfă închise. „Nu era noapte în care străzile Cernăuțiului să nu răsună de plânsetele și vaietele celor ridicați de NKVD. Majoritatea bărbaților care au deținut locuri de frunte în Comunitatea evreiască din Cernăuți au dispărut fără urme și cine știe pe unde și-au lăsat oasele”⁵.

În primele zile ale războiului, autoritățile sovietice au împiedicat evacuarea cetățenilor evrei și neevrei care nu era organizată conform criteriilor lor. Orașul a suferit bombardamente aeriene, se instalase haosul și o evacuare ordonată nu mai era posibilă. Majoritatea evreilor nici n-au încercat să fugă: afinitatea lor istorică aparținea Austriei; ei nu vorbeau rusa și anul de teroare comunistă îi dezgustase de experiența sovietică. La hotărârea de a rămâne pe loc a contribuit și necunoașterea pericolului german, ca urmare a propagandei mincinoase a regimului sovietic după semnarea acordului Molotov-Ribbentrop. Nu se poate aprecia numărul evreilor originari din Cernăuți care s-au evacuat cu rușii, dar este de presupus că nu a depășit câteva mii. În plus, au fost mobilizați în Armata Roșie tineri evrei într-un număr necunoscut; este, de asemenea, de presupus că, și în acest caz, este vorba de câteva mii⁶. Mobilizarea nu a fost totală și nu toți tinerii mobilizați au fost efectiv înrolați, deoarece ofensiva germană din direcția Lvov a fost foarte rapidă, transformând întreaga Bucovină într-o zonă încercuită. Panica i-a cuprins pe evrei după bombardamente și mulți au hotărât să se evacueze, dar nu le-a stat la dispoziție nici un mijloc de transport⁷.

Cei care au hotărât să se evacueze au făcut-o pe jos sau cu căruțe, fără să știe că, ajungând pe celălalt mal al Nistrului, vor găsi acolo trupe germane. Mii de

cuprinzând date demografice cu privire la numărul locuitorilor și împărțirea lor după naționalități între anii 1880-1941.

⁴ Mărturia lui Julius Kronenfeld, Arhiva Yad Vashem 03-1468, p. 1; mărturia Annei Loebel, Arhiva Yad Vashem 03-1482, p. 2.

⁵ Mărturia lui Elty Steinberger, Arhiva Yad Vashem 03-899, p. 1-2.

⁶ Mărturia lui Julius Kronenfeld, p. 1; mărturia lui Lea-Luisa Neumann, p. 2; mărturia Annei Loebel, p. 2.

⁷ Mărturia Sarei Groskopf, p. 3; mărturia lui Julius Kronenfeld, p. 2; mărturia lui Moshe Kerner, Arhiva Yad Vashem 03-914, p. 1-2.

evrei, majoritatea tineri, s-au îngrămădit în stația locală de cale ferată, în speranța de a se urca în trenuri care să-i ducă în Rusia. Mulți dintre cei care au reușit, s-au trezit după două-trei zile în Galiția, în adâncimea teritoriului cucerit de naziști⁸. Au ajuns pe teritoriul sovietic numai evreii care au părăsit orașul cu trenuri în primele zile. Numărul lor nu este cunoscut, dar au fost cel mult câteva mii, în mare parte evrei sovietici, deoarece, din recensămintele organizate de autoritățile românești după revenirea lor, reiese că majoritatea evreilor din Cernăuți au rămas pe loc⁹.

Odată cu începutul retragerii autorităților sovietice, în a doua zi a ofensivei româno-germane, bande de ucraineni și români, din periferii, au început să comită spargeri și jafuri în prăvăliile și, uneori, în locuințele evreilor. Primele unități ale armatei române au intrat în oraș la 5 iulie 1941, după ce, în drumul lor, au ucis mii de evrei în târgul Storojineț și în împrejurimi și în satele din partea de sud a județului Cernăuți. În noaptea de 5 iulie au fost uciși la marginile Cernăuțiului, de către soldați români care au năvălit în locuințe pentru jafuri și violuri, zeci de evrei¹⁰. În dimineața zilei de 6 iulie Cernăuțiul era în stăpânirea unităților regulate ale armatelor române-germane. Evreii au aflat încă dinainte, de la țărani care veneau în oraș, că în toate satele și târgurile din jur evreii au fost măcelăriți; drept urmare, ei s-au ascuns în casele lor. Cu toate că nu s-a păstrat nici un ordin scris, toți supraviețuitorii au relatat că în primele trei zile militarii aveau mână liberă să ucidă, să jefuiască și să violeze. „Am fost scoși în afara legii” a descris situația una dintre martore¹¹. La jafuri au luat parte și mulți ucraineni și un număr mic de români care i-au ghidat pe soldați; ei cunoșteau locuințele evreilor, întrucât lucraseră la ei. Au fost împușcați evrei în case, în pivnițe, în poduri, în parcuri, pe străzi, și în orice loc în care au încercat să se ascundă. După ce soldații au jefuit obiectele de valoare, au venit vecinii creștini și au luat ce au mai găsit.

La 7 iulie au apărut în oraș ucraineni cu svastică pe braț. Acești voluntari au fost organizați de germani, au acționat alături de ei și au însoțit grupe de soldați germani și din *Einsatzkommando* 10b. Soldații germani s-au dedat, și ei, la asasinat și jafuri, iar însoțitorii ucraineni au adunat prada care a rămas.

Soldații români și germani i-au arestat pe evrei fără discriminare și i-au transportat în puncte de concentrare dinainte stabilite, cum ar fi curtea primăriei, curtea legiunii de jandarmi și garajul centralei electrice. Pe câteva străzi soldații români au comis un măcel în masă al evreilor găsiți acolo¹². Poliția română, când

⁸ Mărturia lui Haim Steif, Arhiva Yad Vashem 03-908, p. 1-5.

⁹ Vezi mărturia lui Beno Schajewicz, Arhiva Yad Vashem 03-2474; Schajewicz a fost un comunist evreu, director al fabricii de mobilă care a fost evacuată de la Cernăuți în Republica Autonomă Sovietică Tătară.

¹⁰ *Cartea Neagră*, III, p. 32.

¹¹ Despre cele „trei zile” vezi mărturiile lui Scheindel Maskowitz, Arhiva Yad Vashem 03-1231, p. 1-3; Cili Foerster, Arhiva Yad Vashem 03-1438, p. 2; Julius Kronenfeld, p. 2: *Tagen von Czernowitz*, „Die Stimme”, 54-55 (1950), Tel Aviv.

¹² Mărturia Rosei Sachner, p. 3.

s-a reorganizat și s-a înapoiat în oraș, a arestat funcționarii evrei după liste pregătite; la toate acestea s-au adăugat și jafurile obișnuite.

Cei arestați au fost transferați la clădirea azilului orășenesc de bătrâni. Cine putea să-i mituiască pe polițiști cu sume mari de bani, cu aur sau bijuterii, a rămas acasă sau a fost eliberat după câteva zile. Suma minimă pentru eliberare sau pentru a nu fi arestat era de 20.000 de lei de persoană sau un ceas de aur ori o bijuterie de preț. Capul acestor tranzacții era comisarul Grosaru; el a adunat o cantitate respectabilă de aur și bijuterii și când a fost demis, în urma unui denunț, cea mai mare parte din pradă a fost găsită în casa lui¹³.

Evreii aruncați în beciuri sau aduși în curtea legiunii de jandarmi au fost bătuti în prima zi și în noaptea de după arestare. Patrulă de jandarmi au continuat în permanență să circule pe străzi, să spargă locuințe și să aresteze alți evrei, ducându-i la sediul jandarmeriei, până ce locul a devenit prea strâmt pentru cei trei mii de arestați¹⁴. Jandarmii au simulat câteva execuții. În prima noapte au fost eliberate femeile și copiii: „Am fost ținuți până noaptea târziu, când am fost supuși la o percheziție corporală sălbatică, inclusiv ginecologică; după ce am fost jefuiți de tot ce am avut de preț asupra noastră, numai femeile și copiii au fost eliberați, în timp ce bărbații au fost reținuți în continuare... Între timp, a început jaful organizat prin luarea de șperțuri, pentru a obține autorizații de eliberare. În fruntea acestui jaf a stat comisarul Teodorescu; el negocia numai pe valută forte, dolari, lire sterline, napoleoni etc. Soțul meu, pentru a obține eliberarea, a plătit 60 de dolari”¹⁵.

Prețul a scăzut după ce au rămas doar cei care nu aveau posibilitatea să plătească asemenea sume; în cele din urmă, a existat o posibilitate de eliberare și în schimbul „unui covor, ceas de perete, aspirator ș.a.”¹⁶.

Numărul evreilor uciși în primele trei zile se apreciază între două și trei mii. „Străzile erau acoperite cu cadavre și orașul era în flăcări”¹⁷. Arestații au încărcat cadavrele de pe străzi în căruțele de gunoi și le-au transportat la cimitirul evreiesc, unde au fost îngropați în patru gropi comune¹⁸.

Membrii *Einsatzkommandoului* 10b au ajuns în oraș în seara de 6 iulie și, cu ajutorul camarazilor lor români, s-au stabilit la hotelul „Pajura neagră” din centru, nu departe de Templul Mare – renumit prin splendoare, printre sinagogile din România. Oamenii *Einsatzkommando* au sosit la fața locului cu liste actualizate, cu ajutorul românilor; a doua zi au început arestări de comuniști și de evrei. La 8 iulie au întreprins o mare acțiune (*Aktion*) în cursul căreia au arestat conducerea

¹³ M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, 1945, p. 70.

¹⁴ *Cartea Neagră*, III, p. 32.

¹⁵ Mărturia Rosei Sachner, p. 3-4.

¹⁶ *Cartea Neagră*, III, p. 32, 196.

¹⁷ Mărturia lui David Grinberg, Arhiva Yad Vashem 03-1473, p. 3.

¹⁸ Mărturia Rosei Sachner, p. 3; *Cartea Neagră*, III, p. 32.

evreiască și au executat o sută de evrei. Oamenii *Einsatzkommando* 10b au apreciat la cinci sute numărul celor executați de ei și de soldații și polițiștii români¹⁹.

În paralel, a fost trimis un comando special (*Vorkommando*) spre târgul de frontieră Hotin de pe Nistru, dar a fost nevoit să se întoarcă, deoarece târgul încă nu fusese cucerit de armata română²⁰. Colaborarea cu jandarmii români era deplină, s-a notat în darea de seamă a unității. Dar naziștii nu erau mulțumiți de activitatea neorganizată a românilor: aceștia nu au acționat împotriva intelectualității evreiești, au preferat să se dedea la jafuri și au lezat minoritatea ucraineană – se plângeau naziștii. În schimb, unitățile de comando germane acționau în mod organizat: ele aveau grijă ca evreii să fie adunați și înregistrați, să preia obiectele lor de valoare, să-i silească să-și sape morminte și, numai după aceea, să-i împuște²¹.

În Bucovina, *Einsatzkommando* și, într-o măsură oarecare, și *Wehrmacht*-ul s-au considerat apărători ai ucrainenilor contra naționalismului român și faptul a ieșit în evidență în toate dările de seamă ale *Einsatzgruppe* D. „*Einsatzkommando* a pus capăt intrigilor împotriva ucrainenilor și a contactat organizația naționalistă ucraineană OUN”, se arată într-un raport în care se amintea că *Einsatzkommando* a arestat 1.500 de evrei; parte au fost închiși în Palatul Cultural din Cernăuți și o altă parte au fost transferați la periferia Bilu. La Bilu au fost împușcați toți evreii, în număr de câteva sute, și au fost îngropați într-un mormânt comun. La Palatul Cultural s-a făcut o selecție și un număr necunoscut de bărbați, majoritatea foști ofițeri în armata austriacă, precum și șaiszeci de bătrâni, au fost eliberați; dar bătrânilor li s-a ordonat, ca o condiție pentru a fi eliberați, să sară afară pe ferestre²². Intelectualii și tinerii au rămas în arest. Autoritățile române au cerut ca medicii să fie eliberați. Parte dintre cei rămași în clădire au fost aranjați în rânduri și fiecare al zecelea a fost împușcat. „Moartea se citea în ochii lor”, își amintea unul dintre cei salvați. După ce au împușcat circa o sută, au ordonat celorlalți să fugă; de ambele părți ale străzii îi așteptau membrii *Kommandoului* și cine rămânea în urmă era împușcat pe loc. Sute de evrei au fost asasinați la 8 iulie în Palatul Cultural al orașului și în împrejurimi, de către *Einsatzkommando* 10b²³.

¹⁹ Documentele de la Nürnberg, NOKW 587. Majoritatea dărilor de seamă ale *Einsatzgruppe* D și ale diferitelor unități ale *Einsatzkommando* care au acționat în Basarabia și Bucovina, inclusiv *Einsatzkommando* 10a, au fost adunate și publicate de URO – United Restitution Organization (*Dokumentensammlung*), Frankfurt am Main 1959, vol. I-III. Vezi și United Restitution Organization (*Dokumenten über Methoden*).

²⁰ *Ereignismeldung* Ud SSR, nr. 19, 117, 1941, p. 5, din documentele de la Nürnberg no. 2934.

²¹ Vezi concluziile acuzației în procesul de despăgubiri intentat de Leia Wainer, originară din Cernăuți, contra landului Bavaria, pentru suferințele îndurate în timpul războiului, și alte procese în dezbatere la Tribunalul din Stuttgart, înaintate de evrei, foști cetățeni români. 1957: World Jewish Congress Collection, American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio, Manuscript Collection, C 259/10.

²² Mărturia lui Cili Foerster, p. 1-2; *Cartea Neagră*, III, p. 34. mărturia Annei Loebel, p. 3.

²³ Mărturia Haeiei Kiselnik, Arhiva Yad Vashem 03-841, p. 2-3; mărturia Annei Loebel, p. 3.

Cei eliberați au fost trimiși acasă după proclamarea sării de asediu. O parte au fost împușcați lângă Teatrul Național de către soldați români și alții au fost arestați sub motivul că au circulat pe străzi în timpul stării de asediu.

Printre arestații *Einsatzkommando*-ului a fost și Șef Rabinul dr. Abraham Mark. „I s-a cerut să furnizeze imediat armatei germane o mie de camioane din partea evreilor din Cernăuți”²⁴. Rabinul Mark a fost adus la Templul Mare și urcat la ultimul etaj, ca să poată vedea clădirea în flăcări. Naziștii au dat foc și la șaizeci de suluri de Tora aflate în sinagogă. De acolo, rabinul a fost dus la hotelul unde erau găzduiți membrii *Kommandoului* și băgat într-un ascensor cu doi cantori și un servitor. La 9 iulie, după ce au fost torturați timp de două zile, au fost duși pe un deal lângă Prut, unde au fost împușcați, împreună cu un grup de 160 dintre deținuții de la Palatul Cultural rămași după selecție. Cu toții au fost îngropați acolo, într-o groapă comună, de un grup de douăzeci de evrei.

Toți cei 500 de oameni care au rămas în arest au fost împușcați de *Einsatzkommando*; despre o parte dintre ei nu se știe unde au fost îngropați. A doua zi rudele celor asasinați au venit la chestura poliției române să se intereseze de soarta apropiaților lor; ei au fost bătuți crâncen de către paznicii locului. Numărul evreilor asasinați în Cernăuți între 5 iulie și sfârșitul lunii iulie a fost apreciat la două mii de către primarul orașului, Popovici; iar Comunitatea a apreciat numărul lor la 5.000²⁵.

La 9 iulie au sosit, cu un tren special, oamenii Guvernământului Bucovinei. Cu același tren au sosit și doi pretendenți la funcția de guvernator: generalul Voiculescu, care, ulterior, a fost numit guvernatorul Basarabiei, și Gheorghe Alexianu, prietenul lui Mihai Antonescu, și – ca și acesta – profesor de drept. La Cernăuți îi aștepta colonelul Rioșanu, omul de încredere al lui Ion Antonescu, care luase parte la înăbușirea rebeliunii legionare. După trei zile, Conducătorul a comunicat telefonic că l-a numit pe Rioșanu în funcția de guvernator. Alexianu a părăsit discret orașul, dar Voiculescu a luat cu el un „suvener”: două camioane pline cu covoare persane, jefuite din case evreiești²⁶.

Primele măsuri ale guvernatorului, care purta denumirea de „Împuternicit al d-lui general Ion Antonescu pentru administrarea Bucovinei”, au fost interzicerea pentru evrei de a circula pe străzi între anumite ore, reducerea orelor în care puteau face cumpărături în piețe, închiderea tuturor firmelor evreiești, obligația de a purta un semn distinctiv ș.a.²⁷. La 29 iulie, Ministerul de Interne a expediat o telegramă prefectilor din Basarabia și Bucovina, în numele generalului Antonescu, ordonând

²⁴ Mărturia Perlei Mark, soția rabinului Mark, 26 octombrie 1954. Din: URO. *Dokumentensammlung* (19), 1, p. 183.

²⁵ Mircu, p. 73.

²⁶ Mărturia lui Popovici, p. 162.

²⁷ *Cartea Neagră*, III, nr. 37, p. 94, ordinul nr. 1344, 30 iulie 1941; copie: Ancel, *Documents*, V, nr. 13, p. 20.

instituirea muncii obligatorii pentru evrei, înfometarea lor și împușcarea unuia din zece dacă vor încerca să evadeze sau vor refuza să muncească²⁸.

La 1 august, poliția română a arestat cincizeci dintre fruntașii populației evreiești și i-a declarat ostatici, răspunzători cu viața de faptele coreligionarilor lor. Guvernământul Bucovinei a publicat în aceeași zi o ordonanță care stabilea că orice act de violență comis contra soldaților români și germani sau a funcționarilor administrației române va fi pedepsit cu împușcarea imediată și „în cazul în care fapta a fost comisă de un evreu, vor fi executați imediat toți ostaticii evrei”, iar bunurile lor vor fi confiscate²⁹.

Comandanții *Einsatzkommando* 10b, repartizați în cadrul Armatei a III-a române, nu erau mulțumiți de modul de acțiune al camarazilor lor și faptul și-a găsit expresia în rapoartele trimise lui Ohlendorf. În primul raport, din 9 iulie, se menționa colaborarea la misiunile anticomuniste și antievreiești; acțiunile organizate de *Kommando* la 7 iulie, la 8 iulie și împușcarea a circa „o sută de comuniști evrei” și a peste 500 de evrei în zilele de 8-9 iulie 1941 au fost subliniate în mod special³⁰. În al doilea raport, din 10 iulie, românii erau criticați pentru faptul că au arestat în majoritate evrei săraci și nu au acționat împotriva intelectualității evreiești³¹.

Târguiala ofițerilor de poliție și de jandarmerie români pentru a-i elibera pe cei în stare să plătească pentru răscumpărare a făcut o impresie deplorabilă comandanților *Einsatzkommando*, care nu puteau fi mituiți. Ohlendorf dorea ca acel *Kommando* al său din Cernăuți să se deconecteze cât mai repede de Armata a III-a română și să se alăture Armatei a II-a germane; el aprecia că în decurs de trei până la cinci zile *Einsatzkommando* 10b își va încheia misiunea în Cernăuți, unde va lăsa doar o mică unitate. Mica unitate trimisă de la Cernăuți la Hotinul din vecinătate a reușit, cu ajutorul unei unități auxiliare ucrainene, să strângă circa 150 de intelectuali, fruntași ai regimului sovietic, „propagandiști evrei, profesori, avocați și rabini și să-i trateze cum trebuie”³². Câțiva medici evrei au fost eliberați pentru necesitățile populației. Către sfârșitul lunii iulie, relația cu românii s-a îmbunătățit și *Einsatzkommando* a raportat că, în colaborare cu poliția română, a ucis 682 de evrei dintre cei 1.200 arestați. Din raport nu reiese clar dacă acest număr îi cuprinde și pe cei uciși înainte. Regimul românesc reinstalat la Cernăuți și în Bucovina de nord este perceput, în acest raport, de comandanții *Einsatzgruppe* D, ca un regim corupt, care nu va reuși să refacă economia provinciei și nu va reuși să ia locul evreilor alungați din comerț³³.

²⁸ Ancel, *idem*, nr. 12, p. 19.

²⁹ *Cartea Neagră*, III, nr. 38, p. 95.

³⁰ Documentele de la Nürnberg, NOKW 587.

³¹ Documentele de la Nürnberg NO 4135; *Ereignismeldung* Ud SSR, NO. 22, 10.7.1941, p. 3.

³² Documentele de la Nürnberg NO 2950; *Ereignismeldung* Ud SSR, *ibid.* p. 4, 40; 1.8.1941, p. 2.

³³ *Ereignismeldung* 40, p. 24.

Comandanții *Einsatzkommando* 10b au intervenit în favoarea naționaliștilor ucraineni din Bucovina și au cerut autorităților românești din zonele lor să pună capăt politicii de discriminare față de aceștia. Ei au descris amănunțit persecuțiile cărora le erau supuși; uneori i-au acuzat pe evrei de instigare împotriva ucrainenilor și au recomandat chiar transferarea în Galiția vecină a „părții active” a naționaliștilor ucraineni, care vor să lupte contra bolșevicilor. „Ucrainenii așteaptă ca Germania să intervină și să-i cheme pe români la ordine”, se arată într-unul dintre rapoarte³⁴.

Către sfârșitul lui iulie, *Einsatzkommando* 10b s-a stabilit în orașelul ucrainean Moghilev-Podolsk, continuând să ucidă evrei³⁵. După ce a părăsit Cernăuțiul, Ohlendorf a hotărât să trimită acolo „un *Kommando* mic” de 15 oameni de administrație și 15 ai *Waffen SS* pentru a veni în sprijinul „ucrainenilor lipsiți de apărare și complet uitați”³⁶. Acest *Kommando* a raportat despre atacurile românilor împotriva minorității ucrainene și despre o așa-zisă „colaborare între evreii și românii din Cernăuți împotriva ucrainenilor”³⁷. Membrii *Einsatzgruppe D* recunoșteau că, la Cernăuți, românii întâmpină dificultăți în ceea ce privește eliminarea evreilor, din cauza numărului lor mare și din cauza funcțiilor-cheie pe care ei le îndeplinesc în economie.

Ohlendorf recomanda să se urgenteze rezolvarea situației din Cernăuți, „într-un cadru germano-ucrainean”, înainte de aplicarea soluției generale a problemei evreiești pe continentul european, și să se trimită masele de evrei să muncească în mlaștinile de la Pripeat și Nipru și chiar la Volga îndepărtată, încă necucerită, în scopul de a-i lichida. Ultimul raport referitor la Cernăuți anunța că în oraș și în împrejurimi au fost împușcați 1.106 evrei și 34 de comuniști³⁸. *Einsatzkommando* 10b a acționat la Cernăuți mai bine de o lună – mai mult timp decât a acționat în orice alt loc din România, inclusiv Chișinău.

Aplicarea politicii antisemite

De la revenirea suveranității românești în oraș, evreii din Cernăuți au fost obligați să muncească pentru armatele română și germană, pentru primăria care se reorganiza și, apoi, pentru întreprinderile și noii lor proprietari și chiar pentru locuitorii creștini. Evreii din Cernăuți „au devenit servitorii orașului și ai cetățenilor lui”, se arată într-un prim expozeu despre soarta lor, publicat în anul 1945³⁹. La început au fost scoși la muncă mii de evrei, majoritatea bărbați, închiși în trei lagăre improvizate, sub control românesc, precum și cei arestați de

³⁴ Vezi capitolul „*Zur Ukrainer Frage in Bukowina*” în documentele de la Nürnberg NO 2950, p. 21-22, 29-30.

³⁵ Documentele de la Nürnberg NO 2949; *Ereignismeldung* Ud SSR, no. 45, 7.8.1941, p. 7.

³⁶ Documentele de la Nürnberg; *Ereignismeldung* Ud SSR, no. 47, 9.8.1941.

³⁷ Documentele de la Nürnberg, NO 4540, *Ereignismeldung* Ud SSR, no 52, p. 12.

³⁸ Raportul nr. 67 din 29 august 1941, citat pe larg la procesul lui Wainer (vezi 21), p. 27; Documentele de la Nürnberg NO 4540, p. 12.

³⁹ Mircu, p. 75-76.

Einsatzkommando sau de armata germană. După plecarea unităților militare și reorganizarea primăriei și a celorlalte instituții românești din oraș s-au creat forme de exploatare a forței de muncă evreiești. În afară de aceste grupuri organizate, poliția obișnuia să năvălească dis-de-dimineată în case și să scoată la muncă bărbați, femei și tineri, fără legătură cu ocupația sau vârsta lor. Aceștia erau folosiți la îndepărtarea dărâmăturilor din centru, la repararea gării care fusese greu bombardată, la demolarea clădirilor avariate, la refacerea podurilor de cale ferată de pe Prut, la prestații de hamal în gară, la încărcarea cărbunelui, la curățirea străzilor vara și la evacuarea zăpezii iarna, precum și la curățenie în casele și fabricile autorităților românești și ale funcționarilor superiori.

Femei evreice au fost trimise la curățenie în spitalele de campanie ale armatelor române și germane, să spele hainele soldaților, să lucreze în magazine și chiar să sorteze obiecte jefuite de la evrei⁴⁰. Munca era neplătită, fără program fix, cu maltratări, inclusiv bătăi și chiar violuri. Polițiștii români care-i supravegheau pe lucrătorii evrei aveau puteri depline asupra lor⁴¹.

Semnul galben distinctiv a descătușat instinctele agresive ale localnicilor și ale celor stabiliți acolo după revenirea românilor. Ei se năpusteau asupra evreilor pe străzi, îi băteau și îi înjoseau. Mulți dintre cei scoși la muncă obligatorie au murit sub dărâmăturile unor clădiri avariate, loviți de vagoane de tren, la lucrările de refacere a podurilor de pe Prut sau uciși de soldați și de șefi de echipă germani, ori au fost răniți și au rămas invalizi.

Mai târziu, când munca obligatorie a evreilor a fost trecută sub răspunderea Cercului de recrutare județean al armatei, mulți ofițeri și, mai ales, șefii „Biroului evrei” s-au îmbogățit de pe urma exploatării forței de muncă evreiești. Ei aveau autoritatea să trimită evrei la locurile de muncă aparținând Guvernământului Bucovinei sau să-i „repartizeze” la munci periculoase, sub comandă germană, în serviciul armatei române sau în detașamente de muncă obligatorie.

Spaima permanentă a deportării și apropierea de granița Poloniei ocupate i-a paralizat cu desăvârșire, transformându-i, până la sfârșitul regimului românesc la Cernăuți, în cea mai supusă și mai înfricoșată dintre toate comunitățile evreiești din România. În afară de măsurile generale antievreiești s-au adăugat, la Cernăuți, măsuri speciale locale; de asemenea, au existat decizii care, după un timp, au fost anulate în România, dar au continuat la Cernăuți (de pildă, semnul galben distinctiv). Organismul care a condus politica față de evrei a fost cabinetul militar al Guvernământului, în frunte cu S. Marinescu. Cabinetul a acționat paralel cu comandamentul militar al Bucovinei. Siguranța îl considera pe Marinescu un om corupt, grosolan și violent. El a jefuit bunuri evreiești încă din primele sale zile la Cernăuți, împreună cu împuternicitul guvernatorului Rioșanu, expediind acasă mari

⁴⁰ Mărturia Hanei Fessler, Arhiva Yad Vashem, 03-761, p. 3.

⁴¹ Mircu, p. 75.

cantități de obiecte de valoare și alimente⁴². Marinescu a stat în fruntea cabinetului militar de la înființarea lui și până în primăvara lui 1943, bucurându-se, în permanență, de încrederea primului și a celui de-al doilea guvernator, deși amândorura li s-au adus la cunoștință actele sale de corupție. A devenit omul de încredere al celui de-al doilea guvernator, generalul Calotescu. În vara anului 1942 a fost numit șeful „Biroului evrei” și a condus, practic, campania de deportări.

Numele lui Marinescu a devenit sinonim cu politica antisemită românească la Cernăuți și cu inițiativele represive care izvorau din pură răutate. El a îndeplinit dispozițiile primite de la București, interpretându-le sever și adăugându-le altele, proprii. Întrucât primarul orașului era considerat de el ca „jidovit”, niciodată nu s-a sfătuit cu el. În general, nu s-a obosit să-i comunice dispozițiile sale. Concomitent cu Marinescu, s-au ocupat cu prigonirea și jefuirea evreilor șefii Siguranței din oraș, șeful departamentului problemelor interne al Guvernământului, Tudor Popescu, șeful „Biroului evrei” de la Cercul de recrutare, comandantul poliției ș.a.

Politica antisemită a Guvernământului s-a consolidat după moartea colonelului Rioșanu, la sfârșitul lui august 1941, și numirea generalului Corneliu Calotescu în funcția de guvernator. Calotescu era apropiat de Ion Antonescu și de Mihai Antonescu și considerat omul de încredere al Conducătorului, pe care îl cunoștea din tinerețe; era originar din orașul Pitești, unde au crescut și au învățat toți trei. Aducea cu sine experiența câștigată în perioada când a fost șeful de cabinet al ministrului de Interne, generalul Petrovicescu, în timpul regimului legionar. Toate măsurile luate împotriva evreilor „erau dospite, plămădite și frământate în cabinetul militar”, a remarcat primarul orașului, Popovici, adăugând că nu știa exact cine le-a inițiat⁴³.

Printre măsurile luate în cabinet și preluate la Cernăuți, în plus față de cele în vigoare în România, se numărau: interzicerea de a primi prin poștă bani trimiși de rude din alte regiuni ale României; interzicerea pentru bănci de a preda evreilor orice sumă din orice sursă, chiar dacă le aparține; obligația de a preda valuta, sub amenințarea condamnării la moarte. Autoritățile au primit dreptul să-i oblige pe evrei să muncească, după necesități, fără plată. După sistarea deportărilor, în decembrie 1941, ei puteau fi folosiți în schimbul unei plăți minime. Libertatea de mișcare pe străzile orașului a fost limitată la trei ore pe zi, între orele 10-13. De asemenea, li s-a anulat dreptul de a primi cartele de alimente. Pedepsa pentru orice abatere de la dispoziții era încarcerarea în lagăr de muncă. Contravenienții erau judecați la tribunalul militar.

Pe urmele Guvernământului din Bucovina, și celelalte autorități din oraș au început să inițieze măsuri antisemite. „Evreimea era îngrozită, iar românii de bine

⁴² Notă a Siguranței cu privire la personalitatea lui Marinescu, la sfârșitul lui noiembrie 1941, copie din Arhiva Chișinău, copie la United States Holocaust Memorial Museum RG 54001 Reel I (USHMM); Sursa – Serviciul de Arhivă al Republicii Moldova, fond 706, opis 1, ds. 23, p. 144-145 (în continuare, Arhiva Chișinău).

⁴³ Mărturia lui Popovici, p. 163.

rămâneau uluiți în fața acestei cascade de prigoane... Întreaga gamă de împilări este urcată și coborâtă sadic până la măsuri degradante, inumane: eliminarea evreilor din spital și sanatorii. Culmea a constituit-o eliminarea din Casa de alienați... O psihoză de nebunie cucerește creierul atâtor factori de răspundere, le deformează mentalitatea și îi face complici la rușinea înscrisă de niște inconștienți în istoria neamului nostru. E straniu cum de evreei au rezistat tuturor acestor șicane, urmări și împilări. Nici o răbufnire de revoltă, nici o împotrivire, nici un act de sabotare, nici un murmur. Într-o resemnare cu soarta lor milenară, într-o dăruire mistică a tragediei, își purtau ca niște umbre fugărite de furii destinul lor. În care rezidii umane își are refugiu suferința va rămâne pururi o enigmă”⁴⁴.

Locuitorii orașului au fost instigați contra evreilor de ziarul local „Bucovina”, un ziar semi-oficial, care primea directive de la Ministerul Propagandei Naționale, în fruntea căruia se afla Mihai Antonescu. Ca și celelalte ziare antisemite din România, el nu s-a mulțumit cu instigarea antisemită și chiar antiucraineană; recomanda inițierea de măsuri noi împotriva evreilor, vestea apariția lor, cerea aplicarea lor strictă și-i indica tot timpul pe evrei ca răspunzători pentru toate dificultățile economice și pentru incapacitatea regimului de a reface economia Bucovinei; deoarece în Cernăuți rămăseseră, și după al doilea val de deportări din vara lui 1942, circa 14.000 de evrei.

Ziarul a continuat să-i atace pe evrei și iudaismul până în ajunul intrării armatei sovietice în oraș, în martie 1944. „Bucovina” a publicat un apel, cerând, încă în luna august 1941, deportarea tuturor evreilor. Ziarul inițiasse o rubrică specială cu numele celor care nu purtau semnul distinctiv sau nu-l purtau în conformitate cu instrucțiunile, al celor care încercau să cumpere alimente la ore interzise sau nu respectaseră alte dispoziții, și a urmărit progresul românizării. Trei notabili locali – primul primar, Octavian Lupu Strejac, prof. Dimitri Marmeliuc de la universitatea din localitate și Loghin – au publicat în ziar un manifest-program pentru românizarea întregii Bucovine, prin care cereau aplicarea strictă a legilor și a dispozițiilor referitoare la românizare și au propus extinderea lor; având în vedere situația specială a provinciei, datorată existenței unei mari minorități ucrainene și a altor minorități, ei au propus deportarea imediată a tuturor evreilor, a ucrainenilor și a celorlalte minorități.

În fruntea ziarului a stat un funcționar al Ministerului Propagandei, Ion Munteanu. Majoritatea articolelor publicate n-au fost scrise de cuziști sau legionari originari din Bucovina, care își câștigaseră o mare popularitate în anii treizeci, ci de intelectuali, ca, de pildă, fostul primar, prof. Marmeliuc. Mulți dintre noii instigatori nu se remarcaseră înainte ca activiști antisemiți și chiar avuseseră legături comerciale și personale cu evreei din oraș. Ei au suferit o mutație de

⁴⁴ *Idem*, p. 167.

mentalitate, așa cum s-a întâmplat și cu alți intelectuali și politicieni în perioada regimului antonescian⁴⁵.

Încă în luna august 1941, Ion Antonescu a comunicat generalului Voiculescu și, apoi, și celorlalți guvernatori, intenția lui de a-i deporta pe evrei în Transnistria.

La începutul lui decembrie 1941, după terminarea mării campanii de deportări din Cernăuți și din întreaga Bucovină, Conducătorul a făcut o aspră critică celor care au condus acțiunea, întrucât nu au reușit să confişte la timp „aurul evreilor” și banii lor. Într-o ședință specială consacrată acestui „eșec”, el a explicat care au fost scopurile hotărârii sale de a-i deporta pe evreii din Cernăuți și din întreaga Bucovină: „V-am prevenit, și pe d-ta, general Voiculescu, și pe Alexianu, că intenția mea este să-i duc pe evrei la Bug. În loc să mănânce pâine în Țara Românească, mai bine s-o mănânce pe cea de acolo. V-am spus să vă organizați pentru ca rezultatul să fie perfect. Planul a început în noiembrie. Noi din august până în noiembrie am avut trei luni și l-am organizat așa cum l-am organizat. Aceeași problemă este și pentru Bucovina”⁴⁶.

La începutul lui august, guvernatorul Rioșanu l-a chemat pe primarul orașului, Popovici, și i-a cerut „să procedeze la delimitarea unui cartier din oraș” care să fie folosit drept ghetou. Primarul a criticat această intenție, crezând că este vorba de o inițiativă a guvernatorului. „I-am arătat enormitatea acestei măsuri medievale... Cernăuți, cu alura lui de oraș occidental, refuza sub aspect edilitar o astfel de pângărire a esteticului său”. Rioșanu i-a explicat că nu are încotro, întrucât „sunt mereu împins de Președinție și zilnic asaltat la telefon dacă am ghetoul”. Opoziția frunțașilor orașului față de înființarea unui ghetou a fost mai mare decât la Chișinău și s-a hotărât trimiterea unei delegații în Germania, în frunte cu însuși primarul Popovici, pentru a studia subiectul. Popovici spera că această hotărâre „va adormi vigilența Președinției și va liniști impetuozitatea românizatorilor, cărora le putea orașul de jidani”⁴⁷. Delegația urma să viziteze Lublinul, Cracovia și Frankfurt pe Main. O asemenea delegație a plecat la Varșov a din București, trimisă de Antonescu, în frunte cu consilierul Stănescu din SSI, „pentru a studia concentrarea făcută în cartiere de germani și a folosi experiența lor”, după afirmațiile Conducătorului către adjunctul său⁴⁸. Moartea lui Rioșanu, la 30 august 1941, în urma unei intervenții chirurgicale nereușite, a slăbit foarte mult influența primarului asupra hotărârilor guvernatorului, în tot ceea ce privește soarta evreilor. Cabinetul și noul guvernator l-au înlăturat pe Popovici de la orice decizie privind tratamentul aplicat evreilor din oraș și au ținut secrete pregătirile lor. Primarul a fost surprins să descopere că evreii

⁴⁵ Mircu, p. 77-78; mărturia lui Popovici, p. 164, 167.

⁴⁶ Ședința cu privire la raportul anchetei din Chișinău. 4 decembrie 1941, Arhiva Chișinău, p. 97.

⁴⁷ Mărturia lui Popovici, p. 164.

⁴⁸ Telegramă de pe front a lui Ion Antonescu către Mihai Antonescu la București, sfârșitul lui august 1941. Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri, colecția Cabinet, dosar 167/1941, p. 64. Se află în USI1MM/RG 25002 M. Reel 19.

știau mai mult decât el despre pericolele care-i pândeau. „Cred că instinctul le prevestea primejdia”, a notat el în anul 1945. Ghetoul, a adăugat Popovici, devenise obsesia autorităților și revendicarea străzii, dar el credea atunci că ghetoul era ultima măsură contra evreilor. „De o deportare masivă a lor, nici prin gând nu-mi trecea”.

Pregătirile pentru înființarea ghetoului au continuat în cursul lunii septembrie; Ambasada germană din București a manifestat și ea interes față de acest plan. Trimisul special al lui Himmler, Karl Pflaumer, mandatat de Berlin pentru a-i ajuta pe români să amelioreze administrația Basarabiei, a sosit la Cernăuți și a discutat cu Popovici despre „modelul” ghetoului care urma să fie înființat. Datorită poziției lui geografice și trecutului său de oraș austriac, legat prin calea ferată de Guvernământul General⁴⁹ și prin el de Viena și Berlin, Cernăuțiul devenise foarte important. Personalități influente naziste în călătoriile de serviciu în România și în Balcani și înapoi în Germania, treceau pe acolo.

La 29 septembrie 1941 s-a întrunit o ședință de lucru la guvernator, cu participarea șefului Siguranței, a delegatului special al direcției Serviciului Special de Informații (SSI) din București, Stănescu (care tocmai se întorsese din Varșovia) și a altora, pentru a dezbate înființarea ghetoului. Guvernatorul i-a cerut primarului să-i prezinte o propunere concretă. Primarul Popovici s-a împotrivit ideii: „Am expus pe larg specificul evreilor din Bucovina, cultura lor, contribuția lor la ridicarea orașului sub regim austriac, aportul lor în domeniul comerțului, industriei, meseriilor, al medicinei, al artelor și al magistraturii, precum și în câmpul altor îndeletniciri intelectuale. Am relevat în special contribuția lor sub regim românesc și voința lor de asimilare, am discutat curente de viață lor politice, evidențiind colaborarea lor tipică cu partidele de guvernare. Cu un cuvânt, am analizat întreaga lor valoare în lumina calităților ca și a defectelor lor. În concluzie, eram împotriva ghetoului”⁵⁰.

La cererea guvernatorului, Popovici a pregătit un plan al ghetoului, în speranța că prin aceasta capitolul este încheiat; nu știa că acesta va servi tocmai ca prelude pentru deportare. Zece zile au trecut fără ca intențiile lui Antonescu să se afle. La 9 octombrie s-a împărțiat zvonul că toți supraviețuitorii evrei din Bucovina de nord au fost înghesuiți în vagoane închise și evacuați în direcția Nistrului. La 10 octombrie s-a aflat în oraș că o soartă asemănătoare s-a abătut și asupra celor din Bucovina de sud. Nelinıştea sporea în Cernăuți, cu atât mai mult cu cât s-a aflat că deportarea este generală.

Planurile cu privire la pregătirea deportărilor au fost transmise de la București încă la începutul lunii octombrie. Antonescu personal a ordonat comandantului garnizoanei din Cernăuți, la 4 octombrie, prin intermediul Marelui Cartier General, ca toți evreii din Bucovina să fie trimiși, în zece zile, la est de

⁴⁹ Guvernământul de ocupație german înființat în zona centrală a Poloniei.

⁵⁰ Mărturia lui Popovici, p. 166, 168-169.

Nistru. „Raportați până mâine la ora 20 de executare”⁵¹. Textul purta amprenta mareșalului, demonstrând caracterul și metoda sa de lucru; izbucnirile sale de furie erau legate, se pare, de grelele pierderi suferite de armată în campania de cucerire a Odesei. În realitate, nu era posibil să fie deportați 92.000 de oameni în decurs de zece zile (inclusiv județele Hotin și Dorohoi), având în vedere logistica aflată la dispoziția românilor și răspândirea comunităților evreiești în provincie. Antonescu a comandat executarea ordinului așa cum era obișnuit să ordone Marelui Stat Major, și uneori în mod direct unor unități militare peste capul Marelui Stat Major când nu era mulțumit de performanțele acelor unități. Spre deosebire de ideea ghetoului, ordinul de deportare a evreilor a fost produsul hotărârii Conducătorului (care, între timp, se avansase la gradul de mareșal). În ședința guvernului de la 6 octombrie 1941 el a spus că aceasta este hotărârea lui și că el este cel care a ordonat deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina⁵². De la 5 octombrie, șeful cabinetului militar al mareșalului a cerut guvernatorilor Basarabiei și Bucovinei să coordoneze cu Banca Națională confiscarea aurului, bijuteriilor și altor obiecte de valoare de la evrei și să organizeze schimbul banilor lor în mărci de ocupație germane – monedă fără acoperire, destinată teritoriilor ocupate în Răsărit⁵³. În dimineața zilei de 9 octombrie, guvernatorul Calotescu a ordonat comandantului militar al Bucovinei să împiedice, în mod absolut, ieșirea evreilor din Cernăuți prin intermediul unui „cordon de pază” și cu ajutorul „personalului calificat” care va fi plasat din seara aceea la toate punctele de ieșire din oraș⁵⁴. Chiar în acea zi, cu puțin timp înainte ca evreii să fi aflat care le va fi soarta, Filderman l-a anunțat pe mareșal că evreii din Bucovina urmează să fie trimiși la moarte, cerându-i să anuleze deportarea lor în Ucraina⁵⁵. La 9 și 10 octombrie au sosit la Cernăuți marele pretor, generalul Topor, și locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu, și i-au transmis guvernatorului dispoziții „verbale”.

După întâlnire, Calotescu i-a comunicat comandantului militar al Bucovinei „hotărârea evacuării populației evreiești din Bucovina”.

În ajunul operațiunii, au sosit două batalioane de jandarmi care au primit ordinul să păzească ieșirile din oraș și, „cu toate trupele aflate în garnizoana Cernăuți”, să participe la paza ghetoului. Cu concentrarea evreilor, urcarea lor în trenuri și transportarea lor la punctele de frontieră au fost însărcinați, în comun, comandantul militar al Bucovinei și Inspectoratul de jandarmi al provinciei. Unul dintre cele două batalioane de jandarmi a primit între timp ordinul să participe la

⁵¹ Ordinul Marelui Cartier General din 4 octombrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 86, p. 143.

⁵² *Procesul Marii Trădări Naționale*, București 1946, p. 246; Raportul Cabinetului primului ministru despre situația demografică a evreilor din România în anul 1941, 31 august 1942; Anceț, *Documents*, X, nr. 91, p. 213, 215.

⁵³ Ordinul lui Davidescu din 5 iulie 1941. *Idem*, V, nr. 77, p. 90; *Cartea Neagră*, III, nr. 88, p. 144.

⁵⁴ Ordinul guvernatorului Bucovinei către comandantul militar al provinciei, 9 octombrie 1941. *Idem*, nr. 13, p. 152.

⁵⁵ Apelul lui Filderman către Antonescu din 9 octombrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 94, p. 152.

paza ghetoului și să escorteze transporturile de deportați până la Nistru. Conducerea căilor ferate s-a îngrijit să pună la dispoziția comandanților operațiunii două trenuri a câte cincizeci de vagoane de marfă. Acțiunea de concentrare în ghetou în vederea deportării a început la 11 octombrie și, din acel moment, bunurile evreilor au devenit bunuri ale statului⁵⁶.

La 11 octombrie, guvernatorul a emis Ordonanța nr. 38, care prevedea pedeapsa cu moartea pentru „orice persoană care nu se va supune autorităților, va provoca tulburări, va comite acțiuni violente sau se va deda la jafuri și își va însuși, sub orice formă, bunuri din casele părăsite de locatarii lor”, precum și pentru cei „ce vor ascunde în locuințele lor persoane străine sau vor ușura fuga celor ce nu vor să părăsească localitatea”. De asemenea a interzis orice cumpărări și vânzări de aur, metale și pietre prețioase ș.a.⁵⁷. Guvernatorul a semnat în aceeași zi și programul străngerii în ghetou a evreilor din Cernăuți, operațiune ce urma să se desfășoare între orele 5 dimineața și 6 seara⁵⁸.

În dimineața de 11 octombrie 1941, la ora 5, au fost scoși din casele lor fruntașii Comunității și au fost duși la clădirea comandamentului militar al orașului, unde li s-au citit Ordonanța nr. 38 (înainte de a fi afișată pe străzi) și „Regulamentul asupra funcționării ghetoului din Cernăuți”, document de două pagini, pregătit de cabinetul militar al Guvernământului și semnat de guvernator⁵⁹. Fruntașii Comunității au fost înștiințați că toate autorizațiile aflate în posesia evreilor, privind angajarea și repartizarea la instituții, întreprinderi și alte locuri de muncă obligatorie, sunt anulate. „Toată populația evreiască intră în ghetou”, a declarat comandantul militar. După aceea, fruntașii Comunității au fost trimiși să aducă la cunoștință Ordonanța; în paralel s-au trimis polițiști să-i anunțe pe evrei despre înființarea ghetoului, să le ordone să treacă până la ora 18 în perimetrul stabilit și să-i avertizeze că cine va fi prins în afara ghetoului după această oră va fi împușcat.

„Nimeni nu poate pătrunde în ghetou decât cu aprobarea scrisă a mea” [a guvernatorului] preciza regulamentul (în afară de creștinii care locuiau pe teritoriul declarat ca ghetou, așa cum s-a întâmplat și la Chișinău). El prevedea condamnarea la moarte pentru nerespectarea ordinilor autorităților militare, îi obliga din nou pe evrei să poarte semnul distinctiv și stabilea aranjamente practice pentru ieșirea și întoarcerea în ghetou a celor care vor continua să lucreze în anumite întreprinderi, cu aprobarea Guvernământului. Regulamentul le interzicea comerțul cu creștinii sau între ei, cu aur, metale și pietre prețioase și alte obiecte de valoare.

⁵⁶ Guvernatorul Calotescu către comandantul militar al Bucovinei, cu privire la organizarea deportării, 10 octombrie 1941, *idem*, nr. 95, p. 153; vezi originalul în AnceI, *Documents*, V, nr. 80, p. 96.

⁵⁷ Ordonanța nr. 38. AnceI, *idem*, nr. 82, p. 98.

⁵⁸ Planul de strângere în ghetou a evreilor din Cernăuți. *Idem*, nr. 83, p. 99.

⁵⁹ „Regulamentul ghetoului”. *Idem*, nr. 84, p. 100; *Cartea Neagră*, III, nr. 98, p. 155-165.

Grija pentru adăpostirea, întreținerea și tratamentul medical „a membrilor ritului lor”, precum și grija pentru îngroparea morților a fost impusă Comunității evreiești. Au fost stabilite locuri care vor folosi ca piețe și comandantul ghetoului trebuia să aibă grijă ca acestea să nu fie folosite drept canal de transmitere de scrisori, obiecte de valoare etc., prin intermediul țăranilor cărora li se va permite să vândă alimente evreilor. Paza a fost încredințată unei unități de jandarmi întărită cu infanteriști în termen, iar comandantul jandarmilor a devenit comandant al ghetoului. Delegații Marelui Stat Major au comunicat guvernatorului, în afară de ordinul de deportare peste Nistru a tuturor evreilor din Cernăuți, și dispoziții verbale privind modul de executare a acestuia. Comandantul militar al Bucovinei, generalul Vasile Ionescu, a cerut să vadă ordinele speciale scrise, însă delegații Marelui Stat Major au refuzat. „Ei spun că astfel de operațiuni se fac numai verbal, ca să nu rămână dovadă. Închipuiește-ți, n-au ordin scris”, i-a spus generalul primarului Popovici⁶⁰. Delegații au ascultat cuvintele aspre adresate de primar guvernatorului cu privire la consecințele istorice pe care această faptă le va avea asupra statului și poporului român: „I-am atras mai târziu atenția asupra faptelor cu care se încarcă personal în istorie, i-am arătat consecințele ce decurg pentru noi [românii] pe tărâmul internațional, i-am zugrăvit greutățile ce le vom întâmpina la conferința păcii, când România se va prezenta în fața areopagului popoarelor civilizate. N-am cruțat nici un argument, pentru a-i dovedi enormitatea pasului ce e pe cale a-l comite. Am vorbit de umanitate, de omenie, de blândețea tradițională a românului, de barbarie, de cruzime, de crimă, de rușine. Am evocat toate virtuțile strămoșești, am înfierat sadismul rasial. Am evocat rușinea Spaniei, care nu poate șterge, din istoria ei, prigoana împotriva evreilor de la 1492, sub Torquemada. Arătând cu mâna spre generalul Topor și colonelul Petrescu, i-am spus: «Domnii se vor instala peste câteva zile [în cel mai bun hotel din oraș] și-și vor freca mâinile, de ce mare ispravă au făcut în Bucovina, dar d-ta rămâi aici... Eu unul nu voiesc ca istoria să-mi pângărească numele. Gândiți-vă ce faceți. Mai aveți timp. Luați contact cu d-nul Mareșal [Antonescu] și rugați-l Domnia Voastră, Guvernatorul, să renunțe, cel puțin până la primăvară, la această măsură». Vorbeam numai eu, ca un inspirat, și tremuram de emoție. După un moment de adâncă tăcere, [a răspuns] Guvernatorul: «Domnule Popovici, acestea le spuneam și eu domnilor, am aceeași teamă, dar domnii sunt trimiși anume pentru a supraveghea executarea ordinului»⁶¹.

Popovici nu știa că guvernatorul era la curent cu secretul încă din luna august și nu știa nici că a primit ordin scris la 4 octombrie și că transmisese instrucțiuni comandamentului militar al Bucovinei. Locotenent-colonelul Popescu a răspuns în câteva fraze care aveau ca scop să-l calmeze și să-l asigure că el nu va

⁶⁰ Mărturia lui Popovici, p. 171.

⁶¹ *Idem*, p. 170-171.

purta nici o răspundere: „Domnule Popovici, cine va scrie istoria, jidanii? Eu vin să-ți plivesc grădina de neghine și d-ta te opui?” I-am răspuns tăios: „Domnule colonel... istoria... o vor scrie istoricii tuturor popoarelor, o vom scrie chiar noi și mai degrabă decât crezi. Mă tem că vei citi, încă Domnia Ta, istoria la care vrei să contribui”⁶².

Gubernurul Calotescu a semnat în aceeași zi o scrisoare prin care aducea la cunoștință comandantului militar al Bucovinei hotărârea de evacuare a tuturor evreilor din Bucovina. A doua zi a semnat și orarul evacuării și regulamentul ghetoului, precum și comunicatul predat frunțașilor comunității cu privire la limitele ghetoului și la lucrurile pe care li se permite să le ia cu ei, din locuințe⁶³. Fiecare familie era obligată să pregătească un inventar de obiecte și mobilier pe care le lasă în casă, să-l pună într-un plic, să încuie casa... și să ia cu sine lista și cheia. În ghetou au fost transferați și toți bolnavii evrei internați în spitalele din oraș. „Evreii găsiți după ora 18 în afara ghetoului vor fi împușcați”, li s-a spus frunțașilor Comitetului. De asemenea vor fi executați toți cei ce se vor opune acestei măsuri sau „vor încerca să distrugă bunurile ce le-au aparținut”, vor încerca să fugă din oraș sau vor încuraja pe alții să se opună sau să fugă. Evreii care locuiau în perimetrul devenit ghetou au fost obligați să-i primească pe cei evacuați acolo.

În toate documentele oficiale și în toate înștiințările lipite pe străzi, șefii autorităților românești au evitat să folosească termenul „deportare” și l-au preferat pe cel de „evacuare”; și când au folosit verbul „a se evacua” au mărit și mai mult confuzia lingvistică; au creat un verb nou în limba română, pentru a consemna în aparență o hotărâre liberă a unei persoane de a se muta dintr-un loc în altul⁶⁴. Popovici a remarcat, încă de atunci, ipocrizia consubstanțială limbajului ambiguu folosit de către frunțașii regimului: „Evacuarea” nota primarul, „înseamnă punerea la adăpost a populației în fața furiei dușmanului, în fața dezlănțuirii elementelor naturii, este grija de a feri de distrugere... indiferent de diferențierea de sânge, religie sau ideologie”. Evacuarea, continua el, se execută numai în limitele teritoriului suveran al statului și nu decurge din dușmănie, ci, dimpotrivă, din iubirea aproapelui. În schimb, „evacuarea evreilor din Bucovina și alte părți ale țării nu-și are sorgintea în nici unul din considerentele de mai sus”. Deportarea, explică Popovici, înseamnă „dezrădăcinarea unei anumite părți din populație, împotriva voinței ei... înseamnă ură”⁶⁵.

⁶² *Idem, idem.*

⁶³ Comunicatul guvernatorului cu privire la limitele ghetoului etc. Fără dată (10.11.1941): AnceI, *Documents*, V, nr. 85, p. 102.

⁶⁴ În limba română, ca și în franceză, există verbul tranzitiv „a evacua” având înțelesul de a goli, a părăsi (un imobil, o regiune), dar nu există verbul reflexiv „a se evacua”.

⁶⁵ Mărturia lui Popovici, p. 169. Popovici a scos la iveală confuzia intenționată făcută de frunțașii regimului între substantive, dar nu și verbul nou pe care l-au creat.

Terminologia ipocrită a frunțașilor regimului antonescian nu este întâmplătoare; ea provine numai în parte din necunoașterea perfectă a limbii române. Este vorba aici de o eschivare de la confruntarea cu repercusiunile faptelor lor. Regimul nu a fost înființat de mișcarea fascistă românească, pe care problema definiției semantice a acțiunilor ei antievreiești nu a preocupat-o niciodată, ci de către elemente naționaliste tradiționale de dreapta, juriști și funcționari de stat veniți din Regat și militari de profesie sau în rezervă, cum era, de pildă, guvernatorul însuși și membri ai cabinetului său militar.

Populația evreiască a înțeles repede sensul măsurilor luate împotriva ei, dar încă nu știa că ghetoul este doar prefața la deportare. Comunitatea se reorganizase abia după revenirea autorităților românești în oraș. Cel dintâi primar, Strejac, l-a numit, în fruntea Comunității, pe dr. Sigismund Neuberger, pensionar și fost frunțaș al mișcării sioniste din Bucovina, și pe câțiva dintre membrii Comitetului – oameni cunoscuți de populație dinainte de anexarea sovietică. Această conducere (și probabil orice altă conducere) nu a fost capabilă să facă față dezastrului. Frunțașii Comitetului au aflat despre înființarea ghetoului de la comandantul militar al Bucovinei, generalul Ionescu; acesta i-a primit în clădirea Guvernământului la ora 9 dimineața, le-a arătat harta și a cerut ca toți evreii, din toate cartierele să treacă imediat în partea de răsărit a orașului, în zona unde s-a înființat ghetoul⁶⁶.

Conducătorii Comitetului nu au fost surprinși de veste. Cu o zi înainte, îl așteptaseră pe primar – pe care-l considerau un prieten și un apărător – până ce a ieșit de la ședința de lucru de la guvernator. Frunțașii populației evreiești, își amintea Popovici, „așteptau crispați de groază, cuvântul salvator” care n-a putut să-i calmeze. Ei au înțeles imediat că primarul a eșuat, i-au mulțumit pentru ajutor, i-au promis că-l vor ține minte pe drumul rătăcirilor și au ieșit plângând „ca la prohodire”⁶⁷. Atmosfera care a domnit la Cernăuți după ce s-a aflat din gură în gură despre ghetou nu poate fi uitată. „Evreii au fost disperăți; s-a creat un haos imposibil de descris”⁶⁸. Locul ales pentru ghetou era prea strâmt ca să cuprindă 50.000 de persoane și putea cu greu să adăpostească o zecime din acest număr. Erau acolo și multe familii ucrainene și române care nu au putut fi evacuate. Majoritatea evreilor au aflat despre ordinul de a-și părăsi locuințele abia pe la amiază. Zece mii de oameni au început să se agite cu rucsacuri în spate, pregătite dinainte pentru orice împrejurare și cărând lucruri de care nu aveau neapărată nevoie, cum ar fi plăpumi, perne, oglinzi, lămpi, manuale școlare etc. Nu știau exact unde este ghetoul sau nu știau dacă se întinde pe o întregă stradă sau numai pe o parte din ea; alergau încolo și înapoi, căzându-le pe drum obiecte, schimbând

⁶⁶ Mircu, p. 79-80; vezi harta ghetoului anexată la *Cartea Neagră*, vol. III.

⁶⁷ Mărturia lui Popovici, p. 172.

⁶⁸ Mărturia lui Simon Rosenrauch, p. 2.

direcția după zvonuri, întorcându-se în goană pentru a aduce alte lucruri, care li se păreau necesare în acel moment.

Celor astfel dislocați li s-a îngăduit să ia cu ei în ghetou doar atât cât puteau duce. Polițiști și gardieni mobilizați din tirap, special pentru această misiune, s-au răspândit prin oraș pentru a-i grăbi să plece de acasă, să-i împiedice să se întoarcă și să semene panică și disperare. Comandantul poliției din zona centrală, Ion Holca, a supravegheat, din balconul sediului, evacuarea. De acolo striga în gura mare gardienilor și jandarmilor „să nu-i lase pe jidani să scoată prea multe din casă, să-i oprească de a angaja căruțe pentru transportul lucrurilor, să nu-i lase să circule de mai multe ori între locuință și ghetou”⁶⁹.

Sute și poate mii n-au găsit nici un adăpost și rătăceau pe străzi. În prima noapte a început să ningă, acoperindu-i pe cei care se înghesuiau unul într-altul, afară. Condițiile erau imposibile. Cea mai grea problemă a fost lipsa de apă. În primele zile nici țărani n-au îndrăznit sau nu li s-a permis să se apropie de garduri pentru a schimba alimente cu haine și obiecte de valoare. Curentul electric a fost întrerupt. Lucrările de îngrădire au continuat și noaptea și au fost făcute de muncitori localnici și de soldați. Comanda ntul companiei de jandarmi aduse de la Iași a dublat patrulele de-a lungul gardurilor din scânduri, întărite în parte cu sârmă ghimpată și cu bariere. Comandantul jandarmilor, maiorul Iacobescu, care era și comandantul ghetoului, și adjunctul său, maiorul Gemănaru, și-au stabilit comandamentul într-o casă, la intrarea principală. Două porți se foloseau pentru intrare și ieșire și erau păzite de gărzi mixte de soldați și polițiști români⁷⁰.

Autoritățile au interzis conducătorilor Comitetului să ia legătura cu conducerea evreiască din București sau cu reprezentanții autorităților de acolo. Cu toate acestea, Filderman a reușit să vorbească la telefon cu dr. Neuberger, informându-l despre eforturile pe care le-a făcut pentru a împiedica deportarea și promisiunile de a o opri după ce începuse⁷¹. Promisiunile s-au dovedit ulterior mincinoase cu privire la Basarabia și parțial și cu privire la Cernăuți, fapt care a accentuat disperarea. Neuberger l-a anunțat pe Filderman despre începutul deportărilor și despre multe cazuri de sinucidere⁷². Cabinetul primului ministru a interzis, în același timp, Federației să trimită delegați sau orice fel de ajutor pentru ghetou, inclusiv medicamente⁷³.

⁶⁹ Mircu, p. 81.

⁷⁰ *Ibid*, p. 80.

⁷¹ Mărturia lui Simon Rosenrauch, p. 3.

⁷² Nota lui Filderman privind convorbirea cu Mihai Antonescu, care a promis să lase pe loc câteva categorii de evrei, 14 octombrie 1941. Ancel, *Documents*, III, nr. 153, p. 242; scrisoare de mulțumire adresată de Filderman lui Mihai Antonescu pentru promisiunea făcută în această problemă, notând că a aflat din convorbiri telefonice despre multe sinucideri printre evrei, 14 octombrie, *idem*, nr. 155, p. 176.

⁷³ Federația către primul ministru ad-interim Mihai Antonescu, cerând permisiunea de a trimite ajutor bănesc și medicamente pentru evreii din Basarabia și Bucovina, 18 octombrie 1941. Ancel, *Documents*, III, nr. 165, p. 257.

După înființarea ghetoului s-au deschis, în interiorul lui, două succursale oficiale ale Băncii Naționale a României și toți evreii au fost siliți să schimbe acolo banii românești pe care îi dețineau cu ruble, la cursul o rublă = patruzeci de lei. Cursul oficial în primele zile de la revenirea regimului românesc în oraș a fost de o rublă = un leu. Rublele date evreilor erau lipsite de valoare pe teritoriul României; iar în Transnistria s-a introdus atunci marca specială pentru teritoriile cucerite, la un curs nerealist de șaizeci de ruble pentru o marcă. Măsura însemna, de fapt, confiscarea banilor evreilor, jaf comis de Banca Națională a României la ordinul statului, „lăsând astfel sute și mii de familii deposedate peste noapte de avuturi strânse cu sudoarea frunții după generații de muncă”⁷⁴.

Evreii n-au primit cartele de alimente și dacă vom adăuga destrămarea gospodăriilor odată cu evacuarea în ghetou, vom înțelege schimbarea drastică intervenită în condițiile lor de existență și în scara de valori. Foamea a început să se facă simțită și mulți au fost nevoiți să vândă cu prețuri ridicole orice lucru care putea fi schimbat, cu hrană. În ghetou au apărut misiți care făceau promisiuni neverosimile, ca, de pildă, obținerea de autorizații pentru înapoierea în locuințe, autorizații de a rămâne pe loc, autorizații de muncă într-un loc „sigur” etc., storcându-i de bani pe mulți dintre evreii înfricoșați și creduli. Numeroșii vizitatori au profitat de tragedia evreilor, „schimbând” hrană contra îmbrăcăminte scumpă, obiecte prețioase și bijuterii. Ghetoul din Cernăuți a devenit un loc de plimbare și de satisfacție răutăcioasă pentru mii de oameni, un fel de bazar uriaș pentru troc. Mulți evrei au luat cu ei în ghetou cheile locuinței și plicurile cu inventarul bunurilor lăsate, așa cum li s-a cerut, dar casele au fost sparte și jefuite de către vecinii lor români și ucraineni. Cazurile de distrugerii de locuințe au fost deosebit de numeroase și câțiva hoți prinși în mijlocul „bunurilor statului”, îndeosebi ucraineni, au fost executați la Horecea, o periferie a orașului⁷⁵. Evreii din Cernăuți s-au organizat pe măsura posibilităților, în ciuda faptului că transferul în ghetou a paralizat conducerea locală, al cărei sediu se afla la spitalul evreiesc: „În primele zile n-am simțit nici o mână îndrumătoare sau care are grijă... fiecare dintre noi și fiecare familie s-a aranjat cum a putut și exista impresia că evreii din ghetou au fost lăsați în voia soartei. Printre cei care nu au reușit să-și aducă alimente a început imediat foamea și au fost nevoiți să cerșească. N-au existat prăvălii deschise și nu a existat nici o aprovizionare. Doar femeii creștine care s-au furișat în ghetou și au vândut alimente cu prețuri exagerate”⁷⁶.

⁷⁴ Mărturia Rosei Sachner, p. 5. Federația a calculat că cine a deținut un milion de lei în iulie 1940 și a fost obligat să schimbe această sumă o dată sub regim sovietic și de trei ori sub regim românesc a rămas cu zece mărci – prețul unei pâini în Transnistria. Salariul unui funcționar sub regimul românesc până în 1940 varia între 2.000 și 5.000 de lei; o pâine costa 2-5 lei. *Vezi Cartea Neagră*, III, p. 137.

⁷⁵ Mircu, p. 85, 88.

⁷⁶ Mărturia dr. Israel Halfon, Arhiva Yad Vashem 03-1525, p. 6.

La 16 octombrie, la patru zile după începerea deportărilor, Siguranța a pregătit primul raport despre alungarea evreilor din locuințele lor și din oraș, scoțând în evidență deficiențe în pregătirea campaniei și în executarea ei. Intenția de a-i evacua a fost păstrată în secret, pentru a-i împiedica să fugă și pentru a evita intervenții în favoarea lor, dar evacuarea nu s-a desfășurat ordonat. Necesitatea păstrării secretului a determinat autoritățile să interzică anunțarea hotărârii; iar Comunitatea, care trebuia să aducă la cunoștința evreilor vestea, nu s-a grăbit suficient, „și au fost unii care au aflat despre evacuare abia la ora 12”. De aceea, operațiunea, care trebuia să se încheie la ora 18, a continuat până la o oră târzie a nopții, și jandarmii nu i-au împușcat pe întârziați, așa cum se stabilise. Evreilor nu li s-a comunicat ce cantitate de bagaje le este permis să introducă în ghetou și, de aceea, fiecare familie a încercat să transfere pachete mari cu albituri, alimente, aparate de gătit și cărucioare de copii. O altă deficiență în executarea planului a provenit din faptul că nu s-a stabilit exact perimetrul ghetoului. În primele zile, până la terminarea gardului, au intrat pe teren tot felul de speculanți care au ignorat ordinele Guvernământului și au cumpărat de la evrei, cu prețuri derizorii, valută, bijuterii și diverse alte lucruri.

Un neajuns mai grav relevat de agenții Siguranței se referea la amplasarea ghetoului. Strada sa principală ducea, într-adevăr, spre gară, pentru a ușura deportarea; dar planificatorii n-au fost atenți la faptul că pe aceeași stradă trecea tramvaiul care parcurgea tot ghetoul. „Din această cauză, cu toate controalele, era imposibil să se împiedice complet intrările și ieșirile nepermise”. După ce autoritățile și-au dat seama de greșală, au evacuat o parte din stradă și evreii au fost transferați în cealaltă parte. Siguranța nota aglomerația – douăzeci până la treizeci de persoane într-o cameră (!) – și observa că ghetoul este murdar și că au izbucnit imediat epidemii și boli. În privința murdăriei, și Popovici a relatat că „un miros de sudoare înăcrită, urină și fecale, de umezeală îngrozitoare, a pus stăpânire pe cartier, diferențiindu-l de restul orașului”⁷⁷.

În raportul Siguranței s-a menționat că nu toți evreii au fost mutați. Unii au rămas în locuințele lor, cu aprobarea tacită a autorităților, ori s-au ascuns la vecini ucraineni. Pe teren nu erau suficiente forțe care să verifice dacă toți evreii au fost închiși. În sfârșit, delegații Băncii Naționale au ajuns la fața locului prea târziu, de aceea oricine a putut să ascundă sau să vândă obiecte de valoare sau valută și a putut să se mulțumească cu schimbarea unor sume derizorii, „necesare cheltuielilor ocazionate de evacuare și transport în Transnistria”⁷⁸.

⁷⁷ Mărturia lui Popovici, p. 173.

⁷⁸ Raportul Siguranței privind evacuarea evreilor din Cernăuți în ghetou, 16 octombrie 1941. Anel, *Documents*, V, nr. 86, p. 103-105 (în continuare, Raport de urmărire al Siguranței).

Deportarea

La 13 octombrie 1941, în orele dimineții, jandarmii au năvălit în ghetou și s-au răspândit pe câteva străzi, în timp ce soldații ridicau bariere în interior, pentru a împiedica trecerea din case și de pe anumite străzi în alte sectoare. Majoritatea evreilor aflaseră că-i așteaptă deportarea și fiecare stătea pe lângă boccelele sale, dar nu știau unde vor fi duși. Evreii de pe strada căreia îi venea rândul erau scoși din case în țipete, injurături și lovituri date la întâmplare. „Nu aveam nici o idee unde ne vor duce”, își amintea o persoană cultivată, deportată într-unul dintre ultimele transporturi, la începutul lunii noiembrie⁷⁹. În zilele de 13, 14 și 15 octombrie au ieșit pe strada dinspre gară convoaie de câte două mii de oameni. O fetiță de 12 ani care a plecat la 15 octombrie a imortalizat în jurnalul ei în limba română scena deportării: „Miercuri, 15 octombrie, sărbătoarea evreiască – Simhat-Tora, ora șase dimineața. Am fost goniți din locuințe și ne-am pus în rând câte șase, grupați câte 60 într-o grupă. Cam pe la ora 11, după cinci ore de chin, am fost goniți mai departe, oprindu-ne imediat în strada a doua.

Stăteam în mijlocul străzii, și invidiam lumea care rămânea acasă. Până la ora șapte am stat așa, pe bagajele făcute în grabă, așteptând încă o schimbare. Așteptam în zadar; acum o mică parte din evreii din Cernăuți, între care și noi, mergeam spre gară. Cu capul plecat, cu ochii în pământ și cu privirea tulburată, mergeam plângând, duși anume pe drumuri noroioase. E ziua mamei! Îmi aminteam de timpurile frumoase de odinioară și lacrimile îmi curgeau șiroaie când mă gândeam la toate astea...Cu chiu și vai am ajuns la gară. Am fost înghesuiți în vagoane de marfă, câte 50-60 de persoane. Fiecare și-a pus bagajul într-un colț, și se așeza pe el. După ce ne-am aranjat, vagoanele au fost închise pe dinafară și... la ora 11 seara trenul a pornit, și Cernăuțiul rămânea în urmă, cu atâtea suflete însângerate. În vagon era un aer înăbușitor⁸⁰.

Toate convoaiele au fost trimise cu trenul în direcția Mărculești. Lângă Mărculești erau detașate câteva vagoane, „norocoșii” fiind trimiși la Atachi, fără ca vagoanele să fi fost deschise, iar ceilalți continuau drumul spre Mărculești. Călătoria dura două-trei zile. După o așteptare de câteva zile îngrozitoare în lagărul Mărculești, cei rămași în viață erau mânați în direcția Soroca, iar cei care supraviețuiau și pădurii Cosăuți traversau podul de peste Nistru spre Iampol, în Transnistria. Deportării la Atachi așteptau acolo câteva ore până la câteva zile, pe câmp deschis, sau în ruinele târgușorului evreiesc, până ce erau trecuți cu plute pe malul celălalt al Nistrului, la Moghilev.

Deportările n-au ușurat aglomerația din ghetou, întrucât orice stradă sau porțiune de stradă golită era scoasă din perimetrul ghetoului, suprafața

⁷⁹ Mărturia Sarei Groskopf, p. 6.

⁸⁰ Iona Melaron. *Ai să scapi de aici. Jurnalul unei fetei deportate în Transnistria*. Traducere din limba română, cu observații și prefață de Jean Ancel (în ebraică), Ierusalim 1981, p. 19 (în continuare, Melaron, *Jurnal*).

reducându-se corespunzător. În primele zile autoritățile nu i-au împiedicat pe evrei să închirieze căruțe de la țărani din împrejurimi, pentru a-și transporta bagajele la gară. În jurul fiecărei căruțe se îmbulzeau câteva familii, dezorganizând ordinea pe care jandarmii se străduiau s-o impună: să transforme o masă de evrei disperate într-o unitate disciplinată în marș⁸¹. Convoaiele nu au fost duse imediat la gară, din motive de organizare sau legate de orarul trenurilor, astfel că pe străzile ghetoului puteau fi văzute mulțimi care așteptau ordinul de mișcare. Soldați, polițiști și jandarmi (depinde cine însoțea convoiul) pătrundeau în casele golite spre a controla dacă nu s-a ascuns cineva, pentru a trece, după aceea, pe altă stradă, precum și pentru a căuta „chilipiruri”: „casele părăsite erau sigilate și după câteva zile date românilor”⁸². În ajunul primei deportări, care a avut loc într-o duminică, au bătut clopotele în biserici, după obicei, chemându-i pe credincioși la slujbă.

Evreii au fost urcați în vagoane pe peronul de încărcat mărfuri. Erau vagoane de marfă fără ferestre, cu deschideri blocate cu scânduri. În fiecare vagon au fost băgați câte 50-80 de oameni, și fiecare tren număra circa cincizeci de vagoane. Când vagonul se umplea, ușile erau închise cu pari de lemn bătuți în cuie și redeschise doar la Atachi sau Mărculești. Trenurile circulau încet și se opreau, din când în când, în câmp, lăsând linia ferată liberă pentru alte necesități. Mulți dintre evreii din Cernăuți au ajuns pe celălalt mal al Nistrului fără nici un bagaj și uneori goi și desculți, din cauza furturilor și a marșului forțat care le-a distrus hainele⁸³. În vagoane nu existau closete, astfel că deportații își făceau nevoile pe loc. Nici înainte de călătorie și nici în timpul ei nu li s-a dat deportaților hrană sau apă și setea îi chinuia pe toți, îndeosebi pe copii. Câteva zeci de bolnavi și bătrâni au murit pe drum. Recepția la Atachi și la Mărculești era identică, dar cei deportați prin Atachi au suferit mai puțin, deoarece au fost scutiți de groaza lagărului din Mărculești și de ororile pădurii Cosăuți.

Prin Atachi

Soldații care au însoțit primul transport au însemnat cu litere mari, albe, pe câteva vagoane, adresa: „vite pentru Atachi” și comportarea lor în acest punct de tranzit a fost corespunzătoare; înfricoșare, bătăi, jaf și asasinat pe câmp, în drum spre punctul de trecere sau în timpul trecerii și, uneori, violuri. Deportații au simțit din plin că viața lor nu mai are nici o valoare: „soldații care supravegheau operațiunea ne-au făcut să simțim că nu mai suntem oameni, ci niște animale care pot fi bătute și gonite cu ciomagul și cu patul armei și față de care își pot îngădui

⁸¹ Mărturia dr. Israel Halfon, p. 6-7.

⁸² Mărturia Anei Kopelman, care a părăsit România în martie 1943 împreună cu un grup de 75 de copii spre Eret Israel. Cipru, 23 mai 1943, WJCC, H 288, p. 13.

⁸³ Mărturia Sarei Groskopf, p. 6-7.

orice fel de glume sau batjocuri”⁸⁴. Iată cum descrie un medic originar din Cernăuți întâlnirea cu mașina de deportare românească la Atachi:

„Când s-a luminat de ziuă... trenul s-a oprit și s-au auzit voci grosolane și lovituri în ușile vagoanelor. Ușile au fost deschise de mâini puternice, am văzut fețe de soldați plini de furie și ură, care țipau: «Afară, jidani spurcați!». Dar asta nu era destul. Soldații au început să bată oamenii cu ciomege și puști, zorindu-i să coboare din vagoane. Într-o clipă au sărit cu toții, în panică, aruncând întâi bagajele. Ne-am dat seama că trenul s-a oprit în câmp, la o distanță destul de mare de gara Atachi de pe malul Nistrului, și împrejur nu se vedea nici o casă. Lângă linia ferată, în locul unde am fost siliți să coborâm, era un șanț adânc, de-a lungul căii ferate, iar de cealaltă parte a șanțului se ridicase o colină din pământul săpat. În șanț se strânsese apă de ploaie și pământul de pe colină era umed și lunecos; eram în sezonul ploilor, care începuseră devreme în acel an. Când eram încă în ghetoul din Cernăuți a căzut prima ninsoare, care ne-a provocat atunci și mai multă suferință. Oricine cobora din tren trebuia să treacă șanțul și să urce pe colină. Era de înțeles că aceasta era o încercare grea pentru majoritatea oamenilor, mai ales pentru bătrâni, femei și bolnavi. Bagajele s-au udat cu apa din șanț și doar o parte din ele au putut fi scoase de acolo din cauza greutateii și a țipetelor și loviturilor date de soldați, care băteau și continuau să bată, până ce am trecut dincolo de colină. Acolo am fost aranjați în rânduri. Este greu de descris panica, plânsetele și țipetele. În jurul locului unde coborâsem din tren s-au adunat țărani din împrejurimi în hainele lor tradiționale și, în momentul când toți evreii s-au aranjat în rânduri și au început să mărșăluiescă la ordinul soldaților, am văzut cum aceștia, împreună cu soldații rămași să păzească trenul, s-au năpustit asupra bagajelor noastre și le-au împărțit între ei. Tot timpul cât am mers pe jos soldații au continuat să bată și să țipe... și evreii fugeau cât puteau pentru a evita loviturile. De-a lungul drumului au fost, de asemenea, aruncate multe pachete și obiecte, deoarece îngreunau mersul”⁸⁵.

Staționarea planificată a trenului, la câțiva kilometri de Atachi, șanțul săpat special pentru a îngreuna debarcarea, bătăile, țipetele, înjurăturile, gonirea nebunească pe câmpul noroios și uciderea celor ce rămâneau în urmă au dat rezultate. „Oprirea însemna moarte”, a depus mărturie unul dintre deportați⁸⁶. Scopul a fost atins, majoritatea abandonând bagajele pe care avuseseră atâta grijă să le ia cu ei din ghetou. După percheziția corporală minuțioasă în așteptarea trecerii fluviului – o dată de către delegații Băncii Naționale a României și o dată de către soldați – mulți dintre evreii din Cernăuți au ajuns pe celălalt mal al Nistrului fără lucruri și fără bani⁸⁷.

⁸⁴ Mărturia Rosei Sachner, p. 6; mărturia lui Etty Steinberger, p. 3.

⁸⁵ Mărturia dr. Israel Halfon, p. 7-8.

⁸⁶ Mărturia Sarei Groskopf, p. 7-8; mărturia lui Pmina (Pepi) Pollak, Arhiva Yad Vashem 03-1220, p. 3.

⁸⁷ Mărturia dr. Israel Halfon, p. 8.

În așteptarea transferului, au murit mulți – sugari, bolnavi, bătrâni și maturi care au îmbătrânit brusc: „Puțin lichid, o înghițitură de apă sau de alcool ar fi putut salva vieți omenești”⁸⁸. Cadavrele nu erau îngropate și cei transportați mai târziu, precum cei plecați de la Cernăuți la 1 noiembrie, le-au văzut peste tot⁸⁹. Jandarmii care-i însoțeau au profitat de popas pentru a face și ei percheziții corporale și controale în bagaje (cui mai avea bagaje), înainte de a-i preda jandarmilor din Transnistria. Parte dintre deportații care așteptau transferul au fost băgați în sinagogi și în casele distruse ale evreilor din Atachi, atât cât se putea. În timpul trecerii cu plute pe Nistru, soldații se distrau aruncându-i în apă sau înțepându-i cu baioneta: „Hohotele de plâns ale celor azvârliți în apă de către soldații însoțitori îmi sună puternic în urechi și acum”⁹⁰.

Ultimul convoi, plecat din Cernăuți la 15 noiembrie 1941, a fost dus la Atachi. Oamenii au primit ordin să-și strângă în două ore bagajele și să fie pregătiți; ei au fost siliți să intre în apele Nistrului și circa jumătate din cei porniți la drum, câteva sute, au fost împușcați în apă⁹¹.

Prin Mărculești

Suferințele evreilor din Cernăuți deportați prin Mărculești au fost mult mai mari decât ale celor deportați prin Atachi. Mulți au fost asasinați în lagăr, în pădurea Cosăuți sau pe drumurile spre Transnistria. De aceea au rămas puține mărturii, și se cunoaște numai soarta a șase transporturi, cele care au părăsit orașul la 13, 15, 20, 28 și 30 octombrie și 1 noiembrie. Lovitura aplicată primelor trei a fost foarte rapidă (la 10 octombrie acești oameni se aflau încă în locuințele lor); mulți s-au sinucis și alții, mai ales femei, au înnebunit. În transportul din 15 octombrie s-au sinucis fiul rabinului Fridman din Boian și soția sa: „Am mers la celălalt capăt al cocioabei și m-am înfiorat de ce am văzut: prietena cea mai bună a mamei mele, soția fiului rabinului din Boian, stătea culcată lângă soțul ei. În jur s-au strâns oameni care se rugau în memoria lor... Fiul rabinului din Boian și soția sa au fost îngropați la câțiva metri de cocioabă, și pe mormânt s-a pus o sticlă pe care erau înscrise numele lor... Iarăși am fost scoși la drum și ne mobilizăm rămășițele puterilor noastre”⁹².

Tot ce s-a întâmplat cu evreii din Cernăuți deportați prin Mărculești a fost descris cu sensibilitate și minuțiozitate deosebită de aceeași fetiță de 12 ani, care a însemnat în românește istoria ei într-un jurnal (18 octombrie – 8 noiembrie) și

⁸⁸ Mărturia Sarei Groskopf, p. 8.

⁸⁹ Mărturia Rosei Sachner, p. 6.

⁹⁰ Mărturia lui Pmina (Pepi) Pollak, p. 3; mărturia lui Simon Rosenrauch, p. 5.

⁹¹ Mărturia lui David Grinberg, p. 5-6.

⁹² Iona Melaron, *Jurnal*, p. 23; mărturia Reginei Lewyn, p. 4. Rabinul și soția sa s-au sinucis la Obadovka, în Transnistria, și nu în Basarabia. Pentru aprobarea de a-i îngropa pe rabin și pe soția sa s-a plătit mită jandarmilor, știut fiind că trupurile evreilor morți pe drumuri rămăneau împrăștiate peste tot.

există încă multe alte mărturii notate ani mai târziu: „După trei zile și trei nopți, aproape morți de oboseală și lihnți de foame, am ajuns într-o stație mică, înainte de orașelul Mărculești. Acolo o parte din vagoanele trenului nostru s-au despărțit și au luat-o în altă parte, spre orașelul Atachi; iar noi am plecat la Mărculești. Ne-am dat jos din tren și ne-am așezat pe un șes din apropiere, ca niște țigani nomazi din vremurile antice. După o oră am fost goniți în orașel. Ne-am oprit tot pe un șes. Vedeam căsuțe mici dărâmate, arse, prăpădite, împrejmuite cu sârmă ghimpată. Acolo trebuia să intrăm peste câteva zile, în urma unei percheziții; trei zile și trei nopți de-a rândul am stat pe câmp, afară. Din când în când cerșea cineva câteva paie și aprindea un foc mare, iar în jurul lui bieții oameni căutau să se încălzească. Nimeni nu se îndura de noi. Ploua, ningea, eram fără mâncare și fără apă. Stăteam și ne mângâiam cu gândul că nu ne vom chinui mult. Eram siguri că unul dintre conducătorii noștri se va îndura de noi și va pune repede capăt durerilor noastre.

În sfârșit, în ziua de 18 octombrie am trecut la percheziție. O mulțime de lucruri ne-au fost luate și după ce am fost bine batjocoriți, am fost goniți în așa-zisul ghetou, numai pentru noaptea acestei zile. În acest orașel nu mai era nici un evreu. În schimb, în fața fiecărei colibe dărâmate se vedeau gropi neacoperite și trupurile bieților evrei. Nu era chip să intrăm toți în cele câteva căsuțe de acolo, așa că unii s-au mulțumit să doarmă pe dărâmăturile celorlalte case și cine știe ce mai zăcea sub dărâmături. Ziua următoare era o zi grozav de urâtă. Ne rugam lui Dumnezeu să nu ne gonească în această zi. Fiecare dintre noi ar fi dat cu plăcere viața lui. Ne-au prădat și jefuit, ne-au luat o mulțime de bani, mințind că ne lasă acasă.

În acea zi urâtă de toamnă am fost goniți și din aceste căsuțe prăpădite și, după ce ni s-a spus că mai avem 250 kilometri pe jos, am căpătat jandarmi să ne păzească și-am pornit înainte. Era un drum de nedescris. Copii mici, bolnavi, bătrâni, fiecare cu câte un rucsac în spate, se tăvăleau în noroiul grozav în care rămânea cineva la fiecare pas. Ne-am dus ziua întreagă nemâncați și însetați; sfârșiți de oboseală, am ajuns, seara târziu, la Florești, un sătuc dincolo de Mărculești. După o oră am lăsat în urmă acest sătuc și ne-am oprit mai departe, pe un câmp pustiu, unde ne-au dat voie să rămânem până în zori. Dis-de-dimineață, nedormiți, nemâncați și însetați, am luat-o de la Florești înainte, lăsând în urma noastră o mulțime de morți pe acest câmp pustiu. Ziua următoare, aceeași poveste. După o jumătate de zi de drum, mergeam de acum călcând pe morți sau pe oameni care erau pe cale să-și lase sufletul, iar jandarmii se simțeau datori să dea cu picioarele în acești martiri și să-i arunce în șanțurile pline de apă. Ziua mi se păru un an. De departe vedeam o pădure, unde era să rămânem peste noaptea aceea. Seara târziu, am ajuns în pădurea Cosăuți. Ploua cu găleata. Sub fiecare copac, care și-a întins crengile până în crengile celuilalt, se chinuia un grup de evrei obosiți. Era prima noapte, ne-au ajuns frigul și zăpada. Era, într-adevăr, o noapte groznică. Dimineața următoare, am luat-o înainte, lăsând în urma noastră o sumedenie de

morți. La amiază am ajuns la Soroca. În acest orașel nu se mai găsea un singur evreu și era o singură casă evreiască. Cu un cuvânt, era pustiu peste tot. Spre seară, am ajuns la fosta graniță și acum treceam podul; același pod care a despărțit odinioară două țări desparte astăzi răul de bine și ne aruncă în ghearele morții. Fiecare pas ce făceam pe acest pod călca pe lacrimile care-mi curgeau șiroaie. Soldații înarmați, pe ambele părți ale podului, ne loveau fără milă și ne înjurau bătându-și joc de noi. Pe un șes lângă Nistru se odihneau acum bieții oameni. După o oră am fost goniți în așa-numitul colhoz din apropiere (grajd de cai rusec). Colhozul se găsea în orașul Iampol. Trei zile și trei nopți am stat închiși în acest grajd, căpătând zilnic un sfert de pâine și o cană cu apă (fiecare). E de nedescris în ce stare am ieșit din grajdul acesta și-n ce hal am luat-o înainte. Între noi nu se mai găsea nici un copil și nici un bătrân. Ei zăceau în șanțuri nestingheriți de nimeni, iar noi îi invidiam și ne rugam lui Dumnezeu, cât mai repede să ne ajungă aceeași soartă”⁹³.

Cel puțin două mii de evrei plecați de la Cernăuți la 28 octombrie au fost duși pe jos la Mărculești, la o depărtare de circa 200 kilometri. Au ajuns cu rândurile foarte răsfirate, după ce mulți fuseseră împușcați pe drum. „Femeile cu copii mici în brațe, sau bătrânii... erau primii care cădeau sub gloanțele ucigașilor”⁹⁴. Înainte de traversarea Nistrului, jandarmii din escortă au simulat un atac aerian pentru a-i obliga pe cei încolonați să se împrăștie și să se întindă pe pământ și, între timp, le-au jefuit bagajele.

„Triere, revizuire, verificare”

Cu aceste cuvinte a rezumat Popovici procesul care i-a permis să salveze pentru un timp oarecare circa 20.000 din cei 50.000 de evrei ai orașului, condamnând totodată metoda inventată de autorități și pe cei care au pus-o în aplicare. După afirmațiile sale, inițiativa de a lăsa o parte dintre evrei în capitala Bucovinei a fost a lui și, de aceea, l-au poreclit „jidovit”; acest calificativ a dus la demiterea lui în mai 1942 și la îndepărtarea din orice funcție de stat. La întrunirea șefilor autorităților din Cernăuți, care a avut loc la 12 octombrie 1941, pentru a coordona campania de deportare, Popovici a cerut explicit să fie lăsați în oraș botezații, intelectualii și oamenii de artă, bărbații care au servit statul român – salariați și pensionari, ofițeri de armată și invalizi de război –, specialiștii din toate ramurile industriei, medicii, inginerii și arhitecții, precum și cei din sistemul judiciar. La întrunire au participat 18 persoane, printre care toți șefii de departamente din Guvernământ, comandantul militar, șefii Siguranței, prefectul, cei doi delegați ai Marelui Stat Major, șeful cabinetului militar din Guvernământ,

⁹³ Iona Melaron, *Jurnal*, p. 20-22.

⁹⁴ Mărturia lui Ernest Zucker, Arhiva Yad Vashem 03-1546, p. 6.

primarul și adjuncții lui. De remarcat că primul președinte al Curții de Apel și procurorul general, care nu au vrut să fie amestecați în problema deportării, au părăsit de la început ședința, sub pretextul că n-au primit aprobarea în acest sens de la superiorii lor și că „magistratura trebuie ferită de participare la măsurile de guvernământ și cele administrative”⁹⁵. Dintre toți cei prezenți, Popovici a fost singurul care a criticat deportarea. Guvernatorul a primit propunerea primarului, exceptându-i pe cei 100-200 de evrei care „au binemeritat recunoștință de la neam”; în ceea ce-i privește pe ceilalți, care urmau să fie incluși în diferite categorii de scutiți de deportare, era nevoie de aprobarea Conducătorului pentru a schimba ordinul său inițial.

Popovici a încercat să intervină pe lângă Conducător fără să știe că în același timp Filderman făcea eforturi pe lângă Mihai Antonescu iar șef rabinul Șafran, pe lângă mitropolitul Bucovinei, Tit Simedrea. La 15 octombrie, la orele după-amiezii, Popovici a primit de la guvernator vestea că Antonescu acceptă să lase în oraș 20.000 de evrei. Asupra acestui număr nu există certitudine – Antonescu personal a notat în august 1942 că acceptase să lase pe loc 10.000 de evrei; deși este posibil ca amândouă variantele să fie adevărate, Conducătorul schimbându-și părerea; ca de obicei, nimeni nu îndrăznește să-i amintească asta⁹⁶. În spatele consimțământului lui Antonescu de a modifica ordinul său inițial, de a deporta „în decurs de zece zile” pe toți evreii din Bucovina se află – în afară de considerente practice, privind necesitatea muncii evreilor la refacerea Cernăuțiului – și presiunile exercitate de germani asupra autorităților românești din București și din Transnistria de a pune capăt deportărilor barbare și neplanificate; ele incomodau *Einsatzgruppe D* și, după părerea comandanților săi, primejduiau și spatele frontului armatei germane și pe *Volksdeutsche* – germanii localnici din sudul Ucrainei, din cauza pericolului epidemiilor. RSHA și Ministerul de Externe de la Berlin erau de părere că lichidarea evreilor trebuie executată metodic, planificat și bine organizat, pentru a nu deranja operațiunile militare și a nu dăuna economiei României, relațiilor ei comerciale cu Reich-ul și obligațiilor asumate de România față de Reich. Antonescu intenționa atunci să-i deporteze mai întâi pe evreii din Basarabia și Bucovina și apoi pe cei din Regat, așa cum i-a spus guvernatorului Transnistriei la sfârșitul lui august 1941⁹⁷.

⁹⁵ Mărturia lui Popovici, p. 174-175. Popovici a notat că și după deportare, magistratura orașului a păstrat distanța față de măsurile contra evreilor.

⁹⁶ *Idem*, p. 176: notă a cabinetului primului ministru cu privire la situația demografică a populației evreiești din România, cu însemnări ale lui Antonescu, arătând că a ordonat deportarea tuturor evreilor din Basarabia și rămânerea pe loc a numai 10.000 în Bucovina, 31 august 1942. AnceI, *Documents*, X, nr. 91, p. 214, 215.

⁹⁷ „Cam pe la jumătatea lunii septembrie [august: J.A.] au venit la Tiraspol doi colonei... cu o misiune din partea d-lui Mareșal Antonescu ca să organizeze... deportarea evreilor care veneau (sic!) din Basarabia și Bucovina și veneau (!) mai târziu și cei din Vechiul Regat. Coloneii au venit cu o hartă la mine, ei erau de la Marele Stat Major și mi-au arătat această hartă, spunând că toate transporturile evreilor cad în sarcina armatei și jandarmeriei”. *Procesul Marii Trădări Naționale*, p. 144.

La 12 august 1941, ambasadorul Killinger a anunțat Berlinul că Antonescu a ordonat trimiterea în Basarabia a 60.000 de evrei din Regat, pentru refacerea șoselelor, și că poliția a și început strângerea lor. Killinger s-a întâlnit cu Mihai Antonescu și i-a spus că aceste măsuri vor lovi în economia românească, întrucât evreii mai îndeplinesc aici un rol important; ca rezultat, vor avea de suferit acordurile comerciale cu Germania și întreprinderile și afacerile achiziționate de germani. Killinger a încercat să-l convingă pe Antonescu „să-i elimine pe evrei numai metodic și încet” (*Ausschaltung jüdischer Elemente nur systematisch und langsam vorzunehmen*)⁹⁸.

La începutul lui octombrie Richter s-a întors în România, aducând directive privind problema evreiască „din punctul de vedere german”; în acest scop, el urma să rămână în țară până la rezolvarea acesteia⁹⁹. La 17 octombrie, Richter a aflat de la Lecca, împuternicitul pentru problemele evreiești, că Antonescu a ordonat strângerea a 110.000 de evrei din Basarabia și Bucovina în două păduri de lângă Bug, „cu scopul de a-i lichida”, și că această campanie este în plină desfășurare¹⁰⁰. Richter s-a întâlnit cu Mihai Antonescu și l-a avertizat contra deportărilor neplanificate¹⁰¹.

Consulul german la Cernăuți, Schellharn, i-a raportat lui Richter despre deportările care au avut loc, după părerea sa, „fără știrea și fără sprijinul nostru”. În acest cadru se poate înțelege intervenția lui Schellharn la guvernatorul Calotescu, de a sista deportările, pe motivul că „periclitează interesele economice ale Germaniei”. Schellharn susține că guvernatorul Calotescu a luat legătura cu Antonescu și, încă în aceeași zi, i-a comunicat hotărârea Conducătorului de a opri campania deportărilor și a lăsa în oraș 20.000 de evrei „importanți pentru economie”¹⁰². Aprobarea în scris a fost trimisă mai târziu, la 10 decembrie 1941, după ce aproximativ 30.000 de evrei au fost deportați din Cernăuți. Președinția Consiliului de Miniștri a ordonat atunci inspectoratelor de poliție și jandarmerie „Oprirea pe loc, până la primăvară, a tuturor evreilor care nu fuseseră încă deportați”¹⁰³.

La sfârșitul lui octombrie, românii au încercat să împingă mii de evrei peste fluviul Bug, pe teritoriul *Reichskommissariatului* Ucraina (administrația militară germană în Ucraina), trezind protestele autorităților de ocupație germane de acolo;

⁹⁸ Documentele de la Nürnberg NG-3106, 12 august 1941.

⁹⁹ *Idem*, NG-2586-J, paragraful 11, 21 august 1942.

¹⁰⁰ *Idem*, PS-3319, 17 octombrie 1941, copie în: AnceI, *Documents*, I, nr. 87, p. 110.

¹⁰¹ Din depoziția lui Richter în anul 1957, așa cum este citată în ședința privind reclamația lui Dov Kopferberger împotriva statului Baden-Württemberg, Tribunalul regional din Stuttgart, C/529/10, 6.6.1957, WUCC, p. 53.

¹⁰² Intervenția lui Schellharn pentru oprirea deportărilor așa cum a prezentat-o el în anul 1957, care se bazează pe documente autentice, înaintate Tribunalului, a fost dezvăluită pe larg la proces, *idem*, p. 16, 52-53.

¹⁰³ Directorul poliției de siguranță din Chișinău către Inspectoratul poliției din Chișinău cu privire la hotărârea lui Antonescu de a sista deportările până în primăvară, cu anexarea hotărârii, 23 decembrie 1941, Arhiva Chișinău, 694-3-142, p. 250.

iar *Einsatzgruppe D* i-a criticat dur la aceeași dată pe români, care omoară mase de evrei dar nu au grijă să-i îngroape¹⁰⁴.

La Cernăuți, Calotescu i-a însărcinat pe generalul Ionescu, comandantul militar al Bucovinei, pe primarul orașului și pe consulul german, „în conformitate cu interesele ce le-ar avea Reich-ul pentru economia provinciei”, să se servească de comisia care întocmea tabelele evreilor ce vor rămâne pe loc, în coordonare cu șeful Directoratului românizării, Eugen Pavlescu, „pentru ca să nu stagneze industria”. Delegatul cabinetului militar al Conducătorului, locotenent-colonelul Petrescu, a controlat cererile înaintate de întreprinderi și instituții românești și a hotărât care sunt „specialiștii absolut indispensabili continuării diferitelor lucrări sau bunului mers al vieții economice”¹⁰⁵. Guvernatorul a promis la 15 octombrie să oprească deportările timp de patru zile, până ce lista va fi gata. Calotescu a stabilit că va semna personal fiecare autorizație permițând unui evreu să rămână în oraș. Așa a început prima etapă, trierea candidaților. Popovici a notat că Schellharn nu a vrut să facă parte din comisie, pe motivul că acestea sunt problemele interne ale României.

În lipsa unor date oficiale cu privire la departajarea evreilor după profesii, ocupații, studii ș.a., membrii comisiei au hotărât să le dea acestora să pregătească listele; în acest scop i-au invitat pe membrii Comitetului evreiesc la sediul primăriei și le-au ordonat să pregătească rapid listele. Primarul le-a cerut și notabililor români ai Cernăuțului să ajute Comitetul la controlarea listelor și la trierea evreilor, dar încercarea a eșuat, întrucât majoritatea n-au primit cu bucurie intenția de a păstra evrei în oraș. Comandamentul militar al Bucovinei a pus la dispoziția comisiei 48 de ofițeri și gradați și toată operațiunea a „câpătat caracterul executării unei hotărâri militare” și a fost realizată sub supravegherea colonelului Petrescu și a unor ofițeri de poliție și Siguranță. Comisia a lucrat în sala de ședințe a primăriei și singurii civili acolo erau cei cinci reprezentanți ai primăriei, inclusiv primarul.

La 15 octombrie, Popovici a vizitat ghetoul. Vizita i-a lăsat o impresie de neuitat. El s-a dus la spitalul evreiesc, aflat la capătul străzii principale, spre gară. În aceeași zi s-au descoperit în ghetou primele cazuri de tifos exantematic. El a vrut să le aducă personal la cunoștință fruntașilor Comitetului că Antonescu a hotărât „să se îndure” de o parte dintre ei, dar a găsit acolo o mare mulțime care-l aștepta:

„Rabini bătrâni, intelectuali de toate vârstele, fruntași din toate compartimentele vieții sociale, negustori, muncitori, cu un cuvânt întreaga suflare, au izbucnit în plâns, au îngenunchat binecuvântând pe Dumnezeu lor... pe

¹⁰⁴ Documentele de la Nürnberg, NO. 2651.

¹⁰⁵ Mărturia lui Popovici, p. 176; Raport de urmărire al Siguranței, p. 107.

Mareșal pentru grațiere, iar mie încercând să-mi sărute mâinile, picioarele și pulpana hainelor... m-au podidit lacrimile și am plâns și eu”¹⁰⁶.

Comitetul ghetoului și-a început imediat activitatea; dar foarte repede a devenit clar că timpul acordat de Calotescu – patru zile – era prea scurt. În afișele lipite pe poarta spitalului evreiesc Comitetul i-a chemat pe toți evreii să se înscrie în listele de specialiști, după meserii, fără să ascundă faptul că este vorba de un ordin al autorităților pentru alegerea „meseriașilor absolut necesari” care vor rămâne pe loc¹⁰⁷. Înscrierea a continuat câteva zile și, la sfârșit, funcționarii Comitetului au citit oamenilor care se înghesuiau cu miile în fața spitalului și în câteva școli numele celor care au primit autorizația, predându-le-o pe loc.

Încă înainte de citirea listelor, mulți s-au agitat în ghetou și în afara lui în încercarea de a găsi „legături” pentru a-și procura autorizația mult dorită. După afirmațiile Siguranței, s-au remarcat în aceste încercări două grupuri: intelectualii, pe de o parte, și bogații „care au promis sume uriașe de bani pentru a rămâne în oraș”, pe de altă parte. În comunitate s-a observat o atmosferă de mare nervozitate, au raportat agenții Siguranței, și se pare că au fost adunați mulți bani pentru a negocia rămânerea în oraș a cât mai multor evrei; iar bogații încercau chiar să obțină locuri în avioane spre București, pentru a se salva de deportare¹⁰⁸.

Comitetul evreiesc i-a predat lui Popovici 179 de liste de „specialiști”. Popovici a discutat cu guvernatorul fiecare listă, pentru a-l convinge să semneze autorizațiile – cum ar fi, de pildă, cazul tinichigiilor care întrețineau acoperișurile de tablă a 11.000 de clădiri și, în afară de unul, erau evrei. Mai mult decât atât: întrucât evreii din întreaga Bucovină au fost atunci deportați fără să se ia în considerare contribuția lor în toate domeniile vieții, s-a creat o situație în care numai Cernăuțiul putea să furnizeze specialiști celorlalte orașe din Bucovina¹⁰⁹.

Generalul Ionescu a colaborat cu primarul în încercarea de a lăsa cât mai mulți evrei, dar ultimul cuvânt îl avea guvernatorul. Numeroși specialiști care nu aveau nici un fel de „legături” au rămas în afara listelor¹¹⁰. În ciuda trierii minuțioase făcute de comisie, „s-au strecurat 496 de familii oprite în oraș, o bună parte nespecialiști, medici, avocați, comercianți etc., persoane despre care se spune că au plătit sume mari de bani pentru a nu fi evacuați, dar fără a se putea aduce vreo dovadă”¹¹¹.

Siguranța n-a reușit să dovedească acuzația că autoritățile sunt corupte, întrucât corupția atinsese toate nivelurile ierarhiei și toți luau mită. Printre intermediari au fost și unii care au promis evreilor înfricoșați și disperăți

¹⁰⁶ *Idem*, p. 178.

¹⁰⁷ Mărturia dr. Israel Halfon, p. 6.

¹⁰⁸ Raport de urmărire al Siguranței, p. 107.

¹⁰⁹ Mărturia lui Popovici, p. 178-179.

¹¹⁰ Mărturia lui Sally Guttmann, Arhiva Yad Vashem 03-907, p. 2-3.

¹¹¹ Raport de urmărire al Siguranței, p. 107.

autorizații, dar majoritatea au dispărut după ce au primit banii; alții au adus autorizații falsificate. Cine le-a prezentat a fost imediat deportat și bătut, anchetat și torturat pentru a dezvălui cine le-a confecționat. Popovici s-a referit, în mărturia lui, la infamia acelor care s-au ocupat, după definiția lui, cu „exploatarea disperării”: „Indivizi pe care nu i-au văzut Cernăuții curg din toate unghiurile țării, să se procopsească din tragedia umană. Dacă deportarea în sine, cu procedura ei premergătoare, a fost o monstruozitate, apoi exploatarea aceasta a deznădejzii le-a întrecut pe toate. A fost cea mai rușinoasă coborâre a eticului în om. Până la ce adâncuri de mocirlă morală poate lăcomia să coboare pe om, e de necrezut. Și aceasta datorită sistemului de selecționare, preconizat de Guvernământ”¹¹².

Principalul intermediar a fost șeful cabinetului militar al guvernatorului, maiorul Marinescu, omul cel mai apropiat de guvernator și, de fapt, asociatul său¹¹³. Guvernatorul a ignorat toate plângerile înaintate de primar și de alții împotriva lui Marinescu, privind afacerile sale de intermediar și extorcările.

Odată cu reluarea deportărilor, mulți dintre cei ale căror nume nu erau incluse în liste au pierdut orice speranță și n-au mai putut suporta așteptarea și încordarea zilnică de a fugi din loc în loc și s-au prezentat, din proprie inițiativă, pentru a fi incluși în convoaie. „Cel puțin vom putea alege lucrurile pe care le vom lua cu noi... Nu are nici un rost să așteptăm”¹¹⁴. O altă motivație a fost dorința de a rămâne împreună cu ceilalți membri ai familiei. Mulți au predat restul de lucruri pe care nu le puteau lua cu ei – uneori chiar copii mici și sugari – rudelor care obținuseră autorizație și au așteptat deportarea fără să încerce să treacă în altă zonă a ghetoului. Sistându-se deportările, s-au adăugat la autorizațiile semnate de Calotescu și un număr de autorizații semnate de Popovici. Fiecare autorizație era acordată personal capului familiei, unde erau notați și ceilalți membri. Misiții care lucrau în numele a tot felul de apropiați ai lui Calotescu obțineau, în schimbul unei mari sume de bani (în afară de plata autorizației în sine), adăugarea numelor membrilor de familie autentici (de obicei, părinți și copii) sau imaginari, pe verso-ul autorizației, pe care se aplica o ștampilă. Popovici făcea același lucru, dar fără nici o plată și depășindu-și prerogativele – știind că în felul acesta creează o nouă categorie de exceptați – când adăuga cu mâna sa pe cealaltă parte a „autorizației Calotescu” numele unor membri ai familiei, pentru a-i salva. Formula lui, „valabil și pentru...”, plus câteva explicații cu privire la gradul de rudenie, cu semnătura sa și cu ștampila primăriei, au salvat câteva sute de persoane de la deportare.

Popovici a emis, în numele primăriei și cu semnătura sa, autorizații care au permis celor scăpați de deportare să se întoarcă, între timp, la casele lor. În felul

¹¹² Mărturia lui Popovici, p. 174.

¹¹³ Actul de acuzare, rechizitoriile și replica apărării în procesul primului lot de criminali de război, București, 1945, p. 58-60, copie în: Anel, *Documents*, VI, nr. 7, p. 85-86.

¹¹⁴ Mărturia lui Selig Ascher Hofër, Arhiva Yad Vashem 03-1453, p. 5.

acesta i-a înzestrat pe mulți cu un document oficial care le recunoștea existența¹¹⁵. Dar bunăvoința unui singur român nu era suficientă pentru a soluționa toate problemele personale create de deportare; și odată cu reluarea deportărilor, la 20 octombrie, multe familii s-au frânt, întrucât nu toți au obținut autorizația. „Scene sfâșietoare se petreceau pe rampa de îmbarcare și la plecarea trenurilor”, a scris Popovici. Părinți erau despărțiți de copii și invers, uneori au fost despărțiți soț de soție, „vaietele lor umpleau văzduhul și mișcau și inimile cele mai împietrite. Era despărțirea pentru totdeauna, plecarea unora la suferință și moarte, rămânerea celorlalți în sclavie și durere”.

Prețul unei autorizații cerut de potențatii români era de 200.000 de lei (salariul lunar al unui funcționar era aproximativ 4.000 de lei), dar se putea cumpăra și cu dolari sau diamante. Autoritățile care au anchetat problema autorizațiilor false n-au descoperit nimic, deoarece mai toți funcționarii erau implicați în acte de corupție. Marinescu a inventat atunci două metode principale de îmbogățire, probabil în colaborare cu guvernatorul însuși; acesta își primea partea lui, dar avea grijă să rămână în umbră. Una dintre metode era confiscarea autorizației, cu toate că fusese eliberată „în mod legal”, și emiterea uneia noi, în schimbul altei plăți. Tribunalul din București a stabilit că în felul acesta Marinescu a tradus în fapt ideile lui Calotescu¹¹⁶.

Activitatea misiților a avut consecințe grave asupra componenței umane și profesionale a evreilor salvați de la prima deportare, asupra atitudinii autorităților față de cei rămași în oraș, precum și a relațiilor dintre evrei. Preferința acordată bogătașilor și celor cu relații a lovit în alți evrei, îndeosebi în intelectualii săraci și fără legături, în meseriași și muncitori. „Au fost oprite persoane care nu aveau nici o legătură cu viața socială sau economică a Cernăuțiului”, se arată în raportul Siguranței; Siguranța acuză atât autoritățile românești cât și „lipsa de sinceritate” a Comunității evreiești. Faptul acesta a provocat agitație și tot feluri de zvonuri privind corectitudinea autorităților care s-au ocupat de autorizații. În ciuda tuturor zvonurilor, cu toate că mulți români au fost implicați și cu toate că generalizarea corupției era un secret cunoscut de tot orașul, nici o comisie de anchetă nu a putut face dovada că „autoritățile au primit bani sau cadouri pentru această operațiune”. Siguranța raporta doar despre „zvonuri și bânuiele” comunicate „verbal” responsabililor cu evacuarea „și chiar d-lui guvernator”. Iată de ce Siguranța a hotărât să aprofundeze culegerea de informații printre evrei, care au fost acuzați de

¹¹⁵ Mărturia lui Popovici, p. 179; vezi fotografia „autorizației Popovici” în *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 509. Popovici nota că preocuparea zilnică pentru tragedia umană și descoperirea importanței evreilor Cernăuțiului în existență și prosperitatea orașului au provocat o schimbare bruscă în atitudinea delegatului Marelui Stat Major, locotenent-colonelul Petrescu, față de deportare: el a recunoscut că primarul a avut dreptate când s-a împotrivit și că „păcat de cei care au plecat” (mărturia lui Popovici, p. 179, 180).

¹¹⁶ Act de acuzare (vezi 113), p. 59.

răspândirea de calomnii, „pentru discreditarea autorităților civile și militare locale”¹¹⁷.

Un trimis special din partea lui Antonescu, deplasându-se în Basarabia și în Bucovina la sfârșitul lui noiembrie 1941, i-a raportat direct Conducătorului asupra situației în aceste două provincii; el s-a referit, într-o anexă specială, la problema autorizațiilor date evreilor din Cernăuți, notând că nu a descoperit nici o dovadă în sprijinul zvonurilor: „Greutatea mare în descoperirea afacerilor comise cu eliberările de autorizații constă în faptul că cea mai mare parte dintre evrei sunt evacuați [deportați, J.A.] iar cei rămași și care ar fi dat bani pentru obținerea de autorizații, fiind situația lor în joc, se mențin într-un mutism absolut. În orice caz, sunt informații că s-au făcut și multe falsuri iar alții au fost pur și simplu escrocați. Cei cu bilete [autorizații – J.A.] false n-au avut curajul a se prezenta la verificarea făcută ulterior cu tabelele întocmite și aprobate”¹¹⁸.

La 15 noiembrie deportările au fost brusc sistate, și chiar și evreii care nu aveau nici o autorizație și reușiseră să se eschiveze până atunci au fost temporar salvați. Cu toții au primit „autorizații Popovici” și, în cele din urmă, li s-a permis să se întoarcă la domiciliu¹¹⁹. Dar înainte de aceasta, toți trebuiau să mai treacă o încercare: verificarea autorizațiilor, făcută de o comisie în frunte cu generalul Ionescu. Aceasta era, în realitate, comisia de triere, sub un alt nume, și ea și-a continuat activitatea în sala de ședințe a primăriei: „Erau vreo șase mese, la fiecare masă un ofițer, doi-trei soldați și diferite liste. Evreii trebuiau căutați în toate aceste liste. Au dat oamenii parale, bijuterii, ceasuri de aur și au obținut verificarea”¹²⁰.

La încheierea „revizuirii” ghetoul s-a închis. S-a stabilit că au fost emise 5.619 „autorizații Calotescu” pentru capi de familie, înglobând 16.569 suflete. 3.120 de evrei s-au eschivat de la deportare datorită „autorizațiilor Popovici”, acordate, cum am arătat, celor rămași în ghetou la 15 noiembrie, ziua sistării deportărilor. Primarul a apreciat că, luându-i în considerare pe toți, numărul evreilor din oraș depășea cu puțin 20.000. După calculele primăriei au fost deportați, între 12 octombrie și 15 noiembrie 1941, 28.391 de oameni¹²¹.

Printre evrei s-a creat impresia că între Calotescu și Popovici a izbucnit o ceartă asupra competențelor, întrucât Popovici a susținut că și primăria are dreptul să emită autorizații; ea știa mai bine decât autoritățile militare cine este necesar economiei și cine este periculos pentru ordinea publică¹²². Documentele dezvăluite

¹¹⁷ Raport de urmărire al Siguranței, p. 108-109.

¹¹⁸ Dare de seamă asupra călătoriei de informații în Basarabia și Bucovina, fără dată [sfârșitul lui noiembrie 1941], Arhiva Chișinău, 706/1/68, p. 1-21. Vezi anexa nr. 5 *idem*, 706/1/23, p. 120-121 (în continuare, Călătoria în Bucovina).

¹¹⁹ Mărturia dr. Arie Zukerman, Arhiva Yad Vashem (3-1538, p. 2; mărturia lui Pmina (Pepi) Pollak, p. 2.

¹²⁰ Mircu, p. 89. De data aceasta, după aceeași sursă, și generalul Ionescu a primit mită prin intermediul aghiotantului său, un maior de grăniceri, „care a negociat în numele generalului”.

¹²¹ Toate datele sunt din mărturia lui Popovici, p. 122.

¹²² Mărturia dr. Arie Zukerman, p. 2-3; mărturia Reginei Lewyn, p. 5-6.

în ultimul timp dovedesc că o asemenea dispută privind competența nu a existat, dar intervenția lui Popovici pentru salvarea unor evrei fără nici un fel de răsplată a provocat daune materiale lui Marinescu și misișilor săi și altor șantajști, care n-au uitat și n-au iertat. Ordinul lui Antonescu de a opri deportările a înghețat situația, dar Marinescu și oamenii săi au găsit ocazia de a se răzbuna pe Popovici și pe evrei în iunie 1942. În ajunul celei de-a doua deportări, Popovici a fost demis și în locul lui a fost numit Dimitrie Galeș, un antisemit cunoscut.

Întoarcerea evreilor rămași în Cernăuți la casele lor constituie un episod în sine. De data aceasta autoritățile le-au permis să-și transporte bagajele din ghetou cu căruțe. Casele erau sparte și jefuite, în ciuda ordinelor guvernatorului, care interzisese intrarea în aceste proprietăți ale statului român, și a amenințării cu condamnarea la moarte a jefuitorilor¹²³. (De fapt, nimeni nu s-a așteptat că vor fi evrei care se vor întoarce la casele lor.) Multe locuințe erau ocupate de vecini sau de români veniți din Regat, care „n-au permis evreilor să se stabilească măcar într-o singură cameră”. În plus, „fiecare dintre noi a fost nevoit să semneze că a primit locuința în bună stare... ca să nu existe suspiciunea că români au jefuit case ale evreilor”¹²⁴. Mulți evrei care înainte de evacuare lăsaseră obiecte de valoare prietenilor și vecinilor români, nu le-au primit înapoi; ei au fost alungați în mod rușinos¹²⁵. Câțiva au căpătat curaj și au înaintat plângeri oficiale Siguranței. Viața în Cernăuți a revenit la normal: „Și acuma a început ceea ce românii au numit «viața normală». Toți specialiștii evrei și mulți alții au primit dispoziția să muncească pe un salariu derizoriu și să refacă viața economică a orașului. Noi ne-am menținut existența noastră sărăcăcioasă prin vânzarea ultimelor obiecte casnice. Lipsurile le-am primit cu supunere. Limitați în libertatea de mișcare, înjosiți și umiliți, defăimați, loviți, insultați și cu semnul distinctiv pe haină, cusut astfel încât să putem fi identificați de către creștini, treceam pe străzi ca niște hoți. Casele erau abandonate în multe părți ale orașului; ne priveau parcă cu uimire. Ferestrele murdare își ținteau ochii pe noi. Majoritatea erau sparte și ne povesteau cele întâmplate acolo. Sărăcia, frigul, foamea, teama și îngrijorarea ne erau tovarăși de soartă... Zvonuri care prevesteau noi deportări în mai [1942] ne amărau viața. Știrile din Transnistria ne lămurau ce înseamnă deportare. Orice se putea suporta: înjosire, sărăcie, taxe, munca grea – dar gândul la sentința deportării era insuportabil, ne distrugea... disperarea a pus stăpânire din nou pe cartierele evreiești”¹²⁶.

¹²³ Dori Popovici, memoriu prezentat marelui Ion Antonescu despre situația din Bucovina, despre vinovatul principal, despre posibilitățile de a o îndrepta, precum și despre soluția problemei evreiești. 15 noiembrie 1941. Arhiva Chișinău, 706/1/23, p. 25-26 (în continuare, memoriu Dori Popovici).

¹²⁴ Mărturia Anei Kopelman, p. 12.

¹²⁵ Mircu, p. 88-89.

¹²⁶ Mărturia Anei Kopelman, p. 12.

Aceasta este o descriere fidelă a sentimentelor evreilor din Cernăuți între 15 noiembrie 1941 și 31 mai 1942, ziua reluării deportărilor din oraș.

Românizarea la Cernăuți

Decretul-lege nr. 2507 din 3 septembrie 1941 a reglementat din punct de vedere juridic transferarea bunurilor care au aparținut evreilor către statul român, conform situației existente atunci în România¹²⁷. Decretul extindea aplicarea tuturor legilor de expropriere și de românizare pe teritoriul Basarabiei și al Bucovinei. Majoritatea proprietăților expropriate acolo prin lege nu mai erau în posesia evreilor, întrucât fuseseră naționalizate de regimul sovietic. Scopul era să se împiedice returnarea bunurilor foștilor proprietari legali, așa cum s-a procedat cu bunurile neevreilor, în momentul revenirii regimului românesc. Au fost transferate în patrimoniul statului român mori de orice fel, fabrici de spirt, industrii forestiere, fabrici de medicamente, pive și teascuri țărănești de ulei, precum și proprietățile imobiliare rurale și urbane – la fel ca și pe teritoriul României. Dar legile românizării în România nu confiscau direct magazinele, afacerile și tot felul de fabrici (în afară de cele enumerate mai sus), terenurile pe care erau construite, și nici capitalurile folosite pentru funcționarea lor; și, cel puțin din punct de vedere legal, aceste proprietăți au rămas în mâinile evreilor. În mod deliberat, pe timpul regimului legionar, ele au fost lăsate în afara legilor de românizare, pentru a permite membrilor mișcării să pună individual stăpânire pe ele.

Prerogativele guvernatorului Bucovinei au fost mult lărgite și o lege specială i-a acordat puteri aproape nelimitate în conducerea provinciei, stabilind că este subordonat numai Conducătorului¹²⁸. Guvernatorul a reușit astfel să treacă peste obstacolul legilor imperfecte ale românizării cu ajutorul Ordonanței 2956, semnată la 29 august 1941, prin care s-a stabilit pur și simplu că „toate bunurile mobile și imobile de orice natură precum și toate fondurile industriale, agricole, forestiere, comerciale și urbane provenind de la vremelnicul stat sovietic, de la repatriații germani sau de la evrei de origine etnică intră în administrarea Direcției românizării”. Ordonanța definea drept proprietate evreiască toate bunurile de mai sus, care, la 1 ianuarie 1939, aparțineau evreilor sau societăților evreiești și, de asemenea, toate societățile în care, la acea dată, cel puțin unul dintre proprietari sau acționari era evreu¹²⁹.

Birouri ale Direcției românizării au fost deschise la Chișinău și la Cernăuți și chiar din ziua înființării au funcționat ca și cum n-ar fi existat evrei și nici proprietăți aparținând evreilor. Prima lor acțiune era pregătirea unui inventar al

¹²⁷ Decret-lege nr. 2507, „Monitorul Oficial” 209, 4.9.1941.

¹²⁸ Decret-lege nr. 2506. *idem*.

¹²⁹ Stenogramă a ședinței Comisiunii Cabinetului civilo-militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei, 25 septembrie 1941, Arhiva Chișinău, 706/1/550, p. 240-241.

proprietăților evreiești și apoi arendarea sau vânzarea lor unor români etnici. Astfel s-a creat, aparent, „o situație ilegală”, întrucât „din punctul de vedere al legii” afacerile și o parte din fabrici sau, cu alte cuvinte, „toate bunurile care nu sunt prevăzute în legile de românizare rămân și mai departe în proprietatea evreilor. Iar în acest cadru juridic nu se poate face românizarea pe care o dorim”. Este ceea ce a afirmat la 25 septembrie 1941 reprezentantul Subsecretariatului românizării, Emanoil Manu, care a vizitat Cernăuțiul în cadrul unei largi delegații, cuprinzând trimiși ai tuturor ministerelor ce se ocupau de teritoriile eliberate. El a făcut această declarație la ședința specială consacrată subiectului în cadrul cabinetului civilo-militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei.

Manu, care nu știa că evreii din Cernăuți și din toată Bucovina urmează să fie deportați, se temea că acțiunile Direcției românizării nu sunt legale și atunci „statul este expus să fie obligat de instanțele judecătorești să plătească daune importante”. Pentru a evita o astfel de situație și a face posibilă acțiunea de românizare „adevărată”, el a propus „întocmirea unui decret-lege de completare” stipulând că întreg activul comercial și industrial aparținând evreilor, situat în Basarabia și Bucovina, care nu este prevăzut în Decretele-legi de românizare va fi trecut în patrimoniul statului. El a propus, de asemenea, ca și celelalte funcții impuse Direcției românizării în cele două provincii să fie reglementate din punct de vedere legal printr-un Decret-lege corespunzător, și nu printr-o ordonanță a guvernatorului¹³⁰. Astfel de legi, după câte se știe, nu au fost emise; deportarea evreilor din toată Bucovina a pus capăt subterfugiilor juridice. De notat că toate hotărârile, legile, ordonanțele și dezbaterile în legătură cu bunurile evreiești nu au avut nici un fel de legătură cu evreii înșiși, care, oricum, erau în afara legii.

A doua etapă a românizării a constituit-o, așa cum am arătat în capitolul despre Chișinău, pregătirea inventarierii tuturor bunurilor și proprietăților evreiești sau a celor considerate evreiești. Această listă nu a fost încheiată nici după jumătate de an de la eliberare, și nu numai din cauza incapacității și inabilității Direcției românizării, care și-a schimbat numele în Direcția românizării și administrării bunurilor statului. Acesta a devenit și proprietar de bunuri (orice înregistrare a unui bun în inventar urmărea să împiedice furtul lui). În fruntea Direcției a fost numit prof. Eugen Pavlescu, din Suceava. Înainte, el condusese o societate comercială, de unde fusese demis pentru nereguli financiare; iar după eliberarea Cernăuțiului a fost trimis, „spre surprinderea generală”, să conducă românizarea acolo, cu toate că se afla sub anchetă polițienească¹³¹. Direcția a publicat, cu o întârziere care i-a înfuriat pe mulți, licitații pentru închirierea de întreprinderi industriale care n-au

¹³⁰ *Idem*, p. 241.

¹³¹ Raport confidențial asupra situației în Bucovina prezentat lui Antonescu la 22 septembrie 1941. Arhiva Chișinău, 706/1/23, p. 176-178 (în continuare, Raport cu privire la situația din Bucovina).

fost expropriate de legile de românizare și astfel a inaugurat a treia etapă a românizării.

Din punctul de vedere al statutului juridic s-au creat două categorii de bunuri: cele ale evreilor din Bucovina de sud, din județele Suceava, Câmpulung și o parte din județul Rădăuți, și cele ale evreilor din Bucovina de nord, din județele Storojineț, Cernăuți, o parte din județul Rădăuți și județul Hotin din Basarabia, anexat Bucovinei din punct de vedere administrativ. În nord, unde evreii au fost deportați sau urmau să fie deportați, proprietățile lor nu au fost faptic expropriate; iar în sud au fost expropriate, dar după deportarea tuturor evreilor au rămas fără stăpân. Un trimis special al lui Antonescu, care a cercetat multilateral situația din Bucovina, a definit-o drept „curioasă”; și, într-adevăr, ea a fost reconsiderată odată cu deportarea tuturor evreilor din sudul Bucovinei, în octombrie 1941.

Inventarul incomplet al Direcției românizării a demonstrat că în întreaga Bucovină de nord au aparținut evreilor următoarele întreprinderi, dintre care majoritatea în Cernăuți (lista nu cuprindea întreprinderile naționalizate pe temeiul legilor românizării): 60 de fabrici de prelucrare a lemnului și gatere, 8 fabrici de prelucrare a pieilor, 21 de întreprinderi în industria chimică, 30 de întreprinderi metalurgice diferite, 34 de fabrici textile, 128 de întreprinderi alimentare, o întreprindere de ceramică, 10 întreprinderi de materiale de construcție și 8 tipografii¹³².

În magazinele acestor întreprinderi s-au găsit mari cantități de materii prime: bumbac, lână, fier, chimicale ș.a., precum și produse finite sau în proces de fabricație. Toate au fost luate în stăpânire în stare perfectă și totuși erau paralizate și în luna octombrie, deoarece direcțiunea nu întocmise listele stocului, precum și din cauza lipsei de specialiști și de forță de muncă de specialitate. Paralizarea întreprinderilor – îndeosebi în Cernăuți, care era cel mai mare centru industrial din nordul României – a provocat agitație printre numeroșii muncitori români și ucraineni și a lovit în agricultură, pentru că a blocat desfacerea producției agricole pe piața orașului. Această situație a creat, după afirmațiile trimisului lui Antonescu, „o problemă socială”, întrucât a determinat un șomaj de masă „în apropierea iernii”. Într-adevăr, aceste întreprinderi fuseseră naționalizate de către regimul sovietic, dar acest regim le-a pus în funcțiune cu ajutorul specialiștilor și muncitorilor evrei, care s-au bucurat, astfel, de o clasificare socială „pozitivă”. Cu alte cuvinte, ei au fost considerați ca aparținând clasei muncitoare și, de aceea, n-au fost incluși printre „dușmani ai poporului”, „exploatare” și „capitaliști”, deportați, în ajunul războiului, în Siberia și în alte zone îndepărtate ale Uniunii Sovietice.

Direcția românizării, care până în decembrie 1941 era responsabilă cu predarea întreprinderilor proprietăți evreiești unor români etnici, acționa cu

¹³² *Idem, idem.*

încetineală și invoca tot felul de argumente care au întârziat transferul. Responsabilul cu sectorul industrial din cadrul Direcției, inginerul Bocancia, cerea și primea mită de la români care doreau să închirieze întreprinderi evreiești. El obișnuia să acorde „asistență tehnică” la el acasă, și cu această ocazie stabilea și cuantumul mitei. Plăngerile unor români care n-au plătit mită au dus, în cele din urmă, la demiterea sa din funcție¹³³. Dezbaterile cererilor a continuat uneori multe luni, până ce, la sfârșitul lui noiembrie 1941, s-a anulat Direcției dreptul de închiriere sau vânzare de întreprinderi, drept care a fost transferat Direcției economiei naționale, subordonată Ministerului Economiei Naționale¹³⁴. Această Direcție a început să funcționeze „în mod legal și organizat” și a publicat în presa locală și în ziarele din București anunțuri despre licitații de întreprinderi propuse pentru închiriere. Secția tehnică a Direcției economiei a pregătit, așa cum se cerea, un inventar ordonat, o comisie specială a controlat toate propunerile, ceea ce a dus la grăbirea predării întreprinderilor. Până la transferarea competenței către Direcția economiei naționale își reluaseră activitatea normală numai 265 din 5.000 de întreprinderi și afaceri care funcționaseră la Cernăuți în ajunul anexării sovietice din iunie 1940, iar în județul Cernăuți, cu excepția orașului Cernăuți, și-au reluat activitatea 28 de întreprinderi și magazine din 1823. Printre argumentele invocate la respingerea unor cereri de închiriere de întreprinderi evreiești, s-a numărat „dovedirea insuficientă a originii etnice” (candidatul era ucrainean, armean, grec etc.); 61 de cereri ale unor candidați „îndoielnici” din punct de vedere etnic au fost respinse în primele luni. Direcția economiei a urgentat, după cum am arătat, împărțirea, dar la 1 ianuarie 1942 în Bucovina de nord rămăseseră încă multe întreprinderi fără proprietari români. Până la 25 noiembrie 1941 au fost închiriate doar puține întreprinderi evreiești: în industria forestieră, 2 din 12; în industria alimentară, 10 din 61; în industria chimică, 5 din 17; textile și pielărie, 5 din 31; metalurgie, 2 din 10. La Cernăuți funcționau 27 de astfel de întreprinderi din 135 existente¹³⁵. Direcția economiei a scos la licitație, concomitent, numai în orașul Cernăuți, 136 de magazine, 59 de ateliere meșteșugărești și 31 de fabrici proprietăți evreiești¹³⁶.

În ceea ce privește proprietățile industriale rămase de la germanii localnici, delegații lui Antonescu i-au raportat despre conflictele izbucnite între oamenii Direcției românizării și prefectii județelor din Bucovina privind apartenența bunurilor, „din care cauză se fură și se distruge mult”. Un alt factor care a întârziat predarea de întreprinderi, magazine, afaceri și case proprietăți evreiești l-a constituit faptul că directorii și supraveghetorii acestor bunuri, veniți din București

¹³³ Notă a Siguranței din 2 octombrie 1941, în legătură cu starea de spirit în Bucovina. *Idem*, p. 137.

¹³⁴ Darea de seamă asupra călătoriei de informație făcută în Basarabia și Bucovina, p. 188-189.

¹³⁵ Raport asupra constatărilor de ordin economic și administrativ făcute în Basarabia și Bucovina, fără dată (începutul lui decembrie 1941). *Idem*, p. 203-204.

¹³⁶ Darea de seamă a călătoriei în Bucovina, p. 188.

și din alte orașe, doreau să continue să primească salarii foarte mari¹³⁷. Între timp au dispărut fără urmă mașini de producție, materii prime, mărfuri finite și alte bunuri din întreprinderi și magazine și repunerea în funcțiune a devenit și mai dificilă. De asemenea, s-a creat în această perioadă o concurență și chiar o adversitate între diferite instituții guvernamentale, cu privire la proprietățile evreiești. Ministerul de Interne, de pildă, a dat dispoziție prefectului județului Rădăuți să închirieze toate afacerile care au aparținut evreilor până la 30 noiembrie 1941, în schimb Subsecretariatul românizării a dispus aceluiași prefect să „nu închirieze nici una”. Altă piedică în punerea în funcțiune a întreprinderilor a fost lipsa de muncitori specialiști. Eliminarea evreilor și emigrarea germanilor au provocat un grav deficit de meseriași de tot felul (în acest domeniu, românii constituiau o minoritate la Cernăuți și în întreaga Bucovina și pe timpul regimului românesc). Chiar în primele luni de la repunerea în funcțiune a întreprinderilor s-a constatat că lipsese 3.694 muncitori calificați față de 265 găsiți în oraș și aceasta când numai o parte dintre întreprinderi funcționau¹³⁸. În ciuda înlesnirilor oferite și a unui efort continuu de a pregăti mână de lucru calificată în școli profesionale (fapt care și-a căpătat expresia în scurtarea perioadei de ucenicie, în acordarea de burse generoase, în ușurarea examenelor pentru obținerea diplomelor de meseriaș și încurajarea emigrației interne în Bucovina și, mai ales, în Cernăuți, inclusiv în preferința acordată orfanilor de război la primirea în școli profesionale și la ucenicie), Cernăuțiul nu a revenit la statutul de centru industrial. La sfârșitul anului 1941, funcționau în oraș 510 ateliere din 4.373, câte existaseră înainte. Numărul ucenicilor ajungea la 344 în comparație cu 1950 necesari; în școlile profesionale învățau 180 de elevi, în comparație cu 1.800 în iunie 1940.

Aproape toți „noii proprietari” – românii care au închiriat întreprinderi – nu posedau capital propriu și depindeau de creditele acordate atunci, în mod special, de Banca Națională pentru românizarea industriei și a comerțului. Delegații Institutului de credit industrial au sosit în Cernăuți spre a stabili criteriile obiective pentru acordarea de credite. În felul acesta, ei s-au alăturat factorilor care se amestecau în mânuirea de bunuri evreiești, întrucât fără ei nu se putea primi credit. Ministerul Economiei Naționale a dovedit un mare interes pentru industriile care aveau șanse concrete de refacere și a acționat din motive profesionale și nu ideologice. Funcționarii fiscalului s-au grăbit să încaseze, înainte de sfârșitul anului financiar, 33% din impozitul anual pe clădiri de întreprinderi și parte dintre

¹³⁷ Subsecretariatul românizării a trimis de la București în județul Suceava – pentru supravegherea și administrarea bunurilor de acolo și, în special, a numeroaselor bunuri evreiești rămase după deportarea evreilor – un director cu un salariu lunar de 28.000 lei, douăzeci de directori adjuncți cu un salariu de 15.000 de lei fiecare și patruzeci de funcționari cu un salariu de 8.000 de lei fiecare (*idem*).

¹³⁸ *Idem*, p. 189-195. În legătură cu lipsa de muncitori calificați și meseriași, vezi memoriul cu privire la planul de activitate al Direcției Ministerului Muncii în Basarabia și Bucovina, și tabelele statistice anexate, fără dată. *Idem*, p. 155-163.

„industriași” au cheltuit puținii bani pe care îi aveau pe chirie, pe mita plătită pentru obținerea concesiunii și pe impozite. Direcția românzării a preferat, în timpul scurt pe care l-a avut la dispoziție, elemente locale – adică rude sau cunoscuți – pentru atribuirea întreprinderilor și atelierelor, sub pretextul „de a lega industriașii care solicită bunuri industriale de pământul Bucovinei” și a respins propunerile unor industriași și concerne cunoscute din București și din Regat. „Domnii de la românzare”, se arată într-o dare de seamă confidențială, n-au acceptat propunerile cele mai bune, „ci persoana care prezintă garanția morală cea mai mare” și, în felul acesta, au adoptat criterii care nu sunt obiective¹³⁹.

În ciuda eforturilor, Direcția românzării n-a reușit nici în decembrie 1941 să termine pregătirea inventarului pentru bunuri și parte din ele au dispărut destul de repede. Consulatul german din Cernăuți a intervenit de câteva ori „în favoarea” unor evrei foști cetățeni polonezi, pentru a împiedica predarea de întreprinderi unor români etnici; de aceea, a fost acuzat că „apără pe jidanii foști supuși polonezi și proprietari de industrii în Bucovina”. Printre întreprinderile pe care germanii au pus ochii erau două fabrici de pânză, o fabrică de tricotaje, o fabrică de dantele și nasturi și una de săpun¹⁴⁰.

O situație ceva mai bună exista în privința reluării comerțului și redeschiderii a sute de magazine, foste proprietăți evreiești. Primul gen de comerț care s-a dezvoltat în oraș, după afirmațiile autorităților, a fost „comerțul cu lucruri de furat” și cu lucruri „cumpărate” pe prețuri simbolice sau în schimbul unor alimente de bază, în special de la evreei închiși în ghetou¹⁴¹. Era vorba, mai ales, de îmbrăcăminte furată sau jefuită, așa cum a notat trimisul lui Antonescu. La Cernăuți s-au remarcat în acest negoț ucrainenii¹⁴². Pe strada principală a orașului, strada Iancu Flondor, s-a deschis un magazin în care se vindeau „lucruri cumpărate la prețuri foarte scăzute... în special de la evrei”¹⁴³. Direcțiunea românzării a repartizat pentru închiriere și vânzare un număr mic de afaceri și magazine, dar a refuzat să pună la dispoziția noilor comercianți stocul păstrat în magazine; cea mai mare parte din acest stoc a dispărut până la încheierea inventarului. Pavlescu, de pildă, a fost acuzat în rapoarte că a predat magazine fără licitație unor prieteni și cunoscuți; în momentul în care s-a început ancheta în această chestiune, el a primit sprijinul guvernatorului. Doi dintre adjuncții săi au fost judecați pentru falsificarea de documente, care le-au permis să acapareze mărfuri din magazine sigilate și să le vândă înainte de inventarierea stocului.

¹³⁹ Raport cu privire la situație (vezi 131), p. 204.

¹⁴⁰ Raport cu privire la călătoria în Bucovina, p. 188.

¹⁴¹ Raport cu privire la situația din Bucovina, p. 177.

¹⁴² Raport cu privire la situație (vezi 131), p. 203-204.

¹⁴³ Vezi raportul cu privire la călătoria în Bucovina, Arhiva Chișinău, 706/1/23, p. 177; note ale Siguranței despre starea de spirit a populației din Bucovina de nord. *Idem*, p. 138-139.

La sfârșitul lui noiembrie, Direcțiunea economiei a publicat concomitent zeci și uneori sute de anunțuri de licitație la închirierea de afaceri și magazine ale evreilor. Candidații pentru aceste bunuri erau numeroși și se poate spune că românizarea în acest domeniu a reușit mai mult, dar numai în prima perioadă. Autoritățile au recunoscut faptul că nici în industrie și nici în comerț nu s-a creat o bază pentru administrare rentabilă și pentru întemeierea unei economii sănătoase, fără ajutorul statului – care își asigura puterea prin credite convenabile, scutire de impozite și, ulterior, prin punerea la dispoziția proprietarilor de întreprinderi a forței de muncă evreiești, în condiții de sclavie. Nu în acest fel se puteau repune în funcțiune industria și comerțul din Cernăuți. „Nu poate fi vorba de un echilibru între venituri și cheltuieli pentru Bucovina, după cum n-a fost pentru Basarabia”¹⁴⁴ i-a raportat lui Antonescu trimisul special, care a vizitat cele două provincii. Alt domeniu al românizării, specific Bucovinei, era legat de terenuri agricole. Mulți evrei erau proprietari încă de pe vremea stăpânirii austriece și o parte dintre ei dețineau și ferme cu crescătorii de vite și aveau unelte agricole. În Bucovina au existat și evrei proprietari de moșii și chiar deținători de titluri nobiliare. Năpustirea asupra pământului, a mașinilor agricole și a vitelor era de mari proporții și manipulările responsabililor cu împărțirea acestor proprietăți au provocat agitație printre țăranii români din Bucovina, așa cum s-a notat în rapoartele Siguranței¹⁴⁵.

Prima dificultate în arendarea pământurilor evreiești provenea din dispariția înregistrărilor cadastrale. Direcția românizării a numit comisii pentru localizarea și măsurarea parcelelor de pământ mici și mijlocii (până la 50 de hectare) deținute de evrei. Suprafața totală a acestor terenuri a fost apreciată la 30.000 de hectare, dar nu se știe dacă este vorba numai de pământuri evreiești¹⁴⁶. Informațiile despre marile moșii evreiești erau mai exacte și se știe că se întindeau pe 23.500 de hectare. Aceste moșii au fost imediat cartografiate și au fost repede arendate. Agitația în rândurile țăranilor români a izbucnit după ce adjunctul lui Pavlescu și unul dintre cei doi responsabili cu românizarea pământurilor, Ștefan Romașcanu – el însuși nu era român neaoș, ci de origine armeană – au predat moșiile unor rude și prieteni, care și ei, la rândul lor, nu erau români etnici¹⁴⁷. Siguranța a întocmit un tabel nominal a 23 de moșii evreiești, pe o suprafață totală de 9.960 de hectare, și a încă două locuri pe care Romașcanu le-a dat în custodie rudelor și prietenilor¹⁴⁸.

Militari și jandarmi veniți în Bucovina de nord în misiune și care nu puteau să primească pământuri evreiești au pus stăpânire pe animale, pe mașini agricole și pe alte bunuri care aparținuseră evreilor. Locotenentul Bologna, care achiziționa

¹⁴⁴ Raport cu privire la situație (vezi 131), p. 206.

¹⁴⁵ Prima notă a Siguranței cu privire la „Nemulțumiri în Bucovina”, 1 octombrie 1941. *Idem*, p. 131-132.

¹⁴⁶ Raport cu privire la călătoria în Bucovina, p. 189. Notă despre pământurile arendate și cele care nu au fost arendate în județele Cernăuți, Hotin și Storozinet, întocmită de Direcția românizării, fără dată, *idem*, p. 164.

¹⁴⁷ Notă cu privire la nemulțumire (vezi 142), p. 132-133.

¹⁴⁸ Notă despre moșiile evreiești predate în custodie de Romașcanu, *idem*, p. 134-135.

carne pentru armată, s-a înapoiat în Bucovina de sud „cu 4-6 căruțe cu lucruri casnice, mobilă, lenjerie etc. Și le-a vândut la licitație”. Șeful postului de jandarmi Șiscăuți, județul Cernăuți, a consemnat un record în „achiziționări” de animale de la evrei. El „și-a însușit un armăsar arab, trei vaci și două căruțe”. Avea o chitanță că le-a cumpărat de la un evreu, a doua zi după ce a venit în sat... „iar a treia zi [după sosire] evreul a fost executat prin împușcare de același șef de post”, se arată într-un raport confidențial al Siguranței¹⁴⁹. Crimele comise în sate în jurul acestor bunuri evreiești, de către jandarmi și militari români și de către țărani, în majoritate ucraineni, nu sunt și niciodată nu vor fi cunoscute.

Ultimul domeniu al românizării, care-l privea aproape pe orice român revenit la Cernăuți, precum și pe evreii salvați de la primul val de deportări, a fost românizarea imobilelor și apartamentelor aparținând evreilor și a obiectelor aflate înăuntru. Nu există informații despre numărul de locuințe preluate de români dar se poate presupune că s-ar situa între 7.000 și 10.000. Mai întâi din locuințe au fost furate numeroase bunuri de către vecini; apoi, controlorii primăriei și ai Direcției românizării au scos și ei numeroase bunuri și obiecte și le-au depozitat în magazii speciale. Mulți români au pus stăpânire de-a dreptul pe case și pe apartamente, încă înainte de a obține aprobare de la Direcția românizării. Și-au însușit ceea ce se afla acolo și chiar au adus mobile și obiecte casnice din alte locuințe. Numeroșii funcționari de stat veniți din Regat și din sudul Transilvaniei și cei reveniți cu serviciul la Cernăuți au fost principalii profitori de astfel de bunuri. La început s-a putut auzi, printre ei, o critică la adresa șefilor Guvernământului, pentru că și-au ales locuințele frumoase din centru și din cartierele selecte, înghesuind în ele mobilă, covoare, obiecte casnice din alte locuințe, mai ales că majoritatea acestor șefi de autorități erau ei înșiși proprietari de case în oraș. „în timp ce nu li se dă [salariaților de stat] posibilitatea de a-și reface căminele sau de a-și organiza un cămin nou”.

Siguranța a întocmit, la începutul lui octombrie, o listă restrânsă de persoane influente, cu autoritate, în frunte cu prefectul județului Cernăuți, care pusese stăpânire pe casele evreilor și pe conținutul lor, cu toate că posedau în oraș locuințe¹⁵⁰. Mii de case rămăseseră goale după deportarea a 30.000 de evrei, iar românii, inclusiv cei care s-au stabilit în oraș, nu au depășit acest număr. Pe aceste case erau lipite, la loc vizibil, afișe: „Averea statului”. Multe dintre ele, mobilate și dotate, au fost predate unor români etnici și, în decursul timpului, li s-a dat posibilitatea să le cumpere cu prețuri reduse și în rate¹⁵¹. Aceștia acaparaseră cu forța locuințele încă pe când evreii nu fuseseră deportați și nici n-au plătit chirie statului. Erau locuințe de lux, cu 5-7 camere, cu mobilă scumpă și obiecte

¹⁴⁹ Notă a Siguranței privind „Incorectitudini puse în sarcina unor organe oficiale din Bucovina”, 22 noiembrie 1941. *Idem*, p. 142-143.

¹⁵⁰ A doua notă a Siguranței cu privire la „Nemulțumiri în Bucovina”, 2 octombrie 1941, p. 136-137.

¹⁵¹ Memoriul lui Dori Popovici, p. 20.

costisitoare. Statul român „a pierdut” deci mulți bani din impozite neplătite și din bunuri pe care nu le-a preluat.

După un timp oarecare, primăria a primit controlul asupra locuințelor evreilor, sporind „nedreptatea” în ceea ce privește împărțirea lor de către funcționarii care luau mită pentru împrăștierea mobilei sau pentru neincluderea în inventar. Și după sistarea deportărilor era posibil să evacuezi un evreu din casa lui, în care se reinstalase, dacă aceasta îi plăcea unui român.

În magazinele Direcției românizării s-au acumulat numeroase bunuri adunate din locuințe, înainte de întocmirea inventarelor și, uneori, după aceea. Șefii autorităților, tot felul de notabili și rudele lor și-au însușit, fără aprobare și fără înregistrare, „covoare persane, bijuterii, argintărie, veselă, lenjerie etc., și fie le-au trimis în țară [în Regat], la domiciliul lor, fie le-au luat și le-au așezat în imobilele fără stăpân în care s-au mutat, fără nici o îndreptățire”. Trimisul lui Antonescu a raportat la București că generalul Voiculescu, care a așteptat la Cernăuți decizia mareșalului de a-l numi guvernator într-una dintre provinciile eliberate, a fost acuzat că după ce a fost numit guvernator al Basarabiei, când a părăsit Cernăuțiul, plecând la Chișinău, a luat cu el un camion cu diverse lucruri, printre care „covoare persane valoroase”. Comandantul poliției, Paul Abramovitz, s-a stabilit într-o casă somptuoasă și „și-a însușit obiecte de valoare și a făcut afaceri” și din acest motiv a fost suspendat din funcție și, odată cu el, secretarul Inspectoratului de poliție din oraș. Ofițerul de poliție Gheorghiu, care a acționat în numele Guvernământului, s-a specializat în efectuarea de „percheziții” în casele evreilor imediat ce erau transferați în ghetou, însușindu-și lucruri după bunul lui plac¹⁵².

La începutul lui septembrie 1941, anchetatorii trimiși special din Regat au efectuat percheziții inopinate în locuințele funcționarilor noului Guvernământ din Bucovina, obținând, după afirmațiile lor, „rezultate surprinzătoare”. Comandantul gărzii lagărului de internați evrei, locotenentul Dinulescu, a fost arestat pentru corupție; anchetatorii au ajuns la concluzia că în afaceri cu bunuri evreiești, care aparțin de drept statului, sunt implicați Toni Mânzatu, fost director de cabinet al primului guvernator, și directorul de cabinet al celui de-al doilea guvernator, maiorul Marinescu; intendentul palatului guvernamental, Marin Ionescu, a fost autorizat să confişte mobile și covoare la aprecierea sa; și, într-adevăr, el a transportat acolo covoare, blănuri, obiecte casnice etc. „fără a le înregistra undeva”. La domiciliul lui s-au găsit „408 obiecte diferite”, și soția lui a declarat anchetatorilor că în cazul în care soțul ei „nu scapă la proces” ea îi va implica și pe „boierii care l-au încurajat și care s-au înfruptat din aceste bunuri”¹⁵³.

Se poate afirma că oricine s-a ocupat în numele Guvernământului Bucovinei sau în mod independent de bunuri evreiești era corupt și s-a îmbogățit „pe

¹⁵² Raport asupra situației din Bucovina, p. 172.

¹⁵³ Raport asupra călătoriei în Bucovina, p. 191.

socoteala” statului; în aceeași măsură au fost corupte și organismele care au hotărât ce să se facă cu aceste bunuri. Acest fapt a avut consecințe asupra regimului, întrucât, astfel, s-au compromis intențiile „pure” ale românizării, așa cum le-au conceput Antonescu și adjunctul său și așa cum le-au predicat „predecesorii”, în decurs de aproape o sută de ani.

Zvonurile cu privire la cantitatea mare de bunuri evreiești aflate la Cernăuți și care urmau să fie predate oricărui român ce se va stabili în oraș au creat un tip special de jefuitori și de profitori. Românii înșiși i-au poreclit „californieni” iar Bucovina de nord și, în special, Cernăuțiul au devenit „Noua Californie”. Mulți români, din toate păturile sociale și de pe tot întinsul României, și-au pierdut cumpătul în fața perspectivei unei îmbogățiri rapide sau a posibilității de a se aranja în viață și, în ciuda tuturor restricțiilor de mișcare și a obligației de a deține o autorizație specială, au sosit în număr mare la Cernăuți, încă din primele săptămâni de la eliberare. Ei „și-au părăsit ocupații cinstite, profesioni, meserii rentabile, [chiar] ofițeri au demisionat din armată... și au pornit la Cernăuți să se îmbogățească prin jaf”. Astfel i-a descris Dori Popovici, unchiul primarului orașului: „elemente străine de Bucovina, cele mai suspecte și imorale din alte părți ale țării, elemente în a căror sarcină cad cea mai mare parte dintre infrafracțiunile comise în Bucovina, intrau, mulțumită unor împrejurări încă nelămurite, cu nemiluita, în teritoriul eliberat al Bucovinei...”¹⁵⁴.

Originea românească a celor veniți în Bucovina, corupția răspândită în sistem, apropierea de cei care împărțeau bunuri și combinațiile ascunse cu cei care puteau să le împartă dar le era interzis să le primească au permis multora să se transforme peste noapte în industriași, comercianți sau proprietari de afaceri și ateliere înfloritoare și aproape toți cei care „au riscat” plecând la Cernăuți și au avut legături s-au îmbogățit. Noii industriași au fost scutiți de mobilizare – privilegiu scump în timpul războiului – iar și rudele lor care au fost incluse în cadrele de conducere ale întreprinderilor au obținut același privilegiu. Ei și întreprinderile lor s-au bucurat de reduceri de impozite, de prețuri ieftine pentru materii prime dacă produsele lor erau vândute armatei și, în special, de forță de muncă bună, calificată și extrem de ieftină: evreii din Cernăuți care n-au fost deportați și care erau dispuși să facă orice muncă și în orice condiții, numai să nu fie deportați.

Ca și căutătorii de aur din California, care părăseau locul după ce obțineau o cantitate suficientă de aur, tot așa și cei veniți la Cernăuți se înapoiau în orașele lor în momentul când erau destul de bogați sau li se terminau materiile prime primite aproape gratis sau după ce vindeau stocul de mărfuri pe care l-au găsit: „Nu-i

¹⁵⁴ Dori Popovici, p. 22; Mircu, p. 97.

interesa să muncească cinstit, să dezvolte o industrie sau un comerț. Veniseră să fure și ei un ciolan din friptura cea mare. La ce să se mai ostenească să caute alte materii prime? Lăsau totul, lăsau pe drumuri muncitorii și funcționarii și o ștergeau într-o noapte. Mai ales că știau că odată și odată tot vor da socoteală”¹⁵⁵.

Printre „californieni” se număra și fostul ministru al inventarului avuției publice în guvernul Gigurtu, Vasile Noveanu, președintele Asociației generale a Industriașilor din Bucovina (AGICOP). El a devenit proprietarul unor fabrici de ciorapi și tricotaje „Trianco”. Alături de el au profitat de pradă ingineri, avocați, funcționari de stat, industriași care au eșuat, negustori falși ș.a.; ei au primit, printre altele, marea fabrică de tricotaje și ciorapi „Hercules”, fabrica de cauciuc „Conrom”, industrii de cherestea și magazine pe strada principală a orașului – în total 245 de întreprinderi și 2.282 de magazine și afaceri¹⁵⁶.

Memoriul lui Dori Popovici

Dori Popovici, unchiul primarului, fost vicepreședinte al Consiliului Național Român în Bucovina, care hotărâse unirea cu România în anul 1919, a stat, atunci, în fruntea organizației tineretului român care a acționat pentru Unire, împotriva apartenenței la Austro-Ungaria. După Unire s-a numărat printre conducătorii Partidului Poporului din Bucovina și de două ori a funcționat ca ministru din partea partidului. La 28 octombrie 1941 i-a cerut lui Antonescu să-l primească în audiență pentru a-i prezenta toate păcatele regimului românesc din Bucovina sau, după expresia sa, „oribila decadentă care stăpânește viața publică a acestei provincii”¹⁵⁷.

Mareșalul nu a acceptat să-l primească, dar a dat dispoziție secretarului general al cabinetului primului ministru, Vlădescu, să se întâlnească cu el, după ce-și va prezenta obiecțiile în scris. Refuzul acesta a dat naștere unui memoriu amănunțit de 74 de pagini, care a cuprins toate crimele regimului și ale reprezentanților săi în Bucovina eliberată și, printre ele, crima împotriva evreilor¹⁵⁸.

Încă înainte de a fi citit memoriul, Antonescu, înfuriat de îndrăzneala de a se critica regimul său, a notat, pe marginea cererii de audiență, cine sunt, după părerea sa, vinovații: „politicienii veroși și ticăloși, care au încurajat jidănimea, s-au folosit de ea pentru a stăpâni politicește provincia și pentru a se îmbogăți”. Situația, după părerea sa, era cu mult mai bună decât „dacă aș fi dat ținutul pe mâna politicianilor, care să înceapă să-și frece coatele cu jidanii și cu ucrainenii”¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Mircu, p. 98.

¹⁵⁶ *Idem*, p. 101. Mircu citează din lista întreprinderilor și magazinelor așa cum a fost ea publicată în periodical „Finanțe în industrie”, nr. 195-198 (septembrie 1944).

¹⁵⁷ Scrisoarea lui Dori Popovici către mareșalul Antonescu, 28 octombrie 1941. Arhiva Chișinău, 706/1/23, p. 2, 4.

¹⁵⁸ Memoriu Dori Popovici, p. 9-74.

¹⁵⁹ Observații notate de Antonescu pe marginea cererii de audiență a lui Dori Popovici, *idem*.

Dori Popovici și-a împărțit memoriul în patru: descrierea situației din Bucovina de nord după eliberare, responsabilii pentru situația creată, propuneri pentru îmbunătățirea acesteia și un capitol despre „soluția problemei evreiești”. Românizarea, a scris Popovici, a eșuat din cauză că întreprinderile industriale nu și-au reluat activitatea. Viața comercială a rămas paralizată și numai 150 de prăvălii s-au redeschis – majoritatea cârciumi, cafenele și frizerii – din circa 3.000 de prăvălii și afaceri existente în iunie 1940. Pământurile confiscate de la evrei au rămas în parte necultivate. Din cauza neglijenței Direcției românizării; mărfuri, mașini, unelte și alte utilaje au fost furate. Preluarea caselor ai căror proprietari evrei au fost siliți să le părăsească s-a făcut fără nici un control. Obiectele casnice și alte lucruri au dispărut din locuințe și din magazii și, în aceste furturi, au fost implicate „elemente din rândul celor mai înalți demnitari”¹⁶⁰. Deportarea evreilor s-a făcut cu multă cruzime și germanii au avut grijă să immortalizeze cu aparatele lor de fotografiat imagini copleșitoare. În casele evreilor închiși în ghetou s-au năpustit jefuitori, și, printre ei, mulți funcționari de stat. O comisie formată din persoane corupte a fost cea care a hotărât să acorde autorizații de întoarcere la domiciliile lor unor evrei. În oraș s-a înjghebat o metodă de prădare a bunurilor evreiești cu ajutorul unor intermediari evrei, metodă care i-a îmbogățit pe notabili și șefii administrației române. Vinovați de aceasta sunt „persoane din imediata apropiere a Guvernatorului, aparatul administrativ”, compus din „elemente corupte... certate în modul cel mai grav cu morala”.

Cât privește soluția problemei evreiești, Dori Popovici a ajuns la concluzia că nu se poate evita îndepărtarea lor din Bucovina, dar aceasta trebuie făcută într-o formă care să nu prejudicieze interesele naționale românești, ținând seamă că nu pot fi înlocuiți toți dintr-o dată, „dacă nu voim să zguduim edificiul nostru economic și cu el împreună, pe cel statal”¹⁶¹. Memoriul, descoperit abia în 1996, radiografiază caracterul autorității statale românești în Bucovina și crimele sale rasiale și exprimă un alt fel de a gândi, potrivit acestei stări de lucruri.

Obiectivele românizării în Cernăuți au fost îndeplinite doar parțial. Bunurile evreiești au fost, într-adevăr, transferate românilor, dar în cea mai mare parte nu au fost exploatate productiv, așa cum s-a întâmplat când aparținuseră evreilor. Românizarea a dovedit limpede că nu este suficientă acapararea de bunuri pentru a schimba de la temelie structura societății românești, transformând-o în productivă¹⁶². Principalul scop pentru care a fost înființat un guvernământ autonom

¹⁶⁰ *Idem*, p. 21.

¹⁶¹ *Idem*, p. 68.

¹⁶² Vezi recomandările trimisului lui Antonescu după vizita la Cernăuți: Industriile să fie de îndată puse în funcțiune. Evreii foști proprietari ai întreprinderilor industriale, care astăzi stau degeaba sau sunt puși la muncă în interes obștesc, fără prea mare folos, să fie relichizionați și aduși la fabricile ce le-au aparținut, pe care să fie obligați să le pună în funcțiune, fixându-li-se o sumă necesară întreținerii și luându-se măsuri pentru supravegherea activității lor. Raport asupra situației din Bucovina, p. 170.

a eşuat, și aceasta – și după părerea conducerii centrale – din cauza calității morale îndoielnice a noilor șefi din Bucovina, deși, din punct de vedere economic, situația aici era mai bună decât în Basarabia. La București s-a recunoscut că „într-adevăr s-au comis lucruri de neiertat în legătură cu deportările evreilor și cu luarea în primire a averilor lăsate de bolșevici”¹⁶³.

Majoritatea românilor din Basarabia și Bucovina s-au bucurat la eliberarea de regimul rusesc și comunist. Mulți dintre ei au profitat realmente de bunuri evreiești, dar mult mai mulți au fost decepționați de rânduilele administrației românești coruptibilă și coruptă. O astfel de decepție se resimțise și după Unire, în anii 1918-1919. Într-unul dintre rapoartele Siguranței despre starea de spirit în teritoriile eliberate apare o frază care descrie sentimentele românilor din Basarabia și Bucovina la sfârșitul lui noiembrie 1941, după încheierea primului val al deportărilor: „frații români au venit cu aceleași practici din trecut: furt, favoritism, mită și cu teroarea jandarmilor ce se conduc după bunul plac”¹⁶⁴. Românizarea, așa cum a fost realizată la Cernăuți și în alte locuri, a agravat și a scos și mai mult în evidență viciile de fond ale regimului antonescian.

¹⁶³ Notă a cabinetului civil-militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei. *Procesul Marii Trădări Naționale*, p. 178.

¹⁶⁴ Notă a Siguranței privind „Starea de spirit a populației din Bucovina”, 22 noiembrie 1941, Arhiva Chișinău, 706/1/23, p. 147.

CAPITOLUL 21

Bucovina de sud

Teritoriul Bucovinei rămas între hotarele României după anexarea Bucovinei de nord de către Uniunea Sovietică a fost denumit Bucovina de sud. Această regiune, populată în marea ei majoritate de români și de o mică minoritate ucraineană, a cuprins județele Câmpulung și Suceava și partea de sud a Rădăuțiului. Cele două județe nordice, Storojineț și Cernăuți, și partea de nord a Rădăuțiului au fost anexate Uniunii Sovietice. În august 1938, regele Carol hotărâse să organizeze o reformă administrativă. Țara a fost atunci împărțită în zece ținuturi, condus, fiecare, de un rezident regal. În nord-estul României s-a înființat o nouă provincie administrativă cu numele de Bucovina, la care s-a adăugat un județ care dintotdeauna aparținuse Regatului, Dorohoi. În fruntea acesteia a fost numit profesorul de drept Gheorghe Alexianu. În iunie 1940, când Bucovina de nord a fost anexată Uniunii Sovietice, județul Dorohoi a rămas în România, redevenind parte din Regat. După eliberarea Bucovinei de nord, în iulie 1941, județul Dorohoi a revenit la Bucovina¹, fiind subordonat noului Guvernământ de la Cernăuți.

Această manevră administrativă a avut consecințe dezastruoase asupra populației evreiești din Dorohoi, întrucât astfel soarta lor a fost legată de soarta tragică a evreilor din Bucovina și Basarabia. În regimul antonescian, Guvernământul Bucovinei a fost extins prin adăugirea județului Hotin din Basarabia, dar aceasta n-a influențat soarta evreilor din județ întrucât, oricum, evreii Basarabiei erau sortiți deportării și nimicirii.

În Bucovina de sud, fără județul Dorohoi, trăiau, în anul 1930, 26.021 evrei. În decursul unui deceniu, acest număr a suferit o mică modificare, astfel că în anul 1939 Institutul Central de Statistică aprecia numărul evreilor de acolo la 25.298 de suflete. Dispunem de date exacte: recensământul general din 6 aprilie 1941, care s-a desfășurat în România micșorată, și recensământul locuitorilor „cu sânge evreiesc”, care a avut loc în Bucovina, la ordinul cabinetului militar al Guvernământului Bucovinei; acest recensământ a fost condus de autoritățile

¹ Decret-lege nr. 790, „Monitorul Oficial”, 2209, 5.9.1941; Decret-lege nr. 873. *Idem*, nr. 236, 7.10.1941.

Guvernământului între 15 mai și 20 iunie 1942, și nu de către Centrala Evreilor, ca în toată România².

Tabelul nr. 1: Bucovina de sud, date demografice³

Județul	Recensământ	Estimare	Recensământ	Deportați	Locuitori cu sânge evreiesc
	1930	1939	1941	1941	1942
Câmpulung	7.748	7.673	6.572	6.118	76
Suceava	6.697	6.483	5.874	5.942	31
Rădăuți	8.609 ⁴	11.142 ⁵	6.447 ⁶	9.169	72
Total	23.054	25.298	18.893	21.229⁷	179

În iulie 1941, mii de evrei din târgurile și satele din județul Suceava au fost evacuați în orașele județului: Cacica, Solca, Ilișești, Bălăceanca, Arbore, Comănești etc. Ei au fost încartiruiți în locuințele evreilor și în sinagogi și s-au întreținut din ajutoarele comunităților. Din județul Câmpulung au fost concentrați în orașul Câmpulung și în târgurile mari. Câteva sute au fost alungați din satele Iacobeni și Dorna Căndreni și din alte câteva sate mici și au fost transferați la Vatra Dornei. Din plasa Gura Humorului circa 800 au fost evacuați în orașul de reședință al plasei⁸. Sute de evrei din sate au fost duși sau au fugit în orașul Câmpulung.

Evreii din județul Rădăuți au fost primii loviți de măsurile antisemite din România. Ieșirea din case le-a fost interzisă în majoritatea orelor zilei și cartierul lor a devenit un fel de ghetou. La începutul lui iulie a trecut prin Rădăuți un convoi de circa o mie de deportați din Seletin și din Storojineț din Bucovina de nord și din satele din împrejurimi, în drum spre Transnistria, și astfel la Rădăuți s-a aflat, din primă sursă, despre politica de exterminare adoptată de regimul antonescian. Comunitatea a pus la dispoziția deportaților sinagogi și case particulare și i-a aprovizionat cu alimente și haine. Evreii înstăriți au închiriat căruțe pentru a veni în

² Centrala Evreilor din Bucovina. 2 iulie 1942. broșură dactilografată. AnceI, *Documents*, I. nr. 43, p. 289 (vezi I, capitolul 20).

³ *Idem*, p. 291-292; Institutul Central de Statistică. Memoriu asupra populației evreiești înainte și după detașările de teritorii din 1940, *Idem*, X. nr. 16, p. 54; Ministerul de Externe, date asupra populației evreiești din România în anul 1941. prezentate de Institutul Central de Statistică, 10 septembrie 1942. *Idem*, nr. 92, p. 218.

⁴ 9.512 evrei după numărul neoficial. *Cartea Neagră*, III, p. 134.

⁵ Județul Rădăuți în întregime, înainte de împărțirea lui.

⁶ Această cifră a fost obținută în urma numărării făcute de armată în județ și în întreaga Bucovină la 1 septembrie 1941, după ce circa 2100 de evrei din Siret au fost evacuați în lagărele din sudul României. Cifra totală trebuie să fie circa 8.500. Numărul total de evrei din Bucovina de sud trebuie să fie deci, cel puțin, 21.000.

⁷ Această informație a fost adusă la cunoștința autorului după redactarea cărții. Ea e cuprinsă în tabelul pregătit de Marele Stat Major, în ajunul celui de-al doilea val de deportări, în iunie 1942, privind numărul evreilor deportați și nedeportați încă din Bucovina, 9 aprilie 1942, Arhiva Ministerului de Externe, Fond central, Problema evreiască, vol. 21, p. 131.

⁸ *Pinkas Hakehilot Rumania*, vol. II, p. 455, 459.

ajutorul celor care nu puteau să meargă⁹. Acest convoi a fost mînat, pe jos, spre lagărul Edineț din Basarabia.

Două mii de evrei din Siret – un orașel de la noua graniță din județul Rădăuți – au fost adunați la 20 iunie 1941 în piața localității și, de acolo, au fost evacuați pe jos la Dornești, sat aflat la 12 km. La Siret au rămas doar 18 evrei bolnavi și, printre ei, două fete tinere cu părinții lor, netransportabili. La Dornești au fost urcați în vagoane de marfă închise și trimiși în lagărele din sudul României. Două luni mai târziu au fost readuși la Rădăuți, în așteptarea deportării în Transnistria.

Aceste migrații au provocat schimbări demografice în intervalul dintre izbucnirea războiului și începutul deportărilor, la 9 octombrie 1941. S-a constatat o diferență de circa 5000 de evrei între recensământul din 1930 și cel din 1941 (în acest deceniu sporul natural al evreilor din România a fost neglijabil). Se poate stabili că în ajunul deportării trăiau în Bucovina 21.408 de evrei, dintre care au fost deportați 21.229.

Hotărârea de a deporta evreii din Bucovina de sud a fost rezultatul voinței lui Ion Antonescu și Mihai Antonescu de a executa o purificare etnică, precum a afirmat Mihai Antonescu la ședința guvernului de la 8 iulie 1941 și în ședința de lucru cu demnitarii regimului, în ajunul revenirii lor pe teritoriile eliberate. Ordinul lui Ion Antonescu din 4 octombrie 1941, „de a-i deporta pe toți evreii din Bucovina”, s-a referit și la evreii din Bucovina de sud și aplicarea lui s-a făcut pe canalele obișnuite: cabinetul de război, Guvernământul Bucovinei, comandamentul militar din Bucovina, jandarmeria și poliția, prefectii, primăriile și consiliile comunale. Ordinul a fost înmănat prefectilor din cele trei județe și, în același timp, autorităților militare și civile, prin Guvernământul de la Cernăuți și nu direct de la București. Evreii din Bucovina de sud erau supuși în timpul deportării unui regim special, instaurat în toată România în ajunul izbucnirii războiului: muncă obligatorie pentru bărbați, arestarea de ostatici, restrângerea libertății de mișcare, și obligația purtării semnului distinctiv; această obligație a fost după un timp anulată în Regat, dar a rămas în vigoare în întreaga Bucovină.

Deportarea s-a făcut în vagoane de vite, puse la dispoziție de conducerea C.F.R., în coordonare cu Marele Stat Major. Trenurile au pornit din capitala județului și din două sau trei târguri, ducându-i pe evrei spre nord și apoi spre răsărit, pe linia Cernăuți-Lipcani-Atachi; ele nu s-au oprit chiar la Atachi, ci cu o stație înainte, la Volcineț, lângă șanțuri pline de apă și noroi, pentru a-i forța pe evrei să-și lase pe loc bagajele.

„Teroarea și intimidările” au început, după spusele președintelui Comunității din Suceava, Meir Teich, încă în august, și s-au înăsprit mult în septembrie. „Aveai

⁹ *Idem*, p. 519.

senzația că se pregătește ceva grav”, a adăugat Teich. În fiecare noapte se făceau percheziții inopinate în locuințe, se controla dacă lumea împachetează, și s-a interzis în mod explicit orice ieșire din oraș sau predarea, transferarea sau vânzarea de lucruri către români, sub orice motiv. Impresia generală era, a subliniat Teich, că există un plan de a-i închide pe evrei în ghetouri, dar cuvântul „deportare” nu s-a făcut auzit și nici nu a fost perceput ca o posibilitate în rândurile lor. La 8 octombrie 1941 prefectii au fost convocați la Cernăuți și li s-a adus la cunoștință ordinul de deportare a tuturor evreilor din Bucovina. În zorii zilei de 9 octombrie au început pregătirile, concomitent, în toate localitățile unde mai locuiau evrei. Iată cum a descris Teich evenimentul: „La orele 5,30 dimineța am fost sculat din pat de un aproad al prefecturii, care mi-a spus să vin imediat în biroul subprefectului. Pe stradă am găsit câțiva evrei plângând, care auziseră că toți evreii din Suceava urmează să fie evacuați în acea zi. N-am crezut și i-am rugat să nu facă panică. Venind la orele 6 în biroul subprefectului Ioachimescu, i-am găsit acolo, în afară de acesta, pe maiorul Botoroagă și pe primarii din Burdujeni și Ițcani, județul Suceava. Subprefectul a deschis un plic, pretextând că l-ar fi primit abia atunci. Mi-a citit și mi-a arătat ordinul de evacuare în care se dispunea, de către Marele Cartier General, că toți evreii din Suceava urmează a fi evacuați, în două transporturi, și anume: cei din Burdujeni, Ițcani și jumătate din orașul Suceava în două ore, iar cealaltă jumătate din orașul Suceava a doua zi”¹⁰.

În dimineța aceea și a doua zi s-au petrecut scene asemănătoare în trei târguri din județ, unde fuseseră concentrate micile comunități, lichidate odată cu evacuarea lor; precum și în târgurile mari, în care mai trăiau evrei, ca, de exemplu, Burdujeni, Ițcani, Gura Humorului și Vatra Dornei. Ordinul de deportare a fost comunicat sub diferite forme: strigarea de către portăreii primăriei, care se plimbau pe străzi bătând toba după obiceiul locului, dispoziții lipite pe ziduri, ordine verbale anunțate de polițiști ș.a. Ordinele Guvernământului citite în prezența șefilor de comunități nu purtau dată, semnătură sau ștampilă, și conținutul lor dovedea că au fost pregătite pe loc, pe baza unui ordin general primit de la Cernăuți, probabil – și el – verbal. Suntem, totuși, în posesia ordinului de deportare din orașul și județul Suceava și a dispozițiilor de deportare din Burdujeni și Ițcani și din satele din împrejurimi¹¹. Ordinul prevedea că deportarea va fi generală și se va face în două convoaie. Cel referitor la Suceava preciza străzile de unde vor proveni deportații din primul convoi, pentru a evita dezordinile. S-a permis deportaților să-și ia haine și

¹⁰ Mărturia președintelui Comunității din Suceava, Meir Teich (din anul 1946), cu privire la pregătirile și executarea deportării. *Cartea Neagră*, III, p. 148 (în continuare, mărturia lui Teich).

¹¹ Supraviețuitorii care s-au întors din Transnistria au cerut și au primit în anul 1946 de la primăria orașului Suceava o copie a ordinelor de deportare aflate în arhiva primăriei. Vezi dispoziția de deportare a evreilor din Suceava, Burdujeni și Ițcani și dispoziția privind deportarea evreilor din județul Suceava. Anel, *Documents*, V, nr. 78, p. 91-94; *Cartea Neagră*, III, p. 146-147.

provizii pentru drum, nu mai mult decât pot duce. S-a interzis, sub amenințarea pedepsei cu moartea, să-și ia cu ei bani, bijuterii și obiecte de valoare, pe care au primit ordin să le predea la primărie, delegatului Băncii Naționale a României. Ordinul îi amenința cu pedepse și pe creștinii care vor primi obiecte de la evrei sau care le vor acorda orice fel de ajutor: „Cei anunțați a se prezenta la gară și nu se vor prezenta, cei ce vor opune rezistență, cei ce se vor deda la instigație, la acte violente, la nesupunere față de ordinele sau somațiile autorităților [sau], cei ce vor încerca să fugă, cei ce vor încerca să distrugă sau vor distruge bunuri, ca și cei ce nu vor depune valută, monedă de aur sau bijuteriile și metalele prețioase, vor fi pedepsiți cu împușcarea pe loc... Vor fi, de asemenea, împușcați cei ce vor tăinuși, adăposti pe evrei sau bunurile lor, sau vor jefui bunurile rămase de la evrei”¹².

Și aici, evreii au primit ordin să facă un „inventar” al bunurilor lăsate și să predea cheile locuințelor comitetului numit pentru adunarea bunurilor lor. Și aici, Banca Națională a reprezentat oficial statul român, fiind autorizată să preia averile evreiești. Confiscarea se făcea sub amenințarea împușcării de către jandarmi, polițiști și soldați și cu sprijinul autorităților civile locale. Și aici – ca și în toate zonele din România de unde au fost deportați evrei – nu au fost respectate dispozițiile privind preschimbarea numerarului la cursul de 40 de lei o rublă; și aici, statul, prin reprezentanții săi, i-a escrocat pe evrei când li s-a înmănat, contra banilor românești (în cazurile în care delegații Băncii le-au dat ceva în schimb), rubla lipsită de valoare care trebuia schimbată din nou la cursul de 60 de ruble o marcă germană de ocupație. Obiectele de valoare predate delegaților Băncii au fost apreciate la prețuri ridicole, în majoritatea cazurilor, nici măcar plătite.

Toate localitățile nominalizate au fost încercuite în zorii zilei de 9 octombrie cu gărzi de polițiști și soldați, „astfel ca nimeni să nu poată ieși sau intra”. Campania de deportare s-a desfășurat pe răspunderea prefectilor, în deplină coordonare cu primarii orașelor și satelor și cu comandanții jandarmeriei, poliției și ai garnizoanei (acolo unde exista o garnizoană). În fiecare localitate s-au luat măsuri pentru a-i împiedica pe evrei de la orice posibilitate de eschivare, fugă, ascundere, predare sau vânzare de bunuri. Peste tot, funcționarii autorităților locale și ofițeri din armată, deopotrivă cu delegații Băncii Naționale, au fost implicați în jaful averilor evreiești. În dispozițiile de deportare a evreilor din județul Suceava se arată: „Pentru preluarea bunurilor rămase de pe urma evreilor evacuați se numește o comisie compusă din 3-4 membri dintre funcționarii județului Suceava și ai primăriei orașului Suceava. Se va forma o comisie compusă din prefectul județului, directorul Băncii Naționale și primarul orașului, pentru primirea bijuteriilor de la evreii evacuați”¹³.

¹² *Cartea Neagră*, III, p. 147.

¹³ Măsuri pentru deportarea evreilor din județul Suceava. Anel, *Documents*, V, nr. 78, p. 93.

În Bucovina de sud autoritățile au respectat, în general, planul, reușind să-i deporteze pe toți evreii în decurs de 4-5 zile, între 9 și 13 octombrie 1941. Desfășurarea a fost energetică și surpriza, totală, astfel că fruntașii Comunității nici măcar n-au bănuțit că urmează să fie deportați peste granițele României. Întreruperea legăturii cu Bucureștiul a îngreunat transmiterea de informații conducerii evreiești din Capitală. Deportarea a fost atât de complexă și atât de rapidă încât târguri din Bucovina de sud au rămas brusc fără medici, farmaciști, specialiști și anumiți meseriași, deoarece nimeni nu s-a gândit din timp la aceasta; și a fost necesar să fie întorși din drum câteva zeci de astfel de specialiști, înainte de a fi traversat Nistrul, pe când se aflau încă la Atachi.

La 9 octombrie, conform planului, a plecat primul transport din Suceava, cuprinzând și evrei din Burdujeni și Ițcani. A doua zi a urmat al doilea transport, cu evrei din Suceava și Gura Humorului. Al treilea transport, în aceeași zi, a vizat Vatra Dornei și împrejurimile; 2.650 de evrei au fost deportați în cinci ore, din momentul când s-a adus la cunoștință ordinul¹⁴. Sâmbătă, 11 octombrie, un nou transport pornea din Suceava, cu circa 1.200 de evrei, întrucât transportul anterior nu avusese suficiente vagoane. La 13 octombrie, concomitent, ultimele transporturi părăseau Rădăuțiul și Câmpulungul, și astfel în toată Bucovina de sud n-au rămas decât 179 de evrei, inclusiv cei reveniți de la Atachi. Aceștia fuseseră exceptați datorită presiunilor proprietarilor fostelor întreprinderi evreiești, în special fabrici de cherestea, care nu puteau fi puse în funcțiune fără specialiștii evrei. De asemenea, n-au fost deportați câțiva medici și o farmacistă. La Rădăuți, de pildă, a rămas singurul medic ginecolog din oraș, adus înapoi de la Atachi înainte de a fi transferat în Transnistria, precum și singurul medic stomatolog¹⁵. La 14 octombrie, Bucovina era *judenrein*.

Suceava, Ițcani, Burdujeni

Evreii din Suceava au fost deportați în trei tranșe. Cei din cartierul ales pentru primul transport au primit ordin să lase totul pe loc și să-și părăsească locuințele numai cu un bagaj de mână, fără să-i aștepte pe bărbații din detașamentele de muncă obligatorie: „Femeile au lăsat oalele cu mâncare pe foc și au trebuit să iasă din casă”¹⁶. În noaptea următoare, 10 octombrie, au fost aduși la Suceava tații, soții și fiii; pentru ca soldații să nu-i împuște pe străzi, căci era în vigoare starea de asediu, au fost însoțiți de jandarmi. Cei mai mulți nu și-au mai găsit familiile, deportate în ajun. Întrucât majoritatea deportaților erau femei, copii și bătrâni, ei au plecat cu un bagaj foarte redus și, firește, s-au numărat printre primele victime în Transnistria. Președintele Comunității, Meir Teich, a refuzat să

¹⁴ *Cartea Neagră*, III, p. 135.

¹⁵ *Idem*, p. 138.

¹⁶ Mărturia lui Zeev Schărf din Suceava. Arhiva Yad Vashem, 03-1526, p. 10.

dea ascultare ordinului comandantului jandarmeriei și să trimită funcționarii Comunității să anunțe evreilor ordinul de deportare: „Am refuzat și i-am spus că am încetat să mai fiu președintele Comunității și că fiecare dintre funcționari trebuie să se îngrijească în primul rând de familia sa”.

Înainte de plecare, cu toții au fost obligați să predea obiectele de valoare unei comisii speciale a primăriei, pentru „o plată simbolică”. Adjunctul prefectului, comandantul jandarmeriei, Gheorghe Botoroagă, comandantul poliției, Valerian Apreutesii, și funcționari ai primăriei au primit „în păstrare” de la evrei bunuri de preț și obiecte de valoare, cu promisiunea că le vor restitui când proprietarii se vor întoarce din deportare. Teich a cerut să predea primăriei arhiva Comunității – o arhivă bine organizată, a uneia dintre cele mai vechi comunități din România, încă de pe vremea când Suceava era capitala Moldovei – dar a fost refuzat: „Voi nu mai aveți nevoie de acte și registre de stare civilă. Nu vă mai întoarceți”¹⁷. Comandantul Cercului de recrutare din oraș, colonelul Zamfirescu, a intervenit, fără să aibă competență, amenințând evreii cu împușcarea pentru orice „abatere”. În timpul deportării, ura lui față de evrei a atins apogeul și Teich a notat că „atunci când vorbea cu un evreu era feroce și aproape nebun; chiar și prefectul a făcut observația că trebuie internat la o casă de nebuni”.

Patru sute de evrei din Ițcani, incluși în primul transport, au fost adunați în curtea primăriei „fiecare cu o boccea sau o valiză”. Mai întâi au predat lucrurile lor de valoare unei comisii compuse din primarul orașului, Nicolaie Ciubotaru, căpitanul de jandarmi Ilișiu și șeful stației C.F.R. locale, Mihai Gaiata; intrau unul câte unul în biroul primarului, care-i cunoștea și știa să aprecieze averea fiecăruia. Evreii din Ițcani erau considerați ca bogați și s-au adunat de la ei mult aur și bani; s-au umplut două valize mari, conținutul lor fiind împărțit, apoi, între membrii comisiei. Evreii au lăsat, de asemenea, primarului inventarul obiectelor și bunurilor rămase în locuințe și aceste inventare au dispărut, așa cum au dispărut și lucrurile înscrise în ele.

Jandarmii au încercat să aranjeze mulțimea în rânduri, dar n-au reușit; toți au fost mânați la gară, la distanță de 5 km. Era o procesiune ciudată, a unei Comunități mici care se lichida dintr-odată, târându-și picioarele în timp ce se auzea plânsetul amar al femeilor și copiilor înfricoșați și murmurul bătrânilor neputincioși, escortați de jandarmi tăcuți, care, de această dată, nu-i maltratau: „Convoaie de evrei, bătrâni, bolnavi, copii sugari, purtați pe umeri de părinți, au mers pe jos, pe ploaie și în noroi, aproape cinci kilometri, până la locul de adunare. Rabinul, cu două suluri sfinte, era în frunte, ca să-i încurajeze”¹⁸.

Locuințele evreilor au fost jefuite a doua zi, la 10 octombrie, de către chiar reprezentanții autorităților – membrii „comisiei”, în colaborare cu comandantul

¹⁷ Mărturia lui Teich, p. 149.

¹⁸ M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, 1945, p. 58-59.

Comisariatului de poliție local, plutonierul Călin; aceștia și-au împărțit prada; au vândut o parte din mobile și obiecte casnice la o licitație.

Burdujeni era un târg din Moldova, aparținând de Regat, dar în anii douăzeci fusese atașat administrativ județului Suceava; de aceea, ordinul de deportare s-a referit și la evreii de aici, fără să se ia în considerare că nu erau „străini”, că ei sau strămoșii lor participaseră la războaiele României. Operațiunea deportării a fost asemănătoare celei din Ițcani, cu unele deosebiri: evreii au primit un avertisment de opt ore, întrucât stația de încărcare în vagoane era chiar în târg; li s-a permis să ia cu ei un bagaj mai mic decât cel al evreilor din Ițcani și n-au fost nevoiți să mărșăluiască pe o distanță mare. La Burdujeni au fost câteva cazuri de rezistență și încercări de a ascunde obiecte de valoare, care s-au încheiat cu execuții, fără proces. În dimineața de 10 octombrie, deportații din Burdujeni s-au trezit în șanțurile pline de apă și în noroiul adânc de lângă Atachi, în timp ce jandarmii furioși îi băteau fără milă și-i zoreau să se miște, iar majoritatea boccelilor rămăneau în vagoane sau în noroi. Prima noapte la Atachi le-a dat o idee despre ceea ce-i aștepta în Transnistria: „Soldații români au intrat noaptea în toate casele; ei au jefuit și au ucis”¹⁹.

La 21 octombrie a sosit la Burdujeni un funcționar al corpului de portărei al Tribunalului din Suceava, cu o sentință judecătorească, privind sechestrarea averii unui evreu din cauza unei datorii. Portărelel s-a întâlnit la primărie cu membrii „comisiei de inventariere a bunurilor evreiești”, cum s-a numit grupul care a confiscat lucrurile de valoare și, apoi, s-a ocupat de înregistrarea bunurilor. Aceștia au refuzat să-i permită sechestrarea bunurilor consemnate în sentință, pentru că o dată cu plecarea evreilor, „orice bun mobil și imobil a devenit un bun al statului” și deoarece evreii din Burdujeni, i s-a spus funcționarului, au fost deportați „cu forța și definitiv”²⁰.

Jandarmul Vasile Mihailuc din legiunea Suceava, care a escortat transportul din Burdujeni, a fost judecat pentru faptele sale în anul 1947. Și iată ce a cuprins actul de acuzare: a ucis un număr necunoscut de evrei, a bătut și a furat ceasuri, bijuterii, bani și haine. A furat banii lui Adolf Gross sub motivul că „tot o să-i piardă, fiindcă-i vor fi luați de grănicerii de la Atachi”. L-a bătut pe Aron Lazarovici cu patul puștii în cap până a țâșnit sângele și i-a jefuit două valize pline cu lucruri. El obișnuia să bată femei și copii pentru a-i înfricoșa și a-i jefui.

La Atachi i-a bătut pe soții Hirschorn până și-au pierdut cunoștința, pentru a-i deposeda de trei valize cu lucruri și de o jumătate de milion de lei, apoi a înecat-o în Nistru pe mama Dorei Hirschorn, i-a împușcat pe evreii Goldhammer și Cracover, a smuls banii și bijuteriile lui Hermann Rubin, l-a ucis în bătai pe

¹⁹ Mărturia Rozei Reiner din Burdujeni, Arhiva Yad Vashem 03-894, p. 1-2.

²⁰ Dare de seamă și scrisoare privind neexecutarea ordinului de sechestrare al Tribunalului din Suceava, 22 octombrie 1941. Ancel. *Documents*, III, nr. 181, p. 279-280.

bătrânul Berl Gomer și a împușcat un copil mic, al cărui nume a rămas necunoscut, omorându-l pe loc²¹. Acestea sunt faptele unui singur jandarm, pe care supraviețuitorii din Burdujeni l-au identificat.

Al doilea transport din Suceava urma să-i cuprindă pe toți evreii care mai rămăseseră, dar n-a fost bine organizat, și circa 1.200 de oameni au rămas în oraș din lipsă de vagoane. Ei știau că nu vor scăpa de deportare. „Am fost înjosiți și deprimați. Știam că ne așteaptă alte neazuri”, și-a amintit o tânără evreică din acest transport: „Era vineri. Am plecat spre tren cu căruța și am putut lua cu noi bagaje. Am predat cheile casei funcționarilor primăriei. La gara din Burdujeni erau militari germani care ne-au fotografiat. Mama și alte femei au aprins lumânări; din ochii lor curgeau lacrimi. Ele au stins repede lumânările²²”.

Cei sosiți la Atachi cu al doilea transport au putut să citească pe pereții caselor distruse, în care au fost lăsați peste noapte, în așteptarea traversării Nistrului, nume ale celor uciși din alte transporturi, scrise de rude și de supraviețuitori. Parte dintre ele erau scrise cu sânge: „Cu sângele lor au scris ce s-a întâmplat. Acolo li s-au luat toate documentele, bijuteriile și obiectele de valoare”. Evreii din primele două transporturi au fost jefuiți de aproape toate lucrurile lor și parte dintre cei din primul transport au fost împușcați sau înecați în Nistru. Delegații Băncii Naționale a României care au efectuat perchezițiile la Atachi n-au dat nici o chitanță sau dovadă privind bunurile luate în numele statului român. Perchezițiile corporale le-a făcut, cel mai adesea, sublocotenentul Eugen Marino, pe care mulți îl cunoșteau personal. În activitatea sa civilă, Marino era consilier la Curtea de Apel din Cernăuți. El nu a predat nici o dovadă și chiar a smuls cercei din urechile unor femei și fetițe și verighete din degete, pe care le-a băgat în buzunar „cu toate că pe o masă stătea o lădiță pentru bijuteriile găsite”. După acest control venea rândul soldaților care se ocupaseră de traversarea fluviului. Ei jefuiau tot ce vroiau „și cei care se împotriveau erau aruncați în Nistru²³”.

Al treilea transport din Suceava a plecat sâmbătă 12 octombrie; cei 1.200 de deportați erau în majoritate intelectuali și comercianți²⁴. Nici de data aceasta n-au fost suficiente vagoane și jandarmii au înghesuit în fiecare un număr foarte mare de oameni. Comandantul poliției locale i-a promis lui Teich să-i lase în Suceava pe cei grav bolnavi și pe bătrâni; dar colonelul Zamfirescu a ordonat să-i imbarce și pe aceștia, și ei au fost aduși la gară în căruțe cu câteva minute înainte de pornirea trenului. Medicul-șef al spitalului din Suceava, dr. Bona, a ordonat să fie deportați și toți cei grav bolnavi, inclusiv contagioșii. În ultimul transport au fost incluși și

²¹ Cabinetul I Cercetări, Criminalii de război, ordonanță de urmărire a Parchetului Curții din București împotriva jandarmului Vasile Mihailuc, 22.3. 1948, *Ibid*, VI, nr. 22, p. 256-257.

²² Mărturia Malcâi Velner din Suceava, Arhiva Yad Vashem 03-916, p. 6-7.

²³ Mărturia lui Marc Haber din Suceava. Ancei, *Documents*, X, nr. 278, p. 666, 668.

²⁴ Mărturia lui Zeev Schärl, p. 11-12.

nebunii, dar întrucât a fost greu să li se identifice naționalitatea, au fost luați, împreună cu evreii, și doi nebuni creștini²⁵.

Zamfirescu a ordonat și deportarea deținuților evrei din închisoarea locală, dar directorul închisorii s-a împotrivit, deoarece n-a primit ordin scris. Zamfirescu a dus la gară câteva femei evreice creștinate ori măritate cu creștini, dar a fost nevoit să le elibereze, întrucât n-a obținut aprobarea telefonică a Guvernământului din Cernăuți²⁶. Președintele Comunității din Suceava, care a plecat cu acest transport, a lăsat o descriere veridică a celor întâmplare la gară: „Au început să sosească cu căruțe, bătrânii și bolnavii, înveliți în cearceafuri, fără nici un bagaj... Dar culmea a fost că dr. Bona și colonelul Zamfirescu ne-au trimis în tren și pe unii bolnavi de tifos abdominalis... I-am spus atunci colonelului Zamfirescu, că fecalele nu fac deosebire de rasă și că bolnavii de tifos abdominalis ne periclitează nu numai pe noi... Colonelul Zamfirescu a râs și mi-a spus că nu are a face, toți trebuie să plece, n-o să rămână în Suceava nici un jidan... A strigat, a amenințat și terorizat pe toată lumea... Au fost scene îngrozitoare: nebunii au urlat, bolnavii au plâns, familiile lor n-au știut ce să facă cu ei. Lângă Isac Mayer, mort, a stat fiica lui, cu o lumânare”²⁷.

În drum soldații au deschis, de câteva ori, vagoanele și au tras la întâmplare. Trenul a ajuns după miezul nopții la Cernăuți și acolo au fost coborâți morții – cei care muriseră în tren, de boală ori de mizerie, și cei care fuseseră împușcați.

Evreii din Cernăuți, și ei pregătiți pentru deportare, au înțeles ce-i așteaptă. Când au ajuns la ultima stație de lângă Atachi, unde au fost coborâți după metoda descrisă anterior, cei din al treilea transport au aflat că mulți dintre frații lor, din cele două transporturi anterioare, au fost împușcați pe loc și lucrurile acestora au fost jefuite de soldații din Regimentul 3 Grăniceri²⁸.

„Spre orele șase dimineața, la deschiderea vagoanelor, am coborât, într-o hărmălaie de nedescris, special organizată pentru intimidare și demoralizare. Se auzeau strigăte, fluierături, înjurături, lovituri cu patul armelor, împușcături în aer. O bună parte dintre noi s-au ales cu lovituri și vânătăi grele”²⁹.

Aici au fost descărcați morții dintre Cernăuți și Atachi. În timp ce la Cernăuți cadavrele au fost predate oamenilor Comunității, la Atachi ele au fost azvârlite în câmp sau la margini de drum. O organizare defectuoasă și venirea numeroaselor convoaie din Basarabia și Bucovina au transformat Atachi într-un haos, în care se chinuiau zeci de mii de evrei. Teich, pe care cei din Suceava au continuat să-l considere drept conducătorul lor, a găsit la Atachi, după spusele lui,

²⁵ Mărturia lui Marc Haber, p. 668.

²⁶ Rudolfină Kinel, soția evreică a unui avocat creștin, a fost scoasă din vagon după ce acesta fusese închis, în urma unui ordin de la București sau de la Cernăuți (*Idem*, p. 668).

²⁷ Mărturia lui Teich, p. 149-150.

²⁸ Mărturia lui Zeev Schärl, p. 11.

²⁹ Mărturia lui Abraham Klar din Suceava, Arhiva Yad Vashem 03-2466, p. 2.

„un adevărat infern, mai multe mii de oameni din diferite transporturi din Basarabia și Bucovina, absolut nici o organizare, completă lipsă de hrană și de adăpost”. Cu toții au fost înghesuiți în casele distruse ale cartierelor evreiești, în sinagogi, în săli publice „fără uși și geamuri și chiar fără acoperiș”, în zilele ploioase, când Nistrul s-a revărsat pe ambele maluri, transformând străzile din apropiere în canale. Într-una din case au fost adunați și evreii din al treilea transport.

„În ziua de 13 octombrie a trecut un convoi din [lagărul] Edineț. [Erau] oameni bătuți, desculți, într-un hal nemaipomenit.

Le-am dat ce am putut și am văzut ce ne așteaptă pe noi. În Atachi, unii au înnebunit... Bolnavi și foarte mulți bătrâni au murit. Cadavre zăceau pe străzi. În case, în pivnițe etc.”³⁰.

Și acești nefericiți au citit „anunțurile” scrise cu cărbune sau cu sânge, în idiș, pe pereții caselor distruse: „Ne trimit la moarte, să aveți grijă să spuneți *kadiș* după noi” (*kadiș* – rugăciunea pentru morți). „Am văzut eu însumi în curtea Comunității din Atachi multe morminte de evrei localnici, care fuseseră împușcați”, nota cel care după mulți ani urma să fie ministru în guvernul Israelului³¹.

Meir Teich a notat că acolo s-au sinucis mulți membri ai Comunității sale și câțiva, majoritatea femei, au înnebunit.

El însuși, împreună cu soția și cu fiul său, au intenționat să se sinucidă cu niște capsule cu otravă pe care le luaseră de la Suceava, și numai gândul că odată va fi posibil să fie dați în judecată criminalii de război i-a întărit. Era în pragul sinuciderii când a auzit ordinul prin care jandarmii îi zoreau pe cei din convoiul de la Edineț: „consemnul special”, care permitea uciderea evreilor ce nu fac față ritmului de mers; „aud pentru prima dată ordinul care de aici înainte se va repeta mereu: «Cine nu poate să meargă mai departe și rămâne în urmă, va fi împușcat»”³².

Și al treilea transport a suferit înjosoarele percheziții corporale și în bagaje. Delegații Băncii Naționale nici măcar nu le-au dat rublele fără valoare în schimbul banilor românești confiscați.

La Suceava, după piecarea tuturor convoaielor, primarul orașului a convocat populația la o adunare generală unde a lăudat hotărârea de a-i deporta pe evrei, a elogiat Germania și pe mareșalul Antonescu „și a mulțumit lui Dumnezeu că Suceava a scăpat de evrei”³³.

³⁰ Mărturia lui Teich, p. 150.

³¹ Mărturia lui Zeev Schärf, p. 11-12.

³² A doua parte a mărturiei lui Meir Teich despre situația de la Atachi, Moghilev și lagărul Șargorod, din *Cartea Neagră*, III, nr. 160, p. 318 [unicul fiu al lui Teich a murit în Transnistria și din această cauză soția lui s-a sinucis].

³³ Mărturia lui Teich, p. 149.

Evreii din Câmpulung și împrejurimi au fost deportați la 13 octombrie; era ziua sărbătorii de Sucot (Sărbătoarea corturilor – comemorarea rătăcirii în pustiu după ieșirea din Egipt)³⁴. Despre deportare au aflat în mod neoficial, cu o zi înainte; o familie a reușit să telegrafizeze rudelor sale la București, într-un limbaj aparent normal și în germană, că urmează să fie deportați și că vor încerca s-o salveze pe fiica cea mică trimitând-o la ei, cu speranța că „Dumnezeu este cu noi”³⁵.

„Dimineața a sunat toba ca toți evreii să se prezinte la primărie cu bijuteriile, cu aurul și banii ce-i au pentru a le preda și, în aceeași zi, să se ducă la stația de cale ferată din satul apropiat, fără a se indica destinația plecării. Împreună cu părinții mei, amândoi în vârstă de 68 de ani, am părăsit casa, gospodăria, vitele, cu bagaje ce conțineau lucruri strict necesare, și ne-am dus la gara indicată spre a pleca spre o țintă necunoscută”³⁶. Prefectul, colonelul Stăncescu, a ordonat evreilor să se prezinte la gară în decurs de trei ore, a respins cererea de a lăsa pe loc bătrânii, bolnavii și nebunii și a refuzat să primească o delegație venită să-i implore milă³⁷. Comandantul poliției din oraș, comisarul Stipor, și adjunctul său, Bogdan, i-au zorit să pornească la drum, au amenințat cu împușcarea pe oricine nu se va prezenta la timp în gară și au cerut soldaților să se comporte cu duritate. „Întrucât n-am știut situația adevărată, am închis bine casele cu lacăte când le-am părăsit, dar chiar înainte de plecarea transportului nostru, au și început să le jefuiască”³⁸. Autoritățile n-au intervenit să oprească jaful. La peron aștepta un tren lung cu zeci de vagoane de vite. Cei 2.000 de deportați din Câmpulung și din împrejurimi au fost urcați în vagoane, 60-70 într-un vagon, care au fost închise cu lacăte. După o călătorie de 48 de ore, trenul a oprit noaptea pe un câmp lângă Atachi. Deportatii au adunat o sumă de bani din fiecare vagon și l-au mituit pe șeful stației, reușind, în felul acesta, să obțină amânarea debarcării pentru orele dimineții; au făcut asta de frica țăranilor ucraineni, care-i așteptau ca să se năpustească asupra lor și a boccelor lor. Spre ziuă au fost coborâți în șanțuri pline de apă și noroi, pentru a-i pune la încercarea de a alege între a-și recupera bagajele și a-și ajuta părinții.

„Pentru cei bătrâni și bolnavi a fost imposibil să se descurce. Și, într-adevăr, aici au căzut primele victime. Mulți au rămas pe loc, ori au fost fugăriți și bătuți de soldați până și-au dat sufletul. Cu mare greutate mi-am salvat părinții”³⁹.

³⁴ Mărturia lui Simon Rosenthal din Câmpulung. Arhiva Yad Vashem 03-1480, p. 8.

³⁵ Telegrama unui evreu din Câmpulung către fiica sa din București, 12 octombrie 1941. Acela, *Documents*, III, nr. 150, p. 239.

³⁶ Mărturia Laurei Bartfeld din Câmpulung. Arhiva Yad Vashem 03-1451, p. 2-3.

³⁷ Mărturia Annei Haspel din Gura Humorului, Acela, *Documents*, X, nr. 277, p. 665.

³⁸ Mărturia Hanei Scharansky din Câmpulung, Arhiva Yad Vashem, 03-1216, p. 1-2.

³⁹ Mărturia Laurei Bartfeld, p. 2-3.

Convoiul, rărit, a fost mânat în marș forțat la Atachi și băgat în casele distruse și în clădirea sinagogii. Noaptea au suferit hărțuiala incursiunilor de jaf ale soldaților, care se sfârșeau totdeauna cu morți și răniți. A doua zi, la 15 octombrie, au intrat în acțiune delegații Băncii Naționale a României, pentru statul român și pentru ei înșiși, și apoi, din nou, soldați – de data aceasta, cei care urmau să-i transfere peste Nistru; fiecare grup și fiecare în parte conform gradului, importanței și posibilităților care rămăseseră. Delegații Băncii au cotrobăit cu meticulozitate printre lucruri, ca să se convingă că nu s-a ascuns nimic, și, apoi, le-au aruncat în noroi. În dimineața zilei de 16 octombrie evreii din Câmpulung au fost aduși la malul fluviului și acolo au așteptat toată ziua traversarea, în frig și ploaie, până au devenit și ei o pată neagră pe fondul vegetației.

„Trecerea s-a făcut pe un pod plutitor pe care se transportau vite, fân, militari și numai pe margini erau urcați evreii, pentru a-i putea mai ușor arunca în apă. Mulți au murit înecați. După scurt timp, totuși îngrozitor de lung, am ajuns pe celălalt mal; în noaptea întunecoasă se auzeau glasurile și strigătele de disperare ale celor aruncați în apă”⁴⁰.

Gura Humorului

La Gura Humorului s-a primit vestea deportării la 10 octombrie, ora 7 dimineața; toboșarul primăriei a anunțat pe străzi în sunetul tobelor că toți evreii trebuie să se prezinte la gară, în aceeași zi, la ora 13. „Zarva provocată este greu de descris în cuvinte. Se auzeau țipete în tot orașul, oamenii se căutau unii pe alții, fugeau, hotărau cu voce tare ce să ia și ce să lase... Vecinii români au început să spioneze ce pot lua, în ce fel îi pot ajuta pe evrei să se descotorosească de bunurile lor”⁴¹.

Comunitatea de aici era mai numeroasă decât cea din Câmpulung și crescuse și mai mult, după ce au fost aduși evreii alungați din satele din împrejurimi. Cu puțin înainte de deportări sute de bărbați au fost luați în detașamentele de muncă obligatorie, la căratul pietrei între cele două maluri ale râului Humor. Câteva zeci erau arestați ca ostatici. Șeful Comunității, Faivel Laufer, și apropiații lui credeau că se va putea evita la timpul potrivit noua nenorocire, cu ajutorul vechiului mijloc de convingere – mituirea autorităților; și deși nu știau data deportării și destinația, au adunat circa un sfert de milion de lei, fără să înțeleagă, probabil, până în ultimul moment, că dezastrul este general⁴².

⁴⁰ *Idem*, p. 3-4.

⁴¹ Sharaga Ishurun, ed, *Gura Humorului, un orașel în Bucovina. Istoria unei comunități evreiești*, editată de Asociația pentru păstrarea memoriei Comunității din Gura Humorului și din împrejurimi [Tel-Aviv], 1992, p. 225, 227 (în ebraică).

⁴² Mărturia lui Abraham Münz din Vatra Moldoviței, deportat din Gura Humorului. Arhiva Yad Vashem 03-1447, p. 2.

Peste 2.500 de oameni cu bagajele lor s-au adunat în gară, situată în continuarea străzii principale, și au așteptat. Autoritățile avuseseră intenția să-i expedieze pe toți într-o singură zi, dar chiar și după ce au fost înghesuiți șaptezeci într-un vagon, câteva sute au rămas pe dinafară. Primul transport a plecat în aceeași seară. Delegații Băncii Naționale n-au sosit, nu se știe de ce, și s-a ordonat ca aurul, bijuteriile, obiectele de valoare și banii să fie predate ofițerilor armatei.

„Lângă camera șefului de gară se afla o masă și evreii așteptau la o coadă lungă, pentru a preda aurul. Nori negri treceau oboșiți peste capetele noastre și pe ici pe colo burnița. Am stat deoparte și am văzut procedeul. Ofițerul care primea aurul însemna diferite date, de pildă, cine a predat banii și ce anume s-a predat. Hârtia s-a udat, ofițerul a mototolit-o și a aruncat-o și a început să scrie pe o nouă foaie”⁴³.

A doua zi la amiază a plecat al doilea tren, cu circa 600 de deportați care așteptaseră toată noaptea pe peron sau înghesuiți în magazii, întrucât, între timp, casele lor deveniseră „Bunul statului” și întoarcerea acolo se pedepsea cu moartea. În oraș au rămas patru evrei: Laufer, care a obținut o autorizație specială, doctorul Klein și soția sa și farmacistă Presner. Primii trei au fost deportați după un timp oarecare și, ca pedeapsă pentru că obținuseră autorizații, au fost trimiși în lagărele de pe Bug, unde au murit. Nici un soldat nu a păzit convoiul în drum spre gară și nici pe cei care au rămas și au așteptat următorul transport. Cu toate acestea, nimeni n-a îndrăznit să fugă sau să se ascundă, pentru că nu aveai unde să fugi și nimeni nu era dispus să te ajute.

Călătoria spre Atachi a durat două zile și primul transport a rămas acolo alte cinci, în condițiile știute. În timpul traversării au fost azvârliți cu zecile în apele Nistrului, și nimeni n-a putut să-i salveze: „Nu se știe numărul celor morți”⁴⁴. Oamenii descifrau inscripțiile în idiș de pe pereții caselor distruse, rememorând numele celor asasinați și chemările la răz bunare: „Pereții caselor se asemănau mormintelor dintr-un mare cimitir. A fost îngrozitor. Am fost cuprinși de frică, de mânie și de neputință în același timp”.

Dar șocul cel mai puternic prin care au trecut evreii din Câmpulung și din alte târguri din Bucovina de sud care își așteptau atunci rândul la deportare a fost întâlnirea cu convoiul din lagărul Edineț: „Când s-a înnoptat, am auzit împușcături și imediat după aceea un zgomot ciudat, parcă ar fi fost un talaz colosal de apă care rupe un baraj și vrea să ne înghită... De departe, am văzut multe puncte mișcându-se către noi. Un nor enorm de praf urca spre înălțimi și vaiete până în ceruri. Era convoiul unor făpturi care înaintau. Făpturi care cândva au fost oameni dar acum se asemănau cu animale urmărite de vânători cu chip de jandarmi călări, având în mâini puști cu baionete în vârf. Evreii erau desfigurați de foame și durere.

⁴³ *Gura Humorului*, p. 225.

⁴⁴ *Mărturia lui Münz*, p. 2.

Jandarmii trăgeau în aer, înțepeau cu baioneta, îi grăbeau mai departe. Copiii țipau: mamă, tată! Uneori un om se prăbușea și nu se mai scula. Oamenii și caii îi călcau în picioare și-i zdrobeau”⁴⁵.

Al doilea transport din Gura Humorului a fost mânat la cheiul Nistrului chiar în ziua sosirii la Atachi: „La traversarea fluviului au căzut mulți în apă și s-au înecat când soldații i-au împuns cu baionetele”⁴⁶. Unii au preferat să-și arunce în Nistru obiectele de valoare decât să le predea delegaților Băncii Naționale și ofițerilor, deoarece percheziția se făcea chiar pe malul românesc al fluviului.

Vatra Dornei

În Vatra Dornei, pitorească stațiune balneară din munții Bucovinei, mulți localnici se întrețineau din turism. În vara aceea populația evreiască sporise odată cu alungarea din satele vecine, printre care Dorna Căndreni, Iacobeni ș.a. La plecarea armatelor sovietice, zeci de evrei au fost declarați ostatici, fiind concentrați într-o parte a orașelului, alții au fost folosiți la diferite munci obligatorii. Câteva străzi de la margine au fost declarate ghetou, și parte din populația evreiască a fost transferată acolo. Cu toate acestea, ordinul de evacuare, sosit în dimineața de 11 octombrie, i-a surprins pe toți; aveau la dispoziție trei ore înainte de a se prezenta la gara locală, așa că n-au reușit să ia cu ei mare lucru: „Eram în panică, și nici timp n-am avut. Mulți bogați au sărăcit dintr-odată. Am plecat cu un rucsac în spate”⁴⁷. Și aici ordinul a fost strigat pe străzi de toboșarul primăriei.

Evacuarea s-a făcut în două transporturi, în aceeași zi, la interval de câteva ore, în vagoane de vite, cincizeci-șaizeci într-un vagon, „ticsit și murdar”. Au ajuns la Atachi după o călătorie de trei zile, pe o ploaie torențială, și au fost coborâți la locul știut, pentru a-i sili să aleagă între rucsacuri și viață. La coborârea din vagoane s-au năpustit asupra lor țărani ucraineni care acționau în înțelegere cu soldații. „Ei au smuls cu forța boccelele evreilor”⁴⁸.

Și ei au văzut la Atachi inscripțiile lăsate de alți deportați, majoritatea scrise cu sânge; mereu mai multe nume ale celor uciși și rugămintea de a spune *kadiș* în memoria lor. Un supraviețuitor își amintește că nici după ce ajunseseră la Moghilev, de partea cealaltă a Nistrului, „nu știam încotro mergem”⁴⁹. A doua percheziție a bagajelor s-a făcut sub controlul unui căpitan de jandarmerie și al inspectorilor Băncii Naționale.

⁴⁵ *Gura Humorului*, p. 226.

⁴⁶ Mărturia lui Adolf Henner din Gura Humorului, Arhiva Yad Vashem 03-1442, p. 5.

⁴⁷ Mărturia lui Shalom Fesler din Vatra Dornei, Arhiva Yad Vashem, 03-896, p. 1.

⁴⁸ Mărturia lui Iehuda Moskowitz din Vatra Dornei, Arhiva Yad Vashem, 03-1229, p. 3-4; Mărturia lui Itzhack Jelon (Jablowner) din Vatra Dornei, Arhiva Yad Vashem 03-1238, p. 6-7.

⁴⁹ Mărturia lui Shalom Fesler, p. 2.

Când cei din Vatra Dornei au sosit la Atachi, orașelul era pur și simplu înțesat de deportați; pe străzi nu mai era loc nici măcar pentru o căruță, și ele „stăteau una lângă alta până la gară”⁵⁰, cale de 2 km. Circa douăzeci de mii de oameni așteptau traversarea fluviului; iar media zilnică de traversare era de cel mult două mii, în grupuri de câte o sută. Trimisul Marelui Stat Major, căpitanul Popescu, a ordonat accelerarea trecerii și descongestionarea târgului în două zile, pentru a face loc altora. Ordinul nu a putut fi executat întocmai, din cauza întârzierii provocate de perchezițiile corporale și controlarea bagajelor, operații realizate pe baza altui ordin al Marelui Stat Major. Căpitanul Popescu a ordonat de aceea echipelor să efectueze perchezițiile „pe localități, în ordinea sosirii în Atachi”.

Atunci s-a ivit o nouă problemă: cum să se împiedice ca evreii controlați dar încă netrecuți dincolo de Nistru să vină în contact cu cei care tocmai sosiseră și își așteptau rândul la control. Coloana din Vatra Dornei a ajuns exact în momentul reorganizării aranjamentelor de control și „o parte au rămas mai multe zile, pe motiv că ar fi în carantină și că nu ar fi schimbat toți banii”, nota, într-un raport oficial, un anchetator din partea Inspectoratului poliției și jandarmeriei, trimis să cerceteze unde au dispărut o parte din banii și obiectele de valoare confiscate⁵¹. În cele din urmă, după o așteptare de patru zile, i-a percheziționat Dan Popescu, inspector al Băncii Naționale a României, și militarii. La 17 sau 18 octombrie ei au fost transferați la Moghilev și, în felul acesta, a fost lichidată una dintre comunitățile cele mai puternice, cunoscută în întreaga Românie și chiar peste hotare.

Acasă au rămas doar frații Fritz și Natan Kliper și familiile lor, foști proprietari de fabrici de prelucrare a lemnului, de care armata germană avea nevoie. Agenți ai jandarmeriei au raportat la 31 octombrie că în orașel „sunt încă mulți evrei” și că la „patru frați cu numele de Abramovici s-a găsit un radio emițător, în beci, în timpul când emitea pentru Moscova”. Aceștia au fost arestați, dar apoi eliberați, „și în prezent fac afaceri”⁵². În total au rămas la Vatra Dornei 21 de evrei, parte dintre ei aduși înapoi de la Atachi, la cererea autorităților locale; dar pentru jandarmerie și acest număr era prea mare.

⁵⁰ Declarația locotenentului Roșca Augustin, comandantul companiei 60 poliție, responsabil cu transferarea evreilor și a bagajelor lor din momentul coborării din tren și până la închiderea lor la Atachi, în așteptarea traversării, 6 noiembrie 1941. Acela, *Documents*, V, nr. 101, p. 166.

⁵¹ *Idem*, p. 147.

⁵² Notă informativă a unui agent special al jandarmeriei către generalul Topor, despre jafurile comise de locotenentul Roșca și de subordonații lui la Atachi, 31 octombrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 101, 188-189. Vezi originalul în Acela, *Documents*, V, nr. 101, p. 134-135.

În primele etape ale războiului, soarta populației evreiești din acest târg a fost diferită de a celorlalți evrei din Bucovina de sud. Evreii din satele din împrejurimi fuseseră siliți să-și părăsească locuințele și bunurile și să fugă la Siret, încă pe timpul guvernului Goga-Cuza⁵³. Cei de cetățenie austriacă au fost deportați peste fosta graniță cu Polonia și câțiva dintre ei s-au sinucis. La sfârșitul lui iunie 1940, pe timpul retragerii din Bucovina de nord, mulți evrei din târg și din împrejurimi au fost asasinați de către soldați români. Siretul a devenit localitate de frontieră; s-a instaurat un regim militar, iar evreii trăiau într-o atmosferă de teroare și groază, fiind considerați potențiali trădători, care așteaptă și chiar se pregătesc pentru intrarea armatei sovietice. La 19 iunie 1941 s-a stabilit în localitate un comandament militar român, și a doua zi, la 20 iunie, precum și în 21 iunie, a fost strânsă în piață toată populația evreiască, peste două mii de oameni, „și chiar de acolo, fără nici o pregătire prealabilă, porniți pe jos spre satul Dornești, prima stație de C.F.R., la 12 km. de Siret: bătrâni, copii, femei, bolnavi, fără excepție au fost adunați și goniți... un convoi trist și nenorocit. Fără bagaje, fără hrană, lipsiți de orice sprijin”. Convoiu a fost urcat în vagoane de marfă, „și, asemenea trenului morții la Iași, au fost plimbați prin toată țara, dar cu ceva mai multă îngăduință, căci li se aducea apă de băut”⁵⁴. Călătoria a durat 14 zile în loc de 24 de ore și dacă n-ar fi existat prezența de spirit a câtorva dintre evacuați, care au reușit să se furișeze din tren și să cumpere alimente în stații, majoritatea nu ar fi ajuns la destinație, întrucât au pornit la drum fără provizii. Evreii din Siret, împreună cu alți circa 40.000 din târguri și comune, în special din Moldova, au fost evacuați în clădiri publice evreiești și în barăci, în sudul României, în Oltenia. Ei au fost coborâți la Craiova și au fost împărțiți în două grupuri; unul a rămas în oraș, al doilea a fost transferat în lagărul Calafat de lângă Dunăre.

La Craiova, bărbații între 16 și 60 de ani au fost închiși în școli. Comunitatea din Craiova, în majoritate de rit sefard, nu a acordat un ajutor important evacuaților din Bucovina. În schimb, mulți membri ai aceleiași Comunități i-au ajutat individual pe frații lor așkenazi, au scos din lagărele improvizate familii întregi, le-au instalat în casele lor, s-au îngrijit de întreținerea lor; după circa două săptămâni, autoritățile au transferat femeile, copiii și bătrânii într-un grajd mare în afara orașului, „unde au locuit împreună cu cai și vaci”⁵⁵.

Grupul trimis la Calafat a trăit în condiții mult mai grele. Oamenii au fost ținuți sub paza polițiștilor într-o fabrică de cărămizi părăsită de lângă Dunăre și mulți s-au îmbolnăvit de malarie. În această localitate nu mai exista o comunitate; se desființase pe timpul regimului legionar.

⁵³ *Istoria Comunității Siret. Monografia Comunității*. Arhiva Yad Vashem, 033-896, p. 7.

⁵⁴ Mărturia lui Max Enzer din Siret, Arhiva Yad Vashem 03-1237, p. 7-9.

⁵⁵ *Idem*, p. 8; mărturia lui Abraham Steinberg din Siret, în posesia autorului.

La 1 septembrie 1941, Ministerul de Interne a ordonat întoarcerea tuturor celor trimiși în lagărele din Oltenia, dar nu în casele lor, ci în capitalele de județ de unde plecaseră⁵⁶. Decizia a fost luată, s-a explicat, pentru a li se permite să participe la campania pentru Împrumutul Reîntregirii – împrumut special de război. Evreii au fost, atunci, siliți să cumpere obligații de împrumut în sumă de patru ori mai mare decât românii. Comunitatea din Siret se angajase, la sfârșitul lui august 1941, să contribuie cu o sumă mare dacă membrii ei vor putea reintra în casele lor și a cerut Federației să intervină în favoarea ei⁵⁷.

La începutul lui septembrie, cei plecați din Siret au fost din nou adunați în gara Craiova, și, în condițiile cunoscute, au fost transportați în capitala de județ, Rădăuți. Acolo au fost încartiruiți în sinagogi și în clădiri ale Comunității, într-o mizerie absolută și fără să știe că au fost readuși în vederea deportării în Transnistria.

Bărbații au fost imediat concentrați să muncească la repararea șoselelor și la curățarea șanțurilor iar autoritățile n-au permis evacuațiilor să se întoarcă la Siret, pentru a se echipa cu haine și alte lucruri din casele lor.

Deportarea evreilor i-a transformat în fiare pe ucraineni, majoritari la Siret. Ei au sperat că germanii îi vor ajuta să atașeze târgul și împrejurimile la statul ucrainean care va lua ființă cu sprijinul Reichului. Casele evreilor au fost sparte și jefuite, „uneori cu complicitatea gardienilor publici, care-i protejează pe autorii lor”, se nota într-un raport al Siguranței din 3 octombrie. În fruntea jefuitoarelor au stat primarul târgului, Severin Popovici, preotul Rusu și un avocat local: „în locuințele acestora se găsesc adevărate depozite de plăpumi, perne, covoare persane, mobile etc. înstrăinate de la evrei”⁵⁸. Sinagoga Mare și centrul credincioșilor rabinului din Vijnița au fost profanate și transformate în grajduri pentru cai și closete pentru soldați. Cimitirul, cu pietre funerare din secolul 16, a fost profanat și distrus în întregime. La 14 octombrie, evreii din Siret au fost deportați în Transnistria, cu trenul, prin Mărculești și, împreună cu ei, și cei din Rădăuți, care au fost trimiși la Atachi.

Rădăuți

La Rădăuți s-a aflat despre deportarea iminentă abia în ajun, la 13 octombrie 1941, ziua sărbătorii de Sucot. Niimeni nu bănuise că întreaga comunitate urma să fie deportată. A doua zi, la 14 octombrie, toți evreii au fost somați să se prezinte la sucursala Băncii Naționale a României, pentru a-și schimba banii în ruble și pentru

⁵⁶ Culegere de legi și dispoziții antisemite aranjate cronologic. Osef (Colecția România), Arhiva Yad Vashem, 011-490, p. 69.

⁵⁷ Telegrama Comunității din Siret către Federație, 26 august 1941. AnceI, *Documents*, III, nr. 41, p. 81.

⁵⁸ Notă a Siguranței cu privire la situația din Siret, 3 octombrie 1941. Arhiva Chișinău, 706/1/23 (vezi capitolul 20, nota 42), p. 140.

a depune obiectele de valoare, fără nici o compensație. „La Banca Națională, coadă mare, înainte de schimbarea banilor. Fiecare trebuia să treacă pe la două ghișee, să-și plătească mai întâi dărilor către stat și primărie pe întregul an; apoi, i se schimbau restul banilor în ruble, pentru ca pe urmă, în Transnistria, o rublă să aibă, în realitate, o valoare de 60 sau chiar de 40 de bani”⁵⁹.

Populația evreiască a orașului devenise numeroasă după evacuarea din sate, în ajunul războiului; transferarea aici și a evreilor din Siret, cu o lună înainte de deportare, a complicat și mai mult situația; oricum, nu era posibilă expedierea cu un singur tren a 9.169 de oameni⁶⁰. Au fost necesare patru trenuri de marfă, care au plecat la 15 octombrie; două au fost trimise la Atachi și două la lagărul Mărculești și, de acolo, prin Rezina, spre Transnistria. În fiecare vagon au fost introduși șaptezeci-optzeci de persoane, „fără alegere, așa cum veneau”, despărțindu-se familii, fapt care nu s-a petrecut cu celelalte transporturi din Bucovina de sud. Deportajii n-au știut că două dintre trenuri vor fi îndreptate spre alt punct de traversare.

Jandarmii din escortă au oprit unul dintre trenuri în câmp deschis, la 50 km. de Rădăuți, și au cerut tuturor „să predea tot aurul și obiectele de valoare pe care le posedă, precum și cheile locuințelor”, întrucât li s-ar confisca oricum în lagărul Mărculești. Astfel s-a adunat o valiză plină cu aur și bijuterii⁶¹. Cu toate acestea, la Atachi și la Mărculești s-au efectuat din nou percheziții corporale și în bagaje; de fiecare dată prada era mai mică și, în mod corespunzător, au scăzut și șansele de a supraviețui în Transnistria.

Transporturile la Atachi au fost trimise în condițiile cunoscute, din clipa coborârii din trenuri și până la înghesuirea oamenilor în casele arse și distruse, în primele zile de zăpadă. Aici au fost și primele decese. Iată cum a descris unul dintre deportați situația: „Țăranii basarabeni profitau de ocazie și ne jefuiau cât puteau, vânzându-ne alimentele pe care eram obligați să ni le procurăm. Pentru un costum bărbătesc obțineam două pâini și o oală cu ceai fără zahăr. Jandarmii români ne fugăreau dintr-un loc într-altul, căci nici măcar în chipul acesta nu ne era îngăduit să obținem câte ceva de mâncare”⁶².

Două transporturi din Rădăuți au traversat Nistrul după o așteptare de câteva zile; nu s-a permis majorității evreilor să rămână la Moghilev. Au fost mânați în lagăre și ghetouri, în interiorul Transnistriei. Președintele Comunității, Isidor Pressner, a trimis, la 22 octombrie 1941, din Atachi un apel disperat lui Filderman „să ne salvați din situația disperată în care ne aflăm”, implorându-l să intervină imediat pentru a evita transferarea rămășițelor comunității sale în împărăția morții din Transnistria. Deportarea în Ucraina, scria Pressner în scrisoarea pe care a reușit

⁵⁹ Mărturia lui Max Enzer, p. 8.

⁶⁰ Vezi 6.

⁶¹ *Cartea Neagră*, III, p. 136-137.

⁶² Mărturia lui Max Enzer, p. 9-11.

s-o trimită pe ascuns la București, contra plată, este „fără destinație, fără țintă... într-o direcție necunoscută”. Mulți dintre membrii comunității au fost deja deportați, sute au murit, mulți alții au înnebunit și unii s-au sinucis, a adăugat Pressner. „Nu suntem în măsură a vă arăta prin această scrisoare întreaga jale a noastră și situația în care ne aflăm. Un singur lucru este cert. Dacă nu vom fi salvați *imediat* [subl. în orig.], nu va supraviețui nici unul”. Scrisoarea a ajuns la Filderman dar nu se putea face nimic⁶³.

Soarta celor două transporturi trimise la Mărculești este mai puțin cunoscută. Unul dintre ele, numărând circa 1.500 de persoane, a fost mânat pe jos de la Mărculești la pădurea Cosăuți și, de acolo, a traversat Nistrul și a fost fugărit până la ghetoul Țibulovka de lângă Berșad, un marș de patru zile. Circa 1.500 au traversat Nistrul, 1.270 au ajuns la Țibulovka, 210 mai erau în viață după trei luni, în februarie 1942. „Trei mari morminte de oameni, fără identificare, aruncați cu haine cu tot, au rămas la Țibulovka Veche, de pe urma nefericiților din Rădăuți și din alte localități bucovinene”⁶⁴.

În ziua deportării, la 15 octombrie, șefii comunităților au hotărât să încredințeze 157 de suluri de Tora din sinagogile din Rădăuți și din alte localități, de unde evreii au fost evacuați, în păstrarea unui om de încredere al Comunității, polonezul Kuczinsky. Unități militare care au trecut prin oraș au confiscat sulurile Torei, au rupt pergamentele și le-au folosit pentru confecționarea de tobe, pantofi și sandale. Rămășițele comunităților, mia de supraviețuitori care s-au întors din Transnistria în 1945, au adunat fâșiile de pergament și „au îngropat, după tradiție, tobele și pantofii ce au mai putut aduna”. Soldații au profanat și au distrus cimitirul evreiesc, au demontat gardul, au sfărâmat monumentele funerare, au săpat și au azvârlit oseminte și au distrus până la temelie monumentul în memoria soldaților din armata austriacă căzuți în primul război mondial și monumentul ridicat în memoria evreilor măcelăriți în pogromurile din 1940⁶⁵.

Campania de deportare nu a luat sfârșit odată cu purificarea etnică din întreaga Bucovină. Regimul antonescian a vrut să-i descopere și să-i deporteze pe toți evreii originari din Bucovina și Basarabia stabiliți în decursul anilor în alte zone ale României. O Ordonanță a Ministerului de Interne, republicată în „Monitorul Oficial” și difuzată la posturile de poliție, a ordonat întoarcerea imediată a tuturor evreilor originari din cele două provincii la locurile unde s-au născut, împreună „chiar cu acei membri ai familiilor lor, soție sau copii născuți în Vechiul Regat”. Filderman i-a scris atunci lui Antonescu că sunt „trimiși și ei la moarte, fără nici un temei legal, fără nici o culpă personală, fără altă vină decât

⁶³ Scrisoarea lui Pressner, *Cartea Neagră*, III, nr. 161, p. 314-315.

⁶⁴ Mărturia Anei Cahan din Rădăuți, Arhiva Yad Vashem, 03-1423, p. 2-3.

⁶⁵ Mircu (vezi 17), p. 54-55.

aceea a originilor” și că statutul lor este mai rău decât al cetățenilor străini care au intrat în România cu sau fără aprobare⁶⁶.

La 17 octombrie, poliția a început să aresteze, după liste întocmite dinainte, familii întregi de evrei în care unul dintre membri se născuse în Basarabia sau Bucovina, inclusiv pe cei stabiliți în Regat cu zeci de ani în urmă, altele în care capul familiei se afla, atunci, într-un detașament de muncă obligatorie, precum și familii care, în vara anului 1940, fugiseră cu armata română din teritoriile anexate Uniunii Sovietice, deoarece n-au vrut să trăiască sub regim comunist. Siguranța din Iași, de exemplu, unde exista o concentrare importantă de evrei, în special din Basarabia, a stabilit că 26 octombrie este ultimul termen de prezentare⁶⁷.

Intervenția Federației în această chestiune n-a ajutat⁶⁸. Ministrul de Interne, generalul Dumitru Popescu, a fost rugat de Filderman să amâne deportarea. Acesta i-a răspuns că dacă ar fi depins de el, nu ar fi hotărât să-i deporteze pe acești evrei dar „puterea sa se oprește la frontierele de la 1940”⁶⁹. Hotărârea de a deporta evreii din această categorie a fost a mareșalului.

Acest episod întărește supoziția că cei din conducerea evreiască din București nu și-ar fi putut salva coreligionarii din Basarabia și Bucovina, chiar dacă ar fi știut din timp planul deportării, rămas secret până la începutul aplicării sale. În acest caz, intenția deportării s-a aflat din timp, dar conducerea evreiască n-a reușit s-o împiedice, deoarece aceasta era dorința lui Antonescu.

În sfârșit, de notat că soarta evreilor arestați pe acest criteriu în Regat și în Transilvania de sud (în măsura în care autoritățile au reușit să-i descopere) și deportați separat de evreii din Bucovina, a fost și mai rea. Ei au fost expediați în vagoane speciale, majoritatea lor fiind duși direct în lagărele de exterminare de pe Bug și asasinați imediat după sosire. Tot ce se știe este că majoritatea nu s-au întors. Numărul lor nu este cunoscut, dar se poate presupune că au fost mii.

⁶⁶ Memoriul lui Filderman către Antonescu cu privire la deportarea evreilor din Basarabia și din Bucovina și deportarea evreilor din Regat născuți în Basarabia și Bucovina, 19 octombrie 1941. Ancel. *Documents*, III, nr. 169, p. 266; Apelul Federației către ministrul de Interne, în aceeași chestiune, 20 octombrie 1941. *Idem*, nr. 171, p. 269.

⁶⁷ Uniunea Comunităților către directorul general al Siguranței cu privire la acțiunile poliției din Iași în vederea deportării din Iași a celor originari din Basarabia și Bucovina, 27 octombrie 1941. *Idem*, nr. 190, p. 292.

⁶⁸ Federația către directorul general al Siguranței cu rugămintea de a amâna deportarea evreilor născuți în Basarabia și Bucovina, 20 octombrie 1941. *Idem*, nr. 175, p. 273.

⁶⁹ Notă a lui Filderman cu privire la audiența la ministrul de Interne Popescu, 20 octombrie 1941. *Idem*, nr. 172, p. 270.

CAPITOLUL 22

Județul Dorohoi

Orașul Dorohoi și târgurile din vecinătate au reprezentat un concentrat de iudaism românesc. Aici s-a cristalizat, în decursul a două-trei sute de ani, prototipul evreului român, care vorbea idiș și românește, educat în școli evreo-române și, apoi, în școlile românești de stat, un evreu care nu vorbea o limbă „străină”, nu a trăit sub ocupație străină și vedea în București centrul său spiritual.

Cu două luni înainte de izbucnirea războiului, trăiau în județ (cu excepția Herței, anexată Uniunii Sovietice, cu un an înainte), 11.546 de evrei; 5.389 dintre ei locuiau în orașul Dorohoi.

În prima noapte de război, la 22 iunie 1941, au fost arestați la Dorohoi, din ordinul autorităților, președintele Comunității, avocatul Isidor Abramovici-Băluș, 22 dintre fruntașii Comunității și alți peste două sute de „suspecți” de comunism. Ei au fost transportați în vagoane de vite închise, la lagărul de la Târgu Jiu. Călătoria a durat două săptămâni, și „în fiecare punct de oprire” acești evrei au fost „amenințați cu moartea”. Lagărul din Târgu Jiu nu mai putea să absoarbă deținuți și noii sosiți au fost transferați la un lagăr special înființat la Craiova, unde au rămas două luni¹. Când au fost readuși la Dorohoi, se schimbaseră situația: circa 5.000 de evrei din târguri și sate fuseseră concentrați aici la izbucnirea războiului și încă o mie mai târziu. În oraș a fost instituit un regim special, diferit de cel din Regat, deoarece județul era atașat, din punct de vedere administrativ, Bucovinei. „În această situație, reprezentarea și apărarea drepturilor evreilor erau aproape imposibile”, a relatat unul dintre fruntașii Comunității².

Evreii din județ erau supuși tuturor legilor, ordinelor și dispozițiilor aplicate în celelalte județe din România – ca, de exemplu, ordinul lui Antonescu din 21 iunie 1941, de a-i evacua în decurs de 48 de ore pe toți cei capabili de muncă între 18-60 de ani din satele dintre Siret și Prut la lagărul din Târgu Jiu, iar familiile lor, în târgurile din județul unde locuiau³. De fapt, evacuarea începuse încă din 19 iunie.

¹ Mărturia președintelui Comunității, Isidor Abramovici-Băluș, cu privire la activitatea sa în timpul regimului fascist, din dosarul de documente al procuraturii din București, despre încercările de a-i trimite în judecată pe militarii răspunzători de pogromul din Dorohoi, copie a Federației, 1950. *Idem*, *Documents*, VI, nr. 38, p. 360-361.

² *Idem*, p. 361.

³ Ordinul lui Antonescu de evacuare a evreilor din comunele dintre Siret și Prut și arestarea bărbaților în lagărul din Târgu Jiu, 21 iunie 1941. *Idem*, V, nr. 5, p. 9.

Evreii din Darabani, un târg din apropierea Prutului, au primit ordin, în dimineața de 19 iunie, sub pretextul unui exercițiu de apărare antiaeriană, să evacueze localitatea în jumătate de oră și să se prezinte în piață⁴. Aici îi așteptau un comandant militar sosit cu câteva zile înainte de evacuare, primarul târgului și reprezentanți ai autorităților locale: „Ni s-a cerut să predăm cheile locuințelor, bineînțeles după ce am fost obligați să legăm la fiecare cheie un petec de hârtie cu numele, prenumele și adresa”. După aceea, au fost înconjurați de jandarmi și convoiul a început să mășăluiească spre gara Vorniceni, la o distanță de 35 de kilometri: „Tot drumul l-am făcut pe jos. Jandarmii ne goneau ca pe niște vite iar cine nu putea ține pasul era lovit cu patul armei. Sângele evreiesc începuse să curgă. În sfârșit, am ajuns la gară. Aici am fost cazați în afara gării, în câmp deschis. Nimeni nu lua în considerare că se găseau cu noi femei, copii, bătrâni și bolnavi. Am fost lăsați sub cerul liber. Ne chinuia în special setea și nicăieri nu era de găsit un strop de apă. Jandarmii ne păzeau de jur împrejur și nimeni nu avea dreptul să iasă din încercuire”⁵.

Comandantul postului de jandarmi din Vorniceni, plutonierul Gălușcă, a confiscat evreilor din Darabani vitele, caii și căruțele pe care primiseră permisiunea să le ia la drum și le-a vândut țăranilor. A treia zi după sosire, deportații au fost urcați în vagoane de marfă și transportați la Dorohoi. Aici au fost atașați la un tren în care se aflau peste două sute de evrei din oraș, arestați înainte. Comunitatea a reușit să împartă evacuaților jumătate de pâine de persoană, puțină marmeladă și un salam, dar nu s-a permis aprovizionarea cu apă. Convoiul și-a continuat drumul spre lagărul Târgu Jiu, în sudul României. În afară de apă, pe care au reușit s-o obțină într-o stație, datorită unei neatenții a paznicilor, evacuații au fost împiedicați pe parcurs să cumpere sau să primească alimente. Reprezentanți ai Comunității din Bucecea, un târgușor din județul Botoșani, care au venit în gară pentru a împărți pâine copiilor, au fost alungați de jandarmi, „iar cei ce riscau să arunce vreo pâine au fost bătuți de jandarmi”. (Două zile mai târziu, și cei 800 de evrei din Bucecea au fost evacuați, în condiții asemănătoare, în orașul reședință de județ.) „Tot drumul, în mai toate gările, soldații și civilii din trenuri ne insultau, ne amenințau, aruncau cu pietre în noi, pe când alți soldați, cuprinși de milă, au împărțit câte o bucată de pâine copiilor lihniți de foame”⁶. Peste opt zile, ajunși la Târgu Jiu, au fost duși pe jos în lagăr; în dimineața următoare, bărbații și femeile au fost trimiși la muncă obligatorie.

Pe drum au apărut primele cazuri de nebulie printre femei. Una din ele, Malca Cojocar, a fost scoasă din vagon de soldați și, împreună cu soțul ei, a fost predată

⁴ Un bilet al președintelui Comunității din Darabani descriind evacuarea, care a ajuns la Filderman abia în 22 august 1941. La două luni după evacuare, fără semnătură. *Idem*, III, nr. 33, p. 65.

⁵ Mărturia lui Isaia Herșcovici din Darabani. Arhiva Yad Vashem, 03-1476, p. 2-3.

⁶ Vezi 4.

poliției din Bacău, care a internat-o în spitalul local⁷. Acesta a fost doar un prim semnal al fenomenului zdruncinării psihice, răspândit printre cei evacuați din târguri sau deportați în Transnistria, în special printre femei, dar nu numai. Acest lucru s-a manifestat mai întâi în vagoane, apoi în lagărele din sudul României și, ulterior, și mai intens, în sinagogile și clădirile comunităților, unde erau îngrămădiți într-o aglomerație îngrozitoare zeci de mii de evrei; mulți și-au pierdut peste noapte nu doar agoniseala, dar și echilibrul sufletesc, în așteptarea deportării, în timpul peregrinării spre Transnistria și în lagărele și ghetourile de acolo. Au apărut simptome de dezechilibru cum ar fi apatia sau, dimpotrivă, neliniștea profundă la orice veste sau zvon, teama îngrozitoare de orice uniformă, încercări de sinucidere (dintre care unele au reușit). Aceste cazuri s-au înmulțit fără ca cineva să-și dea seama, întrucât evreii dezrădăcinați brusc din casele lor și concentrați în masă în lagăre erau ei înșiși la limita stării normale și nu erau în stare să discearnă bolile psihice ale altora.

După o ședere de trei luni în lagărul de concentrare, evreii din Darabani au fost duși, la începutul lui septembrie, la gara din Târgu Jiu și, în condiții chiar mai înjositoare, au fost retrimiși la Dorohoi; nici măcar nu bănuiau că urmează să fie deportați.

De data aceasta drumul era mai greu, din cauza căldurii mari din acel septembrie și din cauza lipsei de alimente și, în special, de apă. „Nu s-a mai putut coborî în gări; se putea cumpăra numai prin soldații și ceferiștii ce ne păzeau. Bani nu aveam, așa că dădeam lucruri sau aur, ce mai reușisem să ascundem, pentru o pâine sau o sticlă de apă”⁸.

Eliberarea din lagărele din sudul României a obținut-o Federația în schimbul angajamentului de a achiziționa un număr mare de obligații ale Împrumutului Reîntregirii. La Dorohoi au fost aduși, atunci, evreii nu numai din Darabani, ci și din întregul județ, în afară de Herța: Rădăuți-Prut, Mihăileni și Săveni și, printre ei, și cei din sate, în total 6.534 de suflete. „Nu a intervenit nici o ușurare în viața lor”, s-a plâns Federația ministrului de Interne. În loc să fie întorși la casele lor, au fost transportați în regim de închisoare la Dorohoi: „Este absolut indiferent dacă locuiesc la Craiova sau la Dorohoi, din momentul în care nu-și pot exercita profesia și nu se pot adăposti în casele lor”⁹. Federația a cerut eliberarea și revenirea în târgurile de origine, dar la București se hotărâse deportarea lor. De aceea, apelul a fost respins. Comunitatea din Dorohoi a cerut ajutor urgent de la Federație pentru cei șapte mii de evacuați, întrucât nu era în stare să-i susțină¹⁰.

⁷ Aprobarea comandantului poliției din Bacău pentru internarea Malcăi Cojocarului din Darabani, care a înnebunit în timpul călătoriei spre lagăr, 25 iunie 1941, și cererea soțului ei, Sami Cojocarului, către comandantul poliției să-i aprobe să rămână alături de soția sa, internată în spitalul din oraș. Ancel, *Documents*, 11, nr. 140, p. 420-421.

⁸ Mărturia lui Isaia Herșcovici, p. 5.

⁹ Federația către ministrul de Interne, cerând aprobarea înapoierii evreilor din județul Dorohoi la casele lor și, dacă nu este posibil, atunci cel puțin din motive umanitare să li se permită să ia îmbrăcăminte din casele lor, în vederea iernii care se apropia. 3.9.1941. Ancel, *Documents*, III, nr. 57, p. 108.

¹⁰ Copie a cererii comunității din Dorohoi. *Idem*.

Trimișii Federației au depus un mare efort pentru a împărți puținele alimente celor circa două mii de evrei transportați la începutul lui septembrie, în trenuri de marfă închise, prin București, înapoi la Dorohoi: „Prezența noastră în gară și cuvintele de încurajare i-au întărit sufletește”. Strecurarea de alimente și apă în trenuri și mituirea funcționarilor, polițiștilor, jandarmilor și ceferiștilor care aveau un contact oarecare cu aceste trenuri cereau multă inventivitate din partea trimișilor Federației: „Nu am precupețit nici un efort, periclitându-ne până și siguranța personală, în urmărirea scopului nostru: ajutorarea celor în suferință”, se arăta în raport¹¹.

La Dorohoi, evacuații au fost încartiruiți în două școli evreiești și într-o sinagogă, unde au trăit în condiții de arest. Comunitatea sărăcise, și nu era capabilă să întrețină o concentrare de persoane care o depășea numeric. Circa 1.200 de bărbați au fost imediat mobilizați în diferitele cadre de muncă obligatorie și trimiși în detașamente în alte zone ale României, majoritatea la Brăila. Circa 800 dintre ei nu erau împreună cu familiile lor când a început deportarea în Transnistria.

Evreii din Mihăileni au fost victimele unei campanii de teroare care a început după retragerea armatei române, în vara lui 1940. La 13 iunie 1941 au fost arestați 13 „comuniști” evrei și trimiși în sudul României, în lagărul improvizat de la Videle. La 21 iunie, pe neașteptate, cei 1.300 de evrei ai târgului au primit ordinul să-l părăsească în jumătate de oră, și „cine a întârziat a fost bătut”. Li s-a permis să-și ia lucruri personale și convoiul a fost mînat pe jos la Bucecea, distanță de 30 km.¹²

Evreii din Bucecea i-au primit cu înțelegere și compasiune, dar, în scurt timp, au fost și ei adunați și evacuați la Botoșani, după reguli asemănătoare și la o distanță de circa 30 km. Împreună cu ei au plecat 25 de familii numeroase din Mihăileni, în total 206 oameni care au găsit modalitatea de a convinge autoritățile să-i transfere acolo și, astfel, și-au salvat viața. Evreii din Mihăileni au fost mînați pe jos la Dorohoi. Pe drum, jandarmii au luat ostatici pentru a se asigura că nimeni nu va evada din convoi, deoarece paza era slabă¹³. Și, într-adevăr, nimeni n-a evadat, deoarece nu aveau unde să fugă și nici cine să-i ajute. La 8 noiembrie a început ultimul capitol al istoriei evreilor din Mihăileni: au fost urcați în vagoane și trimiși la Atachi.

Viața celor din Săveni s-a înrăutățit brusc începând din aprilie 1941, când în târgușor au venit unități ale armatei germane. În mai, tensiunea a crescut, situația economică s-a înrăutățit și amenințările de tot felul au devenit fapt cotidian. Circa 250 de evrei stabiliți timp de generații în satele din împrejurimi au părăsit totul și au fugit la Săveni. La 20 iunie au fost arestați 20 de bărbați între 16 și 60 de ani și

¹¹ Raportul a doi trimiși ai Federației, Lazarovici și Abramovici, cu privire la acțiunea de ajutorare a evreilor eliberați din lagăre care au călătorit prin București, 4 septembrie 1941. *Idem*, nr. 59, p. 111-112.

¹² M. Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, 1945, p. 111 (în continuare, Mircu): *Pinkas Hakehilot Rumania*, A, p. 181.

¹³ Mărturia lui Șlomo Leibovici din Botoșani, Arhiva Yad Vashem, 03-1445, p. 5.

trimiși sub pază la gara Ungheni, pe jos, distanță de 11 kilometri. Acolo au fost urcați în vagoane de vite și expediați în lagărul de la Târgu Jiu. În lagăr au ajuns după o călătorie de opt zile în vagoane închise și îngrămădiți, fără să li se permită să ia cu ei alimente și apă. „După ce am plecat la Târgu Jiu”, a relatat unul dintre evacuați, „am intrat țărani de lângă Săveni, mi-au bătut soția și copiii, luându-mi toată averea”¹⁴.

La 22 iunie, restul de evrei din târg au primit ordin să se adune, sub pretextul că se caută arme, dar, în realitate, pentru a li se jefui casele. Apoi au fost readuși în casele devastate și au primit ordin să se pregătească imediat pentru evacuare. Soldații au continuat să prade și în timpul acestor pregătiri; o tânără care a încercat să-și apere tatăl bătrân a fost împușcată pe loc. Familiilor li s-a îngăduit să încarce în căruțe obiectele casnice, după ce șeful Comunității i-a mituit pe cei răspunzători de evacuare. După un marș de circa 40 km., convoiul a ajuns la Dorohoi; și, întrucât toate clădirile Comunității erau ocupate, au primit permisiunea să se răspândească prin oraș și să-și caute loc de dormit. Câteva familii au reușit să obțină aprobarea de a se stabili la Botoșani, la rude. Nimeni, nici chiar autoritățile locale, nu realizau deosebirea dintre a rămâne la Dorohoi și a se muta la Botoșani. Cererile au fost făcute în scopul întregirii familiilor și nu în încercarea de a se salva de deportarea previzibilă. Sute de bărbați din Săveni au fost luați în detașamentele de muncă obligatorie și, în momentul deportării în Transnistria, familiile au plecat fără ei. ¶

Soarta celor câteva sute de evrei din târgușorul Rădăuți-Prut a fost până nu demult mai puțin cunoscută, din lipsă de mărturii, precum și din cauza confuziei între orașul Rădăuți din Bucovina și această mică localitate cu același nume, situată la 80 km., în capătul de nord-est al județului. Târgul Rădăuți-Prut era situat chiar pe malul Prutului și, de aceea, evreii de acolo au trăit aceleași experiențe ca și cei din Darabani. În ajunul ofensivei germano-române în Uniunea Sovietică, aproximativ la 18 iunie, au primit de la jandarmi ordinul de a-și părăsi casele, sub pretextul că podul de peste Prut urmează să fie aruncat în aer. Jandarmii au mânăat convoiul cam 10 km. în afara târgului, fără să se permită cuiva să ia ceva de acasă, iar seara i-au readus la casele lor. Exercițiul de evacuare s-a făcut cu scopul de a li se jefui locuințele. A doua zi, jandarmii au organizat din nou convoaie, mânănd întreaga comunitate spre gara Ungheni. Acolo i-au obligat pe toți, în bătai, să urce în vagoanele de marfă, fără a le permite să bea apă sau să se aprovizioneze cu apă în acea zi de vară arzătoare. Comunitatea din Rădăuți-Prut a fost transportată la Târgu Jiu. Lagărul fiind supraaglomerat, au fost duși în continuare spre Craiova, unde erau deja internați câteva sute de evrei într-un lagăr improvizat, la o școală evreiască. Comunitatea din Craiova i-a salvat de la foame. S-a înființat o cantină, unde s-au servit evacuaților trei mese pe zi. Pe tot timpul rămânerii lor la Craiova, au fost scoși la muncile câmpului, la curățarea străzilor și la alte munci în oraș. În septembrie 1941, au fost din nou

¹⁴ Mărturia lui Zelig Leiba din Săveni, Arhiva Yad Vashem, 033-878; *Pinkas Hakehilot Rumania*, A, p. 184-185.

încărcați în vagoane de marfă și transportați la Dorohoi, la marea concentrare de evrei din județ. Aici au fost încartiruiți în școli și clădiri ale Comunității, în condiții de refugiați. În noiembrie 1941, au făcut parte din primul transport încărcat în trenuri de marfă și deportați. Au ajuns la lagărul din Mărculești în Basarabia și, de acolo, prin pădurea Cosăuți și Soroca, în Transnistria¹⁵.

Soarta evreilor din Herța, din același județ, a fost diferită, întrucât târgul și împrejurimile lui au fost anexate Uniunii Sovietice în vara anului 1940, în ciuda faptului că nu aparținuseră niciodată Bucovinei, ci făceau parte din Regat. Ei au suferit grozăviile luptelor de recucerire a teritoriului; la 7 iulie 1941, imediat după intrarea armatei române, 182 de evrei au fost executați, după ce au primit ordin să-și sape singuri un mormânt comun. La sfârșitul lui iulie 1941, circa 1.600 de evrei din Herța au fost adunați la marginea târgului, au fost înconjurați de jandarmi și mânați în direcția Basarabiei, în cadrul „deportărilor pripite”. La Edineț „au inaugurat” lagărul înființat acolo; iar de sârbătoarea Simhat Tora („Bucuria Torei”), la 14 octombrie, în ziua în care a căzut prima zăpadă, au fost mânați la Atachi și lăsați noaptea în câmp deschis, lângă punctul de traversare: „Noaptea aceea neagră, cum am numit-o, a secerat 300 de suflete dintre noi. Vaietele nu încetau. Trântiți pe pământul ud, bărbatul cerea ajutor de la nevastă iar aceasta de la bărbat sau copii, dar nici unul nici altul nu puteau să vină în ajutor. Și așa s-au sfârșit. Tot noaptea am fost duși pe podul plutitor; nu puțini dintre noi au căzut în Nistru și acolo au rămas; din cauza întunericii, îngrămădiți, au căzut în apă”¹⁶.

Deportarea

Campania de deportare a evreilor din județul Dorohoi este bine cunoscută și documentată, întrucât a fost considerată, și atunci, ca un examen al intențiilor regimului antonescian față de evreii din Regat. La ultima sa întâlnire cu Filderman, la 8 septembrie 1941, Antonescu i-a promis că „el [Antonescu] distinge pe evreii regăteni de ceilalți și că este în intenția sa ca aceștia să aibă o situație privilegiată”¹⁷. Conducerea evreiască de la București a crezut în cuvântul Conducătorului și, de aceea, a fost total surprinsă când au început deportările din acest județ. Trimisul Federației, avocatul român Mușat, a plecat la Dorohoi la 6 noiembrie, în momentul când la București a ajuns prima veste despre deportare¹⁸.

¹⁵ Telegrama trimisă de Comunitatea din Dorohoi către Uniunea Comunităților și nota lui Filderman în această problemă. Ancel, *Documents*, III, nr. 242, p. 403; *Dorohoi, generații de iudaism și sionism*. B. Culegere și redactare David Șlomo. Kiriat Bialik, 1993, p. 357-361 (în ebraică).

¹⁶ Mărturia lui Lupu Segal din Herța, Arhiva Yad Vashem, 03-1428, p. 1-2.

¹⁷ Notă a lui Filderman cu privire la întâlnirea cu Mihai Antonescu și Ion Antonescu, din 8 septembrie 1941. Ancel, *Documents*, III, nr. 74, p. 132.

¹⁸ Nota lui Filderman din 6 noiembrie 1941 cu privire la zvonurile că urmează să fie deportați evreii din județul Dorohoi și nota din 7 noiembrie privind începutul deportării. *Idem*, nr. 215, p. 327.

Dezbaterile în procesul șefilor Guvernământului din Bucovina, care a avut loc în anul 1945, raportul întocmit de Mușat în noiembrie 1941, știrile trimise pe furiș lui Filderman de către șefii Comunității care n-au fost deportați și încercările făcute de conducerea evreiască din București pentru a anula decizia alcătuiască documentația despre această deportare. În această campanie, chiar mai mult decât în campania de deportare din Bucovina de sud, autoritățile au depus un mare efort să facă să dispară orice dovadă scrisă și tot ce a avut vreo legătură cu transmiterea ordinelor și cu răspunderea personală pentru executarea lor; acest efort a continuat și în timpul regimului comunist.

Se poate spune că în tot ceea ce privește ordinele și pregătirile administrative se observă o asemănare între deportarea evreilor din județul Dorohoi și deportarea din Bucovina de sud.

Ordinul a fost transmis prin Marele Stat Major al armatei române, dar nu a fost găsit până acum. Mușat a comunicat la 25 noiembrie 1941 că garnizoana din Dorohoi a primit, la 25 octombrie, dispoziția din partea mareșalului Antonescu de a interzice evreilor să iasă din oraș „din orice motiv” și a anulat toate excepțiile în această privință – cum ar fi posibilitatea elevilor de a pleca într-un alt oraș, permise de circulație pentru evreii convocați să depună mărturie la un tribunal etc. Prefectul județului, colonelul Ioan Borcan, primarul orașului, Jan Pascu, și secretarul Guvernământului Bucovinei, Lupu, au pregătit un document în care se stabilea că este „absolut necesară evacuarea din orașul Dorohoi a celor evacuați din orașelele din județ, anume Darabani, Săveni, Rădăuți-Prut și Mihăileni, care constituie un surplus de populație, dăunător vieții normale a orașului Dorohoi”¹⁹. ∞

La 5 noiembrie s-au răspândit zvonuri că evreii urmează să fie evacuați din oraș. În aceeași seară au fost convocați la prefect conducătorii Comunității Dorohoi și conducătorii comunităților evacuate care locuiau în oraș. Prefectul nu le-a pomenit despre deportare, ci le-a comunicat doar că a aprobat să se aducă pentru evreii evacuați îmbrăcăminte și încălță ninte din locuințele părăsite în județ, și că aceste obiecte vor fi împărțite peste două zile. „Aceste obiecte n-au fost aduse nici până astăzi”, a adăugat Mușat. A doua zi, la 6 noiembrie, comandantul poliției i-a adunat pe șefii de comunități și i-a anunțat că deportarea va începe a doua zi și că primul transport îi va cuprinde pe evreii din Darabani și Rădăuți-Prut²⁰.

În aceeași zi, conducătorii comunităților evacuate și conducătorul Comunității din Dorohoi au fost chemați, fiecare separat, la primarul orașului, care le-a citit dintr-un document fără semnătură și fără ștampilă că „în termen de 24 de ore trebuie să predea Băncii Naționale toate obiectele de aur, argint, bijuterii, precum și toate sumele în numerar, titluri, valute străine, fiecare

¹⁹ Raport al avocatului român Constantin Mușat cu privire la executarea deportării populației evreiești din orașul și județul Dorohoi, fără dată (aproximativ 23 noiembrie 1941). AnceI, *Documents*, III, nr. 250, p. 412-415 (în continuare, Raportul Mușat).

²⁰ *Cartea Neagră*, III, p. 140.

persoană neavând drept de a-și opri decât suma de una mie lei”. Oricine va încălca acest ordin va fi împușcat²¹. (Un ordin asemănător, care s-a păstrat, a fost pregătit de către primării și citit conducătorilor comunităților din Suceava, Burdujeni și Ițcani.) După aceea s-a citit, în prezența conducătorilor Comunității din Dorohoi, Ordonanța nr. 6 a guvernatorului Bucovinei, identică cu Ordonanța nr. 38, citită la Cernăuți, și care amenința cu execuția prin împușcare pe oricine nu se va supune ordinelor anterioare sau va încerca să ascundă evrei, va cumpăra, va primi sau va păstra obiecte de valoare care le aparțin – ordin descris pe larg în capitolul despre ghetoul Cernăuți²². Mușat a lăsat o descriere scurtă a acțiunii de „preschimbare” a numerarului și a obiectelor de valoare, așa cum a avut loc în acea zi la sucursala din Dorohoi a Băncii Naționale: „În schimbul leilor prezentați la casă s-au dat ruble calculate la 40 de lei o rublă; pentru obiectele de metal prețios sau bijuterii era un expert, care stabilea prețuri derizorii... Un funcționar al Băncii Naționale, în special controlorul Munteanu, s-a comportat cu o sălbăticie nemaipomenită, smulgând din degete până și verighetele de cununie. La protestul vicepreședintelui Comunității, acesta a fost chemat într-o cameră separată și bătut crunt. În gară, înainte de îmbarcare, li s-au făcut percheziții și li s-au luat și ultimele obiecte de valoare pe care le mai aveau; li s-au luat, de asemenea, păturile, hainele, cămășile și toate alimentele, fără a li se da în schimb nici o despăgubire, fie chiar ridicolă²³.”

La conducerea campaniei de confiscare s-a aflat o echipă specială a Băncii Naționale a României, trimisă din București, în frunte cu inspectorul Marin Florescu, având ca ajutor un specialist în aprecierea obiectelor de valoare, Rânceanu, un agent special de poliție; și el din București și, desigur, pe directorul sucursalei locale a Băncii Naționale, Popa. Inspectorul Florescu și agentul de poliție băteau în timpul controlului, la sucursala Băncii și în gară, înainte de urcarea în vagoane. Președintele Comunității, Abramovici Băluș, a fost bătut de Florescu când a protestat contra jafului. Florescu l-a amenințat chiar cu împușcarea deoarece „a instigat” evreii să nu se conformeze ordinelor autorităților²⁴.

Ordinul privind obligația de a se preda bunurile a fost anunțat pe străzi de toboșarul primăriei. Când populația românească a aflat, în mod oficial, despre deportare, s-a petrecut un fapt care i-a cutremurat, la București, pe conducătorii evreilor din România și a fost un semn prevestitor de rele pentru toți evreii din Regat. Românii din Dorohoi s-au năpustit deodată asupra magazinelor și caselor evreiești, jefuind tot ce le-a căzut la îndemână, îndeosebi mărfuri din prăvălii,

²¹ Raportul Mușat, p. 417.

²² Ordonanța nr. 38 a guvernatorului Bucovinei din 11 octombrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 99, p. 157.

²³ Raportul Mușat, p. 412. Specialistul Băncii Naționale a apreciat valoarea a trei ceasuri de aur la patruzeci de ruble – prețul unei jumătăți de pâine în Transnistria; vezi tabelul de prețuri ale alimentelor de bază în Transnistria, 2 decembrie 1941, *Idem*, nr. 257.

²⁴ Mircu, p. 146, despre bătaia aplicată președintelui Comunității, de către inspectorul Băncii Naționale: vezi 1.

medicamente și orice alt lucru găsit, fără ca evreii să îndrăznească să se opună. Aceasta a constituit un fel de ediție a doua a jafului din timpul pogromului din vara anului 1940. Ea poate fi interpretată și ca expresie a identificării cu hotărârea de a se despărți de evreii din Regat, a satisfacției că averile acestora au devenit bunuri fără stăpân și a certitudinii că nimeni nu se va mai întoarce pentru a-i da în judecată.

În după-amiaza zilei de 7 noiembrie a plecat primul transport în direcția Atachi, cu circa 1.500 de evrei din Darabani și Rădăuți-Prut. Situația lor era deosebit de grea, deoarece Comunitatea din Dorohoi nu se mai putea îngriji de existența lor, ei ajungând aici după ce fuseseră jefuiți în lagărul din Târgu Jiu de tot ce aveau asupra lor. Mulți dintre ei erau pregătiți sufletește pentru o schimbare, deoarece fuseseră alungați de câteva luni din casele lor, dar nu știau unde vor fi deportați și nu și-au închipuit ce atrocități îi așteaptă. De asemenea, nu trebuie uitat că majoritatea deportaților din acest transport, precum și din cel din ziua următoare, erau femei, copii și bătrâni, întrucât bărbații, cu excepția celor 1.200 concentrați în detașamentele de muncă din județul Dorohoi și din județul vecin Botoșani, se aflau în județul Brăila, la Cetatea Albă, în Basarabia, și în satul Svorîștea. „Venind acasă, nu și-au mai găsit părinții, soțiile și copiii, iar locuințele le-au găsit încuiate, având pe ușă un bilet: „Averea statului, cine se va atinge va fi împușcat pe loc”²⁵.

Lipsa de coordonare între acțiunile Guvernământului din Bucovina și Ministerul de Război, care izvora și din necesitatea de a păstra secrete pregătirile pentru deportare, a dus la neincluderea bărbaților în transporturile plecate din Dorohoi. Evreii din primul transport au fost adunați pe străzi și au primit permisiunea să închirieze pe contul lor o căruță, plătind 2.000-3.000 de lei pentru un drum de 500-600 de metri. La gară s-a făcut un al doilea control, în cursul căruia delegații Băncii Naționale i-au bătut pe cei controlați pentru a găsi obiecte de valoare ascunse sau pentru că găsiseră asemenea obiecte. Autoritățile au respins orice apel, de ultim moment, de a permite celor cu decorații de război, foștilor ofițeri activi și văduvelor și orfanilor de război să rămână pe loc. De altfel, n-au permis rămânerea pe loc nici bătrânilor de 80-90 de ani și bolnavilor incurabili și, de fapt, n-au exceptat pe nimeni²⁶.

La gară, pe deportații din primul transport i-a așteptat o surpriză: însuși prefectul a venit să se despărță de ei și, într-un discurs improvizat, i-a anunțat, așa cum își aduce aminte unul dintre deportați, „că ne vor duce pe un drum lung, dar vom avea acolo apărare și vor veghea asupra vieții noastre”²⁷.

²⁵ Notă a lui Filderman despre deportarea evreilor din județul Dorohoi, care a fost predată, în cele din urmă, lui Antonescu, 2 decembrie 1941, Ancel, *Documents*, III, nr. 259, p. 126 (în continuare, Nota lui Filderman către Antonescu).

²⁶ Raportul Mușat, p. 413.

²⁷ Mărturia Jentei Alter din Darabani, Arhiva Yad Vashem, 03-1440, p. 3.

Drumul spre Atachi a durat câteva zile și supraviețuitorii țin minte mai ales frigul și setea, care au lovit greu în copii și au provocat multe victime. Șederea la Atachi, „ultimele” controale ale delegațiilor Băncii Naționale și ale jandarmilor și traversarea Nistrului sunt cunoscute. Sâmbătă 8 noiembrie au plecat convoaiele din Săveni și Mihăileni. Al doilea transport a numărat circa 3.000 de oameni, fiind nevoie de un tren foarte lung. Din câte se știe, transportul a fost împărțit în două: o parte au fost trimiși la Atachi fără a trece prin Cernăuți, pe linia ferată care lega orașul direct cu Basarabia, și altă parte au fost îndreptați spre sud, prin Botoșani, Iași, Ungheni, și de acolo spre nord către Basarabia, la Bălți și la Soroca. La transportul trimis la Atachi „s-au luat târnăcoape și cazmale pentru a se înmormânta cei căzuți în drum” din primul transport²⁸. La 10 noiembrie se aflau la Atachi circa 3.000 de evrei, trimiși unii după alții din Dorohoi, ținuti în câmp deschis, lângă punctul de trecere peste Nistru, pe o ploaie torențială. În noaptea aceea temperatura a coborât sub zero grade. Soldații s-au năpustit asupra deportaților care ședeau culcați în noroi „și i-au jefuit de restul de bunuri”²⁹, deși este greu de imaginat ce se mai putea jefui de la ei. Oricum, când au trecut Nistrul erau aproape goi. Despre transportul care a plecat prin Soroca la punctul de trecere de la Cosăuți nu se știe nimic.

Dorohoiul s-a golit de evrei; după părerea autorităților locale, ei periclitau sănătatea publică. La procesul lui Calotescu și al altor criminali de război, care au acționat în cadrul Guvernământului Bucovina, s-a stabilit că ordinul de deportare din Dorohoi l-a dat guvernatorul Bucovinei. Din punct de vedere formal, faptul este adevărat, dar în statul centralist al lui Antonescu nu se putea emite un astfel de ordin fără știrea și aprobarea lui; cu atât mai mult cu cât a fost transmis prin intermediul Marelui Stat Major și a contrazis promisiunea Conducătorului făcută lui Filderman în prezența președintelui Înaltei Curți de Apel, Nicolae Lupu.

Acum se știe că documentul (ordinul de deportare) se află în Arhiva orașenească din Cernăuți. În decursul procesului criminalilor de război din Bucovina, desfășurat în anul 1945, s-au clarificat alte câteva fapte și cel mai important dintre ele este că „un grup de demnitari ai Dorohoiului... împreună cu prefectul au plecat la generalul Calotescu, pentru a cere soluționarea problemei evreiești în Dorohoi. «Soluționarea» problemei evreilor din Dorohoi era deportarea”³⁰.

Inițiativa deportării unor evrei aparținând de Vechiul Regat și ideea de a profita de ocazie pentru a se debarasa de cei din județ au venit din partea demnitarilor locali. Aceștia erau militari, funcționari de stat și avocați care niciodată nu se manifestaseră ca legionari; printre ei se afla o personalitate

²⁸ Nota lui Filderman către Antonescu, p. 426-427.

²⁹ *Cartea Neagră*, III, p. 141.

³⁰ Actul de acuzare, rechizitoriile și replica apărării în procesul primului lot de criminali de război, București, 1945, p. 64-65. Anel, *Documents*, VI, nr. 7. p. 88.

considerată, din greșeală, ca „prieten al evreilor” – primarul Jan Pascu, care întreținuse relații bune cu ei. La proces s-a mai dezvăluit că din momentul când s-a aflat despre politica de deportări aplicată în Bucovina de sud, au început să parvină la prefectură cereri din partea unor cetățeni, de a deporta evreii din orașul Dorohoi, din tot felul de motive. Secretarul prefecturii, Mihail Popescu, a întocmit un raport special, semnat de prefect, colonelul Ioan Borcan (care, după deportare, a fost ridicat la gradul de general) și de primar. În numele cetățenilor îngrijorați de prezența evreiască în Dorohoi și pe baza cererilor primite și înregistrate la prefectură, demnitarii autorității locale au cerut îndepărtarea evreilor din Dorohoi. Calotescu a aprobat cererea și a emis ordinul de deportare, „lăsând însă la latitudinea prefectului să-i rețină pe cei necesari”³¹.

Până la 3 decembrie, data încheierii deportărilor din Dorohoi, nu s-a putut stabili nici un contact cu Conducătorul pentru a înainta o plângere și a-i aminti că și-a încălcat promisiunea. Filderman a pregătit o „notă privitoare la deportarea evreilor din județul Dorohoi” și a înmănat-o lui Nicolae Lupu, președintele Înaltei Curți de Apel, dar acesta a reușit abia la 3 decembrie să fie primit în audiență la Conducător³². Antonescu i-a spus lui Lupu că „a fost afectat de cele petrecute. Că a dat ordin pentru anchetă și că va dispune întoarcerea celor plecați”³³. Nu a avut loc nici o anchetă, nici un evreu nu s-a întors (până în decembrie 1943) și doar ultimul transport, aflat pe peron, a rămas pe loc.

Între 9 și 11 noiembrie 1941 a funcționat și la Dorohoi „Comisia de triere” – o mașină de șantaj, paralelă aceleia din Cernăuți. Comisia, în frunte cu prefectul, colonelul Borcan, primarul, șeful poliției. Pamfil, directorul Camerei de Comerț, Timoš, reprezentantul meseriașilor, Titus Onofrei, și doi ofițeri veniți de la Cernăuți, s-a întrunit la sediul prefecturii. Un număr necunoscut de persoane au înaintat cereri de scutire de deportare „pe motiv că sunt comercianți, intelectuali, infirmi, bătrâni, decorați de război, orfani și văduve de război”³⁴. Atmosfera antisemită și corupția autorităților române au dus la rezultate asemănătoare cu ceea ce se întâmplase la Cernăuți. Printre evrei se răspândise zvonul că „se poate amâna deportarea cu câteva zile” sau chiar cu câteva ore, dacă s-ar obține autorizații de ședere temporară, bazate pe certificate medicale. Mulți au plătit sume fantastice pentru a obține astfel de certificate de la două personalități importante – secretarul prefecturii, Mihail Popescu, și dr. Felix Nădejde, medicul județului; aceștia au acționat împreună, în deplină înțelegere; ei au eliberat certificate cu valabilitate de câteva zile pentru sute de mii de lei fiecare, sau pentru ceasuri de aur și bijuterii.

³¹ *Idem. Idem*; Mircu, p. 143.

³² Nota lui Filderman către Antonescu, p. 426-427.

³³ Nota lui Filderman cu privire la întâlnirea sa cu Nicolae Lupu, după ce acesta s-a întâlnit cu Antonescu, 3 decembrie 1941. *Idem*, nr. 258, p. 425.

³⁴ Raportul Mușat, p. 413.

Cei doi n-au fost singurii români care au făcut negoț cu autorizații și cu promisiuni fără acoperire. Asemenea iluzii au vândut în schimbul unor sume uriașe și cuplul Vescanu, dintre intimii guvernatorului Calotescu, care nici măcar nu se aflau în Dorohoi; colonelul pensionar Topliceanu, care a dat de înțeles că are legături printre militari; pretorul Mosaide (această funcție a îndeplinit-o în oraș, întrucât județul a fost alipit Bucovinei); și comandantul poliției, Pamfil – care a acordat autorizații câtorva evrei, dintre zecile ce i s-au adresat și i-au plătit anticipat³⁵. Această agitație se petrecea într-o perioadă în care evreii erau supuși unor restricții severe: ei n-aveau voie să circule în majoritatea orelor zilei, și pe câteva străzi le era interzisă cu totul prezența. Parte dintre contacte s-au făcut, de aceea, prin intermediari români, care și ei și-au primit partea lor.

Trimisul român al Federației a notat, în raportul său, existența negoțului cu autorizații, adăugând că așa-numita Comisie de triere a refuzat să aprobe unor bătrâni de peste nouăzeci de ani, unor infirmi imobilizați, unor foști combatanți, răniți pe front în primul război mondial și multor evrei considerați necesari economiei, să rămână la Dorohoi. În schimb, a permis rămânerea în oraș unor oameni sănătoși, fără nici o meserie și fără nici un fel de drepturi dobândite în serviciul statului. Mulți neevrei din Dorohoi au influențat Comisia în hotărârile sale, printre care „funcționari, doamne care au traficant cu sume ce variau între două sute de mii și un milion lei, obiecte de preț în natură, ca paltoane de astrahan, bijuterii etc. pentru a obține câte o autorizație provizorie, care peste 24 de ore era anulată”. Suspînul de ușurare a durat pentru mulți „beneficiari” între o zi și două: când au început deportările, ei au descoperit că autorizațiile nu sunt valabile. Unii n-au depus deloc cereri, deoarece circa 800 de bărbați, majoritatea capi de familie, n-au fost eliberați din detașamentele de muncă și „totuși femeile și copiii și părinții au fost evacuați singuri, cu toate implorările lor”³⁶.

La 12 noiembrie, comerțul cu autorizații a încetat. În total, Comisia a acordat 450 de autorizații de scutire de deportare³⁷. În noaptea dinainte, s-au răspândit, pe străzi anume alese, toboșari ai primăriei și, în bătaia tobelor, au anunțat că evreii de pe acele străzi vor fi deportați a doua zi și trebuie să fie pregătiți de plecare și să aștepte în stradă: „Temându-se de Ordonanța nr. 6, toată lumea a plecat la gară, în convoaie ce înnebuneau de durere pe cel mai rău om. În urma lor, funcționarii primăriei aplicau sigilii pe ușile caselor celor evacuați, afișând un bilet cu inscripția «Averea statului. Cine se va atinge de ea va fi împușcat pe loc». Dar în case n-a mai rămas nici o avere, deoarece 90% din ea a fost risipit și însușit de diferiți indivizi, în condiții de anarhie și dispreț față de ceea ce se numește drept de proprietate”³⁸.

³⁵ Mircu, p. 144-145.

³⁶ Raportul Mușat, p. 413.

³⁷ *Pinkas Hakehilot Rumania*, A, p. 108.

³⁸ Raportul Mușat, p. 414.

Mulți evrei care au obținut autorizații valabile și-au părăsit totuși locuințele, deoarece nu toți membrii familiei le primiseră.

La 13 noiembrie a plecat al doilea transport, după aceeași metodă, dar de data aceasta s-a prezentat pentru deportare mai multă lume, deoarece poliția a răspândit zvonul că acesta este ultimul și că oricine va fi prins fără autorizație va fi împușcat³⁹.

În ambele transporturi, au fost deportați circa 3.000 de evrei. În oraș au mai rămas 1.756, parte fără autorizații, și încă circa 800 de bărbați aflați pentru moment cu detașamentele de muncă în județul Brăila. Autoritățile de la Dorohoi au liniștit familiile agitate: „s-a spus femeilor că bărbații le vor urma. Femeile au luat copiii de mână și au plecat numai cu ce aveau pe ele. De aceea și cel mai mare procent de mortalitate l-au dat deportații din Dorohoi”⁴⁰, se arată în memoriul prezentat de Filderman ministrului de Interne la 12 decembrie 1943, când se lupta să obțină repatrierea din Transnistria a supraviețuitorilor originari din județ.

La 14 noiembrie a intrat în gară un tren cu un mare număr de vagoane, pentru toți evreii din Dorohoi care nu aveau nici un fel de autorizație. Trenul aștepta la peron, dar la ora 9 dimineața s-a comunicat mulțimii care stătea pe boccele că a sosit un ordin să se amâne plecarea din lipsă de vagoane. Membrii „Comisiei de triere” aflați la fața locului au pretins că nu este vorba de o anulare a deportării, ci doar de o amânare de 24 de ore. Ordinul de anulare fusese comunicat telefonic de la Cernăuți, în numele guvernatorului, probabil cu o seară înainte, dar prefectul și complicii săi din Comisie au preferat să-i scoată pe evrei din case pentru ca să le poată transforma în avut al statului și, în ultimul moment, să anunțe amânarea.

În noaptea de 14/15 noiembrie diverși intermediari încă mai promiteau autorizații în schimbul unor bani în numerar și bijuterii. Șeful Camerei de Comerț, Timoș, a răspândit zvonul că deportarea va fi reluată după un anumit timp și a cerut negustorilor care se întorseseră la prăvăliile lor să le predea românilor etnici. La Dorohoi, ca și la Cernăuți, mulți români au propus prietenilor lor evrei să le predea averea spre păstrare. Evreii care au cerut funcționarilor Băncii Naționale să le restituie obiectele de valoare predate au fost respinși, sub pretextul că a fost o vânzare și nu o depunere. Banca a acceptat doar să preschimbe din nou în lei rublele pe care le distribuise. Funcționarii primăriei au continuat să golească locuințele sigilate, inclusiv cele ai căror locatari nu fuseseră deportați. Totul s-a făcut fără nici o înregistrare. S-au închiriat locuințe unor români, fără să se țină cont de cei care locuiau în ele și chiar dacă erau proprietatea lor. Primăria a confiscat pentru necesitățile sale sinagogi, în care au fost încartiruiți evreii din județ.

Situația creată în Comunitate după evacuare era jalnică. Printre deportați se aflau toți conducătorii Comunității care n-au fost arestați sau deținuți ca ostatici și aproape toți rabinii, în frunte cu șef rabinul David Schechter.

³⁹ Fred Șaraga, însemnări fragmentare... *Sliha*, Tel Aviv, 12.7.1956; AnceI, *Documents*, VIII, nr. 438, p. 553.

⁴⁰ Memoriul lui Filderman despre problema întoarcerii în țară a evreilor deportați. *Ibid.*, V, nr. 224, p. 493.

Un transport despre care nu se știa nimic din lipsă de dovezi – care însă au apărut mai târziu – a cuprins sute de tineri și bărbați din județ care s-au întors din Târgu Jiu și din lagăre de muncă din sudul României și au fost ținuti sub pază în clădirea școlii și într-o sinagogă. Ei au fost mânați pe jos de la Dorohoi la Atachi, escortați de jandarmi, care au călătorit tot drumul în căruțe și împușcau pe oricine rămânea în urmă. „Cine dintre noi rămânea în urmă sau se așeza pentru o clipă era împușcat pe loc. Am început să presărăm drumul cu cadavre. Mereu auzeam de-a lungul coloanei împușcături. Știam că fiecare împușcătură era o viață omenească mai puțin”. Ei au jefuit puținele lucruri pe care le mai aveau tinerii și chiar i-au torturat pe drum, întrucât „erau convinși că ascundeau aur și bijuterii, așa că s-au datat la tot felul de acte barbare”⁴¹ și nici nu au permis deportaților să-și îngroape coreligionarii. Drumul a durat trei zile și trei nopți. Parte dintre tineri au fost siliți să intre în apele Nistrului și au fost secerăți cu mitraliere.

Conducătorii Comunității din Dorohoi care au ajuns la Moghilev au aflat de încetarea deportărilor și, la 26 noiembrie, au reușit să telegrafieze la București și să ceară Federației să acționeze repede pentru a obține întoarcerea celor din oraș, aflați în Transnistria, „deși fac parte din Vechiul Regat”. Majoritatea, se arăta în telegramă, sunt femei și copii din familii ai căror bărbați și tineri se mai găsesc încă în detașamentele de muncă obligatorie⁴². Telegrama se încheia cu rugămintea de a obține cel puțin rămânerea în Moghilev, până la primirea unei hotărâri privind soarta lor. Mulți nu mai erau, însă, în viață la acea dată. Ei fuseseră asasinați sau înecați în Nistru.

În aceeași zi, Federația a primit o telegramă și din partea bărbaților reveniți la Dorohoi din detașamentele de muncă obligatorie; ei îi cereau lui Antonescu să-i deporteze în Transnistria pentru a se reuni cu familiile lor⁴³. Nici lor nu li s-a permis să intre în locuințe, devenite „Avutul statului”. Ei n-au fost deportați; dar această cerere ciudată nu a fost uitată și a fost scoasă din dosare în vara lui 1942. O femeie, Clara Sofer, i-a trimis, în martie 1942, o scrisoare lui Antonescu (transferată lui Radu Lecca, însărcinată cu rezolvarea problemei evreiești), implorându-l să readucă la Dorohoi pe cei 400 de supraviețuitori, femei și copii – jumătate din cei 800 deportați la Moghilev în noiembrie 1941, când bărbații erau în detașamentele de muncă obligatorie⁴⁴. Cererea a fost respinsă. Cam în același timp, 270 de bărbați din Dorohoi au cerut autorităților și lui Filderman să readucă familiile lor din Transnistria, în total 1.104 suflete, încă în viață. Ei au subliniat că, printre petiționari și deportați, se află 69 de invalizi, orfani și văduve de război și

⁴¹ Mărturia lui Isaia Herșcovici, p. 5-6.

⁴² Telegrama Comitetului Dorohoi, Moghilev, către FUCE, 26.11.1941. Ancl. *Documents*, III, nr. 250, p. 415.

⁴³ Nota lui Filderman privind numeroase apeluri ale unor bărbați evrei eliberați din detașamentele de muncă obligatorie care nu și-au găsit familiile, iar casele lor au fost confiscate, 22 noiembrie 1941. Ancl. *Documents*, III, nr. 242, p. 403.

⁴⁴ Cererea Clarei Sofer către Antonescu, Moghilev, 14 martie 1942. *Idem*, VII, nr. 5, p. 5-6.

decorați în război⁴⁵. Dar Filderman nu mai putea să intervină pentru ei, deoarece, la 17 decembrie 1941, Federația fusese desființată și Centrala Evreilor, *Judenratul*, îi luase locul.

În orașul Dorohoi au rămas libere mai multe locuințe – în parte distruse – decât candidați români dornici să le ocupe. În aprilie 1942, Centrul de românizare local raporta la București că, în oraș, sunt 601 case ale evreilor deportați, dintre care 338 au fost predate românilor și încă 19 se află în folosința autorităților. 244 au rămas goale, 79 dintre ele dărăpănate⁴⁶.

Românizarea și jaful bunurilor evreiești au operat și la Dorohoi, în două valuri: organizat și neorganizat. În prima fază, vecinii sau români oarecare au pătruns în locuințe, imediat după plecarea evreilor la gară, când funcționarii primăriei, însoțiți de polițiști, încă se ocupau cu aplicarea sigiliilor. La 20 mai 1942, prefectul Borcan a fost nevoit să se justifice în scris în fața Comisiei de anchetă înființată în urma dispariției „Avutului statului” din locuințele evreilor:

Cu toate măsurile luate, furturile nu au putut fi complet stăvilite, din cauza grabei cu care s-a făcut evacuarea și a prea multor și foarte disprețuitorilor bunuri ce trebuiau supravegheate. Între timp, primăria a ridicat și depozitat în magazii inventarul mobil din unele locuințe mai expuse furturilor⁴⁷.

Ca și la Chișinău și la Cernăuți, la Dorohoi au dispărut o mare parte dintre bunurile depozitate în magazine, cu ajutorul metodei sigure a inventarelor. La 22 noiembrie 1941, când a devenit clar că nu va interveni nici o schimbare și că deportarea este definitivă, bunurile evreiești „abandonate” și înseși casele au trecut în mod oficial în mâinile Centrului Național de Românizare, care avea în fruntea filialei locale pe avocatul Marcel Adam. În aceeași zi a început faza jafului organizat. Centrul a vândut la licitații publice obiectele adunate în magazine, a închiriat locuințe, clădiri, ateliere meșteșugărești ș.a.; dar, după obiceiul acestor instituții, șefii lor s-au implicat în acte de corupție, ceea ce a provocat denunțuri anonime și plângeri oficiale, îndeosebi din partea unor demnitari care „au fost jigniți” că nu au fost și ei cooptați la câștiguri și, în cele din urmă, a dus la instituirea unei Comisii de anchetă.

Subsecretariatul românizării, colonizării și inventarierii (din care făcea parte Centrul Național de Românizare), subordonat direct Președinției Consiliului de Miniștri, a trimis la Dorohoi doi inspectori generali, pe Dumitru Voinescu și pe Ion Protopopescu; aceștia au redactat un raport foarte critic la adresa responsabililor Centrului de românizare din Dorohoi. Ei au constatat abateri grave de la legea

⁴⁵ Memoriul lui Filderman cu privire la 260 de cereri ale unor bărbați din Dorohoi de a readuce familiile lor din Transnistria, 2 februarie 1942. *Idem*, III, nr. 321, p. 514-515.

⁴⁶ Centrul Național de Românizare, filiala din Dorohoi, raport privind numărul caselor evreiești care au trecut în patrimoniul său și modul lor de folosire, 30 aprilie 1942. *Idem*, V, nr. 146, p. 265.

⁴⁷ C.N.R. a patronat la Dorohoi jefuirea populației evreiești. Locuințe sigilate și furturi ce nu puteau fi stăvilite. „Renașterea Noastră”, ianuarie 1945. Copie. *Idem*, VIII, nr. 409, p. 445.

contabilității publice și chiar de la cele mai elementare norme de licitație, mai ales atunci când cei însărcinați cu administrarea *bunurilor statului* sunt vechi funcționari, cărora nu le este îngăduit a nu cunoaște legile ce guvernează materia vânzărilor patrimoniului public.

Inspectorii au verificat și au constatat „nepotriviri flagrante” între inventarul bunurilor și scoaterea la licitație a lucrurilor vândute; întrucât „în publicații sunt trecute anumite bunuri, iar la vânzare apar alte bunuri”⁴⁸.

Deportarea evreilor din județul Dorohoi reprezintă un capitol important din istoria Holocaustului în România: se demonstrează astfel că în toamna anului 1941 existau condițiile pentru deportarea tuturor evreilor din Regat, în Transnistria sau în orice alt loc. Această deportare nu s-a făcut sub presiunea Germaniei, ci a fost rezultatul unei decizii independente. Autoritățile românești centrale și locale, care au emis ordinele, făceau parte din *establishmentul* românesc tradițional și nu erau membrii unui partid fascist românesc; iar executanții au fost militari activi sau în rezervă, primari de orașe și sate, funcționari de stat și salariați ai statului, muncitori de la căile ferate, polițiști, soldați și jandarmi – și, de fapt, majoritatea populației românești locale.

Brazda adâncă săpată de partidele antisemite în anii treizeci, instigarea antisemită în presa anilor 1940-1941 și instigarea antisemită oficială în perioada regimului legionar, declarațiile lui Ion Antonescu și ale adjunctului său Mihai Antonescu, ale miniștrilor și prefectilor, amintirea pogromului din 1940, pierderile grele suferite de armata română la cucerirea Odessei în septembrie-octombrie 1941 și, desigur, influența nazistă asupra regimului antonescian – toate acestea au creat condițiile pentru deportarea evreilor din județ, fără ca această măsură extremistă să trezească vreo împotrivire în rândurile opiniei publice sau măcar un protest simbolic al intelectualilor. Guvernatorului Transnistriei, Alexianu, i s-au adus la cunoștință la Tiraspol, în septembrie 1941, în numele Conducătorului, de către doi colonei de la Marele Cartier General, ordinele secrete verbale și că, după deportarea evreilor Basarabiei și Bucovinei, vor urma cei din Regat⁴⁹. Ambasadorul Germaniei, Killinger, a împiedicat, în august 1941, transferarea a 60.000 de evrei din Regat în Basarabia, la ordinul lui Antonescu, pentru a lucra acolo la construirea de șosele⁵⁰. Intervenția lui se datora preferinței naziștilor pentru soluționarea definitivă a problemei evreiești într-o formă organizată.

Unul dintre membrii conducerii evreiești din Regat a rezumat astfel simțământul dominant în comunități, după evenimentele de la Dorohoi: „Soldați, funcționari și o parte din populația civilă, în bună parte oameni care de generații trăiau în bună armonie cu evreii, luați de curent, au devenit jefuitori, incendiatori și

⁴⁸ *Idem*, p. 446 (sublinierea autorului).

⁴⁹ *Procesul Marii Trădări Naționale* (procesul Antonescu), București, 1946, p. 144.

⁵⁰ Documentele de la Nürnberg, NG-3106, 12 august 1941. Copie. Ancel, *Documents*, V, nr. 54, p. 53.

asasini de rând ai unei populații lipsite de protecția autorităților și fără vreo posibilitate de autoapărare⁵¹.

Ministrul adjunct de Interne și inspectorul general al jandarmeriei și poliției, generalul Constantin Vasiliu, a stabilit, în noiembrie 1943, că numărul deportaților din județul Dorohoi, inclusiv cei din vara 1942 (fără Herța) a fost de 10.368; împreună cu Herța, numărul lor s-a ridicat la cel puțin 12.000⁵².

În tabelul următor sunt prezentate schimbările demografice în rândul populației evreiești din Dorohoi între anii 1930-1942.

Evrei în județul Dorohoi, 1930-1942

	1930 ⁵³	1939 ⁵⁴	1941 ⁵⁵	1941 ⁵⁶	1942 ⁵⁷	1942 ⁵⁸
			aprilie	octombrie	mai	iunie
Dorohoi	5.820		5.389		3.010	2.316
Darabani	1.917		6.157			
Săveni	1.774					
Mihăileni	1.490					
Herța	1.940					
În sate	1.931 ⁵⁹					
Total	14.872	15.248	11.546	11.923	3.010	2.316

În prima campanie de deportare, din noiembrie 1941, au fost deportați 9.367 evrei, dintre care 3.480 bărbați, 3.596 femei și 2.291 copii. La Dorohoi au rămas

⁵¹ Șaraga, *Memorii* (vezi 39), 12 iulie 1956. Copie: Ancel, *Documents*, VIII, nr. 438, p. 553.

⁵² Centrala Evreilor, privire generală asupra situației evreilor deportați în Transnistria, noiembrie 1943, *Idem*, V, nr. 219, p. 470.

⁵³ Centrala Evreilor din România, *Breviarul Statistic al Populației evreiești din România*, [București], 1943, p. 26-30; Congresul Mondial Evreiesc, *Populația evreiască în cifre. Momento Statistic*, București, 1945, p. 42-43, 45, 114 (În continuare, *Memento*).

⁵⁴ *Idem*, p. 114.

⁵⁵ *Memento*, p. 53, estimarea numărului de evrei în județ în anul 1939.

⁵⁶ *Memento*, p. 42, datele cu privire la județ din Recensământul oficial din aprilie 1941. *Idem*, p. 39-40. Nota 2; cu privire la numărul evreilor în orașul Dorohoi în aprilie 1941; vezi date cu privire la populația evreiască în 1941. *Idem*, p. 211.

⁵⁷ Guvernatorul Bucovinei către Președinția Consiliului de Miniștri cu anexarea tabelului, 9 aprilie 1942. Arhiva Ministerului de Externe, Problema 33 (*Problema evreiască*), vol. 21, p. 131; se află în USHMM, 25006 M, Reel 6.

⁵⁸ Centrala Evreilor din România. Rezultatele recensământului locuitorilor având sânge evreiesc efectuat de Guvernământul Bucovinei, situație încheiată la 20 iulie 1942, p. 5. Copie: Ancel, *Documents*, I, nr. 42, p. 291.

⁵⁹ *Idem*. *Idem*; Vezi și *Memento*, p. 42. Dacă vom adăuga la cei 2.316 evrei care au rămas la Dorohoi după terminarea deportărilor și cei 10.369 evrei deportați conform datelor în posesia Ministerului de Interne în anul 1943 și 1.938 evrei din Herța, numărul evreilor din județ în ajunul deportărilor totalizează 14.642, cu circa 230 mai puțin decât în anul 1930 (aproximativ numărul victimelor pogromului din 1940); populația evreiască nu a crescut aproape deloc în anii treizeci. Mai trebuie notat că, spre deosebire de vânătoarea organizată de autorități pentru a deporta evreei născuți în Basarabia și Bucovina care trăiau în Regat și în Transilvania de sud, evreei originari din Dorohoi care au locuit în alte regiuni ale României nu au fost deportați în Transnistria.

2.556 evrei (1.404 bărbați, 569 femei și 583 copii)⁶⁰. Autoritățile au intenționat să deporteze, în anul 1942, 1838 evrei și să rețină în oraș numai 718 (231 bărbați, 226 femei, 261 copii) care au fost considerați ca necesari pentru economie sau având tot felul de drepturi. La 11 iunie 1942 au fost reluate deportările, dar, de data aceasta, au fost îndepărtați numai 360 evrei – 196 bărbați, 82 femei și 82 copii⁶¹. În oraș au rămas 2.196 evrei, iar conform recensământului locuitorilor având sânge evreiesc, care a avut loc în vara 1942, 2.316⁶².

⁶⁰ Vezi 57.

⁶¹ Guvernatorul Bucovinei către cabinetul primului-ministru, despre organizarea campaniei de deportare din Guvernământul Bucovinei, 12 iunie 1942. *Idem*, p. 196-197. Anexa 5 (deportarea din Dorohoi). *Idem*, p. 131, 206.

⁶² *Memento*, p. 42.

CAPITOLUL 23

Banca Națională a României

Mareșalul Antonescu a convocat la 4 decembrie 1941 o ședință specială cu participarea ministrului Justiției, ministrului Apărării, guvernatorului Basarabiei, guvernatorului Băncii Naționale a României (în continuare, BNR), a șefului justiției militare și a altor personalități. În acest forum Antonescu a declarat că regimul său a fost pătat din cauza faptelor comise în Basarabia, în special de către militari: „A fost cea mai mare decepție, pot să spun din cariera mea, ca, sub regimul meu, să se petreacă ceea ce s-a petrecut... Cu atât mai dureroasă este chestiunea, cu cât sunt amestecați aici foarte mulți militari”. Conducătorul l-a mustrat pe generalul Voiculescu, amintindu-i că i-a atras atenția, la timpul său, de două ori, să nu se repete acțiunile antievreiești din anul 1918, când armata română a intrat pentru prima oară în Basarabia. Atunci, a continuat Antonescu, militari români au arestat evrei, i-au dus la Nistru, i-au jefuit, i-au ucis și le-au aruncat cadavrele în fluviu. Antonescu a afirmat categoric că guvernatorul Basarabiei a dat dovadă de neglijență în funcția sa, mai ales că „d-ta te găseai la doi pași de ghetou”: „Dacă eram acolo, nu s-ar fi întâmplat, căci îndată aș fi împiedicat această ticăloșie, care nu este o pată numai asupra d-tale, ci mă pătează și pe mine și întreaga Țară Românească... Propaganda dușmanilor noștri are la bază această atitudine a noastră față de evrei. Când eu fac eforturi ca să ridic neamul românesc acolo unde trebuie... Acum nu este altceva de făcut decât, fără nici o ezitare, vinovații să fie găsiți și să fie pedepsiți”¹.

Antonescu a explicat miniștrilor și guvernatorului B.N.R. că i-a chemat la o ședință specială pentru a studia împreună înființarea unei comisii de anchetă, care, pe baza directivelor de la cei prezenți, va ajunge repede la rezultate. Eșecul și stigmatizarea despre care a vorbit Conducătorul nu se refereau la asasinarea evreilor și la tot ce era legat de aceste probleme, ci la eșecul B.N.R. de a confisca aurul aflat în posesia evreilor; tuturor participanților la ședință le era clar că despre aceasta era vorba. „Să-mi găsiți soluția ca Țara Românească să intre în posesia

¹ Discuțiunea asupra raportului anchetei de la Chișinău, ședința din 4 decembrie 1941, stenograma dezbaterii secrete cu privire la eșecul acțiunii de confiscare a aurului de la evrei. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 706. O copie a acestui fond se află la United States Holocaust Memorial Museum Archives, Washington, RG, 54001 M, Reel 1 [și următoarele] USHMM.

aurului care este în posesia jidanilor”². Acest aur, a continuat Antonescu, nu a fost agonisit din munca lor, ci din „două jafuri” efectuate de evreii din Basarabia în decurs de doi ani, în dauna populației românești: prima oară în vara anului 1940, în zilele retragerii din Basarabia, când i-au jefuit pe funcționarii de stat români; și a doua oară când armata română a revenit la Chișinău în vara anului 1941 și, după spusele lui, evreii au incendiat orașul pentru a-l jefui: „Când am hotărât să iau acest aur și să-l trec în posesia statului, am înțeles să iau un lucru care nu aparține jidanilor. Am hotărât să-l iau pentru stat și, singură, Banca Națională trebuia să intre în posesia lui... Cine a dat dispoziția ca în loc să se ia valorile în ghetou, să se ia la Nistru? Este cineva care a schimbat dispoziția? Hotărârea mea era ca aurul să se ridice din ghetou... D-ta știi că valorile trebuiesc ridicate în ghetou. Ghetoul acesta trebuia astfel păzit, pentru ca valorile să nu dispară. Jidanii au îngropat valori și în interiorul ghetoului: trebuia căutat și în pivnițele caselor, trebuia scormonit totul și ghetoul trebuia păzit chiar după plecarea lor... De ce i-ai lăsat să plece din ghetou înainte ca Banca Națională să vină și să-și facă datoria?”³.

Conducătorul a respins explicațiile lui Voiculescu că Marele Cartier General a fost cel care a organizat deportarea și că el nu a putut să intervină în această situație; Conducătorul i-a amintit guvernatorului Basarabiei că încă în august 1941 aflase de la el personal despre toate intențiile sale „cu privire la jidani” și, deși Cartierul General s-a amestecat, Voiculescu trebuia să împiedice aceasta. „Am suferit cea mai rușinoasă pată din istoria Țării Românești. Îți închipui d-ta în ce revoltă eram și în ce revoltă sunt și acum, că am febră”⁴.

Pe acest fond trebuie înțeleasă senzația de eșec care l-a iritat pe Conducător, în urma execuției ratate a unei campanii de jaf organizate de B.N.R., la ordinul său. Cauza eșecului rezida nu numai în coordonarea defectuoasă între diferitele organe ale regimului, care se ocupau de deportare și de confiscarea averilor evreiești, ci, în primul rând, în autoînșelarea Conducătorului cu privire la tot ce era legat de „omul nou” preconizat de el. Antonescu s-a încăpățânat să creadă că regimul său, care a eliberat națiunea română de coruptul și jidovitul sistem democrat-liberal, a creat un om nou, o specie de patriot perfect, incoruptibil, care pune interesele națiunii și ale statului deasupra celor personale. Amestecul tuturor instituțiilor regimului, inclusiv armata și SSI-ul, în jaful bunurilor evreiești în interes propriu, a dezmințit această teorie.

În aceeași ședință s-a dovedit că Antonescu a anunțat guvernatorilor Basarabiei și Transnistriei încă în august 1941 ceea ce urma să se întâmple: „intenționez să-i trimit pe evrei la Bug”, și, cu toate acestea, pregătirile pentru

² *Idem*, p. 89.

³ *Idem*, p. 90.

⁴ *Idem*, p. 9.

spolierea organizată a evreilor în favoarea statului au fost deficitare. „Din august până în noiembrie, am avut trei luni[!] și am organizat-o așa cum am organizat-o”⁵.

Documentația care ne stă la dispoziție în prezent (1994) ne dă posibilitatea să urmărim rolul Băncii Naționale a României în confiscarea averilor evreiești și în transferarea lor la tezaurul statului român. B.N.R. a acționat, în paralel, în patru domenii. Ea a fost împuternicită să execute fiecare etapă din această campanie de către însuși Ion Antonescu și, într-un singur caz, de către Mihai Antonescu. Iată etapele acestei operațiuni: 1. Preschimbarea banilor românești pe căre-i dețineau evreii locuitori ai Basarabiei și Bucovinei, înainte de deportarea lor în octombrie 1941, în ruble, la cursul de patruzeci de lei pentru o rublă, în loc de un leu pentru o rublă, așa cum s-a decis pentru restul populației; și preschimbarea rublelor sau oricăror alte monede aflate în posesia evreilor, în mărci speciale pentru teritoriile cucerite – *Reichskredit Kassenscheine* – sau, pe scurt, RKKS – la cursul de șazeci de ruble pentru o marcă. Acest exercițiu financiar a făcut ca un evreu din Cernăuți, de pildă, care în iulie 1940 avea un milion de lei (6.134 de dolari la cursul oficial), și i-a schimbat în intervalul de ocupație sovietică la cursul de o rublă – un leu, a fost nevoit să-i preschimbe, din nou, la revenirea suveranității românești, la cursul de 40 de ruble pentru un leu, primind de data aceasta 25.000 de lei. În octombrie 1941, în ajunul deportării, a trebuit să-și predea banii delegatului B.N.R. din ghetou și să primească (dacă a primit) 600 de ruble – monedă care nu mai era valabilă în Transnistria. Când a ajuns în Transnistria, sau înainte, la punctele de traversare, a fost nevoit să schimbe din nou rublele în RKKS, la cursul de 60 de ruble pentru o RKKS. Cu alte cuvinte, fosta sa avere i-a permis, în ultima sa metamorfoză, să-și cumpere o pâine. Acest calcul a fost făcut în anii Holocaustului de către funcționarii Federației⁶. Evreii din Bucovina de sud și din Dorohoi au fost scutiți numai de prima fază, deoarece ei n-au fost sub regim sovietic; dar și banii lor au fost confiscați după aceeași metodă. 2. Confiscarea valutei de orice fel, fără a se stabili vreun curs de schimb. 3. „Vânzarea” bijuteriilor din aur și argint și a oricărei bijuterii sau altui obiect din metale definite „metale prețioase”, inclusiv obiecte de cult evreiești, precum și a monedelor de aur și argint de orice fel, din orice perioadă și stat, și a aurului, în lingouri sau sub altă formă, inclusiv ceasuri, în mod arbitrar către funcționarul B.N.R. Prețul oficial al aurului era de 211 lei gramul; prețul la bursa neagră era de 1060 de lei gramul⁷. 4. Confiscarea de tablouri și alte opere de artă rămase în casele evreilor evacuați în ghetouri sau deportați direct în Transnistria. 5. În cadrul campaniei secrete de retragere a actelor personale, cu scopul de a anula identitatea deportaților, s-a desfășurat o acțiune de deposedare de

⁵ *Idem*, p. 97.

⁶ *Cartea Neagră*, III, p. 137.

⁷ Primul raport al Comisiunii de anchetă în frunte cu inspectorul general Constantin Păunescu de la B.N.R., „pentru a stabili neregulile și abuzurile cu ocazia preluării aurului și obiectelor prețioase de la evreii din ghetoul Chișinău”

hârtii de valoare de tot felul: polițe, acțiuni, carnete de economii sau orice document, obligație sau chitanță care dovedea posesia de conturi în bănci, case de economii, case de pensie, precum și imobile, terenuri sau întreprinderi în România sau în străinătate.

Cursul de un leu – o rublă pentru întreaga populație de pe teritoriile eliberate a fost fixat de Conducător, imediat după recucerire. El a acționat, în această direcție, pe baza experienței acumulate în primul război mondial și mânat de halucinații antisemite. Antonescu a spus miniștrilor săi și guvernatorului B.N.R. că în timpul primului război mondial ofițeri și politicieni români s-au ocupat cu contrabanda de monede din Austria și Rusia, provocând pierderi grave statului român, deoarece a fost nevoit să le răscumpere ulterior de la populație la un curs stabilit dinainte și cunoscut și contrabandiștilor: „ca să pun capăt acestor încercări ați văzut cum am procedat [în această problemă] cu schimbul rublelor: am fixat cursul de un leu pentru o rublă, ca să nu vină jidanii încoace pentru contrabandă de ruble. Acum a venit vremea să dăm țaranilor [de pe teritoriile eliberate] diferența de câte 5 lei de fiecare rublă. Rublele pe care le avem le vom vinde jidanilor ce vor trece în Ucraina la cursul de 8 lei o rublă... deci, domnule ministru al Finanțelor și domnule Vulcănescu, vă rog să luați măsuri ca să nu se mai întâmple ce s-a întâmplat după războiul trecut, când tot felul de corbi au făcut contrabandă de monede... Eu am luat toate măsurile pe plan politic ca să fixez baremul monedei noastre; rămâne ca dv. să vă organizați ca să rezolvați toate problemele de ordin tehnic⁸.

Antonescu era absolut convins că evreii ar fi cei care ar putea să periclitizeze moneda națională, cu toate că, după spusele sale, în războiul trecut „ofițeri și oameni politici” s-au ocupat cu contrabanda de monede, și în ciuda faptului că în 1941 evreii nu aveau libertate de mișcare: o parte au fost asasinați și restul erau închiși în lagăre în așteptarea deportării. Antonescu a stabilit fără echivoc că rublele care vor fi preschimbate întregii populații de pe teritoriile eliberate vor fi folosite, printre altele, la confiscarea banilor românești ai evreilor, la cursul de opt lei pentru o rublă. Dar adjunctul ministrului de Finanțe, Vulcănescu, și funcționarii B.N.R. care s-au ocupat de rezolvarea „problemelor tehnice” au calculat un curs de patruzeci de lei rubla, iar banii preluați de la evrei au fost utilizați pentru a plăti o despăgubire țaranilor români de pe acele teritorii. Realitatea descrisă de Conducător ca argument pentru hotărârile sale nu exista pe teren; ea s-a cristalizat în mintea sa, sub presiunea convingerilor antisemite, și nici unul dintre miniștrii săi n-a îndrăznit să-l contrazică.

A doua hotărâre a Conducătorului cu privire la monedă, care a avut repercusiuni asupra vieții evreilor, a fost aceea de a introduce marca pentru

⁸ Stenograma ședinței guvernului din 6 septembrie 1941. Arhiva Ministerului de Interne român, dosar 40010, vol. 77, p. 37, USHMM, RG 25004, Reel 35.

teritoriile cucerite (RKKS) pe teritoriul Transnistriei. Și în acest caz, Conducătorul a acționat în urma unor concluzii trase, după spusele lui, din primul război mondial. Germanii au propus guvernului român, la început în mod neoficial, să-i pună la dispoziție o anumită sumă de RKKS, după metoda *clearingului* (sistem de decontare fără numerar între bănci sau state), care i-ar fi transformat pe români în datornici; dar Antonescu a refuzat. A venit, apoi, a doua propunere, de data aceasta oficială, prin care guvernul Reichului s-a angajat să pună la dispoziția României, fără plată, pentru necesitățile militare și civile dincolo de Nistru, bonuri de casă ale Creditului Reichului, deocamdată până la concurența sumei de 50 milioane R.M. [mărci germane], și a propus să aranjeze chestiunea în mod formal printr-un acord special între cele două guverne⁹.

Generozitatea germană provenea din dorința de a-și asigura controlul asupra economiei Transnistriei, bogată în alimente, ocolind, în acest fel, restricțiile impuse de regimul antonescian achizițiilor directe de alimente, mărfuri și materii prime din România însăși. Germanii au propus, de fapt, petice de hârtie în sumă nominală totală de 50 de milioane de mărci germane, fără nici o compensație din partea română. Antonescu a înțeles stratagema, dar, din alte motive, era dispus să accepte propunerea; însă a insistat să se fixeze apriori cine va retrage această monedă la terminarea războiului, cine va răspunde de scoaterea ei din circuit. El a discutat această problemă cu trimisul special german pentru probleme economice, Karl Clodius. „El [Clodius] mi-a spus că aceasta este o problemă care nu trebuie discutată acum”. Dar Antonescu a insistat și i-a spus că dacă nu va primi un răspuns clar va prefera să introducă o monedă românească specială, pe răspunderea guvernului român, care va avea grijă, la timpul potrivit, să o scoată din circuit. Clodius a devenit mai maleabil și a dorit să afle în ce condiții ar accepta totuși Conducătorul să introducă RKKS. Condițiile ar fi – a spus Antonescu – să le primească „gratuit” și „să nu se angajeze cu nimic”; iar miniștrilor săi le-a explicat că fondul consimțământului său se bazează pe zicala „turcul plătește”. Această zicală românească, produsul unei experiențe amare de 400 de ani de „ocupație turcească”, înseamnă că împrumutul este pierdut, întrucât dacă turcul a luat ceva, nu există vreo șansă să plătească: numai că, de data aceasta, turcul era român. „Dacă nu mi se dă monedă din aceasta, atunci am să vin cu moneda noastră, care va avea aceeași valoare”¹⁰. Germanii au acceptat condițiile lui, având și ei motive proprii.

Pe teren lucrurile s-au desfășurat conform acestor hotărâri și în deplină coordonare cu directorii B.N.R. La 21 august 1941, în urma unei convorbiri între patru ochi cu Conducătorul, guvernatorul Basarabiei a cerut Președinției Consiliului de Miniștri în speță, în acel moment, lui Mihai Antonescu –, să dispună B.N.R. să emită dispoziții precise sucursalelor sale din Basarabia în tot ceea ce

⁹ *Idem*, p. 31.

¹⁰ *Idem*, p. 35.

privește preschimbarea rublelor în posesia evreilor din lagăre¹¹. Mihai Antonescu a autorizat, la începutul lui septembrie, B.N.R. să preschimbe rublele „colectate” de la evreii din lagăre, în lei românești, la cursul de un leu pentru o rublă¹².

Dar acești bani, „colectați”, de fapt, confiscați, nu au fost aproape în nici un caz restituiți evreilor în lei de către comandantul lagărelor sau trimișii B.N.R. Rublele smulse cu forța și cu amenințări ajungeau să fie împărțite între ofițeri, soldați, jandarmi și chiar cu delegații B.N.R. Autorizația de a le preschimba în lei a permis ofițerilor să primească sume importante la sucursalele băncilor, fără să trebuiască să dea socoteală de sursa lor, și a constituit un fel de bonificație pentru personalul lagărelor, având în vedere munca lor fidelă. Evreii pierduseră libertatea de circulație și nu aveau nici un fel de acces la sucursalele băncilor din orașe. Preschimbarea rublelor în lei s-a făcut în condiții de forță de către un „delegat al lagărului”¹³. O parte din acești bani urmau să fie folosiți pentru întreținerea lagărului. Guvernatorul Voiculescu a notat chiar că banii colectați – de exemplu, în lagărul Vertujeni, 1.200.000 lei – „fiind necesari întreținerii acestora” [a evreilor], a cerut aprobarea schimbului. La Chișinău, guvernatorul a ordonat comandantului militar al orașului „să se întocmească un tabel de toate rublele pe care le posedă evreii din ghetou, în vederea schimbului” și nu un tabel al evreilor care posedă ruble. Cine nu a cunoscut realitatea din ghetou nu are cum să înțeleagă sensul practic al ordinului. Orice sumă găsită la un evreu era confiscată; nici un evreu nu a predat bani din proprie inițiativă, și nici unul nu a sperat să-și vadă vreodată banii preschimbați la una dintre sucursalele B.N.R. Orice sumă luată sau găsită după percheziție era confiscată sau – în limbajul autorităților – „colectată”.

Antonescu urmărea, din când în când, confiscarea bunurilor de la evrei, așa cum urmărea situația de pe front, astfel că a descoperit escrocheria, cu o anumită întârziere; la începutul lui octombrie a ordonat Ministerului de Finanțe „să se oprească orice operațiune de schimb de ruble la populația jidovească sau la germani”¹⁴. Antonescu dorea să-i împiedice pe ofițerii din unitățile germane rămase pe teritoriul României să preschimbe și ei în lei rublele obținute de la evrei sau neevrei pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei și chiar în Transnistria. Paralel cu ordinele secrete date Marelui Cartier General pentru a pregăti deportările, Antonescu a dat, la 5 octombrie 1941, un ordin secret guvernatorilor Basarabiei și Bucovinei ca „în înțelegere cu Banca Națională să se procedeze la schimbul bijuteriilor și metalelor prețioase pe care le posedă evreii ce se evacuează” (sic!) în schimbul rublelor sau RKKS, ambele monede fără nici o valoare efectivă, „la

¹¹ Telegrama guvernatorului Basarabiei către Președinția Consiliului de Miniștri, 21 august 1941. Arhiva Chișinău 706-1-22, p. 97.

¹² Adresa B.N.R. către guvernatorul Basarabiei, generalul Voiculescu, 9 septembrie 1941. *Idem*, p. 99.

¹³ Președinția Consiliului de Miniștri către generalul Voiculescu, telegramă, 29 august 1941. *Idem*, p. 98.

¹⁴ Telegrama guvernatorului Voiculescu către ministrul de Finanțe în numele mareșalului Antonescu, 2 octombrie 1941. *Idem*, p. 98-101.

cursul oficial”, de către „elemente de încredere”; „cu această ocazie”, se arăta în ordin, „li se vor schimba și lei contra *Kassenschein în mod obligatoriu*”¹⁵. Acest ordin a fost transmis de guvernatorul Basarabiei comandamentului militar din Chișinău și Băncii Naționale din oraș, specificându-se că este secret¹⁶.

Ministerul de Finanțe a adăugat clarificări la ordinul lui Antonescu și le-a trimis guvernatorului Basarabiei, dar nu a specificat că documentul este secret. În clarificări s-a stabilit că orice plată pentru bijuterii și metale prețioase aflate în posesia evreilor care „se evacuează” se va face în ruble, după noul curs de patruzeci de ruble pentru un leu. Obiectele de valoare vor fi achiziționate de sucursalele B.N.R. din localități iar aurul va fi cântărit și apreciat după greutate și calitate la cursul oficial. Diamante și pietre prețioase vor fi controlate și evaluate de un specialist, care va plăti numai 20% din valoarea lor. Ministerul de Finanțe a avut grijă să evite orice posibilitate de revendicări în viitor și a cerut guvernatorului Basarabiei ca „de acord cu organele Băncii Naționale a României, să se retragă și chitanțele de depunere a rublelor, înainte de plecarea” evreilor din această categorie, cu alte cuvinte înainte de a fi deportați¹⁷.

Acest ordin ascundea două mari înșelătorii. În primul rând, la două luni după eliberare, B.N.R. fixase un curs de schimb special pentru evrei, patruzeci de ruble la un leu, în comparație cu o rublă la un leu pentru români și ceilalți arieni. În al doilea rând, la data emiterii dispoziției, rubla nu mai era monedă legală în Transnistria, deși mai putea fi folosită; iar evreii au fost somați să preschimbe rublele în RKKS la cursul de șaizeci de ruble pentru o RKKS. Schimbul s-a făcut în Transnistria sau la punctele de tranzit de pe Nistru, în condițiile descrise. În Transnistria se putea achiziționa o RKKS în schimbul a 6-7 ruble.

Preschimbarea rublelor aflate în posesia populației pe teritoriile eliberate nu s-a încheiat la data stabilită și ministrul adjunct Vulcănescu a fixat un nou termen pentru încheierea campaniei – 25 octombrie. Într-o circulară trimisă prefectilor, primarilor orașelor și altor instituții a precizat că până la acea dată se pot depune declarații privind cantitatea de ruble pe care doresc să le preschimbe în lei și, cu această ocazie, a amintit și de listele de ruble întocmite în diverse lagăre¹⁸.

Ministrul de Finanțe, generalul Nicolae Stoicescu, a trimis directive, la 18 octombrie 1941, autorităților locale privind încheierea acțiunii de preschimbare a rublelor și, în context, a făcut o distincție clară între evrei și neevrei: „Ovreii din lagăre vor face aceste declarații la comandanții de lagăre respectivi, indicând data

¹⁵ Șeful cabinetului militar al mareșalului, colonelul Davidescu, către guvernatorii Bucovinei și Basarabiei. 5 octombrie 1941. Din: *Cartea Neagră*, III, nr. 88, p. 144; (sublinierea autorului).

¹⁶ Guvernământul Basarabiei către comandantul militar și B.N.R. – sucursala din Chișinău, scrisoare secretă, 8 octombrie 1941. Arhiva Chișinău, 706-1-22, p. 102.

¹⁷ Adresa Ministerului de Finanțe către guvernatorul Basarabiei, 14 octombrie 1941. *Idem*, p. 104.

¹⁸ Circulara guvernatorului Basarabiei privind noul termen pentru preschimbarea rublelor, 17 octombrie 1941. *Idem*, p. 105.

internării și data expirării termenului de preschimbare [a rublelor] din regiunea respectivă”¹⁹.

Comandanților de lagăre li s-a cerut să înainteze liste de bani aflați în posesia evreilor internați iar Ministerul de Finanțe a subliniat că, în lipsa unor date complete, nu va accepta să le preschimbe banii. După cum am arătat, nici un transport de evrei nu a fost reținut din această cauză și nici un evreu nu s-a prezentat la comandantul lagărului cu un pachet de ruble pe care intenționa să le preschimbe. Aici este locul să remarcăm că persoana însărcinată să supravegheze acțiunea de confiscare a banilor, care a semnat circulara cu clarificări către guvernatorul Basarabiei în numele ministrului de Finanțe, a fost Mircea Vulcănescu, specialist în finanțe, una dintre cele mai multilaterale personalități ale epocii. El a deținut nu numai funcția de adjunct al ministrului de Finanțe în regimul antonescian (ianuarie 1941 – august 1944), ci a fost și un fertil sociolog și economist. Doctor în filozofie și în drept, specializat la Paris, asistentul celui mai reputat sociolog român, prof. Dimitrie Gusti, care a predat el însuși sociologia și etica la Universitatea din București, Vulcănescu a făcut parte din grupul de străluciți intelectuali de dreapta cunoscut sub numele de „tânăra generație”. În fruntea lor s-a aflat Mircea Eliade și, printre ei, s-au numărat filozofii Constantin Noica și Emil Cioran, poetul Dan Botta, alți binecunoscuți oameni de cultură ai anilor treizeci, majoritatea, elevi ai lui Nae Ionescu²⁰.

B.N.R. și Ministerul de Finanțe au rămas în toți anii regimului antonescian în mâinile cercurilor Partidului Național Liberal, reprezentanți ai marelui capital. Aceasta era, potrivit afirmației unui important istoric român, „o citadelă a Partidului Național Liberal”, iar politica economică a regimului antonescian „s-a desfășurat în strânsă conlucrare, am putea spune chiar sub îndrumarea Băncii Naționale a României”²¹. Istoricul german Hillgruber a subliniat și el influența acestor cercuri asupra lui Antonescu, și în contextul relațiilor dintre Germania și România și în ceea ce privește politica economică în general: „Antonescu putea fi mai ușor determinat să facă aliaților săi germani unele concesii din punct de vedere militar, decât din punct de vedere economic, fiind strâns legat de cercurile economice liberale, care dominau și acum, ca și în trecut. politica financiară a Băncii Naționale a României”²².

Aceste cercuri, care au dirijat acțiunile de extorcare a averilor evreiești, erau foarte prudente în formularea dispozițiilor și circularelor trimise personalului de la

¹⁹ Ministerul de Finanțe către guvernatorul Basarabiei, clarificări cu privire la preschimbarea rublelor, 18 septembrie 1941. *Idem*, p. 106. Vulcănescu, care a semnat scrisoarea, i-a denumit pe evrei ovrei (un termen învechit), pentru a evita cuvântul jidan.

²⁰ M. Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, București, 1992; vezi și note biografice despre autor.

²¹ A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, București, 1979, p. 128-129.

²² A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1965, p. 156; A. Simion, *Preliminarii*, p. 128.

nivelul executiv al campaniei. Expresii cum ar fi deportarea, confiscarea, exproprierea, deposedarea, percheziția corporală, controlul bagajelor și altele de acest fel nu apar niciodată în circulare, care, aproape toate, au fost găsite. În loc de *deportare*, funcționarii B.N.R. s-au folosit de termenul *se evacuează*, o nouă diateză a unui verb, care a creat un cuvânt ce nu există în românește și urmărește să exprime o acțiune liberă de mutare de la un loc la altul. De asemenea, în circulare nu apărea denumirea Transnistria și nici o altă expresie indicând folosirea forței. Astfel de sensibilități n-au existat la guvernatorul Basarabiei sau la cel al Bucovinei. Acesta din urmă, de exemplu, l-a anunțat pe comandantul militar despre decizia deportării și a adăugat, de asemenea, că „toate averile evreiești devin, din acest moment, proprietatea statului”²³. Astfel de cuvinte nu ar fi putut fi scrise de către conducerea Ministerului de Finanțe sau a B.N.R., care, și din punct de vedere lingvistic, reprezenta o lume cu altă scară de valori. Dar pe baza directivelor emise de aceste persoane cu privire la „preschimbarea” aurului, a bijuteriilor ș.a., guvernatorul Bucovinei a amenințat cu pedepse grele cu închisoarea pe oricine se va amesteca în planul de confiscare a acestor obiecte menite să ajungă în seifurile B.N.R., încercând să le deturneze în scop personal; și cu pedeapsa cu moartea pe evreii care le vor ascunde²⁴.

Planul amănunțit de deposedare a evreilor de aurul și de bijuteriile lor nu s-a desfășurat după indicațiile șefilor sistemului bancar de la București; destul de repede au început să parvină rapoarte de la punctele de transfer de pe Nistru și din lagăre și ghetouri despre acțiuni de jaf ale celor care conduceau campania. Agenții Siguranței, care acolo erau de fapt agenți ai jandarmeriei, au raportat, de pildă, de la Atachi, în 31 octombrie, că „Lt. Roșca a ridicat tot aurul de la evrei, fără să facă vreun tabel sau să dea vreo dovadă, și pur și simplu l-a băgat d-sa în buzunar”. Când au început anchetele, jandarmii de rând, a căror posibilitate de a prăda era redusă față de cele ale comandanților lor, au declarat că aceștia au luat de la evrei „aur cu kilogramele, precum și dolari și alte obiecte de valoare”. Sergenții companiei 60 poliție, postată la Atachi, au trimis fiecare acasă cu poșta zeci de mii de lei, și tot așa civilii plasați acolo: „Toți sunt plini de obiecte de valoare și aur, pe care îl mai au pe la locuințele pe unde stau ei”²⁵.

Aceste rapoarte incriminatoare, dintre care numai unul a fost menționat aici, n-au determinat imediat luarea de măsuri contra hoților, deoarece întregul sistem era corupt, începând de la simplii jandarmi și soldați și până la delegații B.N.R. La începutul lui noiembrie 1941, după încheierea primului mare val de deportări din lagărele din Basarabia și înainte de campania de deportare a evreilor din Bucovina

²³ Guvernatorul Calotescu către comandantul militar al Bucovinei cu privire la pregătirile de deportare, 10 octombrie 1941, *Cartea Neagră*, III, nr. 95, p. 153.

²⁴ Ordonanța nr. 38 a guvernatorului Calotescu, 11 octombrie 1941. *Idem*, nr. 99, p. 157.

²⁵ Raportul nr. 116 al unui agent de Siguranță de la Atachi cu privire la jafurile locotenentului Roșca și ale polițiștilor săi. *Idem*, nr. 106, p. 189.

de sud și din Dorohoi, marele pretor Topor a hotărât să trimită un ofițer anchetator la punctele de tranzit pentru a cerceta veridicitatea denunțurilor privind acțiunile individuale de jaf, precum și modul de operare pe teren al delegaților B.N.R. și integritatea lor²⁶.

Locotenentul de jandarmi Popoiu, care răspundea de traversare la Rezina și era și el implicat în jafuri, a raportat superiorilor săi, la începutul lunii octombrie, că zece convoaie numărând circa 8.000 de evrei au fost transferate de către el în Transnistria „fără să-i controleze”, întrucât delegații B.N.R. nu s-au aflat la fața locului și „germanii îi controlau în Transnistria, ridicându-le toate valorile și devizele aflate asupra lor”²⁷.

Ministerul de Finanțe și nu jandarmeria a fost cel care a adus la cunoștința Președinției Consiliului de Miniștri, la 6 octombrie, această defecțiune; și Ministerul de Finanțe a trimis, ca urmare, directive secrete, în scris, guvernatorului Basarabiei, prin care a autorizat B.N.R. să „achiziționeze” de la evrei aceste bunuri²⁸. Așa cum s-a dovedit ulterior, locotenentul Popoiu a mințit afirmând că germanii ar fi „confiscat” bani și bijuterii de la evrei, întrucât nici un român, de serviciu sau nu, n-a permis convoaielor să traverseze Nistrul fără să depună toate eforturile pentru a jefui fiecare om de bunurile lui. Comisia numită de Antonescu, în frunte cu generalul Constantin Niculescu, comandantul militar al Bucureștiului, la sfârșitul lui decembrie 1941, pentru a cerceta unde a dispărut „aurul”, a stabilit în mod explicit: „convoaiele de evrei, căruțe și bagaje, nu nemții le primeau la Nistru, ci formațiunile de jandarmi români”²⁹. Popoiu se temea de agenții camuflați și oficiali care se învârtteau primprejur și de aceea s-a grăbit să arunce răspunderea asupra germanilor. Acest obicei s-a extins și în alte cercuri, fiind preluat inclusiv de către Antonescu la procesul său. Aceasta nu înseamnă că soldații germani n-au jefuit evrei cu orice ocazie; dar samavolnicțiile lor pe teritoriul redevenit românesc nu erau planificate și nu se integrau într-un plan de îmbogățire a trezoreriei Reichului. În orice caz, în urma raportului lui Popoiu, care era convins că astfel s-a eliberat de răspunderea pentru dispariția „aurului” la Rezina, la 9 octombrie, în ajunul deportărilor, B.N.R. a trimis la Chișinău, cu avionul, o delegație în frunte cu inspectorul Bucur Zugăreanu. În același timp, Guvernământul Basarabia a transmis telegrafic directivele stabilite de Ministerul de Finanțe pentru „preschimbare”.

Delegații B.N.R. s-au împărțit în trei comisii. Una, în frunte cu inspectorul Zugăreanu, s-a instalat în crescătoria de cai de la Visterniceni, la circa 5 km. de

²⁶ Ordinul generalului Topor către maiorul Teodorescu-Sachelarie, 2 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 107, p. 190.

²⁷ Cabinetul primului ministru, Raportul anchetei neregulilor în administrarea ghetoului Chișinău, 1941. Raportul nr. 1 al Comisiei de anchetă înființate pe baza ordinului lui Antonescu, fără dată, 45 de pagini. Arhiva Chișinău 706-1-69, p. 22 (în continuare, Raportul nr. 1).

²⁸ Directivele Ministerului de Finanțe către guvernatorul Basarabiei, 14 octombrie 1941. Arhiva Chișinău, 706-1-2, p. 104.

²⁹ Raportul nr. 1, p. 44.

Chișinău (activitatea sa a fost relatată în capitolul 19). Aici au fost aduse, mai ales noaptea, convoaie din ghetou și șoferii au făcut controale ginecologice. Altă echipă a aceleiași comisii a acționat la Orhei, pe traseul spre Rezina, percheziționând în timpul popasului de noapte. A treia echipă îi aștepta pe deportați la Rezina, un sat pe malul Nistrului, unde se făcea ultima încercare de a găsi obiecte de valoare și bani la evreii care ajungeau acolo în viață, înainte de a-i transfera jandarmilor furioși ai Guvernământului Transnistriei; aceștia îi omorau pentru că nu mai găseau aproape nimic asupra lor.

A doua comisie a B.N.R. a plecat spre lagărul Mărculești (vezi, de asemenea, capitolul 18), iar a treia, spre orașul Cetatea Albă, în sud³⁰.

Din fiecare comisie făceau parte delegații B.N.R., un delegat al armatei și experții necesari pentru evaluarea aurului și a pietrelor prețioase. Prezența delegatului armatei, cerută chiar de către B.N.R., avea rostul de a înlătura suspiciunile care s-ar fi putut naște, având în vedere operațiunile ce se executau. Comisiile au lucrat în condiții foarte grele, din cauza scurgerii convoaielor pe diferite direcții și deci a nevoii de a se deplasa, a lipsei de spații adecvate și a timpului defavorabil. Au lucrat adeseori noaptea, în ploaie și fără lumină suficientă³¹.

Aceste comisii au fost autorizate, de asemenea, să preschimbe bani românești în ruble și apoi în RKKS, la cursul de 60 de ruble marca de ocupație și 40 de lei rubla. La Moghilev și în Transnistria, în general, cursul liber era atunci 5-8 lei pentru o rublă³². Comisiile B.N.R. au plecat din București cu directive clare din partea conducerii Băncii, comunicate verbal pentru a rămâne secrete, dar, ca de obicei, au fost dezvăluite ulterior și au fost incluse în raportul comisiei numite pentru a ancheta unde a dispărut aurul; și iată una dintre ele: „cu moneda românească nu puteau, în nici un caz, trece evreii peste Nistru”³³. Modul în care aceste comisii au înregistrat și înmagazonat obiectele prețioase și banii numerar au trezit suspiciunile comandantului companiei 23 poliție, căpitanul Paraschivescu. El a trimis un raport foarte critic superiorilor săi, indicând dispariția unor obiecte de valoare și a unei cantități de numerar în condițiile neînregistrării și ale transportării necorespunzătoare până la seifurile Băncii Naționale. Guvernământul Basarabiei a fost nevoit să deschidă o anchetă, care s-a încheiat, însă, fără rezultate.

Locotenentul Roșca a fost anchetat, la începutul lui noiembrie, cu privire la modul de acțiune al comisiei mixte de la Atachi. El a încercat să se dezvinovățească invocând faptul că împotriva cererii sale „de a pregăti un raport cu privire la metoda de lucru și cu privire la depunerile la B.N.R., pentru a se stabili măsura responsabilității și pentru a se înlătura astfel orice suspiciune în privința sa,

³⁰ *Idem*, p. 22-23.

³¹ *Idem*, p. 23.

³² Mărturia lui Meir Teich, președintele Comunității din Suceava. *Cartea Neagră*, III, nr. 92, p. 151.

³³ Raportul nr. 1, p. 23.

a colegilor săi și a delegaților B.N.R. în tot ceea ce privește modul de tratare a banilor și bijuteriilor”, delegatul Marelui Cartier General, căpitanul Popescu, care a rămas la Atachi după plecarea colonelului Palade, i-ar fi spus textual: „În materia aceasta a evreilor nu se lucrează cu acte scrise”. Și în continuare: „După acest răspuns, am plecat și am dat ordin ofițerilor de a-și face fiecare note personale și zilnice de tot ce varșă la Banca Națională. Totodată am interzis ca jandarmii să transporte sacii cu materialele confiscate și să percheziționeze. Ei să asiste și să supravegheze. Nu s-a respectat această dispoziție, pe motiv că ofițerii singuri sau delegații B.N.R. n-ar putea percheziționa numărul de persoane ce trebuiau evacuate zilnic din localitate” [Atachi]³⁴.

În felul acesta s-a stabilit, în scris, că cel puțin parte din „defecțiunile” în campania de confiscare a aurului și a celorlalte obiecte de valoare au fost provocate de eforturile depuse de Marele Cartier General pentru a păstra secretul ordinelor de asasinare și chiar al campaniei de confiscare. Din această cauză nu s-a realizat o gestiune normală și o înregistrare ordonată a bunurilor. Căpitanul Popescu a acționat mai întâi în strânsă colaborare cu delegații B.N.R. și peste capul comandanților jandarmilor, și de aici provine critica lui Roșca. Trebuie notat că și delegații B.N.R. aveau dispoziții să evite înregistrările, și orice referire la B.N.R. în acte. Agenții Siguranței au raportat ulterior că Popescu și delegații B.N.R., în număr de nouă inspectori și funcționari din București (Virgil Bunescu, Constantin Pavelescu, Alexandru Antonescu, Ilarie Lăcram, Traian Mărculescu, Dan Popescu, Eremia Iliescu, Gheorghe Vidrașcu, Mircea Constantinescu și expertul pentru bijuterii Armenic Macarian)³⁵, au înființat opt „echipe de percheziționare” în frunte cu patru delegați ai B.N.R. și patru ofițeri din compania 60 poliție, care au acționat, se pare, fără o strânsă coordonare între ele, ceea ce a prilejuit numeroase furturi din prada B.N.R.. Aceste comisii au confiscat, așa cum au remarcat agenții Siguranței, „toți banii și valorile care nu au fost declarate și schimbate oficial la sediile Băncii Naționale, instalate în comuna Atachi”³⁶. Toți supraviețuitorii au confirmat, mai târziu, că astfel de percheziții s-au făcut în prezența și cu intervenția activă a delegaților B.N.R. și s-au soldat, nu o dată, cu morți și răniți. Au avut loc diferite feluri de torturi și maltratări; delegați ai B.N.R. au efectuat și controale ginecologice, pentru a descoperi obiecte de valoare.

La anchetele care au avut loc mai târziu, în legătură cu acuzația de tortură, s-a încercat o justificare prin evidențierea contribuției personale la tezaurul statului.

³⁴ Declarația locotenentului Augustin Roșca, comandantul companiei 60 poliție, în fața maiorului Teodorescu, 5 noiembrie 1941. Ancel, *Documents*, V, nr. 104, p. 144 (în continuare, declarația lui Roșca).

³⁵ Banca Națională. Inspectoratul Devizelor, către Curtea Specială pentru judecarea criminalilor de război. București. Lista funcționarilor delegați ai B.N.R. „pentru colectarea bijuteriilor din Basarabia și Bucovina”, 27 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Arhiva Operativă, dos. 40017, vol. 9, p. 166-167.

³⁶ Raportul unui agent al Siguranței din 11 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 110, p. 171 (în continuare, Raport al unui agent al Siguranței).

Locotenentul Roșca, cunoscut pentru brutalitatea cu care conducea controlul, a declarat în scris că nu a dat dispoziții ca deportații să fie bătuți decât „fie ca să meargă mai repede, fie ca să li se ia anumite obiecte” și în afară de „cazul de imposibilitate a executării consemnului special fără întrebuințarea bastonului... Lovirea nu am înțeles să fie barbară, ci am explicat jandarmilor ca să o întrebuințeze numai atât cât este necesar”³⁷.

În această etapă a acțiunii de confiscare, echipele de la Atachi nu au respectat cu strictețe dispoziția de a înregistra valorile. Iată ce au raportat agenții Siguranței: „Banii, bijuteriile, verighetele, cerceii și obiectele de valoare care se ridicau de la evrei se băgau în buzunare sau serviete, întrucât nu se confecționaseră lăzi sigilate în care să se depoziteze. Când buzunarele se umpleau, se deșertau în localul așa-zis al Băncii Naționale, fără a se număra și fără a se da o dovadă scrisă celui ce făcea vânzarea”³⁸.

La 25 octombrie, probabil în urma intervenției conducerii B.N.R., s-au înființat și la Atachi patru „comisii mixte”. Ele au funcționat cu schimbul, cuprinzând fiecare „un ofițer de companie, un delegat al B.N.R. și un subofițer cu trei jandarmi”. Cu această ocazie s-au confecționat patru cutii de lemn pentru păstrarea banilor și obiectelor de valoare, care au fost sigilate, dar nu imediat, ci abia după două-trei zile. Delegatul Marelui Cartier General a continuat să supravegheze aceste comisii și, în conformitate cu directivele sale, s-au făcut nu numai percheziții corporale și în bagaje înainte de traversarea Nistrului și în timpul traversării, ci și controale „în case, în stradă, în piață”. Locotenentul Roșca a declarat, în continuare, la ancheta deschisă împotriva sa: „Bani și bijuterii se transportau seara de aceleași comisii la Banca Națională, care se găsește în casa unde locuiește dl. căpitan Popescu. Aici se lăsau cutiile până dimineața dacă nu erau pline și a doua zi continuau cu aceeași lădiță. Dacă erau pline se deschidea[u] și se numărau banii de hârtie iar moneda metalică se punea în niște cutii fără nici o numărătoare sau evidență. Despre bijuterii nu știu precis cum se dădeau în păstrare. Nu am asistat niciodată nici la deschiderea lădițelor, nici la predarea bijuteriilor, nici la predarea actelor”³⁹.

Un agent camuflat al Siguranței, care a sosit la Atachi probabil la sfârșitul lui octombrie, a raportat despre traseul parcurs de bani și de bijuterii după ce erau aduse la sucursala improvizată a B.N.R. la Atachi „lădițele din lemn de brad” (în care a fost vărsat conținutul cutiilor), fără ca funcționarii băncii să dea chitanțe. „Același funcționar care sigila cutia”, a transmis agentul, „era cel care făcea și perchezițiile corporale asupra evreilor și depunea valorile în cutie, tot el făcea predarea, tot el desfăcea sigiliul și, mai târziu, tot el număra, singur, fără nici un

³⁷ Declarația lui Roșca, p. 143.

³⁸ Raportul unui agent al Siguranței, p. 171-172.

³⁹ Declarația lui Roșca, p. 145. Căpitanul Popescu a refuzat să semneze darea de seamă în care au fost consemnate sumele de bani predate B.N.R.: Roșca nu știa ce s-a făcut cu hârtiile de valoare. *Idem*, p. 146.

organ de control, ci asistat doar de căpitanul Titus Popescu. Delegații B.N.R. la Atachi au refuzat să semneze dovada de primire a banilor confiscați, întrucât așa primiseră ordin, se pare, de la șefii B.N.R. din București; iar ofițerii de poliție s-au plâns de acest lucru căpitanului Popescu. La urma urmelor, a comunicat agentul Siguranței, „nu cereau decât să le semneze niște note foarte simple... dar funcționarii Băncii Naționale și cpt. Popescu Titus au refuzat să le semneze... *cpt. Popescu le-a spus că în această afacere nu se lucrează cu acte scrise*”⁴⁰.

Disfuncțiile n-au încetat nici după numărarea banilor și bijuteriilor, întrucât multe obiecte au dispărut pe drumul dintre Atachi și sucursalele B.N.R. de la Cernăuți. Transferarea prăzii în capitala Bucovinei s-a făcut în lăzi de lemn nesigilate și fără o înregistrare exactă a banilor transferați; „nu există nici un control asupra acestor transporturi și cred că nici nu se știe precis ce s-a transportat”⁴¹.

Cu toate acestea, au început să se acumuleze în subsolurile băncilor din Chișinău, Cernăuți și București numeroase lăzi conținând bijuterii și obiecte de valoare din aur, în parte recuperate de la cei care le-au confiscat, în urma unor descinderi la locuințele lor din Regat, ale rudelor lor și în cele închiriate în Basarabia. Cabinetul militar al Conducătorului a întrebat, într-o adresă confidențială din 14 noiembrie către conducerea B.N.R., cum se va face transferarea „legală” a acestor bunuri și „vânzarea aurului care fusese în posesia evreilor”. De menționat că, în ceea ce-l privește, Conducătorul nu era vulnerabil la corupție și a tratat cu severitate ilegalitățile atingând avutul statului; dar noțiunea lui de legalitate nu-i includea pe evrei.

Doi dintre conducătorii Băncii Naționale au răspuns adresei confidențiale a cabinetului militar. Iată precizările directorilor B.N.R.: „După dispozițiile legale în vigoare, Banca Națională a României are dreptul să cumpere tot aurul în lingouri și monede. Nu există obligația de a vinde Băncii Naționale a României aurul în bijuterii și ca atare Banca Națională nu are nici un drept de a-i forța pe detentori [deținători] să-i vândă bijuteriile iar deținătorii de bijuterii nu sunt amatori să le vândă Băncii Naționale, întrucât noi nu putem plăti decât numai prețul oficial și anume lei 211 per gram”⁴².

Acesta era un sofism, deoarece guvernatorul Băncii și câțiva dintre asistenții săi participau regulat la ședințele ministeriale speciale sub președinția Conducătorului, în care erau dezbătute problemele privind confiscarea aurului și transferarea lui în patrimoniul B.N.R., precum și la ședințele la care s-a hotărât înființarea unor comisii de anchetă, ca, de exemplu, ședința din 4 decembrie 1941. Cercurile financiare tradiționale care conduceau banca și dominau și în Ministerul

⁴⁰ Raportul unui agent al Siguranței, p. 172 (sublinierea mea – J.A.).

⁴¹ *Idem*, p. 173.

⁴² Adresa confidențială a doi din directorii B.N.R., Dumitrescu și Niculescu, către Cabinetul Militar al Președinției de Miniștri, fără dată. *Idem*, nr. 118, p. 185.

de Finanțe erau legate cu trup și suflet de lumea financiară franco-britanică și nu voiau să lase dovezi scrise privind amestecul lor direct în extorcarea averilor evreiești și nici în „achiziționarea” aurului de la evrei. Toate chitanțele eliberate din partea B.N.R. evreilor „care se evacuează” din Bucovina de sud și din județul Dorohoi, unde operațiunea de „preschimbare” s-a desfășurat mai ordonat, au fost confiscate la malul Nistrului. În ciuda tuturor încercărilor de eschivare de responsabilitate, modul de tratare administrativă a obiectelor de valoare luate de la evrei a fost destul de complicat; de aceea, și din necesitatea de a trata problema într-un mod „legal”, au rămas la dispoziția noastră suficiente documente pentru a dovedi rolul B.N.R. și al Ministerului de Finanțe.

La 17 noiembrie 1941, B.N.R. a comunicat ministrului de Finanțe că „operațiunea de *preluare* a obiectelor prețioase de la evreii din Basarabia și Bucovina s-a terminat”, cerându-i să numească un reprezentant personal pentru a deschide, în prezența sa, „lăzile conținând aceste obiecte în vederea inventarierii lor”. Șefii B.N.R. erau convinși că trebuie „să apelăm și la doi-trei bijutieri respectați care, paralel cu inventarierea, să facă și o evaluare a bijuteriilor”⁴³.

Și în acest caz B.N.R. a reușit să treacă peste un obstacol lingvistic: trebuind să indice cum au ajuns toate aceste bijuterii în seifurile sale, s-a folosit de verbul *preluare*, care înseamnă a primi în posesiune, în păstrare, în custodie, și s-a abținut să folosească termeni compromițători precum confiscare, expropriere sau luare cu forța. Guvernatorul Calotescu, de pildă, a scris aproximativ în același timp conducerii B.N.R., cerându-i să restituie Guvernământului Bucovinei obiecte confiscate dar care nu sunt din aur⁴⁴, conform principiului că ceea ce a fost luat de la evreii „săi” aparține Guvernământului său. B.N.R., în schimb, s-a ferit de un răspuns explicit, și s-a referit la „obiectele preluate de delegații noștri de la evreii evacuați” și care „nu ar fi din metale prețioase”⁴⁵.

La 9 decembrie, Mircea Vulcănescu, adjunctul ministrului de Finanțe, a decis să se diferențieze principial bijuteriile de tot felul de „aurul și argintul în monede și [care] nu este prelucrat” [adică obiecte de cult evreiești, cum ar fi sfeșnice]. El a stabilit că obiectele de valoare din a doua categorie vor fi predate de către B.N.R. tezaurului statului la preț oficial, iar diversele bijuterii din aur și din argint vor fi vândute la licitații de către „Casa de împrumut pe amanet și păstrare”; în acest scop Ministerul de Finanțe a acordat Casei o autorizație specială⁴⁶.

⁴³ Dumitrescu și Niculescu anunțau într-o scrisoare către ministrul de Finanțe încheierea acțiunii de confiscare a obiectelor prețioase de la evreii din Basarabia și Bucovina, 17 noiembrie 1941. *Idem*, p. 114, p. 179 (sublinierea mea – J. A.).

⁴⁴ Guvernatorul Bucovinei către B.N.R., 22 noiembrie 1941. *Cartea Neagră*, III, nr. 111, p. 193.

⁴⁵ B.N.R. către ministrul de Finanțe cu privire la obiectele care nu sunt din metale prețioase, 24 noiembrie 1941. *Idem*, nr. 112, p. 193-194.

⁴⁶ Ministerul de Finanțe către B.N.R. cu privire la noul termen pentru încheierea acțiunii și despre deciziile ministrului adjunct Vulcănescu cu privire la vânzarea aurului și obiectelor din aur, 9 decembrie 1941. *Idem*, nr. 113, p. 194.

Ministerul de Finanțe a înțeles că nu e onorabil pentru B.N.R. să se ocupe de vânzarea bijuteriilor evreilor; de aceea, a fost necesară intervenția lui Vulcănescu. În chestiuni mai puțin importante – de exemplu, predarea tacâmurilor din metal inoxidabil la popotele de ofițeri din unitățile staționate la Cernăuți – nu a fost necesară o intervenție atât de înaltă.

La 26 noiembrie, Ministerul de Finanțe și-a numit la B.N.R. doi reprezentanți pentru a fi prezenți la deschiderea lăzilor: Cristu Cotta, subdirector în Direcțiunea generală a bugetului și a contabilității generale a statului, și Mihai Dominte, de la Monetăria Națională. La 2 decembrie a fost alăturat celor doi Nicolae Brînzei, șef de secție la Direcțiunea generală a bugetului și a contabilității generale, ca locțiitor al lui Cristu Cotta. Ministerul de Finanțe a fost de acord și cu propunerea B.N.R. „de a apela la bijutieri reputați pentru evaluarea obiectelor prețioase”⁴⁷. La 4 decembrie au fost convocați la Conducător toți cei implicați în campania de confiscare, inclusiv guvernatorul B.N.R., Alexandru Ottulescu; și acesta i-a certat cu asprime pe toți pentru nereușita lor în a aduna tot aurul.

Aici este locul să reamintim că președintele Partidului Național Liberal, Dinu Brătianu, a acceptat, în septembrie 1940, „să-l împrumute” pe Ottulescu guvernului Antonescu, în funcția de ministru al Economiei Naționale; dar Antonescu l-a numit în fruntea B.N.R.⁴⁸. „Tot ce era economie în guvernarea mea era în mâna liberală”, a declarat Antonescu în anul 1946, la ancheta care a precedat procesul, enumerând toate personalitățile pe care Brătianu a acceptat să le „împrumute” pentru conducerea economiei și finanțelor⁴⁹.

O comisie avându-l în frunte pe comandantul militar al Capitalei a deschis o anchetă serioasă pentru a clarifica ce s-a întâmplat cu aurul. Între timp, deși oficial acțiunea se încheiase, au mai fost transporturi sporadice de evrei din Bucovina și Dorohoi și de originari din aceste regiuni din întreaga Românie, aproximativ până la mijlocul lunii decembrie. La 9 decembrie a devenit, de aceea, necesar ca ministrul adjunct Vulcănescu să repete directivele în scris în ceea ce privește obligația de a înainta un inventar, de a preda aurul și argintul neprelucrat în formă de bijuterii și de a vinde bijuteriile prin intermediul Casei de amanet⁵⁰. Ministerul de Finanțe a respins cererea Guvernământului Bucovinei de a putea reține obiectele de valoare care nu erau confecționate din aur și argint, pe motivul că bugetul Guvernământului este finanțat din bugetul statului⁵¹.

⁴⁷ *Idem. Idem*: Apel confidențial (vezi 42), p. 185.

⁴⁸ Arhivele Statului, București. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 925/1945, p. 167-169.

⁴⁹ Stenograma anchetării lui Ion Antonescu, 16 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 36, p. 61; USHMM RG 25004, în Reel Romanian Information Service.

⁵⁰ Adresa Ministerului de Finanțe către Banca Națională, 9 decembrie 1941, Anel, *Documents*, V, nr. 120, p. 187.

⁵¹ Ministerul de Finanțe către B.N.R.: nu aproba predarea către guvernământul Bucovinei a avutului evreilor, decembrie 1941. Fără dată, Anel, *Documents*, V, nr. 121, p. 188.

La 12 decembrie 1941, după ce Basarabia și Bucovina, în afară de Cernăuți, au fost golite de toți evreii și nici un convoi nu mai traversa Nistrul, s-a publicat legea nr. 21. Aceasta autoriza B.N.R. „să vândă ruble evreilor care se evacuează, la un curs ce se va fixa de Bancă, cu aprobarea Ministerului Finanțelor”⁵². În expunerea de motive a legii se arată că s-a creat necesitatea de a vinde evreilor ruble „în schimbul leilor și în schimbul obiectelor scumpe pe care le au poate asupra lor și care, în conformitate cu norme legale în vigoare nu pot fi scoase din țară”. Textul legii și explicațiile care au însoțit-o dovedeau că este opera cercurilor financiare liberale ale fostelor regimuri, care simțeau nevoia să creeze retroactiv o aparență de legitimitate operațiunilor prădalnice; legea a fost publicată în „Monitorul Oficial” abia la mijlocul lui ianuarie 1942, la circa două luni după încheierea deportărilor.

Comisia de anchetă și-a continuat, între timp, activitatea, pregătind două rapoarte importante, care au scos la lumină mecanismul de exterminare din România, cuprinzând, se pare, toate ordinele secrete scrise și verbale de exterminare și deportare, și nu numai cele care se referă la extorcere de bunuri. Aceste rapoarte trebuiau să rămână secrete și erau păstrate la Președinția Consiliului de Miniștri⁵³.

La 12 ianuarie 1942, s-a deschis un nou canal pentru acțiunea de jaf a B.N.R.: a început campania de deportare a evreilor din Odessa spre lagărele morții înființate de autoritățile românești lângă Bug (vezi capitolul despre Transnistria în volumul II, a cărui apariție este programată în cursul anului 2002)⁵⁴.

Comandantul jandarmeriei din Transnistria a raportat, cu acest prilej, că a fost înființată o „Comisie de evaluare a averilor (bijuterii) și schimbarea monedelor ce posedă” în mărci RKKS⁵⁵. Din punct de vedere legal, funcționarii B.N.R. nu puteau să participe la exproprierea unor cetățeni străini, chiar dacă se aflau sub regim de ocupație; de aceea, nici un document redactat de ei nu menționa bani și obiecte de valoare ale evreilor din Odessa sau din orice alt loc din Transnistria. Dar militarii de pe teren și delegații Marelui Stat Major care au condus operațiunea nu erau sensibili la aceste subtilități și rapoartele lor subliniază imixtiunea B.N.R. în deposedarea de avere a evreilor condamnați la moarte din Odessa. Biroul 2 al Marelui Stat Major l-a trimis la Odessa pe maiorul Apostolescu pentru „a supraveghea evacuarea evreilor”; raportul său din 18 ianuarie 1942, când deportările erau în toi, afirmă explicit că au fost de față delegați ai B.N.R. și reprezentanți ai Ministerului de Finanțe: „În ghetou funcționează șapte comisii,

⁵² Legea nr. 21, „Monitorul Oficial”, 9, 12.1.1942; copie în Ancel: *Documents*, V, nr. 130, p. 223.

⁵³ O parte dintre rapoarte și din corespondența în probleme legate de proprietăți evreiești au fost descoperite și adunate de către Carp, iar altă parte, cuprinzând raportul secret nr. 1, de către autor.

⁵⁴ Telegrama guvernământului Transnistriei către Președinția Consiliului de Miniștri cu privire la începutul deportărilor din Odessa, 13 ianuarie 1942. Arhiva orașenească din Odessa, 2242-1-1486, p. 33-34 (vezi indicații despre Arhivă în continuare la capitolul 24, vol. II).

⁵⁵ Notă informativă a Inspectoratului jandarmeriei din Transnistria cu privire la desfășurarea deportațiilor, 17 ianuarie 1942. Ancel, *Documents*, V, nr. 125, p. 222.

corespunzătoare celor șapte circumscripții de poliție. La aceste comisii, compuse dintr-un ofițer președinte, un reprezentant al B.N.R., un reprezentant al Ministerului de Finanțe, doi cetățeni din circumscripție și o moașă, se prezintă toți evreii pentru a declara sumele de bani și obiectele de preț. Aici li se face o inspecție corporală. Obiectele de aur, argint și pietre prețioase se evaluează de comisie și se dă suma cuvenită. Rublele se schimbă la cursul de un leu, însă numai până la valoarea de maximum 5.000 de ruble. Obiectele și sumele nedeclarate se confiscă. Operațiunea se execută în mod corect, întrucât chiar dacă vreun membru ar voi să-și însușească ceva, tentativa nu-i poate reuși, pentru că ar trebui să fie de conivență cu toți membrii”⁵⁶.

Evreii din Odessa aduși din ghetou la comisii n-au primit lei pentru ruble ci (în cazul în care li s-a plătit) RKKS, la cursul de șaizeci de lei pentru o marcă de ocupație, cu alte cuvinte, cel mult 83 RKKS, iar restul banilor au fost confiscați. Maiorul Apostolescu a menționat, de asemenea, în raportul său confidențial că funcționarii B.N.R. și ai Ministerului de Finanțe îi jefuiesc, pur și simplu, pe evrei de bijuterii și obiecte de valoare. Un ceas de aur, de exemplu, producție manuală, care valora, după părerea sa, 60.000 de lei, a fost evaluat de funcționarii băncii și de către ceilalți membri ai comisiei la douăzeci RKKS, adică 12.000 de lei, un colier de aur, la 420 de lei ș.a.m.d. Acestea sunt observațiile trimisului Marelui Stat Major. Evreii i s-au plâns, a adăugat Apostolescu, că populația autohtonă și soldații români îi jefuiesc pe față. În concluzia raportului, el a notat că mulți dintre evrei mor încă înainte de a fi urcați în vagoane, și „parte dintre ei mor în tren”. Maiorul Apostolescu a stabilit că obiectele de valoare și numerarul găsit asupra lor „sunt prea puține”⁵⁷. Trebuie notat că aceste controale ale comisiilor s-au desfășurat după ce circa 4.000 de evrei au fost spânzurați pe străzile Odesei și după asasinarea a circa 20.000 într-o suburbie a orașului (vezi capitolul despre Odessa, vol. II).

În ședința guvernului din 16 decembrie 1941, Antonescu a anunțat că a hotărât să-i deporteze din oraș pe evreii din Odessa, deoarece nu vrea să-și pericliteze soldații în cazul unei debarcări a armatei sovietice. În această ședință s-a dezbătut și problema averilor celor care urmau să fie deportați în lagărele morții de pe Bug:

„Alexianu: Nu vrea să trimită domnul ministru al Finanțelor pe cineva care să facă inventarierea averilor pe care evreii le au acolo și care vor rămâne în patrimoniul statului?

Antonescu: Numai să nu se întâmple ce s-a întâmplat la Chișinău și Cernăuți. Să organizezi dumneata această inventariere, pe răspunderea dumitale.

⁵⁶ Raportul trimisului Marelui Stat Major, maiorul Apostolescu, despre deportarea evreilor din Odessa, 18 ianuarie 1942, Arhiva. 2242-1-1486, p. 8-9.

⁵⁷ *Idem*, p. 10-11.

Îndepărtarea [deportarea – J.A.] este o măsură de apărare a neamului românesc, pe când jefuirea lor ar fi un act de tâlhărie din partea noastră. Alexianu: Îmi iau eu răspunderea”⁵⁸.

Prin cuvintele „act de tâlhărie” Antonescu s-a referit la furtul bunurilor neînregistrate de către ofițerii și soldații săi, și nu de către statul român. „Înregistrarea” bunurilor, a numerarului și a bijuteriilor a constituit numai prima etapă; după această etapă, evreii „au preschimbato” sau „au vândut” bunurile lor funcționarilor B.N.R. Problema confiscării banilor și bijuteriilor aparținând evreilor din Odessa și celor din lagărele morții de pe Bug nu a fost amintită niciodată în vreun document al B.N.R. și nici în vreun studiu publicat de atunci și până azi; ea s-a strecurat, din când în când, doar în corespondența dintre Ministerul de Finanțe și B.N.R.

Chestiunea licitațiilor publice pentru vânzarea bijuteriilor evreilor a fost reglementată de ministrul de Finanțe, generalul Stoicescu. El a stabilit, la 5 mai 1942, că funcționari ai B.N.R. vor lua legătura cu Casa de amanet și negustorii Casei vor primi bijuteriile direct de la B.N.R. Și a adăugat: „bijuteriile și obiectele de metale prețioase *preluate* din Transnistria vor fi obiectul unei adrese ulterioare”⁵⁹. B.N.R. a fost solicitat de Ministerul de Finanțe să pregătească un inventar al bijuteriilor și obiectelor prețioase „preluate de stat în Basarabia și Bucovina” și să predea Casei de amanet inventarul și obiectele⁶⁰. Aceste licitații publice au continuat aproximativ până la mijlocul anului 1943. La 15 iunie 1943 Ministerul de Finanțe a decis să predea Monetăriei Naționale pentru topire obiecte de valoare „*preluate* de la evreii evacuați din Bucovina, Basarabia și Odessa” care nu fuseseră vândute la licitații deoarece erau deteriorate, precum și monede de tot felul. Nu se știe de ce B.N.R. nu a inclus în licitații ceasurile de aur, provenite din aceeași sursă, ci a dat dispoziție să fie demontate mecanismele, iar cadrul de aur a fost dat la topit. Mecanismele fără capace nu erau, desigur, potrivite pentru a fi scoase la licitație. La 27 februarie 1943, Ministerul de Finanțe a aprobat de aceea ca B.N.R. „să le cedeze gratuit Școlii de ceasornicari înființată de Ministerul Muncii”⁶¹.

Foamea de aur a regimului antonescian izvoră nu numai din impulsul de a-i prăda pe evrei, ci se încadra în concepția sa economică. Cercurile care au condus Banca Națională a României nu au acceptat teza nazistă că Europa a intrat într-o nouă eră, în care marca germană constituie etalonul de măsurare a bogăției

⁵⁸ Stenograma ședinței guvernului din 16 decembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 77, p. 36, (USHMM, RG 25004 M, Reel 35).

⁵⁹ Ministerul de Finanțe către B.N.R., 5 mai 1942. Ancel, *Documents*, V, nr. 147, p. 266 (sublinierea mea – J.A.).

⁶⁰ Ministerul de Finanțe cere B.N.R. să predea bijuteriile și obiectele de valoare ale evreilor pentru licitație, 20 mai 1942. *Idem*, nr. 148, p. 267.

⁶¹ Ministerul de Finanțe aprobă B.N.R. să predea Școlii de ceasornicari mecanismele ceasurilor de aur, 22 februarie 1943, *Cartea Neagră*, III, nr. 114, p. 194.

naționale. Ei erau convinși, considera Vulcănescu, că aurul și dolarul și nu marca germană vor rămâne „puterea de cumpărare liberă, primită pe orice piață... semnul însuși al independenței economice”⁶². La 10 aprilie 1941, Vulcănescu a pregătit un memoriu amănunțit către ministrul de Finanțe, pe care l-a predat spre studiu lui Antonescu. În acest memoriu, Vulcănescu susținea că aurul va servi și pe viitor drept expresie a forței și independenței economice și că România trebuie să persiste în a acumula acest metal prețios pentru a se putea alătura, la timpul potrivit, „când ne vom elibera de constrângerile războiului”, la sistemul economic al statelor cu o economie liberă: „Toată Banca Națională continua să gândească în aur și dolari, deși noi eram aliații Germaniei, care tindea spre etalonul marcă pentru Europa; pentru că tacit presupuneam că, după pace, tot economia anglo-americană va impune prețurile materiilor prime”⁶³.

Această ipoteză de bază, a adăugat Vulcănescu, a fost acceptată de Antonescu și de regimul său, deși în aparență s-au alăturat noii ordini economice. În fapt, regimul și B.N.R. au manevrat cu inteligență pentru a-și păstra libertatea de acțiune când condițiile se vor schimba. Astfel s-a întâmplat că în această problemă importantă de politică economică regimul antonescian a adoptat politica regimurilor preantonesciene, „demo-liberale”. De fapt, liniile de conduită politică ale Partidului Liberal au dominat fără întrerupere în B.N.R., de la înființarea ei în anul 1866 și până aproximativ în anul 1946. În zadar a încercat ministrul de Finanțe german Funk să-l convingă pe Mihai Antonescu în ianuarie 1943 să abandoneze „sistemul monetar actual” și să transforme B.N.R. într-o instituție a guvernului, care să acționeze după sistemul german, fără a păstra cu strictete rezerva de aur pentru acoperirea monedei naționale. Mihai Antonescu i-a răspuns că nu se poate aplica sistemul monetar german în România, deoarece aceasta ar putea duce la destabilizarea regimului mareșalului Antonescu și la prăbușirea statului. Sistemul german, a adăugat Mihai Antonescu, se bazează, printre altele, „pe tradițiile și disciplina germanilor, dar apărat cu putere de organizarea partidului și de organizațiile SS, ceea ce nu există în România și nu se poate crea într-o noapte”. După această întâlnire, Hitler a acceptat să furnizeze României, în contul datoriilor Reichului, treizeci de tone de aur⁶⁴.

⁶² M. Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, București, 1992, p. 16, 88. Cartea cuprinde strălucitul răspuns de apărare ținut la procesul său, în 1946, și apelul înaintat după condamnare, în anul 1947. El a fost condamnat pentru contribuția sa la politica economică pronazistă a regimului antonescian. Problema însușirii averilor evreiești nu a fost menționată în general în proces. Vulcănescu a murit în închisoare în 1952. De notat că Vulcănescu n-a fost antisemit.

⁶³ *Idem*, p. 88.

⁶⁴ Discursul lui Mihai Antonescu în ședința guvernului din 13 ianuarie 1943. Din: *Antonescu-Hitler, corespondență și întâlniri inedite, 1940-1944*, II, București, 1991, doc. 53, p. 30, 33. În toți anii de război regimul antonescian s-a străduit să-i convingă pe germani că B.N.R. este o instituție independentă care nu primește dispoziții de la guvern și ea este cea care dictează guvernului politica financiară, deși a existat o colaborare strânsă între Ministerul de Finanțe și B.N.R. De exemplu, a spus în această chestiune Mihai Antonescu delegatului german

Antonescu a expus explicit politica monetară „veche” în convorbirile sale cu Hitler și, în conformitate cu această politică, a făcut cereri pe care nici un cârmuitor fascist n-a îndrăznit să le prezinte Führer-ului și Reich-ului german: de a preda României în timpul războiului vagoane de aur drept despăgubire pentru furnizarea de petrol, alimente, cereale și materii prime, în contul datoriilor acumulate, spre a păstra valoarea leului, după vechiul sistem al obligativității de a acoperi în aur numerarul în circulație, și deci a evita inflația. Și, într-adevăr, România a intrat în război cu 15 vagoane de aur și l-a încheiat în august 1944, ca aliată a Germaniei, cu 24 de vagoane, dintre care 8 au fost furnizate de Reich⁶⁵.

În concluzie, amploarea confiscărilor a tot ce se afla în proprietate evreiască (numerar în lei, valută, aur și monede de aur, argint și obiecte de cult scumpe, opere de artă, bijuterii de tot felul, diamante și alte pietre prețioase, conturi și economii bancare, hârtii de valoare, polițe, polițe de asigurare ș.a.) nu este cunoscută, atât din cauza împrejurărilor cât și fiindcă a fost bine ascunsă de către conducerea B.N.R., în conformitate cu politica ei de a nu lăsa nici o dovadă scrisă despre imixtiunea băncii în acest jaf. O parte dintre aceste bunuri au fost găsite în bagajele și boccelele deportaților, transportați cu trenurile la Atachi și la Mărculești și constrânși, prin diferite metode, să le predea. În raportul comisiei înființate la ordinul lui Antonescu s-a stabilit în mod oficial că evreilor „nu le-a fost îngăduit a-și lua asupra lor decât numai bagajele strict necesare... Restul bagajelor rămase au fost depozitate prin grija jandarmilor și organelor B.N.R. la Atachi și Mărculești”⁶⁶. În aceste bagaje au fost găsite mai ales obiecte de valoare, bijuterii și numerar; parte au fost transferate B.N.R. și mare parte au fost repartizate instituției de asistență cunoscute sub numele „Consiliul de patronaj” în fruntea căreia s-a aflat soția Conducătorului, Maria Antonescu.

O aluzie cu privire la valoarea acestui rapt girat de către B.N.R. se găsește într-o publicație oficială a guvernului din toamna anului 1943 care laudă realizările regimului în cei trei ani ai săi. În capitolul „Moneda și creditul” se sublinia stabilitatea leului în timp de război. „Banca Națională a reușit, în anii din urmă, datorită și prețiosului concurs obținut din partea statului, să păstreze monedei naționale prestigiul neștirbit, atât în interiorul țării cât și în raporturile stabilite între România și celelalte state”. Această afirmație era adevărată. În ciuda scăderii

Clodius la 15 iulie 1943: „B.N.R. este o societate particulară și eu nu sunt deținătorul acțiunilor ei” (Stenograma întâlnirii de lucru cu Clodius. Acela, *Documents*, IX, nr. 216, p. 585).

⁶⁵ Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, p. 16.

⁶⁶ În „Raportul cu privire la călătoria de culegere de informații referitoare la situația din Basarabia și Bucovina”, fără dată (de la sfârșitul lunii noiembrie 1941). Arhiva Chișinău 706-1-68, se notează explicit că în locuințele evreilor din Chișinău care au fost transferați în ghetou au rămas obiecte de artă de mare valoare, și nu toate au fost înregistrate. Vezi anexa I a documentului. *Idem*, p. 24-25. Cât privește hârtiile de valoare, Banca s-a folosit pentru clasificarea lor, de exemplu, la Atachi, de serviciile unui ofițer în rezervă, care le-a triat separat din documentele personale de tot felul confiscate de la evrei, dar și acestea au fost predate fără vreo înregistrare (declarația lui Roșca).

producției de aur în lume, se afirma, fondul de acoperire în aur a monedei naționale a crescut cu 2,1 miliarde lei în anul 1941 și cu 11,3 miliarde lei în anul 1942 (aurul din Germania a sosit abia către sfârșitul anului 1943). În acea perioadă au crescut depunerile la marile bănci: la 5,6 miliarde în anul 1941 și la 11,9 miliarde lei în anul 1942⁶⁷. Economiiile făcute la Casa Națională de Economii și Cecuri Poștale au crescut și ele de la 3,3 miliarde lei în 1940 la 5,4 miliarde în 1941 și la 9 miliarde în 1942. Această creștere s-a petrecut în parte în intervalul în care România pierduse mai mult de o treime din teritoriul ei și o treime din populație și când aveau loc mobilizări, acțiuni de război și pierderi pe front. Acest capitol l-a rezumat într-o singură propoziție unul dintre acuzatorii în procesul lui Antonescu, atunci când a remarcat că „Evreul a fost materia primă de îmbogățire” a statului fascist român și a oamenilor regimului⁶⁸.

Găsirea „materiei prime”, care în parte a dispărut, a dus la înființarea unor comisii de anchetă; iar efortul diferitelor cercuri ale guvernanților implicați în exterminare și deportare de a se dezvinovăți a lăsat cea mai veridică și mai puternică mărturie a politicii regimului față de evrei și a situației lor și a dus la dezvăluirea majorității ordinelor secrete și a ordinelor verbale despre care regimul credea că nu vor fi niciodată descoperite. Rapoartele comisiilor constituie documentul cel mai autentic și nu pot fi dezmințite. Comisia înființată la ordinul Conducătorului pentru a clarifica unde a dispărut parte din aur a stabilit în decembrie 1941, în încercarea de a justifica „dezordinile”: „Situația evreilor supuși restricțiilor impuse de imperative superioare excită în bună măsură înclinarea către abuz [din partea jandarmilor, militarilor, inspectorilor etc.]... Aceasta s-a accentuat pe măsură ce nevoile de trai ale evreilor îi constrângeau mai mult și dorința de libertate îi făcea să meargă la toate combinațiile posibile, dând astfel frâu liber tentației celor de care depindea înlesnirea oricărui avantaj ce li se putea face. De asemenea, sentimentul unanim că ei erau scoși de sub ocrotirea legilor făcea ca orice părțică de autoritate să-și amplifice puterea și să încurajeze samavolnicia. Asta se întâmpla în special cu ocazia evacuarilor, atât înainte de pornire, cât și pe trasee, când convoaiele acestor evrei îi reduceau la simple turme anonime, fără personalitate și fără identitate, când viața lor nu mai reprezenta o noțiune demnă de protejat. Atmosfera abuzivă a crescut în intensitate, contaminând, ca o molimă, aproape toate conștiințele, care au participat, cu rost sau fără rost, în asemenea operații. Predomina ideea inexistenței răspunderii, care înflăcăra și trezea instinctele primare. La adăpostul ei, chiar unele proeminente de cinste și probitate au sărit peste linia conduitei lor și s-au învălmășit în ambianța încălcărilor de legi...

⁶⁷ *Trei ani de guvernare, 6 septembrie 1940 – 6 septembrie 1943*. „Monitorul Oficial” și Imprimeriile Statului (București), 1943, p. 238.

⁶⁸ *Procesul Marii Trădări Naționale*. București, 1946, p. 32.

La toate acestea, a contribuit, fără îndoială, agitația și fuga instinctivă către salvare, din partea evreilor, care au pus în slujba disperării lor toate moravurile atavice ce-i caracterizează”⁶⁹.

Abuzul comis de Banca Națională a României a fost rezultatul inițiativei regimului, s-a bazat pe ideologia sa antisemită dar, în parte, a fost realizat și condus de cercuri economice și financiare tradiționale, care dintotdeauna au pretins că reprezintă democrația românească. Ultimul ministru liberal al Finanțelor, Alexandru Alexandrini, a acordat, la 15 ianuarie 1946, un certificat de absolvire de orice responsabilitate tuturor funcționarilor B.N.R. care luaseră parte la jaful din Basarabia, Bucovina, județul Dorohoi și din celelalte regiuni ale țării, în anii 1941-1942. Aceste acțiuni, a subliniat ministrul într-o circulară specială trimisă salariaților băncii, „s-au făcut în numele guvernului român, prin intermediul Ministerului de Finanțe, pe baza împuternicirii pe care ați primit-o atunci”⁷⁰.

Problema incalculabilelor valori acaparate pe toate căile posibile de la posesorii lor de drept nu a fost discutată nici la Conferința de Pace de la Paris, și guvernul României nu le-a pomenit în memoriul special cu privire la situația evreilor din România în anii 1940-1944, prezentat participanților⁷¹.

⁶⁹ Primul raport (vezi 7), p. 6. În raportul rezumativ al Președinției Consiliului de Miniștri de la 1 decembrie 1941, în urma diverselor anchete, se arată, de exemplu, că membri ai SSI din Chișinău au smuls de la trei evrei 1.110 monede de aur, în valoare de circa 4.5 milioane lei (Arhiva Chișinău 706-1-68, p. 64). Comandantul militar al Chișinăului, colonelul Eugen Dumitrescu, a expediat, se pare, șapte vagoane cu obiecte de valoare extorcate la casa sa din Regat (raport cu privire la călătoria în Bucovina [vezi 66], p. 22, 25).

⁷⁰ Circulara ministrului de Finanțe Alexandrini din 15 ianuarie 1946, Acela, *Documents*, V, nr. 256, p. 587. Alexandrini a aparținut fracțiunii liberale a lui Gheorghe Tătărăscu, care a colaborat cu comuniștii, și acești liberali au numit, din rândurile lor, pe miniștrii de Externe, de Finanțe, Industrie și Comerț. (I. Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici*, București, 1986, p. 99). După ce comuniștii s-au consolidat la putere, miniștrii liberali au fost demși și Tătărăscu a fost închis pentru mulți ani.

⁷¹ *Situation des Juifs en Roumanie (1940-1944)*, Bucarest, 1946, 37 p. (Memoriu prezentat de guvernul României la Conferința de Pace de la Paris). Copie în: Acela, *Documents*, VIII, nr. 424, p. 487-506; vezi în special partea referitoare la pierderile materiale cauzate evreilor, p. 14-16.

INDICE DE NUME

A

- Abramovici, **II**: 293, 302
Abramovici-Băluș, Isidor, **II**: 299
Abramovitz, Paul, **II**: 273
Adam, Marcel, **II**: 313
Adamovici, Iulian, **II**: 127, 133, 135, 136, 137, 139
Aderca, Felix, **I**: 147, 284, 420, 423
Agapie, Vasile, **II**: 134, 168-173, 176-180, 183
Ahasia, Gh., **II**: 75
Alcalay, Jack, **I**: 432
Aldea, **I**: 450
Alecsandri, Vasile, **I**: 22, 353
Alexandrescu, I., **II**: 339
Alexandrescu, Iancu, **II**: 121
Alexandri, Alexandru, **II**: 339
Alexianu, Gheorghe, **I**: 114-116, 119; **II**: 159, 166, 235, 241, 278, 314, 334, 335
Alimănișteanu, Al., **II**: 82
Almul, **I**: 249
Alter, Jenta, **II**: 307
Ambri, M., **I**: 66
Ancel, Jean, **I**: 9, 16, 17, 46, 57, 65-67, 69-71, 73, 75, 78, 79, 81, 82, 85, 88, 101-103, 105, 108, 111, 112, 114-116, 119, 149, 150, 165, 169, 180, 181, 190, 192, 193, 195, 198, 202, 215, 217, 218, 224, 226, 230, 232, 233, 235, 241, 243, 246, 247, 250, 251, 254, 257, 259, 260, 268, 269, 271, 272, 275, 276, 280, 281, 285, 286, 288-293, 295, 298-302, 304, 308, 311, 313-315, 317-321, 324, 325, 340, 341, 343, 345-348, 351, 358, 360-365, 367, 369, 382, 384, 387, 388, 390, 392, 394, 398, 403, 417, 419, 422, 424, 429, 433, 441, 443-448, 452, 453, 456, 457, 459-462, 464-466, 468, 471, 475, 477, 481, 485; **II**: 9, 10, 27-33, 35, 36, 38-42, 44, 45, 49, 54, 58, 61, 62, 69, 72, 74, 77, 85, 87, 93, 100, 106, 112-114, 117, 118, 123-125, 127-131, 133, 138, 139, 141-143, 145, 147, 150, 152, 154, 155, 157-160, 165, 166, 168, 171, 175, 176, 184, 188, 189, 192, 196, 197, 202, 204, 206, 214, 216, 218, 220, 223, 229, 230, 235, 236, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 257, 258, 261, 279, 281, 282, 285, 286, 289, 293, 295, 298, 299, 301, 304, 305, 307, 308, 311, 312, 314, 315, 328, 332, 333, 335, 337, 339
Andrei, Vasile, **I**: 334
Androianu, **II**: 224
Ansler, T., **I**: 218
Antonescu, Alexandru, **II**: 149
Antonescu, Eftimie, **I**: 454, 460, 485
Antonescu, Ion, **I**: 6, 15, 23, 18, 29, 37, 46, 47, 56, 57, 59, 60, 64-66, 69, 95, 102, 122, 134, 141, 143, 145-149, 156, 176, 177, 183, 185, 196, 198, 199, 219, 233, 248, 259, 261, 262, 264-271, 274-276, 278, 281, 283, 286-289, 291, 292, 297, 300-302, 305-310, 312-314, 317-321, 323, 326, 328, 332, 334-339, 341, 342, 344, 346-348, 350-352, 356, 358-361, 363, 365, 369, 370, 372-396, 398-400, 402-419, 421-425, 427-429, 433, 434, 436-443, 446-466, 468, 470-485; **II**: 5, 7-19, 21-29, 31-40, 45, 49, 50, 53, 55-62, 65-67, 69, 76, 79, 80, 82-84,

- 86, 89-98, 100-116, 122, 124-126, 129, 130, 139, 140, 143-146, 150, 158-166, 169, 186, 191, 196-198, 204-208, 210, 215, 218-220, 222, 228, 235, 239-243, 245, 248, 257-259, 263, 264, 266-268, 270, 271, 273-276, 280, 288, 297-299, 304, 305, 307-309, 312, 314, 317-324, 326, 328, 332, 334-338
- Antonescu, Maria, **I:** 312, 374, 376; **II:** 55, 56, 337
- Antonescu, Mihai, **I:** 56, 147, 271, 279, 283, 374, 379, 381, 394, 397, 409, 412, 426, 459, 460, 480; **II:** 13-15, 17, 20, 21, 24, 25, 39, 40, 55, 60, 61, 66, 69, 86, 96, 98-100, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 126, 143, 144, 158, 162, 165, 184, 197, 222, 235, 239, 241, 248, 257, 280, 314, 319, 321, 322, 336
- Apostolescu, **II:** 334
- Apostolescu, Victor, **I:** 472
- Apreutesii, Valerian, **II:** 284
- Arciszewski, **I:** 195
- Ardeleanu, I., **I:** 23, 60, 97, 141, 167, 183, 227, 239; **II:** 164
- Arian, Paul, **I:** 235
- Arimia, V., **II:** 164
- Armon, T., **I:** 40
- Aronovici, **I:** 314
- Auschnit, Max, **I:** 184, 190
- Avenol, Josef, **I:** 89
- Averbuch, **II:** 218
- Avram, **I:** 307
- Axelrad, A., **I:** 429
- Axenfeld, Artur, **I:** 117, 246
- B**
- Baltazar, C., **I:** 441
- Banea, Ion, **I:** 318
- Banse, E., **I:** 197
- Banu, Ion, **I:** 337
- Barat, Sol, **I:** 450
- Barbu, Veturia, **I:** 376
- Barbul, G., **I:** 393, 410, 413, 427, 457; **II:** 92
- Bartfeld, Laura, **II:** 289
- Baron, Salo, **I:** 55, 56
- Bassarabescu, Ion Alexandru, **I:** 150
- Bazilescu, Aristide, **II:** 82
- Bădică Enciu, **I:** 222
- Bădiu, Constantin, **II:** 136
- Bălan, Ioan, **I:** 164
- Bălan, Nicolae, **I:** 165
- Bălea, Valeriu, **II:** 189, 192
- Băluș, Abramovici, **II:** 306
- Băluță, Scarlat, **II:** 96
- Bărbulescu, Victor, **I:** 322
- Bârsan, **I:** 79
- Bechi, Filip, **II:** 127, 133, 135, 225
- Beck, József, **I:** 129; **II:** 36
- Beck, Oskar, **I:** 171
- Beiler, Millo, **I:** 426
- Benedict al XV-lea, **I:** 165
- Beneš, **I:** 185
- Bercaru, **I:** 448
- Bercovici, **I:** 184
- Bibescu, Anton, **I:** 86, 87, 93
- Bikel, S., **I:** 260
- Blank, Aristide, **I:** 126, 184
- Blum, Léon, **I:** 96, 166, 177
- Boian, **I:** 338
- Bocancia, **II:** 268
- Bogdan, **II:** 289
- Bolfan, **I:** 346
- Bolfan, Ion, **I:** 368
- Bologa, **II:** 271
- Bona, **II:** 286, 287
- Borcan, Ioan, **II:** 305, 309, 313
- Borcescu, **I:** 271
- Botez, D., **I:** 178
- Botoroagă, Gheorghe, **II:** 281, 284
- Botta, Dan, **II:** 324
- Boulescu, Mihai, **II:** 114, 134, 176
- Brădățianu, Imanuil, **II:** 120
- Brăileanu, Traian, **I:** 284, 359, 360, 385, 405, 470, 474, 475, 484
- Bratea, Dumitru, **II:** 223

Brătescu-Voinești, Al., **I**: 131-137, 140, 143, 145-150
Brătianu, Constantin Dinu, **I**: 226, 261, 307, 309, 375, 378; **II**: 2, 12, 14-16, 19, 24, 82, 84, 89, 108, 332
Brătianu, Gheorghe, **I**: 56, 57, 105, 175; **II**: 18, 80
Brătianu, Ion C., **II**: 108
Brătianu, Ion I.C., **I**: 56
Brătianu, Ion, **I**: 140
Brătianu, Ionel, **I**: 160, 161
Brătianu, Vintilă, **I**: 56
Brauchitsch, Walter von, **II**: 103
Brauner, Eliza, **I**: 30
Brestoiu, H., **I**: 176, 181, 182, 191, 193, 194, 397
Brigadeu, Vasile, **I**: 432
Brînzei, Nicolaie, **II**: 332
Bruncken, **I**: 194
Brunea-Fox, F., **I**: 420, 425, 428, 433, 434, 435
Brunwasser, Moșe, **II**: 177-181
Bucur, S., **I**: 243
Buda, Isac, **I**: 131
Budișteanu, Radu, **I**: 166, 239, 357, 359, 453
Bulei, I., **I**: 198, 200, 214, 225, 226, 231, 249, 252
Bunescu, **II**: 149, 192, 328
Burdadescu, **II**: 168, 170, 173, 177, 179
Burg, Ester, **II**: 189, 190, 193
Burgdörfer, F., **II**: 37, 39
Butnariu, Gheorghe, **I**: 354, 437
Buzatu, Gh., **II**: 14

C

Cahana, **I**: 316
Cagan, Mordehai, **II**: 187
Calafeteanu, I., **I**: 122, 123, 188, 189
Calmanovici, Avram, **I**: 218
Calotescu, Corneliu, **II**: 159, 239, 243, 244, 246, 258-263, 308-310, 325, 331
Cameran, Boris, **II**: 45
Camil M.D., **I**: 446

Canaris, **I**: 193
Cancicov, **I**: 283, 379, 380
Cantacuzino, Alexandrina, **I**: 295
Cantacuzino, **I**: 59
Capriceanu, Nicolae, **II**: 139
Caracaș, Nicolae, **II**: 127, 128, 135, 136, 138, 224
Carol al II-lea, **I**: 5, 19, 34, 46, 56, 58, 62, 65, 66, 68, 95, 99, 102, 106, 109, 120, 147, 157, 161, 176, 184-186, 189, 193, 195, 205, 209, 227, 250, 261, 262, 265, 271, 272, 317, 318, 329, 332, 336, 338, 373, 377, 390, 393, 402, 403, 408, 413, 440; **II**: 7, 9, 10, 18, 19, 34, 96, 100, 102, 278
Carp, Horia, **I**: 420, 422
Carp, Matatias, **I**: 211, 263, 276, 283, 289, 299, 321, 340, 382, 409, 420, 422, 423, 428, 443, 445, 451, 477, 478; **II**: 21, 28, 30, 31, 33-36, 55-57, 61, 62, 68, 70, 78, 87, 112, 123, 145-148, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 160, 161, 164, 167, 170, 171, 175-177, 180, 188-191, 193-197, 215, 333
Carp, Valeriu, **I**: 123, 211
Caudel, **I**: 446
Călin, **II**: 285
Călinescu, Armand, **I**: 37, 65, 66, 94, 95, 105-108, 112, 115, 119, 121, 125-127, 129, 178, 180, 181; **II**: 96
Călinescu, George, **I**: 133
Cătuneanu, **I**: 155
Cârlăn, Vasile, **II**: 120
Ceaușescu, Ilie, **II**: 116
Chamberlaine, **I**: 189
Cherson, **II**: 202
Chiricuță, Petre, **I**: 158
Chirnoagă, Eugen, **I**: 405
Chișinevschi, Iosif, **I**: 210
Christu, **I**: 190
Ciano, G., **I**: 128, 194; **II**: 89
Ciocan, G., **I**: 416; **II**: 20, 52
Cioran, Emil, **I**: 131, 151, 334; **II**: 324
Ciorogariu, R., **I**: 52, 159
Ciubotaru, Nicolaie, **II**: 284

- Clem, Vladimir, **II**: 117
 Clemenceau, Georges, **I**: 97
 Clodius, Karl, **II**: 90, 106, 321, 337
 Codalv, Ivan, **II**: 118
 Codreanu, Corneliu Zelea, **I**: 20, 22, 25, 29, 30, 33-38, 40-42, 49, 50, 53-55, 65, 66, 86, 91, 95, 101, 103, 107-109, 126, 141, 143, 144, 146, 147, 154, 155, 157, 159-161, 167, 168, 175, 181, 183-185, 187, 189, 190, 210, 227, 262, 263, 266, 267, 316, 317, 324, 331, 332, 337, 354, 355, 356, 361, 367, 370, 372, 378, 401, 405, 416, 428, 486; **II**: 8, 13
 Codreanu, Ion Zelea (Zilinsky, Johan), **I**: 30, 32, 267, 356, 381, 438
 Cohen, **I**: 249
 Cohn, Silviu, **I**: 345
 Cojocaru, Malca, **II**: 300, 301
 Cojocaru, Sami, **II**: 301
 Colesco, I., **I**: 16
 Colhov, **I**: 323
 Collin, Sigmund, **I**: 421
 Constantinescu, Alexandru, **II**: 153, 165, 168
 Constantinescu, Ata, **I**: 195
 Constantinescu, **I**: 311
 Constantinescu, Mircea, **II**: 328
 Conta, Vasile, **I**: 22, 44, 144, 353
 Cortsen, F.L., **I**: 53
 Costea, Emil, **II**: 122
 Costiner, Emil, **I**: 443
 Cotlarciuc, Nectaric, **I**: 158
 Cotta, Cristu, **II**: 332
 Covaci M., **II**: 141
 Coulon, M., **I**: 57
 Cracover, **II**: 285
 Crainic, Nichifor, **I**: 44, 45, 46, 47, 77, 139, 170, 176, 354, 356; **II**: 9, 11, 22, 49, 85, 86
 Creangă, Ion, **I**: 164; **II**: 24
 Crețianu, **I**: 190
 Cristea, **II**: 149
 Cristea, Miron, **I**: 5, 73, 81, 82, 100, 102, 103, 107, 128, 158, 160-162, 164, 167, 168, 377; **II**: 21, 110
 Cristescu, Eugen, **I**: 157, 338, 379, 406, 407; **II**: 126, 139, 165
 Cristescu, Grigore, **I**: 156
 Cristian, S.C., **I**: 367, 459-461, 466, 467, 469, 470; **II**: 36, 54
 Croitoru, Herșcu, **I**: 218
 Croitoru, Rifca, **I**: 218
 Crucescu, **I**: 124, 128
 Crutzescu, **I**: 190
 Cuperman, Frida, **I**: 374
 Cuza, A.C., **I**: 15, 20-34, 38, 42-44, 46, 49, 55, 57, 59, 61, 62, 64-68, 70-72, 75-77, 81, 83-85, 87, 90, 96-98, 102, 103, 117, 119, 130, 131, 143, 144, 146, 147, 149, 153-159, 161, 163, 166-168, 170-178, 181, 184, 187, 188, 192, 197, 206, 210, 211, 226, 228, 229, 240, 248-250, 264, 271-274, 324, 331, 354, 372, 383, 384, 442, 454, 486; **II**: 9, 11, 18, 20, 22, 23, 25-27, 34, 50, 67, 73, 84, 85, 98, 109, 219, 226, 294
 Cuza, Gheorghe, **I**: 62, 171-173
- ## D
- Dancea, **II**: 113
 Dandara, L., **I**: 102, 106, 107, 110, 115, 120, 122, 124, 127, 128, 142
 Danilof, **I**: 222
 Davidescu, Gheorghe, **II**: 103, 106, 243, 323
 Davidescu, Nicolae, **I**: 131, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 148, 438; **II**: 10, 24; **II**: 10, 24
 Dănilă, **I**: 55
 Dechner, Șmelke, **II**: 166, 177, 190, 192
 Deeg, Peter, **I**: 483
 Delateișanu, Ion, **I**: 170, 171
 Dessila, Octav, **II**: 194
 Diaconu, Petre, **II**: 136
 Dijour, **I**: 88

Dincă, **I**: 159
Dinulescu, **II**: 273
Djaen, Sabetay, **I**: 432
Dobja, Nicolae, **II**: 124
Dobre, Gheorghe, **I**: 410
Dobrian, Ilie, **I**: 350
Dobrogeanu-Gherea, Constantin, **I**: 95, 365
Dominic, Alexandru, **I**: 292, 453
Dominte, Mihai, **II**: 332
Dragomir, **II**: 38
Dragomir, Silviu, **I**: 75, 87, 104, 112, 116
Drah, **I**: 363
Drăgan, I.C., **II**: 7, 12-15, 83, 89, 91, 102, 107, 108
Drăgulescu, Traian, **II**: 160
Dreyfus, Alfred, **I**: 216
Duca, **I**: 107
Dumitrescu, Eugen, **II**: 207, 208, 217, 220, 221, 330, 331, 339
Dumitriu, Nicolae, **I**: 222
Duțescu, **I**: 345

E

Ehrenpreis-Ciobanu, Galina, **I**: 207; **II**: 147
Eichmann, Adolf, **I**: 194; **II**: 99-101
Eitzen, **II**: 98
Eitzer, Josef, **I**: 197
Elena, regina-mamă, **I**: 57; **II**: 56, 165
Eliade, Mircea, **I**: 44, 130, 131, 142, 144, 145, 334; **II**: 324
Eliescu, D., **II**: 127
Ellgering, **II**: 215
Eminescu, Mihai, **I**: 21, 22, 30, 32, 43, 44, 61, 134, 144, 160, 318, 353; **II**: 10, 23
Enescu, George, **I**: 178
Enzer, Max, **II**: 294, 296
Epure, Ion, **II**: 175
Erhan, Vasile, **I**: 339

F

Fabricius, Fritz, **I**: 171, 194; **II**: 90, 91, 93, 109
Fabricius, Wilhelm, **I**: 105, 167, 171, 179, 181, 182, 185, 190, 193, 194, 196, 393, 396, 403, 409, 410, 480
Fătu, M., **I**: 49, 326, 335, 402
Feder, Gustav, **I**: 380
Ferdinand I, **I**: 161; **II**: 100
Ferențiu, **I**: 158
Fesler, Shalom, **II**: 292
Fessler, Hana, **II**: 238
Filderman, Wilhelm, **I**: 7, 13, 15, 27-29, 34, 52-54, 57, 60, 61, 69, 72, 74, 76, 79, 81, 82, 84-86, 88, 94, 96-98, 102, 104, 108, 110-116, 118, 119, 121, 125-127, 129, 131, 147, 150, 155, 156, 158-160, 164, 166, 171-173, 178, 179-181, 186, 187, 191, 192, 197, 198, 212, 218, 219, 221, 222, 227, 230-236, 239-241, 243-260, 268, 269, 274, 286, 288, 289, 292-294, 298, 300, 317, 321, 341, 347, 348, 352, 359, 363, 365, 369, 374, 380, 382, 385, 396, 405, 414, 420, 422, 428, 434, 439-486; **II**: 21, 26-28, 30-33, 35, 36, 40, 48, 53, 66, 68-70, 75, 78, 81, 91, 99, 107, 109, 165, 197, 214, 216-218, 222, 230, 243, 248, 257, 296-298, 300, 304, 305, 307-309, 311-313
Filipescu, Grigore, **I**: 96, 178
Fischer, **I**: 471
Fischer, Iosef, **I**: 249
Fischer, Theodore, **I**: 73
Fischer, Wilhelm, **I**: 87, 110
Fișman, Iosef, **I**: 342
Florescu, E., **I**: 23, 25, 26, 27, 30, 42, 154, 157, 158, 170, 171, 172, 173, 191, 192
Florescu, Marin, **II**: 306
Foamete, Ion, **II**: 139
Foerster, Cili, **II**: 232, 234
Foriș, **I**: 208, 209

Forțu, Gheorghe, **II**: 214
Forțu, Grigore, **I**: 480
Franasovici, Richard, **I**: 195
Frânghieru, **I**: 427
Freud, Sigmund, **I**: 134
Frick, Wilhelm, **I**: 192
Fridman, **II**: 254
Fridman, Israel, **I**: 207
Friedman, **I**: 360, 361, 467
Friessner, H., **II**: 17
Frigan, **II**: 114
Friș, **I**: 441
Frișman, Anun, **I**: 448
Frölich, Heinrich, **II**: 130
Frunză, V., **I**: 208, 210
Fundoianu, Martin, **II**: 33
Funk, Wilhelm, **I**: 169
Fux, Ferdinand, **I**: 301, 323, 324

G

Gafencu, **I**: 104, 105, 107, 108, 121, 128,
179, 190, 195, 196
Gaiata, Mihai, **II**: 284
Galin, Radu, **II**: 104
Ganciu, **I**: 301
Gavrilă, Dumitru, **II**: 135
Gavrilescu, G., **II**: 85
Gălușcă, **II**: 300
Găvănescu, Ion, **II**: 107, 166
Gârneață, Ilie, **I**: 325
Gdanski, Saly, **I**: 213; **II**: 177, 178, 183
Geisler, **I**: 395
Geller, Iacob, 249, 432
Gemănaru, **II**: 248
Georgescu, Ion, **I**: 343
Georgescu, Grigore, **I**: 321
Georgescu, Mircea, **II**: 130
Gerstenberg, **II**: 106
Ghelmegeanu, **I**: 230, 232, 235, 245, 247
Gheorghe, Ion, **I**: 413, 414; **II**: 105
Gheorghiu, **II**: 184
Gheorghiu, **II**: 273
Georgiu, I. S., **II**: 108
Gherman, Gheorghe, **II**: 225, 226

Gherman, Joe, **II**: 115
Gherontie, Nicolae, **I**: 159
Ghiață, **I**: 160
Ghica, Alecsandru, **I**: 312, 336, 403,
404, 466, 467, 477
Ghimbășanu, **I**: 301
Gigurtu, Ion, **I**: 5, 47, 111, 226, 228,
229, 230, 232, 233, 243, 249, 251,
262, 357, 480; **II**: 275
Gingis Han, **I**: 145
Giurgiueanu, Alexandru, **II**: 207, 208,
209
Goebbels, Joseph, **I**: 195, 400; **II**: 92, 93,
97, 162
Goga, Octavian, **I**: 5, 27, 30-32, 44, 49,
57-59, 61, 62, 64-79, 81, 83-98, 100,
102-104, 109, 111, 113-120, 122, 123,
126, 130, 141, 146, 147, 155, 160,
175-177, 181, 183-186, 189, 192, 206,
228, 235, 240, 248, 257, 271, 272,
274, 317, 324, 353, 354, 372, 376,
384, 401, 442, 453, 454, 460, 463,
474; **II**: 9, 11, 18, 23, 25, 26, 34, 50,
73, 84, 85, 226, 294
Goga, Veturia, **I**: 95, 376
Gold, **II**: 120
Goldenberg, Eva, **I**: 302
Goldenberg, Moise Sin Faibiș, **I**: 345
Goldhammer, **II**: 285
Goldman, Nahum, **I**: 85
Goldstein, Bela, **I**: 397
Goldstein, Rifca, **I**: 218, 221
Golea, Traian, **I**: 37
Golinaș, **I**: 362
Golopenția, A., **I**: 286; **II**: 37, 101
Gomer, Berl, **II**: 286
Gorovei, **II**: 149
Göring, Hermann, **I**: 105, 186, 195, 397;
II: 105
Gaur, N., **I**: 376
Grămadă, **I**: 368
Grigorescu, Corneliu, **I**: 470
Grinberg, David, **II**: 233, 254
Grinboim, Ițhak, **I**: 123

Groskopf (Weinberg), Sara, **II**: 230, 231, 251-254
Gross, Adolf, **II**: 285
Grozea, Dumitru, **I**: 319, 337, 356
Gruber, Charles, **II**: 217
Gruia, **I**: 275
Günther, **I**: 398
Günther, Seraphim, **I**: 174
Gusti. Dimitrie, **II**: 324
Gutman, Iakov, **I**: 427
Gutman, Iosef, **I**: 427
Gutman, Tzwi, **I**: 420, 423, 424, 427, 428
Guttmann, Sally, **II**: 177, 260
Gyr, Radu, **I**: 411

H

Haber, Marc, **II**: 286, 287
Hager, Leizer, **I**: 363
Hahamu, Avram, **I**: 363
Halden, **I**: 335; **II**: 103
Halfon, Israel, **II**: 249, 252, 253, 260
Hanciu, Ion, **II**: 156
Hansen, **I**: 395, 409
Hanu, Traian, **I**: 301, 323
Harabagiu, Ion, **II**: 226
Hasdeu, Bogdan P., **I**: 22, 144, 353
Hasievici, **I**: 219
Haspel, Anna, **II**: 289
Hatmanu, Dumitru, **II**: 120
Hauffe, Arthur, **II**: 161
Heidrich, **II**: 103
Heinin, A., **I**: 99, 176, 177
Helit, Iosef, **I**: 448
Henner, Adolf, **II**: 292
Herescu, **I**: 292
Herling, Henric, **II**: 193
Herşcovici, Isaia, **II**: 300, 301, 312
Herzl, Theodor, **I**: 70
Hess, Rudolf, **I**: 194, 403
Hilberg, R., **I**: 278, 375, 397, 426, 435; **II**: 98, 103
Hillgruber, A., **I**: 95, 183, 184, 185, 189, 194, 393, 396, 397, 413; **II**: 324

Himmler, **I**: 182, 196, 335, 337, 393, 400, 480; **II**: 90, 91, 98, 99, 103, 108, 111, 242
Hirschorn, Dora, **II**: 285
Histruga, Gheorghe, **II**: 124
Hitler, Adolf, **I**: 34-36, 49, 64, 66, 69-71, 90, 95, 105, 107, 148, 158, 164, 166, 167, 170-177, 183, 185, 186, 189, 192, 226-228, 274, 278, 305, 328, 377, 380, 384-386, 388-396, 399, 400, 402-404, 408, 412-414, 417, 456, 480, 482-486; **II**: 7, 13, 14, 15, 25, 26, 27, 89, 90, 91, 92, 97, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 116, 139, 146, 159, 162, 164, 215, 324, 336, 337

Hoare, Reginald, **I**: 53
Hodoş, Ion, **I**: 75, 76
Hoettl, W., **I**: 335, 397; **II**: 91
Hofer, Selig Ascher, **II**: 261
Hoffmann, Karl, **II**: 98
Holca, Ion, **II**: 248
Honigheim, Valentine, **I**: 57
Horn, Clara, **II**: 187, 193
Horodniceanu, Nicolaie, **I**: 309
Horovitz, Mordehai, **II**: 123, 159, 189, 194, 196
Horthy, **I**: 69, 195, 484
Hunze, H. Heinrich, **II**: 202

I

Iacobici, **II**: 119
Iamandi. Victor, **I**: 178; **II**: 96
Iaşinschi, **I**: 280, 281, 339, 340, 405, 418, 470, 484; **II**: 40
Iliescu, Eremia, **II**: 328
Iliescu, Munis, **II**: 177
Ilişiu, **II**: 284
Ioachimescu, **II**: 281
Ioanid, Radu, **I**: 9; **II**: 119
Ioaniţiu, **II**: 105
Ionescu, **II**: 247, 263
Ionescu, Alexandru, **II**: 119
Ionescu, D., **I**: 167
Ionescu, Eugen, **I**: 49

Ionescu, M., **I**: 329, 407
Ionescu, Marin, **II**: 273
Ionescu, Nae, **I**: 38-40, 44, 135, 136,
138, 140, 145, 147, 152, 176, 317,
334; **II**: 324
Ionescu, V., **I**: 160
Ionescu, Vasile, **II**: 245
Jordan, Iorgu, **I**: 178, 385
Iorga, Nicolae, **I**: 23, 24, 30, 31, 37, 41,
43, 44, 52, 61, 68, 76, 77, 100, 101,
107, 131, 134, 136-139, 144, 146,
147, 149, 150, 153, 160, 164, 167,
178, 187, 205, 241-244, 266, 337,
353, 354, 361, 378, 408; **II**: 9
Josef, Ingher, **I**: 311
Isac, Marcel, **II**: 173
Isăcianu, Vasile, **I**: 219
Ishurun, Sharaga, **II**: 290
Ismane, **II**: 139
Istrate, N. Agic, **II**: 120
Isus, **I**: 26, 28, 34, 39-1, 45, 55, 67, 130,
132, 155, 156, 163, 165, 333, 354, 357
Iulian, G., **I**: 178
Iung, **I**: 380
Ivașcu, G., **I**: 38, 331
Ivela, G., **I**: 432

J

Jabotinski, Zew, **I**: 232
Jäckel, Eberhardt, **II**: 100, 104

K

Kafka, Franz, **I**: 152
Kahan, **I**: 323
Kant, Immanuel, **I**: 284
Karmitz, **II**: 69
Katz, **II**: 117
Katz, Sara, **II**: 153
Kaufman, **I**: 184, 190
Keitel, **II**: 113
Kell, F., **II**: 47
Kerner, Moshe, **II**: 231

Killinger, Manfred von, **I**: 388, 394, 403,
407, 408, 412; **II**: 18, 90-93, 96, 97,
100, 104, 105, 150, 258, 314
Kinel, Rudolfina, **II**: 287
Kiriacescu, Mihai, **I**: 231
Kiselnik, Haia, **II**: 181, 183, 234
Klarsfeld, Beate, **I**: 7, 16
Klein, I., **II**: 291
Kliper, Fritz, **II**: 293
Kliper, Natan, **II**: 293
Klugkist, **II**: 99
Kogălniceanu, Mihail, **I**: 353; **II**: 24
Kolar, Edith von, **I**: 182
Kopelman, Ana, **II**: 252, 263, 264
Kopferberger, Dov, **II**: 258
Kopstück, Ozias, **I**: 424, 430
Kronenfeld, Julius, **II**: 231, 232
Kremer, Kisil, **II**: 211
Kuczinsky, **II**: 297
Kurotz, rabin, **II**: 228
Kustik, **I**: 441
Kvitko, Mihael, **II**: 229

L

Lache, S., **II**: 164
Lars, Feiga, **I**: 212
Lars, Reghina, **I**: 212
Lasky, Nevil, **I**: 65, 71, 74, 75, 78, 83-
88, 91-94, 103, 115
Laufer, Faivel, **II**: 290, 291
Laval, **I**: 178
Lavi, Th., **II**: 123
Lazăr, **II**: 149
Lazăr, Radu, **II**: 171
Lazarovici, Aron, **II**: 285, 302
Lăcram, Ilarie, **II**: 328
Lecca, Radu, **I**: 176, 177, 219, 412; **II**:
312
Lehrer, Mina-Miriam, **II**: 182
Leiba, Zelig, **II**: 303
Leiber, Herș, **I**: 344
Leibovici, Șlomo, **II**: 302
Leon, Gheorghe, **I**: 229, 243
Leonte, Vasile, **II**: 120

Leșu, **I**: 364
Levin, Dov, **I**: 206, 207
Levin, Regina, **II**:
Lewyn, Regina, **II**: 230, 254, 263
Loebel, Anna, **II**: 231, 234
Logadi, **I**: 254
Loghin, **II**: 240
London, Gutman, **II**: 216, 217
Lorenz, **I**: 397
Lövenstein, **I**: 317
Loy, Sofia, **II**: 117
Ludo, Isac, **II**: 86
Lungu, Vasile, **II**: 139
Lungulescu, Anghel, **II**: 226
Lupaș, Ion, **I**: 67
Lupescu, Elena, **I**: 58, 107, 190, 265, 266
Lupu, Dimitrie G., **I**: 460-463, 476, 481
Lupu, Nicolae, **II**: 308, 309
Luzzatti, Luigi, **I**: 13

M

Macarian, Armenic, **II**: 328
Macovei, Ion, **I**: 231
Madgearu, Virgil, **I**: 178, 378
Magherescu, Gheorghe, **I**: 403, 407, 408
Malaxa, **I**: 317, 397
Malin, **I**: 155
Mandrea, Alexandru, **II**: 175
Maniu, Iuliu, **I**: 65, 100, 103, 107, 160, 161, 226, 261, 262, 264, 378, 445, 456; **II**: 7, 11, 13, 15-17, 19, 82, 83, 98, 102, 108, 109
Manoilescu, Mihail, **I**: 117, 227, 228; **II**: 18
Manstein, **II**: 91
Manu, Emanoil, **II**: 266
Marcopol, Jack, **I**: 343
Mareș, N., **I**: 408
Marghiloman, **I**: 261; **II**: 50, 51
Maria, regina, **II**: 100
Marian, **II**: 202, 222
Marin, Claud, **II**: 139
Marin, Vasile, **I**: 36-38, 41, 154, 334
Marinescu, Anghel, **I**: 349; **II**: 31, 86

Marinescu, Gabriel, **I**: 238; **II**: 96
Marinescu, Stelian, **II**: 238, 239, 261, 262, 264, 273
Marino, Eugen, **II**: 149, 286
Mark, Abraham, **II**: 235
Mark, Perla, **II**: 235
Marmeliuc, Dimitri, **II**: 240
Maskowitz, Scheindel, **II**: 232
Matache, Ioan, **II**: 226
Matei, Constantin, **I**: 418
Matei, M., **II**: 59
Matieș, Emil, **II**: 123, 175
Matrici, Gheorghe, **II**: 120
Maurras, Charles, **I**: 97
Mayer, Isac, **II**: 287
Mazilu, **I**: 351
Mănuilă, Sabin, **I**: 17
Mănuilă, Veturia, **I**: 376
Mărculescu, D.G., **I**: 355
Mărculescu, Traian, **II**: 328
Măruntu, **II**: 94
Mănecuță, Ioan, **II**: 115, 126, 129, 131, 154, 189, 190, 195, 196
Mânzatu, Toni, **II**: 273
Meculescu, Teodor, **II**: 126, 128, 129, 131, 145, 147, 170, 171, 180, 205, 206
Megerle, Karl, **I**: 482
Melaron, Iona, **II**: 251, 254, 256
Micescu, Istrate, **I**: 57, 66, 71, 74, 85, 86, 89, 93, 100, 123, 185, 324
Mihad, Zeev (Wolf), **II**: 182
Mihai I, **I**: 56, 58, 145, 261, 265, 287; **II**: 14
Mihăiescu, Ion, **II**: 168, 169, 176-180, 183-186
Mihăilescu, Eugen, **II**: 123, 124, 138, 175
Mihailov, Vasile, **II**: 123
Mihailuc, Vasile, **II**: 285, 286
Mihalache, Atanasie, **II**: 129, 130, 131
Mircu, Filip, **II**: 134
Mircu, M., **I**: 211, 213, 215, 216, 218, 220, 221, 223, 233; **II**: 116, 121, 123, 134, 208, 209, 211, 216, 233, 235,

237, 238, 241, 247-249, 263, 264,
274, 275, 284, 297, 302, 306, 309,
310
Mironovici, Radu, **I:** 319, 404, 406; **II:**
94
Mizrahi, Leon, **I:** 441
Mizrahi, Solo, **I:** 254
Mocanu, Serghei, **II:** 128
Mociulschi, **I:** 339
Mohlmeyer, G., **II:** 202
Moisuc, V., **I:** 189
Molinari, **II:** 37
Molotov, **I:** 105, 108, 181, 196, 197,
261, 375; **II:** 231
Montefiore, Leonard, **I:** 71, 88
Mosaide, **II:** 310
Morgenstern, Berta, **II:** 177, 178, 181
Moruzov, **I:** 338
Moskowitz, Iehuda, **II:** 292
Motz, Karl, **I:** 170
Moța, Ion, **I:** 36-39, 41, 43, 59, 154, 161,
166, 170, 183, 184, 334
Mucichescu-Tunari, **II:** 40
Munte, A., **I:** 425
Munteanu, **II:** 306
Munteanu, Ion, **II:** 240
Munteanu, Teodor, **II:** 219
Münz, Abraham, **II:** 290
Mușat, Constantin, **I:** 312, 447, 448; **II:**
222, 223, 304-307, 309, 310
Mușat, M., **I:** 23, 60, 97, 141, 167, 183,
227, 239
Mussolini, Benito, **I:** 34, 71, 172, 380,
480, 482, 484, 485; **II:** 14, 89
Münz, **I:** 342

N

Nădejde, Felix, **II:** 309
Nagy-Talavera, N.M., **I:** 66, 101, 156,
184, 206
Napoleon, **II:** 106
Neagu, Micolae, **II:** 132
Nedelcu, F., **I:** 60, 90, 100, 171, 172,
176, 177, 184, 185, 192

Negel, Elefterie, **II:** 218
Negruzzi, Constantin, **I:** 22
Neistah, Meleb, **I:** 441
Neubacher, Herman, **I:** 306, 391, 393,
394, 396, 398; **II:** 90, 99, 106
Neuberger, Sigismund, **II:** 247, 248
Neumann, Lea-Luisa, **II:** 230, 231
Neutzescu, C., **II:** 24
Nicodim, **I:** 353; **II:** 22
Nicolau, Constantin, **II:** 122
Nicolau, Petre, **II:** 169
Nicolescu, **II:** 104
Nicolescu, Constantin, **II:** 326
Nicolescu, **II:** 330, 331
Nicolescu, M., **I:** 402
Niemirower, I.J., **I:** 84, 110
Nisim, **I:** 257
Nistorescu, C., **II:** 112
Noa, Karl Heinrich, **II:** 202, 213
Nobel, **I:** 251
Noica, Constantin, **II:** 324
Noveanu, Vasile, **II:** 275

O

Ochișor, Alexandru, **II:** 130
Ofir, A., **I:** 123, 441
Ohlendorf, **II:** 140, 204, 211, 236, 237
Onofrei, Titus, **II:** 309
Onu, Vasile, **II:** 224
Oprea, Ioan, **II:** 172
Orecovsky, Moșe, **I:** 420
Ottulescu, Alexandru, **II:** 84, 332

P

Pajiște, T., **II:** 96
Palade, **II:** 149, 157, 160, 167, 171, 328
Palaghiță, S., **I:** 418
Pamfil, Gheorghe, **I:** 221
Panait Chițu, **II:** 121
Panaitescu, **I:** 405, 416
Panko, Parfenie, **II:** 124
Pantazi, Constantin, **II:** 165
Pantazi, Mihai, **I:** 410
Papanace, Constantin, **I:** 304, 405

Paraschivescu, Ion, **II**: 203, 327
Parhon, C.I., **I**: 178
Partenie, Andronic, **II**: 129
Pascal, Maria Niagan, **I**: 238
Pascal, Mendel, **I**: 238
Pascu, Jan, **II**: 305, 309
Paulescu, Nicolae C., **I**: 25, 29
Pavelescu, **II**: 149
Pavelescu, Constantin, **II**: 328
Pavlescu, Eugen, **II**: 259, 266, 270
Păcurariu, M., **I**: 153
Pădure, Aristide, **I**: 448
Pătrășcanu, Lucretiu, **I**: 179; **II**: 84
Păunescu, Constantin, **II**: 319
Pârvulescu, Gheorghe, **II**: 185
Peltz, Isac, **I**: 244, 260
Perikman, Israel, **II**: 152, 171, 194
Pescaru, Șlomo, **I**: 215
Petală, Marcel, **II**: 114
Petrescu, Cezar, **I**: 242, 353
Petrescu, Gh. N., **II**: 149, 243, 245, 259, 262
Petrescu, Titel, **I**: 122
Petrescu-Comnen, Nicolae, **I**: 75, 81, 84, 103, 104, 112, 113, 116, 122-125, 127, 128, 169, 192
Petri, A., **I**: 182
Petrică, Lazăr, **I**: 180
Petrovicescu, Constantin, 264, 286, 300, 305, 306, 328, 335, 337, 347, 385, 404, 466, 470, 476, 477
Petrovicescu, Mircea, **I**: 425, 427
Pflaumer, Karl, **II**: 98, 215, 242
Picker, Hermann, **II**: 183
Pilat, **I**: 213
Pimen, **I**: 160
Pinhas, **I**: 360
Poitevin, Jean, **II**: 149-151, 187
Pollak, Pmina (Pepi), 253, 254, 263
Pop, Gheorghe T., **I**: 172
Pop, Valer, **I**: 71
Pop, Valeriu, **I**: 390, 391
Popa, **II**: 306
Popescu, Alexandru, **II**: 149
Popescu, Dan, **II**: 293, 328

Popescu, David, **I**: 230, 232
Popescu, Dumitru, **II**: 298
Popescu, **II**: 157, 192, 293, 328, 329
Popescu, L., **I**: 238
Popescu, Marin, **I**: 165, 166
Popescu, Mihail, **II**: 309
Popescu, Stelian, **I**: 180
Popescu, Titus, **II**: 157, 330
Popescu, Tudor, **II**: 239
Popoiu, Constantin, **II**: 131-133, 135-139, 149, 171, 191, 224, 226-228, 326
Popovici, **II**: 149, 164, 165, 199
Popovici, Aurel C., **I**: 44, 353
Popovici, Dori, **II**: 5, 264, 272, 274-276
Popovici, Severin, **II**: 295
Popovici, Traian, **II**: 133, 158, 230, 235, 239, 241, 242, 245-247, 250, 256, 257, 259-264, 276
Popovici, Victor, **II**: 189
Popper, **I**: 294
Posteucă, Vasile, **I**: 318
Potopeanu, Gheorghe, **II**: 27
Presner, **II**: 291
Pressner, Isidor, **II**: 291, 296, 297
Prezan, **I**: 373, 374
Prost, H., **I**: 99, 206, 226
Protopopescu, Ion, **II**: 313
Prundeni, I. P., **I**: 442; **II**: 22, 23
Puiu, Traian, **I**: 289

R

Rabinovici, **I**: 452
Racoveanu, **I**: 130
Radian, E., **II**: 219
Ralea, Mihail, **I**: 127, 142, 178
Ramadan, Victor, **II**: 171
Ranete, Ștefan, **II**: 77
Ratay, **I**: 398
Rauch, Heinrich, **I**: 426
Rauch, Iuliu, **I**: 426
Rădulescu, **II**: 168, 169, 170
Rădulescu, Ilie, **I**: 237, 401; **II**: 87
Rădulescu-Motru, Constantin, **I**: 260
Rânceanu, **II**: 306

Rebreanu, Liviu, **II**: 87
Recke, L. Von der, **II**: 202
Reich, Moșe, **I**: 363
Reiner, Roza, **II**: 285
Reinhardt, **II**: 215
Ribbentrop, Joachim von, **I**: 105, 108,
181, 194, 196, 197, 228, 261, 375,
392, 393, 400; **II**: 90-92, 105, 106,
137, 231
Richter, Gustav, **I**: 194, 286, 396; **II**: 98-
102, 228, 258
Riedel, F., **I**: 195
Rioșanu, Alecsandru, **I**: 336, 339, 378,
379, 403, 404, 406, 417, 422, 463,
470; **II**: 235, 238, 239, 241
Ritter, Eugen, **II**: 89, 103-106, 150
Rizel, Eli, **I**: 218
Rizel, Feiga, **I**: 212
Rodica, Dumitru, **I**: 303
Roman, Horia, **II**: 204
Romașcanu, **II**: 271
Roșca, Augustin, **II**: 149, 157, 160, 161,
191, 199, 293, 325, 327, 328, 329
Rosen, Lucian, **I**: 369; **II**: 94
Rosenberg, Alfred, **I**: 170, 172, 174-177,
182, 184, 195, 284, 482; **II**: 103
Rosenrauch, Simon, **II**: 230, 247, 248,
254
Rosenthal, Simon, **II**: 289
Roșca, **II**: 149
Roșu, Nicolae, **I**: 131, 132, 134-136,
138, 140, 143, 144, 149, 151, 152
Rotaru, Mina, **II**: 122
Rozenkrant, Dadu, **I**: 299, 443
Rozenștein, Filip, **I**: 458
Röhm, **I**: 380
Rubin, Mozes Iosef, **I**: 339
Rudianu, **I**: 233
Rusenescu, M., **I**: 42, 331
Rusu, Constantin, **I**: 339
Rusu, **I**: 303
Rusu, **II**: 295
Rusu, Vladimir, **II**: 118
Rüchrig, Andreas, **II**: 98

S

Sachner, Rosa, **II**: 232, 233, 253, 254
Sadoveanu, Mihail, **I**: 178
Saizu, I., **I**: 42, 331
Sanielevici, Heinrich, **I**: 260
Savopol, E., **II**: 127
Savu, Al. Gh., **I**: 91, 171, 176, 177, 179,
183, 226
Sănătescu, **I**: 193, 219, 406
Sărățeanu, Artur, **I**: 246, 259
Schächter, Leibală, **I**: 212
Schajewicz, Beno, **II**: 232
Scharansky, Hana, **II**: 289
Schärf, Zeev, **I**: 212; **II**: 191, 193, 283,
286-288
Schechter, David, **II**: 311
Schechter, Morit, **II**: 188, 189
Schellham, **II**: 258, 259
Schickedanz, Arno, **I**: 175
Schickert, Klaus, **I**: 179, 181, 193
Schleifer, I., **I**: 215
Schmidt, Andreas, **I**: 395, 397
Schmidt, Karl, **II**: 104
Schmidt, R., **II**: 116
Schor, **II**: 228
Schönfeld, Avraam, **I**: 363
Schwartz, Simon, **I**: 225
Schwarzfeld, Moses, **I**: 18
Schwefelberg, Arthur, **I**: 253, 423
Scoescu, **II**: 104
Scribian, Iuliu, **I**: 158
Scripca, **I**: 368
Sebastian, Lascăr, **I**: 243
Sebastian, Mihail (Hechter, Iosif), **I**: 135,
152
Segal, **I**: 468
Segal, Lupu, **II**: 304
Segal, Signu, **I**: 448
Segal, Zissu, **I**: 369
Semilian, S., **I**: 426, 428
Sfîntescu, **I**: 309
Shapiro, Paul, **I**: 9
Sima, A., **I**: 183
Sima, Elvira, **I**: 312; **II**: 32

Sima, Horia, **I**: 39, 40, 53, 108-110, 157, 227, 239, 262-267, 270, 271, 277-279, 283, 297, 298, 304-306, 308-310, 312-319, 324-327, 332-338, 340, 355-357, 360, 361, 363, 366, 373-376, 379-383, 386-391, 393-395, 397-399, 402-407, 410, 412, 414, 434, 436, 438, 439, 466, 467, 472, 473, 476, 485; **II**: 32, 56, 91, 92, 94, 107

Simedrea, Tit, **I**: 164; **II**: 257

Simion, A., **I**: 263, 264, 266, 276, 277, 279, 307, 309, 312, 324, 326-328, 332, 333, 336, 338, 356, 372, 377, 379, 383, 408, 410; **II**: 14, 16, 18, 34, 49, 57, 75, 76, 83, 90, 92, 324

Simionescu, Ion, **I**: 229

Singer, S., **I**: 73, 82, 83, 87, 118, 123, 126

Siniol, Raul, **I**: 431, 432

Slonimski-Stein, Ethel, **I**: 207

Sofer, Clara, **II**: 312

Solomon, regele, **II**: 20

Sorer, Haim, **I**: 441

Spălățelu, I., **I**: 49, 326, 335, 402

Stalin, I.V., **I**: 178, 202

Stavrat, O., **II**: 113, 114, 116, 120-123

Stăncescu, **II**: 289

Stănescu, **II**: 241, 242

Stănescu, Mihai, **I**: 351

Stăvrescu, **II**: 123

Stângă, Ilie, **I**: 323

Stârcea, Victor, **I**: 78, 101

Steclaşci, Ilie, **II**: 121

Stefanov, Boris, **I**: 208

Steif, Haim, **II**: 232

Steinberg, Abraham, **II**: 294

Steinberg, **II**: 122

Steinberger, Etty, **II**: 231, 253

Stelescu, **I**: 107

Stenzler, Jacob, **II**: 124

Stere, Constantin, **I**: 12

Stihi, Ion, **II**: 123, 175

Stîna, **I**: 219

Stîpor, **II**: 289

Stoenescu, Ioan, **II**: 135

Stoica, **I**: 195

Stoica, **I**: 304

Stoica, Vasile, **I**: 239

Stoicescu, Constantin, **II**: 27, 30, 40

Stoicescu, Nicolae, **II**: 323, 335

Strat, Gheorghe, **I**: 229

Streicher, Julius, **I**: 483

Strejac, Octavian Lupu, **II**: 240, 247

Stuckart, Wilhelm, **II**: 215

Sturdza, Mihail, **I**: 393, 394, 438, 458, 470

Sturdza, Ilie Vlad, **I**: 458, 467, 469

Sudman, Freida Manzia, **II**: 177

Ș

Șafran, Alexandru, **I**: 230, 235, 244-246, 249, 250, 259, 284, 340, 420, 423, 424, 452, 459; **II**: 107, 216-218, 223, 257

Șapiro, **I**: 190; **II**: 216-218, 222, 223

Șapira, Leon, **II**: 124

Șaptebani, Nicolae, **II**: 128

Șaraga, Achil, **I**: 249

Șaraga, Fred, **II**: 217, 311

Șaraga, **II**: 315

Șechter, **I**: 219

Șeicaru, Pamfil, **I**: 95, 131, 247, 376, 437; **II**: 24, 59, 60, 78

Șlomo, David, **II**: 304

Șmilovici-Ploieșteanu, I., **I**: 361

Ștefănescu, **I**: 155

Ștefănescu, **I**: 307

Ștefănescu, Mihai, **II**: 121

Șteflea, Ilie, **I**: 410; **II**: 113, 126

Ștern, Leon, **I**: 314

Șumuleanu, **I**: 29, 155, 170

T

Tănăsescu, **I**: 249

Tarlef, **II**: 149, 157, 160

Tătărăscu, Gh., **I**: 65, 68, 84, 89, 100, 102, 230, 247; **II**: 339

Tătăreanu, Nicolae, **II**: 149, 161

Tăușeanu, Iosef, **I**: 215

Târnoveanu, **I**: 311
Teich, Meir, **I**: 214, 224; **II**: 280, 281,
283, 284, 286-288, 327
Teodorescu, **II**: 233, 328
Teodorescu-Braniște, Tudor, **I**: 70, 141,
178, 328
Teodorescu-Darie, **II**: 61
Teodorescu-Sachelarie, **II**: 149, 181,
192, 326
Tester, Arthur, **I**: 396, 397
Tharaud, J & J, **I**: 79
Thiery, Julien, **I**: 85, 91
Tierana, Alexandru, **I**: 171
Timoș, **II**: 309
Tippelskirch, Kurt von, **I**: 391
Titu, S., **I**: 27
Titulescu, Nicolae, **I**: 37, 174, 176, 177,
178, 192
Tocu, Petre, **I**: 322, 323
Tomescu, Petre, **II**: 40, 41, 55
Toniza, N., **I**: 178
Topliceanu, **II**: 310
Topor, Ion, **II**: 113, 115, 126, 131, 146,
148-152, 154, 155, 159, 161, 162,
170, 180, 181, 184, 187, 188, 214,
243, 245, 293, 326
Torouțiu, J.E., **I**: 402
Torquemada, **II**: 245
Trelia, Grigore, **I**: 116
Trifa, Viorel, 318, 332, 356, 406
Tritzana, **I**: 95
Troțki, Lev, **I**: 151, 177
Tudose, Dumitru, **II**: 202, 204, 205, 209
Tudose, Nicolae, **I**: 472
Tutu, D., **II**: 75

Ț

Țap, Vasile, **II**: 124
Țibuleac, **I**: 368
Țoar, Țipara, **II**: 195

U

Ulman, Ștefan, **I**: 249
Ursoiu, **I**: 212, 213

Ussoskin, Moșe, **I**: 232, 254, 255, 256,
449, 465, 486

V

Văcaru, Constantin, **II**: 128
Vaida Voevod, Alexandru, **I**: 59, 60, 73,
100, 101, 139, 160, 179, 188, 249; **II**:
96
Vaintraub, Hana, **II**: 178, 179, 181, 182
Vaisman, Mișu (Amir), **I**: 108, 125, 126
Văitoianu, **I**: 100
Valdman M., **I**: 55
Vântu, Gheorghe, **I**: 200
Vardi, Arie, **I**: 207
Vartic, Gheorghe, **II**: 113, 116, 120-123
Vasile, Eftimie, **II**: 125, 127, 131, 132,
135, 138, 224, 225
Vasiliu, Constantin (Piky), **I**: 338; **II**:
107, 115, 125, 126, 129, 130, 165,
180, 315
Vasiliu, **I**: 79
Velner, Malca, **II**: 286
Ventonic, Alecsandru, **I**: 28, 29
Vescanu, **II**: 310
Vetu, Ioan Gh., **II**: 130, 131
Vidrașcu, Gheorghe, **II**: 328
Vijelie, Dumitru, **II**: 139
Vister, **II**: 92
Vițelaru, **I**: 197
Vizitiu, Octav, **I**: 367, 369
Vlad, **II**: 101
Vlădescu, **II**: 275
Vlădescu, Ion, **I**: 424, 425, 426, 432, 433
Vlădescu, Ovidiu, **II**: 10, 11
Voiculescu, Constantin, **II**: 63, 78, 142-
145, 158-161, 165, 176, 203-208, 210,
211, 215, 220-222, 224, 228, 235,
241, 273, 317, 318, 322
Voinescu, Dumitru, **II**: 313
Volovici, Leon, **I**: 292; **II**: 86
von Bolschwig, **I**: 395
von der Recke, **II**: 202
von Papen, **I**: 183
von Rath, **I**: 483

von Schobert, **II**: 103, 140
Vulcănescu, Mircea, **II**: 320, 323, 324,
331, 332, 336, 337

W

Wagner, **II**: 103
Wainer, Leia **II**: 234, 237
Watts, L., **I**: 374, 403, 449; **II**: 14
Weber, Arie, **II**: 181, 191, 194
Weiner, Leia, **II**: 234
Weiss, Aureliu, **I**: 106, 111; **II**: 17
Weissberg, **II**: 207, 209
Weiszäcker, **I**: 185, 190
Wohlthat, Helmuth, **I**: 105, 190

Z

Zamfirescu, D., **I**: 110; **II**: 284, 287
Zapp, Paul Johannes, **II**: 139, 202, 203,
211-214, 216
Zăvoianu, **I**: 397
Zeletin, Ștefan, **I**: 278
Zelțer-Sărățeanu, 295, 445
Ziegelstein, **I**: 236
Zilberschein, A., **I**: 419
Zimmer, Leib, **I**: 216
Zissu, Avraham Leib, **I**: 14, 441
Zolner, A., **II**: 202
Zonenreich, Charles, **I**: 250
Zucker, Ernest, **II**: 256
Zugăreanu, Bucur, **II**: 326, 327
Zukerman, Arie, **II**: 263
Zwiedeneck, Eugen, **II**: 100, 101

INDICE GEOGRAFIC

A

Africa, **I**: 70, 137, 163
Africa de Sud, **I**: 70
Aiud, **I**: 301, 320, 363
Alba, **I**: 301, 305, 323, 324
Alba Iulia, **I**: 301, 323, 324
Alcadar, **II**: 136
Alexandria, **II**: 202
Alexandru cel Bun, **II**: 167
Anglia, v. Marea Britanie
Ankara, **I**: 195; **II**: 98
Arad, **I**: 269, 311, 363
Arbore, **II**: 279
Ardeal, v. Transilvania
Argentina, **I**: 129
Asia, **I**: 163, 164
Atachi, **II**: 5, 148-152, 157, 161-163, 165, 180-182, 186, 187, 189-193, 199, 251-255, 280, 283, 285-293, 295, 296, 302, 304, 307, 308, 312, 325, 327-330, 337
Australia, **I**: 83, 123, 163, 164
Austria, **I**: 11, 20, 97, 128, 182, 183, 185, 396; **II**: 320

B

Bacău, **I**: 234, 244, 254, 351, 364, 444, 474; **II**: 63, 69, 71, 301
Baden-Baden, **I**: 179
Baden-Württemberg, **II**: 258
Baia, **I**: 358
Bairamea, sat, **II**: 130
Balcani, **I**: 188, 189, 304, 372, 374; **II**: 39, 106, 242
Banat, **I**: 191, 390, 397; **II**: 70, 77
Banila pe Ceremuș, **II**: 118
Banila pe Siret, **II**: 159

Basarabia, **I**: 6, 8, 11, 13, 14, 16, 21, 32, 46, 48, 53, 54, 61, 62, 69, 75, 78, 80, 81, 83, 92, 93, 98, 102, 109, 111, 112, 116, 127, 143, 149, 156, 178, 192, 196-209, 211, 214, 215, 217, 222, 224-226, 229-232, 236, 238, 245-247, 249, 250, 253-258, 261, 286, 312, 341, 349, 353, 366, 375, 385, 395, 410, 411, 429, 440, 441, 443; **II**: 5, 13-15, 17, 20, 32, 33, 37, 50, 64, 69, 70, 72, 76, 82, 97-99, 102-107, 109-113, 115-120, 123-127, 129, 131, 132, 134-138, 140-147, 149-153, 155-159, 161, 162, 164-167, 173, 174, 179, 180, 185-188, 194, 195, 198-202, 204-211, 214, 215, 218, 219, 221-223, 225, 226, 228, 229, 234, 235, 242, 243, 248, 254, 257, 258, 263, 265-269, 271, 273, 277, 278, 280, 287, 297, 298, 304, 307, 308, 314, 315, 317-319, 321-328, 330, 331, 333, 335, 337, 339
Bavaria, **II**: 37, 215
Bălăceanca, **II**: 279
Bălceana, **I**: 344
Bălțiana, **I**: 290
Bălți, **I**: 116, 200, 202; **II**: 114, 115, 117, 123, 125, 127, 134, 140, 142, 146, 155-157, 167, 174-176, 179, 187, 194, 308
Băneasa, **I**: 409
Bănila, **I**: 211; **II**: 117, 118, 123, 136, 181, 187
Bârlad, **I**: 342, 351, 369
Bârnova, **II**: 155, 196
Belzec, **II**: 106
Berchtesgaden, **I**: 186

- Berhomet, **II**: 123, 166
- Berlin, **I**: 8, 19, 48, 66, 70, 71, 79, 91, 95, 105, 108, 122, 133, 167, 169, 171-174, 176, 179, 184, 185, 187-190, 192-197, 227, 228, 242, 276, 306, 388-393, 396, 398, 403, 407, 408, 410, 413, 417, 440, 473; **II**: 18, 24, 81, 89, 90, 91, 92, 97, 102, 105, 108, 150, 242, 257
- Berşad, **II**: 297
- Betlehem, **I**: 165
- Bieşti, **II**: 132, 135
- Bihor, **I**: 343
- Bilu, **II**: 234
- Bivolari, **II**: 62
- Blaj, **I**: 320
- Bogdanovka, **II**: 156
- Boian, **II**: 254
- Bolgrad, **I**: 201
- Borşa, **I**: 55
- Botoşani, **I**: 214, 310, 346; **II**: 71, 77, 78, 300, 302, 303, 307, 308
- Brad, **I**: 303
- Braşov, **I**: 182, 191, 196, 291, 306, 307, 312, 315, 362; **II**: 29, 97
- Bravicea, **II**: 135
- Brazilia, **I**: 129
- Brăila, **I**: 290, 347, 351, 358, 369, 383, 474; **II**: 302, 307, 311
- Brebeni, **II**: 155, 196
- Briceni, **II**: 123, 146, 186, 187, 192, 195
- Broscauţi, **II**: 123
- Bucecea, **I**: 475; **II**: 300, 302
- Bucovina, **I**: 6, 8, 11, 13, 14, 16, 21, 30, 46, 48, 53, 54, 62, 75-78, 80, 81, 83, 102, 109, 111, 112, 115-117, 119, 120, 123, 127, 143, 149, 156, 158, 159, 171, 198-203, 205-211, 213, 215, 218, 220, 221, 223, 224, 229-233, 236, 245-247, 249, 250, 253-258, 260, 261, 286, 293, 341, 343, 349, 351, 353, 360, 366, 395, 410, 411, 429, 440, 441, 443; **II**: 5, 13-15, 17, 20, 32, 38, 50, 69-72, 82, 97-99, 102, 105-107, 109-113, 115-120, 123-126, 129, 131, 132, 136, 138, 141-144, 146, 148-155, 157-159, 161-164, 166, 167, 174, 176, 177, 180-182, 184-190, 193, 195-198, 208, 209, 215, 219, 225, 230, 231, 233-248, 256-260, 263-281, 283, 284, 287, 290-292, 294, 296-299, 302-310, 314-316, 319, 322, 323, 325, 328, 330-333, 335, 337, 339
- Bucureşti, **I**: 2, 3, 6-8, 15, 16, 22-25, 30, 36, 38, 40, 42, 44-46, 49, 51, 52, 56, 57, 60, 66, 69, 71, 74, 81, 83, 85, 86, 87, 91-95, 98-100, 102, 105-107, 111, 124, 128, 132-135, 137, 141, 142, 147, 151-154, 156-158, 160, 165-167, 170, 176, 179-183, 185, 189-193, 195, 197, 200-203, 208, 211, 214, 216, 222, 226, 229, 230, 236, 239, 241, 243, 247, 249, 251, 252, 259, 263, 264, 268, 269, 271, 276, 284, 286, 289-295, 298, 299, 302, 305, 306, 310-312, 314-317, 319, 321, 323-326, 329, 331, 332, 334-336, 339, 340, 342, 344-348, 352, 354, 358, 360, 362-367, 370, 372-376, 385, 388, 389, 393, 396-402, 404-407, 410-412, 417-420, 423, 424, 427-429, 431-433, 435, 440, 443, 453, 456, 459, 464, 465, 468, 469, 471-474, 480; **II**: 2, 3, 9, 10, 12, 14, 17, 28, 31-34, 36, 38, 40, 42, 44, 45, 47, 51, 52, 56, 61, 62, 71, 74, 75, 81, 82, 84, 85, 87, 89-91, 94, 95, 97-100, 102, 107-113, 116, 118, 124, 132, 141, 144, 145, 149, 154, 158, 159, 164, 169, 170, 177, 180, 185, 204, 206, 208, 216-219, 221-223, 226, 230, 231, 233, 239, 241-243, 248, 257, 260-262, 268-270, 273, 277, 280, 286-289, 297-299, 301, 302, 304-306, 308, 312-315, 324-328, 330, 332, 336, 338, 339
- Budapesta, **I**: 59, 128, 170, 225
- Budăi, **II**: 132
- Budineţ, **II**: 123
- Buenos Aires, **I**: 160, 418

Bug, **II**: 156, 159, 161, 223, 241, 258,
291, 298, 318, 333-335
Buhuși, **I**: 301
Bulgaria, **I**: 110, 169, 261, 276, 308; **II**:
32, 54, 98
Bumbești-Livezeni, **I**: 351
Burdujeni, **II**: 5, 35, 281, 283, 285, 286,
306
Buzău, **I**: 155, 232, 269, 299, 358, 360,
364, 368, 369, 383, 448, 464, 474; **II**:
45

C

Cacica, **II**: 279
Cahul, **II**: 142, 156
Calafat, **I**: 358; **II**: 294
California, **I**: 30, 68; **II**: 274
Caracal, **I**: 210, 298, 310, 311, 323, 363
Carlota-Drăgoiești, **I**: 344
Carnova, **II**: 127
Călărași, **I**: 216, 299, 344, 345, 348, 422,
463, 475; **II**: 127, 128
Câmpina, **I**: 294, 351
Câmpulung Moldovenesc, **I**: 290, 339,
346; **II**: 5, 267, 278
Câmpulung Muscel, **I**: 356, 474; **II**: 142,
279, 283, 289, 290, 291
Cehoslovacia, **I**: 41, 90, 102, 104, 106,
128, 129, 177, 178, 181, 185, 188,
189, 190, 196, 197; **II**: 14
Ceica, **I**: 290, 342
Cepelăuți, **II**: 124, 194
Ceremuș, **II**: 117
Cerna Mare, **I**: 310
Cernăuți, **I**: 6, 76, 77, 112, 114-117, 159,
182, 191, 199, 201, 202, 204, 207,
214, 251, 256, 441; **II**: 5, 112, 115,
117, 118, 123-125, 129, 136, 141,
142, 148, 150, 152, 155, 158, 163,
165, 171, 176-180, 183, 187-191, 194,
222, 228, 230-232, 234-245, 247-254,
256-260, 262-274, 276-278, 280, 281,
286, 287, 306, 308, 309, 311, 313,
319, 330, 332-334

Cetatea Albă, **I**: 200, 201, 202; **II**: 112,
114, 119, 125, 129, 130, 142, 171,
229, 307, 327
Cherson, **I**: 7
Chicago, **I**: 278, 375, 426
Chilia Nouă, **I**: 202
Chilia, **II**: 129, 130, 131, 142, 156
China, **I**: 86
Chiperceeni, **II**: 137
Chișinău, **I**: 6, 7, 45, 156, 200-202, 251,
424, 441; **II**: 5, 112, 117, 119, 120,
124, 125, 127, 128, 130-132, 136,
138, 140-147, 153, 155, 156, 158,
160, 165, 171, 173, 180, 191, 199-
207, 209-229, 237, 239, 241, 244,
258, 263-266, 270, 273-275, 277, 295,
313, 317-319, 322, 323, 326, 327,
330, 334, 337, 339
Chițcani, **II**: 139
Cincinnati, **II**: 234
Cinesăuți, **II**: 131, 135, 223-226
Cipru, **II**: 252
Ciudei, **I**: 211; **II**: 123, 187, 188
Climăuți, **II**: 124
Cluj, **I**: 15, 29, 44, 45, 51-53, 60, 90,
100, 118, 171, 172, 204, 249, 263,
307, 332, 342, 370, 372, 408; **II**: 75,
90, 92
Comănești, **I**: 343; **II**: 279
Constanța, **I**: 303, 356, 369
Convantin, **II**: 177
Copenhaga, **I**: 125
Corabia, **I**: 298, 346, 350; **II**: 30
Corbu, **II**: 193
Cosăuți, **II**: 5, 149, 150, 162, 163, 171-
173, 180-183, 191, 192, 199, 227,
251, 252, 254, 255, 297, 304, 308
Coslav, **II**: 146
Costești, **II**: 123
Costina, **I**: 212
Costujeni, **II**: 221, 228
Cotmani, **II**: 124
Cracovia, **II**: 241

Craiova, **I**: 156, 291, 320, 321, 349, 358, 363; **II**: 30, 52, 54, 294, 295, 299, 301, 303

Cristian, **II**: 97

Cucuteni, **I**: 205, 214

D

Darabani, **I**: 222, 362; **II**: 300, 301, 303, 305, 307, 315

Dărmănești, **I**: 214

Dâmbovița, **I**: 344, 426; **II**: 63

Derineu, **II**: 134

Dijon, **II**: 99

Dobrogea, **I**: 261

Dolj, **I**: 321

Dorna Căndreni, **I**: 342; **II**: 279, 292

Dornești, **II**: 35, 36, 120, 280, 294

Dorohoi, 5, 6, 211-214, 216-226, 251, 255, 346, 347, 364, 389, 435; **II**: 5, 32, 62, 71, 110, 116, 118, 142, 164, 233, 243, 278, 284, 299-316, 319, 326, 331, 332, 339

Drașnița, **II**: 123

Drânceni, **I**: 234

Dudești, **I**: 402, 408, 426, 435

Dunăre, **I**: 166, 225, 269, 290, 397; **II**: 119, 129, 294

Düben, **II**: 124

E

Echimăuți, **II**: 228

Edineț, **II**: 5, 123, 127, 154, 155, 160, 163, 182, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 227, 280, 288, 291, 304

Egipt, **II**: 289

Elba, **II**: 10

Elveția, **I**: 419, 425, 427, 435, 441; **II**: 69

Etiopia, **I**: 483

Europa, **I**: 5, 8, 11, 13, 19, 20, 32, 36-38, 44-46, 64, 65, 85-87, 91, 95, 97, 99, 102, 104, 106, 108, 109, 122-125, 128-130, 132, 136, 137, 139, 141,

144, 145, 147, 153, 156, 169-171, 173-175, 178, 181, 184, 186, 190, 195, 196, 198, 227, 228, 247, 271, 272, 296, 332, 334, 375, 378, 390, 392-394, 399, 405, 413, 414, 417, 426, 432, 436, 438, 440, 451, 454, 480; **II**: 7, 10, 11, 14, 39, 64, 84, 98, 100, 102, 103, 109, 111, 335

Evian, **I**: 124

F

Făgăraș, **I**: 301, 313, 319, 448

Fălciu, **I**: 470

Fălești, **II**: 123, 141, 174

Fălticeni, **I**: 172, 211; **II**: 71, 125, 129

Finlanda, **I**: 413

Florești, **II**: 114, 123, 255

Focșani, **I**: 234, 322, 345, 362; **II**: 71

Frankfurt am Main, **I**: 174, 179, 306, 396, 401; **II**: 22, 89, 234, 241

Franța, **I**: 9, 11-15, 20, 24, 27, 31, 35, 55, 64, 66, 70, 71, 85-92, 96, 97, 103, 105, 106, 118, 124, 143, 151, 156, 161, 166, 169, 172, 177-181, 183, 188, 189, 226, 233, 241, 248, 353, 373-376, 386, 392

G

Găiești, **I**: 298, 325, 344, 358

Galați, **I**: 5, 225, 226, 255, 256, 269, 312; **II**: 52, 63, 71, 77, 125, 129, 130

Galiția, **II**: 124, 232, 237

Geamăna, **II**: 123

General Poetaș, **II**: 135

Geneva, **I**: 64, 85, 86, 89, 92, 93, 106, 124, 419, 454; **II**: 14

Germania, **I**: 8, 9, 13-15, 20, 25, 32, 36, 47, 49, 50, 64, 69, 70, 77, 87-90, 93, 95-99, 105, 106, 108, 109, 122, 123, 128, 129, 145, 156, 158, 164, 165, 167, 169-179, 181-185, 187-197, 209, 224, 226-229, 247, 252, 257, 261, 262, 271, 272, 276, 278, 286, 298, 299, 305-308, 312, 327, 332, 334,

335, 337, 341, 349, 354, 375, 377,
380, 388-392, 394-398, 405, 407,
411-414, 424, 438, 440, 441, 456,
479-485; **II**: 7, 14, 16, 19, 32, 34, 40,
59, 61, 67, 82, 86, 89, 90-92, 95, 97-
100, 105, 106, 108, 109, 111, 124,
144, 228, 230, 237, 241, 242, 258,
288, 314, 324, 336-338

Ghidighici, **II**: 214

Ghirovan-Orhei, **II**: 137

Giurgiu, **I**: 311, 367

Göttingen, **I**: 174, 179

Grecia, **II**: 106

Grigorefca, **II**: 138

Gura Căinari, **II**: 114, 123, 175, 180

Gura Camena, **II**: 114, 123, 180

Gura Humorului, **II**: 5, 279, 281, 283,
289-292

Gutno, **I**: 211

H

Hăncești, **II**: 201

Hârlău, **I**: 283, 315, 340, 346, 365, 368

Heidelberg, **I**: 413; **II**: 105

Herța, **I**: 203, 204, 217, 220, 261; **II**:
113, 115-117, 120-123, 187, 301, 304,
315

Hlenești, sat, **II**: 132

Hlinița, **II**: 123

Horecea, **II**: 249

Horodiștea, **II**: 136

Hotin, **I**: 164, 190, 201, 207, 217; **II**:
112, 113, 115-117, 120, 122, 124,
129, 136, 141, 142, 147, 151, 155,
160, 162, 171, 186, 188, 191, 198,
234, 236, 243, 267, 271, 278

Hunedoara, **I**: 349, 479

Huși, **I**: 204, 234, 365

I

Iacobeni, **II**: 279, 292

Ialomîța, **I**: 348

Iampol, **II**: 150, 151, 163, 180, 187, 251,
256

Iasca, **II**: 163

Iași, **I**: 12, 23, 25-30, 51, 62, 65, 67, 146,
156, 159, 200, 201, 203-205, 208,
214, 215, 218, 224, 225, 242, 249,
254, 256, 263, 269, 356, 362, 363,
367-369, 385, 393, 397, 429, 458,
460, 461, 466, 467, 469; **II**: 14, 32,
36, 47, 53, 61, 62, 71, 108, 124, 138,
140, 157, 169, 175, 197, 199, 219,
248, 294, 298, 308

Ierusalim, **I**: 7, 9, 16, 123, 165, 206, 230,
232, 275, 284, 340, 343, 423, 431,
441, 447, 449, 486; **II**: 123, 200, 217,
251

Igești, **I**: 212

Ighiești, **I**: 30

Ilfov, **I**: 81; **II**: 71, 93

Ilîșești, **I**: 211, 344; **II**: 279

Iordănești, **II**: 123

Ismail, **II**: 112, 129, 130, 142, 156, 171

Israel, **I**: 9, 27, 83, 95, 122, 123, 126,
132, 138, 147, 152, 185, 357, 441,
458; **II**: 152, 171, 194

Italia, **I**: 14, 20, 31, 45, 50, 55, 70, 77,
90, 93, 118, 128, 177, 181, 194, 209,
229, 261, 334, 380, 383, 393, 405,
440, 456, 481, 482, 484, 485; **II**: 37,
59, 67, 86, 90, 91

Ițcani, **I**: 6, 214; **II**: 5, 281, 283-285, 306

Iugoslavia, **I**: 9, 66, 177, 185, 260; **II**: 7,
93

J

Jadova, **II**: 123, 187

Jadova Nouă, **II**: 123

Jadova Veche, **II**: 123

Jilava, **I**: 107, 160, 319, 333, 336, 337,
339, 367, 370, 378, 379, 420, 424,
425-428, 430, 474; **II**: 94

Jitomir, **II**: 106

Jucika Nouă, **II**: 118

K

Karlovka, **II**: 223

Karlsberg, **I**: 211

Kiev, **I**: 7, 225

L

Lăpușna, **II**: 125, 127, 128, 142, 223, 224

Limbenii Noi, **II**: 155, 176

Lincăuți, **II**: 124

Lipcani, **II**: 113, 120, 123, 124, 127, 147, 167, 187, 198, 280

Londra, **I**: 63, 78, 84, 85, 90, 99, 101, 103, 106, 120-122, 125, 127, 129, 183, 185, 189, 335, 393, 397, 403, 405; **II**: 91, 93, 116

Lublin, **II**: 241

Lugoj, **I**: 304

Lujeni, **II**: 159, 187

Lvov, **II**: 231

M

Macedonia, **I**: 303, 304

Madagascar, **I**: 70, 83, 123; **II**: 85

Madrid, **I**: 39, 61, 95, 227, 262, 298, 332, 376, 399; **II**: 56

Maramureș, **I**: 55, 93, 127

Marea Baltică, **I**: 8, 41

Marea Britanie, **I**: 11-13, 64, 66, 70, 71, 74, 86, 87, 89-93, 99, 103-105, 107, 121, 122, 124, 143, 177, 178, 180, 181, 183, 188, 226, 233, 248, 353, 373, 375, 386, 400, 403, 405, 416, 449; **II**: 89

Marea Moartă, **I**: 166

Marea Neagră, **I**: 8, 41, 166; **II**: 124

Mateuți, **II**: 171

Mărculești, **II**: 5, 114, 123, 132, 138, 155, 161, 163, 167, 168, 173-177, 179-186, 251, 252, 254-256, 295-297, 304, 327, 337

Mediaș, **I**: 305, 306, 363

Mexic, **I**: 83, 123, 188

Miercurea Ciuc, **I**: 210, 253

Mihăileni, **I**: 223; **II**: 301, 302, 305, 308, 315

Milic, **II**: 153

Minceni, **II**: 136

Modovate, **II**: 139

Moghilev, **II**: 124, 147, 148, 150, 162, 187, 195, 251, 288, 292, 293, 296, 312, 327

Moghilev-Podolsk, **II**: 124, 162, 237

Moldova, **I**: 11, 16, 19, 21, 30, 61, 62, 78, 156, 160, 203, 204, 209, 211, 215, 220, 223, 224, 233, 241, 259, 268, 270, 290, 298, 303, 304, 315, 340, 341, 346, 351, 352, 364, 467; **II**: 27, 35, 50, 70, 71, 77, 125, 129, 140, 239, 284, 285, 294, 317

Moldovița, **I**: 342

Moscova, **I**: 7, 185, 208, 209, 225, 266, 403; **II**: 89, 293

Movila Aviației, **II**: 115

Mreni, **I**: 202

München, **I**: 36, 38, 44, 98, 99, 171, 176, 189, 318, 334, 374, 403, 449; **II**: 14, 104, 105, 107, 116, 139, 146, 150, 162, 202, 212

Muntenia, **I**: 140, 247, 270, 298, 299, 303, 358, 363; **II**: 50, 70, 71, 77

Murgeni, **I**: 342

N

Nazaret, **I**: 165

Neamț, **I**: 155, 314, 345; **II**: 61

Negrești, **I**: 470

Negureni, **II**: 136

Nepolacăuți, **II**: 195

Neuchâtel, **II**: 89

New York, **I**: 56, 163, 245, 283, 426, 442, 471

Nikolaev, **I**: 7; **II**: 202, 213

Nipru, **II**: 141, 159, 161, 162, 237

Nistru, **I**: 21, 215; **II**: 15, 113, 115, 117, 119, 124, 132, 133, 136, 138, 139, 141, 146-148, 151, 152, 159-164, 166-168, 171-174, 177, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 189, 191-195, 201, 207, 217-219, 221, 222, 224-227, 231,

234, 242-245, 251-254, 256, 283, 285,
286, 288, 290-293, 296, 297, 304,
308, 312, 317, 318, 321, 323, 325-
327, 329, 331, 333
Noua Suliță, **II**: 113, 117, 120, 122, 123,
127, 195
Nürnberg, **I**: 111, 167, 170, 174, 175,
177, 183, 188, 274, 286, 393, 413,
482; **II**: 102, 103, 104, 113, 137, 140,
141, 159, 161, 202, 204, 211, 213,
234, 236, 237, 258, 259, 314

O

Obadovka, **II**: 254
Obersalzberg, **I**: 394, 404
Ocna Mureșului, **I**: 362
Odessa, **I**: 7, **II**: 151, 159, 166, 243, 314,
333, 334, 335
Odobești, **II**: 62
Ohio, **II**: 234
Olanda, **I**: 128
Olănești, **II**: 163
Oltenia, **I**: 16, 176, 233, 298; **II**: 294,
295
Oradea, **I**: 51, 56, 78, 155, 158, 370
Orăștie, **I**: 154, 346, 471, 479
Orhei, **II**: 112, 117, 125, 127, 131, 132,
133, 134, 135, 137, 142, 163, 171,
206, 221, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 327

P

Padova, **I**: 393
Palestina, **I**: 41, 70, 73, 82, 122, 123,
126-129, 152, 162-165, 233, 254-256,
349, 421-443, 450, 487
Panca, **II**: 123
Panciu, **I**: 345, 346; **II**: 62
Paris, **I**: 20, 29, 48, 51, 57, 69, 70, 76,
78, 79, 85, 86, 88-91, 96, 97, 99, 104,
106, 108, 110, 127, 128, 147, 155,
178, 185, 186, 191, 207, 253, 393,
410, 455, 472; **II**: 92, 108, 217, 324,
339

Pârlița, **II**: 123
Pătrăuți, **II**: 123
Perescina, **II**: 223, 224
Petrăuțiul de Jos, **II**: 182
Piatra Neamț, **I**: 234, 299, 301, 304, 315,
320, 364, 365, 468, 470, 471, 478; **II**:
61, 62, 140
Pitești, **I**: 372
Plasa Nistrului, **II**: 124
Ploiești, **I**: 299, 317, 322, 351, 360, 361,
362, 364, 448, 467, 474, 477; **II**: 28,
30
Polonia, **I**: 41, 69, 88, 90, 93, 107, 108,
123, 125, 128, 129, 149, 196, 247,
375, 392, 440, 480; **II**: 7, 15, 36, 77,
162, 238, 294
Prahova, **I**: 322, 334, 351, 361, 467, 477
Prahova, **II**: 30
Pripeat, **II**: 237
Prut, **I**: 204, 217, 225; **II**: 117, 121, 130,
138, 140, 170, 175, 180, 235, 238,
299, 300, 301, 303, 305, 307
Pungești, **I**: 343
Putna, **I**: 21, 155, 322

R

Rădăuți, **I**: 6, 205, 212, 213, 233, 321,
346, 351; **II**: 5, 142, 158, 177, 182,
188, 267, 269, 278, 279, 280, 283,
295, 296, 297, 301, 303, 305, 307
Rădăuți-Prut, **II**: 303-305
Răducăneni, **I**: 234
Răducani, **I**: 470
Rășcani, **II**: 127, 155, 176, 187
Răstoace-Vijnița, **II**: 123
Răuț, **II**: 138, 139
Răuțel, **II**: 114, 134, 155, 176
Răbnița, **II**: 163
Râmnicu Sărat, **I**: 299
Râmnicu Vâlcea, **I**: 303, 322
Răușeni, **I**: 310
Reni, **I**: 200, 225, 256
Republica Moldova, **I**: 207, 209
Reșița, **I**: 303

Rezina, **II**: 5, 132, 149, 151, 163, 171, 176, 177, 180, 181, 206, 221, 223, 224-228, 296, 326, 327

Rio de Janeiro, **I**: 53, 157, 454

Rohozna, **II**: 118

Roma, **I**: 66, 71, 91, 183-185, 228

Roman, **I**: 159, 205, 223, 269, 299, 360, 363; **II**: 32, 60, 62, 71, 125, 127, 128, 129, 133, 191

Romanați, **I**: 350; **II**: 31

Româncăuți, **II**: 147

Românești, **I**: 200

România, **I**: 2, 3, 5-9, 11-20, 23, 24, 26, 28-35, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 47-72, 74-79, 81-93, 95-115, 117-129, 131-139, 141-144, 146-148, 150, 151, 153-155, 157, 159-167, 169-198, 200, 203, 204, 206, 208-211, 213, 218, 222, 224-237, 239, 242-246, 248-263, 265-272, 274-277, 279, 283-288, 292, 294, 298, 303, 305, 307-312, 316-318, 320, 321, 324-329, 331, 332, 334-336, 339-341, 344, 346-348, 350, 352-355, 358, 359, 362-367, 370-379, 381-385, 387, 389-402, 404, 405, 407-410, 412-415, 417, 418, 420, 422-424, 429, 431, 432, 436, 438-445, 447, 449, 451-462, 468, 471-473, 477, 480, 481, 484, 486; **II**: 1-3, 5, 7-9, 11-20, 22-26, 28, 30, 34-38, 41-43, 45, 48-52, 54-58, 60-62, 64, 65, 67-72, 74, 75, 77, 79, 83-86, 89-93, 95-102, 104-112, 117, 120-126, 131, 134, 139, 141, 144, 146, 149, 153, 158, 159, 164, 166, 168, 173, 185, 189, 192, 198, 199, 200, 206, 208, 214, 216, 218, 225, 227, 228, 230, 231, 233, 237-240, 242, 243, 245, 249, 252, 253, 257-259, 265, 267, 274, 275, 278-280, 282-286, 290, 293-295, 297, 299-302, 306, 312, 314, 315, 317, 319, 321-324, 330, 332, 333, 335-37, 339

Ropcea, **II**: 123

Ropujinet, **II**: 124

Rublenița, **II**: 167, 187

Rusia, v. Uniunea Sovietică

S

Sachen, **I**: 414, 480; **II**: 91, 109

Sadagura, **II**: 118, 120

Salzburg, **I**: 52, 154

Samahatka, **II**: 223

Sărățeni, **II**: 135

Sărbiceni, **II**: 194

Săveni, **II**: 301, 302, 303, 305, 308, 315

Scazineț, **II**: 147, 148, 152

Scheia, **I**: 344

Scorțeni, **II**: 226, 227

Sculeni, **II**: 123, 175, 201

Secureni, **I**: 6, 207; **II**: 5, 147, 148, 152, 155, 160, 163, 186-191, 194-199

Seletin, **II**: 136, 195, 279

Siberia, **I**: 203; **II**: 230, 231, 267

Sibiu, **I**: 25, 154, 170, 171, 182, 300, 342, 355, 356, 360, 475; **II**: 61, 62

Sighișoara, **I**: 305

Siliștră, **I**: 216

Siret, **I**: 222; **II**: 5, 113, 117, 120, 136, 279, 280, 294, 295, 296, 299

Slatina, **I**: 322, 450

Slobozia-Bălți, **II**: 175

Snagov, **I**: 336

Solca, **II**: 279

Soldănești, **II**: 174

Soroca, **II**: 124, 127, 142, 152, 155, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 180, 182, 184, 185, 251, 256, 304, 308

Spania, **I**: 96, 145, 156, 166, 365, 432

Sprea, **I**: 403

Stalingrad, **II**: 18, 53, 91

Stănești, **II**: 123

Stanford, **I**: 66, 101, 156, 206

Statele Unite ale Americii, **I**: 87, 89, 90, 92, 93, 124, 163, 186, 188, 233, 244, 248, 250, 317, 405, 449, 465; **II**: 223

Storjineț, **I:** 171, 212; **II:** 123, 138, 142, 148, 158, 159, 164, 166, 177, 187, 188, 232, 267, 271, 278, 279

Straja, **I:** 211

Stuttgart, **I:** 335; **II:** 100, 104, 234, 258

Suceava, **I:** 6, 21, 30, 54, 114-117, 211-214, 218, 220, 224, 233, 289, 290, 343, 344, 346, 351, 362; **II:** 5, 51, 142, 191, 193, 266, 267, 269, 278-288, 306, 327

Suhuluceni, **II:** 132

Susleni, **II:** 136

Svorișteea, **II:** 307

Ș

Șargorod, **II:** 288

Șipoteni, **II:** 128

Șerbănești, **I:** 212

Șipoteni, **II:** 128

Șiscăuți, **II:** 272

T

Tarșova, **II:** 136

Taura, **II:** 140

Tătărești, **II:** 130, 131, 209

Târgoviște, **I:** 298, 347, 351, 478, 479

Târgu Frumos, **I:** 205

Târgu Jiu, **I:** 469; **II:** 17, 35, 108, 299-301, 303, 307, 312

Târgu Neamț, **I:** 301, 314

Tecuci, **I:** 247

Tel Aviv, **I:** 242, 260, 432; **II:** 120, 147, 232, 311

Telenești, **II:** 133, 134

Țara Românească, **II:** 241, 317

Tighina (Bender), **II:** 142, 159, 161-163, 223

Timișoara, **I:** 172, 191, 251, 298; **II:** 28, 51

Tiraspol, **II:** 163, 166, 223, 257, 314

Tisa, **I:** 21

Tisza Eszlar, **I:** 150

Transilvania, **I:** 11, 13, 14, 16, 21, 30, 32, 41, 44, 52, 55, 59, 61, 62, 64, 69,

72, 80, 81, 106, 111, 112, 120, 154, 156, 165, 166, 169, 171, 172, 183, 192, 194-197, 204, 209, 210, 229, 232, 237, 238, 249, 252, 258, 261, 263, 286, 298, 301, 303, 305, 306, 311, 341, 342, 349, 358, 363, 372, 383, 385, 390, 392, 393, 395, 397, 403, 411-413, 443, 448, 456, 486; **II:** 14, 15, 17, 25, 27, 38, 60-62, 66, 70, 72, 77, 98, 102, 106, 298, 315

Transnistria, **I:** 6, 8, 152, 210, 211, 269, 368, 396, 410, 448; **II:** 5, 11, 17, 32, 64, 76, 105, 106, 109, 115, 122-125, 137, 141, 144-146, 149, 151, 152, 154, 158, 159, 161-163, 166, 174, 181, 182, 186, 187, 195, 199, 206, 222, 225, 227, 229, 241, 249-251, 254, 257, 264, 279-281, 283, 285, 288, 295-297, 301-304, 306, 311-315, 318, 319, 321-323, 325-327, 333, 335

Trianon, **I:** 11

Tribica, **II:** 132

Tulcea, **I:** 325

Turcia, **I:** 19, 195

Turnu Măgurele, **I:** 298, 347, 465

Turnu Severin, **I:** 322, 363

Ț

Țibulovka, **II:** 297

Țibulovka Veche, **II:** 297

U

Ucraina, **I:** 69, 207; **II:** 103, 104, 106, 146, 147, 151, 152, 159, 167, 174, 180, 186, 190, 198, 200, 201, 202, 243, 257, 258, 296, 320

Uganda, **I:** 70, 165; **II:** 85

Ungaria, **I:** 9, 11, 14, 15, 21, 30, 41, 47, 69, 93, 97, 109, 110, 169, 185, 195, 209, 226, 229, 237, 247, 258, 261, 276, 303, 305, 308, 324, 341, 347, 383, 391, 395, 413, 440, 452, 456, 479, 481, 482

Ungheni, **II:** 127, 128, 303, 308

- Ungrovlahia, **I**: 161
- Uniunea Sovietică, **I**: 11, 69, 78, 91, 93, 96, 99, 109, 110, 135, 145, 199, 203, 204, 208, 209, 224, 247, 250, 253, 255, 256, 261, 276, 312, 340, 341, 343, 348, 353, 375, 366, 388, 390, 391, 393-395, 398, 405, 413, 479; **II**: 7, 14, 15, 17, 25, 32, 35-37, 69, 76, 91, 93, 102-107, 111, 113, 120, 121, 128, 139, 146, 151, 164, 186, 200, 230-232, 267, 278, 298, 299, 303, 304, 320
- Urali, **II**: 164
- Urziceni, **I**: 268, 299, 316, 346, 351
- V**
- Vadu Roșu, **II**: 151, 152
- Vadul lui Vodă, **II**: 221
- Valahia, **I**: 11, 16, 156, 160, 161
- Vama, **I**: 343
- Vaplova, **II**: 138
- Varșovia, **I**: 185, 195; **II**: 241, 242
- Vaslui, **I**: 289, 320, 342, 347, 352, 365, 368, 369, 448, 470, 474; **II**: 71
- Vatra Dornei, **II**: 5, 187, 193, 279, 281, 283, 292, 293
- Vatra Moldoviței, **I**: 210; **II**: 290
- Văcărești, **I**: 402, 408, 423, 426, 435
- Vălenii de Munte, **I**: 351
- Văscăuți, **II**: 159, 187, 195
- Vechiul Regat, **I**: 11, 13-16, 19, 48, 64, 80-82, 109, 112, 115, 125, 161, 204-206, 210, 211, 215, 220, 233, 235, 245-247, 249, 250, 254, 255, 272, 413, 440, 443, 459, 486; **II**: 25, 27, 38, 50, 60, 70, 102, 106, 121, 166, 170, 179, 191, 200, 208-210, 226, 247, 257, 258, 264, 270, 272, 273, 278, 280, 285, 297-299, 304, 306-308, 312, 314, 315, 330, 339
- Veneția, **II**: 7, 83, 89
- Venezuela, **I**: 83, 123
- Versailles, **I**: 11, 401
- Vertujeni, **II**: 5, 152-155, 161-163, 167-174, 177, 179, 180, 182, 186, 190, 195, 197, 199, 322
- Vetominoasa, **II**: 128
- Vicovul de Sus, **I**: 211; **II**: 177
- Videle, **II**: 302
- Viena, **I**: 22, 171, 172, 194, 197, 209, 239, 243, 261, 390, 392, 393, 398; **II**: 141, 230, 242
- Vijnița, **I**: 77, 363; **II**: 120, 123, 159, 187, 295
- Vijnița Nouă, **I**: 77
- Vinnica, **II**: 106
- Visterniceni, **II**: 220, 326
- Volcineț, **II**: 280
- Volga, **II**: 237
- Voloșovka, **II**: 195
- Vorniceni, **I**: 211; **II**: 300
- Vrapova, **II**: 136
- Vulcan, **I**: 349
- W**
- Washington, **I**: 7, 9, 56, 398; **II**: 113, 119, 202, 223, 317
- Wiesbaden, **I**: 95, 183, 393, 413; **II**: 324
- Z**
- Zamiachie, **II**: 124
- Zastavna, **II**: 124
- Zăhaicani, **II**: 139
- Zăhănești, **I**: 211
- Zăhărești, **I**: 213
- Zürich, **II**: 162

Tiparul: R. A. „MONTFORUL OFICIAL”

ISBN 973-8056-84-5
ISBN 973-8056-85-3

<https://biblioteca-digitala.ro>